

BOOK OF FULL TEXT

SELJUK SUMMIT

5th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS

Issued: 20.12. 2021

ISBN : 978-625-7341-77-6

*SELÇUK SUMMIT
5th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11 - 12, 2021
KONYA*

Edited By

*DR. GÜLTEKİN GÜRÇAY
KHORRAM MANAFİDİZAJİ*

All rights of this book belong to UBAK Publishing house.

Without permission can't be duplicate or copied.

Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.

UBAK Publications – 2021 ©

Issued: 20.12.2021

ISBN: 978-625-7341-77-6

CONGRESS ID

**SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS**

DATE – PLACE

DECEMBER 11- 12, 2021
KONYA

ORGANIZATION

UBAK International Sciences Academy

CONGRESS ORGANIZING BOARD

Head of Organizing Board: Dr Gültekin Gürçay
Organizing Committee Member: Dr. Nadire Kantarcıoğlu
Organizing Committee Member: Dr. Leman Kuzu
Organizing Committee Member: Editor of the USE Journal
Organizing Committee Member: Editor of the EuroAsia Journal
Organizing Committee Member: Editor of UBAK Publishing house.
General Coordinator: Amaneh Manafidizaji

EVALUATION PROCESS

All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES

Turkey –India- Azerbaijan- Pakistan – South Africa, Egypt- china- Kazakhstan-
France – Indonesia- Korea

PRESENTATION

Oral presentation

LANGUAGES

Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Scientific & Review Committee

Dr. Gulmira ABDİRASULOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV
Ufa State Petroleum Technological University

Dr. Maha Hamdan ALANAZİ
Riyad Kral Abdülaziz Teknoloji Enstitüsü

Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Hülya BALKAYA
Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Fırat BARAN
Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Amina Salihi BAYERO
Yusuf Maitama Sule Üniversitesi

Dr. Karligash BAYTANASOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Dr. Baurcan BOTAKARAEV
Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi

Dr. Ahmad Sharif FAKHEER
Ürdün Devlet Üniversitesi

Dr. Zehra FIRAT

Doç. Dr. Abbas GHAFARI
Tebriz Üniversitesi

Prof.Dr. Ariz Avaz GOZALOV
Moskova Devlet Üniversitesi

Prof. Dr. Gulzar İBRAGİMOVA
Bakü Avrasya Üniversitesi

Dr. Gültekin GÜRÇAY

Doç. Dr. Dilorom HAMROEVA
Özbekistan Bilimler Akademisi

Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA
K.Zhubanov Aktobe Devlet Bölge Üniversitesi

Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Mamatkuli Jurayev
Özbekistan Bilim Akademisi

Dr. Kalemkas KALIBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Bouaraour Kamel
Ghardaia Üniversitesi

Dr. Nadire KANTARCIOĞLU

Prof. Dr. Ergün KOCA
Girne Amerikan Üniversitesi

Prof Dr. Bülent KURTIŞOĞLU
Ardahan Üniversitesi

Dr. Leman KUZU
İstanbul Kültür Üniversitesi

Sonali MALHOTRA
Delhi Balbahtri Academy

Dr. Alia R. MASALİMOVA
Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi

Prof. Muntazir MEHDI
Pakistan Language Academy

Dr. Amanbay MOLDİBAEV
Taraz Devlet Pedagoji Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ
Munzur Üniversitesi

Dr. Aysulu B. SARSEKENOVA
Orleu Milli Kalkınma Enstitüsü

Dr. Gulşat ŞUGAYEVA
Dosmukhamedov Atyrau Devlet Üniversitesi

Doç. Dr. Yeliz KINDAP TEPE
Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Özkan TİMURKAN
Atatürk Üniversitesi

Dr. K.A. TLEUBERGENOVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Yıldırım İsmail TOSUN
Şırnak Üniversitesi

Dr. Botagul TURGUNBAEVA
Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi

Dr. Dinarakhan TURSUNALIEVA
Rasulbekov Kırgız Ekonomi Üniversitesi

Doç. Dr. Ali Korkut ULUDAĞ
Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Akbar VALADBİGİ
Urumiye Üniversitesi

Doç. Dr. C. VIJAI
St.Peter's Institute

Dr. Yang ZITONG
Wuhan Üniversitesi

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

SELJUK SUMMIT
5th INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5th INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021
KONYA

CONGRESS PROGRAM
Online and Face to Face Presentation

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via <https://zoom.us/join> site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

exp. H-..., S- ... NAME SURNAME

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

12. 12. 2021		10: 00 – 12: 00	
Meeting ID: 867 0329 1286		Passcode: 121221	
HALL: 1 SESSION: 1		MODERATOR: DR. HAYAL ÖZÇİM	
DUYGU BAYSAL KURT ŞADUMAN YILDIZ	Cari İşlemler Dengesi, Reel Efektif Döviz Kuru Ve Turizm Gelirleri Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Türkiye İçin Analizi		
ASLAN BUZLUK	Tarımsal Destekleme Politikaları: Türkiye Örneği		
ELİFE ZEHRA YILDIRIM	21. Yy'da Türkiye'nin Orta Asya Politikası		
DR. HAYAL ÖZÇİM	Katılım Bankalarının Ve Mevduat Bankalarının Karşılaştığı Finansal Riskler		
DR. HAYAL ÖZÇİM	Katılım Bankaları Ve Asimetrik Bilgi İlişkisi		
İBRAHİM KAHRAMAN ENGİN ÇAKIR	Sosyal Medya Fenomenlerinin Satın Alma Niyetine Etkisi; Bir Uygulama Örneği		
ABDULKADİR KOCA DOÇ. DR. TUBA DERYA BASKAN	İşletmeler İçin Vergi Planlamasının Avantajlarının Örnek Uygulamalarla İrdelenmesi		
TURGUT SAĞLAM	Türkiye'nin Askeri İnsansız Hava Araçlarının Çatışma Bölgelerinde Kullanımı : Suriye Ve Libya Örneği		
MAMADOU OURY DIALLO	Kamusal Alan Ve Gine'deki Kamu Pratiğinin Yeniden Yapılandırılması		
ERKAN UZUN	Lojistik İşletme Maliyetleri Ve Maliyetleri Azaltma Yolları		
ERKAN UZUN	Lojistik İşletmelerde Faaliyetler Ve Bu Faaliyetlere İlişkin Maliyetlerin Analizi: Şırnak İli Örneği		

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286

Passcode: 121221

12. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 867 0329 1286	Passcode: 121221
HALL: 2 SESSION: 1	MODERATOR: DOÇ. DR. SERPİL DURĞUN
DR. ÖĞR. ÜYESİ EMİNE KEF	Cam Tabutlar: İlham Etmekten İfşa Etmeye Müzelerin Düşüşü
DR. ÖĞR. ÜYESİ KUBİLAY ÇELİK	Yapay Zekâ Gazetecilerin Medyaya Katkıları, Oluşan Sorunlar Ve Çözümleri!
HASAN YAZICI	Kadın Ve Giyim
DR. GÜLSÜN EBİRİ	Artuklu Dönemi Mardin Türbelerindeki Kitabeler
DR. GÜLSÜN EBİRİ	Anadolu Selçuklu Sultan Türbelerindeki Farsça Şiirler Ve Beyitlerden Oluşan Kitabeler
DOÇ. DR. SERPİL DURĞUN	Aristoteles'in Ruh Teorisinin Feminist Cephedeki Tezahürü
DOÇ. DR. SERPİL DURĞUN	Marx'ın Ve Foucault'nun Düşünceleri Üzerinden Emek Kavramına Dair Bir İrdeleme
NURİYE HANDE KUTBAY H. GÜÇLÜ YAVUZCAN SİNAN AKTAŞ	Sürdürülebilirlik Terimlerinin Sınıflandırılması Ve Tanımlanması
NURİYE HANDE KUTBAY H. GÜÇLÜ YAVUZCAN SİNAN AKTAŞ	Examination Of Current Practices Of Mycelium Based Materials In Design And Architecture

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

12. 12. 2021

10: 00 – 12: 00

Meeting ID: 867 0329 1286

Passcode: 121221

HALL: 3 SESSION: 1

MODERATOR: PROF. HACER HUSEYNOVA

ARŞ. GÖR. DR. YUSUF ÖZCAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ ERTUĞRUL
DÖNER

Türkçe Sözcükleri Açısından Yemen-Osmanlı Münasebetleri

F.Ü.F.D YEGANƏ QÜRBƏT
QIZI QƏHRƏMANOVA

“Qorqud” Adının Etimoloji İzahı

ARŞ. GÖR. DR. YUSUF ÖZCAN
ARŞ. GÖR. DR. AHMET RIFAT
GEÇİOĞLU

Öğrenci Profili Ve Yabancı Dil Öğrenme Çabası İlişkisi (Ç.Ü. İlahiyat
Fakültesi Örneği)

PROF. HACER HUSEYNOVA

Monoloq Və Dialoqların Üslubi Xüsusiyyətləri

DR. ÖĞR. ÜYESİ RAMAZAN
SÖNMEZ

خير الدين شمسى باشا وكتابه معجم الأمثال العربية

GÖKÇE ULUS

“Şair Evlenmesi”nden Önceki İlk Türkçe Oyunlar” Ve Bu Oyunların
Ortak Özellikleri

NURAY GÜNEŞ

Osmanlı’da Farsça Beyitlerle Hıfzısıhha Tavsiyeleri

F.Ü.F.D. DOSENT RƏHİLƏ
HÜMMƏTOVA

Müasir Ədəbi Dil Səviyyəsində Arxaikləşmiş Bəzi Leksik
Vahidlərin Tarixi-Linqvistik Təhlili

DOSENT, DOKTOR
ALLAHVERDİ HACIYEV

Türkiyə Türkçəsi ilə Azərbaycan Türkçəsi Arasında Fərqli Fonetik
Xüsusiyyətlər.

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
 Passcode: 121221

12. 12. 2021	10: 00 – 12: 00
Meeting ID: 867 0329 1286	Passcode: 121221
HALL: 4 SESSION: 1	MODERATOR: HEMANT KUMAR
BHIM KUMAR DAHAL	Methodology: A Review in Modelling and Predictability of Embankment in Soft Ground
HEMANT KUMAR	Spatial Variability of Brahmaputra River Flow Characteristics
ZENAB NASEEM SADIA IMRAN	Assessing the Viability of Solar Water Pumps Economically, Socially and Environmentally in Soan Valley, Punjab
U. KAIROV T. KARPENYUK, E. RAMANCULOV A. ZINOVYEV	Categorization and Estimation of Relative Connectivity of Genes from Meta-OFTEN Network
NOVI KHILA FIRANI ELISA NESDYANINGTYAS	The Lymphocytes Number in the Blood of Kwashiorkor Rat Model Induced by Oral Immunization with 38-kDa Mycobacterium tuberculosis Protein
SEUNG PIL PACK	Analysis of DNA-Recognizing Enzyme Interaction using Deaminated Lesions

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

12. 12. 2021

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 867 0329 1286

Passcode: 121221

HALL: 1 SESSION: 2

MODERATOR: DOSENT TAMAM MEHRABOVA

DOÇ. DR. BAHADIR
GÜLBAHAR
ÖĞR. ÜYESİ GÖZDE SEZEN
GÜLTEKİN
DOÇ. DR. MESUT GÜN

Öğretmenlerin İşe Bağlılıkları, Takım Çalışması Tutumları Ve Sınıftaki Farklılıklar Yeterlilikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Yapısal Bir Eşitlik Modellemesi

DOSENT TAMAM
MEHRABOVA

Azərbaycan Türkcəsi ilə Türkiyə Türkcəsi Arasında Fərqli Morfoloji Xüsusiyyətlər(Əsas Nitq Hissələri Əsasında)

KAAN TUNCA

Sören Kierkegaard Ve Arthur Schopenhauer'a Göre İnsanlar Neden Evlenir?

P. Ü.F. D. DOSENT
SƏFƏRƏLİYEVƏ FƏRİDƏ AKİF
QIZI

Mətnlər Üzrə İş Zamanı Leksikologiya ilə Bağlı Məsələlərin Tədrisi.

ÖĞR. GÖR. VEYSAL BATTAL
ÖĞR. GÖR. ERGİN SARI

Eğitim Öğretimde Ders Materyali Olarak Belgesel Sinema

ÖĞR. GÖR. VEYSAL BATTAL
ÖĞR. GÖR. ERGİN SARI

Sinema Ve Televizyonda Teknolojik Gelişimin Sonucu Olarak Yöndeşme Kavramı

MUHAMMET AYDIN

İslam Siyaset Düşüncesi (Kişiler-Metinler I) İbnü'l-Mukaffa` Örneği

MUHAMMET AYDIN

İslam Siyaset Düşüncesi (Kişiler-Metinler II) Necmeddin Et-Tarsûsî Örneği

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

12. 12. 2021

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 867 0329 1286

Passcode: 121221

HALL: 2 SESSION: 2

MODERATOR: BAŞ MÜƏLLİM KÖNÜL MƏMMƏDOVA

YL. ÖĞRENCİSİ REMZİYE AVCI

Kırsal Alanda Yaşayan Kadınların Toplumsal Cinsiyet Algısının
Sosyolojik Olarak İncelenmesi *Adana İli Örneklemi

BAŞ MÜƏLLİM KÖNÜL
MƏMMƏDOVA

Psixi İnkişafın Biogenetik Və Sosiogenetik Amilləri

MELİS ERDENER

Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı Perspektifinden Yaşlı
Yoksulluğu

MELİS ERDENER

Kronik Hastalıklarda Varoluşçu Psikoloji Ve Psikoterapi

MÜZEYYEN ÇATKAFA

Cinsiyet Ayrımcılığının Temeline İnmek: Ebeveynlerin Cinsiyet
Algısı Ve Yaptığı Ayrımcılıklar Üzerine Bir İnceleme

NİSHA HARRY

Personal Factors and Career Adaptability in a Call Centre Work
Environment: The Mediating Effects of Professional Efficacy

SEVDE YILMAZ
MUSTAFA PAMUK

Ergen Ebeveyn Çatışmasında Sosyal Medya Ve Oyun
Bağımlılıklarının Rollerinin İncelenmesi

SELJUK SUMMIT
5TH INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCES CONGRESS
5TH INTERNATIONAL APPLIED SCIENCES CONGRESS
DECEMBER 11-12, 2021 - KONYA

Meeting ID: 867 0329 1286
Passcode: 121221

12. 12. 2021

14: 00 – 16: 00

Meeting ID: 867 0329 1286

Passcode: 121221

HALL: 3 SESSION: 2

MODERATOR: DR. LEMAN KUZU

HAVVA AHSEN ŞİMŞEK

İskeletlerin Kimliklendirilmesinde Osteopatolojilerin Rolü

MÜJGAN ELİF KAPLAN

Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması Ve Tenfizi

MÜJGAN ELİF KAPLAN

Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmelerin Hukuki Niteliği Ve Benzer Sözleşmelerden Farkı

SENA VİDİNLİOĞLU

Muris Muvazaasına Dayalı Tapu İptal Ve Tescil Davalarında İspat

KÜBRA ÖZTEKİN

Tüzel Kişilerin Şahsa Sıkı Sıkıya Bağlı Hakları Kullanma Ehliyetleri

FEYZANUR SOYLU

İsimsiz Sözleşmelerin Sınıflandırılması

RANIA RUSHDY MOUSSA

A Sustainable Design that Enhance the Quality of Life and Human Behavior's

HASAN FEHMİ DEMİRCİ

Mobil Sağlık Uygulamalarının Toplum Tarafından Kullanımı

ODAY ALKAHLOUT
PROF. DR. ŞUAYYİP ÇALIŞ

Dijital Dönüşüm Ve İşletmelerin Dijital İky Uygulamalarının Araştırılması

CONTENT

CONGRESS ID	
SCIENTIFIC & REVIEW COMMITTEE	
PROGRAM	
CONTENT	
ORAL PRESENTED PAPERS IN THE CONGRESS	
Duygu BAYSAL KURT & Şaduman YILDIZ	1
CARİ İŞLEMLER DENGESİ, REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE TURİZM GELİRLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ	
Aslan BUZLUK	9
TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ	
Elife Zehra Yıldırım	20
21. YY'DA TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI	
Hayal Özçim & Ferudun Kaya	42
KATILIM BANKALARI VE ASİMETRİK BİLGİ İLİŞKİSİ	
Hayal Özçim & Ferudun Kaya	51
KATILIM BANKALARININ VE MEVDUAT BANKALARININ KARŞILAŞTIĞI FİNANSAL RİSKLER	
Abdulkadir KOCA & Tuba DERYA BASKAN	60
İŞLETMELER İÇİN VERGİ PLANLAMASININ AVANTAJLARININ ÖRNEK UYGULAMALARLA İRDELENMESİ	
Turgut Sağlam	81
TÜRKİYE'NİN ASKERİ İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE KULLANIMI : SURİYE VE LİBYA ÖRNEĞİ	
Mamadou Oury Diallo	90
KAMUSAL ALAN VE GİNE'DEKİ KAMU PRATİĞİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI	
Oday ALKAHLOUT & Şuayyip ÇALIŞ	109
DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE İŞLETMELERİN DİJİTAL İKY UYGULAMALARININ ARAŞTIRILMASI	
Kubilay Çelik	137
YAPAY ZEKÂ GAZETECİLERİN MEDYAYA KATKILARI, OLUŞAN SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ!	
Hasan Yazıcı	153
KADIN VE GİYİM	

Hacer Huseynova	161
THE LANGUAGE OF THE WORK OF ART: MONOLOGUES AND DIALOGUES	
Yeganə Qürbət qızı Qəhrəmanova	168
“QORQUD” ADININ ETİMOLOJİ İZAHİ	
Gökçe ULUS	173
“ŞAİR EVLENMESİ’NDEN ÖNCEKİ İLK TÜRKÇE OYUNLAR” VE BU OYUNLARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ	
Rəhilə Hümmətova	201
MÜASİR ƏDƏBİ DİL SƏVİYYƏSİNDƏ ARXAİKLƏŞMİŞ BƏZİ LEKSİK VAHİDLƏRİN TARİXİ-LİNQVİSTİK TƏHLİLİ	
Səfəraliyeva Fəridə Akif qızı	210
MƏTNLƏR ÜZRƏ İŞ ZAMANI LEKSİKOLOGİYA İLƏ BAĞLI MƏSƏLƏLƏRİN TƏDRİSİ.	
Remziyə Avcı	216
KİRSAL ALANDA YAŞAYAN KADINLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ SOSYOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ *ADANA İLİ ÖRNEKLEMİ	
Melis ERDENER	229
AMARTYA SEN’İN YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDEN YAŞLI YOKSULLUĞU	
Melis ERDENER	237
KRONİK HASTALIKLARDA VAROLUŞÇU PSİKOLOJİ VE PSİKOTERAPİ	
Müjgan Elif Kaplan	245
ÜÇÜNCÜ KİŞİ YARARINA SÖZLEŞMELERİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE BENZER SÖZLEŞMELERDEN FARKI	
Müjgan Elif Kaplan	255
YABANCI HAKEM KARARLARININ TANINMASI VE TENFİZİ	
Sena VİDİNLİOĞLU	266
MURİS MUVAZAASINA DAYALI TAPU İPTAL VE TESCİL DAVALARINDA İSPAT	
Kübra ÖZTEKİN	273
TÜZEL KİŞİLERİN ŞAHSA SIKI SIKIYA BAĞLI HAKLARI KULLANMA EHLİYETLERİ	
Feyzanur SOYLU	283
İSİMSİZ SÖZLEŞMELERİN SINIFLANDIRILMASI	

Hasan Fehmi DEMİRCİ	289
MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARININ TOPLUM TARAFINDAN KULLANIMI	
Havva Ahsen ŞİMŞEK	295
İSKELETLERİN KİMLİKLENDİRİLMESİNDE OSTEOPATOLOJİLERİN ROLÜ	

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

CARİ İŞLEMLER DENGESİ, REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE TURİZM GELİRLERİ ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ

Duygu BAYSAL KURT ¹, Şaduman YILDIZ ²

¹ Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0001-8364-0705

² Bayburt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-9990-0628

ÖZET

Günümüzde ekonomilerin büyüme ve kalkınma politikalarında hizmet sektörü önemli yer tutmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, özellikle turizm potansiyeline sahip gelişmekte olan ülkeler açısından turizm, hizmet sektörünün en temel kollarından biridir. Turizm sektörünün iyi değerlendirilmesi ekonomiye büyük katkıları beraberinde getirmektedir. Ülkede istihdam olanaklarının artırılarak işsizliğin giderilmesi, uluslararası iletişimin geliştirilerek sosyal ve kültürel etkileşimin sağlanması, turizm gelirlerinin artırılmasına yönelik politikalar ile doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ülkenin cazip hale getirilmesi ve gayri safi yurtiçi hasılanın artırılması bu katkılardan bazılarıdır. Ayrıca turizm sektörü önemli bir döviz girdisi sağlayacağı için, turizm gelirleri cari işlemler dengesi için önemli bir unsurdur. Bundan dolayı bu çalışmada, 2005:01-2020:02 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak, “Türkiye’de cari işlemler dengesi, reel efektif döviz kuru ve turizm gelirleri arasında bir nedensellik ilişkisi var mıdır?” sorusuna cevap aranmıştır. Bu soru kapsamında, öncelikle serilerin birim kök içerip içermediğini ortaya koymak amacıyla ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips-Perron) birim kök testleri uygulanmış ve daha sonra değişkenler arasında nedensellik ilişkisini araştırmak için TY (Toda-Yamamoto) testinden yararlanılmıştır. TY testinin sonuçlarına göre, reel efektif döviz kurundan cari işlemler dengesine doğru, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru, reel efektif döviz kurundan turizm gelirlerine doğru, cari işlemler dengesinden reel efektif döviz kuruna doğru ve turizm gelirlerinden reel efektif döviz kuruna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamışken, turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Cari İşlemler Dengesi, Reel Efektif Döviz Kuru

THE CAUSALITY ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN CURRENT ACCOUNT BALANCE, REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATE AND TOURISM REVENUES FOR TURKEY

ABSTRACT

Today, the service sector has an important place in the growth and development policies of economies. When evaluated in this context, tourism is one of the most basic branches of the service sector, especially in terms of developing countries with tourism potential. A good evaluation of the tourism sector brings great contributions to the economy. Some of these contributions are eliminating unemployment by increasing employment opportunities in the

country, providing social and cultural interaction by improving international communication, making the country attractive to foreign direct investments with policies to increase tourism revenues and increasing the gross domestic product. In addition, tourism revenues are an important element for the current account balance, as the tourism sector will provide an important foreign currency inflow. Therefore, in this study, using quarterly data for the period 2005:01-2020:02, an answer to the question “Is there a causal relationship between current account balance, real effective exchange rate and tourism revenues in Turkey?” was sought. Within the scope of this question, first of all, ADF (Augmented Dickey Fuller) and PP (Phillips-Perron) unit root tests were applied in order to reveal whether the series contain a unit root, and then the TY (Toda-Yamamoto) test was used to investigate the causality relationship between the variables. According to the results of the TY test, no causality relationship was found from the real effective exchange rate to the current account balance, from the current account balance to the tourism revenues, from the real effective exchange rate to the tourism revenues, from the current account balance to the real effective exchange rate, and from the tourism revenues to the real effective exchange rate. It has been revealed that there is a one-way causality relationship from tourism revenues to current account balance.

Keywords: Tourism Revenues, Current Account Balance, Real Effective Exchange Rate

1. GİRİŞ

İktisat literatüründe gelişmişlik farkına göre ekonomi ayrımı uzun yıllardır yapılmaktadır. Bu ayrımında gelişmiş ekonomiler, gelişmekte olan ekonomiler ve az gelişmiş ekonomiler yer almaktadır. Bu ayrımın yapılmasının sebebi ise, sanayi, teknoloji ve bilişim sektörlerinde ülkeler arasındaki farkın ortaya koyulmasının istenmesidir. Küreselleşmenin yoğun olarak yaşandığı günümüzde, özellikle gelişmekte olan ekonomiler büyüme ve kalkınma konusunda kısır bir döngü yaşamaktadır. Gelişmekte olan ekonomiler, bu kısır döngüden çıkabilmek için hizmet sektörünün alt bir kolu olan turizmi alternatif bir sektör olarak görmektedirler. Ayrıca hem pazar büyüklüğü hem de ekonomik getirileri çok fazla olan turizm, dünyada en hızlı büyüyen sektörlerden biridir. Turizm sektörü yirminci yüzyıldan bu yana, gerek ulusal gerekse bölgesel ölçekte büyüme ve kalkınma politikalarında önemli bir araç olarak görülmektedir [1] [2]. Turizm sektörü, ekonomik getirileri yüksek olan bir sektördür. Ayrıca turizm sektörünün gelir yaratıcı etkisi bulunmaktadır [3]. Turizmin, istihdam artışı, ödemeler dengesini düzenlemesi, yeni iş imkanları yaratması, gelir dağılımını düzenlemesi, yabancı sermayeye cazip gelmesi ekonomiye olan katkılarından bazılarıdır [4]. Turizmin ekonomik etkilerinin yanında sosyal ve kültürel etkileri de bulunmaktadır. Turizm sosyal ve kültürel katalizör olarak uluslararası etkileşime katkı sağlayabilmektedir [5].

Turizm gelirleri, ödemeler bilançosunda cari işlemlerde yer almaktadır. Ayrıca bu gelirler, görünmez ihracat kalemi niteliğinde olup, kısa vadede çok yüksek miktarlarda döviz girdisi sağlayabilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, cari ödemeler açığı bulunan gelişmekte olan ülkeler için turizm çok önemli bir sektördür [6]. Ayrıca ekonomilerde yaşanan kriz dönemlerinde, dış ticaret açıkları için turizm gelirleri döviz girdisi açısından değerlidir [7]. Türkiye'nin yaşadığı dış ticaret açığı sorunu ile beraber cari açık sorunu da ortaya çıktığı için turizm gelirleri görünmez ihracat kalemi olarak önemli hale gelmektedir [8]. Hem Türkiye'nin turizm potansiyeli hem de cari açık gerçeği dikkate alındığında, turizm gelirleri ile cari işlemler

dengesi arasındaki ilişkinin analiz edilmesi önem arz etmektedir. Ayrıca turizm gelirlerinin önemli bir döviz girdisi olması döviz kurunun da değerlendirilmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada bunların ışığında, söz konusu konu ile ilgili literatür incelemesine yer verildikten sonra 2005:01-2020:02 dönemine ait TY testi yapılmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatürde cari işlemler dengesi ile turizm gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır. Bunlardan bazıları değişkenler arasında çift yönlü nedensellik bulurken, bazıları da değişkenler arasında tek yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuşlardır. Cari işlemler dengesi ile turizm gelirleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulan çalışmalardan, [9], [10] ve [11] bazılarıdır. Turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü çalışmalara örnek olarak [12], [13] ve [14] verilebilir. Ayrıca döviz kurunun yer aldığı çalışmalarda bulunmaktadır. [15]'de yer alan nedensellik analizleri doğrultusunda, turizm gelirlerinden döviz kuruna tek yönlü bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. [16]'da reel döviz kuru ile turizm gelirleri arasındaki nedensellik ilişkisi üç çeşit analizle ortaya koyulmuştur. Söz konusu analizlerde farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada TY testine göre iki değişken arasında nedensellik ilişkisine rastlanamazken, Bootstrap TY testine göre reel döviz kurundan turizm gelirlerine tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca [16]'da frekans dağılımı nedensellik testine göre, iki değişken arasında çift yönlü ilişkinin olduğu yer almaktadır. [17]'de turizm gelirleri ve reel döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Söz konusu çalışmada yapılan analizler sonucunda, turizm gelirlerinden reel döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Turizm gelirleri ile döviz kuru nedensellik ilişkisine değinilen [18]'de, TY testine göre döviz kurundan turizm gelirlerine tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. [19]'da döviz kuru ile turizm gelirleri arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı ortaya koyulmuştur.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

“Türkiye’de cari işlemler dengesi, reel efektif döviz kuru ve turizm gelirleri arasında bir nedensellik ilişkisi var mıdır?” sorusunun cevabını aramaya çalışan bu çalışmada, 2005:01-2020:02 dönemi için üç aylık veriler kullanılarak analiz yapılmıştır. Çalışmada ele alınan veriler ile ilgili bilgiler Çizelge 1’de özetlenmiştir.

Çizelge 1: Verilere Ait Bilgiler

Değişken	Değişkene Ait Açıklama	Veri Kaynağı
ca	Cari İşlemler Dengesi (Milyon ABD Doları)	[20]
tr	Turizm Geliri (Bin ABD Doları)	[21]
rer	Reel Efektif Döviz Kuru TÜFE Bazlı (2003=100)	[20]

Çalışmanın analiz kısmında değişken sembollerinin başında yer alan “d” harfi değişkenin farkının alındığını ifade etmektedir.

Bu araştırmada öncelikli olarak verilerin birim kök içerip içermediği ADF ve PP birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. Daha sonra ele alınan seriler arasında nedensellik ilişkisinin varlığı TY testi aracılığıyla analiz edilmiştir. Çalışmada yapılan analizlerde E-Views 10 programından faydalanılmıştır.

3. ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmada verilere ait birim kök analizleri ADF ve PP analizleri kullanılarak yapılmış olup bu analizlerin sonuçları Çizelge 2’de verilmiştir.

Çizelge 2: Birim Kök Analizleri

Değişkenler	ADF		PP		Sonuç
	Kesme Terimli ve Trendli		Kesme Terimli ve Trendli		
	t	p	t	p	
ca	-4.521758	0.0031	-3.513286	0.0463**	Durağan
tr	-3.828572	0.0215**	-6.283564	0.0000	Durağan
rer	-2.910126	0.1662	-2.818197	0.1963	Durağan Değil
d(rer)	-5.898640	0.0000	-9.795490	0.0000	Durağan

** : % 5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Çizelge 2’de yer alan ADF ve PP analiz sonuçlarına göre, cari işlemler dengesi verisi ile turizm gelirleri verisi düzeyde I(0) durağanken reel efektif döviz kuru verisi ise birinci farkta I(1) durağandır.

Farklı dereceden durağan olan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi TY nedensellik analizi kullanılarak araştırılmaktadır. TY analizinde öncelikli olarak yapılan birim kök analizleri sonuçlarına göre maksimum eşbütünleşme sayısı (dmax) belirlenmektedir. İkinci olarak uygun gecikme uzunluğu (k) belirlenmekte ve model tahmin edilme derecesi (dmax + k) hesap edilerek VAR modeli tahmin edilmiştir [22].

Bu bağlamda modelin uygun gecikme uzunluğunu belirlemek için hesaplanan uyum iyiliği kriter değerleri Çizelge 3’te verilmiştir.

Çizelge 3: Uygun Gecikme Uzunluğu Seçimi

Lag	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	1.08e+22	59.25039	59.67669	59.41645
1	117.5771	1.48e+21	57.25530	58.00133*	7.54590*
2	5.578283	1.81e+21	57.44944	58.51518	57.86457
3	21.65388	1.54e+21	57.27858	58.66405	57.81825
4	21.56615*	1.29e+21*	57.07545*	58.78064	57.73966

*İlgili bilgi kriteri için uygun değeri gösterir.

Çizelge 3’e göre, “LR, FPE ve AIC” bilgi kriterleri dikkate alınarak uygun gecikme uzunluğunun 4 olduğuna karar verilmiştir.

Yapılan birim kök analizleri ve uygun gecikme uzunluğu belirleme analizine göre TY nedensellik analizi için tahmin edilme derecesini veren bilgiler Çizelge 4’te yer almaktadır.

Çizelge 4: VAR Analizi Tahmin Edilme Derecesi

Analizde Yer Alan Değişkenler	dmax	k	dmax+k
ca, tr ve rer	1	4	5

VAR(5) modelinin otokorelasyon, değişen varyans ve AR polinomunun ters kökleri için yapılan analizler Çizelge 5, Çizelge 6 ve Görsel 1’de ele alınmıştır. Çizelge 5’e göre, VAR (5) modeli için otokorelasyon probleminin olmadığı görülmektedir. Çizelge 6’ya göre, VAR (5) modeli için değişen varyans probleminin olmadığı görülmektedir.

Çizelge 5: VAR (5) Modeli Otokorelasyon LM Analizi

Gecikme Uzunluğu	LM Testi İstatistik Değeri	Prob.
1	15.94175	0.0685**
2	11.84047	0.2231
3	7.536245	0.5821
4	13.21114	0.1539

5	9.461639	0.3965
6	10.53304	0.3098
7	11.97507	0.2154
8	11.01899	0.2751
9	13.91941	0.1257
10	6.454499	0.6942
11	6.975261	0.6402
12	3.536494	0.9393

** : % 5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

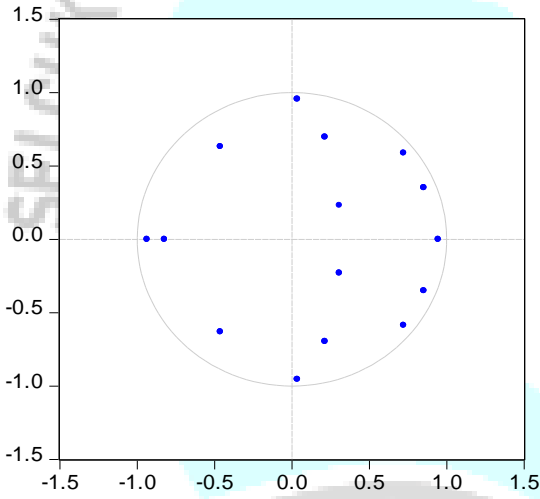
Çizelge 6: VAR (5) Modeli “White Değişken Varyans” Analizi

Ki-kare Değeri	Serbestlik Derecesi	Prob.
227.1188	204	0.1278

Görsel 1’e göre, VAR (5) modelinin AR polinomunun ters kökleri birim çember içinde yer aldığı için modelin istikrar koşulunu sağladığı görülmektedir.

Görsel 1: VAR (5) Modeline Ait “AR Karakteristik Polinomu Ters Kökleri”

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Cari işlemler dengesi, reel efektif döviz kuru ve turizm gelirleri değişkenleri arasında nedensellik ilişkisinin varlığı TY nedensellik analizi ile araştırılarak sonuçları Çizelge 7’de verilmiştir.

Çizelge 7: TY Nedensellik Analizi Sonuçları

Model	Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler ve Wald (χ^2) İstatistiği		
		ca	tr	rer
Model 1	ca	-	10.77728 (0.0292)**	6.375662 (0.1728)
Model 2	tr	7.805593 (0.0990)**	-	5.049768 (0.2822)
Model 3	rer	1.676677 (0.7949)	1.681108 (0.7941)	-
Diagnostik Testler	Ramsey Reset Testi	LM İstatistiği	Breusch-Pagan-Godfrey	ARCH LM Testi
Model 1	0.011661 (0.9146)	0.582776 (0.9650)	13.20306 (0.7794)	0.222904 (0.8945)
Model 2	1.290169 (0.2633)	0.2633 (0.0126) ¹	28.83876 (0.0504)**	5.442441 (0.0658)**
Model 3	2.963643	5.070977	15.03457	4.058197

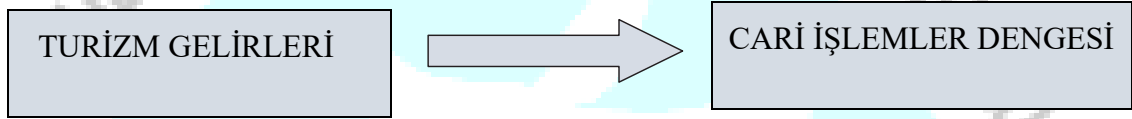
¹ Model 2’de otokorelasyon problemi olduğu görülmektedir. Bu yüzden otokorelasyon altında tutarlı hata terimlerini veren “Newey West” düzeltmesi yapılmıştır.

	(0.0935)**	(0.0792)**	(0.6596)	(0.1315)
--	------------	------------	----------	----------

**:% 5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ilgili teste ait olasılık değerlerini (p) göstermektedir.

Çizelge 7'ye göre, TY nedensellik testi sonucu sadece tek yönlü olarak turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca yapılan analizler sonucunda reel efektif döviz kurundan cari işlemler dengesine doğru, cari işlemler dengesinden turizm gelirlerine doğru, reel efektif döviz kurundan turizm gelirlerine doğru, cari işlemler dengesinden reel efektif döviz kuruna doğru ve turizm gelirlerinden reel efektif döviz kuruna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Elde edilen bu sonuç Görsel 2'de gösterilmiştir.

Görsel 2: Değişkenlere Ait Nedensellik İlişkisi

4. SONUÇ

Turizm sektörü, ekonomik etkilerinin fazla olduğu bir hizmet koludur. Yeni iş olanakları oluşturması ile işsizliğin giderilmesinde, döviz girdisi yaratması ile cari işlemler dengesinde ve milli gelir artışında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artırılmasında turizm sektörünün önemli bir payı bulunmaktadır. Turizm sektörünün ifade edilen ekonomik katkılarının yanında sosyal ve kültürel katkılarının da olduğu bir gerçektir. Ülkelerin bu katılardan önemli ölçüde faydalanabilmesi için turizm potansiyeline sahip olması önemli bir unsurdur. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Türkiye'nin hem doğal olanakları hem de tarihi mirasları nedeniyle turizm potansiyelinin oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Turizm sektörü Türkiye için önemli bir sektördür. Bu yüzden bu sektörün avantajları iyi değerlendirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de cari işlemler dengesi, turizm gelirleri ve reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi önemlidir. Söz konusu nedenler ışığında yapılan TY nedensellik analizi sonucunda, Türkiye'de 2005:01-2020:02 döneminde cari işlemler dengesi, reel efektif döviz kuru ve turizm gelirleri arasında sadece turizm gelirlerinden cari işlemler dengesine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu sonuç, turizm gelirlerinin cari işlemler dengesini etkileyen önemli bir değişken olduğunu ifade etmektedir.

KAYNAKÇA

- [1] Soyu, E., Karaçor, S., Altınok, S. ve Fırat, E. (2017). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomideki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. <https://www.avekon.org/papers/1926.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.12.2021).
- [2] Çımat, A. ve Bahar, O. (2003). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 3 (6), 1-18.
- [3] Akın, A., Şimşek, M. Y. ve Akın, A. (2012). Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 4 (7), 63-81.
- [4] Arabacı, H. (2018). Turizm Sektörünün Ekonomik Büyümeye Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 04 (03), 104-109.

- [5] Çetin, T. (2009). Beypazarı'nda Turist-Yerli Halk Etkileşimi ve Turizmin Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IX (1), 15-32.
- [6] Cinel, E. A. ve Yolcu, U. (2021). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinde Yapay Sınır Ağları İle Öngörü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 247-264.
- [7] Bozgeyik, Y. ve Yoloğlu, Y. (2015). Türkiye'de Turizm Gelirleri İle GSYH Arasındaki İlişki: 2002-2014 Dönemi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (40), 627-640.
- [8] Beyaz, Z. ve Karabacak, G. (2018). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi. *International European Journal of Managerial Research*, 2 (2), 56-75.
- [9] Yapar Saçık, S., Akar, G. ve Gülmez, Z. (2019). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 303-316.
- [10] Bozgeyik, Y. ve Eban, F. (2017). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: 2000-2015 Dönemine İlişkin Ampirik Çalışma. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 966-978.
- [11] Kara, O., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler İle İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 75-100.
- [12] Changir, M., Erkan, B. ve Harbalıoğlu, M. (2014). The Effect on Current Account of Net Tourism Revenues in Turkey. *European Scientific Journal*, 10 (13), 47-65.
- [13] Owino, O. E. (2014). Tourism and the Current Account Position in Kenya. http://erepository.uonbi.ac.ke/bitstream/handle/11295/82057/Owino_Tourism%20and%20the%20current%20account%20position%20in%20Kenya.pdf?sequence=3, (Erişim Tarihi: 06.12.2021).
- [14] Şit, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (4), 57-67.
- [15] Turan Koyuncu, F. (2014). Turizm Sektörünün Türkiye'nin Makroekonomik Performansına Katkısı: Ekonometrik Bir Çözümleme. https://prague2014.econworld.org/assets/koyuncu_turizm_sektorunun.pdf, (Erişim Tarihi: 07.12.2021).
- [16] Şen, A. ve Şit, M. (2015). Reel Döviz Kurunun Türkiye'nin Turizm Gelirleri Üzerindeki Etkisinin Ampirik Analizi. *E-Journal of Yaşar University*, 10 (40), 6752-6762.
- [17] Öncel, A., İnal, V. ve Torusdağ, M. (2016). Türkiye'de Reel Döviz Kuru-Turizm Gelirleri İlişkisi: 2003-2015 Dönemi İçin Ampirik Bir Uygulama. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 125-142.
- [18] Bingöl, N., Pehlivan, C. ve Han, A. (2020). Turizm Gelirleri-Makro Değişkenler Arasındaki İlişkinin Türkiye İçin Ampirik Olarak İncelenmesi. *EKEV Akademi Dergisi*, (82), 245-262.
- [19] Akboz, A. ve Canatan, B. (2021). Döviz Kuru ve Turizm Gelirleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: 2012-2019 Dönemi İçin Ampirik Bir Çalışma. https://teacongress.com/papers/Akboz_Canatan_Examining.pdf, (Erişim Tarihi: 07.12.2021).

- [20] TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası) (2021). EVDS Verinin Merkezi. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (Erişim Tarihi: 01.11.2021).
- [21] TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2021). Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1>, (Erişim Tarihi: 01.11.2021).
- [22] Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66 (1-2), 225-250.

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Aslan BUZLUK

Kırıkkale Üniversitesi

- 0000-0002-2185-3155

ÖZET

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana beslenme gereksinimi en temel ihtiyaçlarından birisi olmuştur. Gün geçtikçe dünya nüfusu artmış gelişen teknoloji ile birlikte ulaşım, haberleşme, bilgi alışverişi de artmıştır. Artık tarım sektörü üreticiler için günlük besin ihtiyacını karşılamanın yanında gelir kaynağı olmuştur. Fakat tarım sektörünün iklim şartlarından etkilenmesi ürün miktarlarında dalgalanmaya yol açmıştır. Bu dalgalanmalardan çiftçilerin olumsuz etkilenmemesi yada bazı ürünlerin üretimini teşvik etmek, üreticilerin refah seviyelerini yükseltmek, kırsal kalkınmayı sağlamak, üretilen ürünlerde verimlilik ve kalite artışı sağlamak amacıyla devlet tarım sektörünü destekleme politikaları geliştirmektedir. 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlarla başlayan tarım sektörüne yön verme politikaları ilerleyen süreçlerde 1929 yılında yaşanan Büyük Buhran, ikinci Dünya Savaşı, Marshall Planı, Planlı ekonomiye geçiş, 1980 yılında alınan kararları, 1980’de yaşanan darbe, 1994 İstikrar kararları gibi ülke ekonomisini derinden etkileyen olaylarla yeniden şekillenmiş olup yaşanan olaylardan tarım sektörünün en az hasarla çıkması için devlet tarafından tarım sektörüne yönelik politikalar geliştirilmiş ve uygulanmıştır. 2000 yılından sonra ise tarım sektörüne yönelik Doğrudan Gelir Desteği ödemesi, alan bazlı destekler, fark ödemeleri, telef edici önlemler, tarım sigortaları ödemesi başlıkları adı altında çeşitli desteklemeleri yapılmıştır.

Bu tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tarım sektörünün önemi, özellikleri, işlevleri ve ekonomik yapıdaki yeri incelenmiştir. İkinci bölümde ise ülkemizde Cumhuriyetin İlanından başlamak üzere ülke ekonomisinde izler bırakan dönemler itibariyle tarım sektörüne yönelik destekleme politikaları ele alınmış olup tarım sektörünün neden desteklenmesi gerektiği araştırılmış, desteklemeye yön veren kurumsal yapılar ve bazı ülkelerin destekleme politikası değinilmiştir. Üçüncü bölüme gelindiği zaman destekleme politikalarının finansmanı ve destekleme politikası araçları detaylı bir biçimde ele alınıp tarım sektörüne yönelik yapılan desteklemelerin vergisel boyutu incelenip çalışmanın yeterliği olduğu düşüncesiyle esere son verilmiştir.²

Anahtar Kelimeler: Tarım Sektörü, Destekleme Politikası, Doğrudan Gelir Desteği

² Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Dr. Öğr. Üyesi M. Kemal BOSTAN tarafından yönetilen ‘‘Türkiye’de Tarım Sektörünün Desteklenmesi Ve Uygulanan Mali Politikaların Değerlendirilmesi’’ isimli tezden türetilmiştir.

AGRICULTURAL SUPPORT POLICIES: THE CASE OF TURKEY

ABSTRACT

Nutrition has been one of the most basic needs of humankind since its existence. The world population has increased day by day, along with the developing technology, transportation, communication and information exchange have also increased. Now the agricultural sector has become a source of income for producers as well as meeting their daily nutritional needs. However, the agricultural sector being affected by climatic conditions has led to fluctuations in the amount of products. The state develops policies to support the agricultural sector in order to prevent the farmers from being adversely affected by these fluctuations or to encourage the production of some products, to increase the welfare of the producers, to ensure rural development, and to increase the productivity and quality of the products produced. The policies of directing the agricultural sector, which started with the decisions taken at the Izmir Economy Congress in 1923, deeply affected the country's economy in the following processes, such as the Great Depression in 1929, the Second World War, the Marshall Plan, the transition to a planned economy, the decisions of January 24, 1980, the coup of September 12, 1980, the 1994 Stability decisions. It has been reshaped by the events affecting the agricultural sector, and policies have been developed and implemented by the state in order to ensure that the agricultural sector will emerge with the least damage from the events. After 2000, various supports were made under the titles of Direct Income Support payment, area-based supports, difference payments, compensatory measures, agricultural insurance payments for the agricultural sector.

This study consists of three parts, and in the first part, the importance of the agricultural sector, its features, functions and its place in the economic structure are examined. In the second part, starting from the Proclamation of the Republic in our country, the support policies for the agricultural sector were discussed in terms of the periods that left traces in the country's economy, the reasons why the agricultural sector should be supported, the institutional structures that guide the support and the support policy of some countries were mentioned. When it comes to the third chapter, the financing of support policies and support policy tools are discussed in detail, the tax dimension of the supports for the agricultural sector is examined and the work is concluded with the thought that the study is sufficient.

Keywords: Agriculture Sector, Support Policy, Direct revenue Support

GİRİŞ

Tarım sektörü ve tarımsal üretim insanlık tarihinin vazgeçilmez bir parçası konumundadır.. Değişen dünya şartlarıyla birlikte tarım sektörünü destekleme gereksinimi duyulmuştur. Çünkü sektörün genelinde risk ve belirsizliğin hakim olduğu, üretim şartlarının doğa koşullarından etkilenmesi sektörün desteklenmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Günümüzde ise üretimin

devamlılığını sağlamak için tarım sektöründe destekleme politikaları uygulanmaktadır. Günümüzde ise çeşitli şekillerde destekleme politikaları uygulanmaktadır.

Bu çalışmada Cumhuriyetin ilanından bu yana tarım sektörüne yapılan destekleme politikaları, dönem itibariyle yaşanan siyasi ve ekonomik olaylara göre tarihsel dönemlere ayrılarak ele alınmış olup yapılan destekleme ödemelerinin hedeflenen amaçlara ulaşip ulaşılmadığı araştırılmıştır.

1. Türkiye’de Tarımsal Desteklemenin Genel Çerçevesi

Tarım politikası denilince bir ülke tarımının ülke ihtiyaçları doğrultusunda karşılaması ve tarımsal açıdan gelişimi için devlet tarafından alınan karar ve önlemlerin bütünüdür. Bu açıdan bakıldığı zaman tarımın gidişatına yön veren devlettir. Devlet tarım sektörünün önemini korumak ve kalkınmayı sağlamak amacıyla tarımsal destek politikalarını araç olarak kullanıp tarıma müdahale edip tarım politikalarına yön vermektedir. Devletin buradaki asıl amacı üreticilerin yaşam standartlarını iyileştirmek ve kırsal alanda yaşayan insanların refah düzeylerinin artırılması hedeflenmektedir. Devletin tarım sektörüne müdahale etmesinin birçok nedeni bulunmaktadır. Bu müdahalenin sebepleri ekonomik, toplumsal ve hatta politik nedenlerden meydana gelmektedir(Alp, 2013: 24).

Tarım politikaları denilince aklımıza desteklemeler ve müdahaleler gelmektedir. Bunun nedeni ise tarım sektöründe meydana gelen istikrarsızlıktır. Tarım sektörünün insanların beslenme ihtiyaçlarını karşılaması ve doğal koşullara bağlı olmasından dolayı bu sektörün kendine has bazı problemleri bulunmaktadır. Bu problemlerin başında arz ve talebin esnekliğinin düşük oluşu gelmektedir. Arz ve talep de yaşanan bu katılık çiftçilerin gelir seviyesinde ve üretilen ürünlerin fiyatlarında dalgalanmalara sebep olmaktadır. Bu da istikrarsızlığı doğurmaktadır. Bunun sonucunda da ülkemiz nüfusunun büyük bir bölümü tarım sektöründe çalıştığı için bu sektördeki dalgalanmaları en aza indirmek için devlet tarım sektörüne müdahale etmektedir. 2003 yılı Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği Genel Müdürü Yavuz Selim Köşger bu konudaki söylemi şu şekildedir: “Günümüzde tüm dünya ülkelerinde tarım, dolayısıyla çiftçi değişik şekillerde desteklenmektedir. Tarım stratejik ve insanların beslenmesi ile ilgili bir alan olduğundan, bundan asla vazgeçilemez. Kısacası tarım olmazsa olmaz bir alandır. Dolayısıyla tarımın bir şekilde desteklenmesi gerekmektedir”(Yapar, 2005: 27).

2. Tarım Politikalarının Tarihsel Gelişimi

Cumhuriyetin ilan edilmesiyle ülkemizde tarım sektörü başta olmak üzere birçok alanda yenilik ve sıçrama yaşanmıştır(Arslan, Solak, 2019: 792). 1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi tarım konusuna yeni bir ışık tutmuştur. Tarım sektöründe yaşanan tüm sorunlar ele alınmıştır(Ağca, 2010: 14). Bu dönemde yapılan köklü değişikliklerden birisi çiftçi üzerinde büyük yük oluşturan Aşar vergisinin kaldırılması iken diğer değişim 1929 yılında medeni kanunun kabulü ile çiftçilere toprak sahibi olma hakkı tanınmıştır(Buğrahan, 2010, 31). Ayrıca bu dönemde tütün tekeli elinde bulunduran yabancı idareye bedeli ödenmek şartıyla bu tekele son verilmiştir. Yine bu dönemde traktör ithalatı konusunda kolaylıklar sağlanmış, krediler verilmiş ve ülkedeki traktör mevcudu yaklaşık on kat artarak 2000 adet traktör seviyesine

ulaşmıştır. 1929 yılında büyük Buhranın ortaya çıkmasıyla birlikte tarım ürünlerinin fiyatlarında aşırı düşüşler meydana gelmiş olup akabinde iç ticaret hadleri tarım aleyhine dönmüştür. Devlet bu dönemde yaşanan sorunlara çözüm önerisi olarak 1932 yılında buğday koruma kanunu çıkarmış ve piyasada 3.5 Krş/KG'dan işlem gören buğdayı 5.0 Krş/KG almaya başlamıştır. Atılan bu adım günümüze kadar devam eden destekleme politikasının temelini oluşturmuştur(Demirdöğen, Olhan, 2017: 6).

Ülkemiz ekonomisinde tarım sektöründe uygulanan politikalar açısından önemli dönüm noktalarından birisi de 1938 ile 1946 yıllarını içine alan ikinci dünya savaşı yıllarıdır. Bu dönem ülke ekonomisinde tarımsal alana müdahale ve katı devletçilik anlayışının hakim olduğu bir zaman dilimidir. Ülkemiz ikinci dünya savaşına katılmamış olmasına rağmen savaş ve savaş ekonomisinin ortaya çıkardığı tüm zorlukları hissetmiş ve bizzat yaşamıştır. Savaş zamanında seferberlik ilan edilmiş olup çalışma çağına gelmiş olan bir milyon civarında insan silah altına alınmış olması üretim ve tüketim zincirini olumsuz etkilemiştir. Savaş yıllarında ülkenin kaynaklarının büyük bir bölümü savunma harcamasına aktarılmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu bu durum dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte yeni politika arayışlarını beraberinde getirmiştir(Şener, 2004: 74).

Ülkemizde 1960'larda ise planlı döneme geçişle birlikte tarım politikaları ilk defa TBMM kararı ile yazılı hale gelmiş olup planlı dönem boyunca tarım sektörüne çeşitli destekler, prim ödemeleri, girdi destekleri ile sektör sürekli desteklenmiştir(Gaytancıoğlu, 2009: 86). Cumhuriyetin ilanından bu yana tarım politikalarını etkileyen önemli konulardan birisi de 24 Ocak 1980 kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesidir. Devlet bu dönemde piyasaların serbestleşmesi yönünde politika izlerken tarım sektöründe de bunun yansımaları olmuştur. Tarım sektöründe kullanılan girdi ve destekleme miktarları önemli miktarlarda azalmıştır. Bunların sonucu olarak ülkemiz tarım ürünlerini ithal eder hale gelmiştir. 1994 yılında alınan kararların sonucunda destekleme alımlarının hububat, tütün ve şeker pancarıyla sınırlı kalmasına karar verilmiştir(Demirdöğen, Olhan, 2017: 7).

Ülkemizin tarım politikaları 2000 yılından sonra değişen hükümetle birlikte yeni bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Uygulanmaya konulan tarım politikaları ile uzun soluklu ve kapsamlı çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır(Arslan, Solak, 2019: 793).

3. Tarımsal Destekleme Politikasının Amaçları

Tarım sektörünün kendine has bazı özellikleri bünyesinde bulundurmasında ötürü gelişmiş yada gelişmekte olan tüm ülkelerde desteklenme gereksinimi duyulmuştur. Tüm dünyada köklü politikaların geliştirilip uygulandığı tek sektör tarımdır. Bazı ülkeler gıda güvenliğini sağlamak üzere politikalar oluştururken, bazı ülkelerde ise sektörün ekonomik büyüme ve kalkınmaya destek olması amaçlandığı için ülkelerin kendi ekonomik şartlarına uygun politikalar geliştirilmiştir(Arslan, Solak, 2019: 791).

4.1. Tarım Sektöründe Çalışanların Gelir Düzeyinin Yükseltilmesi

Tarım sektöründe çalışan kişilerin gelir seviyesi diğer sektörlerde çalışan kişilere kıyasla daha aşağılarda yer almaktadır. Bu durum toplumda istenilmeyen bir durum olarak karşımıza

çıkarmakla birlikte tarım sektöründe çalışıp düşük gelir düzeyine sahip olan kişiler verim-üretim anlamında istenilen seviyeye ulaşamazlar. Bu sektörde çalışanların gelir seviyelerinin düşük olmasının nedenlerini iki grupta toplanabiliriz. İlk neden, tarım ürünlerinin fiyatları, tarım dışındaki sektörlerde yer alan ürün fiyatları ile kıyaslandığında çok düşük olduğu görülmektedir. Ellerindeki ürünlerini düşük fiyattan satmak zorunda olan üreticiler bu durumun doğal bir sonucu olarak düşük meblağa da kazanç elde etmiş olacaktadırlar. İkinci neden ise tarımsal ürünlerin gelir esnekliğinin tarım harici diğer ürünlerin gelir esnekliğinden düşük olmasından meydana gelmektedir(Yaşarlar, 2011: 27).

Tarım sektörünün kendine has özelliklerinden dolayı bu sektörde istihdam edilen kişilerin gelir düzeylerini yükseltmek için devlet müdahalesi zorunlu kılınmıştır. Bir çok tarım işletmesi ürettikleri ürünleri tam rekabet piyasasına yakın piyasalarda pazarlama imkanı bulurken üretim için kullanılan girdileri oligopol piyasasından karşılamaktadırlar. Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu tarım sektöründe çalışanlar örgütlenme açısından yetersiz kalırsa devlet üreticileri korumak için tarım piyasasına müdahalede bulunmaktadır(Çomaktekin, 2009: 12).

3.2. Verimlilik ve Kalite Artışı

Verimlilik kavramı üretim için gerekli olan kaynakların ne kadar etkin kullanıldığını göstermektedir. Ülkelerin ekonomik açıdan ilerleyebilmesi verimlilik artışına bağlıdır. Eğer bir ülke verimlilik konusunda artışa gitmek istiyorsa teknolojik ilerleme ile bunu desteklemelidir. Tarım sektöründe verimlilik, işgücü, toprak ve sermaye kalemlerinde oluşmaktadır. Tarımsal işletmelerin verimliliği işletmelerin sulama şartlarına, kullanılan gübrenin kalitesine, faydalanılan teknolojinin güncelliğine, işletmenin büyüklüğüne, eğitim imkanlarına, doğa koşullarına, girdilerin ve ürünlerin fiyatlarına, desteklemeler gibi pek çok faktör tarımsal işletmelerin verimliliğini etkilemektedir(Doğan, 2021: 28-29).

Tarım sektöründe kullanılan üretim tekniği açısından geri teknik kullanan ülkelerde ürünlerin yetiştirilme şartları büyük ölçüde iklim ve doğa şartlarına bağlı olmaktadır. Bu ülkelerde üretim ve verimlilik konusunda problemler baş göstermektedir. Tarım sektöründe ileri teknoloji kullanan ülkelerde yetiştirilen tarım ürünlerinden hem birim alandan daha fazla ürün elde edilmekte hem de katma değer açısından yüksek kazanç sunmaktadır(Korkmaz, 2015: 19).

3.3. Üretim ve fiyatların Yönlendirilmesi

Ekonomik sistem içerisinde üretici ve tüketicinin menfaatleri uyuşmamaktadır. Bunun için devlet üretici ve tüketiciyi korumak amacıyla müdahalede bulunmaktadır. Bunun için ülkeler aşırı olan karları rasyonel bir seviyeye indirmek için yardımcı kuruluşlar oluşturarak pazarlama ve dağıtım kanallarını düzenlemektedirler(Memiş, 2014: 49).

Devletin tarım sektörünü desteklemesinin ekonomik ve sosyal amacının yanı sıra ülke menfaatlerini de göz önünde bulundurarak tarım sektörünü desteklemekte ve yönlendirmektedir. Az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkeler gelişimlerini tamamlamak için gerekli hammadde, makine ve teçhizat temin edilmesi için gereken parayı tarımsal ürünlerin ihracatı sonucunda elde etmektedirler. Fakat gelişimlerini tamamlayan ülkeler, tarımda kendi kendine yeterlilik, döviz gelirlerini artırma, çeşitli teknolojilerin ülkeye girmesini sağlama gibi

nedenlerden ötürü tarım sektöründe yönlendirici politikalar uygulamaktadır(Çelikkaya, 2011: 36).

3.4. Kırsal Kalkınma

Günümüzde tarımsal destekleme politikalarıyla yakın bir ilişki içerisine giren diğer bir politika da kırsal kalkınma politikalarıdır. Tarımsal faaliyetler özellikleri itibariyle kırsal bölgeler ve kırsal bölge ekonomileriyle etkileşim halindedir. Gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün kırsal alanlardaki ağırlığı gelişmekte olan ülkelere nazaran daha azdır. Son dönemlerde tarım ve kırsal kalkınma ilişkisinin ön planda olması, tarımsal destekleme politikalarıyla kırsal alan ekonomilerini bütünüyle kapsayan kırsal destekleme politikalarının önemini daha da artırmıştır(Buğrahan, 2019: 43).

Kırsal kesimde yaşayan insanlar tarım sektöründe çalışarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Bunun için kırsal kalkınma en fazla tarım sektörü ile etkileşim halinde olmaktadır. Tarım politikaları ve kırsal kalkınma politikaları birbirini tamamlayan iki politikadır. Özellikle tarım sektöründe yaşanan arazilerin parçalı oluşu, sulama sıkıntısı, çiftçilerin eğitim düzeyinin düşüklüğü, gibi problemlerin ve çözüme kavuşması için tarımsal sektöre destek veren kırsal kalkınma projelerine gereksinim vardır(Doğan, 2021: 31).

3.5. Doğal Kaynakları Dengeli Kullanımı

Tarım sektöründe üretim yapılırken doğal kaynaklardan yararlanılmaktadır. Fakat üreticiler sektörden daha fazla ürün elde etmek ve için bazen vahşi sulama yoluyla toprağın tuz oranının artmasına neden olurken bazen de bilinçsiz su kullanımı neticesinde doğal kaynaklara zarar verebilmektedirler. Ayrıca gelişmiş yapılan zirai mücadele de toprağın veriminin yıllar itibariyle düşmesine, toprakta ve suda kalıntı bırakarak doğal kaynaklara zarar vermektedirler. Bu zararların önüne geçebilmek için ülkede uygulanan tarım politikaları yeniden değerlendirilerek doğal kaynakların dengeli ve verimli kullanılması teşvik edilmelidir(Arslan, Solak, 2019: 794). Ülkemizde uygulanan tarım politikalarının öncelikli hedeflerinden biriside yaşadığımız coğrafyada sahip olduğumuz toprak ve su kaynaklarının dengeli ve verimli kullanılmasını sağlamaktır. İkinci dünya savaşından bu yana tarım sektöründe yaşanan gübre kullanımı, toprak ve su kaynaklarının fazla kullanımı sonucu tarımsal üretimde büyük artışlar meydana gelmiştir. Fakat ilerleyen yıllarda bu durum ülkenin lehine olmaktan çıkıp doğal kaynaklar üzerinde tahribata yol açmaya başlamıştır. Meydana gelen tahribatlar neticesinde tarım sektöründe verimlik düşmeye, maliyetler ise artmaya başlamıştır. (Buğrahan, 2019: 41-42).

3.6.Genel Ekonomi Politikalarını Desteklemek

Tarım sektörün yönelik uygulanan tarımsal destekleme politikaları sadece tarım sektörü ile kısıtlı kalmayıp ülke ekonomisinin genelini ilgilendiren politikaların temelini oluşturmaktadır. Bunun için tarım sektörünü geliştirmeye ve ileriye taşımaya yönelik politikaların ülkenin ekonomik hedefleri ile uyum ve koordinasyon içinde olması gerekmektedir(Çomaktekin, 2009: 22).

Tarımsal destekleme politikalarının başlıca hedeflerinden biriside ülke ekonomisindeki politikalara destek sağlamaktır. Sağlanan bu destekler çiftçilerin refah düzeyini yükseltmek, tarım sektöründe üretim yaparken kamu yararını ön plana çıkarmak, tüketicileri ani fiyat

yükselmesine karşı koruma politikaları hazırlayarak ülke ekonomisine destek verilmelidir(Doğan, 2021: 31).

4. Tarımsal Destekleme Politikası Araçları

Her ülke kendi gelişmişlik seviyesine göre tarım sektöründe politika uygulaması yapmaktadır. Her ülkenin gelişmişlik seviyesinin farklı olduğu gibi tarım sektöründe karşılaştığı sorunlarda farklılık göstermektedir. Bunun için her ülke kendi sorunlarını baz alarak farklı tarım politikaları geliştirmektedir. Ancak tarım sektöründe bulunan bazı genel sorunlar nedeniyle ülkeler benzer nitelikte politikalar üretmektedirler(Güney, 2006: 20).

Tarımsal desteklemeler üretimin teşviki, ekonomik şartların sağlanması sebebiyle üreticilerin istikrarlı bir biçimde üretimlerine devam etmesi, verimlilik ve ürün çeşitliliğinin artırılması için yapılmaktadır. Her ülkenin kendi amaç ve iç yapılarına göre farklı olmakla beraber genel olarak destekleme politikaları şu şekilde sıralanmaktadır(Arslan, 2017: 22):

Doğrudan gelir desteği (DGD) 1999 yılında IMF ile imzalanan Stand-by Anlaşması doğrultusunda uygulamaya konulan istikrar programları ile gündeme gelmiştir. Ülkemizin destekleme politikalarında köklü bir değişiklik yapılmıştır. (Ünlü Aslan, 2020: 53).

DGD ödemesi 2000 yılında pilot uygulama alanı seçilen bölgelerde uygulanmaya başlamıştır. DGD ile tapulu ve aynı kişi tarafından üzerinde ziraat yapılan arazinin dekar başına olacak şekilde destekleme ödemesi yapılmıştır. Pilot uygulamanın akabinde 2001 yılında ülke genelinde uygulanmaya başlamıştır(Narin,2008: 199-200). DGD uygulaması 2001-2009 yılları arasında uygulanmış ve çiftçi kayıt sisteminin başlatılması haricinde tarım sektörü için önemli sayılabilecek herhangi bir katkı sunmamıştır. 2009 yılında DGD uygulaması uygulamadan kaldırılarak yerine mazot, kimyevi gübre, organik tarım, iyi tarım uygulamaları, toprak analizi ve diğer alan bazlı tarım desteklerinin, hayvancılık desteklerinin, sertifikalı tohum ve fidan desteklerinin, fark ödemesi (prim) desteklerinin uygulandığı bir yapıya geçiş yapılmıştır(Ünlü Aslan, 2020: 54).

DGD ödemelerinde 2001 yılı için arazi miktarında üst sınır 200 dekar iken dekar başına ödeme miktarı 10 milyon TL ödeme yapılmıştır. 2002 yılından itibaren üst limit 500 dekara çıkarılmış dekar başına ödeme 13.5 milyon TL olarak belirlenmiştir. Dekar başına 2003 ve 2004 yıllarında 16 milyon TL DGD ödemesi yapılmıştır(Yılmaz, Demircan, Dernek, 2008: 249).

Alan bazlı destekler 2006 yılında çıkan tarım kanunu ile uygulanmaya başlamıştır. Uygulamaya konulan alan bazlı tarımsal destek uygulaması üretimden bağımsız yapıda ve doğrudan çiftçinin gelir düzeyini iyileştirmeye yönelik yardımlardan oluşmaktadır(Ünlü Aslan, 2020: 51).

Alan bazlı tarımsal destek ödemeleri tarım sektöründe üretim yapan çiftçilerin kendilerine ait ya da kiralama yoluyla ziraat yaptığı tarım arazileri için dekar başına üretimden tamamen bağımsız şekilde aldığı destekleme ödemelerini ifade etmektedir. Burada üretimden bağımsız kelimesiyle kastedilen üretimin miktarı olup desteklemeye konu arazide mutlaka tarımsal üretim yapıyor olması gerekmektedir. Alan bazlı ödemelerin üretimden bağımsız şekilde uygulanmasının en önemli nedeni üreticinin üretim miktarını, gelecek desteklemeye göre değil de piyasa koşullarına göre belirlemesini sağlamaktır. Alan bazlı tarımsal destekler çiftçilerin

kararlarını üzerinde etki oluşturmamak için kurgulansa da yapılan ödemelerin refah düzeyini artırıcı etkisi nedeniyle, destekleme ödemesi alan çiftçilerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararları ile boş zaman miktarında ister istemez değişiklikler olacağı görünür bir gerçektir(Şişman, 2019: 9).

Alan bazlı tarımsal destek ödemeleri mazot, gübre ve Toprak analizi desteği, organik tarım ve iyi tarım uygulamaları desteği, alternatif ürün desteği fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği ve alternatif ürüne geçen üreticilere telafi edici ödeme şeklindedir. Üreticilerin alan bazlı tarımsal desteklemelerden faydalanabilmesi için arazi miktarı en az 1 dekar en fazla 500 dekar olması gerekmektedir(Erdal, Erdal, Gürkan, 2013: 93).

Fark ödeme destek sistemi ilk 1993 yılında pamuk için verilmiştir. Fakat 1998 yılına kadar bu uygulamaya ara verilip 1998 yılında pamuk ve zeytinyağı için fark ödemesi yapılmış olup 1999'da ürünler ayçiçeği ve soya da kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Bulut, 2020: 94). 2004 yılında çay, 2005 yılında hububat ve çeltik, 2008 yılında ise bakliyatlar fark ödeme destek sistemine alınmıştır. Bu sistemde ödemenin yapılması piyasada oluşan fiyat ile ürünün üretim ve pazarlama maliyeti toplamı kıyaslanarak hesaplanan hedef fiyat arasındaki farktan oluşmaktadır(Yüceer, 2020: 38).

Telafi edici destek ödemeleri arz fazlası yaşanan ürünlerde üreticiler ürün değişikliğine gittiği zaman üreticileri olası gelir kayıplarından korumak için yapılan ödemelerdir. Patates sığılı desteği ve çay budama tazminatı ve masraflarına yönelik destekler bu kapsama girmektedir(Güresinli, 2015: 75). Çay budama tazminatı yaş çay yaprağının kalitesinin artırılması amacıyla 2005 yılında başlatılan bir uygulama olmuştur. Bu uygulama kapsamında; “çay bahçelerinin her yıl 1/10 oranında verim budamasına tabi tutulması ve çay bahçelerinin planlanmıştır. Buna göre üreticiler sahip oldukları çaylık alanları 10'a bölecek ve her yıl 1/10 budayacaktır“(Tarım ve Orman Bakanlığı 2018 Faaliyet Raporu).

Ülkemizde hayvancılık destekleri hayvansal üretim yapanlara verilecek teşvikler, hayvan ırklarının ıslahı, geliştirilmesi, hayvancılık sektörünün sürdürülebilirliği, bu sektöre yönelik politikaların geliştirilmesi ve hayvan hastalıkları ile mücadele destekleme kapsamının içerisine girmektedir(Buğrahan, 2019: 67).

Tarım sigortaları ödemesi ise ülkemizdeki tarım işletmeleri kuraklık, sel, dolu, don zararı gibi doğal afetler sonucunda devamlı zarar görmektedir. Üreticilerin doğal afetler sonucunda oluşan zararlarını en aza indirmek ve oluşan mağduriyetlerinin giderilmesi amacıyla 2005 yılında 5663 sayılı “Tarım Sigortaları Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun kapsamında üreticilerin sigorta poliçelerinin %50'si devlet tarafından karşılanmaktadır(Narin, 2008: 216).

5. Türkiye’de Tarımsal Politikaların Değerlendirilmesi

Ülkemizde tarım sektörüne yönelik desteklemeler Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlamış olup planlı destekleme politikaları 1960'lı yıllardan itibaren uygulanmaya başlamıştır. 2000'li yılların başında IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları, Dünya Bankası politikaları sonucunda destekleme yalımını bırakıp doğrudan gelir desteği uygulamasına geçilmiştir. Tüm girdi ve diğer destek ödemeleri kaldırılarak 2007 yılına kadar DGD ödemesi yapılmıştır. 2007 yılından sonra bu uygulamaya son verilmiş olup fark ödemesi, hayvancılık ve çevre koruma

amaçlı çeşitli destekler ödemeleri yapılmıştır(Uğur, 2013: 144). Tarım sektörüne yönelik yapılan destekleme ödemelerinin olumlu yönlerini Kamacı (2006: 50) şu şekilde sıralamıştır:

- Destekleme alımları aracılığıyla tarımla uğraşan düşük gelirli çiftçilerin gelirleri artmakta, gelir dağılımında adaleti sağlamaya destek olmaktadır.
- Destekleme alımları sonucunda üretim ve tarım sektöründe verimlilik artmaktadır.
- Devlet destekleme alımlarını kullanarak tarım ürünlerinin arzını kontrol altında tutabilir.
- Devlet tarım ürünlerinin fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalara müdahale eder ve tarım ürünlerinde aşırı fiyat düşüşlerinin önüne geçer.
- DGD sayesinde diğer destekleme ödemeleri yürürlükten kaldırılıp yerine üreticiye belli oranda destek ödemesi yapılmış olup böylece üretim artışı sağlanmaktadır.

Ülkemizde uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarının olumsuz yönlerini Yılmaz Genç (2020: 163) şu şekilde sıralamaktadır:

- DGD ödemesi yapılırken ödeme miktarında iller arası fark oluşmuştur.
- Destekleme ödemesi yapılırken ürünlerin kalite farkı dikkate alınmamıştır
- Destekleme ödemeleri nerdeyse hiçbir zaman tam zamanında ödenmemiştir.
- DGD ile tarım sektörüne yapılan destek ödemelerinin miktarı azalmıştır.
- DGD sisteminde hayvancılıkla uğraşanlar destekleme alamamışlardır.
- DGD sistemi istenilen başarıyı tam olarak verememiştir.
- ÇKS kaydı olmayan çiftçiler destekleme ödemelerinden faydalanamamaktadırlar.
- DGD çok fazla bürokrasi gerektirmektedir.

6. SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından sonra İzmir İktisat Kongresinde tarım sektörünü geliştirmeye yönelik alınan kararlardan günümüze kadar birçok politika uygulanmıştır. 1950’li yıllarda tarım sektöründe hızlı bir makineleşme olurken günümüz şartlarında gelişen teknolojiyle birlikte tarım sektöründe makineleşme had safhaya ulaşmıştır. Bu süreçte sanayi sektörünün de ilerleme kaydetmesiyle birlikte verimli tarım arazileri sanayi sahalarının içerisinde kalmıştır. 2000’li yıllardan sonra uygulanan belli destekler ve her bölge için kendine has tarım politikaları ortaya konulmuştur. Fakat bu destekler henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır. 2002 yılından itibaren destekleme politikalarında değişikliğe gidilerek tarımda reform adı altında Doğrudan Gelir Desteği uygulaması başlamıştır. Bu sistem ile üreticiler çiftçi kayıt sistemine kayıt olması sağlamış ve tarımla uğraşan kesim belli şartlar dahilinde kayıt altına alınmıştır. Uygulamaya konulan DGD politikası ürünler arasında kalite ve verim farkını gözetmeksizin herkese eşit miktarda verilmesi ve 500 dekar üzerinde arazisi bulunan üreticilere destek kapsamına almaması sonucunda 500 dekar üzerinde arazisi olan işletme sahipleri arazilerini aile bireyleri arasında dağıtmak zorunda kalmıştır. DGD arazi miktarı üzerinden dağıtımı yapıldığı için çiftçiler üretim yapmasa dahi destekten faydalanmış ve bu durumda çiftçiler üretmeden destek aldıkları için tembelleşmiştir. Bazı üreticiler girdi maliyetlerinin yüksek olmasını gerekçe göstererek arazilerinde ekim yapmamışlardır. Dolayısıyla DGD beklenen sonucu vermemiştir. Bu sistem devlet bütçesine yük oluşturduğu için çeşitli destekleme yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Ağca, M. (2010). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarındaki Gelişmeler. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
2. Alp. E. (2013). Bir Maliye Politikası Aracı Olarak Tarımı Destekleme Politikaları (Fındık Örneği). Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2013.
3. Arslan, E. Solak, A. (2019). Tarım Politikası Ve Türkiye’de 2002 Yılı Sonrası Uygulanan Tarımsal Destekler. Social Mentality And Researcher Thinkers Journal. Vol:5, Issue:19 Pp.790-804.
4. Arslan, F. (2017). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
5. Buğrahan, A. (2019). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Kentleşme Üzerindeki Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman.
6. Bulut, E. (2020). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarının Üretim Etkisi. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
7. Çomaktekin, M. F. (2009). Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Türkiye’de Uygulamalar (1990 Ve Sonrası Dönem). Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
8. Demirdöğen, A. Ve Olhan, E. (2017). Türkiye Tarımının Kısa Tarihi: Destekleme Politikası Özeli. Tarım Ekonomisi Dergisi. Cilt:23 Sayı:1 Sayfa:1-12.
9. Doğan, Ö. (2021). 1980 Yılından Sonra Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Ekonomik Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
10. Erdal, G. Erdal, H. Ve Gürkan, M. (2013). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Desteklerin Üretici Açısından Değerlendirilmesi (Kahramanmaraş İli Örneği). Uluslararası Sosyal Ve Ekonomik Bilimler Dergisi, S 3 (2): 92-98.
11. Gaytancıoğlu, O. (2009). Türkiye’de Ve Dünyada Tarımsal Destekleme Politikası. İstanbul Ticaret Odası Sektörel Yayınlar, Yayın No: 2009-14 İstanbul.
12. Güney, O. D. (2006). Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikaları Ve Tarımsal Destekleme Sistemlerinde Yaşanılan Yeni Gelişmeler: Doğrudan Ödeme Sistemi Ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
13. Güresinli, C. N. (2015). Avrupa Birliği Ve Türkiye Tarımsal Destekleme Politikaları Ve Yapısal Politikalarının Tarihi Gelişiminin Değerlendirilmesi. Ab Uzmanlık Tezi, Ankara.
14. Kamacı, A. (2006). Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikalarının Etkinliği Ve Otp’ye Uyum Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
15. Korkmaz, V. (2015). Tarım Ürünlerini Destekleme Politikaları: Türkiye Ve Ab Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Aydın.
16. Memiş, H. (2005). Türkiye’de Uygulanan Uluslar Arası Para Fonu (Imf) Destekli İstikrar Programlarının Tarım Sektörüne Etkileri. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

17. Narin, M. (2008). Türkiye’de Uygulanan Tarımsal Destekleme Politikalarında Değişim, Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 19, Özel Sayı. 183-225.
18. Şener, S. (2014). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Tarım Politikası Arayışları. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7/ 1 : 73-92.
19. Şişman, B. (2019). Türkiye’de Güncel Tarımsal Sübvansiyon Uygulamaları Ve Sübvansiyonlu Tarımsal Krediler. Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Samsun.
20. Tarım Ve Orman Bakanlığı 2018 Faaliyet Raporu
21. Uğur, A. (2013). Türkiye Ve Ab Ülkelerinde Tarımsal Destek Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
22. Ünlü Aslan M. (2020). Tarım Politikalarının Tarımsal İstihdam Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi: Çiftlik Beldesi Tarımköy Örneği. Doktora Tezi. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Eskişehir.
23. Yaşarlar, Y. (2011). Ab Ortak Tarım Politikasına Uyum Sürecinde Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikalarının Ekonomiye Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
24. Yılmaz Genç, S. (2020). Tarım Ekonomisi Ve Tarımsal Politikalar. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2717.
25. Yılmaz, H. , Demircan, V. Ve Dernek, Z. (2008). Türkiye Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları (Isparta İli Üreticileri Açısından Bir Değerlendirme). Doğu Üniversitesi Dergisi, 9 (2), 248-265.
26. Yüceer, S. E. , Tan, S. Ve Semerci, A. (2020). Türkiye’de 2000-2020 Döneminde Tarımsal Destekleme Politikalarının Gelişiminin İncelenmesi. Çanakkale Üniversitesi Onsekiz Mart Üniversitesi, Cilt 1 Sayı 2. 36-46.

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

21. YY'DA TÜRKİYE'NİN ORTA ASYA POLİTİKASI

Elife Zehra Yıldırım

Selçuk Üniversitesi

0000-0002-8735-8923

ÖZET

Orta Asya'nın literatürde birden fazla tanımı olsa da, Türkiye için coğrafi tanımlamadan daha farklı anlamlar barındıran önemli bir kavram olmuştur. Bölge halkıyla tarihi, dini, etnik ve kültürel bir bağı olması hasebiyle her zaman önemini korumuştur. Bölgeye ilişkin dış politika oluşturma süreci 1990'lı yıllarda SSCB'nin dağılmasıyla başlamıştır. İlk yıllarda Orta Asya'ya yönelik TDP çizgisi uzun soluklu ve planlı hedeflere yönelik olmaktan çok duygusal bir eğilim içinde olmuştur. Sürecin kısmen başarılı sayılabileceği gibi birçok eksik yönü saptanmıştır.

21. Yüzyılda Türkiye'de değişen iktidar ile birlikte Türk dış politikasının dinamikleri de farklılaşmıştır. Sorunsuz komşu ilişkileri geliştirme ve yakın çevrede merkez olma hedefleri doğrultusunda proaktif bir dış politika izlenmiş olduğu görülmektedir. Bu dönemde dış politikaya yön veren isimler Asya'nın Türkiye açısından önemini vurgulamışlardır. Orta Asya'ya yönelik daha aktif bir politika sürecinin Türkiye açısından önemi defalarca dile getirilmiştir. Bölgeye yönelik dış politika analizleri yapılarak yeni dinamikler doğrultusunda bir yol haritası belirlenmiştir.

Bu dönemde önemli bir bölgesel güç olan Rusya ile rekabetten iş birliğine uzanan bir ilişki geliştirmek Türkiye'nin Orta Asya hedefleri açısından yerinde bir adım olarak görülmüştür. Zira Orta Asya devletleri Rusya'nın öncülüğünde kurulan BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) ve Rusya'nın içinde yer aldığı ŞİÖ (Şanghay İşbirliği Örgütü) gibi bölgesel oluşumların içinde yer almaktadırlar. Rusya'yla rekabet yorucu ve hedeften uzaklaştıran bir hamle olarak nitelendirilmiştir.

Orta Asya'ya yönelik atılan adımlarda özellikle yumuşak güç kavramı ve kamu diplomasisi sürecin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bölge devletleriyle kurulan iletişim çok boyutlu alanlara taşınmış ve iş birliği içinde birçok kültürel faaliyete imza atılmıştır. Türkiye bölge devletlerine eğitim ve sağlık gibi önemli alanlarda büyük ölçüde destek vermiştir. Birçok alanda yatırımları destekleyen TİKA, TÜRKSOY, TÜRKPA gibi oluşumlar güçlü kamu diplomasi araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca dönemin devlet başkanları bu süreçte uluslararası oluşumlarda da birbirlerini desteklemektedirler.

Bu çalışmada Orta Asya kavramının literatürdeki farklı tanımlarına yer verilerek bölgenin önemi ifade edilmeye çalışılmıştır. Türkiye ile bölge devletleri arasında kurulan ilişkiler tarihsel açıdan değerlendirilerek 21. yüzyıl politikası ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Rekabet, İşbirliği, TDP.

ABSTRACT

Although Central Asia has more than one definition in literature, it has been an important concept for Turkey that has different meanings than geographical definition. It has always been important to have a historical, religious, ethnic and cultural connection with the people of the region. The process of establishing foreign policy for the region began in 1990 with the distribution of the SSCB. In the early years, the TDP line for Central Asia was more emotional than being targeted for long-term and planned targets. Many missing directions have been identified, as the process may be considered partially successful. In the 21 th century, the dynamics of Turkish foreign policy have changed with the changing power in Turkey. A proactive foreign policy has been observed in line with the goal of developing seamless neighbor relationships and being a center in the immediate environment. In this period, the names leading foreign policy emphasized the importance of Asia to Turkey. The importance of a more active policy process toward Central Asia for Turkey has been repeated. A roadmap has been established in line with new dynamics by conducting foreign policy analyzes for the region. Developing a relationship between competition and cooperation with Russia, a key regional power in this period, has been seen as a stand-by step for Turkey's Central Asian aspirations. The Central Asian countries are involved in regional formations, such as CIS (the Commonwealth of Independent States), which is founded by Russia and the SIO (Shanghai Cooperation Organization), which is located within Russia. Competition with Russia has been described as a tiring and goal-driving move. In the steps taken toward Central Asia, especially the concept of soft power and public diplomacy have become an important part of the process. Communication with regional states has been moved to multi-dimensional areas and has co-signed many cultural activities.

In the steps taken toward Central Asia, especially the concept of soft power and public diplomacy has become an important part of the process. Communication with regional states has been moved to multi-dimensional areas and has co-signed many cultural activities. Turkey has greatly supported regional states in important areas such as education and health. In many areas, enterprises such as TIKA, TURKSOY, and TURKPA support investments are faced as powerful public diplomacy tools. The presidents of the period also support each other in international formations during this process.

In this study, the importance of the region has been expressed by the different definitions of the concept of Central Asia in the literature. The relations established between Turkey and the countries of the region are historically evaluated and the 21st-century policy has been discussed. Key Words: Central Asia, Rivalry, Cooperation, Turkish Foreign Policy.

Key Words: Central Asia, Rivalry, Cooperation, Turkish Foreign Polity.

1. Giriş

Orta Asya Bölgesi, İngiltere ve Rusya arasındaki çekişmeli bir rekabet ortamının son bulmasıyla SSCB'nin hakimiyet alanı olmuştur. Bölge, SSCB'nin sınırları içinde olduğu uzun yıllar boyunca planlı ve istikrarlı bir politikayla yönetilmiştir. SSCB izlemiş olduğu politikayla

özellikle İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda bölgede enerji bağlamında büyük güç elde etmiştir.¹

Özellikle Kazakistan'a büyük yatırımlar yapmıştır ve bölgenin hızla sanayileşmesini önemli ölçüde desteklemiştir. Sovyet Orta Asya'sında doğal gaz ve petrol aramalarının verdiği sonuçlar doğrultusunda bölgenin enerji rezervi açısından zenginliği ve önemi tescillenmiştir. Bu enerjinin işlenme ve pazarlanma süreci de birçok yeni iş alanı doğurmuş ve bölge Rus ve Ukraynalı petrol ve kimya işçilerinin ilgisini çekmeye başlamıştır.²

Öte yandan Orta Asya, Türk halkları için siyasi ve coğrafi bir kavramdan öte anlamlar barındırmaktadır. Çünkü bölge, tarihsel arka planda Türklerin yurdu olarak bilinmektedir.³ Bu açıdan Türkler için Orta Asya kavramı maddi değerlerden çok manevi değerleri barındıran bir anlam kazanmaktadır. Buna dayanarak Orta Asya kavramını tanımlamanın zorluklarından bahsedilebilir. Çünkü dünya literatüründe ve Türk literatüründe kavramın çerçevesi aynı sınırlarla çizilmemiştir. Bu sebeplerle birden fazla Orta Asya tanımı ile karşılaşmaktayız.⁴

Orta Asya aslında kelimenin ilk anlamından da çıkarım yapılabileceği gibi Asya Kıtası'nın ortasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Ancak bu tanımda net olmayan bir husus olarak, Orta Asya'nın sınırları içerisinde olacak yerlerin ortak bir kabulde belirlenmemiş olması konusu karşımıza çıkmaktadır.⁵

SSCB'nin Orta Asya tanımı Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan sınırları içindeki bölgeyi ifade etmektedir. Bu tanımda Kazakistan'ın bölgenin haricinde tutulduğunu görmekteyiz.⁶

Orta Asya kavramının literatürde yer alan dar ve en çok kabul gören anlamı ise Soğuk Savaş sonrası bağımsızlığını ilan ederek SSCB'den ayrılan beş devleti ifade etmektedir. Bunlar: Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan'dır.⁷

Bu çalışmada konu dar anlamda Orta Asya kavramı üzerinden ele alınmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde Orta Asya bölgesinin jeopolitik ve jeostratejik öneminden bahsedilmektedir. Aynı zamanda hem bölgesel güçlerin hem de ABD ve AB gibi büyük güçlerin bölgeyle yakından ilgilenme sebepleri üzerinde durularak bu beş devletin bağımsızlıklarının ilk yıllarında içinde buldukları kaostan bahsedilmektedir. Büyük güçlerin rekabetleriyle birlikte Orta Asya devletlerinin de bu güçler arasında dengeli bir ilişki kurma çabası ele alınmaktadır. Ayrıca bölgede etkin güç olmak isteyen devletlerin politika geliştirme süreçleri ve birbirlerini kısıtladıkları alanlardan bahsedilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle kurduğu ilişkilerin başlangıç dönemi detaylı olarak ele alınmaktadır. Türk Dış Politikasının dönemsel özellikleri üzerinde durulmakta ve genel parametrelerle ilgili eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme

¹ Güçlü Köse, "Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 72, 2020, s. 257-258.

² Türkan Budak, "Orta Asya'da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye", *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, 2013, s. 128-130.

³ Çağla Gül Yesevi, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Orta Asya Bölgesiyle İlgili Çalışmaların İncelenmesi", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2020, s. 330-332.

⁴ Mustafa Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler", Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2 1980-2001*, İstanbul, İletişim, 2018, s. 366-439.

⁵ Ayhan Nuri Yılmaz ve Gökmen Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi Uygulamalarının Analizi", *TDA*, Cilt 119, Sayı 235, 2018, s. 145.

⁶ Ibid., s. 256.

⁷ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki Yumuşak Gücü...", s. 143.

yapılmaktadır. Dönemin özellikleri çerçevesinde Türkiye'nin ve Orta Asya devletlerinin içinde buldukları sürecin özellikleri hakkında bilgi verilmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye'de değişen iktidar ile birlikte başlayan yeni bir sürecin dış politika üzerindeki etkilerinden bahsedilerek Orta Asya ile ilgili bakış açısı geniş anlamda ele alınmaktadır. AK parti hükümeti ile birlikte Türkiye'nin bölgedeki aktif olma ve kültürel bağları devam ettirmek amacıyla uyguladığı kamu diplomasisi araçlarından bahsedilmektedir.

2. Bölgesel ve Küresel Güçlerin Rekabet Alanı: Orta Asya

Orta Asya devletleri uzun bir dönem SSCB'nin sınırları içerisinde yer almış ve bağımsızlıklarını kazanana kadar herhangi bir politika yürütme süreçleri olmamıştır. 1991'de SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da beş devlet bağımsızlığını ilan etmiştir. Böylece hem Orta Asya devletleri hem Türkiye hem de Soğuk Savaş dönemi sonrası inşa edilecek olan yeni dünya düzeni için kritik bir dönemin başlangıcı olmuştur.⁸

Bölgede etkin güç olmak isteyen ABD, AB, İran, Pakistan, Türkiye arasında da bir model olma yarışı başlamıştır.⁹ Çin ise SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu'nun bölgeden tamamen uzak bir politika içinde olmayacağı tahmininde bulunarak ABD'ye karşı bir dengeleme politikası gütmüştür.¹⁰ Özellikle bölgeye yakın olması sebebiyle, bu yeni dönem Çin Dış Politikası için de büyük önem arz eden bir sürecin başlangıcı olmuştur.¹¹

Siyasi anlamdaki bağımsızlıklarına yeni kavuşmuş, uluslararası arenada bir rol modele ihtiyacı olan ve sınırları oldukça geniş bu beş devlet yeni dönemin sahnesinde yerini almıştır. Haliyle bu durum birçok devletin ilgisini çekmiştir.¹² Orta Asya devletlerinin her dönem bu denli ilgi odağı olmasının birçok sebebi sıralanabilir. Çünkü Orta Asya doğal gaz, petrol gibi yeraltı kaynakları açısından oldukça zengindir. Dünyanın enerji rezervinin yüzde yetmiş beşi bu coğrafyada yer almaktadır.¹³ Ayrıca bölge yine petrol kaynaklarına sahip olan Orta Doğu bölgesine yakın olması sebebiyle büyük güçlerin ilgisini çekmektedir. Enerji rezervlerinin bu denli önemli olması ABD, Çin, Rusya ve AB'yi önemli bir rekabete sürüklemiştir. Afganistan, İran ve Pakistan'da bu çıkar çatışmasının içinde yer alan diğer önemli aktörlerdir.¹⁴

Rusya Orta Asya'ya yakın olmasını ABD'ye karşı bir avantaj olarak kullanmış ve SSCB sonrası kurduğu Bağımsız Devletler Topluluğu¹⁵ ile bölgede aktif bir politika izlemeye devam etmiştir. Orta Asya'da dünyaya dağıtılacak olan doğalgaz ve petrol boru hatlarının kendi sınırları içinden geçmesini istemiştir. Bu politika doğrultusunda Rusya enerji ihracatı için önem arz eden transit

⁸ Efe Çaman, "Üçüncü On Yılında Türkiye'nin Orta Asya Bölgesel Politikası: Sübjektif Algılardan Gerçeklere", Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (Ed.) *Uluslararası Sistemde Orta Asya, Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara, USAK, 2013, s. 175-178.

⁹ Celaledin Serinkan ve Fuat Güney, "Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri ile İlgili Bazı Stratejik Değerlendirmeler", *Yeni Fikir*, Sayı 23, 2019, s. 7.

¹⁰ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, s. 11-12.

¹¹ Aydın Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin", *SDÜ Vizyoner Dergisi*, Cilt 6, No 13, 2015, s. 7-8.

¹² Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 366-370.

¹³ Köse, "Orta Asya (Türkistan) Enerji...", s. 257-258.

¹⁴ Uğur Aktürk, "Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s. 27-28.

¹⁵ Budak, "Orta Asya'da Küresel...", s. 131.

ülke olma çabası içine girmiştir.¹⁶ ABD ise Rusya'ya alternatif bir güzergâh oluşturulması ve bölgede Rus etkinliğinin azaltılması için çaba sarf etmiştir. Türkiye tam da bu bağlamda stratejik coğrafi konumu dolayısıyla önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Orta Asya'nın enerjisinin Avrupa pazarına ulaşması noktasında geçiş ülkesi olmaya en uygun adaydır.¹⁷

Çin'in ise bu süreçte bölgeye yönelik politikası özellikle tek kutuplu dünya sistemine tepki olarak yönetilmiştir. Çin gelişen ekonomisiyle birlikte ABD'nin bölgede başat güç olmasını tehdit olarak algılamaktadır.¹⁸ Ayrıca SSCB'den ayrılan Orta Asya cumhuriyetleriyle aynı etnik, dini, tarihi ve kültürel kökenden olan Doğu Türkistan Sincan Uygur Özerk bölgesinin de bağımsızlık elde etmesini önlemeye yönelik tedbirler almıştır.¹⁹ Bu sebeple bölge devletlerinin Doğu Türkistan'a destek vermelerini engellemek amacıyla sıkı bir ilişki kurma çabası göstermiştir. Çin bu devletleri siyasi anlamda tanıyan ilk devletlerden olmuştur.²⁰

Kendi sınırları içerisinde yer alan Doğu Türkistan bölgesinin Çin için bu kadar kıymetli olmasının sebebi bölgenin zengin yer altı kaynaklarına sahip olmasıdır. Altın, petrol, doğalgaz gibi maden ve enerji kaynakları açısından zengin olan bölge Çin ekonomisi için oldukça önemlidir.²¹ Aynı zamanda yeni dünya düzeninde sözü geçen aktörlerden biri olabilmenin temel koşullarından biri de önemli enerji kaynaklarını yönetebilmek olması sebebiyle Çin Doğu Türkistan'ı kaybetmeyi göze alamamıştır.²² Çin gelişen ekonomisi ve ABD ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde Batıda öne çıkan bir konumda yer almaktadır. Bölgede Rusya ile hem rekabete hem işbirliğine dayalı bir politika izlemekte olan Çin RF'yi dengeleyen önemli bir bölgesel güçtür.²³

Çin ve Rusya karşısında pek bir etkisi olamayan ABD, daha sonraki süreçte farklı politikalarla bölgede var olma çabasını devam ettirmiştir. Bunlardan en önemlisi 11 Eylül 2001 terör saldırısını bahane ederek Afganistan'ı işgal etmesi olmuştur. Afganistan işgali sırasında ABD Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan hava sahalarını etkin olarak kullanmıştır.²⁴ Afganistan Orta Asya ülkelerine komşu olması sebebiyle ABD'nin *büyük oyunda*²⁵ yer alma çabasının bir parçası olmuştur.

AB'nin bölgeye yönelik politikaları ilk yıllarda onu küresel güç haline getiren ekonomik ve ticari alanlar üzerine kuruluydu. Bölge ülkelerinin bu alanlarda kalkınmaları için yardımlar ve yatırımlar gerçekleştirmiştir. AB, bölge ülkelerine 1991-2002 yılları arasında toplam 944,4 milyon avro yardımda bulunmuştur. 2001 yılından sonra bir strateji değişikliğine ihtiyaç

¹⁶ Mesut Hakkı Çaşın, "Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya", *HASEN Hazar Raporu*, Sayı 3, 2013, s. 58-60.

¹⁷ Gökhan Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, No 7, 2010, s. 20-22.

¹⁸ Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına...", s. 11.

¹⁹ Hakan Güneş, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Orta Asya Politikası: Enerji ve Güvenlik", *Orta Asya'da Değişen Dengeler ve Türkiye*, Ankara, SAREM, 2007, s. 34.

²⁰ Budak, "Orta Asya'da Küresel ...".

²¹ Hasan Duran ve Nyambayar Purevsuren, "Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin'in Orta Asya Politikası", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016, s. 282.

²² Güneş, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin...",

²³ Erkin Ekrem, "Çin'in Orta Asya Politikaları", *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının Yirminci Yılı Raporu*, Ankara: Tasarım, 2011, s. 12.

²⁴ Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları...", s. 3-4.

²⁵ Matthew Edwards, "The New Great Game and the New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder", *Central Asian Survey*, Cilt 22, 2003.

duyulmuştur. Bunun sebebi Birlik ülkelerinin artan nüfusu dolayısıyla ihtiyaç duyduğu enerji miktarının artış göstermesi olmuştur. AB artık bölgeyle ilgili siyasi ve enerji güvenliği bağlamında ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir.²⁶

Orta Asya Bölgesinin bu kadar ilgi görmesinin birçok sebebi olmakla birlikte belki de en önemlisi Kara Hakimiyet Teorisi²⁷ bağlamında oluşan anlayıştır. Yine de Orta Asya'nın önemini sadece enerji kaynakları üzerinden konuşmak konuyu dar bir çerçevede ele almak anlamına gelmektedir. Orta Asya köklü, güçlü ve eski imparatorlukların kurulduğu ve yaşam sürdüğü bir coğrafyadır.²⁸ Yer altı zenginliğinin yanı sıra bölge tarih boyunca kültür, ticaret ve bilim merkezlerine ev sahipliği yapmıştır. Önemli ticaret yollarının bu sınırlar içerisinde yer almış olması da bölgeyi konumu açısından oldukça kıymetli hale getirmektedir.²⁹ Bu coğrafi alanın bu yönüyle de her dönem uluslararası arenada aktif olmak isteyen küresel güçlerin oldukça ilgisini çekmiş olması kaçınılmazdır. Orta Asya'yı yönetmek kimi zaman asıl amaç kimi zaman da büyük amaçlara ulaşmak için stratejik bir araç olmuştur.³⁰

3. Türkiye'nin Bölgeyle İlişkilerinin Tarihsel Süreci

Büyük Güçlerden farklı olarak Türkiye ise hem etnik hem dini hem de kültürel hem tarihi açıdan bölge halkıyla bir yakınlığı olduğu için farklı bir anlayışla politika geliştirmiştir.³¹ SSCB'nin bir parçası oldukları dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin Orta Asya devletleriyle herhangi bir ilişkisi olamamıştır. Soğuk Savaş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde Türkiye'nin bölgeye yönelik aktif bir dış politikası olduğu söylenemez. Bunun sebebi, Mart 1921'de SSCB ile Türkiye arasında imzalanmış olan 'Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'dır.³² Bu anlaşmaya göre her iki devlet de kendi içlerinde alternatif bir politika izleyecek oluşumları desteklemeyecektir. Anlaşmanın bu maddesine göre Türkiye SSCB sınırları içinde yaşayan Türkleri bağımsızlık kazanmaları için desteklemeyeceğini taahhüt etmiştir.³³ Bu anlaşma doğrultusunda Türkiye uzun yıllar boyunca bölgeyle ilgili herhangi bir eylemde bulunmamış yalnızca gözlem yaparak yetinmiştir.³⁴

²⁶ Ertan Efeçil, "Avrupa Birliği'nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Anlayışına Geçiş", Akdeniz Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı 16, 2008, s. 66-70.

²⁷ Mehmet Seyfettin Erol, "Avrasya'nın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?", 3. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara: TESAM, 2018, s.328. Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisine göre Orta Asya cumhuriyetlerinin olduğu bölge dünyanın Kalpgah'ı olarak adlandırılmıştır. Bölgenin enerji kaynakları açısından oldukça zengin olması ve Asya'nın orta kısmında olması sebebiyle buraya sahip olanın tüm dünyayı yönetebileceğine ilişkin bir teoridir. Deniz hakimiyetinin önemini yitirdiği ve kara hakimiyetinin önem kazandığını savunan Mackinder Asya, Avrupa ve Afrika'yı dünya adası olarak adlandırmıştır. Bu teoriye göre dünya; merkez, iç hilal ve dış hilal olarak üç parçaya ayrılmıştır. Orta Asya'nın merkezde yer alması bölgeyi önemli kılan özelliklerindedir.

²⁸ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya...", s. 146.

²⁹ Halil Seyidoğlu ve Suna Gönültaş, "Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler", *Avrasya Etüdüleri*, 2011, s. 203-204.

³⁰ Kafkasyalı, "Orta Asya'da Güç...", s. 16.

³¹ Mahir Nakip, "Önsöz", Mehmet Kafkasyalı (Ed.) *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara,

Tasarım, 2012, s. 5.

³² Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 366.

³³ Ibid., s. 366.

³⁴ Serinkan ve Güney, "Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri...", s. 7-25.

Soğuk Savaş'ın bitimiyle Türkiye için dış politikasını yeniden çizmesi gereken iki yeni alan söz konusu olmuştur. Birincisi Orta Asya devletleriyle kuracağı ilişkilerin çerçevesini belirlemek, ikincisi ise SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu ile ilişkilerine yön vermek olarak ifade edilebilir.³⁵ Aynı zamanda Batı Bloku ile kurduğu ilişkilerin de boyutu değişmiştir. Soğuk Savaş süresince 1980'li yıllarda AT ile ilişkileri bir çıkmaza giren Türkiye 1990'lı yılların başında da SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Batı ve Doğu bloğu arasındaki güvenli bölge oluşturma görevini sona erdirmiştir. Batı ülkelerinin çevresi giderek daha güvenli hale gelirken Türkiye'nin çevresi boşluklardan doğan kaosla daha karmaşık ve saldırılara açık hale gelmiştir. Bu sebeplerle Batı ile ilişkilere de yeni bir kapsam, sınır ve yöntem belirleme ihtiyacı doğmuştur.³⁶

Türkiye için bu yeni süreç oldukça heyecanlı başlamıştır. Uluslararası arenada tek başına olmanın verdiği yalnızlık hissinden kurtulacağına dair ümitli olmuştur.³⁷ Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tamamen milli duygularla hareket etmiş ve Türkiye'yi bu devletlerin rol modeli olarak ön plana çıkarmıştır. 21. yüzyılın Türk tarihi açısından önemli olacağını vurgulamıştır. Bu anlayış Rusya tarafından hoş görülmemiştir. Rusya Türkiye'yi bu dönemde saldırgan milliyetçi bir politika gütmekle suçlamıştır.³⁸ ABD ve AB ise Rusya'nın aksine Türkiye'yi desteklemiştir. Bu beş yeni devletin aşırıcılığa kaçmaması dini bir devlet olarak ortaya çıkmaması için Türkiye'nin hem laik hem demokratik hem de stratejik açıdan önemli bir konumda olması sebebiyle bölgedeki rolünü önemsemişlerdir.³⁹

Orta Asya devletleri de Türkiye ile ilişkiler kurmakta oldukça istekli ve bu desteğe ihtiyaçları olduğunun farkında olarak sürece başlamışlardır. Çünkü bağımsızlığını ilan eden Orta Asya cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye olmuştur.⁴⁰ Aynı zamanda bu ülkelerde ilk büyükelçilikler de yine Türkiye tarafından açılmıştır. Yeni kurulan dünya düzeninde yer alabilmeleri için Türkiye'nin bu adımı büyük önem arz etmektedir.⁴¹ Siyasi varlıklarının kabul edilmesi, kendileriyle yakın bir bağ içinde olan bir devlet tarafından uluslararası alanda desteklenmeleri Orta Asya devletlerine güç vermiştir.⁴²

Sonrasında Türkiye hiç vakit kaybetmeden Orta Asya bölgesine yönelik dış politika geliştirme çabası içine girmiştir. 1992 yılının ilk aylarından itibaren bu devletlerle diplomatik anlamda ilişkileri inşa etmeye başlamıştır. Orta Asya cumhuriyetlerine ilk üst düzey yönetici ziyaretlerin gerçekleştirilmesi de bölgeye yönelik yeni oluşan dış politika anlayışı açısından oldukça

³⁵ Emrah Denizhan, "Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s. 17-20.

³⁶ Özkan, "Türkiye'nin Orta Asya ve...", s. 18.

³⁷ Kamer Kasım, "Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Dönemin Parametreleri", *TESAM 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, Ankara: TESAM, 2018, s. 250-252.

³⁸ Hakan Güneş, "Türkiye Orta Asya İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu et al. (Der.) *21. Yüzyılda Türkiye'nin Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: Der Yayınları, 2012, s. 720-721.

³⁹ Kenan Dağcı, "Orta Asya'nın Değişen...", s. 1304.

⁴⁰ Mustafa Durmuş ve Harun Yılmaz, "Son Yirmi Yılda Türkiye'nin Orta Asya'ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri", Ayşegül Aydingün ve Çiğdem Balım (Ed.) *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar-Türkiye ile İlişkiler*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s. 485-486.

⁴¹ Fatih Yalçınkaya, "Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar", *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010, s. 2-3.

⁴² Güneş, "Türkiye-Orta Asya İlişkileri", s. 715-744.

önemlidir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bağımsızlığını yeni ilan etmiş olan bu ülkeleri bizzat ziyaret etmiştir.⁴³

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle kurduğu ilişkiler bu süreçte üç farklı aşamada ele alınmaktadır. İlişkilerin ilk başladığı 1991-1993 yılları arası model, ağabey, lider olma çabası içinde olduğu dönemdir.⁴⁴ Hızlı başlayan bu ilişkilerin en önemli eksikliği plansız programsız tamamen etnik ve kültürel bağlara dayalı olarak geliştirilmiş olmasıdır. Büyük bir heyecanla tutulması güç sözler verilmiştir.⁴⁵ Türkiye bölge devletlerini ekonomik anlamda desteklemeye ve Rusya'dan tamamen bağımsız olmalarına yardım etmeye gönüllü olmuştur. Fakat istenildiği ölçüde etkin bir süreç yaşanmamıştır. Kendi ekonomik durumu yeterince iyi olmayan Türkiye bu alanda verdiği sözleri tutamamıştır. Ne tam anlamıyla bir model ne de bir ağabey rolünü üstlenebilmiştir.⁴⁶

1993-1995 yılları arası hayal kırıklığı dönemi olarak adlandırılmaktadır. Türkçü-Turancı söylemler eşliğinde heyecanla adımlar atılmış ve ne yazık ki istenilen karşılık alınamamıştır. Bunun sebebi ise Orta Asya cumhuriyetlerinin Türkiye ile ilişkilerinde etnik kökenli bir politika izlemek istememeleridir.⁴⁷ Özellikle milliyetçi söylemler eşliğinde yapılmak istenen faaliyetlerden uzak durmak istediklerini açıkça belirtmişlerdir. Bölge devletleri SSCB'nin etkisinden kurtulur kurtulmaz yeni bir devletin etkisi altında politika geliştirmek ve geleceklere bu şekilde yön vermek istememişlerdir. Onlar siyasi anlamda ülke sınırları içinde demokrasiyi geliştirmekten çok ekonomik alanda gelişmek için çaba sarf etmeyi tercih etmişlerdir.⁴⁸

1995-2002 yılları arasında ise Orta Asya'yla ilişkiler arka planda kalmıştır. Bu dönemde büyük güçlerin bölgedeki etkinliğinin artmasıyla beraber Türkiye'nin etkisi azalmıştır. 2001'de resmi olarak Rusya – Çin birliğinde kurulan Şanghay İş birliği Örgütü Orta Asya devletleri de katılmıştır. Türkiye ise bu oluşumun dışında kalmıştır.⁴⁹

Ayrıca Orta Asya cumhuriyetleri bölgede sözü geçen Rusya'ya karşı Türkiye'nin yanında yer almak istememişlerdir. Bunun sebepleri arasında Orta Asya devletlerinin yetersiz ekonomik ve askeri gücü ile Türkiye'nin Rusya'ya karşı kendilerini koruyacak güce sahip olmaması gösterilebilir.⁵⁰

Rasyonalist ve realist bir anlayıştan tamamen uzak bir sistem üzerine kurulan bölgeye yönelik TDP artık kendine çeki düzen vermesi gerektiğinin farkına varmıştır. Heyecanla atılan adımlar karşılık bulmamıştır.⁵¹ Artık planlı ve sistemli bir Orta Asya politikası geliştirilmesi ihtiyacının farkına varılmıştır. Bu dönemde Türkiye SSCB'nin boşluğunu Rusya Federasyonu'nun dolduracağını anlamış ve kendi politikasını sınırlandıran parametrelerin farkına varmıştır. Bu süreçten itibaren Türkiye Orta Asya'ya yönelik politikasında Rusya'yı dışarda bırakacak bir yöntem izlemeyi bırakmış ve Rusya ile ilişkilerine de farklı bir çerçeve çizmeye yönelmiştir.⁵²

⁴³ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya..."

⁴⁴ Nuri Gökhan Toprak, "Orta Koridor Girişimi Bağlamında Türkiye'nin Değişen Orta Asya Politikası", *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2020, s. 21-22.

⁴⁵ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 380-387.

⁴⁶ Yalçınkaya, "Türkiye ile Orta Asya Devletleri...", s. 5.

⁴⁷ Güneş, "Türkiye-Orta Asya...", s. 722-723.

⁴⁸ Çaman, "Üçüncü On yılında...", s. 206-211.

⁴⁹ Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları...", s. 8.

⁵⁰ Durmuş ve Yılmaz, "Son Yirmi Yılda...", s.

⁵¹ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 392-396.

⁵² Enes Deşilmek, "SSCB Sonrası Türkiye'nin Orta Asya Politikası",

4. 2002'de Değişen TDP Çizgisinde Orta Asya Politikası

AK parti dönemiyle birlikte Türkiye'nin dış politikası değişime uğrayarak daha planlı ve programlı bir dış politika izleme süreci başlamıştır. Orta Asya ile ilişkilerin geri plana düştüğü bir sürecin ardından Türkiye bölgedeki varlığını yeniden inşa etmeye başlamıştır.⁵³ Bu süreçte çok yönlü bir proaktif dış politika izleyen Türkiye'nin Orta Asya'da daha etkin bir güç olarak ön plana çıktığını görmekteyiz. Recep Tayyip Erdoğan'ın henüz başbakanlık görevini üstlenmeden bölge ülkelerinden Kazakistan ve Türkmenistan'ı ziyaret etmesi bu sürecin başlangıç aşaması olarak ifade edilmektedir.⁵⁴ Ayrıca bölgede yumuşak güç unsurunu oldukça etkili bir şekilde hayata geçiren hükümet istikrarlı bir yol haritası izlemektedir. Aynı süreçte Orta Asya ülkeleri de diplomatik ve ekonomik açıdan gelişme göstermeye başlamışlardır.⁵⁵ Uluslararası düzende kendilerine yer bulan bu devletler dış politika rotalarını belirlemeye ve daha tutarlı bir siyaset uygulamaya başlamışlardır. Ayrıca bağımsızlıklarını her anlamda perçinleme çabası içinde olmuşlardır. Yalnızca diplomatik değil aynı zamanda enerji, ekonomi, güvenlik gibi konularda da kendi çıkarlarını öncelikli olarak belirleyip bölgesel güçlerden biraz daha bağımsız karar alma, etkin olma süreci içine girmişlerdir.⁵⁶

Türkiye bölgeyle ilişkilerinin ilk yıllarından itibaren büyük yatırımlarla ve iş birliği politikası çerçevesinde bu ülkeleri oldukça yakından desteklemiştir. Bunun için birçok kurumsal yapı oluşturarak işlerin düzenli bir politikayla yürütülmesini sağlamaya çaba göstermiştir.⁵⁷ Günümüzde hala aktif olan bu kuruluşların temeli aslında 90'lı yıllarda atılmıştır. Fakat Türkiye 2000'li yıllara gelene kadar yumuşak güç unsuru olarak devreye soktuğu bu kuruluşları yeterince etkin bir şekilde kullanmak konusunda istediği başarıya ulaşamamıştır. Önemli yatırımlar yapılmış olmasına rağmen beklenen sonuçlar alınamamıştır.⁵⁸ Yeni başlayan bu süreçte Türkiye bölgesel ve küresel bir güç olarak daha etkin olmayı hedeflemiştir. Yalnızca kültürel ve etnik bağlardan yararlanmakla kalmamış aynı zamanda bölgedeki kendi çıkarlarını da belirleyerek kamu diplomasisi ve iş birliği çerçevesinde önemli adımlar atmıştır.⁵⁹ Bölge ülkelerinin Rusya ve Çin ile olan ilişkilerini artan bir boyuta taşıyan BDT ve ŞİÖ'ye katılmaları Türkiye'yi yıldırmanın aksine yeni bir rota oluşturma sürecine itmiştir. Yeni alternatiflerle ön plana çıkan Türkiye bölgenin kendisi için önemini ifade ederek politika geliştirmeye ve ikili ilişkileri üst düzeye taşımak istediğinin sinyallerini vermiştir. Pasif bir komşuluk ilişkisi yerine aktif ve işbirliğine dayalı bir politika benimsemiştir.⁶⁰

5. Türkiye'nin Orta Asya Bölgesindeki Kamu Diplomasisi Araçları

2000'li yıllar uluslararası ilişkiler açısından küreselleşme çerçevesinde politika geliştirme ve uygulama süreci olarak ön plana çıkmaktadır. Yumuşak güç kavramının önem kazandığı bu

https://www.academia.edu/9347327/SSCB_SONRASI_T%C3%9CRK%C4%B0YEN%C4%B0N_ORTA_ASYA_POL%C4%B0T%C4%B0KASI

⁵³ Çaman, "Üçüncü On Yılında...", s.

⁵⁴ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya...", s. 397.

⁵⁵ Abdulvahap Kara, "Türk Dünyasında 25 Yıllık İşbirliği Süreci", Abdulvahap Kara ve Fahri Solak (Ed.) *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul: TDBB, 2017.

⁵⁶ Denizhan, "Türkiye'nin Kafkasya ve ...", s. 19.

⁵⁷ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki...", s. 154-159.

⁵⁸ Denizhan, "Türkiye'nin Kafkasya ve ...", s. 20-21.

⁵⁹ Denizhan, "Türkiye'nin...", s. 18-20.

⁶⁰ Ertan Efeçil, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası 2009", Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, Ankara: SETA, 2011, s. 500.

yıllarda büyük devletler bölgesel ve küresel ilişkilerinde kamu diplomasisi araçlarını oldukça etkin kullanma yarışı içine girmişlerdir. Kamu diplomasisi birçok tanımı olan bir kavram olmakla birlikte ülkelerin sahip oldukları değerleri ve kültürlerini dünyaya tanıtmak amacıyla kullanılmaktadır. Toplumlar arasında önemli bir etkileşim süreci başlatmaktadır. Spor, kültür, eğitim, bilim ve sanat alanında aktif eylemler içermektedir.⁶¹ Türkiye de bu süreçte dış politikasına bu kavramlardan yola çıkarak bir yön verme çabası içine girmiştir. Orta Asya bölgesinde daha önceki dönemlerde diplomatik ve siyasi ilişkiler geliştirmeye çalışarak ekonomik, güvenlik, enerji konusundaki hedeflerine ulaşmada istediği başarıya ulaşamayan Türkiye bu araçları daha aktif hale getirerek işbirliğini artırmaya yönelmiştir.⁶²

1992 yılında kurulmuş olan TİKA (Türk İş birliği ve Koordinasyon Ajansı) TDP'nin uygulama basamaklarından biri olarak oluşturulmuş ve dış yardımlarla, yatırımlarla diğer ülkelere yönelik politika geliştirme aracıdır. TİKA'nın bu zaman zarfında geçirdiği önemli dönüşümlerle birlikte dış politikada daha belirleyici bir rol üstlendiğini görmekteyiz. Bu rol sayesinde TİKA giderek daha bağımsız kararlar alarak ilerlemiş ve diğer kurumlarla iş birliğini geliştirerek etkin bir işleyiş sürecine girmiştir.⁶³ Özellikle Orta Asya cumhuriyetlerine yönelik faaliyetlerini giderek artırmıştır. Eğitim, sağlık, kültür ve insani yardım gibi birçok alanda farklı uygulamalarla önemli bir hizmet sunmaktadır. 2000'li yılların başında, Renkli Devrimlerin gerçekleştiği dönemde bölgedeki etkinliğini artırmış olan ABD'ye Türkiye'nin de Yeni Büyük Oyunda yer aldığını hatırlatmıştır.⁶⁴

TİKA Kazakistan'da Hoca Ahmed Yesevi Türbesi ve külliyesinin restorasyonunu iki ülke arasında yapılan anlaşma doğrultusunda bizzat Türkiye üstlenmiştir. Türbe 2002 yılında UNESCO dünya mirası listesine kabul edilmiştir. Kırgızistan'da ise eğitim, sağlık ve alt yapı çalışmalarında oldukça büyük katkısı olan TİKA Kemik İliği Naklinin Geliştirilmesi Projesi kapsamında doktorlara ve hemşirelere Türkiye'de eğitim alma imkânı sağlamıştır. Özbekistan'da da sağlık alanında çalışmalar yapmış ve 2002 yılında kardiyologlar ve cerrahlar Gazi Üniversitesi'nde eğitim almışlardır. Tacikistan'da ise İçme Suyu Arıtma Projelerine katkı sağlayan TİKA yaklaşık 8 bin kişinin temiz su ihtiyacını gidermesini sağlamıştır. Türkmenistan ile anlaşma yaparak Merv'de bulundan Selçuklu Sultanı Sultan Sencer Türbesi'nin restorasyonunu gerçekleştirmiş ve ardından bu isimle bir sempozyum düzenlemiştir. Uluslararası bir program olan bu sempozyuma 23 farklı ülkeden 79 bilim adamı katılmıştır. Okullara destek kapsamında kütüphane ve laboratuvar oluşturarak eğitime büyük katkılar yapmıştır.⁶⁵

TÜRKSOY (Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi) 12 Temmuz 1993'te Türk dili konuşan ülkelerin kültür ve sanat alanında ortak bir hareket içinde olma amacıyla kurulmuştur. Orta Asya cumhuriyetlerinde Türkiye Türkçesi'nin ve Latin harflerinin kullanımının yaygınlaşmasını hedeflemiştir. Bölge okullarında da Türkçe'nin ortak dil olarak kullanılması için eğitimler verilmesi amaçlarından biridir.⁶⁶

⁶¹ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin...", s. 151.

⁶² Muharrem Ekşi, "Türkiye'nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi", TÜRKSAV Türk Dünyası Yıllığı, Ankara, 2016, s. 181-182.

⁶³ Denizhan, "Türkiye'nin...", s. 22.

⁶⁴ Dağcı, "Orta Asya'nın...", s. 1308.

⁶⁵ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki...", s. 156-159.

⁶⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Tayyar Arı (Ed.) Orta Asya ve Kafkasya Rekabette İşbirliğine, Bursa: MKM, 2010, s. 421.

“TÜRKSOY’un önemli etkinliklerinden biri Türk Dünyası’nın ortak bayramlarından olan Nevruz’un dünyanın çeşitli yerlerinde kutlanmasını sağlamak olmuştur. Türk Dünyası’nı yakınlaştırmak ve Türk kültürünü tanıtmak açısından ciddi bir çalışma yapılmaktadır.”⁶⁷ Ayrıca Türk Dünyası için önemli şahsiyetlerin anma programlarını planlayarak gerçekleştirmektedir. Bu programlar çerçevesinde sempozyumlar, bilimsel ve sanatsal etkinlikler yapmaktadır. Türk Dünyası Kültür Başkentleri de dikkat çeken projeler arasında yer almaktadır. Özellikle belirlenen şehirlerde yapılan konserler, şehrin tarihini ve kültürünü yansıtan sanatsal etkinlikler oldukça ilgi çekmektedir. Yine oluşturulan gençlik koroları, opera toplulukları eğitim ve materyal açısından finanse edilerek desteklenmektedir. Bu korolarda ve orkestralarda Orta Asya ülkelerinden katılımcılar yer almaktadır. Yapılan etkinliklere sivil toplum kuruluşları ve belediyeler de katkıda bulunmaktadır.⁶⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı SSCB’nin yönetimi altında olduğu yıllarda dini değerlerden uzaklaşmış ve inançları doğrultusunda ibadetlerini yerine getiremeyen Orta Asya Cumhuriyetlerinin bu alandaki eksikliklerini gidermeyi hedeflemiştir. Bu ülkelerde camiler inşa etmiştir ardından bu ülkelere din görevlileri göndererek destek sağlamıştır. Tarihi camilerin restorasyon çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Yine bu ülkelerde Millî Eğitim Bakanlığı ile işbirliği içinde 2013-2014 yıllarında Kırgızistan’da İmam Hatip Liseleri açmıştır. Kazakistan ve Kırgızistan’da İlahiyat Fakülteleri açarak buradaki öğrencilerin eğitimlerine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Kuran Kursları açarak dini eğitim, Kuran okuma eğitimleri vermiştir. Okullarda, fakültelerde eğitim gören öğrencilere burs imkânı sağlamıştır. Türkiye’de Diyanet ve MEB işbirliğiyle kurulan ÜİHL (Uluslararası İmam hatip Liseleri)’de Doğu Türkistan, Kırgızistan, Kazakistan gibi ülkelere gelen öğrencilere eğitim verilmektedir. Kardeş Şehir Projeleri de kültür ve din birliği açısından önemli faaliyetlerdendir. Kardeş Şehirlerin belediyeleri arasında Ramazan ve Kurban bayramları kutlamaları ve yardım programları gerçekleştirilmektedir.⁶⁹

Nazarbayev’in 2006 yılında 8. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve toplantısında destek verdiği bir oluşum olan TÜRKPA (Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi) 2008 yılında İstanbul’da imzalanan bir anlaşma ile hayata geçirilmiştir. Bu kuruluşta Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan yer almaktadır. Kurumun temel amacı üye ülkeler arasında siyasi diyalogu artırarak siyasi birlik sağlamaktır.⁷⁰

2009 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Kırgızistan ve Tacikistan’a yaptığı ziyaretlerin ardından Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev ile Türkmenistan Devlet Başkanı Berdimuhammedov’u Türkiye’de ağırlamıştır.⁷¹ Bu süreçte ilk yılların aksine bölge devletleriyle kurulan ilişkilerde eşitlik ve kardeşlik ilkeleri çerçevesinde hareket etmiştir.⁷² 1992 yılından başlayarak belirli aralıklarla Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirve Toplantıları Türkiye öncülüğünde yapılmaktadır. Bu zirvede gündeme gelen önemli konular arasında ortak dil ve kültürü geliştirme hedefleri yer almaktadır. Türkiye bu

⁶⁷ Yılmaz ve Kılıçoğlu, “Türkiye’nin Orta Asya’daki...”, s. 164.

⁶⁸ Ibid., s. 165-166.

⁶⁹ Ibid., s. 160-162.

⁷⁰ Muharrem Ekşi, “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi: Yeni Araç ve Mekanizmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2017, s. 15.

⁷¹ Efeğil, “Türkiye’nin Orta...”, s. 499-500.

⁷² Ibid., s. 500.

zirvelerde devlet başkanlarından bölgesel oluşumlara destek vermelerinin öneminden bahsederek ilişkileri geliştirme politikaları izlemektedir.⁷³

9. Zirve toplantısında dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Orta Asya'daki güvenlik ve diğer sorunların giderilmesi amacıyla karşılıklı saygı ve işbirliği içerisinde hareket etmenin önemini vurgulamıştır. Ayrıca zirve toplantılarına bölgesel güçler olan Rusya ve Çin'den çekinerek katılan Orta Asya cumhuriyetlerinin tedirginliğini gidermek amacıyla bu tarz girişimlerin bölgesel güçlere ya da oluşumlara karşı gerçekleştirilmediğini ifade etmiştir.⁷⁴Bu girişimlere olumlu yanıt veren Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ayrıca ortak Türk kültür mirasının bütün dünyaya tanıtılması hedefiyle Türk Dünyası Akademisi kurma fikrini dile getirmiştir.⁷⁵2009'da dikkat çeken bir başka önemli olay da Kazakistan ve Türkiye arasında imzalanan Stratejik Ortaklık Anlaşması'dır.⁷⁶

Türk Keneşi olarak adlandırılan Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi oluşumu 2009 yılında Nahçıvan Antlaşması ile kurulmuş uluslararası bir örgüttür. Konsey Türk Dünyasının üye ülkelerin sorunları ve çıkarları doğrultusunda ortak bir dış politika üretmesini amaçlamaktadır. Bu sebeple üye ülkelerin dışişleri başkanlıklarının belirlediği gündem kapsamında toplantılar icra edilmektedir.⁷⁷ Diğer taraftan ortak tarih ve kültür anlayışı inşa etmek amacıyla buna yönelik ders kitapları hazırlanmaktadır.⁷⁸

YEE (Yunus Emre Enstitüsü) 2009 yılı itibariyle faaliyete geçen önemli yapılardan biri olarak ifade edilmektedir. Özellikle Türk Dünyasına yönelik olmakla birlikte Türk dilini dünya dili haline getirme amacı doğrultusunda birçok ülkede etkin olarak çalışmalar yürütmektedir. Türk Dünyasının önemli eksikliklerinden biri olarak değerlendirilen ortak dil sorununu gidermeyi amaçlamaktadır. Yalnızca 2009-2016 yılları arasında 3 kıtada 41 ülkede kültür merkezleri açarak başarılı faaliyetler yapmıştır.⁷⁹ Yalnızca dil ile ilgili etkinliklerde değil aynı zamanda spor ve kültürel etkinliklerde de aktif olarak yer almaktadır. Kazakistan'ın başkenti Astana'da Okçuluk Vakfı ile işbirliği içinde Kemankeş Projesini yürütmüştür.⁸⁰

YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı) 2010 yılında kurulan bir başka kamu diplomasi aracı olarak bölgedeki faaliyetlerde yerini almıştır. Kurum yurtdışında eğitim gören Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları ve kardeş devlet olarak gördükleri Orta Asya Cumhuriyetleri öğrencilerine destek sağlamaktadır. Birçok farklı ülkede sivil toplum kuruluşlarının projelerine de mali destek sunan YTB 2014 yılı verilerine göre Orta Asya'ya eğitim harcamalarında kullanılmak üzere 394.480 TL tahsis etmiştir.⁸¹ Uluslararası Sosyal Bilimler Kongreleri düzenleyen YTB bu kongrelere farklı ülkelere ve farklı disiplinlerden genç akademisyenlerin katılımını sağlamaktadır. Akademisyenler bu kongrelerde kendi çalışma alanları ile ilgili bildirimler sunmaktadırlar. Aynı zamanda Türk Dünyası Gezi ve Anma, Nevruz kutlamaları ve Mezun buluşmaları çerçevesinde birçok sosyo-kültürel faaliyetlerde de oldukça aktif bir tutum sergilemektedir.⁸²

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid., s. 507.

⁷⁵ Ibid., s. 507.

⁷⁶ Durmuş ve Yılmaz, "Son Yirmi Yılda...", s. 514-516.

⁷⁷ Ekşi, "Türkiye'nin Türk Dünyasına...", s. 14.

⁷⁸ Karasar, "Türkiye'nin...", 2010, s. 413.

⁷⁹ Ekşi, "Türkiye'nin Türk Dünyasına...", s. 14.

⁸⁰ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki...", s. 170.

⁸¹ YTB, Sivil Toplum Destekleri Proje Seçkileri, 2014, s. 11.

⁸² Ekşi, "Türkiye'nin Türk Dünyasına...", s. 17.

TRT'yi kamu diplomasisi çerçevesinde yeniden yapılandıran Türkiye 2008 yılında 35 dilde yayın yapan TRT World web sitesini hizmete sunmuştur. Ardında 2009 yılı itibariyle Kafkasya ve Orta Asya bölgesine yönelik yayınlar yapan TRT Avaz bu yapılanma sürecinden etkilenecek Balkanlar ve Orta Doğu bölgesini de hedef kitesine dahil etmiştir. TRT'nin bu yapılanma süreci ortak dil, kültür, tarih ve düşünce birliği kapsamında gerçekleştirilen faaliyetlerdendir.⁸³ Türkiye bölge ülkelerini terörle mücadele konusunda da desteklemektedir. Bu süreçte hem askeri eğitim hem malzeme hem de nakdi destek sağlamaktadır. Ayrıca bölge ülkelerinin katılım sağladığı oluşumlara da destek vermektedir. Bunlar EİÖ (Ekonomik İşbirliği Örgütü), CICA (Asya'da Güven Artırıcı Önlemler Konferansı) ve Türk Devlet ve Toplulukları, Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı oluşumlarıdır.⁸⁴ Bölge ülkelerinden Kırgızistan'ın BM (Birleşmiş Milletler), AGİT (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı), NATO ve ECO gibi uluslararası örgütlere üye olmasında Türkiye'nin önemli katkısı olmuştur.⁸⁵

Bütün bu girişimlerin ardından Orta Asya ile ilişkiler hedefler doğrultusunda giderek daha da geliştirilmiştir. Öyle ki Türkiye bölge ülkelerine karşı saygı, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini benimseyerek adımlar attığı bu süreç içerisinde oldukça önemli bir konuma yerleşmiştir. 2011 yılında yaşanan Van depremi sonrası hem üzüntülerini dile getirerek Türkiye'nin acısını paylaşmışlar hem de yardım uçaklarını bölgeye göndererek aktif bir politika izlemişlerdir.⁸⁶

6. Türkiye'nin Enerji, Güvenlik ve Ekonomi Bağlamında İzlediği Politikalar

Türkiye giderek artan nüfusu ve gelişmekte olan ekonomisiyle petrol ve doğalgaz ihtiyacının giderek arttığı bir ülkedir. Bu durum enerji ihtiyacını sağlama konusunda güvenli bir alan bulma gerekliliğini doğurmuştur. Enerji güvenliği meselesi konusunda şüphesiz Türkiye için ilk akla gelen Orta Asya Cumhuriyetleri olmuştur. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ile bölgedeki petrol üretiminde faaliyet göstermesinin yanı sıra bu enerjinin taşınması açısından da oldukça önemli bir konumda yer almaktadır. Daha önce Hazar Havzası üzerinden enerji taşıma projesi Hazar Denizi'nin tartışmalı durumundan dolayı gerçekleştirilememiştir. Hazar'ın deniz olarak kabul edilmesi stratejik açıdan Türkiye'ye RF karşısında bir avantaj sağlamıştır. Türkmenistan'daki gazın bu bölgeden Türkiye'ye taşınması için boru hattının çekilmesi projesine, Rusya daha yüksek teklifler yaparak engel olmak istemektedir.⁸⁷ TDP bu süreçte bölgedeki enerji meselesini yalnızca kendi ihtiyaçları doğrultusunda değil ticari anlamda da önemsemektedir. Orta Asya bölgesinden elde edilen büyük miktardaki enerjinin Avrupa pazarına ulaşımında kilit nokta olmak istemiyle hareket etmiştir. Doğu ve Hazar Havzası ile Batı ülkeleri arasında döşenecek güvenli boru hatlarıyla enerji koridoru olarak ön plana çıkmak istemiştir.⁸⁸ Enerji ve Dışişleri Bakanlığı Orta Asya bölgesindeki enerji taşımacılığını gerçekleştirecek projeler geliştirme üzerinde çalışmışlardır. Bu çalışma doğrultusunda Türkiye'ye petrol ve doğalgaz taşımacılığını alternatif hatlar üzerinden sağlamayı hedeflemişlerdir. Buradaki asıl amaç ise bölgeden alınan doğalgazı Batıya ihraç ederek kazanç elde etmektir.⁸⁹

⁸³ Yılmaz ve Kılıçoğlu, "Türkiye'nin Orta Asya'daki...", s. 170 ve Ekşi, "Türkiye'nin...", 2017, s. 13.

⁸⁴ Efeğil, "Türkiye'nin...", s. 502.

⁸⁵ Durmuş ve Yılmaz, "Son Yirmi Yılda...", s. 513.

⁸⁶ Karasar, "Türkiye'nin...", 2011, s. 588.

⁸⁷ Köse, "Orta Asya (Türkistan) Enerji...", s. 269-270.

⁸⁸ Aydın, "Kafkasya ve Orta Asya'yla...", s. 466-467.

⁸⁹ Ibid., s. 467.

Ekonomik ilişkilerin giderek ivme kazandığını bu yıllarda Orta Asya devletleri ile Türkiye arasındaki yıllık ticaret hacimlerinin de yukarı doğru bir ilerleme içinde olduğundan bahsedilmektedir. Kazakistan Orta Asya cumhuriyetleri arasındaki ekonomik açıdan en kararlı yapıda olmaktadır. Kişi başı milli geliri Türkiye'nin de üzerinde olan bu ülke uranyum, krom ve petrol açısından oldukça zengindir. Ayrıca yabancı yatırımcılar oranı da oldukça yüksek olan ülkenin öne çıktığı sektörlerden biri de Hidrokarbondur.⁹⁰ Kazakistan bölgenin sanayileşme sürecini en başarılı olarak götüren ülke olarak Türkiye ile 2001'de 210 milyon dolar ticaret hacmine ulaşmış, 2012'de 3 milyar doları geçmiş ve 2019 yılı verilerine göre bu ticaret hacminin 2,9 milyar seviyesine ulaşmıştır. Kazakistan'da faaliyet gösteren 2500 Türk sermayeli şirket bulunmaktadır. Bu sayı neredeyse her 10 yabancı şirketten birinin Türk şirketi haline gelmiş olduğunu göstermektedir.⁹¹ Türkiye bölge ülkelerine inşaat sektöründe oldukça öne çıkan yatırımlar yapmıştır. Bunlardan ilk sırada Türkmenistan yer almaktadır. Türk şirketlerinin en çok proje üstlendiği ikinci ülke Kazakistan'dır. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'da da önemli yatırımlar gerçekleştirilmiştir.⁹² Orta Asya cumhuriyetleri kaynaklar açısından oldukça zengin ve Türkiye de bu kaynakların işlenmesi konusunda uzun bir sanayi tecrübesine sahiptir. Türkiye ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler iki tarafın da sahip olduğu potansiyel açısından değerlendirildiğinde henüz istenilen seviyeye ulaşmadığını görmekteyiz.⁹³

Ticaret yollarını daha aktif hale getirmek isteyen Türkiye'nin Orta Koridor Girişimi de bu amaca yönelik bir projedir. Bu girişim kapsamında Çin'den Türkiye'ye uzanan hem karayolu hem de demir yollarının daha çok tercih edilen güzergahlar olmalarını sağlamak istemektedir. Yeni İpek Yolu çalışmaları kapsamında Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ni Kazakistan'ın Aktav Limanı'na bağlayan Nomad Express projesi hayata geçirilmiştir. Bu projeye sonradan Türkiye ve Çin de dahil olmuştur. "3540 kilometrelik bir mesafeyi beş gün içerisinde kat edebilen bir güzergâh olarak Nomad Ekspres, Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikasında büyük önem arz etmektedir."⁹⁴

Türkiye'nin de içinde yer aldığı TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru) Projesi hem ulaşım hem ticari alanda önemli katkılar sağlayacak başka bir çalışmadır. Projenin doğuşu AB'nin Orta Asya pazarına yaptığı ulaştırma açısından önemli bir yatırım olarak gerçekleşmiştir. İlk defa 1993 Brüksel Konferansında gündeme gelen projenin amaçları alternatif ticaret yolları oluşturarak Orta Asya Cumhuriyetlerinin Avrupa ve dünya pazarına girişini desteklemek ve kolaylaştırmaktır. Projede yer alan devletler arasında işbirliğini artırmak ve uluslararası finans kuruluşlarının da desteğini alabilmek de ikincil hedefler olarak değerlendirilmektedir.⁹⁵ Türkiye projeye 2002'de dahil olmuştur. Bulduğu konum itibarıyla Orta Asya'ya geçişin anahtarı olarak projenin önemli ortaklarından biridir. TRACECA haritası yeniden oluşturularak Türkiye haritaya dahil edilmiş ve güzergahlar yeniden belirlenmiştir.⁹⁶

⁹⁰ Arzu Al ve Ömer Çakır, "2023 Yılında Türkiye-Türki Cumhuriyetler İlişkilerinde Siyasal Birliktelik ve Kalkınma Açısından Stratejik Fırsatlar ve Zorluklar", *TESAM 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 2018, s. 35-36.

⁹¹ Remzi Bulut, "Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri", *Ayrıntı*, Cilt 3, Sayı 33, 2015, s. 58.

⁹² Durmuş ve Yılmaz, "Son Yirmi Yılda..."

⁹³ Seyidoğlu ve Gönültaş, "Modern İpek Yolu Projesi...", s. 213-215.

⁹⁴ Toprak, "Türkiye'nin Orta Koridor...", s. 24.

⁹⁵ Serap Ovalı, "TRACECA Projesi ve Türkiye", *International Journal of Economic Administrative Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2008, s. 152-153.

⁹⁶ *Ibid.*, 2008, s. 163.

Türkiye 2010 sonrasında Çin ile karşılıklı çıkarları sonucunda ilişkilerini iyileştirmeye ve geliştirmeye başlamıştır. Orta Asya Devletleri ile ilişkiler açısından büyük önem haiz eden bir durumdur. 2013 yılında Xi Jinping Kuşak-Yol projesini duyurmuştur. Proje Türkiye'yi de kapsayan birçok ülkeyi yakından ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Projenin amacı siyasi ve askeri çıkar çatışmalarından bağımsız olarak ülkeler arasında ekonomik ve kültürel iletişim sağlamaya yöneliktir. Türkiye açısından hem kısa vadede hem de orta vadede önemli çıkarlar sağlayacak olan projeye dış politika gündeminde daha çok yer verilmesi gerekmektedir.⁹⁷

7. Sonuç

Orta Asya Cumhuriyetleri SSCB'nin dağılmasının hemen ardından hem bağımsızlıklarına kavuşmuş hem de büyük bir belirsizliğin içine sürüklenmişlerdir. İki Kutuplu dünya düzeninin başat aktörlerinden biri olan SSCB'nin uzun yıllar bölgeyi kontrol etmiş olması sebebiyle diğer devletlerin bölgeye yönelik herhangi bir politika geliştirme süreçleri olmamıştır. 1991 yılı itibarıyla başlayan dönem yalnızca Orta Asya ve SSCB'nin yerini alan Rusya Federasyonu için değil bütün dünya devletleri için çok yeni bir başlangıç olmuştur.

Dünyanın önemli miktardaki enerji ve maden zenginliğini barındıran Orta Asya bölgesel güç olan Çin, İran ve Rusya'nın yanı sıra AB, ABD gibi küresel güçlerin de ilgisini çekmiştir. Bütün devletler kendi çıkarları doğrultusunda bölgenin istikrarsız sürecinde politikalar geliştirerek durumu kendi lehlerine uygun hale getirme çabası içine girmişlerdir. Çin bölgeye yakın olması sebebiyle ve gelişen ekonomisi için uygun pazar olarak görmesi gibi unsurları öne çıkararak sürece yön vermiştir. ABD'nin tek küresel güç olmasını kendi çıkarları açısından değerlendirerek onaylamaması ve Rusya'yı da bölgedeki tek başat güç olarak görmek istememesi önemli sebeplerdendir.

Uluslararası arenada kendini yalnız hisseden Türkiye'nin de süreci oldukça heyecanlı bir politikayla yönetmeye çalışması bu sebeptendir. Bölge ülkeleriyle etnik, dini, kültürel ve ortak bir tarihe sahip olduğu Orta Asya'ya için ayrı bir ilgi göstermiştir. Ayrıca Batı Blok'u ile Doğu Blok'u arasındaki stratejik önemini yitirmesi de bir an evvel yeni politikalar geliştirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Dönem itibarıyla diğer güçlerin bölgeye yönelik büyük yatırımlar ve yardımlar yapması ve bölgesel güçlerin de oldukça aktif bir politika ile sürece adapte olmaları Türkiye'yi arka planda bırakmıştır.

Rusya'nın baskısından yeni kurtulan bölge devletleri önce Türkiye'nin kendileri ile geliştirmek istediği işbirliği sürecine oldukça olumlu bir tutum sergilemişlerdir. Ardından Batı'nın da desteğini alan Türkiye'nin ağabey ya da model ülke olarak öne çıkmaya çalışmasını olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Orta Asya Cumhuriyetleri uzun bir aranın ardından bağımsızlıklarını kazandıkları için yalnızca kendi hedefleri doğrultusunda ilişkiler geliştirmek istemişlerdir. Türkiye ile kuracakları ilişkilerin etnik söylemler çerçevesinde oluşturulmasını eleştirmişler ve bir dünya devleti olarak ikili ilişkiler geliştirmeye özen göstermişlerdir. Bunda şüphesiz Rusya'nın bu söylemleri ırkçı söylemler olarak değerlendirmesinin de etkisi olmuştur. 1996-2002 yılları arasında bölgeye yönelik politikalar giderek durağan hale gelmişti. AK Parti hükümeti ile birlikte bölgeyle ilişkiler, işbirliği ve diyaloglar yeniden önem kazanmıştır. Diplomatik ziyaretler ve işbirliği çerçevesinde kurulan örgütlerin zirve toplantıları daha düzenli ve özenli bir şekilde gerçekleşmiştir. Süreci olumlu etkileyen önemli adım Türkiye'den

⁹⁷ Taner Zorbay, "Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye'nin Orta Asya Hedefleri", *Cappadocia Journal of Area Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2019, s. 57-58.

gelmiştir. Önceden sürdürdüğü politikaları güncelleyen Türkiye bu devletlere eşitlik, kardeşlik ve karşılıklı saygı çerçevesinde yaklaşmıştır.

Küresel politikada öne çıkan yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramlarını dış politika geliştirme sürecinde önemli bir yere koyan Türkiye daha etkin bir aktör olarak hareket etmektedir. Hem sosyo-kültürel ve tarihi açıdan ortak yönlerini önemseyerek hem de kendi çıkarları doğrultusunda adımlar atmaktadır. Bu olumlu ve geliştirilmeye açık politikaya Orta Asya Cumhuriyetleri de oldukça sıcak bakmaktadır. İkili ilişkiler artma eğilimi içerisinde devam ederken bölge ülkeleri önümüzdeki yıllar için daha iyiye dönük hedefler belirlemektedir. Ticaret, ekonomi, ulaşım, güvenlik gibi konuların ön plana çıktığı dünya siyasetine rağmen dini, etnik, kültürel ve tarihi bağları da korumaya ve etkileşimi artırmaya yönelik bir politika izlemek Türkiye'nin hedeflerine oldukça uygun düşmektedir. Türkiye'nin bölgeye bakışı hiçbir zaman yalnızca diplomatik ilişkiler kapsamında olmamıştır. Orta Asya'yı manevi değerleri de işin içine katarak daha geniş bir perspektiften değerlendirmektedir.

Diğer devletlerin aksine Türkiye bölgeyi birçok farklı açıdan desteklemektedir. Eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım, ekonomik, dini ve kültürel her konuda yardım ve yatırım yapan önemli bir konumda yer almaktadır. Birlikte düzenlenen sempozyumlar, kongreler, kutlamalar ve bu etkinliklere üst düzey katılım olması da tarafları birbirine giderek yakınlaştırmaktadır. Belirsiz ve yetersiz bir politika sürecinden sonra ilişkiler her iki tarafın da birbirlerini destekledikleri bir sürece taşınmıştır. Uluslararası arenada herhangi bir surumda verilen demeçlerde bir ortak paydada buluşulmaktadır. Bu durum işbirliği ve ortaklık açısından oldukça büyük bir öneme sahiptir.

21.yy hem Türkiye hem Orta Asya Cumhuriyetleri açısından oldukça iyi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Daha önce bölgesel ve küresel güçlerin etkisinde bir politika izlemek zorunda kalan Orta Asya Devletleri ekonomik ve siyasi istikrarlarına kavuşmuşlardır. İstikrarlı bir sürecin başlaması bağımsızlıklarını da olumlu olarak etkilemiştir. Artık kendi çıkarlarını ön plana koyarak hareket eden dünya devletleri olarak daha özgür hale gelmişlerdir. Türkiye açısından ise süreç Batı'nın istekleri doğrultusunda hareket etmeye mecbur bırakılan ülke konumundan Orta Asya ile daha verimli, planlı ve sağlıklı ilişkiler kurma döneminin başlangıcı olmuştur.

Tüm bu olumlu ve giderek daha iyi hale gelen ilişkilere rağmen henüz durum tam da istenilen seviyeye gelmemiştir. Hem Orta Asya Cumhuriyetleri hem de Türkiye işbirliğinin daha da artması istekleri doğrultusunda yeni projeler geliştirmeye devam etmektedirler.

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

Kaynakça

- Akçalı, Pınar, “Bağımsızlıktan Günümüze Türkiye-Tacikistan İlişkileri”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 2, Sayı 5, 2005.
- Aktürk, Uğur, “Orta Asya ve Kafkasya Jeopolitiğinde Küresel Egemenlik Mücadelesi”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010.
- Akyurt, M. Ali ve Çaman, M. Efe, “Caucasus and Central Asia in Turkish Foreign Policy: The Time Has Come for a New Regional Policy”, *Alternatives*, Cilt 10, No 2&3, 2011, s. 45-64.
- Al, Arzu ve Çakır, Ömer, “2023 Yolunda Türkiye-Türki Cumhuriyetler Siyasal Birliktelik ve Kalkınma Açısından Stratejik Temel Fırsatlar ve Zorluklar”, *TESAM 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, 2018, s. 31-62.
- Aras, Bülent, Kenan Dağcı ve Çaman, Efe, “Turkey’s New Activism in Asia”, *Alternatives*, Vol. 8, No 2, 2009, p. 24-39.
- Arı, Tayyar, “Orta Asya’da Siyasal, Toplumsal ve Ekonomik Yapılar, Güvenlik Sorunları ve İş Birliği Girişimleri”, Tayyar Arı (Der.) *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2010.
- Arslan, İbrahim, “Şanghay İş Birliği Örgütü: Çıkarlar/Öncelikler ve Bölgesel İş Birliği Arasında Bir Denge Arayışı”, *Güvenlik Stratejileri*, Cilt 15, Sayı 30, 2019.
- Aslan, H. Kürşad, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası 2014”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2014*, İstanbul: SETA, 2016.
- Aydın, Aydın, “Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya’da Rusya, ABD ve Çin”, *Vizyoner*, Cilt 6, No 13, 2015, s. 1-11.
- Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 2 1980-2001*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Aydın, Mustafa, “Kafkasya ve Orta Asya’yla İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3 2001-2012*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Barutca, Hayri, “Orta Asya’ya Ulaşımında Demiryolu Alternatifi, Bölgesel Güçler ve Türkiye”, *Akademik Bakış*, Sayı 8, 2006.
- Batmaz, Nihat, “Türkiye-Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Müteşebbislerin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar”, *Bilig*, Sayı 29, 2004.

- Budak, Türkan, “Orta Asya’da Küresel Jeoekonomik Rekabet ve Türkiye”, *Bilge Strateji*, Cilt 5, Sayı 9, 2013.
- Bulut, Remzi, “Türkiye-Kazakistan Ekonomik İlişkileri”, *Ayrıntı Dergisi*, Cilt 3, Sayı 33, 2015, s. 55-59.
- Çaşın, Mesut Hakkı, “Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya”, *HASEN Hazar Raporu*, Sayı 3, 2013.
- Çakmak, Özge A., “Orta Asya: Bölgesel Entegrasyon Girişimleri ve Öneriler”, *Selçuk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 17, Sayı 33, 2017, ss. 116-134.
- Çaman, M. Efe, “Turkish Foreign Policy Towards Middle Asia And Caucasus”, *Actual Problems of Studying Contemporary Turkey*, International Scientific Conference, İstanbul, 2011.
- Çaman, M. Efe, “Üçüncü On Yılında Türkiye’nin Orta Asya Bölgesel Politikası: Sübjektif Algılardan Gerçeklere”, Turgut Demirtepe ve Güner Özkan (Ed.), *Uluslararası Sitemde Orta Asya, Dış Politika ve Güvenlik*, Ankara: USAK, 2013.
- Denizhan, Emrah, “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2010.
- Deşilmek, Enes, “Entegrasyon Teorileri Bağlamında Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, https://www.academia.edu/9347327/SSCB_SONRASI_T%C3%9CRK%C4%B0EN%C4%B0N_ORTA_ASYA_POL%C4%B0T%C4%B0KASI
- Dikkaya, Mehmet, “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, *Bilig*, Sayı 9, 1999.
- Doru, Ömer ve Aslan, Mehmet Barış, “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler: Dış Ticaret, Turizm ve Yatırım Açısından Bir Değerlendirme”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2019.
- Duran Hasan ve Nyambayar Purevsuren, “Güvenlik, Enerji ve Pazar Ekseninde Çin’in Orta Asya Politikası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2016
- Durmuş, Mustafa ve Yılmaz, Harun, “Son Yirmi Yılda Türkiye’nin Orta Asya’ya Yönelik Dış Politikası ve Bölgedeki Faaliyetleri”, https://www.academia.edu/35647319/Son_Yirmi_Y%C4%B1lda_T%C3%BCrkiye_nin_Orta_Asyaya_Y%C3%B6nelik_D%C4%B1%9F_Politikas%C4%B1_ve_B%C3%B6lgedeki_Faaliyetleri
- Edwards, Matthew, “The New Great Game and The New Great Gamers: Disciples of Kipling and Mackinder”, *Central Asian Survey*, Cilt 22, 2003, s. 83-102.

- Efegil, Ertan, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikasının Analizi: Proje Bazlı Yaklaşımdan Stratejik İşbirliği Ortaklığına Geçiş”, *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı 16, 2008.
- Efegil, Ertan, “Orta Asya Devletlerinin Dış Politikasını Belirleyen Temel Faktörler: Rejim Güvenliğine Karşı Yayılmacı Jeopolitik Rekabet”, Tayyar Arı (Der.) *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, Bursa: MKM Yayıncılık, 2010, s. 41-64.
- Efegil, Ertan, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası 2009”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2009*, Ankara: SETA, 2011.
- Ekrem, Erkin, “Çin’in Orta Asya Politikaları”, *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının Yirminci Yılı Raporu*, Ankara: Tasarım, 2011
- Ekşi, Muharrem, “Türkiye’nin Asya Politikası”, *5. Uluslararası Türk-Asya Kongresi TASAM Raporu*, 2010, s. 397-417.
- Ekşi, Muharrem, “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi”, Mehmet Seyfettin Erol ve Yavuz Gürler (Haz.) *Türk Dünyası Yıllığı: Tahliller, Değerlendirmeler, Öngörüler, Özeleştiriler*, Ankara: TÜRKSAV, 2016.
- Ekşi, Muharrem, “Türkiye’nin Türk Dünyasına Yönelik Kamu Diplomasisi: Yeni Araç ve Mekanizmalar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2017.
- Eren, Erdem, “Şanghay İş birliği Örgütü ve Türk Dış Politikasında Gelecek Perspektifi”, *Strategic Public Management Journal*, Cilt 3, Sayı 5, 2017.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “Türkiye’nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012.
- Erol, Mehmet Seyfettin, “Avrasya’nın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek?”, *TESAM 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 2018.
- Ersungur, Mustafa et al., “Türkiye ile Diğer Türk Cumhuriyetlerinin Ekonomik İlişkilerinin Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, 2007.
- Erşen, Emre, “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü”, *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı 52, 2013.
- Güler, Mehmet Çağatay, “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2019”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2019*, İstanbul: SETA Yayınları, 2020.
- Güneş, Hakan, “Türkiye – Orta Asya İlişkileri”, Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi (Der.) *21.yy’da Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul: DER Yayınları, 2012.
- Güzel, Müslüm ve Erol, Mehmet Seyfettin, “Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki İlişkilerin Bilim Diplomasisi Boyutu”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2019.

- İlban, Mehmet O. et al., “Dış Politikada Yumuşak Güç Unsuru Olarak Turizm: Özbekistan Örneği”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2020, s. 287-305.
- Kafkasyalı, Savaş, “Orta Asya’da Güç ve Zihniyet”, M. Savaş Kafkasyalı (Ed.) *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ankara: Tasarım Baskı, 2012.
- Kanat, Kılıç Buğra, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası 2012”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012*, Ankara: SETA, 2013.
- Kanat, Kılıç Buğra, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2013*, İstanbul: SETA, 2014.
- Kara, Abdulvahap, “Türk Dünyasında 25 Yıllık İş birliği Süreci”, Abdulvahap Kara ve Fahri Solak (Ed.) *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, İstanbul, TDBB, 2017, s. 329-359.
- Karagöl, Fahriye Keskin, “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2015”, Burhanettin Duran ve Kemal İnat (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2015*, İstanbul: SETA, 2016.
- Karasar, Hasan Ali, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası 2010”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ankara: SETA Yayınları, 2011.
- Karasar, Hasan Ali, “Türkiye’nin Orta Asya Politikası 2011”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2011*, Ankara: SETA, 2012.
- Kasım, Kamer, “Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkilerinde Yeni Dönemin Parametreleri”, *TESAM 3. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı*, 2018, s. 247-263.
- Kaşıkçı, Tamer, “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2016”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2016*, İstanbul: SETA, 2017.
- Kaşıkçı, Tamer, “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2017”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2017*, Ankara: SETA, 2018.
- Kaşıkçı, Tamer, “Türkiye’nin Orta Asya ve Pakistan Politikası 2018”, Burhanettin Duran et al. (Ed.) *Türk Dış Politikası Yıllığı 2018*, İstanbul: SETA, 2019.
- Kaya, Emirhan, “Yardım Programları Çerçevesinde Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikası”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 54, 2017.
- Köse, Güçlü, “Orta Asya (Türkistan) Enerji Meselesi: Enerji Potansiyeli ve Aktörler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 13, Sayı 72, 2020.
- Ovalı, Serap, “TRACECA Projesi ve Türkiye”, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Cilt 1, Sayı 1, 2008.
- Özkan, Gökhan, “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7, 2010.

- Serinkan, Celalettin ve Güney, Fuat, “Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri ile İlgili Bazı Stratejik Değerlendirmeler”, *Yeni Fikir*, Yıl 10, Sayı 23, 2019.
- Seyidoğlu, Halil ve Gönültaş, Suna, “Modern İpek Yolu Projesi ve Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt 45, Sayı 1, 2014.
- Solak, Fahri, “Türkiye – Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 18, Sayı 1, 2003.
- Şen, Mustafa, “Türkiye-Orta Asya Yatırım İlişkileri ve Bölgede Aktif Türk İş adamları”, Mustafa Aydın (Ed.), *Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2007.
- Toprak, Nuri G., “Orta Koridor Girişimi Bağlamında Türkiye'nin Değişen Orta Asya Politikası”, *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 2020.
- Türk, Fahri, “Türkiye-Türkmenistan İlişkileri 1990-2010”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 2010.
- Yalçınkaya, Fatih, “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler-Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, *Elektronik Siyaset Bilimi ve Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2010.
- Yazar, Yusuf, *Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlıklarının 20. Yılı Vesilesiyle Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Rapor*, Ankara: Tasarım Baskı, 2011.
- Yesevi, Çağla Gül, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Orta Asya Bölgesiyle İlgili Çalışmaların İncelenmesi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2020.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri”, Tayyar Arı (Ed.) *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine*, Bursa: MKM, 2010
- Yılmaz, Ayhan N. ve Kılıçoğlu, Gökmen, “Türkiye'nin Orta Asya'daki Yumuşak Gücü ve Kamu Diplomasisi Uygulamalarının Analizi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 119, Sayı 235, 2018.
- YTB: Sivil Toplum Destekleri: Proje Seçkileri, 2014.
- Zeyrek, Can, “Orta Asya’da Etkin Bütünleşme Çabaları: Şanghay İş birliği Örgütü”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 3, 2010.

Zorbay, Taner, “Kuşak Yol Projesi ve Türkiye’nin Orta Asya Hedefleri”, *Cappadocia Journal of Area Studies*, Vol. 1, No. 1, 2019.

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

KATILIM BANKALARI VE ASİMETRİK BİLGİ İLİŞKİSİ¹

Dr. Hayal Özçim²

Prof.Dr. Ferudun Kaya³

ÖZET

Kredi piyasasında asimetrik bilgi sorunu müşteri ve banka arasında gerek müşteri gerek bankalar açısından bilginin karşılıklı olarak tam olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sorunun çözümüne yönelik bankacılık sektöründe önlemler alınmaktadır. Bu bağlamda katılım bankalarında mevduat bankalarında olduğu gibi bu sorundan etkilenmektedir. Fakat katılım bankalarının çalışma şekli mevduat bankalarından farklı olması bu alanda üretilen çözüm önerilerinin de farklı olmasına neden olmaktadır. Katılım bankaları fon kullandırma yöntemleri geliştikçe bu yöntemlerde bu sorunun azaltılmasına yönelik önlemler alınmaktadır. Bu çalışmada ise katılım bankalarının asimetrik bilgi sorununa çözüm olarak sunulan teorik çalışmalar incelenmiştir.

1. GİRİŞ

Katılım bankaları çalışma şekli mevduat bankalarından farklı olması, bu bankalarda asimetrik bilgi, ters seçim ve ahlaki tehlike sorununun mevduat bankalardakinden farklı bir şekilde görülmesine neden olmaktadır. Bu konuda literatür incelendiğinde katılım bankalarının iki finansman türü olan mudarebe ve müşarekenin asimetrik bilgi sorunu etkisi altında nasıl etkilendiği incelenebilir. Bu finansman şekillerine göre hem katılım bankaları hem de girişimcinin teşvik edilmesi, proje sonunda bu iki kesime de optimal ölçüde kar dağıtılması amaçlandığında bu amaca ulaşmak için yapılan analizlere asimetrik bilgi fonksiyonu eklenmektedir. Bu bağlamda çalışmada asimetrik bilgi sorunu ile ilgili bilgi verilip katılım bankalarında asimetrik bilgi sorunu ile ilgili çalışmalar incelenecektir.

2. ASİMETRİK BİLGİ SORUNU

İktisatta bilgi kavramı üzerine yapılan çalışmalar oldukça fazladır. Bu çalışmalardan biri de taraflar arasındaki eksik bilgi söz konusu olduğu durumu temsil eden asimetrik bilgidir. İktisadi süreçlere tam bilgi yerine eksik bilginin baskın olmasının piyasa üzerindeki etkilerinin araştırılıp analiz edildiği ilk çalışma George Akerlof tarafından yapılmıştır. İktisadi ilişkilerde bireylerin çıkarları için çalıştığını ifade eden rasyonellik kavramının klasik iktisattan beri veri kabul edildiğini fakat gerçek iktisadi ilişkilerde bireylerin tam bir rasyonellik halinin olmadığını ve aksine bireylerin sınırlı rasyonelliğe daha yakın olduğunu ileri süren Akerlof, bilgi kavramının incelenmesinde asimetrik bilgi kavramını literatüre sokarak bu alanda yeni bir tartışma sağlamıştır. Akerlof, asimetrik bilgi konusunu işlediği "The Market for Lemons: Quality, Uncertainty and Market Mechanism" (1970) adlı makalesi ile bu kavramı sistematik olarak iktisat literatürüne sokmuştur (Rosser, 2003: 5).

Problemin limon olarak adlandırılmasının nedeni, ABD'de günlük dilde sorunlu ve arızalı otomobillerin bu isimle simgelenmesidir. Akerlof makalesinde, alıcı ve satıcı arasındaki bilgi farklılıklarından kaynaklanan otomobil piyasalarında oluşacak dengesizlikleri

¹ Bu bildiri, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı'nda 19.04.2021 tarihinde tamamlanan "Asimetrik Bilgi Sorunu Çerçevesinde Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Orcid: [0000-0002-8931-9135](https://orcid.org/0000-0002-8931-9135) - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi

³ Orcid: [0000-0002-8930-9711](https://orcid.org/0000-0002-8930-9711) - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi

açıklamıştır. Akerlof'a göre bu piyasada otomobil satıcısı potansiyel bir alıcıdan daha fazla bilgiye sahiptir. Bu bilgi makalede şu şekilde işlenmiştir. Piyasada 2 tip otomobilin olduğu varsayılmıştır. İyi otomobiller ve kötü otomobil anlamına gelen limon otomobiller. Piyasadaki otomobil alıcısı otomobil almak istediğinde otomobillerin iyi veya limon olduğunu bilmeden piyasada bulunurlar. Çünkü mevcut alıcılar piyasada iyi ve kötü(limon) otomobiller olduğunun farkındadır ama hangi otomobillerin limon hangilerinin ise iyi kaliteye sahip olduklarını bilmemektedir. Otomobil piyasasındaki bu durum alıcı açısından başlangıçta bir otomobilin iyi olma olasılığının q , limon olma olasılığının ise $1-q$ olduğunu ifade edilir (Auronen, 2013: 13). Bu durumda satıcıya göre nispeten az bilgiye sahip alıcı, ortalama kaliteyi yansıtan ortalama bir fiyatı ödemeye razı olacaktır. Kaliteli otomobil satıcıları ise bu ortalama fiyatın otomobilin gerçek kalitesini yansıtmadığı ve otomobilinin asıl değerinin bu fiyatın üstünde olduğunu düşünerek otomobilini satmaktan vazgeçecektir. Düşük kaliteli otomobil satıcıları ise bu ortalama fiyatın, kendi otomobilinin asıl değerinin üstünde olduğunu bildikleri için kendilerine teklif edilen ortalama fiyatı kabul ederek araçlarını satacaklardır.

Sonuçta iyi otomobillere sahip satıcılar piyasadaki çekilip kötü otomobiller (limonlar) piyasaya hakim olacaklardır. Akerlof, bu makalesinde iyi otomobil ve limon otomobil arasındaki farklılığı Gresham kanununda açıklanan kötü para ve iyi para kıyaslamasına benzediğine atıfta bulunarak Gresham kanununa konu olan piyasada, otomobil piyasasındaki gibi alıcı ve satıcıların olmadığını ama benzer bir süreç işlediğini belirtmiştir (Akerlof, 1970: 487-492).

Ayrıca makalede, piyasada sadece iyi arabaların olması durumunda da asimetric bilginin bulunabileceğini ve piyasa aksaklıklarının oluşacağını belirtilmektedir. Çünkü bu durumda alıcının ortalama bir fiyat ödemeye razı olması piyasaya kötü arabaların zorunlu olarak gelmesi ve piyasaya hakim olmasına, bir başka deyişle kötü otomobilin iyi otomobili kovmasına yol açacaktır. Akerlof makalesinde ayrıca sigorta sektörünü incelemiştir. Sigortalama fiyatlarının artmasıyla sadece sigortaya ihtiyaç duyan 65 yaş üzeri bireylerin sigorta istedikleri, dolayısıyla sağlıklı bireylerin sigorta yaptırmadıkları böylece sigorta sektöründe sadece riski yüksek müşterilerin olduğundan bahsetmiştir (Akerlof, 1970: 493).

Asimetric bilgi kavramı zaman içerisinde Akerlof, Spence ve Stiglitz tarafından çeşitli şekillerde açıklanırken bu kavram özellikle kredi piyasasında Ahlaki Tehlike (Moral Hazard), Ters Seçim (Adverse selection) ve Temsilcilik Sorunu (Agency Problem) olarak kendini göstermektedir.

2.2. Finansal Piyasalarda Asimetric Bilgi

Asimetric bilgi sorunu finansal piyasalar bağlamında fon talep eden yatırımcının, yatırımları ile ilgili bilgilerin saklanarak sözleşme ihlaline neden olması şeklinde tanımlanabilir (Bebczuk, 2003:6). Fon arz edenler, fon talep edenlerin piyasada eksik bilgiden dolayı hile yapmasına engel olacak yeterli bilgiye ve denetime günümüzün ilerlemiş teknolojisinde bile çoğu zaman sahip olamazlar. Sözleşmeler ne kadar garantili yapılmaya çalışılsa da her zaman borçlunun geri ödememe riski vardır (Tuncel,2013:85). Finansal piyasalarında, fon arz edeler, fon talep edenleri, borçlarını geri ödemedeki performanslarına göre ayıramadıkları durumda borcunu zamanında ödeyen ile ödemeyen müşterileri için ortalama bir faiz oranı belirlenecektir. Bunun sonucu olarak düşük risk düzeyine sahip borçlular ödemesi gerekenin üstünde bir faiz ödemek zorunda kalırken; yüksek risk düzeyine sahip düşük kaliteli borçlular ise ödemeleri gerekenden daha düşük bir faiz ödeyeceklerdir. Başka bir açıdan bakılırsa finansal piyasalarda borçlu hakkında bilgi elde etmek projenin riskliliği açısından oldukça maliyetlidir. Bu durum piyasa başarısızlığına neden olmaktadır. Sonuçta piyasanın etkinlik koşulu sağlanamayacaktır (Mishkin, 1990: 3; Myers ve Majluf,1984:198). Finansal sözleşmelerde bu şekilde oluşan

sorunlar sonucunda piyasada yüksek faiz ödemeye razı olan düşük kaliteli fon talep edenler kredi piyasasında büyük bir çoğunluğa sahip olacaktır. Piyasadaki bu belirsizlik hali nedeniyle oluşan asimetrik bilgi sorunu, kredileri daha riskli hale getirecek, fon arz edenler, piyasada düşük risk düzeyindeki kredi talep edenlere bile kredi açmama kararı alabileceklerdir. Asimetrik bilgi sorunu çerçevesinde ters seçim ve ahlaki tehlike sorunu finansal sistemin etkin çalışmasına engel olmaktadır. Bu sorunların çözümüne yönelik finansal sistem içerisinde önlemler alınmaya çalışılmıştır. Bu önlemler genellikle finansal piyasaların aracılık işlevinden faydalanarak ortaya çıkmaktadır (Mishkin, 2004:2-3).

Bankalar gerek ölçek ekonomisi nedeniyle gerekse tecrübe ve güvenilirliği sebebiyle kredi verme konusunda finansal piyasaların içinde oldukça uzman oldukları söylenebilir. Bankalar finansal piyasalardaki oluşturduğu aracılık misyonu dolayısıyla birçok riskle karşılaşmaktadır. Bankaların bu riskleri kontrol etmesi hem fon arz edenler hem de fon talep edenler açısından önemlidir. Dolayısıyla bu risklerin kaynakları bilinip nasıl bir strateji uygulanması gerektiği bankacılık sektörü tarafından analiz edilmektedir. Asimetrik bilginin bilinen yapısı ikinci el piyasası üzerinedir. Finansal piyasalarda asimetrik bilgi sorunu nedeniyle örneğin otomobil müşterileri mağdur kaldığında otomobil alıcılarının belirli bir bedel karşılığında bu otomobiller eksper yardımıyla kontrol edilebilir. Ayrıca otomobiller için satıcıdan bir garanti istenebilir. Buna karşın bankacılık sektöründe çeşitli aracı kurumların, bankalar, hayat sigortası şirketleri, emeklilik fonları vb. kurumlardan bilginin toplanması, projelerin ve fon talebinde bulunanların değerlendirilmesi ve fon sağlandıktan sonra karşı tarafın tavırlarını takip etmesi gibi sorumlulukları vardır. Bankalar, finansal kurumlar içinde müşteri hakkında bilgiye erişim konusunda uzmanlaşma ve sistematiklik açısından en avantajlı olan kurumlardır (Erdoğan,2008:5). Bankaların fon arz ettikleri bireyler ve firmalar ile ilgili gerekli tüm bilgilere sahip olmaması asimetrik bilgiden kaynaklanan ters seçim sorununu arttırmaktadır. Ayrıca bankaların batık kredileri engellemek için fon talep edenlere fon sağlamadan önce yapılan gerekli incelemelerin arttırması gerekmektedir. Bu incelemelerin istenilen düzeyde yapılmaması tarafları bazı finansal risklere maruz bırakır. Bankalar kredi verdikten sonra asimetrik bilgiden kaynaklanan ters seçim ve ahlaki tehlike problemleriyle karşılaşılırsa genel ekonomik denge açısından sorunlar meydana gelecektir. Bu sorunların artması ise bankacılık krizlerine yol açacaktır (Mishkin, 1998: 19).

3. KATILIM BANKALARINDA ASİMETRİK BİLGİ SORUNU

3.1. KATILIM BANKALARININ ÇALIŞMA ŞEKLİ

Mevduat bankaları müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için temelde kredi ve mevduat araçlarını kullanırlar. Bu araçlar katılım bankalarında da vardır. Fakat çalışma şekilleri mevduat bankasına benzemekle beraber kendine özgü yöntemleri de içermektedir. İslami finans araçlarının dünyada ve Türkiye’de kullanımı Şeriat kurallarına dayanması, Şeriat danışma kurulları tarafından onaylanması gerekmektedir (Alrifai, 2017:186). Katılım bankalarının çalışma yönteminin farklı olması, bu bankaların mevduat bankalarının kullandığı yöntemden farklı bir yöntem izleyeceğinin de göstergesi olmuştur. Örneğin mevduat bankası kendi sermayesi ve topladığı mevduatlardan elde ettiği kazançların ya da zararların tamamı bankayı ilgilendirmektedir. Katılım bankalarında ise vadeli fonlardan yani özel cari hesaplarından elde edilen fonlar ile vadesiz mevduatlara karşılık gelen katılım hesaplarından elde edilen fon hesapları ayrı ayrı hesaplanarak takip edilmektedir. Bu fonlardan elde edilen kar/ zarar doğrudan bankayı ilgilendirirken; katılım hesaplarının işletilmesinden elde edilen kar ya da zarar banka müşterisi ile paylaşılmaktadır (Tunç,2016: 131). Katılım bankalarının finansman yöntemleri temelde fon toplama ve fon kullanma şeklinde incelenmektedir. Katılım bankaları fonların toplanmasında, özel cari hesap ve katılma hesaplarını kullanmaktadır. Topladıkları

fonların kullandırılmasında ise genellikle kar-zarar ortaklığı yöntemlerine dayanan sistemler, kiralama yöntemlerini kullanmaktadır.

2.2. KATILIM BANKALARINDA ASİMETRİK BİLGİ

Bu alanda yapılan literatür araştırmalarında Yousfi (2013)'e göre mudarebe tipi finansal sözleşmelerde ahlaki tehlikenin azaltılması ve bunun için hem katılım bankalarının hem de girişimcilerin performansı araştırılmıştır.

Müşareke tipi finansal sözleşmelerde ise asimetrik bilgi bağlamında ahlaki tehlike, kar dağılımı girişimcinin risk alma seviyesine bağlı ve girişimci projede başarılı olmazsa ödeme yapmama tehlikesi üzerine ortaya çıkmaktadır.

Asimetrik bilgi ve katılım bankacılığı ilişkisi ile ilgili Benamraoui ve Alwardat (2018) çalışmasında Yousfi (2013) gibi müşareke ve mudarebe sözleşmeleri üzerinde inceleme yapmıştır. Yapılan çalışmada, Jaffee- Russell Modeli(1976)'de olduğu gibi banka müşterilerini iyi müşteri ve kötü müşteri olarak ayrılmıştır. Çalışmada İslami finans sözleşmeleri değerlendirilirken gararın varlığı İslami finans sözleşmelerinde asimetrik bilgi sorununa yol açtığını belirtilmektedir. Ayrıca İslami finans sözleşmelerinde asimetrik bilgi sorunu ile ilgili olarak ahlaki tehlike ve ters seçimden ziyade sinyal teorisi üzerinden analiz edilmiştir. İslami finans sözleşmelerinin genellikle kısa dönemli anlaşmalar olduğunu ve müşteri ile banka arasında güvenin tam sağlanmadığını belirtilmektedir. Bu durumda ise bankaya müşteriler ile ilgili iyi ya da kötü sinyal gitmediğini belirtmiştir. Makroekonomik dalgalanmaların faiz kanalı ile bankacılık alanına önemli etkileri vardır. Eğer makroekonomik olarak kötüye bir gidişat varsa bu durumdan bankacılık sektörü olumsuz etkilenmektedir. Katılım bankaları ise faiz ile çalışmayıp müşteri ile ortaklık kurmaktadır. Bu nedenle ekonomik dalgalanmalardan mevduat bankalarına göre daha az etkilendiği görüşü savunmaktadır (Benamraoui ve Alwardat, 2018: 105-106).

Yousfi (2013) analizlerinde finansal sözleşmelerde sadece girişimcinin performansı değil katılım bankasının da performansının önemini olduğunu belirtmiştir. Yousfi (2013) katılım bankalarında asimetrik bilgiyi teorik olarak sistemleştirdiği modelinde,

Mudarebe finansmanı

Girişimci → E

Toplam Sermaye → K

Katılım Bankası Sermayesi → A

Yatırımın Risk Sermayesi → R

Yatırımın Başarısız Olması Durumunda Hasılat → R^d

Yatırımın Başarılı Olması Durumunda Hasılat → R^u

Girişimci → e (bu performans ölçülemez fakat içbükey ve pozitif bir şekilde olduğu tahmin edilebilir)

Süreç ilk olarak girişimci ve katılım bankası tarafından projenin vade ve tarihi gibi ayrıntıları içeren sözleşme imzalanır. İkinci olarak girişimci projenin gerçekleşmesi için bir maliyete C_e (e) katlanır. Bu maliyet ise girişimcinin yönetsel ve teknik maliyetidir. Bu maliyet artan oranlı ve konveks bir şekildedir. Son olarak proje bittiğinde katılım bankası projeden çekilmektedir. Süreç sonunda proje başarılıysa R^u olarak, proje başarısızsa R^d olarak gösterilir. Ayrıca başarısız olduğu durumda girişimciye ödeme yapılmayacaktır.

Proje sonucunda, sözleşmede:

Girişimciye αR^u

Katılım Bankasına $(1-\alpha) R^u$ $0 \leq \alpha \leq 1$ kadar ödeme yapılmaktadır.
proje başarısız olması durumunda ise toplam gelir R^d olacaktır.

Katılım Bankasının Karı:

$$E\pi^A = (1-\alpha) p(e) R^u + [1 - p(e)] R^d - K \geq 0$$

Bu denklemdeki varsayım karın maksimum olması ve dolayısıyla girişimcinin tercih ettiği katılım bankası tam rekabet piyasasında işlem gördüğü varsayılmaktadır.

Girişimcinin Karı:

$$E\pi^E = \alpha p(e) R^u - c_E(e)$$

Modele ahlaki tehlike etkisi olmadan bakıldığında

Girişimcinin performansını etkileyen $v(e)$ diye bir değer denkleme eklendiğinde

$$v(e) = p(e) \Delta R - C_E(e) + R^d - K$$

$$\Delta R = R^u - R^d \rightarrow \text{projenin risk oranı}$$

Proje için hem girişimci hem de katılım bankasının en iyi performansı sergilediğini yani bir bakıma ahlaki tehlike olmadığı varsayılırsa,

$$\frac{\partial v(e)}{\partial e} \Big|_{e^{FB}} = p'(e) \Delta R - C'_E(e^{FB}) = 0$$

Bu denklemde e^{FB} ile gösterilen değer girişimcinin gösterdiği en iyi performansı simgelemektedir.

$$\frac{C'_E(e^{FB})}{p'(e^{FB})} = \Delta R \rightarrow \text{marjinal maliyet yani projenin risk seviyesidir.}$$

Bu denklemde girişimcinin performansının sadece projenin sermaye büyüklüğüne (K) bağlı olmadığını projenin risk oranına da bağlı olduğunu göstermektedir.

Eğer proje çok riskli ise ΔR büyük olur. Bu durum karlılık açısından teşvik edici etki yaratmaktadır. Fakat proje riskli değilse ΔR küçük olur. ΔR 'ye bağlı olarak e^{FB} 'de küçüleceği için karlılık azalacak ve bu proje desteklenmeyecektir.

Girişimcinin projeye sağladığı optimal sosyal değeri ise

$$V^{FB} = p^{FB} \Delta R - C_E(e^{FB}) + R^d - K$$

Projenin gerçekleşmesi ahlaki tehlike varlığı altında olduğunda:

Girişimcinin performansı olan "e" katsayısı gözlemlenemez.

Fakat girişimci performansının maksimum olduğu varsayılarak projeden en fazla kar elde edilirse,

$$e \in \max. E\pi^E = \alpha p(e) R^u - C_E(e)$$

Ahlaki tehlikenin varlığında kabul edilen girişimcinin optimal performansı e^* olduğunda

$$\frac{\partial E\pi^E}{\partial e} \Big|_{e^*} = \alpha p'(e^*) R^u - C'_E(e^*) = 0$$

$$\alpha R^u = \frac{C'_E(e^*)}{p'(e^*)}$$

Girişimcinin Maksimum karı

$$\alpha^* 0 \leq \alpha \leq 1$$

$$E\pi^E = \alpha p(e) R^u - c_e(e)$$

$0 \leq \alpha \leq 1$ $V(e) = p(e) \Delta R - c_e(e) + R^d - K$ — girişimcinin teşvik edildiğinde max. sosyal değer sağlanmaktadır.

Tablo 1: Katılım Bankaları Sözleşmelerinde Ahlaki Tehlike Sorununun Etkisi

Ahlaki tehlike olmadığı durumda	Ahlaki tehlike olduğu durumda
Girişimcinin en iyi performansı gösterdiğinde gelir (ΔR) artar.	$\uparrow \Delta R$ Girişimcinin geliri değişkendir. $\frac{R_d}{R_u}$ 0'a çok yakın değer almaktadır.
Girişimcinin en iyi performansı göstermediğinde gelir (ΔR) azalır.	$\downarrow \Delta R$ Girişimcinin gelirinde bir değişiklik yoktur. Yani projenin başarı ya da başarısızlık oranı ölçülmesi güçtür. $\frac{R_d}{R_u}$ 1'e çok yakın değer almaktadır.

Kaynak: Yousfi, 2013

Not: Yousfi (2013) çalışmasında mudaraba finansmanının sözleşmelerde ahlaki tehlike olduğu ve ahlaki tehlike olmadığı durumdaki projenin performansı.

Müşareke Finansmanı

Müşareke finansmanı için oluşturulan modelde, mudarebe için oluşturulan modelin geliştirilmiş halidir. Müşareke tarzı ortaklık modelinde hem girişimci hem de sermaye sahibi ilgili projeye eşit ya da belirli oranlarda sermaye koymaktadır.

$$\delta K \quad (0 \leq \delta \leq 1)$$

δ —→ Katılım bankalarının sağladığı sermayeyi göstermektedir.

Bu proje tipinde hem katılım bankası hem de girişimci, projenin yöneticisi konumundadır.

Müşareke sözleşmelerinde projenin karlılığı projenin yöneticileri (katılım bankası ve girişimci) performansına bağlıdır.

A —→ Girişimcinin (E) yönetim performansı

B —→ Katılım bankasının (A) yönetim performansı

$(\alpha, \beta) \in \varepsilon$ yani $(\alpha + \beta)$ toplam karı oluşturur. Bu toplam kar ise katılım bankası ve girişimcinin yönetim performansına bağlıdır.

Müşareke sözleşmelerinde toplam karlılık

$$0 < (1 - \alpha - \beta) < 1 \quad \text{olarak gösterilmektedir.}$$

δ —→ Katılım bankası sermayesi iken,

$\delta(1 - \alpha - \beta)$ —→ girişimcinin projeye katkısıdır.

$(1 - \delta)(1 - \alpha - \beta)$ —→ Katılım bankasının projeye katkısı

Ayrıca

$P(e,a)$ fonksiyonu ise artan ve dışbükey bir fonksiyon olup,

$e \rightarrow$ girişimcinin performansı

$a \rightarrow$ katılım bankasının performansını göstermektedir.

$$(e,a) \in R_+^2 \frac{\partial^2 p(e,a)}{\partial e \partial a} > 0$$

$$P(e,0) = p(0,a) = 0$$

1. Durum

Hem katılım bankası hem de girişimcinin performansının maksimum olduğu durumu projenin mutlak bir başarı sağlayacağını gösterir.

İlk başta girişimci ve katılım bankası müşereke sözleşmesi yapar sonraki aşamada girişimcinin maliyet fonksiyonu $\rightarrow C^e_E$

katılım bankasının maliyet fonksiyonu $\rightarrow C^A_A(ea)$

Bu fonksiyonlar içbükey ve artan şekildedir.

Müşerekeye konu olan proje bittiğinde ise, proje ya başarılıdır ya da başarısızdır.

$$\text{Girişimcinin karı} = [\alpha + \delta(1 - \alpha - \beta)]$$

$$\text{Katılım bankasının karı} = [\beta + (1 - \delta)(1 - \alpha - \beta)]$$

Sonuç olarak katılım bankasının kazancı

$$E \pi^A = [\beta + (1 - \delta)(1 - \alpha - \beta)][P(e,a)\Delta R + R^d] - C_A(a) - (1-\delta)K = 0$$

Girişimcinin Kazancı

$$E \pi^E = [\alpha + \delta(1 - \alpha - \beta)][p(e,a)\Delta R + R^d] - C^e(e) - \delta K = 0$$

Hem girişimci hem de katılım bankasında ahlaki tehlike olması durumunda

Projenin sosyal değeri $V(e,a)$ iken,

$$V(e,a) = p(e,a)\Delta R - C^e(e) - C^A(a) + R^d - K$$

Girişimcinin gösterdiği en iyi performansı $\rightarrow e^{fb}$

Katılım Bankasının en iyi performansı $\rightarrow a^{fb}$

Bu performans değerleri sosyal değer üzerinden 1. türevi alınırsa

$$\frac{\partial V(e,a)}{\partial e} \Big|_{e^{fb}, a^{fb}}$$

$$P_e(e^{fb}, a^{fb})\Delta R - C'_E(e^{fb}) = 0$$

$$\frac{\partial V(e,a)}{\partial a} \Big|_{e^{fb}, a^{fb}}$$

$$= P_a(e^{fb}, a^{fb})\Delta R - C'_A(a^{fb}) = 0$$

P_e ve P_a denkliğini birbirine eşitlenirse

$$\frac{C'_E(e^{fb})}{P_e(e^{fb}, a^{fb})} = \frac{C'_A(a^{fb})}{P_a(e^{fb}, a^{fb})} = \Delta R$$

Bu denklik hem katılım bankası hem de girişimci için marjinal maliyeti gösterir. Marjinal maliyet ise projenin riskliliğinin ölçüsüdür.

Eğer proje çok riskliyse ΔR değeri yüksektir.

2. Durum

Hem katılım bankası hem de girişimcinin performansının ne kadar olduğu bilinmediği durumda projenin getirisi

$$0 < \alpha <$$

$$\delta = \frac{1-2\alpha}{2(1-\alpha-\beta)}$$

Katılım bankası ve girişimci ikisi beraber projeyi yönetmektedir. Yani girişimcinin projeye sağladığı sermaye $\delta * K$ iken katılım bankası, projenin kalan sermayesini tamamlar. Özetle katılım bankası sermayeyi arttırdıkça girişimcinin projeyi yönetme gücü azalır. Ama katılım bankası projeyi daha fazla yönetmek isterse $\beta > \alpha$ olur, proje için, girişimcinin katılım bankasından talep etmesi, girişimci açısından maliyeti arttıran bir unsur olduğundan, girişimci daha fazla sermaye koyma eğilimindedir.

Bu bağlamda,

Hem katılım bankası hem de girişimcinin optimal çabası

$$\frac{c'E(e^*)}{Pe(e^*, \alpha^*)} = \frac{c'A(\alpha^*)}{Pa(e^*, \alpha^*)} = \square \Delta R \text{ olmaktadır.}$$

Yousfi (2013) yaptığı teorik çalışmada mudarebe sözleşmeleri için ahlaki tehlike problemini azaltmak için katılım bankalarının performanslarının maksimum düzeyde olması gerektiğini katılım bankası ve girişimcinin proje için en iyi performansı göstermeleri gerektiği kar dağılımında girişimcinin risk seviyesi önemlidir. Girişimci performansı iyi olmasa proje başarısızdır. Müşareke sözleşmelerinde ise proje finansmanına hem banka hem de girişimci katılmaktadır. Burada banka sadece girişimciyi desteklemek yerine projede aktif görev aldığı için ahlaki tehlike sorunu daha da azaldığı söylenebilir (Yousfi, 2013:12).

SONUÇ

Asimetrik bilgi sorunu kredi piyasasında oldukça sık karşılaşılan bir sorundur. Sorunun çözümüne yönelik bankacılık sektöründe faiz oranlarının artırılması ve selektif kredi politikasının uygulanması en bilindik çözümdür. Teknoloji ilerledikçe sorunun çözümüne yönelik stratejilerde gelişmektedir. Katılım bankalarının kredi verme politikaları, mevduat bankalarından farklıdır. Katılım bankalarının kredi verme yöntemlerinin en tipik özelliği bu bankaların yaptıkları finansal sözleşmelerde banka müşterileri ile ortaklık yoluna gitmeleridir. Böylelikle mevduat bankalarındaki müşteri-banka ilişkisinden daha yakın bir ilişki modeli çerçevesinde faaliyet göstermektedirler. Katılım bankalarındaki bu durum bankanın müşterilerini tanımasında avantaj sağlamaktadır. Dolayısıyla bu bakış açısında mevduat bankaları ile karşılaştırıldığında asimetrik bilgi sorununun katılım bankalarında daha az olacağı söylenebilir. Bunun yanında katılım bankaları müşterileri ile ortaklık ilişkisi kurduğunda ve sözleşme imzalandığında hem bankanın hem de müşterinin en iyi performan sergileceği varsayılmaktadır. Fakat en iyi performansın sergilenmesinin ölçütünün ne olacağı belirtilmemiştir. Katılım bankalarının faaliyetlerinde en iyi performansın standartının belirlenmesine yönelik çalışmaların artırılması ile katılım bankalarında asimetrik bilgi sorunu çözümüne katkı sağlanacaktır.

KAYNAKÇA

Auronen, L. Asymmetric Information: Theory and Applications. *Seminar in Strategy and International Business*, 1-35, 2003

Akerlof, G. A. The Market For Lemons: Quality Uncertainty and The Market Mechanism. *The Quarterly Journal of Economics* 84/3, 488-500, 1970, <https://doi.org/10.2307/1879431>

Bebczuk, R. N. Asymmetric Information in Financial Markets: Introduction and Applications. UK, Cambridge Univ .Press, 2003.

Benamraoui, A. ve Alwardat, Y. Asymmetric Information and Islamic Financial Contracts. *International Journal of Economics and Finance* 11/1, 96-108, 2018 <https://doi.org/10.5539/ijef.v11n1p96>

Erdoğan, M. Bankacılık Sektöründe Asimetrik Bilgi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2008.

Mishkin, Frederic. Asymmetric Information and Financial Crises: a Historical Perspective". *NBER Working Paper*, , No:3400, 1990, <https://doi.org/10.3386/w3400>

Mishkin, F. International Capital Movements, Financial Volatility and Financial Instability .*NBER Working Paper* No. 639. 1-38, 1998

Mishkin, F. Finansal Piyasalar ve Kurumlar. (Çev. İlyas Şıklar vd.), İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi. 2004

Myers, S. ve Majluf, N. Corporate Financing And Investment Decisions When Firms Have Information That Investors Do Not Have. *Journal of Financial Economics*, 13/2, 1984, 187-221. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(84\)90023-0](https://doi.org/10.1016/0304-405X(84)90023-0)

Rosser, B. The Economic Contributions of George Akerlof, Michael Spence and Joseph Stiglitz. *Review Of Political Economy* 15/1 2003, 3-21. <https://doi.org/10.1080/09538250308445>

Tuncel, O. C. Asimetrik Bilgi Problemi Çerçevesinde Bankacılık Krizlerinin Nedenleri Üzerine Bir İnceleme: Mikro Ekonomik Yaklaşım. *Business and Economics Research Journal* 4/1 2013, 77-102.

Tunç, H. Katılım Bankacılığı, Felsefesi, Teorisi ve Türkiye Uygulaması. İstanbul, Nesil Yayıncılık, 11. Baskı, 2016.

Yousfi, O. Does PLS Financing Solve Asymmetric Information Problems?. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 9/3, 1-13, 2013

KATILIM BANKALARININ VE MEVDUAT BANKALARININ KARŞILAŞTIĞI FİNANSAL RİSKLER¹

Dr. Hayal Özçim²

Prof.Dr. Ferudun Kaya³

ÖZET

Katılım bankaları çalışma şekli mevduat bankalarından farklı olması, bu bankalarda oluşacak finansal riskliliğin de farklı olmasına neden olacaktır. Katılım bankalarının kredi politikası genellikle müşterilerle, müşteri-banka ilişkisi şeklinde değil ortaklık ilişkisi şeklinde kurulmaktadır. Bununla beraber mevduat bankalarında kredi ve mevduat ilişkileri faiz değişkeni ile olurken katılım bankalarında faiz yerine kar payı kullanılmaktadır. Buna benzer farklılıkların olması mevduat bankaları ve katılım bankaları arasında bankacılıkta maruz kalınan risklerin farklılaşmasına neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: asimetrik bilgi, katılım bankaları, finansal risk

1. GİRİŞ

Riskin kullanıldığı alanlarla ilgili çeşitli tanımları vardır. Risk, zaman içerisinde, beklenmedik, olayların doğal akışında olmamasından kaynaklanan ve bunlara bağlı meydana gelebilecek olağandışı sonuçlar olarak tanımlanabilir (Cormican, 2014: 402). Risk, birçok bilim dalında hem tartışılan hem de varlığı ile birçok durumu ve olayı açıklayan bir olgudur. Riskin finans alanında kullanımı ise oldukça fazladır. Finans alanında kullanılan riskin tanımı, gerçekleşen getirinin, beklenen getiriden sapma olasılığıdır (Aydın vd., 2015: 306). Diğer bir tanıma göre finansal risk, şimdi veya gelecekte finansal piyasalarda oluşan değişimlerin sonucu olarak birey veya firmaların portföylerdeki değişimlerin ölçüsü olarak tanımlanır. Finansal risk başka bir bakış açısıyla fiyatların değişmesi karşısında firmaların karlılıklarında değişim olarak tanımlanabilir (Eyüpoğlu, 1995: 32).

Bankaların finansal piyasaların bir aktörü olduğu için finansal risklere oldukça fazla maruz kalmaktadırlar. Bankacılık alanında oluşacak risklerin kaynaklarının ne olduğunun bilinmesi bu risklere karşı alınabilecek önlemler açısından önemlidir. Çalışmanın içeriği açısından hem mevduat hem de katılım bankalarının karşı karşıya kaldığı riskler temelinde genel itibarıyla likidite riski, kredi riski, piyasa riski, kar oranı riski ve kur risk başlıklarında bu iki bankacılık türünün riskleri toplanmıştır.

2. KATILIM VE MEVDUAT BANKALARININDAKİ FİNANSAL RİSKLER

2.1. Likidite Riski

Likidite riski bankacılık sektöründe sık karşılaşılan risklerden biridir. Bankaların bilanço sistemine göre, varlıklarının büyük bir kısmı kredilerden oluşmaktadır. Bunun yanında yükümlülüklerinin büyük kısmını ise mevduatlar oluşturmaktadır. Likidite riski ise bu iki kalem

¹ Bu makale, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı'nda 19.04.2021 tarihinde tamamlanan "Asimetrik Bilgi Sorunu Çerçevesinde Katılım Bankaları ve Mevduat Bankalarının Karşılaştırmalı Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Orcid: [0000-0002-8931-9135](https://orcid.org/0000-0002-8931-9135) - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi

³ Orcid: [0000-0002-8930-9711](https://orcid.org/0000-0002-8930-9711) - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi

arasında bozulmadan kaynaklanmaktadır (Berger ve Bouwman, 2009: 3787). Riskli varlıklardaki artış, alacakların tahsil edilememesi sorununu arttıracığından riskliliğin artmasına sebep olacaktır. Likidite riskinin tespit edilmesi bankaların risk yapısına uygun portföy belirlenmesinde ve bankaların başka risklerine karşı önlem almasında büyük önem taşımaktadır (Gorton ve Winton, 2000: 2). Bu nedenle likidite risk yönetimi, tüm banka çeşitleri açısından önemli bir sorundur.

Bankaların bilançolarında aktif hesapların vade yapısı pasif hesapların vade yapısına göre daha uzun olmaktadır. Bu durum bankalarda vade uyumsuzluğuna neden olmaktadır. Bankalarda olası bir nedenle mevduat çekilmelerine karşı veya piyasanın kredi ihtiyacını giderebilmesi likidite riskinin yönetebilmesine bağlıdır (Diamond ve Rajan, 2001: 288).

Likidite riski yönetiminde ise kural genellikle bankaların kredilerini istikrarlı bir biçimde artırmasıyla ile mevduat hacimlerini önceden tahmin edilerek kredilerle dengeli tutmasıdır. Likidite riskinin azalması likidite riski yönetimi kolaylaştırmaktadır. Likidite riski artışı yaşandığında bankalar, önlem olarak kredilere limit uygulayıp kredi vadelerini kısaltırlar, bu önlemlerin yanında kaynak yapısında da değişikliğe giderek menkul kıymet ihraç edip para piyasasından ödünç fon olarak istenilen düzeyde likiditeye ulaşmayı hedeflerler (Onat, 2019: 84).

Katılım bankalarında görülen likidite riski ise mevduat bankalarındaki gibi bankacılık faaliyetlerini tehdit eden bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir. Katılım bankalarındaki likidite riski, bu bankaların sadece proje ve hizmete kredi vermelerinden dolayı bankaların aktif-pasif dengesi sağlaması dolayısıyla mevduat bankalarından daha düşük oranda bu riske maruz kaldığı söylenebilir. Iqbal (2012: 55-59) Pakistan'da 2007-2010 yılları arasında mevduat bankaları ile karşılaştırmalı olarak yaptığı analizde katılım bankalarının daha fazla likit varlığa sahip olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi ise katılım bankalarının mevduat bankalara göre borcunu ödeme zorunluluğunun ve borcun ödenmediği zaman karşılaşılan yaptırımların mevduat bankalarına göre daha fazla olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.

Ariff (2012: 182-195) tarafından 2006-2008 yılları arasında Malezya'daki katılım bankaları verileriyle yapılan çalışmada ekonominin krize girdiği bu dönemde bankalar likidite riskine girerek fon sıkıntısı yaşamıştır. Bu duruma önlem olarak kullandıkları strateji ise katılım bankalarının likit aktiflerini kullanma yoluna gitmeleridir. Ayrıca fon talebini karşılamak için de daha fazla dış fon talep etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Katılım bankalarında, mevduat bankalarından farklı olarak likidite riskinin sebepleri ise bu bankaların interbank işlemlerine izin verilmemesi, türev piyasalarının gelişmemesinden kaynaklı olduğu söylenebilir (Onat, 2019: 84-86). Bu durumun çözümü olarak bir çeşit varlığa dayalı menkul kıymet olan sukukun geliştirilmesiyle likidite riski azaltılabilir (Greuning- Iqbal, 2007, 150). Ayrıca likidite riskinin çözümü olarak özellikle makroekonomik düzeyde merkez bankalarının içerisinde likit yönetime yönelik bölümler oluşturulabilir. Bu konuda Malezya'da Bank Negara bünyesinde 1994'te kurulan İslamic Interbank Money Market (IIMM) likidite riskinin azaltılmasında rol oynamaktadır. Bu kurum İslami hisse senedi, İslami Mortgage kredisi vb. finansal enstrümanlar ile piyasadaki likit dengesini sağlamaktadır (Khan- Ahmed, 2001:36).

Türkiye'de katılım bankaları likidite riskinin azaltılması ya da likidite dengesinin sağlanması ile ilgili TCMB'nin yeterli önlemleri yoktur. TCMB mevduat bankalarının likidite sorununa çözüm olarak kullanılan açık piyasa işlemlerini katılım bankaları tarafından kullanılamaması likidite yönetimi açısından bir eksiklik doğurmaktadır. Bu kapsamda, katılım bankaları tarafından kullanılmayan açık piyasa işlemlerinin yerine merkez bankası tarafından

sunulan emtia murabahası, kira sertifikası ihraçları, fikhi açıdan uygun açık piyasa işlemleri gibi yeni alternatif finansal araçların kullanıma sunulması katılım bankalarının likidite sorununu çözümünde araç olarak kullanılabilir. TCMB, bankacılık sektöründe likidite yönetiminin başarıyla yapılması için önemli bir unsurdur. Katılım bankaları tarafından likidite yönetimi için emtia murabahası kullanılmaktadır. Emtia murabahası özellikle yurtdışında İslami finans kuruluşları tarafından yaygın bir şekilde fon toplama amacıyla da kullanılmaktadır. Emtia murabahası işleminin merkezi ise Londra Metal Borsasıdır. Bu işlemin Türkiye’de uygulanabilirliği için vergi vb. gibi maliyetlerin azaltılması gerekmektedir (Onat, 2019: 95-100).

2.2. Piyasa Riski

Piyasa riski, piyasa fiyatlarının hareketliliğinden kaynaklı olarak banka bilançolarının maruz kaldığı risklilik çeşididir (BIS,2019:10). Bankacılık alanında sık görülen piyasa riski, bankaların faiz oranları, döviz kurları, hisse senetleri vb. gibi enstrümanlarının piyasada fiyatı oluşurken meydana gelen değişiklikler sonucunda bankaların sattıkları ürünlerinin etkilenmesiyle ortaya çıkan riskler olarak tanımlanmaktadır (Parasız, 2000:185). Birçok finansal varlık için fiyat dalgalanmaları hem ticari faaliyetlerin sürdürülmesi ve müşteri portföylerinin yönetimi için hem de likidite akışı için faydalı olmakla beraber piyasanın güvenilirliği için bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bankaların mevduat alım satım işlemleri yerine teknoloji ve yeniliği önceleyen risk sermayesi tarzı finansal işlemlerin bankalar tarafından fonlanması da piyasa riskine örnek teşkil etmektedir (Aloğlu, 2005: 39).

Katılım bankalarının yaptıkları finansal işlemler genellikle fiziksel varlıklara dayandığı için piyasa riskine mevduat bankalarından daha fazla maruz kalırlar. Örneğin selem sözleşmesinde emtia fiyatları, sukuk ve murabaha sözleşmelerinde ise piyasa fiyatındaki dalgalanmalar katılım bankalarının piyasa riskini arttıran unsurlar olmaktadır (IFSB, 2005,16). Katılım bankaları sözleşmelerinde fiyat dalgalanmalarında meydana gelen risk, İslami finans piyasasına konu olan varlıkların finansal güvenilirlikleri, kur riski, kar payı riski bunların toplamı piyasa riskini oluşturmaktadır (Greuning ve Iqbal, 2007: 156).

2.3. Faiz Oranı - Kar Payına Bağlı Riskler

Mevduat bankalarının çalışma prensipleri bakımından faiz oranlarındaki değişme nedeniyle bankanın gelirlerinde bir azalma meydana gelme durumu faiz riski olarak tanımlanır. Faiz oranı riskiyle karşılaşan bankanın bilançosunda varlık ve yükümlülük arasında vade uyumsuzluğu meydana gelmektedir. Vade uyumsuzluğunda ise, bankalar yükümlülüklerine göre daha fazla varlık ellerinde bulunduruyorsa yeniden fonlama riski ile karşı karşıya kalırken tersi durumda bankanın varlıklarına göre daha fazla yükümlülük taşıması durumunda yeniden yatırım yapma riski oluşur (Parasız, 2000: 164).

Katılım bankaları ile mevduat bankalarının arasındaki temel farklardan biri olan kar payı-faiz oranı getirisi ile ilgili temel farklılıklar vardır. Birinci fark katılım bankalarında belirsizlik daha yüksektir, çünkü yatırımları, kar ve sermaye bazlı iken, mevduat bankalarında faiz veya duruma göre değişebilen sabit getirili menkul kıymetlerle yatırım yapıldığı için geri dönüşü oranında daha az belirsizliğe sahiptir. İkinci fark ise katılım bankaları mevduat bankalardaki mevduatların getiri oranı önceden belirlenmezken, faiz oranı mevduat bankalarında sabittir (Greuning ve Iqbal, 2007:159).

Katılım bankalarının çalışma prensibi olan kar- zarar paylaşımına göre, proje bazındaki faaliyetten veya bir malın alım satımından elde edilecek kar - zarara önceden kararlaştırılan oranlar üzerinden taraflar ile anlaşma yapmaktadır. Bu yöntem, mevduat bankalarındaki kredi kullandırmasına benzemektedir. Kar payının, faize göre işleyiş tarzı gereği daha riskli olduğu söylenebilir. Örneğin katılım bankası bir proje için verdiği kredinin sonunda işin karlılığına

göre kar payının belirlenmesi bile başlı başına bir risk unsuru olmaktadır. Oysa ki mevduat bankalarda proje başlamadan eğer sabit bir vade söz konusuysa proje sonlanana kadar faiz oranından kaynaklı risk, katılım bankalarına göre daha az seyredileceği söylenebilir (Greunin ve Iqbal, 2007: 159).

2.4. Döviz Kuruna Bağlı Riskler

Döviz kuruna bağlı riskler, makroekonomik olarak bakıldığında ödemeler bilançosundaki kalemler temelinde ulusal paraların ülkenin uluslar arası ticaretine göre değer kazanması ya da kaybetmesine dayanır. Ülke ekonomilerinin dış ticaret ve portföy işlemlerinin hacmi büyüdükçe döviz kuru riski de o kadar artmaktadır. Bu yönüyle döviz kurunda meydana gelen ani ve büyük oranlı oynaklıklar tüm ekonomik birimler için bir risk unsuru olmaktadır.

Bankalar ise makroekonomik dengelerden etkilendiği ölçüde ve uluslararası finansal faaliyetlerinin artmasına paralel olarak yabancı para cinsinden yaptıkları işlemlerde artış meydana gelmektedir. Bir bankanın döviz cinsindeki borçları, varlıklarını aşmış ise yabancı para türünden net pozisyonu açık pozisyon durumunda olurken; yabancı para cinsinden varlıkları yükümlülüklerini aşmış ise net pozisyonu kapalı pozisyon durumunda olacaktır. Yani açık pozisyonda yabancı para değer kaybederse banka zarar ederken, değer kazanması halinde ise banka kar sağlayacaktır. Döviz varlıkları ile döviz yükümlülükleri eşit ise bankanın kare pozisyonda olduğundan söz edilir ve banka açısından herhangi bir risk söz konusu olmayacaktır (Sayım ve Er, 2009: 11-17).

Bankacılık alanında önemli bir risk faktörü olan döviz kuru riski katılım bankaları için de geçerlidir. Katılım bankalarının bazı kontranları yabancı para üzerinden yapılması katılım bankalarının bu riske maruz kalmasına neden olmaktadır. Katılım bankalarında 1 Ocak 2020 ve sonrası için uygulanan yabancı para işlemlerinde mudarebe veya müşareke sözleşmelerinde geçerli olmak koşuluyla yabancı para işlemleri yabancı paranın işleme konulduğu tarihte geçerli olan spot kur üzerinden finansal tablolara kaydedilir. Kaydedilme işlemi, ilgili para biriminden gerçekleştirilmesi durumunda mudarebe ve müşareke sermayesi ile kaydedilmesi veya zararların düşürülmesinden sonra sonuç raporu ilgili para biriminden gösterilir. İşlemlerin yapıldığı para biriminden farklı bir para birimiyle bir işlem gerçekleştirildiğinde bu işlemlerden kaynaklanan kar ya da zararlar, yeniden raporlanır. Söz konusu işlemlerden kaynaklanan kur farkı kazanç veya kayıpları mudarebe veya müşareke fonuna alacak/borç olarak kaydedilir (KGK, 2020: 1-3). Bu yeni sistemle beraber katılım bankalarında kur riskinin azalması hedeflenmektedir.

2.5. Kredi Riski

Mevduat bankalarındaki kredi riski, bir mevduat bankasının kredi müşterisinin ya da kendisiyle bir anlaşmaya taraf olanın anlaşma koşullarına uygun biçimde yükümlülüklerini karşılayamama olasılığıdır. Kredi riski, mevduat bankalarının sadece kredi müşterilerinin borcunu geri ödememelerinden kaynaklı bir risk değildir. Verilen nakdi kredilerin yanı sıra menkul kıymet portföyü, mevduat hesapları, teminat mektupları ve diğer garanti ve taahhütler hatta türev sözleşmeler nedeniyle karşılaşılabilecek risklerin bütününe kapsamaktadır (Kavcıoğlu, 2011:14). Kredi ya da menkul kıymete yapılan yatırımın riskini yönetmek için mevduat bankaları, portföy farklılaşmasına gidebilir, müşteri hakkında detaylı bir analiz yapılabilir Ayrıca finansal yapılarda herhangi bir kritik değişkenliği takip etmek için müşteri yakından takip edilebilir (Parasız, 2000: 89).

Kredilendirme sürecinde mevduat bankalarının temel görevlerinden biri olan kredi verme işlevini yaparken genellikle izlediği yol şu şekildedir (Şakar, 2006: 31).

- Müşteri kredi almak için kendine uygun koşulları sağlayan bankayı diğer bankalar arasından seçmesi ve bu doğrultuda bankadan kredi talebinde bulunması,
- Bankanın ise müşteri ile ilgili bilgi toplaması,
- Bankanın müşteri ile ilgili verileri analiz edilmesi,
- Gerekli dokümanların hazırlanması,
- Kredi tahsisi,
- Kredinin izlenmesi,
- Kredinin geri ödenmesidir.

Türkiye’de bankacılık sektörünün kredi riski ile ilgili olarak 5411 sayılı Bankacılık Kanununda, kredi açma yetkisi bankaların yönetim kuruluna aittir. Yönetim kurulu, bu yetkiyi yetkili kurulların kararı ile kredi komitesine veya genel müdürlüklere devredebilir. Bankalar, sorunlu kredileri nedeniyle maruz kaldıkları riskleri ölçmek ve kredi talebinde bulunan müşterilerin ödeme gücünü tespit etmek ve izlemek, kredi sağlanması durumunda istenecek bilgi ve belgeleri temin etmek zorundadır. Kanuna göre, kredi riskini azaltmak için konulan sınırlamalar vardır. Bu sınırlamalar, bankaların kullandırılacakları tüm kredilerin toplamı, özkaynaklarının %25’i aşmaması gerekmektedir. bunun yanında bir gerçek ya da tüzel kişiye veya bir risk grubuna özkaynakların yüzde %10’u veya daha fazlası oranında kullandırılan krediler büyük kredi sayılmaktadır. Bu kredilerin toplamının ise özkaynakların sekiz katını aşmaması istenmektedir (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu).

Kanuna göre gayri nakdi kredilerin müşteriye sağlanmasında izlenen yol ise vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinde izlenen yola benzemektedir. Kabul edilen aval, garanti ve kefaletler, kredi kuruluşları ve finansal kuruluşlarla gerçekleştirilen işlemler, yurtdışı finansal sözleşmelerde ilgili ülkenin merkezi yönetimleri, merkez bankaları ve bankaları ile yapılan işlemler veya bunlarca çıkarılan veya ödenmesi garanti edilen bono, tahvil ve benzeri sermaye piyasası araçları, verilen diğer garantiler karşılığı yapılan işlemler kredi sınırlarının hesabında belirlenen esaslar ve oranlar dâhilinde dikkate alınır (5411 Sayılı Bankacılık Kanunu).

Türkiye’de mevduat bankacılığı sistemi kredilerdeki sorunlara ve risklere rağmen gelişmesini sürdürmektedir. Bu gelişmenin bir göstergesi de bankacılık sektörüne yapılan yabancı sermaye girişindeki artıştır. Ayrıca bankacılık sektörü ile ilgili uluslararası ekonomik girişimlerin bağlarını güçlendirmektedir. Bu nedenle bağlı olarak Basel kriterleri ile bankacılık sektöründe sorun olan durumlara yönelik olarak bazı yeni kurallar oluşturulmuştur. Türkiye’de bankacılık faaliyetleri incelendiğinde Basel kriterlerini aşama aşama gerçekleştirmek istendiği görülmektedir (Arslan, 2007: 50).

Katılım bankalarında murabaha tarzı finansal sözleşmede banka ve yatırımcının proje bağlamında ortaklık oluşturduğundan bankanın girişimciye ait bilgilere, müşteri banka ilişkisinden ziyade ortaklık ilişkisi kurulduğu için daha kolay ulaştığı varsayılır (Usmani, 2003: 110-115; Khan ve Ahmed, 2001: 122). Katılım bankaları finansal derinleşme konusunda mevduat bankaları kadar gelişmiş değildir. Finansal derinleşme uygulanmaya çalışılırken kullanılan faiz, risklilik faktörlerinin İslam hukukuna uymaması dolayısıyla belirli sınırlamalar ile finansal derinleşme ve türev ürünleri kullanılmaktadır (Sundararajan ve Errico, 2002: 6; Jobst, 2007: 28).

Katılım bankalarında ayrıca geri ödemesi gecikmiş olan kredi uygulaması yasaktır. Çünkü kredi üzerine alınacak ceza vb. uygulamayı faiz olarak kabul etmemektedirler. Fakat alternatif bir yol olarak ödenmeyen kredilerden alınan fazla miktar sosyal sorumluluk

projelerine aktarılmaktadır (El Gari, 2003: 19). Mevduat bankalarında faiz oranı önceden belirlenebilmektedir. Fakat katılım bankalarında tarafların edineceği kar payları önceden belli olmaz bu kuralın bazı az gelişmiş Müslüman ülkelerde finansal sistem gelişmemesi nedeniyle likit ihtiyacı karşılamaya yönelik esnetilmiştir (El-Gamal, 2006: 79; Usmani, 2003: 121-123). Kredi riskini azaltmak için Basel komitesinin uygulamaya koyduğu stratejiler birçok ekonomide ve ticari faaliyetlerde faydalı olmakla beraber Basel komitesinin kredi riski ile ilgili stratejilerine katılım bankalarının adaptasyonun sağlanması yönündeki stratejilerinden en bilineni katılım bankası ve yatırımcı arasındaki birlikteliğin sağlanmasını oluşturmaktadır. Yani bankanın, yatırımcıya güvenini sağlamaktır. Mevduat bankalarından farklı olarak kredi yerine bir ortaklık olması katılım bankasının daha projeye başlamadan projeyi sahiplenmesi anlamına gelmektedir. Bu güven ortamının sağlanması İslam kurallarına göre haram sayılan malların kullanılmaması, garar ve faiz kullanılmaması gibi kurallara tarafların uymasıyla sağlanacağı bilinmektedir (Usmani, 2003: 121-123). Kredi riski ile ilgili sorunlu alacaklar konusunda katılım bankaları kar oranları rezervlerinin onların risklilik düzeylerini karşılaması ile bu soruna çözüm geliştirmişlerdir. Bu konuda ilk örnek Jordan İslamic Bankası tarafından yapılmıştır (Khan ve Ahmed, 2001: 123).

Katılım bankalarında kredi riski ile ilgili Chkoundali ve Ferhi (2015) tarafından yapılan çalışmada, katılım bankaları ve mevduat bankalarının kredi riskliliği karşılaştırıldığında, ekonomik kriz döneminde katılım bankalarının kredi riski açısından mevduat bankalarına göre daha iyi durumda oldukları belirtilmiştir. Kriz dönemi haricinde ise kredi riskliliğinin her iki banka türünün de aynı seviyede olduğu görülmüştür. Çalışmada katılım bankalarının 2008 finansal krizinden etkilenmemesinin nedeninin İslam hukukuna göre mortgage kredilerinin verilmesinin uygun olmaması olarak belirtilmiştir.

Katılım bankalarının kredi riskinin makroekonomik değişkenlerden nasıl etkilendiği ile ilgili olarak Wiryono ve Effendi (2018) yaptığı çalışmada Endonezya'daki katılım bankalarının enflasyon, GSYH, ülkedeki toplam finansal varlıklar gibi makroekonomik değişimlerin kredi riskine etkisini incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda toplam varlıklar ve katılım bankaları riski arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon ve GSYH ile katılım bankaları riski arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür.

Zolkifli vd.(2018) Malezya'daki ikili bankacılık sisteminde kredi riskini incelemişlerdir. Analizde kullanılan bağımsız değişkenler bankaların toplam yükümlülük ve varlıkları ile oranlanmış sermaye oranları, risk olasılıkları, tasfiye kredileri, normal krediler gibi bankacılık ile ilgili değişkenlerdir. Bu bakımdan analizde kredi riskinin sadece sektörel olarak incelendiği görülmektedir. Mevduat bankalarında kredi maliyeti ve banka büyüklüğü arasında pozitif ve güçlü bir ilişki var iken kredi mevduat oranı ile kredi riski arasında negatif ve güçlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Aynı çalışmada katılım bankalarında ise, varlıkların risklilik oranı ve kredi mevduat oranı arasında pozitif bir ilişki vardır. Ayrıca, riskli kredilerin büyüklüğü ve banka büyüklüğü arasında negatif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.

SONUÇ

Gelişen finans piyasaları beraberinde bankacılık sektörünü de geliştirmiştir. Mevduat bankaları ve katılım bankaları bu gelişmelerden etkilenecek finansal risklerini azaltma yoluna gitmiştir. Katılım bankaları ve mevduat bankalarını çalışma şekillerinin farklı olması bu risklerde de bankaların farklı stratejiler izlemesine neden olmaktadır. Likidite riski ile ilgili olarak katılım bankalarında, mevduat bankalarında aktif-pasif uyumsuzluğuna proje başına fon ayrılmasıyla çözüm bulunmuştur. Piyasa riskliliği açısından ise katılım bankalarındaki kullanılan enstrümanların fiziki karşılıklarının olması nedeniyle piyasadaki herhangi bir fiyat değişikliğine kolay adaptasyon sağlayamadıkları için piyasa riskliliği katılım bankalarında daha fazla oluşmaktadır. Kar payının, faize göre işleyiş tarzı gereği daha riskli olduğu söylenebilir mevduat bankalarda proje başlamadan önce sabit bir vade söz konusuysa proje sona erece kadar faiz oranından kaynaklı risk, katılım bankalarına göre daha az seyredileceği söylenebilir. Döviz kuru hem mevduat hem de katılım bankalarında aynı risklilik özelliğine sahipken katılım bankalarında 2020 ve sonrasında uygulamaya konulan spot kur uygulamasıyla bu risklilikten kurtulmaya çalışılmıştır. Kredi riskliliği ile ilgili olarak da mevduat bankalarının kredi riskliliği Basel kriterlerinde yapılan düzenlemeler ile bu riskliliği azaltmaya yönelik gelişme olsa da hala mevduat bankaları bu alanda risklilik taşımaktadır. Katılım bankaları ise kullandıkları finansal enstrümanlar gereği müşterilerle ortaklık kurdukları için kredi riskliliklerinin daha az olduğu varsayılmaktadır.

Bu gelişmelere bakılarak katılım bankalarının finansal risklilikleri daha az olduğu ve finansal sözleşmeler ya da bankacılık faaliyetlerinde daha temkinli davrandıkları sonucuna ulaşılabilir.

KAYNAKÇA

Aloğlu, Z. T. Bankacılık Sektörünün Karşılaştığı Riskler ve Bankacılık Krizleri Üzerindeki Etkiler. Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, 2005

Ariff, N. M. Liquidity Risk Management and Financial Performance In Malaysia: Empirical Evidence From Islamic Banks. *Aceh International Journal of Social Sciences* 1/2, 77-84. 2012, <https://doi.org/10.12345/aijss.1.2.1530>.

Arslan, İ. Basel Kriterleri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 49-66, 2007

Aydın, N. Başar, M. ve Coşkun, M. *Finansal Yönetim*. Ankara, Detay Yayıncılık. 2010

Babuşcu, Ş. *Basel II Düzenlemeleri Çerçevesinde Bankalarda Risk Yönetimi*. Ankara: Akademi Yayınları, 2005

BIS, Basel Committee On Banking Supervision. *International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards, A Revised Framework*, 2005, <http://www.bis.org/publ/bcbs118.pdf>.

BIS, Basel Committee on Banking Supervision. *Minimum Capital Requirements for Market Risk*, 2019, <https://www.bis.org/bcbs/publ/d457.htm>

Bouwman, C. ve Berger, N. Bank Liquidity Creation. *The Review of Financial Studies*, 22/9 3779–3837, 2009. <https://doi.org/10.1093/rfs/hhn104>

Chkoundali, R. ve Ferhi, A. "Credit Risk and Efficiency: Comparative Study between Islamic and Conventional Banks During the Current Crises". *Journal of Behavioural Economics, Finance, Entrepreneurship, Accounting and Transport*, 3/1 47-56, 2015

Cormican, K. Integrated Enterprise Risk Management: From Process to Best Practice. *Modern Economy*. 5, 401-413, 2014.

Diamond, D.W. ve Rajan, R. Liquidity Risk, Liquidity Creation, and Financial Fragility: A Theory of Banking. *Journal of Political Economy*, 109/2, 231-265, 2001. <https://doi.org/10.1086/319552>

El-Gamal, Mahmoud El- Islamic Finance: Law, Economics and Practice . Cambridge: Cambridge University, 2006

Eyüpoğlu, A. Risk Yönetim Aracı Olarak Futures Piyasaları: Yapısı, İşleyiş Mekanizmaları ve Bazı Ülke Örnekleri. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, No:21, 1995

Gorton, G. ve Winton, A. Liquidity Provision, Bank Capital, and the Macroeconomy. University of Minnesota Working Paper 49/1,5-37. 2000 <http://doi.org/10.1111/jmcb.12367>

Greuning, H. V ve Iqbal, Z. Risk Analysis for Islamic Banks. The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank. Occasional Paper No.5. 2007, <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-7141-1>

IFSB, Islamic Financial Services Board Islamic, Financial Services Industry Stability Report. 2005, http://www.ifsb.org/Downloads/IslamicFinancialServicesIndustryStabilityReport2005_

Jobst, A. A. The Economics of Islamic Finance and Securitization. *Journal of Structured Finance*, 13/11-12, 2007, <https://doi.org/10.3905/jsf.2007.684860>

Kavcıoğlu, Ş. Ticari Bankacılıkta Kredi Riskinin ve Kredi Riski Ölçüm Modellerinin Değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi* 3/5, 11-19, 2011

KGK, Kamu Gözetim Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. Yabancı Para İşlemleri ve Yurtdışı İşletmeler ile İlgili Faizsiz Finans Kuruluşlarının Finansal Raporlamasına İlişkin Kavramsal Çevre. 2020. <http://www.kgk.gov.tr/FFSM/YabancıParaİşlemleriVeYurtdışıİşletmeler.pdf>

Khan, T. ve Ahmed, H. Risk Management: An Analysis of Issues in Islamic Financial Industry. Islamic Research and Training Institute, Cidde: Islamic Development Bank. Occasional Paper 5, 1-189, 2001

Onat, C. Katılım Bankacılığında Likidite Riski ve Yönetimi. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ekonomik Modelleme ve Konjunktur Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Yayın No:9, 2019.

Parasız, İlker. Modern Bankacılık: Teori ve Uygulama. İstanbul, Banksis Yayınları, 2000

Parasız, İ. Modern Bankacılık Teori ve Uygulama. Bursa, Ezgi Kitabevi, 3. Baskı, 2014

Sayım, F. ve Er, S. Risk Kavramı ve Bankacılıkta Risk. *TMSF Çatı Dergisi*, 4/22, 7-17, 2009

Sundararajan, V ve Errico, L. Islamic Financial Institutions and Products in the Global Financial System: Key Issues In Risk Management and Challenges Ahead. Washington D. C.: International Monetary Fund, 2002

Şakar, B. Banka Kredileri ve Yönetimi. İstanbul, Beta Basım Yayın, 2006

Usmani, T. I, T. Islam and Contemporary Economy and Trade. Karachi: Maktaba ma'ariful Quran, 2003

Zolkifli, N. A. Determinants of Credit Risk in Islamic and Conventional Bank: Evidence from Malaysia. The International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences 8/6, 1056-1068, 2008.

Wiryono, S. ve Effendi, K. A. Islamic Bank Credit Risk: Macroeconomic and Bank Specific Factors. European Research Studies Journal, 21/3, 53-62, 2018

5411 Sayılı Bankacılık Kanunu. Resmi Gazete Sayı: 25983. (19 Mayıs 2005). Erişim 21 Ekim 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5411&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

İŞLETMELER İÇİN VERGİ PLANLAMASININ AVANTAJLARININ ÖRNEK UYGULAMALARLA İRDELENMESİ

EXAMINING THE ADVANTAGES OF TAX PLANNING FOR BUSINESSES WITH SAMPLE APPLICATIONS

Abdulkadir KOCA¹

Doç. Dr. Tuba DERYA BASKAN²

ÖZET

Birçok ülkede yüksek vergi oranları sebebiyle vergi kavramı işletmeler için daha önemli bir hal almaktadır. İşletmelerin en önemli ödemelerinden birisi vergi ödemeleridir. Bu sebeple işletmeler ödedikleri vergi tutarını azaltmak isterler. İşletmeler sektörlerinde çok sayıda rakiplerinin olduğu ve artık neredeyse sınırların kalktığı günümüzde, varlıklarını sürdürülebilmek ve güçlenebilmek için üretim maliyetlerini ve diğer gider ve harcamalarını minimize etmek ve kaynaklarını en etkin şekilde kullanmak zorundadır. Vergi türleri ve oranları göz önünde bulduğunda işletmelerin kaynaklarının önemli bir kısmı vergi ödemelerine gitmektedir. Bu durumun sonucu olarak bazı işletmelerin vergi kaçakçılığına, kayıt dışılığa yöneldiği ve kayıt dışı faaliyet gösteren işletmelerin aynı malı veya hizmeti kayıtlı faaliyette bulunan işletmeye göre daha düşük fiyata sağlayabildiği bir gerçektir. Nitekim vergi oranlarıyla kayıt dışılık arasında doğru orantı olduğu yapılan birçok çalışma ile sabittir. Yüksek vergi oranları kayıt dışılığı artırmakta birtakım işletmelerin kayıt dışı faaliyetleri ise ilgili sektördeki rekabet düzenini bozmaktadır. Vergi kaçakçılığı ve verginin kayıt dışı bırakılması işletmeler için gelecekte karşılaşması muhtemel vergi denetimlerinde ciddi riskler oluşturmaktadır. Vergi Usul Kanununun 359. Maddesinde belirtilen kaçakçılık suçlarının işlenmesi halinde ise işletmeler açısından vergisel boyutunun yanı sıra fiilleri işleyenler açısından hapis cezasına varan cezalar söz konusu olmaktadır. Bu noktada işletmeler vergi yasalarına muhalefet etmek riskini almadan, yasaların verdiği imkânları en iyi şekilde kullanarak üzerlerindeki vergi yükünü azaltmak amacıyla vergi planlaması tekniklerinden faydalanabilirler. İşletmeler vergi planlaması teknikleriyle yasaların kendilerine verdiği hakları en doğru şekilde kullanarak

¹ Vergi Denetim Kurulu Ankara Vergi Kaçakçılığı-1 Denetim Daire Başkanlığı, Orcid No: 0000-0001-6052-0866, kkoca7332@gmail.com.

² Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Muhasebe Finansman Anabilim Dalı, Orcid No:0000-0001-8809-7043, tbaskan@kku.edu.tr.

ödemeleri gereken vergiyi asgari düzeye indirebilirler. Bu durum işletmelerin kendi sektörlerinde rekabet gücünü artırabilir.

Ülkeler açısından konu ele alınırsa, işletmelerin vergi planlaması teknikleriyle ödemesi gereken vergileri en aza indirme veya erteleme çabaları başta vergi gelirlerinin aşınmasına sebep olduğu için olumsuz bir durum gibi görünmektedir. Ancak işletmelerin vergi yasaları çerçevesinde vergi planlaması yapmaları uzun vadede devletlerin de lehinedir. Şöyle ki işletmeler tarafından vergi planlaması teknikleriyle üzerlerindeki vergi yükünün azaltılması, işletmelerin finansal yapılarına olumlu katkı sağlayacak ve bu durum işletmelerin daha fazla yatırım yapmasına, daha fazla istihdam sağlamasına ve nihayetinde daha çok vergi ödemesine sebep olacaktır. Ayrıca artan vergi yükü işletmeleri kayıt dışılığa sevk ettiği için vergi planlaması teknikleriyle vergi yüklerini hafifleten işletmelerin kayıt dışılığın risklerini almayacakları beklenebilecektir. Dolayısıyla vergi yasalarının sağladığı imkanlar çerçevesinde vergi planlaması teknikleriyle vergi yükünün en aza indirilmesi çabaları vergiye gönüllü uyumun artması sonucunu da doğurabilecektir.

Çalışmada vergi planlaması kavramı, vergi planlaması teknikleri ve uluslararası vergi planlaması ele alınmış, vergi planlaması teknikleriyle işletmenin kazancının önemli bir bölümünü vergi dışı bırakabileceği örnekle gösterilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Vergi Planlaması, Uluslararası Vergi Planlaması, Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşmaları

GİRİŞ

Vergi devletin harcamalarını karşılamak, fonksiyonlarını yerine getirebilmek amacıyla vatandaşlarından ekonomik güçleri oranında cebren tahsil ettiği bedellerdir. Önceleri, devletler vergiyi mal ve hizmet şeklinde aynı olarak topluyorken, günümüzde bunun yerini parasal olarak toplanan vergiler almaktadır. Nakdi gelirlerin başlıca kaynaklarını vergi salma hakkı aracılığı ile devletin edindiği gelirler oluşturmaktadır. Vergi devletler için kamu hizmetlerinin finansmanının sağlanmasında vazgeçilmez bir gelir kaynağıdır. Bunun yanı sıra vergi devletler için aynı zamanda iktisadi düzeni korumak, rekabet ve adaleti sağlamak amacıyla kullanılan etkili bir maliye politikası aracıdır.

Vergi devletler açısından vazgeçilmez ve hayati önemde bir gelir kaynağı olmakla birlikte vatandaşlar ve şirketler yani mükellefleri açısından ise bir yük oluşturduğu kuşkusuzdur.

Günümüzde birçok ülkede görülen yüksek vergi oranları, verginin işletmeler için daha önemli bir kalem haline gelmesine sebep olurken, Dünyanın her yerinde birçok işletme daha az vergi ödemenin yollarını aramaktadır. Bu kapsamda bazı işletmeler yasaların suç olarak kabul ettiği vergi kaçırma yöntemleri ile vergi yükünden kurtulmaya çalışmakta bu işletmeler tespit edildikleri takdirde mali ve adli olarak ciddi yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Birtakım işletmeler ise gerek faaliyette buldukları ülkelerde gerekse diğer ülkelerdeki vergi yasalarının sağladığı imkânlar çerçevesinde vergi planlaması yaparak üzerlerindeki vergi yükünü asgari düzeye indirmektedir.

Teknolojinin, lojistik imkânların ilerlediği ve bilgiye erişimin kolaylaştığı ve tüm bunların rekabet ortamını daha da zorlaştırdığı günümüzde işletmelerin kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaları, gider ve maliyetlerini ise minimum düzeyde tutmaları işletmelerin sürekliliği açısından çok önemlidir. Zira işletmeler çoğunlukla kendi sektörlerinde birçok rakibe sahiptir. Hızlı ve düşük maliyetle bilgiye ulaşan rasyonel alıcılar, artan rekabet ortamı sayesinde birçok üründe çok fazla sayıda satıcının bulunduğu ticaret ortamında kendisi veya işletmesi için en düşük fiyatla en kaliteli ürünü alma hedefiyle araştırma yapmaktadır. Bazı sektörlerde işletmeler için kendi ürettiği ürünü başkasından temin etmek daha az maliyetli olabilirken bazı işletmeler için ise çok yakınındaki satıcıdan almaktansa yurtdışından ithal etmek daha az maliyetli olduğundan daha tercih edilebilir olabilmektedir. Dolayısıyla ticaretin hızla küreselleştiği ve rekabetin her geçen gün arttığı günümüzde işletmelerin sürekliliğini sağlayabilmeleri hem ürün veya hizmet kalitesinin giderek arttırılmasına hem de rekabetçi fiyatlarla ürünün piyasaya sürülmesi ile ilişkilidir. Pazarlama departmanlarının başarısı da görece kaliteli ürün ve rekabetçi fiyatla mümkündür. Günümüzde birçok sektörde karlılık oranlarının çok üzerinde bir vergi yüküyle işletmeler karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla vergi planlaması teknikleriyle vergi yükünün hafifletilmesi suretiyle işletmelerin rekabet gücünün artırılması her geçen gün daha önemli hale gelmektedir.

İşletmeler sektörlerinde çok sayıda rakiplerinin olduğu ve artık neredeyse sınırların kalktığı günümüzde, varlıklarını sürdürebilmek ve güçlenebilmek için üretim maliyetlerini ve

diğer gider ve harcamalarını minimize ederek kaynaklarını en etkin şekilde kullanmak zorundalar. Vergi türleri ve oranları göz önünde bulunduğunda işletmelerin kaynaklarının önemli bir kısmı vergi ödemelerine gitmektedir. Bu durumun sonucu olarak bazı işletmelerin vergi kaçakçılığına, kayıt dışılığa yöneldiği ve kayıt dışı faaliyet gösteren işletmelerin aynı malı veya hizmeti kayıtlı faaliyette bulunan işletmeye göre daha düşük fiyata verebildiği bir gerçektir. Nitekim vergi oranlarıyla kayıt dışılık arasında doğru orantı olduğu yapılan birçok çalışma ile sabittir.

Bu kapsamda çalışmada verginin işletmelere etkileri ve yasal mevzuat çerçevesinde işletmelere tanınan çeşitli haklar ve imkânlar dâhilinde üzerlerinde oluşan vergi yükünün asgari seviyeye indirilmesi, hafifletilmesi veya ertelenmesi suretiyle kaynaklarını daha etkin kullanmasının yöntemleri incelenmiştir. Ayrıca vergi kanunlarının verdiği hak ve imkânlardan yararlanmak suretiyle daha az veya daha geç vergi ödemek suretiyle işletmelerin kaynaklarının etkin kullanımının sağlanmasının yöntemleri üzerinde durulmuştur. Çalışmanın 1. bölümünde konuyla ilgili kavramlara, 2. bölümünde işletmeler için vergi planlaması yöntemlerine, 3. bölümünde çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarına ve bu çerçevede uluslararası vergi planlaması uygulamalarına yer verilmiş olup vergi planlaması yöntemleriyle işletmenin vergi yükünün asgari seviyeye çekilmesi örnekler üzerinden irdelenmiştir.

VERGİ PLANLAMASI KAVRAMINA GENEL BİR BAKIŞ

Vergi planlaması ilk olarak 1928 yılında Alman vergi hukukçuları ve maliyecileri tarafından işletme vergiciliği ismiyle bulunmuştur (TUNCER, 2008). Rasyonel vergi planlaması için işletmenin mükellefiyeti ve faaliyetiyle ilgili vergi kanunlarına yeterince hâkim olmak ve bu kanunların sağladığı olanakları kullanarak şirketin vergi yükümlülüğünü minimize etmektir (ŞİŞMAN, 2003).

Vergi planlaması, vergi mükelleflerinin vergiye karşı tepkilerinin ve vergiye uyum sağlama aşamalarının vergi kanunlarının sağladığı olanaklar çerçevesinde yönetimi ve mükelleflerin karşı karşıya kalacakları vergi yükünün asgari seviyeye indirgenmesi amacıyla uygulanan tekniklerdir (OKTAR, 2003). Vergi planlaması, işletmelerin, organizasyon süreçlerinin, vergi kanunları ile diğer yasalarda bulunan indirim, istisna ve muafiyetleri ile çifte

vergilemeyi önleme anlaşmalarının vergi yükünü azaltacak biçimde yasal düzenlemelere uygun olarak yapılan bir çalışmadır (İBİŞ, 2004).

Teknolojinin, lojistik imkânların ilerlediği ve bilgiye erişimin kolaylaştığı ve tüm bunların rekabet ortamını daha da zorlaştırdığı günümüzde işletmelerin kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaları, gider ve maliyetlerini ise minimum düzeyde tutmaları işletmelerin sürekliliği açısından çok önemlidir. Zira işletmeler çoğunlukla kendi sektörlerinde birçok rakibe sahiptir. Hızlı ve düşük maliyetle bilgiye ulaşan rasyonel alıcılar, artan rekabet ortamı sayesinde birçok üründe çok fazla sayıda satıcının bulunduğu ticaret ortamında kendisi veya işletmesi için en düşük fiyatla en kaliteli ürünü alma hedefiyle araştırma yapmaktadır. Bazı sektörlerde işletmeler için kendi ürettiği ürünü başkasına temin etmek daha az maliyetli olabilirken bazı işletmeler için ise çok yakınındaki satıcıdan almaktansa yurtdışından ithal etmek daha az maliyetli olduğundan daha tercih edilebilir olabilmektedir. Dolayısıyla ticaretin hızla küreselleştiği ve rekabetin her geçen gün arttığı günümüzde işletmelerin sürekliliğini sağlayabilmeleri hem ürün veya hizmet kalitesinin giderek artırılmasına hem de rekabetçi fiyatlarla ürünün piyasaya sürülmesi ile ilişkilidir. Pazarlama departmanlarının başarısı da görece kaliteli ürün ve rekabetçi fiyatla mümkündür. Günümüzde birçok sektörde karlılık oranlarının çok üzerinde bir vergi yüküyle işletmeler karşı karşıya kalmaktadır. Dolayısıyla vergi planlaması teknikleriyle vergi yükünün hafifletilmesi suretiyle işletmelerin rekabet gücünün artırılması amaçlanmaktadır.

Günümüzde işletmeler varlıklarını sürdürebilmek ve güçlenebilmek için üretim maliyetlerini ve diğer gider ve harcamalarını minimize ederek kaynaklarını en etkin şekilde kullanmalıdır. Vergi türleri ve oranları göz önünde bulduğunda işletmelerin kaynaklarının önemli bir kısmı vergi ödemelerine gitmektedir. Bu durumun sonucu olarak bazı işletmelerin vergi kaçakçılığına, kayıt dışılığa yöneldiği ve kayıt dışı faaliyet gösteren işletmelerin aynı malı veya hizmeti kayıtlı faaliyette bulunan işletmeye göre daha düşük fiyata verebildiği bir gerçektir. Nitekim vergi oranlarıyla kayıt dışılık arasında doğru orantı olduğu yapılan birçok çalışma ile sabittir.

Mükelleflerin ödemesi gereken vergi tutarlarını, mevzuata aykırı olarak hiç ödememesi veya eksik ödemesi vergi kaçırma veya vergi kaçakçılığı olarak tanımlanmaktadır (TUNCER, 2012).

Vergi planlaması yoluyla gerçekleştirilen vergiden kaçınma işlemi ve vergi kaçakçılığı kavramları birbirinden farklılık arz etmektedir. Kısacası vergi planlaması yasal mevzuatın verdiği olanaklar kullanılarak yapıldığı için yasal kabul edilirken vergi kaçakçılığı ise yasalarda tanımlanmış bir suçtur.

213 Sayılı Vergi Usul Kanununda Kaçakçılık Suçları ve Cezaları tanımlanmıştır. Hangi fiillerin vergi kaçakçılığı kapsamında değerlendirileceği Vergi Usul Kanununun 359. Maddesinde belirtilmiştir. Muhasebe işlemlerinde gerçeğe aykırı belgelere ve işlemlere yer veren, fiilen mevcut bulunmayan cari hesaplara göre işlem yapan, bu işlemler neticesinde kasten vergi yükünü azaltan, yasal olarak tutulması ve saklanması mecburi olan defter ve vesikaları ortadan kaybeden, yasaya uygun olarak yetkili makamlarca talep edildiğinde ibraz etmeyen, defter ve belgelerde usulsüz ve gerçek dışı işlemler yapan, sahte belge düzenleyen ya da kullananlar, belge basımı konusunda Hazine ve Maliye Bakanlığı ile yapılmış bir anlaşması yokken belgeleri basmak veya anlaşmasız matbaalarca basılmış belgeleri kullanmak veya ödeme kaydedici cihazların yetkisiz olarak mührünü kaldıranlar veya bu cihazlara müdahale edenler ve bu şekilde benzer diğer fiilleri işleyen mükelleflerin bu eylemi vergi kaçırma eylemi olarak tanımlanmaktadır. Uygulamada en sık görülen kaçakçılık eylemi sahte belgelerin kullanımınıdır. Sahte belge, özetle gerçek bir ticari işlemin karşılığı olmayan belgedir. Mükellefler sahte belgenin ne olduğu ve yasal sonuçlarının neler olabileceği hususunda yeterli bilgiyle donatılmadıkları için sahte belgelerin kullanılması daha yaygın ve basit hale gelmektedir (213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Md 359, 1961).

Bu kapsamda çalışmada vergi planlaması üzerine gerçekleştirildiği için vergi kaçakçılığıyla ilgili daha fazla detaylara yer verilmemiştir. Makalenin ilerleyen kısmında verginin işletmelere etkileri ve yasal mevzuat çerçevesinde işletmelere tanınan çeşitli haklar ve imkânlar dâhilinde üzerlerinde oluşan vergi yükünün asgari seviyeye indirilmesi, hafifletilmesi veya ertelenmesi suretiyle kaynaklarını daha etkin kullanmasının yöntemleri incelenmiştir.

İŞLETMELER AÇISINDAN VERGİ PLANLAMASI YÖNTEMLERİ

Vergi işletmelerin kaynakları içerisinde önemli bir yere sahip olmasından kaynaklı işletmeler için bir maliyet kalemi gibi değerlendirilmektedir. Ülkeler arasındaki vergi uygulamaları ve vergi oranlarının farklı olması ve aynı sektördeki bazı işletmelerin vergisel

yükümlülüklerini yerine getirmemesi sonucunda vergi işletmeler arasında rekabeti etkileyen bir unsur haline gelmiştir. Ticaretin artık ülkelerin sınırlarını aştığı günümüzde birçok sektörde aynı ürünün üretimini veya satışını yapan çok fazla firma bulunmaktadır. Diğer taraftan tüketicilerin de bilgiye erişimleri artmış ve lojistik imkânların da gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte sanal pazarlar oluşmuş ve yaygınlaşmıştır. Tüketici çeşitli sanal pazarlar aracılığıyla kendi ülkesine çok uzak bir ülkeden istediği ürünü satın alabilmektedir. Dolayısıyla arzın yüksek olduğu ürünlerin de aynı veya ikame edilebilir olduğu, bilgiye ve ürüne ulaşmanın kolay olduğu bu ticaret ortamında rekabetin işletmeler açısından şartları ağırlaştırmıştır. Bu durum, işletmelerin vergi ödemelerini yasal mevzuat çerçevesinde minimize etmesinin rekabet avantajı sağlamak için önemli hale getirmiştir.

Vergi planlaması yapmanın en önemli gerekçelerinden birisi, vergi planlaması yoluyla sağlanacak maddi avantajın yatırıma dönüştürülebilmesidir. Vergi planlaması uygulamaları sayesinde kaynaklar işletme lehine en efektif şekilde kullanılarak akıllı yatırımlara dönüşebilir. Bu durum ilgili ülkenin ekonomik olarak kalkınmasına da fayda sağlayacağından işletmenin mikro boyutta yaptığı vergi planlaması, makro boyutta ülkenin ekonomik istikrarına da katkı sağlar (Canara HSBC OBC Life, 2021).

İşletmeler açısından kullanılabilir olan vergi planlaması yöntemlerine bakıldığında birtakım yöntemlerin şirketler üzerinde oluşacak vergi yükünü minimum seviyeye indirgenmek için kullanılırken bir kısmının ise vergi yükünü erteleme amaçlı kullanılabildiği görülmektedir (Şener, 2019).

İşletmelerin vergi yükünü minimuma indirmek için kullanılabilir olan yöntemlere bakıldığında;

- ✓ Şirket bölünmeleri ve Hisse Değişimleri,
- ✓ Grup şirketlerinin gider dağıtımını gerçekleştirirken, zararı daha fazla olan firmalara pay verecek şekilde dağıtım anahtarı belirlemesi,
- ✓ Grup şirketlerinin kredi ya da borç havuzundan yapacakları kredi kullandırdıklarında, avantaj durumuna göre kredi ya da mevduat faiz oranının emsal olarak kullanılması,
- ✓ Şirketlerin vergisel avantaj elde etmek amacıyla gelir kalemi adının farklı başlık altında değerlendirilmesi veya fatura mahiyetinin belirlenmesidir.

Vergi yasalarının sağladığı imkânlar çerçevesinde vergi yükünü minimuma indirmek için kullanılabilir yöntemler aşağıda yer almaktadır;

✓ Vergi Mükellefiyeti Tercihiyle

İşletmeler şahıs olarak gelir vergisi mükellefi veya kurum olarak kurumlar vergisi mükellefi olabilirler. Gelir Vergisi Kanununun 103. Maddesinde dilim usulü artan oranlı vergi tarifesi bulunmaktadır. Bu tarife göre vergi oranları matrah tutarına göre %15' ten başlayıp %40' a kadar çıkmaktadır. Kurumlar Vergisi Kanununda ise kurum kazançları için genel vergi oranı %20 olarak belirlenmiştir. Yılda 20.000,00 TL kazanç elde eden bir işletme gelir vergisi mükellefi olması halinde 3.100,00 TL vergi ödeyecek olup kurumlar vergisi mükellefi olması halinde ise 4.000,00 TL vergi ödemesi gerekmektedir. Kazanç tutarı 60.000,00 TL olduğunda ise gelir vergisi tutarı 12.300,00 TL, kurumlar vergisi tutarı 12.000,00 TL olmaktadır. Dolayısıyla yeni faaliyete başlayan bir işletme yıllık 50.000,00 TL altı kazanç elde edeceğini öngörüyorsa gelir vergisi mükellefi, bu tutarın üzerinde kazanç bekliyorsa kurumlar vergisi mükellefi olması avantaj sağlayacaktır.

✓ Vergiye Uyumlu Mükellef Uygulaması

Kurumlar vergisi mükellefleri ve ticari kazanç, zirai kazanç veya serbest meslek kazançları sebebiyle gelir vergisi mükellefi olanların belirtilen bazı şartları taşımaları halinde gelir vergisi veya kurumlar vergisi beyannamelerinde beyan edecekleri ödenmesi gereken verginin %5' ini 1.000.000,00 Türk Lirasını aşmamak üzere ödeyecekleri vergiden indirmelerine imkan tanınmaktadır (312 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 2020).

✓ Amortisman Uygulaması ve Yöntemleri

Vergi Usul Kanununun 313. Maddesinde amortisman mevzuu başlığı altında amortisman kavramı açıklanmıştır. Anılan yasa maddesinde özetle, şirketlerde 1 seneden uzun süre kullanılacak, eskimeye, eskimeye ve değer kaybına maruz kalan gayrimenkullerle ilgili yasa hükmü gereği gayrimenkul gibi değerlendirilen iktisadi değerlerin, alet, edevat, mefruşat, demirbaş ve filmlerinin yasa öngörülen esaslara göre tespit edilen tutarlarının yasa hükmünce yok edilmesidir. Anılan kanunun sonraki maddesinde ise boş arazi ve arsa değerleri için amortisman hesaplanmayacağı belirtilmektedir (213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Md:313, 1961).

✓ Şüpheli Alacaklar ve Değersiz Alacaklar

Vergi Usul Kanununun 323. Maddesinde Şüpheli Ticari Alacaklar Tanımlanmıştır. Anılan yasa maddesine göre, ticari veya zirai faaliyetle alakalı olmak şartıyla yasal takip aşamasında olan alacaklar veya noterlik kanununa göre protesto gönderilen ve yazı ile birden çok kez istenen alacaklar şüpheli alacaklardır (Vergi Usul Kanunu, Md: 323, 1961).

Şüpheli Alacaklar, işletmenin gelir elde etmesiyle alakalı olmalıdır. Şüpheli hale gelen alacaklar için pasifte karşılık ayrılır ve bu tutar vergi matrahının tespitinde gider olarak dikkate alınır. İlgili yasa maddesi gereği sadece bilanço yöntemine göre defter tutan mükelleflerce şüpheli alacak karşılığı ayrılabilir. Gerçek bir ticari ilişkiye dayanmayan alacaklar için karşılık ayrılamaz. Ödeme zamanı henüz gelmemiş, yasal takibe konu edilmemiş, teminatı bulunan, kamu kurum ve kuruluşlarından olan alacaklar için şüpheli olduklarından bahisle karşılık hesaplanıp vergi matrahının tespitinde gider olarak dikkate alınması mümkün değildir (Ayboğa ve Aslanoğlu, 2002).

- ✓ Yenileme Fonu
- ✓ Girişim Sermayesi Fonu
- ✓ Kurumlar Vergisi İstisnaları
- ✓ İndirimli Kurumlar Vergisi Uygulaması
- ✓ Kurumlar Vergisinde Giderler
- ✓ Zarar Mahsubu
- ✓ Bağış ve Yardımlar
- ✓ Sponsorluk Harcamaları

Vergi yükünü erteleme amaçlı kullanılacak yöntemler ise;

- ✓ Şirketlerin amortisman yöntemini değiştirmeleri yoluyla veya
- ✓ Maliyet veya gider olarak dikkate alınması ihtiyari olan harcamaların şirketlerin faaliyet kar veya zararlarını düzenlemek amacıyla vergi planlaması yöntemlerini kullanabilmektedir.

Bu hususta işletmeler açısından dikkat edilmesi gereken husus yasal mevzuatın tanıdığı sınırlar ölçüsünde vergi planlamasının gerçekleştirilmesi ve beklenmedik vergisel risk durumlarıyla karşı karşıya kalmamalarıdır.

VERGİ PLANLAMASI TEKNİKLERİNİN UYGULANMASINA BİR ÖRNEK

İşletmeler çalışmada belirtilen vergi planlaması tekniklerini doğru ve zamanında uygulayarak ödemeleri gereken vergi tutarını yasal olarak azaltabilir veya erteleyebilirler. İşletmeler yasaların verdiği imkanlarla ödeyecekleri vergileri azaltarak veya erteleyerek bu kaynağı yatırımlara aktarabilir bu sayede üretime ve istihdama katkı sağlayabilirler. Devletler açısından bakıldığında vergi planlaması yapan şirketlerin daha az vergi ödeyerek yarattıkları kaynakların yatırıma dönmesi, uzun vadede ekonomik büyüme, istihdam ve üretim artışı bunun sonucunda da vergi gelirlerinin artışı olarak yansiyacaktır. İşletmeler için ise aynı zamanda kısa vadede rekabet üstünlüğü sağlayacaktır. Bazı vergi planlaması tekniklerinin uygulanması halinde bu tekniklerin uygulanmaması durumuna göre oluşturduğu avantaj aşağıdaki örnek üzerinde incelenmiştir.

Örnek: A işletmesinin 2020 yılında faaliyetlerinden elde ettiği kazanç 10.000.000,00 Türk Lirasıdır. A işletmesi ile ilgili çeşitli veriler aşağıdaki gibidir.

Soru 1: İşletmesi 3.500.000,00 TL olan sermayesini 4.000.000,00 TL' ye çıkarmaya karar vermiş ve gereken yasal şartları sağlamıştır. İşletme bu amaçla çıkardığı 500.000,00 TL' lik payları 800.000,00 TL' ye satmıştır. 300.000,00 TL kazanç tutarının kanunen kabul edilmeyen gider olarak ticari bilanço karına dahil edildiği kabul edilecektir.

Çözüm 1: İşletmenin 500.000,00 itibari değeri olan paylarını 800.000,00 TL' ye satması sonucu elde ettiği 300.000,00 TL kazanç tutarı kanunun 5. Maddesinin ç bendi gereği kurumlar vergisinden istisnadır. (5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Md. 5/1-ç, 2006)

Soru 2: İşletme 05.12.2017 tarihinden itibaren sahibi olduğu ve 2019 yılından itibaren atıl durumda olan depo binasını 2020 yılında mali bünyesini güçlendirmek, bağlı değerleri ekonomik faaliyetlerde etkin kullanmak amacıyla peşin olarak 500.000,00 TL bedelle satmıştır. Bu tutarın 250.000,00 TL' lik kısmı özel fon hesabına aktarılmıştır. 500.000,00 TL işletmenin bilanço karına dahil edilmiştir.

Çözüm 2: İşletmenin en az 2 yıl sahibi olduğu taşınmazını elden çıkarması neticesinde elde ettiği kazancın yarısı kanunun 5/1-e bendi gereği kurumlar vergisinden istisnadır.

İstisnadan yararlanılan tutarın fon hesabına alınması gerekmektedir (5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Md. 5/1-e, 2006).

Soru 3: İşletme 2021 yılında sektördeki durgunluk beklentisi sebebiyle kar edemeyeceğini öngörmektedir. Bu sebeple 2021’ de almayı planladığı amortisman tabi varlıkları 2020 yılının sonunda 500.000,00 TL’ ye satın almış ve faydalı ömürleri 5 yıl olan bu varlıklar için azalan amortisman yöntemiyle %40 oranında amortisman hesaplamış ve bu tutarı ticari bilanço karının hesabında gider olarak dikkate almıştır.

Çözüm 3: İşletme ertesi yıl alacağı kesin olan amortisman tabi varlıkları, ertesi yıl muhtemelen zarar beyan edeceğini öngörüp vergi planlaması yaparak içinde bulunduğu dönemin sonunda almıştır. Bu varlıklar için de ilk yıllarda daha yüksek oranda amortisman hesaplanmasını öngören azalan bakiyeler usulüne göre amortisman ayırmıştır. $500.000,00 \times 0,40 = 200.000,00$ TL tutarında amortisman gideri hesaplamıştır.

Soru 4: İşletmenin dönem sonu öz sermayesi 1.000.000,00, 2020 dönemindeki ticari bilanço karı ise 10.000.000,00 Türk Lirasıdır. Kanunen kabul edilmeyen gideri 500.000,00 TL, istisna kazançları ise 1.100.000,00 Türk Lirasıdır. İşletmenin 2018 yılından gelen geçmiş yıl zararı 1.000.000,00 TL, 2019 yılından ise 1.900.000,00 TL zararı bulunmaktadır. İşletme beyan edeceği gelirin %10’ unu girişim sermayesi fonuna yatırım yapmaya karar vermiştir.

Çözüm 4: Kurumlar Vergisi Kanununun 10/1-g maddesi ve Vergi Usul Kanununun 325/A maddesine istinaden işletmeler kurum kazancının %10’ unu ve öz sermayenin %20’ sini aşmamak kaydıyla girişim sermayesi fonlarına yapacağı yatırımları diğer şartları da sağlaması halinde vergiden indirebilir. Burada indirim tutarının hesabında dikkate alınacak kurum kazancı ticari bilanço karına kanunen kabul edilmeyen giderlerin eklenmesi, geçmiş yıl zararlarının ve tüm indirim ve istisnaların düşülmesiyle bulunacaktır. Bu şekilde işletme için hesaplanan kurum kazancı 6.287.500,00 TL olup bu tutarın % 10’ u 628.750,00 TL’ dir. Dönem sonu öz sermayenin % 20’ si ise 200.000,00 TL olup girişim sermayesi fonu için ayrılacak üst tutar 200.000,00 TL’ dir (5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Md. 10/1-g, 2006).

Soru 5: İşletme sermayesini 2020 yılında 1.000.000,00 TL tutarında artırma kararı almış olup buna ilişkin tüm prosedürleri mart ayında tamamlamış olup artırım tutarı olan 1.000.000,00 TL aynı ay içinde bankaya yatırılmıştır.

Çözüm 5: Kanunun 10/1-ı bendi gereğince şirketlerin nakit olarak sermaye artırması halinde veya yeni kurulan şirketlerde nakit olarak koyulan sermaye kısmında ortalama ticari kredi faiz oranına göre ay bazlı hesaplanan tutarın yarısı kurumlar vergisinin hesabında indirim olarak dikkate alınabilir. Ticari kredi ortalama faiz oranını %15 olarak kabul edersek indirim tutarı şu şekilde hesaplanacaktır;

$$\begin{aligned} & \text{Nakdi Sermaye Artış Tutarı} * \text{Ort. Faiz Oranı} * \text{Ay}/12 * 0,50 \\ & = 1.000.000,00 * 0,15 * 10/12 * 0,50 = 62.500,00 \end{aligned}$$

Soru 6: İşletme sosyal sorumluluk projesi kapsamında 2020 hesap döneminde Ankara'nın Kızılcahamam İlçesinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyette bulunan K İlköğretim Okuluna 10 adet ek derslik yapılması amacıyla 500.000.-TL tutarında makbuz karşılığında bağışta bulunmuştur. Bağış tutarı kanunen kabul edilmeyen gider olarak ticari bilanço karının hesabında dikkate alınmıştır.

Çözüm 6: Kanunun 10/1-a ile c bendinde ve 1 seri No'lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliğinde kurumlar vergisi mükelleflerinin yapmış oldukları bağış ve yardımların kurumlar vergisi matrahı tespit edilirken kurumlar vergisi beyannamesinde açıkça gösterilmek şartıyla ticari kazançtan indirim konusu yapılabilme usul ve şartları belirlenmiştir. Yukarıdaki mevzuat hükümlerine göre mükellef kurumun 2020 hesap döneminde K İlköğretim Okuluna 10 adet ek derslik yapılması amacıyla 500.000.-TL tutarında gerçekleştirmiş olduğu bağış, mükellef kurum tarafından 2020 hesap dönemine ilişkin verilen Kurumlar Vergisi Beyannamesinde Kanunen Kabul Edilmeyen Gider olarak Ticari Bilanço Karına eklenecek ve sonrasında kazanç bulunması halinde beyanname üzerinden indirim konusu yapılabilecektir. Mükellef kurumun K İlköğretim Okuluna makbuz karşılığında gerçekleştirmiş olduğu 500.000.-TL tutarındaki bağış tutarının tamamı mezkûr mevzuat hükümleri gereğince Kurumlar Vergisi Beyannamesi üzerinden indirim konusu yapılabilecektir. Eğer mükellef kurum anılan bağışı aynı amaçla kamu yararına çalışan derneğe yapmış olsaydı bu halde söz konusu bağış tutarı Kurumlar Vergisi Kanununun M.10/1-a bendi kapsamında değerlendirilecek olup, bağış

tutarının mükellef kurum tarafından beyanname üzerinden indirim konusu yapabileceği tutar bağış tutarının tamamı değil, kazancın % 5' i ile sınırlı olacaktır. Öte yandan aynı bağış tutarı kamu yararına çalışmayan derneğe yapılmış olsaydı, mevzuat hükümleri gereğince bu bağış tutarı için herhangi bir indirim hakkı bulunmayacaktı. Mükellef kurumun sosyal sorumluluk projesi kapsamında gerçekleştirmek istediği söz konusu bağış Kurumlar Vergisi Kanunu madde 10/1-c' deki kurumlara yapması kendisine vergi planlaması açısından avantaj sağlayacaktır.

Soru 7: İşletme amatör 4. Lig te mücadele eden S Futbol Kulübüne 2020 hesap döneminde spor malzeme bedeli finansmanı için 200.000-TL tutarında makbuz karşılığında sponsorluk harcamasında bulunmuş olup, bu harcama tutarı kanunen kabul edilmeyen gider olarak ticari bilanço karının hesabında dikkate alınmıştır.

Çözüm 7: Kanununun 10. Maddesinin 1. Fıkrasının b bendinde ve 1 seri No' lu Kurumlar Vergisi Genel Tebliğinde kurumlar vergisi mükelleflerinin yapmış oldukları sponsorluk harcamalarının kurumlar vergisi matrahı tespit edilirken kurumlar vergisi beyannamesinde açıkça gösterilmek şartıyla ticari kazançtan indirim konusu yapılabileceklerdir. göre kurumlar vergisi mükellefleri tarafından amatör spor kulüplerine yapılan sponsorluk harcamalarının tamamı, profesyonel spor kulüplerine yapılan sponsorluk harcamalarının ise maksimum % 50' si şartları sağlaması halinde Kurumlar Vergisi Beyannamesi üzerinden ticari kazançtan indirim konusu yapılabilecektir. İlgili mevzuat gereği futbol branşı dışındaki tüm spor branşları amatör, futbol branşında ise Süper Lig, 1., 2. Ve 3. Ligler dışındaki ligler amatör spor kulüpleri kabul edilmektedir. Mükellef kurum tarafından 2020 hesap döneminde gerçekleştirilen sponsor harcaması amatör spor kulübüne yapıldığından, şartları sağlaması ve kazancın bulunması halinde bu tutarın tamamı beyanname üzerinden indirim konusu yapılabilecektir.

Soru 8: İşletme, 2018, 2019 ve 2020 dönemlerine ait tüm vergi beyannamelerini yasal süre içinde vermiş ve bu beyannamelere dayanarak tahakkuk eden vergileri de kanuni sürede ödemiştir. Ayrıca işletme vadesi geçmiş borcu bulunmamaktadır. Ayrıca işletme, Vergiye Uyumlu Mükelleflere Vergi İndirimi başlıklı Gelir Vergisi Kanunu Mükerrer 121.maddesindeki diğer şartları da sağlamaktadır.

Çözüm 8: Gelir Vergisi Kanununun mükerrer 121. Maddesi uyarınca gelir ve kurumlar vergisi mükellefleri içinde bulunulan yıl ve önceki 2 yıla ilişkin beyannamelerini zamanında vermeleri ve vergileri zamanında ödemeleri ve kanunda belirtilen diğer şartları sağlamaları halinde ödeyecekleri vergiden %5 oranında indirim yapılabilecektir (193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu Mükerrer Md. 121, 1960).

Yukarıdaki açıklamalara istinaden işletmenin kurumlar vergisi matrahı ve ödemesi gereken vergi tutarı şu şekilde hesaplanacaktır;

Ticari Bilanço Karı:	10.000.000,00 TL
Kanunen Kabul Edilmeyen Giderler:	+500.000,00 TL
Kar ve İlaveler Toplamı:	10.500.000,00 TL
Kurumlar Vergisi İstisnası (5/1-ç)	-300.000,00 TL
Kurumlar Vergisi İstisnası (5/1-e)	-250.000,00 TL
Geçmiş Yıl Zararları:	-2.900.000,00 TL
İndirime Esas Tutar:	7.050.000,00 TL
Kurumlar Vergisi İndirimi(10/1-ı)	-62.500,00 TL
Kurumlar Vergisi İndirimi(10/1-ç)	-500.000,00 TL
Kurumlar Vergisi İndirimi(10/1-b)	-200.000,00 TL
Kurumlar Vergisi İndirimi(10/1-g)	-200.000,00 TL
Matrah:	6.087.000,00 TL
Hesaplanan Kurumlar Vergisi:	1.339.140,00 TL
Vergiye Uyumlu Mükellef İndirimi (%5)	-66.957,00 TL
Ödenmesi Gereken Kurumlar Vergisi:	1.272.183,00 TL

İşletme vergi planlaması tekniklerinden faydalanarak yasaların verdiği imkânlar çerçevesinde ödemesi gereken vergiyi minimuma indirmiştir. İşletme vergi planlaması teknikleriyle ödemesi gereken vergiyi yaklaşık olarak %40 azaltabilmiştir.

ULUSLARARASI VERGİ PLANLAMASI

Küreselleşme ile ticarete çok ulusluluğun gelişmesi, işletmelerin gelirlerinin vergilendirilmesinde tek taraflı ulusal hükümlerin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu nedenle uluslararası ticarete elde edilen gelirin vergilendirilmesinin, uluslararası bir çerçevede gerçekleşmesi gerekliliği anlaşılabilir. Ülkeler arasında gelir vergisini koordine etmek için kapsamlı birçok düzenleme yapılmaktadır. Dünya ticaretinde uzun vadede ülkeler arasında iki taraflı olarak uygun değişikliklerle müzakere edilebilecek vergi anlaşması modeli uygulanarak teknik çözümün daha iyi olacağı anlaşıldı. 1930'larda bu konuda çok az ilerleme kaydedilmesine rağmen, ikili vergi anlaşmaları ağı 1945'ten sonra hızla büyüdü ve savaş sonrası dönemde ticaretin ve yatırımın hızlı uluslar arasılaşmasını büyük ölçüde kolaylaştırdı (Picciotto,1992).

Üretim, iletişim ve internet teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde yatırımların mobilitesi artmış ve işletmelerin ticari faaliyetleri sınırları aşan bir boyuta doğru evrilmiştir. Devletlerin dış ticareti teşvik eden yasal düzenlemeleri ve bu yöndeki politikalar sayesinde devletler arası mal, hizmet ve sermaye transferleri tarihteki en yüksek seviyelere ulaşılmaktadır (Bahçekapılı, 2009).

Ülkeler arasında dolaşımda olan sermayeyi her ülke kendine çekmek için çeşitli yasal düzenlemeler yapmaktadır. Bu sermayenin sürekli büyüyen hacmi, ülkelerin sermayeyi kendilerine çekmek amacıyla birtakım tedbirler almasını zorunlu hale getirmektedir. Bu durum vergi cenneti kavramını ortaya çıkarmaktadır. Vergi cennetleri, devletler arasındaki vergi rekabetinin artması sonucunda bazı ülkelerin kendi ekonomik tercihleriyle, yabancı yatırımcılara veya işletmelere diğer devletlere nazaran çok fazla vergisel avantaj sağlayarak vergisel açıdan cazip hale gelen devletler veya bölgelerdir. Ülkelerin çok ciddi vergisel avantaj sağlayarak neredeyse hiç vergi almaması yabancı yatırımcıyı ülkesine veya bölgesine çekmek amaçlıdır (Bilici, 2013).

Uyguladıkları vergi rejimiyle vergi cenneti olarak bilinen ülkelerin çoğu, küçük yüz ölçümleri olan ve çoğunlukla ada ülkeleridir. Bu ülkeler sahip oldukları kaynakların yetersizliği sebebiyle sanayileri gelişmeye müsait değildir. Bu sebeple bu ülkeler fiziki yatırımları teşvik etmekten ziyade uluslararası yatırımcılara mali ve portföy yatırımları alanlarında cazip olacak

şartları sağlamayı amaçlamaktadır. Bu ülkelerde uluslararası yatırımcılara bankacılık, muhasebe, finans gibi hizmetler sunarak ve ulaşım, konaklama, ofis, teknoloji gibi alt yapı hizmetlerini vererek yatırımcıların vergi yüklerini azaltmayı vadetmektedirler (Öz ve Yaraşır, 2009).

Küresel ticaretin günden güne artması hem de işletmeler açısından çeşitli sorunları da beraberinde getirmektedir. Ülkeler açısından bu sorunlar kendi ülkesindeki yatırımın başka ülkelere kayması ve bunun bir sonucu olarak vergi gelirlerinde bir aşınmanın meydana gelmesidir. İşletmeler açısından ise vergiye konu aynı olayın iki farklı devlette vergilendirilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Aynı ticari olayın birden çok devlette ayrı ayrı vergilendirilmesinin önüne çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarıyla geçilmektedir.

Dünyanın hızla küreselleşmesi sonucunda mal, hizmet, para ve emeğin sınırların ötesinde hareketinin hızlanması sebebiyle ülkeler arasında ticari ilişkiler de artmaktadır. İşletmeler, ulaşım, alt yapı gibi gerekliliklerin ucuzlaması ve ülkeler arasında yatırım hareketinin kolaylaşması sebebiyle rekabet üstünlüğü elde etmek ve karlarını artırmak amacıyla yatırımlarını kuruldukları ülkenin dışına taşımaktadırlar. Gelişmekte olan ve kendi üretim gücü, istihdam alanları yeterli olmayan ülkeler, kendi ülkelerinde üretimi ve istihdamı artırmak, ülkeye döviz girişi sağlamak gibi amaçlarla yabancı yatırımcının yatırım yapmasını teşvik edecek bazı düzenlemeler yapmaktadır. Bu durum şirketlerin yatırımlarını tek bir ülkeye değil birçok ülkeye kanalize etmelerine sebep olmaktadır. Ancak bu durumda yatırımcıların karşısına hem kuruldukları hem de yatırım yaptıkları ülkede vergilendirilme şeklinde olan çifte vergilendirme sorunu çıkmaktadır. Çifte vergilendirme, bir kişiyi yada işletmeyi birden fazla devletin aynı konudan ayrı ayrı vergilendirmesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu çifte vergilendirme sorununu ortadan kaldırmak için birçok ülke ikili olarak kendi aralarında finansal ikametini yani vergilendirme yetkisinin hangi durumlarda kimde olduğuna ilişkin anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları olarak tanımlanmaktadır.

Türk vergi Hukukunun asli kaynakları arasında bulunan çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası gereği ve 244 Sayılı Milletler Arası Anlaşmaları onaylama veya bu Anlaşmalara katılmanın Uygun Bulunması hakkında kanun gereği kanun hükmünde olup özelliği bakımından hiyerarşide vergi kanunlarından önce gelmektedir.

1921 yılından bu yana dünyada geçerli olarak kabul edilen 2 farklı model çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması vardır. Bunlardan biri OECD model, diğeri ise Birleşmiş Milletler modelidir.

1.1.OECD Modeli

OECD modeli diye tanımlanan çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarında mükellefi vergilendirme hakkı, belirlenen istisnai durumlar haricinde ilgilinin yerleşim yerinin bulunduğu ülkeye ait kabul edilmiştir.Bu modele göre vergilendirme yetkileri şu şekildedir. İşletmelerin kazançlarının vergilendirilmesi fiilen iş merkezlerinin olduğu ülkeye, gayrimenkullerin vergilendirilmesi ilgili gayrimenkulün bulunduğu ülkeye, servetlerde bu varlıkların bulunduğu ülkeye, serbest meslek veya ücret kazançları bu kazançlar karşılığı işin fiilen yapıldığı ülkeye aittir. Bu teknik daha çokyatırımların ülke dışına çıktığı gelişmiş ülkelerin yararına sonuç doğurmaktadır.

1.2.Birleşmiş Milletler Modeli

Bu modelde ise OECD modelinden farklı olarak vergilendirme hakkı istisnai durumlar hariç olmak üzere, kazancın doğduğu ülkeye ait olduğu kabul edilir. Servetlerin vergilendirilmesinde OECD modeliyle benzer bir prensibe sahip olmakla birlikte kazançlarda kazancı elde edenden bağımsız olarak vergilendirme yetkisini kazancın doğduğu ülkeye vermektedir. Bu model yabancı sermayeyi kendi sınırlarına çekme gayretinde olan az gelişmiş devletlerin menfaatine sonuç doğurmaktadır (Bahar,2008).

Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması Yoluyla Vergi Planlamasına Bir Örnek

Bu aşamada çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları yoluyla vergi planlamasına örnek uygulamayı Gökten ve Karabudak (2017)' de yapmışlardır. Hollanda ile çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması bulunmayan Türkmenistan' da inşaat sektöründe yatırım yapacak bir Hollanda' da yerleşik bir şirketin yatırımını doğrudan Türkmenistan' da şube açarak veya ülkemizin Türkmenistan ile çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması bulunması sebebiyle ülkemizde bir şirket açarak yapması halinde vergisel sonuçları ele alınmıştır. Bu çalışmaya göre şirket Türkmenistan' da 1000 birim kazanç elde ettiğinde doğrudan türkmenistan' da şube açması halinde Türkmenistan yasalarına göre % 20 oranında kurumlar vergisine tabii tutulacak olup 200 birim vergi ödemesi gerekmektedir. Türkmenistan vergi yasalarına göre ayrıca bir

stopaj uygulaması bulunmamaktadır. Dolayısıyla kalan %80 Hollanda' da ana merkeze transfer edilecektir. Ancak şirket, hem Hollanda ile hem de Türkmenistan ile Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması imzalamış olan Türkiye' de bir şirket kurarak Türkmenistan' da inşaat işini yapması halinde, Türkmenistan yasalarına göre bu şekilde elde edilmiş kazanç kurumlar vergisi uygulanmayacaktır. Ayrıca söz konusu karın Türkiye' ye aktarılması halinde de stopaj uygulaması söz konusu değildir. Dolayısıyla Türkmenistan' daki şube 1000 birim kazancı Türkiye ' ye aktarabilecektir. Kurumlar vergisi kanununun 5/1-h bendine göre yurtdışında yapılan inşaat işinden elde edilen kazançlar kurumlar vergisinden istisnadır. Türkiye ile Hollanda arasında yürürlükte bulunan Çifte vergilendirmeyi Önleme Anlaşması uyarınca ana merkeze transfer edilen kazanç tutarları % 10 stopaja tabidir. Dolayısıyla Türkmenistan' da elde edilen 1000 birim kazanç üzerinden 100 birim Türkiye' de kesintiye tabi tutulup kalan 900 birimin Hollanda' ya transfer edilebilecektir. Bu şekilde bir vergi planlaması yapmak suretiyle şirket, kazancının % 10' u kadarını yasal yollarla vergi olarak vermekten kurtulmuştur (Gökten ve Karabudak, 2017).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Vergi planlaması işletmelerin mali işlemlerinin vergi perspektifinden analizini ve verimliliğinin ölçümünü içeren bir çalışmadır. Vergi yasaları da ödenecek verginin azaltılmasına olanak veren uygulamalar içermektedir. Bu yasal haklardan yararlanarak vergi yükünün düşürülmesi şirketlerin ticari hayatının akışında çok olağan olmakla birlikte artan rekabet ortamında şarttır.

Ülkeler arası ticari sınırlar teknolojik gelişmelerin de katkısıyla ortadan kalkmışken ve işletmeler, kıyasıya bir rekabet ortamında iş yapma çabası içerisindeyken rekabet gücü elde etmek amacıyla birçok yola başvururlar. Bunlardan bir tanesi de vergi planlamasıdır ve genel olarak verginin işletme kaynaklarını aşındıran bir unsur olması, yüksek vergi oranlarının işletmeleri zorlaması, kayıtdışı ekonominin neden olduğu haksız rekabet ortamı, enflasyon oranlarının yüksekliği, adil olmayan, karışık ve takibi zor vergi mevzuatı bu ihtiyacın doğmasında etkilidir.

Bu çalışmada, şirketler üzerindeki vergi yükünün gerek Türkiye' de ki vergi kanunları gerekse de çok uluslu anlaşmalara dayalı mevzuat kapsamında ne şekilde azaltılabileceği ve bu

durumların şirketlere sağladığı vergisel avantajlar anlatılmaya çalışılmıştır. Bu hususta işletmeler yerel vergi yasalarının kendilerine tanıdığı indirimler, istisnalar, muafiyetleri ve uluslararası vergi anlaşmalarının sağladığı avantajları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilmeleri için söz konusu mevzuatlara hâkim olmaları gerekmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde vergi planlaması teknikleri detaylı olarak ele alınmış, bu teknikleri doğru bir şekilde uygulayan bir işletmenin ne ölçüde bir vergi avantajı sağlayabileceği irdelenmiştir. Söz konusu bölümde verilen örnekte 2021 hesap döneminde 10.000.000,00 Türk Lirası kazanç elde etmiş ve hesap dönemi boyunca 500.000,00 TL kanunen kabul edilmeyen gidere katlanmış işletmenin vergi planlaması tekniklerini durumuna en uygun şekilde kullanması neticesinde, 2.310.000,00 Türk Lirası kurumlar vergisi ile karşı karşıya kalacakken, ödenmesi gereken kurumlar vergisi tutarını 1.272.183,00 Türk Lirasına düşürebilmiştir. Böylece işletme vergi planlaması tekniklerini en iyi şekilde kullanarak 1.000.000,00 TL' nin üzerinde bir kaynağı vergi ödemek yerine faaliyetine kanalize edebilecektir.

İşletmelerin vergi planlaması teknikleriyle ödemesi gereken vergileri en aza indirme veya erteleme çabaları devletler açısından ise başta vergi gelirlerinin aşınmasına sebep olduğu için olumsuz bir durum gibi görünmektedir. Ancak işletmelerin vergi yasaları çerçevesinde vergi planlaması yapmaları uzun vadede devletlerin de lehinedir. Şöyle ki işletmeler tarafından vergi planlaması teknikleriyle üzerlerindeki vergi yükünün azaltılması, işletmelerin finansal yapılarına olumlu katkı sağlayacak ve bu durum işletmelerin daha fazla yatırım yapmasına, daha fazla istihdam sağlamasına ve nihayetinde daha çok vergi ödemesine sebep olacaktır. Ayrıca artan vergi yükü işletmeleri kayıt dışılığa sevk ettiği için vergi planlaması teknikleriyle vergi yüklerini hafifleten işletmelerin kayıt dışılığın risklerini almayacakları beklenebilecektir. Dolayısıyla vergi yasalarının sağladığı imkanlar çerçevesinde vergi planlaması teknikleriyle vergi yükünün en aza indirilmesi çabaları vergiye gönüllü uyumun artması sonucunu da doğurabilecektir.

Bu noktada daha önce de belirttiğimiz üzere şirketler açısından dikkat edilmesi gereken en önemli husus yasal mevzuatın tanıdığı sınırlar ölçüsünde vergi planlamasının gerçekleştirilmesidir. Vergi yasalarına aykırı şekilde vergi yükünün hafifletilmesi çabaları ise vergi incelemelerinde işletmeler açısından çok ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Vergi Usul

Kanununun 359. Maddesinde belirtilen kaçakçılık suçlarının işlenmesi halinde ise işletmeler açısından vergisel boyutunun yanı sıra fiilleri işleyenlerin hapis cezasına varan cezalarla muhatap olacakları unutulmamalıdır. İşletmeler vergi planlaması yaparken ve tüm vergisel süreçlerde çok dikkatli olmalıdır. Aksi takdirde beklenmedik risklerle karşı karşıya kalabileceklerdir.

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu Mükerrer Md. 121. 1960.
- 213 Sayılı Vergi Usul Kanunu, Md:313, 323,356. 1961.
- 312 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği. 2020.
- 5520 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu Md. 10/1-g, 5/1-ç, 5/1-e. 2006.
- Bahar, C. O., *Çifte vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşmaları ve Yabancıların Türkiye' de Vergilendirilmeleri*, Yaklaşım Yayınları. Ankara, 2008.
- <https://www.canarashbclife.com/tax-university/articles/what-is-tax-planning.html>
(Erişim Tarihi: 17.11.2021)
- Öz, E., Yaraşır S. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Global Bir Kavram Vergi Rekabeti*. İstanbul., 2009.
- Ayboğa, H., & Aslunoğlu, S., İşletmelerde Şüpheli Ticari Alacaklar Ve Karşılıklarının Hesaplanmasında Perakende Satış Yöntemi. Öneri: 53-67., 2002
- İbiş, C., İşletmelerde Vergi Planlaması., Mali Çözüm: 72-79., 2004
- Oktar, C., *İşletmelerde Vergi Planlaması ve Türkiye Örneği. Doktora Tezi*. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bilim Dalı, İstanbul,2003.
- Gökten, S., & Karabudak Ö., Uluslararası Vergi Planlaması: Türkiye'nin Merkez Olarak Kullanıldığı Bir Vaka Çalışması. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi: 547-566., 2017
- Şener, Ö., Örneklerle Vergi Planlaması. Vergi Algı: 1-4., 2019.
- Şişman, B., İşletmelerde Vergi Planlaması Yöntemleri., Yaklaşım Yayıncılık., 2003.
- Tuncer, S. İşletme Vergiciliğinden vergi Planlamasına. *Yaklaşım Yayınları*: 9-15., 2008.
- Tuncer, S. Vergi Hukuku ve Uygulaması. S. TUNCER içinde, *Vergi Hukuku ve Uygulaması* . Yaklaşım Yayıncılık: 89., 2012.

TÜRKİYE'NİN ASKERİ İNSANSIZ HAVA ARAÇLARININ ÇATIŞMA BÖLGELERİNDE KULLANIMI : SURİYE VE LİBYA ÖRNEĞİ

Turgut Sağlam

Selçuk Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 0000-0002-1958-8890

ÖZET

Bu çalışmada Türk Silahlı Kuvvetleri envanterini, savunma alanında önemli bir alametifarika haline getiren İnsansız Hava Araçları'nın yerleştirilme süreci incelenecek, silahlı kuvvetlere kazandırdığı avantajlar, Suriye ve Libya hava sahasındaki somut örneklerle ele alınacaktır.

Birinci bölümde; Türk Silahlı Kuvvetleri envanterine ilk İHA girişi olan 1989 yılında başlayan, günümüzde Libya ve Suriye hareketlerinde yerli İHA kullanımı ile devam eden süreci inceleyeceğiz. Tarihsel süreçte, özel yabancı şirketlerden satın alınan/kiralanan İHA'ların verimliliğinde yaşanan problemler, siyasi nedenlerden dolayı satın alma süreçlerinin üretici ülkeler tarafından askıya alınması ve nihayetinde Türk savunma şirketleri ile TSK arasında yapılan sözleşmelerle yerli İHA seferberliğinin başlatılması irdelenecektir.

İkinci bölümde; Hibrit Savaş/Dördüncü Nesil Savaş konseptinin uygulandığı çağımızda, bu konseptin önemli araçlarından olan İHA'ların önemi incelenecektir. Hibrit savaş konseptinde konvansiyonel yöntemler ortadan kalkmamakla birlikte, savaşın seyrini değiştirme yeteneğine sahip asimetrik taktikler uygulanmaktadır. Daha az maliyet ve daha az risk üreten, ölçülebilir sonuçlar veren İHA'ların, çağdaş bilişim sistemlerinin kullanıldığı hareketlerdeki etkileri incelenecektir.

Üçüncü bölümde; insansız hava araçlarının Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve uluslararası gücüne katkıları stratejik açıdan incelenecektir. Bu incelemede, yurt içinde ve dışında terör örgütleri ile mücadelede, Suriye, Libya, Kıbrıs Adası alanlarındaki mücadelede bu araçların direk ve dolaylı olarak kazandırdığı stratejik avantajlar ele alınacaktır.

Dördüncü bölümde; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Suriye'nin kuzeyinde düzenlemiş olduğu Bahar Kalkanı hareketinde yoğun olarak kullanılan İHA'ların etkisi incelenecektir. Bu harekatta hedef güçlere verdirilen kayıplarda silahlı insansız hava araçlarının etkileri ele alınacaktır.

Beşinci bölümde; Türk yapımı İHA'ların Libya İç Savaşı'nda Ulusal Mutabakat Hükümeti ile Libya Ulusal Ordusu arasındaki mücadeledeki etkisi incelenecektir. Türkiye Cumhuriyeti'nin UMH'ye verdiği destek ile LUO'ya karşı verilen mücadelede vurucu gücü olan insansız hava araçlarının UMH'ye kazandırdığı avantajlar ele alınacaktır.

Sonuç bölümünde; Türkiye Cumhuriyeti'nin askeri ihtiyacı olan İHA'ların üretilmesiyle elde ettiği askeri stratejik avantajlar ve küresel pazardaki rekabet gücü ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler : İnsansız Hava Aracı, İHA, SİHA, Bayraktar TB2, ANKA-S

1. TÜRKİYE’NİN İNSANSIZ HAVA ARACI İHTİYACININ TARİHSEL SÜRECİ

İnsansız Hava Aracı, gözlem, kargo, devriye, yangın söndürme, keşif, istihbarat, taarruz gibi askeri ve sivil alanlarda kullanılan, üzerine donanım ve donanımın uzaktan kontrol edileceği yazılımlar yüklenmiş, içerisinde pilot olmayan uçan araçlardır. Araçların karadan kontrol edildiği yazılım/donanım merkezi ve İHA bağlantısı İHAS (İnsansız Hava Aracı Sistemi) olarak adlandırılır. Türk Silahlı Kuvvetleri bu alanlardaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere Target Teknoloji Ltd. tarafından üretilen Meggitt BTT-3 Banshee’yi ilk İHA sistemi olarak 1989 yılında envanterine katmıştır (Düz, 2020, s.8). 1994’te Almanya tarafından hibe edilen Canadair üretimi gözetleme İHA’sı olan 5 adet CL-89 envantere dahil olmuştur (Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM), 2011). CL-89’ların nakliyesinde yaşanan sıkıntılar ve bu araçların kullanılmayacak derecede kazaya uğraması sonucunda envanterden çıkarılmıştır. Bu tecrübelerin hemen ardından ABD’li firma General Atomics tarafından 1989’da üretilen GNAT-750 İHA’sından 6 adet, I-GNAT İHA’sından ise 2 adet olarak 1995’te TSK envanterine girmiştir (Karaağaç, 2016, s.20). Bu araç terörle mücadelenin yoğun yaşandığı yıllarda kullanılmış, önemli anlamda beklentileri karşılamış ve 10 yıl boyunca envanterde kalmıştır. Artan ihtiyacın karşılanması için, 2007-2010 arasında IAI’dan (Israel Aerospace Industries) 1 adet Heron, 1 adet Searcher, Aeronautics firmasından 1 adet Dominator İHA ve 3 adet Aerostar İHA kiralanmıştır (Düz, 2020, s.9). İsrail’den bu süreçte kiralanılan İHA’lar beklentiyi karşılamamış, bazıları kaza kırma uğramıştır. 2018 yılında Savunma Bakanı Nurettin Canikli bir açıklamasında 2005 yılında IAI ile 190 milyon dolara imzalanan İHA alımı anlaşmasında “IAI üretimi İHA’ların etkin kullanılmadığını, yanlış istihbarat ürettiğini ve hedefler yerine kayaları bombaladıklarını” iddia etti. ABD’nin General Atomics şirketi ile varılmaya çalışılan anlaşmada ise Predator ve Reaper İHA’ları üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Ancak diplomatik krizler, siyasi kararlar doğrultusunda ABD Türkiye’ye İHA ihracı konusunda direnmiştir. Yaşanan bu durumlar, insansız hava araçlarının muharebelerde kullanılmasındaki önem ortada iken Türkiye’nin bu alanda dışa bağımlılığını azaltmak/bitirmek devlet politikası haline gelmiştir. Nitekim Cumhurbaşkanı Erdoğan 2018’de ABD’den kongre izni çıkmaması sebebiyle artık kendi İHA’larını ürettiklerini ifade etmiştir (<https://www.sabah.com.tr>, 2018).

Yerli İHA çalışmalarının temelleri 1990’larda atılmıştır. Her ne kadar bir AR-GE Projesi olarak 2 adet üretilmiş olsa da TUSAŞ’ın ürettiği UAV-X1 Şahit İHA’sı, 1990’da yerli İHA sürecindeki ilk adım olarak kayıtlara geçmiştir (Karaağaç, 2016, s.21).

TUSAŞ tarafından 1995’de Hedef Uçak Projesi adıyla Turna ve Keklik projeleri, 2003 ve 2004 yıllarında Pelikan, Martı ve Baykuş projeleri, 2006’da Öncü projesi geliştirilmiştir (SSM, 2011). Kara Kuvvetleri Komutanlığı’nın Mini İHA Sistemi üretimine yönelik resmi çağrısı ile başlayan süreçte Kalekalıp-Baykar ortaklığı 2007 yılında Mini Bayraktar Gözlem İHA’sı üretmişlerdir. Terörle mücadele ve yurt dışı operasyonlarda kullanılan Mini Bayraktar İHA 2012 yılında Katar’a ihraç edilmiş ve ihracatı yapılan ilk İHA olmuştur. 2014 yılında yerli üretim konusunda çok ciddi bir gelişme yaşanmıştır. Baykar firmasının ürettiği Taktik İnsansız Hava Aracı Sistemi Bayraktar TB2 İHA uçuş testlerini başarıyla tamamlamıştır (<https://www.star.com.tr>, 2014). Bayraktar TB2 MALE sınıfı (Orta İrtifa ve Uzun Menzil-Medium Altitude Long Endurance) İHA olarak üretilmiştir. Türkiye’nin önemli ihracat ürünlerinden birisi haline gelen TB2 için 13 ülke ile ihracat sözleşmesi imzalanmıştır

(<https://baykartech.com>, 2021). Yerli İHA konusunda en mühim konulardan birisi de yerlilik oranı olmaktadır. Bayraktar TB2’de yerlilik oranı %93’tür (<https://baykartech.com>, 2021). Baykar yöneticilerinden Selçuk Bayraktar’ın açıklamalarına göre Bayraktar TB2’nin kritik aksamaları, alt sistemleri, uçuş kontrol bilgisayarlar sistemleri, yazılımları yerli imkânlarla sağlanan üretimden kaynaklanmaktadır (<https://www.savunmasanayi.org>, 2020). Tedarik zincirinde önemli yer işgal etmeyen bazı parçalar ise ithal edilmektedir. Bayraktar TB2, üzerine mühimmat monte edilebilmekte ve operasyonel olarak kullanılabilir. Bu özellik bir ordu için çağımız şartlarında sahada çok ciddi bir stratejik avantaj sağlamaktadır. TB2 İHA, yerli MAM-L mühimmatları ile UMTAS füzelerini kullanabilmektedir (Karaağaç, 2016, s.23).

Türk şirketlerinden TUSAŞ tarafından üretilen ANKA Çok Rollü ISR İHA ise 2010 yılında uçuş testlerini başarıyla tamamlamıştır. Proje kapsamında ANKA Block A, ANKA Block B, ANKA-S sistemleri olmak üzere 3 prototip İHA üretilmiştir.(Düz, 2020, s.11) Mühimmat taşıyıp fırlatabilen ANKA İHA’ları bugün Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri’nde kullanılmaktadır.

Türk firmalara göre ayrı ayrı değerlendirme yapacak olursak yerli İHA üretimi yapan firmaları ve İHA’larını şu şekilde sıralayabiliriz (Alfabetik sıraya göre) :

1.1. Türkiye’de İHA Üretimi Yapan Şirketler

Türk firmalara göre ayrı ayrı değerlendirme yapacak olursak yerli İHA üretimi yapan firmaları ve İHA’larını şu şekilde sıralayabiliriz (Alfabetik sıraya göre) :

Altınay firması tarafından üretilen araçlar: Albatros, Sumru, Kartal, Doğan, Kırlangıç, Baykuş, Ebabil, Altınay X-4 (<https://www.savunmahaber.com>, 2019).

ASELSAN firması tarafından üretilen araçlar: Karagöz Geniş Alan Gözetleme Sistemi, Serçe Çok Rotorlu İHAS, Serçe METİ Çok Rotorlu İHAS, Tepegöz Kablolu Çok Rotorlu Gözetleme Sistemi, SAKA Mikro İnsansız Hava Aracı Sistemi (<https://www.aselsan.com.tr>, 2021).

Asisguard firması tarafından üretilen araçlar: Songar, Sargut (<https://asisguard.com.tr>, 2021).

Baykar firması tarafından üretilen araçlar: Bayraktar Akıncı, Bayraktar TB2, Bayraktar DİHA, Bayraktar Mini İHA, Malazgirt (<https://baykartech.com/tr>, 2021).

Otonom Teknoloji firması tarafından üretilen araçlar: Tetron (<https://www.otonomteknoloji.com>, 2021).

STM firması tarafından üretilen araçlar: Togan, Kargu, Alpago, Boyga (<https://www.stm.com.tr>, 2021).

TUSAŞ firması tarafından üretilen araçlar: ANKA, Aksungur, Şimşek, Turna, (<https://www.tusas.com>, 2021).

Uçankaya firması tarafından üretilen araçlar: Uçankaya 20, Uçankaya 30, Uçankaya 60, ÇRH (<http://ucankaya.com>, 2021).

Vestel Savunma firması tarafından üretilen araçlar: Arı, Efe I, Efe II, Bora, Karayel (<https://www.vestelsavunma.com>, 2021).

2. HİBRİT SAVAŞ KONSEPTİNDE İHA'LARIN ÖNEMİ

Hibrit savaş konseptinde konvansiyonel yöntemler ortadan kalkmamakla birlikte, savaşın seyrini değiştirme yeteneğine sahip asimetrik taktikler uygulanmaktadır. Daha az maliyet ve daha az risk üreten, ölçülebilir sonuçlar veren İHA'lar bu 4.Nesil Savaş Konsepti'nin önemli teknolojik aktörlerindedir. Konvansiyonel savaş araçlarını düşündüğümüzde savaş uçakları önemli bir yer tutmakta ve İHA'lar ile benzeştirilebilmektedir. Burada önemli nokta İHA'lardaki pilotsuz olma, veri aktarımı, gürültüsüz çalışma, yapay zeka ile otonom karar alma özelliği bir alametifarika olarak karşımızda durmaktadır.

Hibrit kelimesi melez kelimesinin karşılığı olmakla birlikte, savaş sahasındaki anlamı, farklı araçlarla ve bu araçların yüklendiği taktiklerle muharebe yapılmasını anlatmaktadır. Rusya Genelkurmay başkanı Valery Gerasimov 2013 yılında yayınladığı *Öngörüle Bilimin Değeri* adlı makalesinde teknoloji ortamının konvansiyonel yani klasik harp araçlarına göre daha etkili kullanıldığını, asimetrik yöntemlerle hedeflerin/düşman kademelerinin kontrol altına alındığını belirtmektedir (Güler, E., 2018). Gerasimov, hibrit savaş alanının gri/bulanık olduğunu belirterek kullanılan yöntemlerin net olarak askeri yöntemler olmamakla birlikte askeri bir amaca hizmet ettiğini belirtmektedir. Bu noktada İHA'lar çağdaş teknolojinin kullanımı, düşmanın görüş alanından uzakta konumlanması, beklenmedik anlarda yarattığı etkilerle muharebe ortamına asimetrik bir katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda asimetrik harekate bir örnek olarak, Türkiye'nin Suriye'de İdlib bölgesinde 2020 yılında gerçekleştirdiği harekatta dünyada ilk kez 'sürü halinde hareket eden İHA'ların kullanılması verebilir (<https://www.cnnturk.com>, 2020). Konumuza uygun olarak bir örnek vermek gerekirse; Türkiye'nin Karabağ, Libya ve Suriye'de gerçekleştirdiği İHA destekli hareketler diplomatik olarak elini güçlendirmiş ve askeri hedefleri imha etmede büyük başarılar sağlamıştır.

İHA'lardaki güvenlik sistemleri, otomatik pilot, milli olması, uçuş menzilleri, sessiz çalışma niteliği, merkeze bilgi aktarımı, karar mekanizmaları hibrit savaş aracının uygun özelliklerini barındırmaktadır.(Katrancı, 2020) Yapay zeka ile güçlendirilmiş karar sistemleri düşünüldüğünde 4.Nesil Savaş yöntemlerini uygulayan bir ülkenin bu araçlar ile oldukça avantajlı olduğu görülmektedir. İHA'lar, konvansiyonel araçlar olan savaş uçağı ve taarruz helikopterlerinin aksine feda edilebilir bir varlık olarak hibrit savaş alanlarında güç korunumu sağlamıştır.(Düz, 2021)

Sonuç olarak, Prusyalı general Clausewitz, her çağın kendi savaş konseptini meydana getirdiğini ifade etmektedir (Hoffman, 2007, s.11). Çağın gereklilikleri ülkeleri askeri alanda da büyük bir rekabete sürüklemekte ve hızla gelişen teknolojiye 'milli' bir şekilde ayak uydurulmasını zorunlu kılmaktadır.

11 - 12 ARALIK 2021

3. İHA'LARIN TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN ULUSLARARASI GÜCÜNE STRATEJİK KATKILARI

Kabul edilmektedir ki, bir ülkeden satın alınan komple bir savunma/taarruz sistemi, ithal edici ülke ile satış yapan ülke arasında güvenlik bağı oluşturmaktadır. NATO uyumlu İHAS'lar Türkiye'nin ihraç ettiği NATO ülkelerinde sürekli kullanılacak şekilde ticaret ağı ve bölgesel güvenlik alanı oluşturmaktadır. İhracı gerçekleştirilen ilk İHA 2012 yılında Katar'a ihraç edilen

bayraktar Mini İHA olmuştur (Karaağaç, 2016, s.22). Halihazırda TB2 İHA'lar 13 ülkeye ihraç edilmektedir (<https://www.savunmasanayist.com>, 2021). SİHA (Silahlı İnsansız Hava Aracı) tabir edilen bir NATO ülkesi olan Polonya'ya 2022 yılı içerisinde teslimatı olacak şekilde ihraç edilmesi için anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalarla birlikte SİHA mühimmatı için Roketsan üretimi mühimmatlar da ihraç edilmesi beklenmektedir (<https://www.savunmasanayist.com>, 2021). NATO'nun doğu kanadında Türk İHA'larının etkinliği Türkiye'nin teşkilat içerisindeki ağırlığını da güçlendirmiştir.

Siyaset kuramcısı Francis Fukuyama "American Purpose" dergisinde yayımlanan "Orta Doğu'da homurdanmak" başlıklı makalesinde Türk üretimi SİHA'ların Türkiye'ye kattığı güçten övgüyle söz etmiştir. Fukuyama ilgili makalesinde, SİHA'ların mevcut güç yapısını sarsacak şekilde değiştireceğini belirtmiş ve "Bu süreçte Türkiye, daha fazla sonuç üretme kabiliyetiyle ABD, Çin veya Rusya'dan daha fazla kendini büyük bir bölgesel güç simsarı seviyesine yükseltti." yorumunu yapmıştır (<https://www.aa.com.tr>, 2021).

Suriye'deki terör tehdidine karşı 2016 yılından bu yana icra edilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Bahar Kalkanı hareketlerinde İHA'lar etkin bir şekilde kullanılmış, başarılı olunmuş ve hareketler sonrası kurulan diplomasi masalarında Türkiye'nin elinin güçlenmesine zemin hazırlanmasında yardımcı olmuştur. Libya, Karabağ gibi çatışma ortamlarında İHA'ların sergilediği başarı TSK'nın caydırıcı güç kabiliyetini pekiştirmiş ve az sayıda asker bulundurarak veya hiç asker bulundurmada çeşitli bölgelerde gücünü hissettiren çağdaş bir savaş kabiliyetini TSK'ya kazanmıştır. En önemli örneklerden birisi KKTC/Geçitkale'de konuşlanan Bayraktar TB2'nin istihbarat kapasitesi sayesinde TSK'ya ve dolayısıyla siyasi aktörlere kazandırdığı kontrol alanı olmaktadır.

Yerli İHA'ların rakiplerine göre çok yüksek irtifada uçabilme özelliği, havada kalma süresi, yerli mühimmat, füze ve roketleri ateşleyebilme kabiliyeti, duyumal farkındalık sağlayan sensör ve radar teknolojisi, İHA'nın görev yaptığı bölgeler için stratejik kararlar verilebilecek imkanlar sağlamaktadır (Düz, 2021). Atış gücünün havadan havaya, havadan yere olmasıyla F-4 ve F-16'ların görevlerini üstlenebilmektedir (Düz, 2021). Bu durumda verimlilik-maliyet, risk, başarı oranı artarken aynı zamanda havada kalma süresi, irtifa ve gözetleme kabiliyetleri ile havaya hakim olma kapasitesi artmaktadır.

Bir sektörün dengelerini sektörün en iyisi/iyileri belirlemektedir. İHA endüstrisinde Türk şirketleri, Fukuyama'nın da yorumladığı gibi mevcut dengeleri değiştirecek kadar ileri seviyede etkin bir mühendislik gerçekleştirmektedir.

4. BAHAR KALKANI HAREKATINDA İHA'LARIN ETKİSİ

27 Şubat 2020'de Suriye'nin İdlib bölgesinde Türk Silahlı Kuvvetleri taburuna Suriye rejimi tarafından hava saldırısı düzenlenmesi sonucu 34 asker şehit olmuş ve akabinde TSK tarafından İdlib ile sınırlı olmak üzere Bahar Kalkanı Harekatı başlatılmıştır.

Harekatta Suriye ve Rusya'ya ait hava savunma sistemlerinin radarlarına minimum seviyede girerek aktif olmalarının önüne geçilmiştir. Güvenli bir hava sahası oluşturulduktan sonra İHA/SİHA sistemleri İdlib'te kullanılmaya başlanmıştır (Aslan, 2020). Uzaktan kontrol,

havada kalma süresi ve gözetleme yetenekleri ile birlikte rejime ait hedefler tespit edilmiştir. Harekatta İHAS'lar tedricen kullanılarak, taktik seviyede olan silahlı insansız hava araçları anlık hedeflere odaklanmış, operasyonel İHA'lar ise stratejik hedeflere yönelerek imha etmiştir (Aslan, 2020). Stratejik tesislerin imhası, savunma sistemlerinin atlatılması düşmana yeteri kadar psikolojik kayıp verdirmiştir. İHA'ların etkin kullanıldığı operasyonda tedarik yolları, kritik hedefler ve askeri üsler Bayraktar TB2 ve ANKA İHA'ları tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Suriye hava sahasında havadan ateşleme gücü ve gözetleme yetenekleri ile İHA ve SİHA'ların etkinliği hareketin başarısında önemli yer tutmuştur. Harekatta İHA'lar gerçek zamanlı olarak hedef tespiti ve hedef işaretlemesi ile hava kuvvetleri ve topçu birliklerinin yüksek isabet oranlı atış yapmalarını sağlamışlardır.(Erdem, 2020) ANKA-S ve Bayraktar TB2'ler LOS aracılığıyla elde ettikleri verileri TAFICS aracılığı ile topçu unsurlara aktarmışlardır.(Düz, 2021, s.21) Dünyada ilk kez 'sürü SİHA' taktığının kullanıldığı operasyonda, filolar halinde hedefe kilitlenen İHA'lar düşmanın hareket ve karar verme kabiliyetini felce uğratmışlardır.

5. LİBYA'DA İHA'LARIN ETKİSİ

Libya'da Libya Ulusal Ordusu olarak adlandırılan General Halifa Hafter güçlerinin, BM tarafından tanınan Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne karşı açtığı isyan bayrağı sonucunda iç çatışmalar yaşanmaktadır. Türkiye'nin Libya'ya olan hassasiyeti elbette Akdeniz'de sıkıştırılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. 27 Kasım 2019'da Libya'daki meşru hükümet olan UMH ile Akdeniz'deki Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Mutabakatı imzalanmış ve 2 Ocak 2020'de Libya'ya asker gönderme tezkeresi TBMM'de kabul edilmiştir. UMH ile Hafter Güçleri arasındaki mücadelede İHA'ların etkin müdahalesi ile UMH ülkenin batısında hakimiyeti ele geçirmeyi başarmıştır (Cülük, 2020). Libya'da İHA'ların başarısını dünyaya duyuran önemli bir gelişme yaşanmış ve Türk İHA'ları Rusya'nın hava savunma teknolojilerini etkisizleştirdikleri için medyada "Pantsir katilleri" (Pantsir killers) olarak anılmıştır (Düz, 2020, s.22). Bayraktar İHA'lar Başkent Trablus'un LUO'ya geçmemesi için havada devriye, gözetleme görevlerini de ifa etmişlerdir. Silahlı insansız hava araçları Hafter güçlerinin mühimmat depolarına, yakıt ikmal için kullanılan araçlara, ikmal konvoylarına ve kritik hedeflere saldırılar düzenlemişlerdir (Cülük, 2020). Hafter güçlerine lojistik destek sağlayan bir kargo uçağı da Bayraktar TB2 tarafından vurulmuştur. UMH, Hafter güçlerine karşı Libya'da ciddi kazanımlar elde etmiştir. Mitiga Havalimanı'nın etkisizleştirilmesinde, Watya Hava Üssü'nün UMH'ye geçmesinde Bayraktar, ANKA gibi Türk İHA'larının ve özellikle bu harekatta STM üretimi Kargu'nun payı büyüktür.

Birleşmiş Milletler nezdinde faaliyette gösteren Libya Uzmanlar Paneli'nde Konsey'e sunmak için hazırlanan raporda otonom kamikaze İHA Kargu-2 makine öğrenmesine dayalı karar alma mekanizması ile bir hedefi imha ettiği ve bunun bir ilk olduğu belirtilmiştir (<https://www.indyturk.com>, 2021).

Yerli İHA'lar Libya'da keşif, gözetleme, taarruz, otonom saldırı özellikleri ile öne çıkmış ve UMH güçlerine kısa zamanda büyük bir alan kazandırmıştır.

6. SONUÇ

Türkiye uzun yıllar savunmada yerleşme adımlarını tam manası ile atamamış ve dışa bağımlı savunma/taarruz sistemleri yurt içi ve yurt dışı operasyonlarda terörle mücadele vermiştir. İHA'ların lider üreticilerinden ABD ve İsrail ile yaşanan tedarik krizleri, güvensizlik zeminleri, siyasi krizler ve nihayetinde Türkiye'ye İHA satmama kararına varan hamleler sonucunda devlet-özel şirket iş birlikleri ile başarılı hamleler gerçekleştirilmiştir. Bu hamleler öyle bir seviyeye gelmiştir ki, şu anda Türkiye dünyada İHA endüstrisinin liderleri arasındadır. NATO sistemleri ile de uyumlu İHA'lar sayesinde mücadele bölgelerinde keşif, gözetleme, avcılık, istihbarat, diğer İHA'ları yakalama faaliyetlerini sahada icra etmektedir. İHA'ların Türkiye'ye en büyük katkısı jeostratejik açıdan Akdeniz, Suriye bölgelerinde masaya oturacak düzeyde güçlü konuma gelmesidir. Bu kritik araçlar kendi başına bir anlam ifade etmemekte ve daha mühim olanı, Türkiye Cumhuriyeti bir devlet politikası olarak daima bu girişimleri desteklemesi gerekmekte ve daima yeni yerli savunma şirketlerine cesaret vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Düz, S. (2020). Türkiye'nin Gökyüzündeki Yeni Gücü İHA'lar.

SETA Analiz, 336. Erişim Adresi: <https://setav.org/assets/uploads/2020/10/A336.pdf>

SSM (Savunma Sanayi Müsteşarlığı). (2011), Türkiye İnsansız Hava Aracı Sistemleri Yol Haritası (2011-2030). Ankara.

Karaağaç, C. (2016). Geleceğin Hava Kuvvetleri: İHA Sistemleri Yol Haritası 2016-2050.

<https://www.sabah.com.tr/gundem/2018/04/07/cumhurbaskani-erdogan-kotu-komsu-bizi-imkan-sahibi-yapti> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.star.com.tr/guncel/bayraktar-taktik-iharekorlara-doymuyor-haber-922305/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://baykartech.com/tr/haberler/milli-siha-bayraktar-tb2-400-bin-ucus-saatini-tama/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.savunmasanayi.org/bayraktar-tb2-ne-kadar-yerli-ve-milli/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://asisguard.com.tr/en/product/songar-armed-with-gimbal/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.savunmahaber.com/silahli-ihalardan-kargo-ihalara-altinaydan-yenilikci-urunler/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.aselsan.com.tr/tr/cozumlerimiz/gudum-ve-insansiz-sistemler> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://baykartech.com/tr/insansiz-hava-araci-sistemleri/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.otonomteknoloji.com/tetron/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.stm.com.tr/tr/cozumlerimiz/otonom-sistemler> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.tusas.com/urunler/iha> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<http://ucankaya.com/tr/ucankaya-crh/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.vestelsavunma.com/tr/cozumler/insansiz-hava-araci-sistemleri> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Güler, E. (2018). Gerasimov Doktrini ve Hibrit Savaşları. <http://www.rusen.org/gerasimov-doktrinini-hibrit-savaslari/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.cnnturk.com/turkiye/bahar-kalkaninda-bir-ilk-suru-sihalar-hedefleri-bombaliyor> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Katranç, S., *İnsansız Hava Aracı (İHA) Ve Silahlı İnsansız Hava Araçlarının (SİHA), Hibrit Savaşta Kullanımı Ve Türk Silahlı Kuvvetleri'ne Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2020.

Düz, S. (2021). Sadece Yerli ve Milli Değil İkonik Bir Teknoloji Hamlesi: AKINCI TİHA. <https://www.setav.org/sadece-yerli-ve-milli-degil-ikonik-bir-teknoloji-hamlesi-akinci-tiha/>, (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Hoffman, F. (2007). Conflict in the 21st century: The Rise Of Hybrid Wars. Bilimsel Makale. Arlington, VA

<https://www.savunmasanayist.com/polonyanın-bayraktar-tb2lerine-leonardo-radari/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/siyaset-bilimci-fukuyama-sihalar-2020de-turkiyenin-bolgesel-guc-olarak-yukselmesine-onemli-katki-yapti/2200523> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.savunmasanayist.com/bayraktar-tb2-siha-ihrac-edilen-ulke-sayisi-13e-ulasti/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Düz, S. (2021). 5 Soru: Bayraktar AKINCI TİHA (Taarruzi İnsansız Hava Aracı) | İnsansız Hava Muharebesinde Yeni Dönem. <https://www.setav.org/5-soru-bayraktar-akinci-tiha-taarruzi-insansiz-hava-araci-insansiz-hava-muharebesinde-yeni-donem/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Aslan, M. (2020). 5 Soru: Türkiye İdlib'de Nasıl Bir Askeri Strateji İzledi? | Bahar Kalkanı Harekatı. <https://www.setav.org/5-soru-turkiye-idlibde-nasil-bir-askeri-strateji-izledi-bahar-kalkani-harekat/> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Erdem, A.K. (2020). ANKA ve SİHA'lar İdlib'de neden daha fazla kullanılıyor, hangi milli silahlar ön plana çıktı?. <https://www.indyturk.com/node/140241/haber/anka-siha%E2%80%99lar-idlibde-neden-daha-fazla-kullan%C4%B1%C4%B1yor-hangi-milli-silahlar-%C3%B6n-plana> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Cülük, A. (2020). Türkiye'nin Libya'da Dengeleri Değiştiren Tutumu. <https://www.tasav.org/index.php/turkiye-nin-libya-da-dengeleri-degistiren-tutumu.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

<https://www.indyturk.com/node/366921/haber/bm-raporu-d%C3%BCnyada-ilk-otonom-drone-sald%C4%B1r%C4%B1s%C4%B1n%C4%B1-t%C3%BCrk-yap%C4%B1m%C4%B1-i%C4%B1-ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirdi> (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

KAMUSAL ALAN VE GİNE'DEKİ KAMU PRATIĞİNİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Mamadou Oury Diallo

Selçuk Üniversitesi

ÖZET

Kamusal alan, toplumsal ve sosyal konularda ortak kullanılan forum veya arena kavramına işaret etmektedir. Kamusal alan medya ve iletişim yoluyla halk ile devlet arasında uygun tartışma alanı yaratmaktadır. En basit işlevsel tanımıyla medya, hükümete karşı halkın fikirlerini yansıtır ve bu nedenle kamusal alanın ortaya çıktığı en uygun arena olarak tanımlanır. Çünkü vatandaşların politikaya ilişkin deneyimlerinde medya, aktörlerin ve konuşmacıların kamu tartışmaları için girdi sağlamalarını mümkün kılan bir alandır. Özellikle haber medyası, politika ve sivil toplum aktörlerinin ve hatta vatandaşların fikir ve bakış açılarını görüntür kılar.

Bu makale, Gine'deki politik uygulamalarla kamusal alanın ortaya çıkışını ilişkilendirmek amacıyla yazılmıştır. Bu sembolik konuşma alanının yapılandırmasının, Gine'de son on yıldır meydana gelen siyasi değişikliklerde kent işlerinin yönetimini yansıtmak ve karar vermek üzerine etkisinin bir yansımasıdır. Gine siyasetine geçişin çifte dinamik taşıdığına dair kanıtlar sunan, krizde hem parçalanma hem de yeniden yapılanma olarak Michel Dobry (1995) ve Georges Balandier (1989) olarak öngörülmüştür.

Bu yazıda, çalışma iki ana ekleme yol açacaktır. Bunlardan ilki, 1960'dan 1990'a kadar Gine'deki siyasi ve sosyal fikirlerin evrimidir. İkinci eklem, Gine'de kamusal alanın ortaya çıkışını incelemekte ve o zamana kadar siyasi pratiği yöneten paradigma üzerindeki etkisini rapor etmektedir. Nitekim kamusal medya veya televizyon yayıncılığının düzenlemesine ilişkin kurallar ve politikalar, devlet, kamu otoritesi ya da siyasi iktidar tarafından değil yurttaşlar/kamu tarafından gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: kamusal alan, sivil toplum, kamusal medya/televizyon, Gine, demokrasi, yurttaşlık.

ABSTRACT

The public sphere refers to the concept of the forum or arena, which is common on social and social issues, and creates an appropriate discussion arena between the public and the state through media and communication. In its simplest functional definition, the media reflects the ideas of the public against the government and is thus defined as the most appropriate arena in which the public mother emerges, because in the policy-making experience of citizens, the media is an area where actors and speakers can provide input for public debate. In particular, it makes visible the views and perspectives of news media, policy and civil society actors and even citizens.

The purpose of this article is to associate the emergence of public space with the political practice in Guinea. It is a reflection of the effect of the structuring of this symbolic field of speech on reflecting the management of urban affairs and making decisions in political changes since the end of the decades in Guinea. Provide evidence that the transition to Guinea politics carries a double dynamic: in crisis, it is envisaged as Michel Dobry (1995) and Georges Balandier (1989) as both disintegration and restructuring.

In this paper, the study will lead to two main additions. The first is the evolution of political and social ideas in Guinea from 1960 to 1990. The second joint examines the emergence of the public sphere in Guinea and reports its impact on the paradigm that governs political practice up to that time.

Keywords: public sphere, civil society, public media / television, Guinea, democracy, citizenship.

GİRİŞ

İdari kurumların etkinliği konusu günümüzde her zamankinden daha fazladır, özellikle de tüm ulusal ve uluslararası aktörlerin kamusal hayata katılımı küresel bağlamda, vatandaşlar ve liderler için büyük bir endişe kaynağıdır. Afrika'da yönetim, özellikle de Gine'de şiddetli stres altındadır. Gine'nin karşı karşıya olduğu çok yönlü zorluklarla karşı karşıya kalan kamu yönetimi krizi genellikle kalkınma çabalarını yok etmektedir.

Gine'de, iyi yönetim ve kurumsal gelişimin zorlukları, üç kademeli kalkınma çerçevesinde belirleyici bir rol oynamaktadır: merkezi düzeyde, yerelleşme düzeyinde ve son olarak, toplum temelleri ve tabandan aktörler açısından. Ekonomik ve sosyal kalkınmanın hedefleri bugün ulusal düzeyde daha iyi anlaşılmaktadır, ancak merkezi olmayan yapıların ve kapasitelerin teşvik edilmesi mevcut dinamikteki zayıf bağlardır. Ancak, bu hedeflere ulaşmak için iktidarın transferi ve temel karar alma ve yürütme mekanizmaları şarttır.

Merkezi yönetim tarafından iyi yerel yönetişimin desteklenmesi, katılımcı dinamikler, sosyal kontrol ve ortak standartların paylaşımı, içsel mülkiyet ve kalkınma eylemlerinin liderliği ve kaynakların daha iyi yönetimi için temel oluşturmaktadır. Yerel otoritelerin ve yerel bilgi kaynaklarının hesap verebilirliği, öncelikli hizmetlerin uygulanması için maliyetli ve daha uygun araçları belirleme eğilimindedir. Ademi merkezîyetçilik, en uzak alanlara, risklere ve afetlere daha hızlı yanıt vermeyi sağlayan ve daha sürdürülebilir sosyal sigorta programlarına ve toplu borçlanmaya yol açabilecek daha etkili bir sistem sağlamaktadır.

Yerel yönetim, vatandaşlar, kamu idareleri ve seçilmiş yetkililer veya siyasi temsilciler arasında bazen genişlemiş olan uçurumu azaltmak için halkı taban düzeyinde harekete geçirmenin en etkili yollarından biridir. Dolayısıyla, genel olarak ve özellikle Gine'de Afrika devletlerinin yönetilebilirlik krizine ve demokrasi ve kalkınmanın köklenmesi için gerekli koşullara bir cevap olarak ortaya çıkmaktadır.

Önceki deneyimlere dayanarak ve Breton orman kurumlarının çeşitli girişimleri ışığında Gine, devletin kapsamlı bir reformu ve yönetiminin ve yerel kurumsal çerçevenin modernleştirilmesi yoluyla iyi yönetişimi güçlendirmeyi taahhüt etmektedir.

Aynı perspektiften bakıldığında, Devletin egemen misyonlarını daha iyi bir şekilde ele almasını ve düzenleyici rolünü etkin bir şekilde oynamasını sağlamak için çeşitli siyasi, idari, ekonomik ve yasal reformlar başlatılmıştır. Bu amaca yönelik olarak, kamu idaresini daha verimli ve kalkınmanın destekleyici rolünü daha iyi oynatabilmek için harekete geçilmiştir.

Ancak bu çabalara rağmen, idarenin hem merkezi hem de yerel düzeyde eylemleri ve onların çalışma şekli hem kullanıcılar hem de sivil toplum tarafından eleştirilmeye devam ediyor. Bu nedenle, sömürgeci dönemden günümüze kadar tarihsel bir sürekliliğin parçası olan politik ve sosyokültürel faktörlerin ürünü tartışmasız kalır. Ama dekolonizasyondan beri, yönetim tükeniyor ve yavaş yavaş yolsuzluk, devamsızlık, ağırlık, esneklik eksikliği, müşteri, verimsizlik ve iş göremezlik ile karakterize edilen bir bürokrasi haline geldi. Bağımsızlıktan bu yana gerçek ekonomik kalkınmayı teşvik etmek. Kökeni ülkede bulunan Fransa, idare her düzeyde muhteşem bir gelişme yaşamış ve ekonomik, sosyal ve endüstriyel yaşamda her yerde bulunmaya başlamıştır. Bu nedenle, elli yıldan fazla süren bağımsızlıktan sonra, hâlâ başarılı bir kamu ve yerel yönetim kurmayı başaramadık.

Bu durumun temel nedenini anlamak için, krallık ve imparatorluklarımızın yıkılmasından sonra, sömürge yönetimi ana misyonu kaynaklarımızı (maden) yağmalamak ve milleti sömürgeci yararına yoksullaştırmak olduğu anlaşılmalıdır. Gerçekten de, sömürgecilik, geniş himaye ağları ile otoriter tip organizasyonların bakımını kasıtlı olarak tercih etmiştir.

Bu makalenin amacı, öncelikle, Gine kamu idaresinin evrim aşamalarını ve devletin temel ağını oluşturan kurumları ve ikinci olarak da yerelleşme sürecinin teşhisini vurgulamak olacaktır.

Bu çalışma esasen Gine yönetimi ve ademi merkeziyet süreci hakkında yazılanlara dayanan bir analize dayanmaktadır. Böylece, araştırdığımız kaynaklar, tüm yönleriyle daha iyi bir şekilde uzmanlaşmak için konunun önsel bir analizini yapmamızı gerekir. Bizim analizimiz bu nedenle bir epifenomen, yani önceki okumalarımızın yazarlarından inşa edilecek. Bu okumalardan yola çıkarak, yazarların pozisyonları tüm boyutlarıyla daha iyi anlayabilmek için bu araştırmayı yapmaya çalışacağız.

Çalışma üç düzeyden oluşmaktadır. İlk düzey, iki düzeyden oluşan tarihi ortama ayrılacaktır.

İlk olarak, devlet tarihinin genel bir değerlendirmesi kamu yönetimi tarafından gözden geçirilecek ve takip edilecektir. Devletin genel durumu, Gine Devletinin doğusunun koşullarının tarihçesi ve mevcut Gine'ye karşılık gelen demografik konfigürasyonun kısa bir retrospektifiyle başlayacaktır. İdare, bir dizi politik ve toplumsal değişimin sonuncu olarak, evrimin farklı aşamalarına göre ele alınacaktır.

İkinci düzey, devletin idari ağını oluşturan kurumlarla ilgilenecektir. Bu bölüm merkez kurumların işleyişini ve idarenin yetki genişliği açıklayacaktır.

Üçüncü düzey ise, Gine Cumhuriyeti'nde ademi merkezîyet süreciyle ilgilenecek. Bu bölüm iki bölümden oluşmaktadır: tarihsel ve yasal çerçeve. Yasal çerçeve, mali özerklik, vesayet, yerel ekonomik kalkınma ve yerel kamu hizmeti ile de az yapılandırılmıştır.

Her şeyin bir toplumsal tarihi olduğu için, bu bölümde, Fransızca konuşan Batı Afrika'daki ilk komünleri oluşturan eski Fransız İçişleri Bakanı Gaston Defferre yasasının etkisinin tarihini gözden geçireceğiz. Ardından, kurumsal çerçeveyi ve ademi merkezîyetin farklı eylemlerini açıklayacağız.

Bu düzeyde mali özerklik, vesayet denetimi yasal niteliği, yerel kamu hizmeti kavramı ve yerel ekonomik kalkınma konusu ele alınacaktır.

Gine Cumhuriyeti, Batı Afrika'da yer almaktadır. 245,857 km²'lik bir alanı kaplayan ve Batı'ya Atlantik Okyanusu'ndaki 300 km'lik sahil şeridi ile sınırlanan Gine, diğer altı ülkeyle sınırları paylaşıyor: Kuzey Batı, Senegal ve Mali'de Gine Bissau Kuzey, Fildişi Sahili ve Mali doğuda, güneyde Liberya ve Sierra Leone. Yağmurlu bir mevsim ve her biri yaklaşık altı aylık bir kuru mevsim arasında değişen tropikal bir iklim. Gine'nin hidrografik ağı çok yoğundur, bu da Gine'yi üç büyük nehir havzası (Nijer, Senegal ve Gambiya Havzası) ile Batı Afrika'nın su kulesini yapmaktadır.

Gine, dört doğal bölgeden oluşur: Gine, Orta Gine, Üst Gine ve Orman Gine. Alt Gine veya Deniz Gine, ulusal toprakların% 18'ini kaplayan ve yüksek nem oranıyla yılda 3000 ila 4000 mm su arasında değişen şiddetli yağışlar ile iklim düzleminde yer alan bir kıyı düzlükleri bölgesidir. Dağların bulunduğu bölge olan Orta Gine, ortalama% 22'lik bir alanı kapsamakta olup, yarı ılıman bir iklime sahip yılda 1500 ile 2000 mm su arasında yağış miktarları bulunmaktadır. Üst Gine, ormanlık yaylalar ve ülkenin yüzey alanının% 40'ını kaplayan savan bölgeleridir. Yağış seviyesi, sıcak ve kuru iklimde yılda 1000 ile 1500 mm arasında değişmektedir. Orman Gine nemli bir iklim ile yılda 2000 ila 3000 mm arasında değişen yağışlarla karakterize edilen, ulusal bölgenin% 20'sini kaplayan bir dağ silsilesi grubudur (Gine'nin doğal bölgelerin haritasına ve idari haritasına bakınız).

Nüfus

2014 genel nüfus sayımı ve konut (RGPH) sayısı 10.523.261 Gine, 5.438.954 kadın (% 51.7) ve 5.084.307 erkek (% 48,3) olarak gerçekleşmiştir. 1996 nüfus sayımında km² başına 29 kişi olarak tahmin edilen nüfus yoğunluğu, 2014 Genel Nüfus ve Konut Sayımı'nda 43 kişi / km²'ye yükselmiştir. Bu nüfus ağırlıklı olarak gençlerin (10, 10-14 yaş ve 15-21 yaş altı) sırasıyla toplam nüfusun% 33.1'ini,% 11.8'ini ve% 15.2'sini temsil eder, nüfus artışı% 2,9). Son olarak, Gine nüfusunun yarısından fazlası 17 yaşın altındaki çocuklardan oluşur. Nüfusun bölgelere göre dağılımı şöyledir:

- Alt Gine'de (% 38), Konakri'nin metropolizasyonu ve Ekstraksiyon faaliyetleri nedeniyle Kindia ve Boké bölgelerinin kentleşmesi;
- Orta Gine için (% 19) bölge toprakları boyunca dengeli bir dağılım;
- Üst Gine'de (% 25), Kankan, Siguiiri ve Faranah kentlerindeki nüfus yoğunluğu;

- N'Nzérékoré, Kissidougou, Macenta ve Guekecdou şehirlerinin etrafında Orman Gine'de (% 18) bir konsantrasyon.

Ekonomi

Gine, dünyanın en büyük boksit rezervlerinden ve en büyük gelişmemiş yüksek kaliteli demir cevheri, ayrıca altın ve elmas rezervlerinden biridir. Ayrıca, Gine verimli topraklara sahip, bol yağışlı ve Batı Afrika'da Senegal, Nijer ve Gambiya da dahil olmak üzere çeşitli nehirlerin kaynağıdır. Gine'nin hidroelektrik potansiyeli çok büyük ve ülke büyük bir elektrik ihracatçısı olabilir. Ülke ayrıca önemli tarım potansiyeline sahiptir. Altın, boksit ve elmas Gine'nin ana ihracatıdır. Uluslararası yatırımcılar, Gine'nin gelecekteki büyümesine potansiyel olarak katkıda bulunabilecek, keşfedilmemiş maden rezervlerine olan ilgilerini dile getirdiler.

2008'de Başkan Lansana CONTE vefa ettikten sonra ve ardından yaşanan hükümet darbesi, G8, IMF ve Dünya Bankası dahil olmak üzere uluslararası bağışçılar Gine'deki kalkınma programlarını önemli ölçüde azalttılar Ancak IMF, Aralık 2010 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin ardından 2012 yılında üç yıllık genişletilmiş kredi tesisi anlaşmasını onayladı. 2012 yılı Eylül ayında Gine, yüksek borçlu yoksul ülkeler için tamamlanma noktasına ulaştı. Uluslararası yardım ve yatırımın gelecekteki erişimi, hükümetin şeffaf olma, yolsuzlukla mücadele, bankacılık sistemini ıslah etme, iş ortamını iyileştirme ve altyapı oluşturma becerisine bağlı olacaktır. Nisan 2013'te hükümet, vergi ve telif haklarını azaltmak için madencilik kodunu değiştirdi. 2014 yılında Gine, Madencilik sözleşmelerini yayımlayarak Ekstraktif Endüstriler Şeffaflık Girişiminin gerekliliklerine uymuştur. Gine, bazı hedefe yönelik reformların ertelenmesine rağmen, Ekim 2016'da IMF ile programını tamamladı. Gine, halihazırda tarımda sektörü ve kırsal ekonominin gelişimi de dahil olmak üzere katma değeri yüksek ürünlerin geliştirilmesine odaklanan yeni beş yıllık ekonomik planına dayanan yeni bir IMF programını müzakere etmektedir.

Siyasi istikrarsızlık, Ebola salgınının yeniden piyasaya sürülmesi, düşük uluslararası emtia fiyatları ve hükümetin uzun süreli kalıcı bir yolsuzluk, verimsizlik ve şeffaflık eksikliği gibi faktörlerdir, Gine'nin gelecekteki büyümesi engelleyebilir. Artan Ebola acil yardımının bir sonucu olarak hükümet, bağışçılardan gelen uluslararası yardım akışlarındaki azalmaya karar verdiğinden, ekonomik iyileşme uzun bir süreç olacaktır. Ebola, 2014-2015 döneminde ümit verici ekonomik büyümeyi engelledi ve açık deniz petrol arama ve Simandou demir cevheri projesi gibi birçok projeyi engelledi. Bununla birlikte, ekonomi, boksit madenciliğinin ve termal güç üretiminin yanı sıra tarımsal sektörün dayanıklılığının artması nedeniyle 2016 yılında% 6,6 ve 2017 yılında% 6,7 oranında büyümüştür. Eylül 2015'te hizmete giren 240 megawattlık Kaleta Barajı, Conakry sakinleri için elektriğe erişimi genişletti. Ebola virüsünün korkular ile birlikte, Gine ekonomik gücünü zayıflatmakta devam etmektedir .

Gine demir cevheri endüstrisi, Simandou Demir Cevheri projesindeki yatırımcıların projeden ayrılma niyetlerini açıkladıkları 2016 yılında vuruldu. 2017 yılında tarımsal üretim ve kamu yatırımları ekonomik büyümeyi hızlandırırken, madencilik sektörü ekonomik performansta önemli bir rol oynamıştır.

Sonraki hükümetler, ülkenin yıkık altyapısını ele almakta başarısız oldular. Gine kronik elektrik sıkıntısı çekiyor; kötü yollar, demiryolları ve köprüler; ve ekonomik gelişmeyi aplatmaya devam eden güvenli suya erişim eksikliği. Başkan Alpha CONDE tarafından yönetilen mevcut hükümet, yabancı yatırımı çekmek için elverişli bir ortam yaratmak için çalışıyor ve Batı ülkelerinin ve işletmelerinin Gine'nin ekonomik kalkınmasına daha fazla katılmasını istemektedir.

Bu toprak ve toprak altı zenginliklerine rağmen, Gine İnsani Gelişme göstergeleri açısından (2015) 183 üçüncü. Nüfusun yaklaşık% 55,2'si yoksulluktan kalıyor Gine'de 2012 yılında 2002 yılında% 49'a çıkmıştır. Bu oran, salgın kriz ve ekonomik aktivitenin durgunluğu nedeniyle 2014-2015 arasında daha da kötüleşti. Yoksulluğun oranı kırsal alanlarda (2012 yılında% 65) kentsel alanlardan (% 35) çok daha yüksektir. Nüfusun bu mekansal dağılımı, temel sosyal hizmetlere, istihdama ve mekânsal planlamaya erişim açısından gerçek bir meydan okuma oluşturmaktadır. Gine'lerin% 66.5'inden fazlası tarımda çalışmaktadır. Conakry bölgesi en gelişmiş bölgedir. Yoksulluk oranı% 27.4, ulusal ortalamanın% 55,2 altındadır. Bunun nedeni, zayıf yönetim, yüksek enflasyon seviyesi, dış borç yükü, elektrik, su, ulaştırma ve telekomünikasyon alanlarındaki zayıf altyapının yanı sıra İnsan sermayesinin düşük seviyesi, Gine'de ekonomik büyümenin hızlanması için ciddi bir engeldir.

KAMU/KAMUSAL/KAMUSAL ALAN KAVRAMLARI

“Kamusal alan” kavramı özellikle 1990'lı yılların başından itibaren ülkemizde akademik çalışmalara ve 2000'li yıllarla birlikte çeşitli sosyo-politik tartışmalara ve polemiklere konu olmuştur. Çalışmanın temel hedefi kamu(sal) alan kavramsallaştırmasının başındaki kamu(sal) -alanın- tarihsel ve felsefi olarak seyrini/anlamını somut hale dönüştürmeye çalışmak olacaktır.

Kamusal alan ile ilgili felsefi tasarımlar ana hatlarıyla üç kısımda belirginleşmektedir. İlki Arendt'in tarif ettiği “agonostik” ve “birleşimsel” model, ikincisi Liberal kamu alanı modeli, üçüncüsü Habermas'ın oluşturduğu “iletişimsel kamu alanı” modelidir (Benhabip, 1995: 238-258; akt: Ünüvar, 1998: 194). Arendt'in açıkladığı “agonostik” modele göre; kamu(sal) alan politik büyüklüğün, seçkinliğin ortaya çıktığı/sergilendiği ve başkalarıyla paylaşıldığı bir alandır. “Birleşimsel” model ise insanların bir uyum içerisinde hareket ettikleri/yaşadıkları yerlerde ortaya çıkmaktadır. Bu modelde özgürlükler rahatça kendini gösterebilir (Ünüvar, 1998: 194).

Kamusal alan, liberal modelde ise insanın “özgür kamusal aklı”ndan yola çıkılarak yasaların kapsamaklığı doğrultusunda, özgürlüklerin rahatça, serbest bir şekilde kullanılacağı alan olarak belirginleştirilir. Ancak Habermas'ın iletişimsel kamusal alan modelinin temelini oluşturan mantalite ile liberal kamu alanı özgürlüklerin alanı olma noktasında eksiklikler taşımaktadır. Habermas'ın “iletişimsel kamu alan” modelinde, demokratik bir şekilde toplumsal normlardan ve politik kararlardan etkilenen bireyler, bu norm ve kararların oluşturulmasında/değiştirilmesinde ve benimsenmesinde söz sahibidir (Ünüvar, 1998: 195).

Çalışma Habermas'ın kamu(sal) alanı tarif ederken kullandığı eksen üzerinden devam edecektir. Ancak yeri geldikçe kavram farklı bakış açılarından yararlanılarak netleştirilmeye çalışılacaktır.

Kamusal alan modern anlamıyla sosyal bilimler literatürüne, kendisini “yaşayan son Marksist düşünür” olarak da tanımlayan, Habermas tarafından hediye edilmiştir (Karabaşoğlu, 2007). Habermas'ın 1962'de yayımlanan Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü: Burjuva Toplumunun Bir Kategorisi Üzerine adlı eseri literatürde “kamusal alan” üzerine yazılmış ve deyim yerindeyse milat oluşturan bir çalışmadır. Çalışma otuz yıldan fazla bir zaman sonra İngilizceye ve maalesef ancak 1997 yılında Türkçe'ye çevrilebilmiştir. Hak ettiği ilgiyi çok geç görebilen kamusal alan, yaşadığımız dünyayı, toplumu anlama/dönüştürme çabalarında, sosyo-politik düşüncelerde en az demokrasi ve devlet kadar önemli bir kavramdır.

Kamusal alan” bir hukuk terimi değildir. Hukuk terminolojisinde “kamu hukuku”, “kamu hizmeti”, “kamu görevlisi” gibi terimler vardır, ama “kamusal alan” diye bir terim yoktur. Kaldı ki, hukukun bu yerleşik terimleri bile hukukî kesinlikten yoksundur. “Kamusal alan” bunlardan da problemlidir. “Kamusal alan” aslında siyaset felsefesinin bir terimi (Yayla, 2007) ve güncel tartışma konularından birisidir. Bu konudaki sorunlar, büyük ölçüde terimin anlam ve kapsamının önemli ölçüde kişinin dünya görüşüne bağlı olarak değişkenlik göstermesinin kaçınılmaz olmasından kaynaklanmaktadır. Neye “kamusal” dediğiniz insanın varoluşunu nasıl kavradığınıza, nasıl bir devlet- toplum ilişkisi tasarladığınıza bağlı olarak değişmektedir. Bundan başka, literatürde geleneksel kamusal-özel ayırımına sadık kalanlar olduğu gibi; “özel-sivil-kamusal” veya “özel-kamusal-siyasal” gibi üçlü, hatta “özel-sivil-kamusal- siyasal” şeklindeki dörtlü bir şema içinde özetlenebilecek birçok farklı perspektifin var olduğu görülmektedir. Bütün bu farklı yaklaşımlardan hukuk uygulaması için elle tutulur, açık seçik ve objektif bir “kamusal alan” tanımı çıkarılamayacağı açıktır (Erdoğan, 2007).

Devletin geçirdiği dönüşüme paralel olarak “kamu” kavramının zaman zaman hem devleti (resmi kamu) hem de halkı ifade edecek şekilde kamusal alanla eşanlamlı kullanıldığına da tanık olmaktayız (Tosun, 2001: 70). Habermas'a göre “kamu” akıl yürütenler ya da rasyonel müzakereciler topluluğudur (Erdoğan ve İnaç, 2007). Özellikle bizde günlük konuşma dilinde “kamu” dendiğinde hemen akla devlet gelir; devlet idaresi/ organları/ kuruluşları/ görevlileri gibi, devlete ait ya da devlet kontrolünde yürütülen resmi bir alan gelir. Bu çerçevede, kamu hukukunun devlet faaliyetinin hukuki çerçevesini çizdiği, buna karşılık özel hukukun sivil-medeni ilişkilerin kurallarını tanımladığı düşünülür (Erdoğan, 2006). Çoğunlukla “kamuoyu”nun halka ait fikir-oy olduğunu biliriz, “kamu yararı”nın devletin düzen/güvenlik güçlerinin yararı anlamına gelmediğini biliriz. Yine de “kamuoyu”ndaki kamunun kim olduğunu düşünmeden kamuyu devlet aygıtıyla birleştirerek, yani kavramı ortadan yarıp özünü kaçırmayı sürdürürüz. Eğer kamusal kavramını sadece/öncelikle devlet aygıtı/gücü için kullanırsak ve toplumu da bu anlamda “özel” sayarsak, halkın hala tebaa olduğu mutlakiyet dönemindeki kullanımının ötesine geçmemiş oluruz (Özbek, 2004: 31). Siyaset teorisinin çağdaş varsayımları yanında, Türkçe'deki doğru karşılığı da esas alındığında “kamusal alan” deyiminin devletle değil toplumla ilgili olabileceğini kabul etmek zorunludur. Bu bağlam içinde kamusal alan devletin değil sivil olanın/toplumun alanı içinde hayat bulmuştur. Kazım Berzeg bu noktada; “Kamusal alan ‘sivil toplum alanı’dır ve daha doğru karşılığı ‘toplumsal alan’dır”

(Berzeg, 2003) demektedir. Elbette daha sonra işaret edileceği gibi bu; yani kamusal alanı devletle örtüştürme/somutlaştırma ideolojik bir algılamaya dayanır.

Kamu(sal) alan(ı) bütün toplumun ortak iyiliğini sağlamaya odaklı tartışma ve etkinliklerin içinde olduğu bir sivil hayat alanıdır (Erdoğan, 2000: 35). Bu anlamıyla da Habermas'ın ifadesiyle, kamusal alan her şeyden önce toplumsal yaşamımızda kamuoyunun içinde olduğu alanın karşılığıdır (Habermas, 2007).

Kamusal alanı daha tanıdık şekilde “siyasetin alanı” olarak da görmek mümkündür. Ancak buradaki siyasetten kasıt geniş anlamıyla ve öznesi tüm yurttaşlar olan ve etkisi bütün kamu meselelerini ilgilendiren siyasettir (Erdoğan, 2000: 36). Bu bağlamda Dominique Reynié (2003: 486)'ya göre de kamusal alan tüm toplumu ilgilendiren ve ilişkilendiren problemlerden oluşur. Ona göre bu durum “tartışma” ve “karar nesnesi” kavramlarıyla anlaşılabilir. Bu anlamda kamusal alan; sivil toplum (tartışma) ve devlet (karar) arasındaki ilişkidir. Cumhuriyetçi teorinin bir parametresi ve özel alana/olana öncelenen ve “aktif yurttaş” vurgusu taşıyan “kamusal alan” (Erdoğan, 2000: 37) yurttaşların ortak meselelerini, eşit ve özgür katılımı (söz, irade ve eylemle), çözmeye çalıştığı alan olarak karşımıza çıkar. O yüzden bir toplumda varolan kamusal alanın genişliğini ve sınırlarını, düşünce, ifade, bilgiye ulaşma, tartışma, toplanma, örgütlenme ve farklılıkların tanınmasına dönük özgürlüklerin gelişmişliği ve tüm bu özgürlüklerin herkesi kapsamı (hukuksal eşitlik ve farklılık) belirler. Burada devletin asli görevi yurttaşların temel haklarının yanı sıra kamusal haklarını güvence altına almaktır (Demir, 2005). Hukuk devleti ilkesi bağlamında şekillendirilen Anayasal devlet de bunu sağlar.

Teorik olarak kamu hukukunda, “kamu erki”nin alanı olarak devlet dendiğinde, “hukukun üstünlüğü” ilkesinin bağladığı bir devlet teşkilatı akla gelir. O halde “kamusal alan” kavramını doğru ve ontolojik olarak dilimize yerleştirmek için öncelikle (politik) kamusal alanın tarihsel ve ilkesel olarak devlet içinde yoğunlaşmış en büyük şiddet kullanma tekeli/iktidarını eleştirel olarak denetleyen ve dönüştüren demokratik muhalefetin alanı olarak anlaşılması gerektiğinin altını çizmek gerekir. Bu anlamda, Özbek (2004:3 2)'in veciz ifadesiyle; “(politik) kamusal alan ‘ceberrut’ devletin ve baskıcı/keyfi siyasal iktidarların hasmıdır”. Kamusal alan, tüm heterojenliği ile “halka ait”, toplumsal sınıf ve grupların her türlü politik söylem ve eylemleriyle katıldığı bir hegemonya mücadelesi alanıdır. Bu anlam da Tosun'un (2001: 71)'de belirttiği gibi; devlet ile toplumsal alan arasındaki özerk aracı kurumlara sahip olması nedeniyle kamusal alan, toplumu ve siyasal sistemi/devleti dönüştürücü bir potansiyele sahiptir. Günümüzde devlet etkinliklerine/kurumlarına “kamu-sal” sıfatı ekleniyorsa, bu, modern devletin “hukukun üstünlüğü/egemenliği” ilkesinin bir sonucu ve devlet erkinin halkın yararına (kamu yararına) üstlendiği toplumsal görevleri olduğunu kastetmek ve bundan bir meşruiyet kaynağı bulmaktır. Habermas'ın “Kamusal Alan” yazısında dediği gibi;

Her ne kadar devlet otoritesi siyasal kamu alanında icra etmekten (execute) sorumlu olsa da, bu alanın bir parçası değildir. Devlet otoritesi, genellikle, “kamu” otoritesi olarak kabul edilir; devletin vatandaşların refahını sağlama sorumluluğu, kamusal alanın bu işlevinden kaynaklanır (Habermas, 2007).

Özbek kamusal alan kavramının devletin alanı olarak kullanılmasındaki bu felsefi/sosyolojik ve siyasal sakatlanma ihtimalinin giderilmesi için devletin gücünün kullanıldığı yerleri kastederken “kamu erkinin (otoritesinin) alanı” kavramını kullanıp, “kamusal alan” kavramını ise (Habermas’ın tanımlamasını takip ederek) toplumdaki “demokratik katılım ve eleştirel söylem alanı” olarak kullanma gerekliliğini vurgulamaktadır (Özbek, 2004: 33).

Bu arada sivil toplum ve kamusal alan kavramsallaştırmalarının birbirlerine göre nereye karşılık geldiğinin de belirlenmesi önem kazanmaktadır. Türkiye’de bu iki kavramsallaştırma ayrı kategoriler olmalarına rağmen 1980’lerden beri artan biçimde kamusal alan sivil toplumla eşleştirilmeye ve nihayet kamusal alanı sivil toplum örgütlerine indirgemeye yönelik bir tutum kendini göstermiştir.

Paradigmatik olarak farklı tanımlamalarla karşımıza çıksa da kamusal alan kavramı aslında ortak bir özden beslenmektedir. Gerek kavramın ortaya çıkış koşulları ve toplumsal görünüşler gerekse kavramın dayandığı etimolojik görüngüler bize bu anlamda paradigmaların farklılaşsa da özünün aynı olduğunu söyler niteliktedir. Bir kere sosyolojik ve politik felsefeleri ne olursa olsun kamusal alan yaklaşımlarını çapraz kesen bir özellik var. Bu da her bir yaklaşımın “kamusal”ın aydınlanma döneminden ve felsefesinden kaynaklanan modern bir fenomen ve kurgu olduğu üzerinde anlaşmasında (Kentel, 2002) ve “kamusal söylem ve katılım” üzerindeki vurguda yatmaktadır. Kamu(sal) kavramı, sekülerlik, özerklik, eleştirelilik, farklılık, çoğulluk ve özyönetimin metaforu olarak belirginleşmektedir. Bundan dolayı kamusal alan, ister toplumsal çoğulluk varsayımı gereği, ister liberallerin bireysel iyi yaşam taleplerine karşı nötr ortak kuralları çerçevesinde, ister Charles Taylor’cu cemaatçilik şekliyle, ister Marksist sınıf mücadelesi uğraşısıyla ele alınsın, her birinde; Özbek’in şu sorusunu barındırır;

Bütün ayrılmışlıklara rağmen ya da bunları ortaya çıkararak yapısal engelleri ortadan kaldırarak eşit ve özgür (değerlerin nasıl tanımlandığı değişecektir) bir ortak yaşamı, adil ve çoğul bir üst kimliği, ya da kolektif bir tecrübeyi nasıl mümkün kılarız? (Özbek, 2004: 43).

GİNE DEVLETİNE VE KAMU İDARESİNE BAKIŞ

Gine'deki arkeolojik araştırmalar, 3000 yıldır Gine topraklarında balıkçı toplulukları ve çiftçilerin varlığını ispatladı. Fouta Jalon yeşil vadiler, toplama, avcılık ve balıkçılık için elverişli Üst Nijer bereketli havzaları insanlara cazip gelmiştir. Araştırmacılara göre nüfusun gelişi, Sahra'nın kurutulması, ardından nehirlerin, göllerin ve göllerin kurumasıdır. İnsanlar, ıssız güney bölgelerine gitmeyi tercih eder. Senegal ve Nijer nehirleri arasındaki topraklar, pastoralistlerin ve çiftçilerin topluluklarını yeniden gruplandırmak için ayrıcalıklı alanlar haline geldi. Bazı gruplar Bafing ve Faleme vadilerine doğru hareket ederken, diğerleri Nijer'in iç deltasına yerleşti. MÖ ilk binyılda bu bölgede ilk krallıklar doğdu. Gine topraklarının çoğu Gana ve Mali imparatorluklarının ayrılmaz bir parçasıydı. Mali imparatorluğunun düşüşü, ilk Portekizli karavellerden olan Senegambiya'da 1445'te ortaya çıkmıştır. Bazı çatışmalardan sonra, Portekizli gezginler ve kıyı halkları ile barış yaptı. Sudan, baharat, köleler, satılan kumaşlar, demir kaplar, hatta atların altın, derileri ve diğer egzotik ürünleri ile ilgilenen Portekizliler. Mali İmparatorluğun yöneticileri Portekiz'deki meslektaşları ile diplomatik ilişkiler kurdular. Bu ticaret sayesinde Orta Nijer'den Gabou'ya ve Atlantik kıyısından işçi ve

tüccar ailelerinin nüfus hareketleri, sömürgeci fetih için bilinen sosyo-politik yapılanmayı sağladı. Dolayısıyla bu temasın bir sonucu olarak emperyalistler bugün Gine'nin Atlantik kıyısına yerleşecekler. Doğrudan kolonizasyon 60 yıl sürdü, bu da diğerlerine kıyasla çok kısadır.

Gine, kurtuluş mücadelesinde lider rol oynamıştır. Dekolonizasyon yıllarında eşi görülmemiş tarihsel koşullar altında bağımsızlık, bunun bir örneğidir. Altmış yıllık doğrudan kolonileşme, nüfusun ahlaki ve fiziksel baskısı ile gerçekleşmiştir. Sömürgeci bölgesel yönetim, son derece merkezileşmiş ve otoriter yönetim sistemini korumuştur. Geleneksel yapılar, ilgili halkların sosyolojik gerçeklerini dikkate almayan keyfi coğrafi sınırlamalar lehine kaldırılmıştır. Gine Cumhuriyeti toprakları Fransa ve İngiltere arasında 1882, 1889 ve 1904 anlaşmalarıyla Fransız Gine bölgesinin kolonisi haline getirildi.

Fransızlar Gine'nin kıyı kısımlarına yerleşti. Ülkenin geri kalanında, Wassolon İmparatorluğu'nun Almamy Samory Toure'si gibi imparatorlar ve krallar, Fouta Djallon'un teokratik krallığı Almamy Bocar Biro Barry, Zégbéla'nın ormanı, yabancı bir enstalasyona karşı silahlı bir direnişle savaştı. On yedi yıl sürecek. Zaten 1859'da Fransa, yönetimini "Güney Nehirleri" adlı kıyı kısmına kurmuştu. Ancak bu direnişin yenilgisinden sonra Gine'nin fethi 17 Mart 1899'da Gine'nin mevcut sınırlarını belirleyen kararnameyle sona erdi ve onaylandı.

Birinci dünya savaşından kötü bir şekilde çıkan Avrupa, dünyaya hâkimiyetini devam ettirdi. Fakat İkinci Dünya Savaşı ile birlikte, Avrupa'nın çöken Avrupa üstünlüğüne dayalı uluslararası düzen oldu. 1918'den sonra, sömürgecilerin denizaşırı ülkelerde bulunan egemenliklerinin egemenliği hiçbir zaman sorgulanmamıştı, oysa 1939-1945 arasındaki düşmanlıkların sonunda sömürgelerdeki güçleri azaldı. Avrupalılar, yalnızca ekonomik açıdan değil, askeri açıdan da, aynı zamanda ahlaki açıdan da neredeyse değişime uğradı. Baskı ve tahakküm ile mücadele özgürlük adına gerçekleştirildi. O andan itibaren, bizzat kendileri, eksenel güçlere karşı mücadeleye fiziksel olarak katılan sömürgeci halklar, sadece Avrupalılardan prensipleriyle tutarlı olmalarını isteyebilirlerdi (Marc Aicadi de Saint-Paul 1984). Ve, "İnsanlar özgür ve bağımsız varlıklar olduklarından ve ahlaki ölçütlerini kendileri icat ettikleri için, onlardan isteyebileceğimiz tek şey, kendi ölçütleri ve değerlerine tutarlı ve sadık olmaktır" (Jean Paul Sartre, bkz. Dr. MH Bechehti ve Dr. J. Bâhoma, 1982).

Batı'daki zulume karşı mücadele, Afrikalıların vicdanını, özgürlüğün anlamı ve önemine ve özellikle de onu elde etmek için ödenecek bedele ilişkin olarak düşündü. Böylelikle Afrikalıların politik uyanışı, hem Afrika düzeyinde hem de sömürgeleştirici ülkelerin nüfusu düzeyinde küresel bir hareket olarak görülen bir uyanış olarak doğdu.

1939'da Büyük Britanya tarafından kolonilerde siyasal uyanmaya karşı koymak için yaratılan İngilizler gibi Fransa da 1946 Anayasasını Fransız Birliği'ni yaratmıştır. Bu sendikada Afrikalılar Bölgesel Meclis ve Dakar ve Brazzaville Konseylerine temsilciler seçeceklerdi. Bu seçilmiş temsilciler aynı zamanda Fransız Meclisine milletvekili olarak oturdular. Anticolonyalist hareketin ölçeği düşünüldüğünde, Fransa sömürgelerine büyük bir özerklik vermeye zorlandı: Fransız Kolordusu'nun bir Fransız valisi tarafından yönetilen bir hükümet konseyi üyesi olan Gaston Defferre tarafından sunulan çerçeve yasasıydı.

1958'de, General Charles de Gaulle'nin himayesinde, Beşinci Cumhuriyet'in anayasası olan yeni bir anayasa, Fransa'nın aslan payını aldığı Fransız-Afrika topluluğunu yarattı.

“Önerdiğimiz Fransa-Afrika Topluluğunda, Afrika toprakları kendi kurumlarının ve hükümetlerinin kendi içlerinde tam ve eksiksiz bir özgürlüğe sahip olacak. Metropol ile birlikte, herkese ait bir alanda, savunma, ekonomi politikası, hammaddelerin, eğitimin yönü, adalet kavramının, aynı zamanda uzak iletişimin de bulunduğu bir alanda ortaklaşa uygulama yapacaklardır.. Bunlar esasen gelecekteki topluluğun temelleridir, umarız ki, en büyük grubumuz bunları uygulamak için kurumlardır:

- Topluluk Başkanı;
- Topluluk Yürütme Konseyi veya ortak alandan sorumlu bakanlarla periyodik olarak bölgesel yönetilen hükümetin başkanları ile görüşür;
- Son olarak, bir Tahkim Mahkemesi, aralarında doğabilecek her türlü ihtilafın çözülmesine karar verir”. (Charles de Gaulle).

25 Ağustos, 28 Eylül, 2 Ekim 1958 ve 12 Aralık 1958, yalnızca Gine'nin tarihini değil, özellikle de Fransız-Gine ilişkilerini belirleyen tarihlerdir. Bu tarihlerde Gine, beşinci Fransız cumhuriyetinin anayasasına "HAYIR" demiş ve böylece tahakküme, bağımsızlığa katılmış ve barış, özgürlük ve sevgi dolu milletler topluluğundaki yerini almıştır.

Gine Demokratik Partisi lideri Ahmed Sékou Touré, General Charles de Gaulle ziyareti 25 Ağustos 1958 vesilesiyle Bölgesel Meclisine yaptığı konuşmada, şunları söyledi: "Bizim açımızdan, bir İlk ve vazgeçilmez ihtiyaçtır, bizim haysiyetimiz. Şimdi, özgürlükten yoksun bir haysiyet yoktur, her bir itaat için, dayattığı ve çektiği her kısıtlama, üzerinde ağırlaştığı, varlığının bir kısmını İnsan'dan uzaklaştırdığı ve onu keyfi bir varlık haline getirdiği düşündürmektedir. Bu eşitlik ve adalet ihtiyacı onlara daha da derinlik kazandırıyor çünkü adaletsizliğe ve eşitsizliğe daha sert bir şekilde maruz kaldık. Özgür olarak yoksulluğu, köle olupta zenginliğe tercih ediyoruz".

28 Eylül 1958 tarihli referandumda ezici bir şekilde% 95'e oy veren Gine, topluluğun üyeliğini reddetti ve resmî olarak 2 Ekim 1958'de mevcut sınırları içinde, sömürgelerden bölünmesinin mirası olarak resmen kabul edildi. Böylece, bu topluluğa katılmayı reddeden tek Afrika Siyah Afrika kolonisi haline geldi.

Fransa Gine ile bütün ilişkileri kesmiş; Bu nedenle Ahmed Sekou Toure liderliğindeki yeni hükümet tamamen yeni bir yönetim kurmaya zorlanmıştı ve ekonomik zorluklarla ve nitelikli personel eksikliği ile karşı karşıya kaldı.

Bu zorlu bağlamda, yeni Gine makamlarının, yönetimin, halkın temel ihtiyaçlarına dayanan kalkınma ve örgütlenme gerekliliklerine göre yeniden düzenlenmesine devam edeceği düşünülmüştür.

KAMUSAL ALANIN YAPISI VE İLETİŞİM PARADİGMASININ GELİŞİMİ

Bu bölüm, Gine'de hukukun üstünlüğünü talep eden hareketin başlattığı siyasi krizin, kamusal alanın ilerici bir biçimde oluşmasına yol açtığını göstermektedir. Çalışma, bu dinamiğin etkisini

ve getirdiği mutasyonu sorguladığı kadar incelemeye başlar. Aslında, siyaseti sorgulayan bu sembolik alanın ortaya çıkmasının, başka bir paradigmaya, iletişim ve Gine'deki siyasi adetlerin medeniyetine geçiş ile birlikte yapıldığı gösteriliyor.

Gine'de Kamusal Alanın Ortaya Çıkışı

Dominique Wolton'un görüşüne göre, kamusal alan "çeşitli politik, sosyal, dini, kültürel, entelektüel, entelektüel paydaşlar tarafından tutulan söylemlerin, birbiriyle çeliştiği ve birbirlerine karşılık verdiği sembolik bir alandır. (Wolton, 1997: 379) Aslında sivil toplum ile kamu otoriteleri arasında arabuluculuk yeri, Gine'de bu altbölümü açıklayan böyle bir sürecin oluşması. Bu özel bağlamda, iki ana dinamik kamusal alanın ortaya çıkışını anlamak için bahsedilen: konuşma özgürlüğü ve medya alanının serbestleştirilmesi.

Konuşmanın Özgürlüğü

1988 ve 1992 yılları arasında Gine'de kolayca yaşayabileceğiniz şeylerden biri, yani çok partili bir sistemin kurulması amacıyla sosyal hareketlerin örgütlenmesi sırasında, yönetim hakkında konuşma emri olmadan bir istiladır. Bu süreçteki aktörler izlediği yollar kadar çeşitlidir.

Bu bağlamda kamusal alanın ortaya çıkışının ilk göstergesi, kamu işleri üzerine konuşmanın geliştirilmesi için yerlerin çoğalmasındır. Sosyalleşmenin tüm alanları şimdi güncel olaylar hakkında konuşmaya borçludur. Taksiler, taşıma araçları, tezgahlar, içki mekanları, konuşma ile korunan bir yer değil. "Şantiyeler", "devreler" veya "geri dönüşler" gibi uyarıcı isimlerle işgal ettiği bazı yerler, bir çeşit restoran ya da yiyecek dükkanı (Bayart, 1989: 271), hiçbir sosyal sınıf ayırmadığını göstermektedir. Gerçekten de memurlar, yani Gine toplumunun orta sınıfı, "günlük sosyalliklerin bu yüksek yerlerinde" yiyecektir (Bayart, 1989: 271).

Hizmet yerlerinde bile, memurlar konuşmanın her yerde bulunmasından kaçmazlar, "radyo koridoru" sokaktaki kız kardeşi, kamu hizmetlerinde "radyo - kaldırım" ı devralmak veya onunla rekabet etmek için doğdu. Sokaklarda ve ofiste insanlar her türlü söylenti ve gürültü ile güncel olayları anlamak istemekteler (Nga Ndongo, 1986; Nyamnjuh, 1997; Moutomé Ekambi, 1999). Bu nedenle konuşma her yerdedir ve siyasi liberalleşme sürecinde Gine'deki her şeyi söyler, özgürlüğün kanıtı.

Bu konuşma özgürlüğü o kadar ciddidir ki, onu değiştirmek için yerleşik düzeni bozmayı amaçlamaktadır: rejimin doğası üzerine bir tartışmanın açılmasına neden olmuştur. 2007 ulusal grevi ve Me Khalifa'nın tutuklanması bu konuda buzdağının görünür yüzü olarak, yani siyasal alanın monolitik doğası etrafında düzenlenen bu kelimenin eyleme dönüştürülmesi şeklinde analiz edilmektedir. 2007 grevi ve Me Khalifa'nın aktörleri çok partili bir sistem çağrısında bulunursa, ülke çapında düzenlenen diğer yürüyüşler statükonun korunması içindir. Burada, kamusal tezahürü bir ifade aracı olarak alan ve iletişim düzeyinde bir çelişki kurumuna katılan bir kelimenin varlığında. Bu çelişki, konuşmanın özgürleşmesinden kamusal alanın ortaya çıkışının işaretlerinden biridir.

Sanatsal alanda, küresel toplumda işyerinde konuşma özgürlüğü de büyük bir yoğunlukla yaşanmaktadır. Burada kendinizi ikna etmek için birkaç isim yeterlidir. Gine mizahçısı Mamadou Thug, bu konuda, eski siyasi düzenin sanata rücu ile bağlantısının kesilmesi figürleri arasında öncülerden biri olarak ortaya çıkıyor. Soruşturma alanı, kamu yetkilileri ve vatandaşlar

olan kullanıcılar arasındaki günlük ilişkilerdir: kamu yönetiminin adetleri ve uygulamalarının kısıtlı bir eleştirisi “ dolaylı olduğu kanıtlanırsa bile” o zaman bu konularda uzman bir şekilde yapılandırılmış eskizlerin arkasında ortaya çıkar. yolsuzluk olarak. Müzisyen sanatçı Mory Kante'nin katkısı daha da görülebilir: pan-Afrika haftalık “Jeune Afrique” bunu çok iyi tanıdığı için, 1990'ların başında, "Bu şarkıcı [...] ... yerel Fela" (Jeune Afrique, n ° 1686) 22-28 Mayıs 1991: 8). Fela Anikola Puti, şöhreti, egemen sınıfa karşı örtülü bir konuşmaya pek ödün vermeyen bir bağlamda politik olarak meşgul şarkıları nedeniyle ülkesinin sınırlarını aşan bu Nijeryalı müzisyen.

Popüler şarkı metinlerinin içeriği de halkla ilişkilerin düzenlenmesi konusundaki bu konuşma özgürlüğünü tercüme etmektedir. Regae şarkılarının ilanında yer alan yeni dinamik, bu konuda açıklayıcıdır: Geçmişte, özellikle tekelci rejim altında gerçekleştirilen şarkılarda, "Eğer kimse yerleşik otoriteye açıkça saldırmaya cesaret ederse .. Bugün, regaeman'ın sözleri ... Tek partiden esinlenen çift dil yaşadı "(Onguéné Essono, 1996: 60).

Yukarıdakilerin hepsi, konuşmanın özgürlüğünün, ortak ilgi alanlarının yönetimi, yani bir kamusal alan kurulması konusunda gücü sorgulama lisansına yol açtığını göstermektedir. Konuşma özgürlüğü medya alanının serbestleştirilmesinden önce gelmiştir.

Medya Alanının Demonopolizasyonu

Basın düzeyinde, gazete başlıklarının ön sayfasına hızlı bir bakışta görülebileceği gibi, konuşma da geri döndü. İçerikleri de bu değişikliğin kanıtını sunuyor: dün her şey iyi bir ışık altında sunulduysa, bu köz yıllarında, hükümetin eylemlerinin savaş atını eleştirel incelemesini yapan bir görüş basınıyla uğraşıyoruz (Nga Ndongo) 1993; (Eboussi Boulaga, 1995).

Tek parti altında, basının durumunu karakterize etmek ve raporlamak için iki gerçeklik uyarılabilir: siyasi alanın hükümet bilgi organı tarafından yatırımı ve siyasi gerçeğin kutsallaştırılması. "Basının öğütme politikası" (Eyinga, 1978) gerçekten de "Bütün zemin günlük bir gazete, iktidarın organı olan RTG (Radyo Televizyon Gine) tarafından işgal edilmektedir. Ancak hiçbir fikrini ifade etmemeleri şartıyla saçaklarda yaşamaktayız "(Tobner, 1987: 278) . Başlıkların bu şekilde çoğalması, aslında, hem tek parti altındaki gazete standının boşluğu hem de özellikle 1984'ten önce basında hüküm süren düşünce polisi ile kırılmaya işaret etmektedir (Bassek Ba Kobhio, 1986: 10). Gine'de Aralık 1990'dan bu yana meydana gelen siyasi liberalleşme, kendisini bu bakış açısından çifte mutasyon olarak göstermektedir: basının niteliği ve miktarı açısından.

Kalite açısından: gazetenin içeriğinin yenilendiğine tanık oluyoruz. Kanıt olarak, medya çoğulculuğunun ortaya çıkmasından bu yana, Gine özel gazetesinin teması derin bir değişimin işaretini taşıyor: monolitizm altında basın için bir tabu konusu olarak kabul ediliyor - Lynx örneği bunun kanıtıdır. - Politika, özel gazetenin ana kaygısı haline geldi, Valentin Nga Ndongo'nun gözlemlediği gibi, “o onun hobisi attr. [Özel araçlar] gazetesi sayesinde, Gine'liler tokluk ve doyunluk noktasına siyaset ve demokrasi tüketti”. (Nga Ndongo, 1993: 100) 1990'lı yılların ilk yıllarında bile bugün bile tüm ağırlıkları altındır. Bu, “hükümetin bilgi üzerindeki tekelinin kaldırılması” nı (Zognon ve Mouiché, nd 23) ve özellikle daha iyi bir

bağlılığın olduğunu göstermektedir. özel yazılı basının halkını korumaya yönelik acımasızlığı veya orta kentte yaşayan Gine'lerin% 67'si (Nga Ndongu, 1993: 152), kamu işleri hakkında bilgilendirilen, tek parti rejimi altında yönetimlerini gizleyen perdenin kaldırılmasına yardımcı olmaktadır .

Res publica yönetimi konusundaki bu hürmetsizlik, kişiselleştirilmiş ve özellikle irrasyonel bir yönetişimin garantörü olan neo-miras rasyonalitenin eşlik ettiği opak ve gizli davranışını engellemektedir. Bu nedenle, bir hükümet kuralı olarak ortaya koyduğu şeffaflığa ek olarak, Gine özel basını aniden valileri zorlukla örtülü sözlerle res publica yönetimine cevap vermeye çağırılmaktadır. Bu anlamda Le Messenger gazetesinin "son derece bereketli ve küstah bir tonda" olduğu zaman, "rejimin gelenek ve uygulamalarından bahsediyor: pratik" sütununun içeriğini analiz etmek tavsiye edilir: pratik hediyeler ve bağışlar, gazetelerin sansürü... Başkan Conté'nin aceleci kararları"(Nga Ndongu, 1993: 152).

Bu nedenle, siyasi basının işlenmesi kararsız hale getirme süreci yoluyla özel basının geliştirilmesi ücretsiz değildir. Messenger'ın "Bir tout menfezi" bölümünün çapkın tonu, Gine özel basınının gelişiminin çok sık sorgulanan ve eleştirilen güç pahasına geldiğini harika bir şekilde göstermektedir (Sindjoun, 1994: 146).

Böylece, siyaseti merkezi bir endişe haline getirerek, Gine özel basını res kamuoyunun calamitous yönetimini aynı anda ortaya çıkarmaya yardımcı oldu, bu şekilde sürdürülen kamuoyu sayesinde, kamuoyunun egzersizi kontrol etmek için katılımı olası güç. Bunu yapmak için, bu basın, mülklerinin kökenini sorgulayarak bir argüman çizmek amacıyla özel hayatlarını ilan edecek kadar bile (hükümdarların hayatının herhangi bir köşesini bir kenara bırakmadı). Özeline bu şekilde yayınlanmasında özel basının sürüklenmesini gören C. Bios Nélem'in aksine (Bios Nélem, 1999: 139-52), bu dinamik, Devletin yönetiminin kontrolünün politik bir açıklaması olarak ortaya çıkmaktadır. Dördüncü güç ve sonuç olarak kamusal alan inşa etmek için bir teknoloji.

Medya alanında gözlemlenen bu dinamiğin kamusal alanın inşası için bir teknoloji oluşturduğunu en az iki şey kanıtlamaktadır. Diğer kaygılarla karşılaştırıldığında, "daha genel ve siyasi çıkarları olan konular" (Trudel, 1990: 164) daha fazla önem kazanmaya eğilimlidir; Yukarıda gördüğümüz gibi, bu meselelerin sistematik bir siyasallaşması söz konusudur. Bu, kamusal bir alanın oluşturulmasını onaylar (Wolton, 1995: 110). Bu şeylerin okunmasının doğruluğu, böylelikle dile getirilen medyanın özgürlüğünün, günümüzde halk tarafından anlaşılardan başka bir şey olmayan bilginin ve çelişkili değişimlerin yayılması için sembolik bir alan oluşturulmasına yol açması gerçeğiyle doğrulanmaktadır. uzay (Habermas, 1986; Wolton, 1990; Missika ve Wolton: 1983). Bu, bir siyasi uygulama modelinden diğerine geçişi gösterir; çatışma, iletişime yol açmaktadır.

Siyasi Pratikte Dönüşümler

Gine'de kamusal alanın ortaya çıkışı, pek çok bakımdan, siyasi geleneklerin uygarlığına katıldığı gibi, bir siyasi krizden ortaya çıkma süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla politik uygulama üzerindeki etkisini incelemenin önemi. Gerçekten de, tek bir parti altında anlamsız bir şekilde, siyasi alana müdahalesini ve Gine'de yeni bir siyaset yapmanın ortaya

çıkmasını haklı çıkarmak için meşruiyet arayışının, kamusal alan yapılanmasının ana unsurlarını oluşturduğunu söylemekteyiz.

İletişim Paradigmasının Kamuoyunun ve Kurumunun Kaydı

Kamusal alanın ortaya çıkmasının sonuçlarından biri, Gine halkının yeniden keşfedilmesi ve yeniden tanımlanmasıdır. Tek parti altında, insanlar, Machiavellian perspektifinden çok az kişi için alınır. Bu yüzden ya sadece kenarda ya da gülme, ağlama ya da alkışlama rolüyle bir tiyatro korusu gibi seyirci konumundadır (Abé, 1997: 57). Siyasi sahnede Gine halkı için ayrılan bu yer, hükümetin sahip olduğu görüntüde de yansıtılmaktadır. İkincisi için o, "olgunlaşmamış bir çocuktur" (Bayart, 1985: 253) ve bu nedenle görüşlerini açıklayamaz (Abé, 1997: 52) Bu nedenle, yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkinin esasen dikey doğası Ayrıca resmi propagandada Başkan Sekou Touré ulusun babası olarak tanıtıldı.

Fakat 1984'te kurulan fiili tek parti rejiminin sorgulanmasıyla, siyasi sınıf ve sosyal elit, kendilerini insanlarla olan ilişkilerini gözden geçirmek zorunda buldu. Onu reddetmek yerine, şimdi onu çağırılmaktayız. Onun adına, Gine'deki demokratik hukukun üstünlüğü talebinin başlangıcından beri konuşulmaktadır. Bu durum en azından formda değişecektir. Dün, o zaman kamuoyu olarak adlandırılan şey, prensin tek bakış açısını temsil ediyorsa (Enguéluéguélé, 2004: 177), yukarıda belirtilen hareketten bu yana, kamuoyunun başka bir temsili ortaya çıkmıştır; insanların düşünmesine yer veren gurur. Konuşan sosyal ve politik aktörler, insanların düşündüklerinin sözcüsü olduğunu iddia ediyorlar.

Böyle bir dinamik, politik pratikte önemli bir mutasyonu ortaya çıkarır: kişi, görüş ya da kötü görüşten yoksun bir insan-çocuktan bir bakış açısını, düşünceyi ifade edebilen insanlara geçmektedir. Bu süreçte, bir zamanlar halktan gasp edilen bir makamın iadesi gibi. Halkın siyasi alanda bir aktör olarak bu şekilde düşmesi "Gine siyasi alanlarında oynama biçimlerinin dönüşümü" nü kışkırttı (Enguéluéguélé, 2004: 181). Bundan böyle, siyasal alanda egzersiz yapan her aktör, sürekli görüşe başvurmasıyla müdahalesini meşrulaştırmayı amaçlamaktadır. Örnekleme yoluyla, hükümet ve muhalefet seçeneklerinin doğruluğunu göstermek niyetindedir. Kamuoyunun gerçek sözcüsü olduklarını iddia etmediklerinde, iki kamp ikincisini tanık olarak almayı planlıyor, demokratikleşmeyle ilgili tüm sorunları çözmesi gereken doğrudan muhatap.

Bu görüş özelleştirmesi iki önemli dönüşüm getirmektedir. Görülebileceği gibi, görüşün bir mahkemeye dönüştürülmesi, yani siyasi rekabetlerin konuşlandırılması için bir alan, her bir tarafın diğeri tarafından tanınmasını kanıtlamaktadır. Bakış açımızı inşa ettiğimiz ötekinin pozisyonlarına atıfta bulunuruz: diğerrinin görüş doğruluğu veya temsili iddiasını inkâr etmeye çalıştığımız eylem aynı zamanda muhatap olarak tanınmasını meşru kılan kişidir. İletişimin normatif temellerinden biri karşılıklıdır (Livet, 1992: 46). Görüşün mahkemesi, iletişim paradigmasının kurulmasına yol açmaktadır.

Az önce bahsedilen ilkinden de sonra gelen ikinci önemli dönüşüm, en yetkili yol kavramının yenilgisidir. Bu şu andan itibaren hiçbir bakış açısının söylemeye gerek olmadığı anlamına geliyor. Tüm bakış açıları tartışılabilirliğinden, artık herhangi bir dikeylik yoktur. Sosyal ve politik aktörler arasındaki ilişkilerdeki yataylığın bu şekilde gelişmesi, hükümet ve muhalefet arasındaki hakikat iddiaları arasındaki tartışmada görülmektedir. Bu yeni yörüngenin en göze çarpan temeli, yöneticilerin o zamandan beri örneğin ulusal televizyondaki basın toplantıları

yoluyla res publica'nın yönetimi hakkında sürekli olarak raporlama yapma zorunluluğu olacaktır.

İletişim ve Politika: Yeni Rapor

Otoriter protesto hareketi, iletişime karşı yeni bir tutum oluşturulmasına yol açtı. İktidarın siyasete başvurması kadar mevcut olan gücüne olan ilgisi (Célestin Monga ve diğerlerinin açık mektuplarına bakın) bu mutasyonun en görünür kanıtıdır.

Gine Devleti tarafından muhalefet tarafından düzenlenen propaganda saldırısı veya çok daha genel bir şekilde, yetkililer tarafından medyaya sürekli olarak başvurulmasıyla yüzleşmek için Gine Devleti tarafından sistematik kurumsal iletişim uygulamasının organizasyonu, hükümetin paradigmayı not ettiğini göstermektedir. Yani otoriter düzenin krizi ancak iletişim alanında çözülmektedir.

Bu metnin uygulanmasının her bakanlık departmanında bir iletişim biriminin kurulması ile kurumsal iletişim uygulamasının organizasyonunda ortaya çıktığı derin değişikliği kolayca görmekteyiz. Burada ilginç olan şey, hükümetin iletişim kurma iradesine dair iddiasının nedensiz olmaması. N. Bomba'nın da vurguladığı gibi, "demokratik baskıdan kaynaklanan halk protestosu ile sonuçlanan hükümet, mümkün olduğu kadar profesyonelce bilgilendirmek için kamuoyunu ..." sakınleştirmek "veya" kurtarmak "istiyor (Bomba, 2001: 18). Bu anlamda söz konusu metnin değişime kanıt olarak kanıtlanması anlaşılabilir.

Gine'de politik uygulamada paradigma; çatışmadan iletişim kurmaya geçiyoruz. Burada, siyaset pratiğindeki geleneksel alanlardan iletişim kurma alanlarına kaymayı gösteren bir dinamik vardır.

Siyaseti ortaya çıkarmanın yeni bir yolu ortaya çıkıyor ve bu da iletişimi siyasi eylemde merkezi bir yer haline getiriyor. O zamanlar, medya alanından geçmeyen her şeyin siyasette sadece ihmal edilebilir bir değeri olduğunu söylemekteyiz. Başlangıçta atıfta bulunulan yaşam hakkında kendilerini ifade etmeye istekli olan tüm çizgilerin politikacıları ve sosyal aktörler tarafından iletişim araçlarının yatırımını açıklayan bu "siyasal medya kapsamıdır" (Boyomo-Assala, 1999: 350). 90'lı yılların Hükümet düzeyinde, eski bilgi ve kültür bakanlığının dağılmasından doğan yeni bir bakanlık, iletişim bakanlığı kurulduğunu görmekteyiz. Birçok bakımdan, bu bakanlık departmanının oluşturulması, "yetkililerin doğrudan ve mümkün olduğu kadar sık konuşmaya yönelik iradesini ..." Guneli görüşüne "doğrulamaktadır (Enguéluéguélé, 2004: 182). Bu yenilik, insanları aydınlatmak için fırsatların çoğalmasına neden olan bir yeniliğe yol açar; basın bilgilendirmeleri / konferansları organizasyonunun sistematikleştirilmesi, basın açıklamalarının yayılması ve bakanlıkların faaliyetleri hakkındaki raporların zamanıydı.

Ancak medya sadece siyasi eylemlerin konuşlandırıldığı yerler değil, aynı zamanda bir rekabet / mücadele silahı olarak da kullanılmaktadır. Hem hükümet hem de muhalefet tarafından yapılan kullanımda görülebilir (Boyomo-Assala, 1999: 360-62). Bay Alpha Condé rejiminin zorluğuyla yüzleşmek için sürekli kullanılan resmi medyanın yanı sıra, iktidardaki hükümet, nedenini savunmaktan ve basın organlarının bakış açılarıyla savaşmaktan sorumlu gazetelerin oluşturulmasına devam etmektedir. Muhalefetin iktidarını aldı. Muhalefet partilerinin hemen

hemen davası dışında kazanılan gazetelerin dışında, onu yönlendiren partinin görüşlerini duyurmaktan sorumlu bir basın organı vardır. Ayrıca basın kullanımının bu yönelimi nedeniyle, söz konusu dinamiğin, iletişim paradigmasına, çelişikliğin aleyhine olan geçişine bir geçiş kanıtı olarak anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bu makale, iletişim alanının dinamiklerinin Gine'deki politik uygulama ve gelenekler üzerindeki etkisinden siyasi geçiş krizinden çıkış yolunu yansıtmayı amaçlamaktadır. Kamusal alan üzerine düşünmenin, gözlemciye siyasi alanda neler olduğunu kavraması veya merak etmesi için sunulan değerli bir fırsat olduğuna dair kanıt sağlar. Makale, yani bir kriz için politik geçişi ele alarak, Gine'de kamusal alan inşasının krizden çıkmış bir mühendislik olduğunu göstermektedir. Ortaya çıktığı çatışma paradigmasının yapı sökmesi aslında iletişimin kurulmasına ve onaylanmasına yol açar. Bugün Gine medya alanını aşan kimlik şapellerinin savunmasının geri dönüşü gibi dinamiklerin analizi, yeni paradigmanın kendisinin dengesiz dengede olduğunu göstermektedir. Bu, bizi Gine'deki siyasi geleneklerin uygarlığı duruşmasının karşı karşıya kalması gereken kısıtlamalara ilgi duymaya davet ediyor.

KAYNAKÇA

Anayasal Yurttaşlık, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Arendt, H., *La Condition de l'homme moderne*, Paris, Calmann-Lévy, coll. « Liberté de l'esprit », 1961.

Balandier, G., *Le désordre. Eloge du mouvement*, Paris, Fayard, 1989.

Bayart, J.-F., *L'Etat en Afrique. La politique du ventre*, Paris, Fayard, 1989.

Berzeg, K. "Sezer, Kamusal Alanla Devleti Birbirine Karıştırıyor",

Demir, S. (2005), *Yurttaşlık Kavramı ve Türkiye için Bir Model Önerisi*:

Dobry, M., *Sociologie des crises politiques: la dynamique des mobilisations multisectorielles*, Paris, PFNSP, 1995.

Erdogan, M. (2000), *Demokrasi, Laiklik. Resmi ideoloji*, Liberte Yayınları. Ankara.

Erdogan, M. "Kamu Alanı ve Liberalizm: Birkaç Not",

Erdogan, S. ve H. İnaç, "Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı Ve Kamusal Alan Tartışmaları",

Habermas, J. (2007a), *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora-

Habermas, J. "Kamusal Alan: Ansiklopedik Bir Makale",

Habermas, J., L'espace public. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise, Paris, Payot, coll. « Critique de la politique », traduit de l'allemand Marc B. de Launay, 1986.

<http://arsiv.zaman.com.tr/2003/10/29/yorumlar/default.htm>. 29.05007.

<http://www.akademikbakis.org/pdfs/9/postm.doc>. 06/08/2007.

<http://www.birikimdergisi.com/birikim/dergiyazi.aspx?did=1&dsid=66&dyid=1735.20.05.2007>.

<http://www.gazetem.net/fkentelyazi.asp?yaziid=159>. 20.05.2007.

<http://www.gazetem.net/fkentelyazi.asp?yaziid=80>. 20.05.2007.

<http://www.karakalem.net/?article=1388>. 20.05.2007.

<http://www.liberaldt.org.tr/index.php?lang=tr&message=article&art=162>

<http://www.liberal-dt.org.tr/index.php?lang=tr&message=me&art=137>.20.05.2007.

iletisim Yayınları, İstanbul, s. 483-491.

Jeune Afrique n°1686 du 22 au 28 mai 1991.

Karabasoglu, M. "Kamusal Alan Kimin Alanı?"

Kentel, F. "Kamusal Alan Artık Çıplak..."

Kentel, F. "Kamusal Alan; Parçalanmayı ve Totaliterlesmeyi Asmak",

Livet, P., « Les lieux du pouvoir. Peut-on penser le pouvoir en partant d'une théorie de la communication ? »,

Missika, J.-L. et Wolton, D., 1983 – La folle du logis, Paris, Gallimard.

Mithat Sancar, iletisim Yayınları, İstanbul, 7. Baskı.

Nga. Ndongo, V., Les médias au Cameroun : mythes et délires d'une société en crise, Paris, l'Harmattan, 1993.

Nyamnjoh, B. F., « Political Rumour in Cameroon », Cahier de l'UCAC, Yaoundé, 2, 1997.

Özbek, Hil Yayın, İstanbul.

Özbek, M. (2004), "Giris; Kamusal Alanın Sınırları", Kamusal Alan, Editör: Meral

Raisons pratiques, 3, 1992.

Raynaud, Stephane Rials, Çev. İ. Yarguz, N. K. Sevil, E. Ergun, H. Dilli,

Reyniê, D. (2003), "Kamuoyu", Siyaset Felsefesi Sözlüğü. Haz. Philippe

Tobner, O., « L'information au Cameroun », Peoples Noirs - Peoples Africains, Rouen, 55-58, 1987.

Tosun, G. E. (2001), Demokratiklesme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum ilişkisi (Türkiye Örneği), Alfa Yayınları, İstanbul.

Wolton, D., « Les contradictions de la communication politique », Hermès, 17-18, 1995.

Wolton, D., Eloge du grand public, Paris, Flammarion, 1990.

Yayla, A. “Ahlâk, Hukuk ve Basörtüsü Yasası”,

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE İŞLETMELERİN DİJİTAL İKY UYGULAMALARININ ARAŞTIRILMASI

Oday ALKAHLOUT³, Prof. Dr. Şuayyip ÇALIŞ²

¹Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Bölümü / SAKARYA

²Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Bölümü / SAKARYA

ÖZET

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte günümüzde insan kaynakları yönetiminde dijitalleşme çok önemli hale gelmiştir. İnsan kaynakları yönetimi alanında kullanılan dijital teknolojiler arasında yapay zekâ robotları ile görüşmeler, chatbot kullanımı, maaş bordrolarının aktarılması, tatiller, kişisel bilgilerin dijital ortama aktarılması, çevrimiçi eğitim, uygulamalarda QR kodlarının kullanılması gibi tüm İK işlevlerinden mobil uygulamalara ve buradan çevrimiçi izlemeye, performans ölçümüne ve anında geri bildirimlere ve dijital kariyer planlarına kadar dijitalleşmenin işletmeler için kişisel uygulamalar açısından birçok faydası bulunmaktadır.

Günümüzde, internet ve sosyal medya, işletmeler ve iş arayanlar tarafından mevcut iş ilanlarını görüntülemek, uygun adayları seçmek ve analiz etmek için en çok kullanılan uygulamalar arasındadır. Araştırmalar, şirketlerin işe alım platformlarını ve profesyonel sosyal ağları en çok kullandığını göstermektedir. Endüstri 4.0 ile birlikte geliştirilen ve teknolojik değişiklikler sadece bireylerin yaşamını değil, yönetim tarzlarını ve iş yöntemlerini de etkilemektedir. Günümüzde işletmeler, bu değişime ayak uydurmanın geleneksel yollarının artık yeterli olmadığını ve teknolojinin yalnızca karmaşık iş süreçlerini ve işlevlerini idare edebileceğini fark etmişlerdir.

Bilgi teknolojilerinin hızlı gelişimi göz önüne alındığında, dijitalleşme dünyasında insan kaynakları yönetimi anlayışı, bu dijital dönüşüme ayak uydurmayı gerekli kılmaktadır. Günümüzde şirketler, İK işlevlerini yerine getirmek için dijital İK sistemlerini kullanmaktadırlar. Bu sayede elektronik süreçlerde çok daha hızlı, daha dinamik ve kapsamlı bir şekilde ilerleyebilir ve daha eksiksiz bir istihdam sürecinin parçası olabilmektedirler. İK departmanında dijitalleşmenin etkisiyle rutin işler dijitalleştikçe, İK çalışanları stratejik İK, kariyer planlama ve çalışan bağlılığı gibi konularda daha fazla zaman geçirebilirler, bu durum aynı zamanda İK departmanındaki çalışanların verimliliğine de olumlu katkı sağlamaktadır.

Dijitalleşmenin insan kaynakları üzerindeki temel etkilerinden biriside esnek çalışmaya izin vermesidir. Zaman ve yer ne olursa olsun, her iki çalışan da işlerini gerçekleştirebilir ve yöneticiler çevrimiçi platformlar üzerinden izleyebilir ve kontrol edebilirler. Çalışmamız, bilgi teknolojilerinin dijital dönüşümünün insan kaynakları yönetimini nasıl ve hangi açılardan etkilediğini açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dijital İK, Dijital Dönüşüm, İnsan Kaynakları Yönetimi, Dijitalleşme.

ABSTRACT

With the development of technology, digitalization has become very important in human resources management today. Among the digital technologies used in the field of human resources management, from all HR functions such as interviews with artificial intelligence robots, use of chatbots, transfer of payrolls, holidays, transfer of personal information to digital media, online training, use of QR codes in applications, to mobile applications and from there to online monitoring, performance measurement and performance measurement. From instant

³Sorumlu Yazar: Oday ALKAHLOUT, Sakarya Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İnsan Kaynakları Bölümü / SAKARYA

feedback to digital career plans, digitization has many benefits for businesses in terms of personal applications.

Today, the internet and social media are among the most used applications by businesses and job seekers to view current job postings, select and analyze suitable candidates. Research shows that companies use recruitment platforms and professional social networks the most. Technological changes developed with Industry 4.0 affect not only the lives of individuals, but also management styles and business methods. Today, businesses realize that traditional ways of keeping up with this change are no longer sufficient and technology can only handle complex business processes and functions.

Considering the rapid development of information technologies, the understanding of human resources management in the world of digitalization makes it necessary to keep up with this digital transformation. Today, companies use digital HR systems to perform their HR functions. In this way, they can progress much faster, more dynamically and comprehensively in electronic processes and become a part of a more complete employment process. As routine work becomes digital with the effect of digitalization in the HR department, HR employees can spend more time on strategic HR, career planning and employee engagement, which also positively contributes to the productivity of the employees in the HR department.

One of the main effects of digitalization on human resources is that it allows flexible working. Regardless of the time and place, both employees can perform their jobs and managers can monitor and control them via online platforms. Our study tries to explain how and in which aspects the digital transformation of information technologies affects human resources management.

Keywords: Digital HR, Digital Transformation, Human Resources Management, Digitalization.

1. GİRİŞ

Çalışmamızda, şirketlerin dijital İK uygulamalarını nasıl kullandıklarını ve ne kadar dijitalleştirilmiş olduklarını incelemiştir. İnsan kaynakları yönetimi, günümüzün dijital dönüşümünden en çok etkilenen alanlardan biri haline gelmiştir. Dijital teknolojiler İK uygulamalarına bütünleştirmiş ve birçok yenilik ortaya çıkmıştır. Örneğin çalışanların seçiminde ve görüşmelerinde yapay zekâ robotlarının kullanılması ile binlerce aday arasından şirketin politika ve beklentilerine uygun adayları çok daha hızlı tespit etmek ve maliyeti düşürmek mümkün hale gelmiştir.

Dijital uygulamalar şirketlerin daha esnek çalışmasına olanak tanımaktadır. Dijital uygulamalarla işlemler, manuel işlemlere göre çok daha hızlı tamamlanabilmektedir. Dijitalleştirilmiş İK uygulamaları sayesinde, kâğıt tasarrufu ve bunlar gibi süreçler işletmeler için maliyetleri azaltmaktadır. Diğer bir avantajı da zaman kazandırmasıdır. Aynı şekilde, bordro, tatil ve raporlama gibi rutin görevleri dijital ortamlarda gerçekleştirmek zaman ve paradan tasarruf sağlamaktadır.

Çevrimiçi eğitim sistemleri, hem çalışan gelişimini desteklemekte hem de çalışan bağlılığı üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bilgi teknolojisinin ve dijital İK uygulamalarının iş başarısı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu keşfedilmiştir. İK departmanında dijitalleşmenin etkisiyle rutin işler dijitalleştikçe, İK çalışanları stratejik İK, kariyer planlama ve çalışan bağlılığı gibi konularda daha fazla zaman kazanmışlardır. Bu durum aynı zamanda İK departmanındaki çalışanların verimliliğine de olumlu katkı sağlamaktadır. Dijitalleşmenin insan kaynakları üzerindeki temel etkilerinden biri de esnek çalışmaya izin vermesidir.

Zaman ve yer ne olursa olsun, her iki çalışan da işlerini gerçekleştirebilir ve yöneticiler çevrimiçi platformlar üzerinden izleyebilir ve kontrol edebilmektedirler. Bu, hem maliyet

tasarrufu hem de çalışan memnuniyeti açısından şirketler için dijitalleşmenin olumlu bir katkısıdır. Sonuç olarak, güncel teknolojik gelişmeler dijitalleşmeye ve iş hayatının dijital dönüşümüne yol açmıştır. İnsan kaynakları yönetimi ve uygulamaları bu dijital dönüşümden büyük ölçüde etkilenmiştir. Hemen hemen tüm İK uygulamaları dijital ortamlarda ve dijital araçlarla yürütülebilmektedir. Bu değişim ve dönüşümün farkında olan tüm şirketler, şirketlerinin İK uygulamalarını bu devam eden dijital dönüşüme adapte etmektedirler.

Çalışmanın ilk bölümünde dijital değişimin etkileri ile yaşanan dönüşümler ve bu dönüşümlerin Türkiye’de faaliyet gösteren şirketlere yansımaları incelenmiştir. İş yapma şekli, uygulama kültürleri ve iş ihtiyaçları her şirketin sektörüne göre farklılık göstermektedir. Dolayısıyla bir dijital dönüşüm süreci tüm sektörler için aynı reçeteye sahip değildir. Bu nedenle araştırma sonuçlarına göre farklı sektörlerle ve daha sonra da kâr boyutuna bakmak uygun görülmüştür.

Çalışmanın ikinci bölümü bilgi teknolojilerinin dijital dönüşümünün insan kaynakları yönetimini nasıl ve hangi yönleriyle etkilediği tartışılmaktadır. Dijitalleşmenin İK işlevleri üzerindeki etkileri ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, araştırmanın amacına uygun olarak veri toplama, analiz ve araştırma sırasında elde edilen bilgiler yer almaktadır. Araştırmanın yöntemi, varsayımları, evreni ve örnekleme, araştırmada kullanılan standart hakkında detaylı bilgiler açıklanmıştır. Son olarak, hipotezlerin kabulü veya reddi değerlendirilmiştir. Çalışmamız, çeşitli sektör çalışanlarının Sakarya’daki iş süreçlerine bakış açısının gelişimini, içeriğini ve temel özelliklerini vurgulamaktadır. Ayrıca çalışanların sürece bakış açısını etkileyen değerlendirmelerin üretime etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dijitalleşme ile üretim sürecinde çalışan iş akışlarında gelecek trendlerinin tartışılması, farklı bir bakış açısı sunmaktadır.

Sonuç olarak, çalışmaya katılmaya gönüllü olan fabrika işçileri arasından 390 kişi örnekleme alınmıştır. Dijital dönüşüm ölçeği ve çalışan kişisel bilgi formu uygulanarak elde edilmiş ve veriler analiz edilmiştir. Analizlerin iş akışı sürecinde dijital dönüşüme etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; Söz konusu model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca çalışmamızda literatür taramasında yapılmıştır.

“İnsan kaynakları yönetimi, şirketlerin hedeflerine ulaşmak için becerilerini, yeteneklerini, davranışlarını ve tutumlarını şekillendirmek için kullanabilecekleri en önemli kaynaklardan biridir. Eğitimciler, personel alma uygulamaları geliştirerek personelin öğrenmesini iyileştirebilir. Bu nedenle bilgiye dayalı bir ekonomide İK uygulamaları büyük önem taşımaktadır” (Çiftçioğlu, Mutlu ve Katircioğlu, 2019: 45).

“Dijitalleşme, kelimenin en basit anlamıyla otomasyon demektir. Dijital dönüşüm, bir organizasyonun tüm seviyelerinde temel değişiklikleri yönlendirir ve süreçleri, kaynakları ve ayrıca iç ve dış paydaşları etkiler. Bu değişiklikleri desteklemek için, alışkanlıkları yeni ihtiyaçlara uyarlamak ve yeni, daha uyarlanabilir çalışma yöntemleri bulmak için dijital işlevler bir kuruluşa entegre edilmelidir” (Seçer, 2017: 763).

“2000’li yıllardan itibaren internet kullanımının artmasıyla birlikte şirketler E-İKY faaliyetlerini genişletme kararı almıştır” (Celep ve Afacan Fındıklı, 2018: 65).

“Teknolojik sektörlerin gelişmesi, ‘dijital yıl’ ve ‘dijital devrim’ olarak ifade edilen yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur” (Kayıkçı, Bozkurt, 2018: 55).

Markaların ve kurumların verimliliği, sürdürülebilirliği ve karlılığı üzerindeki olumlu etkilerinin yanı sıra İK süreçlerinde de bir dönüşümü tetiklemiştir. Teknolojik gelişmelerle birlikte dijitalleşme dünyası iş hayatının kurallarını da değiştirmiştir. Bu bağlamda, elde tutması zor olan yetenekleri elde tutmak isteyen ve yöneticiler ile çalışanlar arasında şeffaf bir bağ oluşturmak isteyen kuruluşlar, İK uygulamalarını dijital platformda yapılandırmalıdır” (Çiftçioğlu, Mutlu ve Katircioğlu, 2019: 45).

“Son yıllarda dijital, farklı sektörlerdeki işletmeleri ele geçirdi, standart operasyonlardan vazgeçti ve dijital dünyada başarılı olmak isteyen işletmeler için vazgeçilmez hale geldi. Veri

yönetimi olarak tanımlanan bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) zaman içinde evrim geçirmiştir” (Doğan, 2011).

“Dijital insan kaynakları, Endüstri 4.0 ile yakından bağlantılıdır ve yüksek iş gücü verimliliği ve ek teknolojiler yoluyla üretim kesintilerinin azaltılması, endüstrilerin gelişimi için akıllı makineler insanların yerini aldığından, yetenekli insan kaynaklarının geliştirilmesini sağlar” (Göktaş, Baysal, 2018).

“İK 4.0 kavramı, yeterlilik yönetimi süreçlerinin dijital ortamlar üzerinden yürütüldüğü, işlem süreçlerinin azaltıldığı, faaliyetlerin hızlandırıldığı ve çalışanların fikirlerini gerçekleştirebildiği reformist bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir” (Asiltürk, 2018: 537).

“Dijital dönüşüm, şirketlerdeki İK fonksiyonlarının yerel prosedürlerini sorguluyor. Dijital fikirler tek bir departmana bağlı değil, dijital dönüşüm vizyonunu stratejik bir konu olarak ele alıyor” (Sadullah, Uyargil, Acar, Dündar, 2015).

“Bu, HRM’ye dijital dönüşümü optimize etmede önemli bir rol oynama fırsatı veriyor. Akıllı, dijital ve ağ bağlantılı mobil dünya, şirketleri yeni bir teknolojik yapı benimsemeye zorluyor. Bu “teknolojik ağ”, şirketlerin müşteriler, ürünler, etkinlikler ve hizmetler gibi kritik dijital boyutları ve ayrıca insanları yönetmesini sağlayan sosyal medya, analitik, mobilite, Nesnelerin İnterneti (SMACI) için en modern teknolojilerin etkileşimidir” (Şimşek, vd, 2007).

“Teknoloji, mevcut İK faaliyetlerini basitleştirir ve yalnızca günlük idari görevleri değil, aynı zamanda dijitalleştirme, işgücü planlaması, işe alma, üretkenlik yönetimi, ödüller, sağlık, ilişkiler ve yönetim gibi işlevleri de etkiler. tasarım. Ancak, İK işlevleri yeni roller içerecek şekilde genişletildi. Dijitalleşme, organizasyonun insan sermayesinin dijital çağın stratejik taleplerini karşılama sağlamaktan da İKY’yi sorumlu kılmıştır” (Vardarlar, 2016).

“Dijitalleşme, endüstriyel üretim ve iş süreçlerini değiştirmekle ilgili değil. Dijitalleşme sırasında, dijitalleşme nedeniyle tüm meslek ve mesleklerden çalışanlar değişebilir. Bu değişikliğin tüm mesleklerin tüm iş yapılarını ve niteliklerini ve iş süreçlerini etkileyeceği varsayılmaktadır” (Seçer, 2017: 763).

“Birçok sektörde, işletmelerin çalışanlarından talep ettiği beceriler önemli ölçüde değişti. Ayrıca otomasyon ve yapay zeka gibi teknolojilerin gelişmesiyle birlikte işgücü arzı da gelişiyor ve bu da işgücü gereksinimini ortadan kaldırıyor. Bu yaklaşımda ele alınan konulardan biri de dijital teknolojilerin ekonomide yayılmasının istihdam veya işsizlik üzerindeki etkisidir” (Demir, 2019: 4).

“Sanal dünyada işlemlere bağlı bir dijitalleşme var. Yeni nesil algoritmaların analizi sayesinde veriler yenilenen kaynaklara dönüştürülür. Şirketlerin pazardaki konumunu belirleyen yeni baskın güçtür. Dijital yılda çalışanların özel ve profesyonel yaşamlarını korumalarına olanak tanır. Büyük veri, insan kaynakları aracılığıyla gelişen ve yayılan bir kavramdır. İşletmede doğru yapılandırıldığında ve kullanıldığında bileşenin işe alım sürecinde bu bilgileri kullanarak işletmeye değer katabileceği açıktır” (Tataru, 2019: 477).

“İçinde bulunduğumuz yeni çağda akıllı fabrikalar, sanal ve fiziksel dünyayı en iyi yorumlayan ve her ikisi de müşteri ihtiyaçları ile uyumlu çok iyi proaktif gözlemcilere, planlayıcılara ve çalışanlara olan ihtiyacı artıracaktır” (Alçın, 2016: 46-47).

“İK programları ile sadece işi yapmakla kalmayıp aynı zamanda işi büyüten insanları eğitmeye veya bulmaya ihtiyaç var. Tüm bu avantajları ile dijitalleşme İK departmanı için birçok avantaj sunuyor” (Göktaş ve Baysal, 2018: 1416).

2. DİJİTALLEŞMENİN TARİHİ VE ÖNEMİ

2.1. Dijitalleşme

Montaj hattında bir kişi için küçük atölyelerin üretiminin gelişmesiyle başlayan sanayileşme çabalarıyla başlayan ve teknolojiye hızlı gelişmeler, dünyayı 4.0 Sanayi Devrimi’nin izinden götürmüş ve yeni bir çağı müjdelemiştir (Demir, 2019). Dönüşüm süreci, alışılmış üretim yöntemlerinden entegre ve esnek bir yapıya aktarılmıştır. Kurulan Endüstri

4.0'ın amacı, ortak endüstri veri tabanları oluşturmak, tasarlamak ve üretmek, siber performansı ve fırsatları artırmak, üretimi artırmak, kaliteyi ve verimliliği artırmak için Siber Fiziksel Sistemleri (CPS) kullanmaktır (Bayarçelik, 2020).

2.2. Dijitalleşmenin Tarihi

İlk olarak 2011 yılında Almanya'da ilan edilen Endüstri 4.0 buradan dünyaya yayılmıştır. Bu kavram, Amerika, Japonya ve Almanya gibi dünyanın en gelişmiş ve güçlü ekonomilerinin rekabet avantajlarının gelişmekte olan ülkelere geçmesiyle ortaya çıkmıştır. 21. yüzyılın rekabet koşulları, küresel endüstri devlerinin yatırımlarını düşük üretim maliyeti olan ülkelere kaydırmasına neden olmuştur (Bayarçelik, 2020). Günümüzde gelişmiş ekonomilerin finansal kaynakları, gelişmekte olan ülkeler, Brezilya, Arjantin, Türkiye, Hindistan, Endonezya'dan ithalatla ilgili detaylar ve Çin gibi gelişmiş ülkelerden aldıkları yatırım gücü ve bilgi birikiminden yararlanmaları sanayileşme fırsatları bulmuştur. Bu sürecin bir sonucu olarak, gelişmiş ülkelerle sanayi birlikleri, başta Çin, Hindistan ve Brezilya olmak üzere gelişmekte olan ülkelere karşı rekabet güçlerini kaybetmiştir (Bayarçelik, 2020).

2.3. Dijitalleşmenin Önemi

Sanayileşmiş ülkeler rekabet güçlerini yitirdikçe ve nüfusun yaşlanmasıyla birlikte sosyal harcamaların arttığı gerçeğiyle karşı karşıya kaldıkça, yeni bir endüstriyel yaklaşıma ihtiyaç artmıştır (Erbağ, 2016). Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Almanya tarafından yürütülen dördüncü sanayi devrimi, dijital teknolojiler, akıllı robotlar ve fabrikalar, büyük veri tabanları, nesnelerin interneti ve bir bulut sistemi ile geliştirilmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretim maliyetini düşürmekle, üretkenliklerini artırır ve daha fazla çıktı üretirler (Demir, 2019). Endüstri 4,0'ın sanayi devrimi, değer zincirlerini üretime bütünleşmiş ederek rekabet güçlerini yeniden kazanma fırsatı yaratmayı hedeflemektedirler.

2.4. Dijitalleşmenin Şirketler ve Ticari Ekosistem Üzerindeki Etkileri

Uzun zamandır duyduğumuz “dijital devrim”, Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılan ve 6 milyondan fazla insanı hasta eden Covid-19 salgınından kaynaklanıyor gibi görünmektedir (Erbağ, 2016). Dünyadaki Covid-19 salgınından sonra, “yeni normal” döneminin en önemli manşetlerinden biri, hiçbir şeyin böyle olmayacağı bir “paradigma değişimine” işaret eden “dijital devrim” dir. Daha önce olduğu gibi gündelik yaşamdan iş hayatına birçok yol, dünyanın dört bir yanında milyarlarca insanın evde yaşadığı ve birçok önemli endüstrinin küçülme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu bu zamanda, bu platformda geçirilen zaman dijital iş toplantılarının, eğitim kurslarının ve daha fazlasının devamı gibi görünmektedir. Pandemi, fizikselden dijital e bir ekonomik geçişi zorlamaktadır. Aralık ayında dünya çapında günlük 10 milyon kullanıcısı olan Zoom dijital konferans platformu, Nisan ayında 300 milyon kullanıcıya ulaşmıştır.

İş yapmanın “yeni normal” biçimindeki köklü değişikliklerin en basit göstergelerinden biridir. Bugüne kadar defalarca adı geçen çerçeveyi, IoT, Endüstri 4,0, Yapay Zekâ, Robotlar, BigData, Blockchain ve bunlar gibi genişletirsek, birçok şirket için “zorunluluk” haline gelmektedir (Erbağ, 2016). Dünyadaki dijital ekonominin büyüme oranı, küresel GSYİH'den daha yüksek, 2000 yılında Fortune 500 listesinde yer alan şirketlerin %52'si dijitalleşme trendine ayak uyduramadığı için artık listede yer almamaktadır. Buna karşılık, en yüksek marka değerine sahip 30 şirketin 14'ü platform tabanlıdır.

2.5. Operasyonel Verimliliği Artırmak

“Yeni normal”, dünyadaki rekabet koşullarının yeniden tanımlandığı ve koşullara uyum sağlayamayan birçok işletmenin başarısız olma olasılığının her zamankinden daha yüksek olduğu bir zamanı beraberinde getirmektedir. Üretkenlik, karlılık, tedarik zincirlerindeki aksaklıklar, uyarılana bilirlilik, stratejik ürün oryantasyonu, ayrımcılık, şeffaflık, etik ticaret bu kavramların sadece bir konuşma değil, tüm iş paydaşları ile kendini kanıtladığına tanıklık edeceğiz (Erbağ, 2016). Salgının hararetli dönemlerinde küresel tedarik zincirinin merkezinde yer alan Çin'de üretim ve lojistik faaliyetlerindeki yavaşlama, “tedarik zincirlerinin tek

boyutluluğu” tartışmasını başlatmıştır. Çin’in konumu, birçok sanayileşmiş ülkede, önce sağlık nedenleriyle ve daha sonra “küresel kamuoyuna yeterince şeffaf olmadığı” için tartışmalıdır. Çin’e artan tepkilerle ABD’nin beklediği “yeni ticaret savaşı” saldırısında Çin’in tedarik zincirlerindeki yeri sorgulanır, yeni alternatifler ve üretimin dönüşümü tartışılır hale gelmiştir. Dolayısıyla “Çin durduğunda dünya durur” argümanı dünyanın yeniden yaşamak istemediği bir sorudur. Covid-19’un dünyaya hatırlattığı bir diğer gerçek de stratejik ürünlere “dışa bağımlılık” riskidir (Vardarlier, 2016).

Birçok gelişmiş ülkenin temel tıbbi malzeme talebini karşılayamaması ve söz konusu malzemelerin bir “dış ticaret savaşına” maruz kalması, ilgili ürünlerin “yerli üretimi” anlamına gelmektedir. Yeni üretim ve ihracat alanları için Türkiye, hem bu alandaki güçlü yerel üretim eko sistemini harekete geçirmek hem de yerli ürün geliştirme yeteneğini başarıyla test etmek için olumlu bir sonuç olarak karşımıza çıkmıştır. Sürecin gösterdiği bir diğer nokta da “teknolojik gelişme durumu” dur. Covid-19 salgını sırasında teknolojik gelişmelerin parlayan yıldızı ile dünyayı kuşkusuz harekete geçiren birçok “insani duygu” yaşanmıştır. Robotların perakendeden sektöre, özellikle sağlık hizmetlerine kadar pek çok alanda kullanım kolaylığının büyük fırsatlar sunduğu görülmüştür (Vardarlier, 2016). Üretimden teslimat kadar geniş bir yelpazede bu teknolojilerle uğraşanlarla bu teknolojilerden hala uzak olanların arasındaki mesafenin giderek artması beklenmektedir.

2.6. Pazar Erişimini ve Müşteri Katılımını Artırmak

Kasiyersiz ödeme, artırılmış gerçeklik, çevrimiçi satış noktası, açıkçası, tüm bunların şaşırtıcı kombinasyonu, yakın gelecekte perakende deneyimimizi değiştirecek gibi görünmektedir. Bir örnek, AmazonGO tarafından sunulan nakitsiz mağazalardır. Böylelikle müşteriler mağazaya girmeden önce girişte akıllı telefonlarından sistemde uygulamayı okutur. Raflardaki sensörler, müşterinin seçtiği ürünleri belirler ve listeye ekler. Müşteri ürünü iade ettiğinde söz konusu ürün sepetten çıkarılır. Satın alma işlemi tamamlandığında, kasadaki işlemler devre dışı bırakılacak ve müşteri mağazadan ayrıldığında müşterinin satın aldığı ürünlerin bedeli kredi kartından düşülmektedir (www.musiad.org.tr, 2020). Perakende şirketlerinin AmazonGO ve diğerleriyle rekabet edebilmek için daha fazla dijitalleşmeye ihtiyacı vardır. Dijital devrim ile tüm sektörlerde kurallar yeniden tanımlanıyorsa bu parametre dikkate alınmadan markalaşma faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi mümkün değildir. Covid-19 salgını öncesinde ivme kazanan markaların dijitalleşmenin sunduğu fırsatlardan yararlanma eğilimi, pandeminin ardından öncelik olmaya devam etmektedir. Dijitalleşme ile markalar karlılıklarını, müşteri sadakatlerini ve marka algılarını yeniden konumlandırabilir. Dolayısıyla “dijital dönüşüm” günümüz marka stratejisinde merkezi bir rol oynamaktadır.

Dijital medyayı yanlış yönetme ve sürece geç kalma yeteneği, geleneksel olarak güçlü birçok markanın imajını paramparça ederken, bu alanlarda faaliyet gösteren yeni markalar başarı hikâyeleri yazmaya devam etmektedir. Fütürist ve dijital analist Brian Solis bu duruma “dijital Darwinizm” demiştir. Yani dijitalleşme sürecini etkin bir şekilde kontrol edemeyen markaların tarihin derinliklerine indiği bir düzen olacağı anlamına gelmektedir. Hatta Brand Finance tarafından 2020 yılında listelenen ilk 500 marka arasında ilk 10’a bakıldığında 7 markanın teknoloji markası olduğunu görünmektedir. Amazon, 220 milyar doları aşan değeriyle birinci sırada yer alırken, onu Google, Apple ve Microsoft gibi teknoloji şirketleri izlemektedir. “Deneyim ekonomisi” kavramı burada devreye girmektedir. Sonuç olarak markalar, tüketiciler ve iş ortaklarıyla karşılaştıkları tüm kanallarda deneyim kalitesini iyileştirmeye ve mükemmelleştirmeye çalışmalıdır. Lojistikten işletmeye, e-ticaretten müşteri hizmetlerine dijital inovasyonla tüketiciye ulaşan firmaların marka macerasına bir adım önde başlayacağını söylemek kolaydır (www.musiad.org.tr, 2020).

2.7. Yaygın Yenilikçilik ve Açık İşbirliği

İş operasyonlarının dijitalleşmesi için en önemli hususlardan biri, “hizmet olarak” (AaS) ekonomisidir. Son yıllarda bağımsız bulut platformları için meyve veren bu kavram,

müşterilerin istedikleri zaman çıkıp geri dönebilecekleri bir hizmet sistemi hakkındadır. Dijital devrimin ruhunu en çok yansıtan kavramlardan biridir. Bu konseptin merkezinde, ürünlerin tek seferlik geleneksel satışı değil, ürünlerin abonelik temelinde “hizmet olarak” sunulduğu iş modelleri yer almaktadır (www.musiad.org.tr, 2020).

Sonuç olarak, kuruluşlar, ihtiyaç duydukları özellikleri ve yetenekleri bir “hizmet” olarak elde ederken, ihtiyaç duymadıkları zaman sistemi askıya alma veya kapatma esnekliğine sahip olurlar. Maliyetleri daha verimli hale getiren, verimliliği ve rekabet gücünü artıran, altyapı ve uygulamalarda yeniliği teşvik eden bu yöntem sayesinde şirketler, ağır mali yükler içeren teknolojik dönüşümlerini düzenli olarak bağımsız hizmet alıcılarına aktarmaktadır. Yine, şirketlerin artık zayıf teknolojiye veya aşırı şişirilmiş personele ihtiyaç duymadığı varsayılabilir. Yine AaS ekonomisine sahip şirketler, tedarikçilerle, müşterilerle ve hatta rakiplerle çalışabilir (www.musiad.org.tr, 2020).

3. DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMDE DİJİTALİN YERİ

Değişim, yaşadığımız dünyanın ve içinde bulunduğu evrenin kaçınılmaz eylemlerinden biridir. Tüm canlılar bu eylemi farklı disiplinlerde yaşamakta ve deneyimlemektedir. Özellikle örgütler, amaçları veya mahiyetleri ne olursa olsun, amaçlarına ulaşabilmek için şartlara ve ihtiyaçlara göre değişmek, gelişmek ve gerekirse planlı veya plansız bir şekilde dönmek ve dönmek zorundadırlar (Akdoğan vd. Köse, 2013: 468).

3.1. Dijitalleşme ve Dönüşüm

Dijital teknoloji, verileri dijital olarak ifade etmeyi, kaydetmeyi, iletmeyi ve değerlendirmeyi ve bunları anlamlı ve etkili bilgilere dönüştürmeyi mümkün kılmıştır. Tarıma dayalı bir toplumdaki endüstriyel olarak gelişmiş ve üretken bir duruma geçiş zaman almış olsa da, dijital ve dijitalin getirdiği bilgi verimliliği sayesinde bilgi toplumuna geçişimiz son derece hızlı olmuştur. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna hızlı geçişin temel nedeni, 1990 sonrası teknolojik gelişmenin hızı ve insanların bu değişime artan uyum ve tercihidir (Erkan, 1993: 59).

3.2. Dijital Dönüşüm

Günümüz işletmeleri için iş yapma şeklimiz, modellerimiz ve kurallarımız önemli ölçüde değişmiştir. İçinde yaşadığımız dijital devrim, yaşam döngülerini değiştiriyor ve yeniden şekillendiriyor. Yeni ve yıkıcı değişim tehditleri, değişimi kaçınılmaz kılmaktadır (Rogers, 2016: 13).

Dijital dönüşümün birçok tanımında bu fikrin yer aldığını görüyoruz. Tarhan (2019), süreci oyunun içinde kalmak ve sürdürülebilir kılmak için uygun ve çevik yöntemlerle acilen uygulanması gereken bir zorunluluk olarak tanımlamaktadır. Dijital teknoloji hayatımıza girdiğinde ve kullanıldığında dijitalleşme eylemini gerçekleştiriyoruz. Bu eylem diğer iş ve yaşam süreçlerimizi etkiliyorsa, verimliliği artırıyorsa ve çıktılar çeşitli dijital süreçlere girdi oluyorsa bu aşamada bir dönüşüm denilebilir. Dijitalleşme ve dijital dönüşüm farklı kavramlardır. Sanayi devrimi sırasında ve sonrasında yaşanan tüm dijitalleşme sürecinin dönüşüme dönüştüğü, sağlıklı ve istikrarlı bir şekilde devam ettiği söylenemezken, henüz “erken bir dönüşüm” olduğu söylenebilir (Yankın, 2019).

3.3. Dijital Dönüşüm Süreç Bileşenleri

Şirketlerin dijital dönüşüm süreçlerine bakarsanız, hayatın her aşamasının dijital dönüşüm sürecinin merkezinde olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsanlar, iş süreçleri ve modelleri, teknoloji, para ve kültür olarak özetlenen bileşenler, dönüşümün temelini oluşturur. Teknoloji bir amaç değil, tamamlayıcı bir kategoridir. Genel olarak, dijital isme ek olarak bir şirket, sürdürülebilirlik varlıklarının ve kavramlarının bir listesidir (Altınok, 2021).

- ✓ İnsan ve Toplum 5.0
- ✓ Dönüşüm ve Teknoloji
- ✓ Yapay Zekâ

- ✓ Robotlar ve Otonom Araçlar
- ✓ Bulut Bilişim
- ✓ Büyük Veri
- ✓ Siber Güvenlik
- ✓ Algılayıcılar ve Nesnelerin İnterneti (IoT)
- ✓ Kablosuz Teknolojiler
- ✓ Gerçeklik Teknolojileri
- ✓ Simülasyon (Benzetim)
- ✓ Blok Zinciri ve Dijital Ekonomi
- ✓ Çok Boyutlu Yazıcılar

3.4. Ülkelerin Dijital Dönüşümü

Dijital dönüşüm, sadece bir ülke ya da grup için değil, tüm dünya için geçerli olan, birbirini gizleyen ve yakından etkileyen süreçler bütünüdür. Bu değişim, etkisi ve kapsamı her ülke ve toplum için aynı değildir. 2014 yılından bu yana oluşturulan GCI (Küresel Bağlantı Endeksi), 79 ülkeyi ve 40 göstereyi inceleyerek, ülkelerin rekabet durumunu ve gelecek beklentilerini dijital alanda kayıt altına alıyor ve aynı zamanda küresel GSMH'nın %95'ini kapsamaktadır (Huawei, 2019).

Düşük GSMH ülkeleri dijital yarışta geride ve yavaşlarken, yüksek GSYİH ülkeleri puanlarında liderlik ve hız göstermektedir. Bu sıralamada Türkiye, 2019 yılından itibaren dijital süreçlere giriş yapmış ve gelişme yolunda olan bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyanın ekonomik gücü en yüksek ilk on ülkesini sıraladığımızda farklı sıralamalarla karşılaşılıyor. Örneğin, Norveç DEI endeksine göre ilk sırada yer alırken, DiGix'e göre sekizinci sırada yer almaktadır (Kravchenko, Leshchenko, Marushchak, Vdovychenko ve Svitlana, 2019).

Bu, endekslerin ilgili ölçüm yöntemleri ve alanlarındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır ve bize değerlendirmenin bireysel endeks verilerine dayanmaması gerektiğini göstermektedir.

3.4.1. Sınırların Olmadığı Global Ülke İnternet

ARPNET 1970 yılında piyasaya sürüldüğünde bağlantılı olmanın ne demek olduğu, anlamı, geleceği, etki faktörü gibi sorular hiç dikkate alınmamıştı ve tam olarak netleşmemiştir. Radikal kültürel değişimin ateşlenmesiyle günümüzdeki gelişmelere bakıldığında Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'nda geliştirilen ilk paket veri dağıtım projesi olan ARPNET, eyalet düzeyinde bir boşluğu doldurmak için hayata geçirilmiş olsa da tamamen farklı bir akademik araştırmanın başlangıcıdır. (Schwartz ve Kleinrock, 2010).

1970'den sonraki araştırmalar, günümüz internetinin doğuşuna yol açmıştır. Özellikle paket iletişim protokolleri, uzak ağları belirlenmiş standartlar altında bağlamak için kullanılan TCP/IP gibi protokoller bu dönemde geliştirilmiş ve Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı tarafından kabul edilmiştir. 1980 yılında ve 1983 yılında tüm dünya otoriteleri tarafından (Gere, 2018: 156-157).

Bu gelişmelerle birlikte uygulama çeşitliliği artmış ve kullanıcıların bu ortamlara olan ilgi ve kullanımları artmıştır. 1989'da Cenevre'deki Avrupa Nükleer Araştırma Örgütü'nde (CERN) bir İngiliz araştırmacı olan Tim Berners-Lee, bilimsel makalelerin yazılı basında yavaş yayınlanmasına dayanan yeni yöntemler aramıştır (Almagor, 2011).

Uygun donanım ve yazılımlarla kullanılan bilgisayarın internet ortamına bağlı olduğu süreç ses, video, görüntü, metin gibi materyalleri görüntüleyebilmesi gerektiği düşüncesiyle günümüz WWW protokolünün temellerini atmıştır (Gere, 2018: 158).

Bu gelişme sadece firmaların iş süreçlerini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir model olarak Ar-Ge faaliyetlerine kaynak oluşturmuştur (Almagor, 2011).

Günümüzde farklı teknolojiler ve araçlarla sınırsız internet ağına erişim sayısı her geçen gün artmakta ve bu sayıyı artırmak için ciddi yatırımlar ve çalışmalar yapılmaktadır. Son 15 yılda internet kullanıcılarının sayısı 2005 yılında 1 ile 1,5 milyar arasında iken 2020 yılında bu sayı dünya nüfusunun %50'sini geçmiştir (ITUPublications, 2020).

Bu artış hızının en önemli nedeni, her yıl değişen internet erişim yollarının gelişmesidir. Kablosuz ağ teknolojileri de büyük bir rol oynamaktadır. Genişbant erişim teknolojilerinin bağlantı hızını artırması ile birlikte internet erişiminin sağlanması ve bağlantıların bakımı günümüz koşullarında hızla artmaktadır.

3.4.2. Dijital Türkiye

TC Cumhurbaşkanlığı Sayısal Dönüşüm Ofisi (2018) tarafından devletin vatandaşlarına sunduğu hizmetleri elektronik ortamda sunma ve yönetme kapasitesi olarak tanımlanan “Dijital Türkiye” kavramı, 1993 yılında başlayan bir yansıma durumudur. Türkiye, dijital ülke yolculuğuna 3 Nisan 1993 tarihinde ilk internet bağlantısıyla başlamış ve TÜBİTAK ve Orta Doğu Teknik Üniversitesi United tarafından ortaklaşa geliştirilen TR-NET projesi çerçevesinde Bilim Vakfı'nın ağı olan NSFNet'e bağlantı sağlamıştır (Baykal, 2007).

Türkiye İstatistik Kurumu (2020) verilerine göre 2020 yılında nüfusa göre internete erişen ve dijital kanalları kullananların oranı %79, bağlanabilen evde internet erişimi oranı ise %90,7'dir. 2019 yılında apartman bağlantı oranı %88,3 olarak belirlendi. Bugünkü rakamlardaki gelişme oranlarına bakıldığında Türkiye'nin 1998'den bu yana internet erişim ve kullanım sayısı açısından çok yol kat ettiği görülmektedir. 2001 yılında kullanıcı sayısını bir önceki yıla göre ikiye katlayan Türkiye, 2005 yılında internet erişim altyapısını genişbanta açarak internet erişiminin ve dijital hizmetlerin kullanımının gelişimini daha da hızlandırmıştır (Altınok, 2021).

3.4.3. Dijital Olgunluk Seviyesi

Dijital sistemlerin kullanımı ve kalış süreleri uzasa bile bu artışın büyüklüğünü anlamak için bu artışı değerlendirmek ve belirli standartlara göre sınıflandırmak gerekmektedir. Bir ülkenin dijital gelişimini değerlendirirken en önemli verilerden biri de o ülkenin dijital hükümetinin performansdır. 2002 yılında araştırma modeli geliştirilen Waseda Uluslararası Devlet Sıralaması Raporu (Obi ve Iwasaki, 2020), 2005 yılından bu yana ilk çalışmasını sunmuş ve 2020 yılında 15. kez yayınlanmıştır (Obi ve Iwasaki, 2020).

Bu raporda eyaletlerin e-devletinin performansı on ana gösterge ve otuz beş alt gösterge kullanılarak değerlendirilmekte ve 0 ile 100 arasında bir puan almaktadır. Bu değerler ağırlık göstergesine ve bir sıralamaya göre hesaplanmaktadır. yaratıldı. 2020 yılında Türkiye bu raporda 64 ülke arasında 34. sırada yer almaktadır. Daha önce yayınlanan raporlara göre Türkiye, 2010 yılında 40 ülke arasında 23., 2016 yılında ise 65 ülke arasında 42. sırada yer aldı (Digital Academy - Tübitak, 2016).

3.4.4. Dijital Okur Yazarlık

Sıralamalar veya sınıflandırmalar ancak kullanıcı odaklı dijital geliştirme ile mümkün olduğundan, bu sürecin en önemli kısmı dijitali anlayan ve onu sağlıklı kullanabilen kişilerle olur. Bizim için mevcut olan dijital cihazları ve yazılımları kullanma yeteneği olarak dar bir şekilde tanımlansa da, dijital okuryazarlık sadece bunların nasıl kullanılacağı değil, kullanılması gerekenleri farklı şekillerde kullanma yeteneğidir. verimli, anlamlı ve niteliksel olarak farklı değerlere dönüştürülmüştür (Karabacak ve Sezgin, 2019).

Dijital becerilerdeki artış ve bunun sonucunda tüketici davranışındaki değişiklik, endüstriler tarafından sunulan mal ve hizmetlerin görünürlüğünü artırmakta ve süreçleri şeffaf hale getirmektedir.

4. DİJİTAL İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ

4.1. İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan kaynakları yönetimi (İKY), şirketler tarafından giderek daha fazla dikkate alınan ve personeli etkin bir şekilde planlayan bir yönetim yaklaşımıdır. Ulusal ve uluslararası

piyasalarda bulunan veya faaliyet gösteren şirketler artık İKY süreçlerini yürütmekte ve şirketlerinde bir insan kaynakları departmanı kurulmasını bir gereklilik olarak görmektedir.

İKY, kurumlarda çalışan kişilerin ihtiyaçlarını karşılama ve bunlara cevap verme eğiliminde olduğundan, iş hedeflerinin karşılanmasını sağlar. İKY, kişinin çalışma ortamında işe alınmasından uyum eğitimine, maaş planlamasına, şirketle yasal ilişkiye, verimliliğe, çalışan performansının değerlendirilmesine kadar tüm süreçleri kapsamaktadır (Calp, 2016; Çalışkan, 2010: 100-116; Özsöz, 2006; Fındıkcı, 2000).

İKY, şirketlerde rekabet avantajı için gerekli insan kaynağının sağlanmasını, yeni iş fırsatları yaratmak için stratejilerin tanımlanması, planlanması, yönlendirilmesi ve izlenmesini içeren bir yaklaşımdır (Saldamlı, 2008).

Diğer bir deyişle İKY, yüksek performanslı çalışanları çekmek, geliştirmek, motive etmek ve elde tutmak için bir organizasyonda gerçekleştirilen tüm faaliyetlerin yönetimidir. Genel olarak İKY, bir organizasyonda çalışan kişileri etkin bir şekilde yönetmek için tasarlanmış stratejik bir yaklaşımdır (Barutçugil, 2004; Özcan, 2011).

4.2. Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi

İK yöneticileri son teknoloji ve dijital bir gelecekle karşı karşıyadır. Bilgi çağının teknolojisi ile karmaşa ve maliyetler azaldıkça dijital insan kaynakları departmanı geleceğin gerekli bir parçası haline gelecektir. Rekabet avantajı elde etmek isteyen şirketler iş stratejileri uygulamak zorundadır. İK departmanları küresel pazara girecek ve çalışanlarına ihtiyaç duydukları hizmeti sağlayacaklarsa, rekabet avantajı elde etmelidirler. Şirketlerde bilgi ve iletişim teknolojilerinin artan kullanımı ile birlikte dijital personel yönetimi, organizasyonel verimliliğin artırılması, bürokrasinin azaltılması, maliyetlerin düşürülmesi, kağıt tüketiminin ortadan kaldırılması ve katma değer yaratılması gibi faydalar getirmektedir (Kılıç, 2020).

Dijitalleştirilmiş insan kaynakları yönetimi, birçok insan kaynağı ile ilişkili süreçleri hızlandırır, idari prosedürlerin sayısını en aza indirir ve belki de daha da önemlisi, çevrimiçi işe alım, e-öğrenme, performans değerlendirme, çevrimiçi işe alma, çevrimiçi eğitim, performans değerlendirme ve uygulamaların kullanılması mümkündür. Ücret toplama, e-ticaret ve yetenek profili oluşturma ve çevrimiçi kariyer yönetimi gibi diğer İK uygulamalarında zaman kazandırmaktadır.

İş dünyasını şekillendiren gelişmelerin başında teknolojik değişimler ve dijitalleşme gelmektedir. Özellikle internet ve intranetlerin, mobil uygulamaların ve aktif sosyal medya kullanıcılarının kullanımıyla birlikte çalışma koşulları değişmiş ve şirketler iş prosedürlerini ve süreçlerini değişen koşullara uyarlamaya başlamıştır. İnsan kaynakları yönetimi, bu değişime uyum sağlayan en önemli yönetim fonksiyonlarından biridir. “Personel yönetimi”, yani işe alma, seçme ve atama, değerlendirme, ücretlendirme, hakların belirlenmesi gibi teknik ve mekanik faaliyetlerin yürütüldüğü personelin niteliği, kuruluşlarda çalışanların personelinin, “Personel yönetimi” ise 1980’li yılların başında işletmelerin yaşam kalitesini artırarak işyeri verimliliğini artırmak ve rekabet avantajı yaratmak amacıyla (Sadullah, Uyargil, Acar, & Dündar, 2015).

Küreselleşme ve sınır ötesi ticaret rekabeti artırmış ve “insan kaynakları” işletmeler için en değerli rekabet aracı haline gelmiştir. Şirkete kalıcı avantajlar yaratmak amacıyla insan kaynağının planlanması, satın alınması, kullanılması ve geliştirilmesi gibi İK konularına ek olarak, şirketlere rekabet avantajı sağlayan personel yönetimi, uygun çalışanları seçerek ve şirket kültürüne alışmalarını sağlayarak, organizasyon, çalışan motivasyonu, Performans değerlendirme, eğitim ve öğretim, kariyer planları, gibi birçok uygulamayı kapsar (Şimşek ve Öge 2007, ss. 22-23).

2000’lerde İKY, stratejik bir personel yönetimi olarak yeniden gelişti ve gelişti. Stratejik insan kaynaklarının amacı, çalışanların ihtiyaç ve taleplerini paralel olarak karşılarken, kurum çalışanlarını dikey ve yatay olarak kurumun hedef ve stratejilerine entegre ederek beceri, bilgi ve yaratıcılıklarını geliştirmektir (Çetin, 2013:243).

Teknolojilerin ve bilgi sistemlerinin gelişimi, insan kaynaklarının yönetimini ve uygulamalarını etkileyerek İKY fonksiyonlarında köklü yeniliklere yol açmıştır. Günümüzde birçok şirket, insan kaynakları bilgilerini iletmek, işlemek ve depolamak için dijital insan kaynakları sistemlerini kullanmaya başlamıştır (Öge, 2004: 110).

Bu bağlamda dijital insan kavramına girmeden önce ilgili/benzer terimleri belirlemek ve tanımlamak önemlidir. Personel fonksiyonlarını teknoloji, web tabanlı personel kaynakları, personel yönetim bilgi sistemleri (CHRIS), personel intraneti, personel yönetimi bilgi sistemleri (HIRS) ve personel portalları ile birleştiren Sanal İKY farklı terimler vardır (Ruël ve diğ., 2004).

“Sanal İKY”, şirketlerdeki geleneksel İK departmanlarının faaliyetlerini sürdürmek için ihtiyaç duyduğu İK hizmetlerini sağlayan çeşitli iç ve dış aktörlerin teknoloji ile ilgili ağlarını ifade ederken, “web tabanlı insan kaynakları yönetimi” İK fonksiyonlarını internet teknolojileriyle birleştirir. Dijital insan kaynakları yönetimi de öncelikle web odaklıdır ve ağ bağlantılı ERP sistemleri gibi ek teknolojileri içerir. Diğer bir yöntem olan "Bilgisayarlı İnsan Kaynakları Yönetim Sistemleri (CHRIS)", tamamen entegre, organizasyon çapında bir veri, bilgi, hizmetler, veri tabanları, araçlar ağından oluşur (Fındıklı ve Rofcanin, 2016:38).

Özetle, İKY ve teknolojiyi birbirine bağlayan bu terimlerin tümü, dijital insan kaynakları yönetiminin temelleri ile yakından ilişkili olmalarına rağmen, bütünü küçük parçalarını temsil etmektedir (Strohmeier, 2007: 20).

Bu kapsamda dijital personel yönetimi; web tabanlı teknoloji kanallarının dikkatli ve doğrudan desteği ve kullanımı yoluyla kuruluş içinde çeşitli İKY stratejilerinin, yönergelerinin ve uygulamalarının uygulanması olarak tanımlar (Ruël vd., 2007:16).

Lengnick, Hall ve Moritz'e (2003) göre dijital personel yönetimi, internet aracılığıyla personel problemlerinde iş ilişkilerini ifade eder; İraz ve Yıldırım (2005) dijital insan kaynakları yönetimini, insan kaynakları departmanının işlevlerini yerine getirmek için “bilgisayar sistemleri, etkileşimli elektronik medya ve telekomünikasyon ağlarının kullanılması” olarak tanımlamaktadır. Diğer bir deyişle dijital insan kaynakları; Şirketler, tedarikçiler, müşteriler ve hizmet sağlayıcılar arasındaki ilişkilerin restorasyonunu ve uygulanmasını içeren dijital bir süreçtir (Genç, 2016: 69).

İlk olarak 1995 yılı başlarında tanımlanan dijital insan kaynakları, zaman içerisinde birçok bilim insanı tarafından incelenmiştir (Strohmeier, 2007).

Sayısal İKY oluşumunu etkileyen belirleyici faktörler şu şekilde özetlenebilir (Jones, 1997: 5-6).

- ✓ Bilgi Teknolojisi
- ✓ Süreci Yeniden Planlayıp Düzenleme
- ✓ Yüksek Hızda Yönetim
- ✓ Ağ Organizasyonları
- ✓ Bilgi İşçileri
- ✓ Küreselleşme
- ✓ Operasyonel İKY
- ✓ İlişkisel İKY
- ✓ Dönüşümsel İKY

4.3. Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminin Amaçları ve Faydaları

İK fonksiyonlarının kademeli olarak dijital dönüşümü, şirketlerin bu yeni uygulamalara karşı beklentilerini artırmaktadır. Ruël (2004), incelemelerinin bir sonucu olarak dijital İK departmanlarını uygulayan şirketler için dört tür hedef belirlemiştir. Bu hedefler, dijital personel yönetiminin stratejik uyumu, maliyetleri azaltmak / üretkenliği artırmak, çalışan ve müşteri hizmetlerini iyileştirmek ve çalışan yönetimini kolaylaştırmaktır (Şendoğdu, 2020).

- ✓ Sürekli öğrenmeye, yeniliğe ve iyileştirmeye açık bir organizasyon kültürü geliştirmek,
- ✓ Bilgi, öğrenme, gelişim, kariyer ve ödül politikalarına ilişkin şeffaflığı korumak,
- ✓ Çok boyutlu organizasyonel iletişimin sağlanması,
- ✓ İş süreçlerinin maliyetlerini düşürerek ve bilgiye erişimi kolaylaştırarak karar alma sürecini destekleyebilen bir değişim aracıdır (Fındıklı ve Rofcanin, 2016).
Bireysel ve organizasyonel faydalar, İK dönüşümünün en garip ve en tartışmalı yönü olmuştur. Dijital İKG, bireysel çalışanların bağlılığını, yetkinliğini ve uyumunu artırırken İKY kurumsal bağlamda yatırım yapmaktadır.
- ✓ İKY faaliyetlerini yeniden yapılandırarak,
- ✓ İKY hizmetlerinin kalitesini ve verimliliği artırarak,
- ✓ İKY işlevlerini stratejik bir iş ortağına dönüştürerek maliyet düşürme avantajları sunmaktadır (Marler ve Fisher, 2010).

Ayrıca, işgücü piyasasındaki arz kıtlığı, toplumun bireyselleşmesi ve dolayısıyla çalışanların eğitim seviyesinin artması güç dengesini istihdam ilişkisinden çalışanlara kaydırmış; artık çalışanlar kendi kariyer yollarını belirleme yolunu seçmişlerdir. Bu bağlamda, iç müşterilere verilen hizmeti iyileştiren dijital İK uygulamalarının bu tür bir gelişimi desteklemek için önemli bir araç olabileceğini belirtilmiştir (Bayarçelik, 2020).

4.4. İnsan Kaynakları Fonksiyonlarının Dijital Dönüşüm

Rekabetin küreselleşmesi ekonomik ve demografik değişimlerin bir sonucu olarak, yüksek teknoloji ve hizmet sektörlerindeki şirketlerin dönüşümü, işverenlerin “insan sermayesine”, yani daha fazla bilgi, eğitim, deneyim, beceri ve bunlardan yararlanmaya odaklanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda insan kaynakları yönetiminin temel amacı, çalışanların şirketin mevcut ve gelecekteki amaç ve hedeflerine en etkin ve verimli şekilde, doğru yerde, doğru zamanda katkıda bulunmasını sağlamaktır. İK ile işe alma, eğitim, performans değerlendirme ve ücretlendirme, güvenlik, sağlık, sosyal haklar ve motivasyon işlevleri yerine getirilmektedir (Dessler, 2016).

Organizasyonun ihtiyaç duyduğu insan kaynağının nicelik ve nitelik açısından, doğru ve uygun termin süreleri, iş açısından tutarlı ve ekonomik, insan kaynakları planlamasında yeterli ve etkin olması da çok önemlidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi, işe alım, eğitim, insan hakları ve performans değerlendirme gibi insan kaynakları işlevleri üzerinde de etkili olmaktadır (Şimşek, Öge, 2007).

- ✓ Bordrolama ve Özlük İşlemlerinin Dijitalleşmesi
- ✓ Dijital İşe Alım
- ✓ Eğitimin Dijitalleştirilmesi
- ✓ Dijital Performans Yönetimi

4.5. İnsan Kaynakları Teknolojilerinde Geleceğin Trendleri

4.5.1. Robotik Süreç Otomasyonu

Yapay zekâ, yetenek edinme sürecini otomatikleştirmeyi başarmış, ancak İK departmanının katılımıyla operasyonel süreçleri dönüştürmeyi de hedeflemektedir. Ek olarak, RPA teknolojisi, yeni çalışanların insan kaynakları departmanının profesyonel işlevine daha fazla zaman ayırabilmeleri için çalışanları işe almak gibi zaman alıcı süreçleri kısaltmayı amaçlamaktadır. Süreçleri otomatikleştirmenin amacı, tekrarlayan görevlerin kullanımını azaltmaktır.

4.5.2. İK Analitiği

Son yıllarda verilerin önemi artmıştır. Dijital İK, insan kaynaklarının rolünü, aday işe alımından yetenek kazanımı analizine, terfi, çalışan yönetimi ve çalışan performansına kadar veriye dayalı

insan kaynakları yönetimine dönüştürmeyi hedeflemektedir. Şirketler, analitik modelleri kullanarak, çalışan performansı ile ilgili önemli verileri belirleyebilir. İnsan kaynakları analizi yoluyla, kuruluşlar yüksek performanslı sonuçlara yol açabilecek çalışanların iş değişikliklerini belirleyebilir ve beceri boşluklarını doldurmak için gereken eğitimi önerebilirler (Talentlyft, 2019).

4.5.3. Bulut İnsan Kaynaklarına Yatırım

Şirketler, iş süreçlerindeki esneklikleri ve artan iş değeri nedeniyle İK için bulut sistemlerine yatırım yapmaktadırlar. Bulut bilişim sayesinde İK departmanı ve çalışanlar istedikleri verilere istedikleri zaman erişebilirler. Ayrıca bulut tabanlı kaynaklar, dünya çapında faaliyet gösteren çok uluslu şirketlerin muhasebe süreçlerini yerel düzenlemelere uygun olarak düzenlemesini ve yönetmesini sağlamaktadır.

4.5.4. Eğitim ve Geliştirme

Şirket içi eğitim; yapay zeka, sanal gerçeklik ve artırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılarak dijitalleştirildiğinden, çalışanların eğitim stilleri değiştirmektedir. Eğitim ve öğretim geleneksel olarak işin gerektirdiği becerilere odaklanırken, çalışanların kariyer yollarında ilgilerini çeken yeni girişimleri keşfetmelerine yardımcı olmaktadır (Talentlyft, 2019).

5. YÖNTEM

5.1. Çalışmamızın Konusu

Bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte günümüzde şirketler çok yoğun bir rekabet ortamında profesyonel yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar. Dijital dönüşüm ile şirketler tüm iş süreçlerinin verimliliğini artırmak, maliyetlerini düşürmek ve müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak istiyor. Bu çalışmada, çalışanlar tarafından dijital dönüşüm algısı ile çalışanların şirketin iş süreçlerine bakışı arasındaki süreç incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, Sakarya'da çeşitli sektörlerde çalışanların beklentilerini örnek bir anket yoluyla incelemeye çalışmıştır. Bu çalışma, dijital dönüşümün sadece teknoloji ile ilgili olmadığını, insan ve iş süreçleri dahil bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamayı amaçlamıştır.

5.2 Çalışmanın Amacı

Dijitalleşme, İK alanında şirketler için birçok avantaja sahiptir. Bunlardan ilki maliyet tasarrufu sağlamasıdır. Dijitalleştirilmiş İK uygulamaları sayesinde kağıt tasarrufu vb. işletme maliyetlerini düşürür. Diğer bir avantaj ise zamandan tasarruf edilmesidir. Dijital uygulamalarla işlemler, manuel işlemlere harcanan zamandan çok daha hızlı tamamlanabilir. Sonuçta, dijital uygulamalar işletmelerin daha esnek çalışmasına olanak tanır. Bu çalışma, şirketlerin dijital İK uygulamalarını nasıl kullandıklarını ve ne kadar dijitalleştiğini inceledi. Bu çalışma, dijital dünyadaki değişimlerin insan kaynakları yönetimi uygulamalarına etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır.

5.3. Çalışmanın Önemi

Dijital dönüşüm bağlamında günümüzde pek çok şirketin sıklıkla dile getirdiği hedeflerden biri olan çok fazla araştırma ve yatırım var. Dijital dönüşümün başarılı olması için tüm şirket çalışanlarının dijital dönüşüm stratejisini anlaması, uygulaması ve desteklemesi gerekir. yönetim düzeyinde tanımlanır ve uygulanır. Şirketler tarafından geliştirilen stratejiler ancak tabanı genişlettiği takdirde başarılı olacaktır. Bu nedenle dijital dönüşümün tüm organizasyon tarafından anlaşılması ve bu süreçte uzman personelin hem desteklenmesi hem de desteklenmesi önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın, hem dijital dönüşümün sağlanması hem de dijital dönüşümün iş süreçlerine etkileri konusunda gerekli bilgilerin elde edilmesi, ayrıca üretimdeki şirketler ve ticari çalışanlar için önemli olduğu değerlendirilmektedir.

5.4. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmamızda veri toplama sürecinde anket yöntemi kullanılmıştır. Bu anketler pandemi nedeniyle şahsen yapılamamış ve veriler mail yoluyla elde edilmiştir. Araştırmamızın ilk olarak nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi ile yürütülmüş ve araştırmada hedefli örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada CEO'lar ve insan kaynakları yöneticileri ile

görüşmeler, iş haberleri ve ilgili şirketlerin web sitelerinden elde edilen ikincil veriler kullanılmıştır. Veri toplamak amacıyla “Dijital İnsan Kaynakları Yönetimi”, “Dijital Dönüşüm İK”, “Dijital Dönüşüm İnsan Kaynakları Yönetimi” ve “Dijital İşletme” başlıkları altında araştırmalar yapılmıştır. Araştırma sonucunda “Dijital İnsan Kaynakları Uygulamaları” kriterlerini karşılayan CEO’lar veya İK yöneticileri ile yapılan görüşmeler ve mesajlar ankete dâhil edilmiştir. Böylece yedi firma araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneği oluşturan firmaların internet sitelerinde ikinci bir araştırma yapılmış ve elde edilen bilgiler sınıflandırılmıştır. Son olarak firmanın adı ve “Dijital İnsan Kaynakları” ve “Dijital İK” başlıkları ile bir araştırma yapılarak bulunan görüşme ve haberler ankete dâhil edilmiştir.

Araştırmamızın ikinci yöntemi, çeşitli sektör çalışanlarının Sakarya’daki iş süreçlerine ilişkin gelişimini, içeriğini ve geniş bakış açısını vurgulamaktadır. Ayrıca çalışanların sürece bakış açısını etkileyen değerlendirmelerin üretime etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dijitalleşme ile üretim sürecinde çalışan iş akışlarında gelecek trendlerinin tartışılması, farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Sonuç olarak, çalışmaya katılmaya gönüllü olan fabrika işçileri arasından 390 kişi örnekleme alınmıştır. Dijital dönüşüm merdiveni ve çalışan kişisel bilgi formu uygulanarak elde edilmiş ve veriler analiz edilmiştir. Analizlerin iş akışı sürecinde dijital dönüşüme etkisini belirlemek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; Söz konusu model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur.

6. BULGULAR

6.1 Katılımcıların Belirlenmesi

Araştırmanın bu bölümündeki katılımcıları belirlemek için yapılan alan araştırması sırasında Sakarya İli seçilmiştir. Böylece Sakarya ilinin farklı sektörlerinde çalışma alanındaki personel yönetimi gözden geçirilmiş ve katılımcı gruptaki İK yöneticilerinin uygun zaman ve olumlu karşılayan durumdaki örneklem adayları arasından seçilmiştir. İnsanlarla telefon, bazen sosyal medya uygulamaları ve e-posta yoluyla iletişime geçilmiştir.

6.2 Veri Toplama Süreci

Bölge müzakerelerde en büyük sorun öncelikle pandeminin olduğu süreçte gerçekleştirmeye çalışılmıştır, sosyal medya veya diğer kanallar kullanım yoluyla elde edilecek insan kaynakları yönetimi uygulayıcısının bazıları zamanı veya kısıtlayıcı nedenlerle görüşmeyi kabul etmemişlerdir. Bazı personel yönetimi uygulayıcıları ise bir kurum olarak bu tür uygulamalarda yer almamaktadır. Görüşmeyi reddettiler ve olamayacaklarını söylemişlerdir. Kabul eden insan kaynakları yöneticileri ile telefon, bazen sosyal medya uygulamaları ve e-posta yoluyla iletişime geçilmiştir. Bilgi Toplama Formu: Sektör çalışanları hakkında bilgi toplamak için araştırmacı tarafından hazırlanmış olup çalışanların, yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, mesleki deneyim ve yönetsel düzey olmak üzere toplam 6 sorudan oluşmaktadır. Dijital Dönüşüm Ölçeği: Kumar (2016) tarafından çalışanların dijital dönüşüm süreci ile ilgili görüşlerini ölçmek için geliştirilmiş ve Yıldırım (2020) tarafından uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Beşli likert türde hazırlanan ölçek 12 maddeden ve 3 alt faktörden oluşmaktadır, ters soru bulunmamaktadır. Ölçeğin alt faktörlerini, “Kişisel Gelişime Katkı” (1, 2, 3, 5, 6, 7 ve 12 nolu ifadeler), “İş Yerindeki Verimliliğe Katkı” (9, 10 ve 11 nolu ifadeler) ve “Kariyer Gelişimine Katkı” (4 ve 8 nolu ifadeler) oluşturmaktadır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,886 olarak bulunduğu belirlenmiştir (Yıldırım, 2020).

6.3. Araştırmanın Sınırları

Bu araştırma; Sakarya ilinde enerji, hizmet, bilişim, teknoloji, otomotiv ve telekomünikasyon alanlarında 6 firmanın insan kaynakları yönetim çalışanı ile yapılan görüşmeler yoluyla birlikte nitel ve nicel bir araştırma tasarımı uyarlanmıştır.

- ✓ İş analizi, planlama, personel seçimi ve yerleştirilmesi, eğitim fonksiyonları,
- ✓ Geliştirme, performans yönetimi ve ücret yönetimi fonksiyonları,

✓ Veri analizi, katılımcı algıları ve ikincil veri kaynakları ile sınırlıdır.

6.4. Araştırmanın Hipotezleri

Dijitalleşme her ne kadar iş potansiyelini ve iş prosesini etkileyen bir faktör olsa da; bu dönüşüm çalışan üzerinde de ciddi etkilere sahiptir. Çalışmamızda dijital dönüşüm ölçeği, iş akışı ölçeği ve iş tanımlama ölçeği kullanılmış olup; bu ölçeklerin dijital dönüşüm algısının çalışanlar üzerindeki etkisinin ölçülmesi amacıyla kullanılmıştır. Çalışmamızda esas verinin sektör çalışanları üzerinden alınacağı için demografik özelliklerin de bu değişkenlere etkisi olacağı düşünülmektedir. Bu sebeple hipotezlere sosyo demografik değişkenler eklenmiştir.

H1: Sektörde faaliyet gösteren işletmelerde çalışanların dijital dönüşüme bakışlarının, iş akışı süreci üzerinde olumlu etkisi vardır.

H2: Sektörde faaliyet gösteren işletmelerde çalışanların dijital dönüşüme bakışlarının, iş tanımlama süreci üzerinde olumlu etkisi vardır.

H3: Dijital dönüşüm çalışanların algılarını oluşturan sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H31: Dijital dönüşümün kişisel gelişime katkı düzeyleri çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H32: Dijital dönüşümün iş yerindeki verimliliğe katkı düzeyleri çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

H33: Dijital dönüşümün kariyer gelişimine katkı düzeyleri çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.

6.5. İK Yöneticileri İle Yapılan Mülakat Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde, bibliyografik araştırmadan kaynaklanan sorunlar, saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerin verilerine göre, içerik analizinden oluşmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde, bibliyografik araştırmadan kaynaklanan sorunlar, saha araştırması kapsamında yapılan görüşmelerin verilerine göre, içerik analizinden oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcı Firmaların Dijital İnsan Kaynakları Uygulamaları Tablosu

TGK Otomotiv	İşe alım süreçlerinde video ve online mülakatlar yapılıyor,
	Çalışanlar izin, e-bordro gibi talep ya da dokümanlara mobil uygulama üzerinden ulaşabiliyor,
	İnsan Kaynakları süreçleri dijital platforma taşınmış durumda, İşe alım süreçleri tamamen dijital olarak yürütülüyor,
	Çalışanlar ile sürekli ve hızlı iletişim olanağı sağlayan ‘Whatsapp’ uygulaması bulunmaktadır,
	İnsan Mobil Uygulaması kullanılıyor,
NEUTEC	Performans yönetimi, terfi, tayin, çıkış vb. kariyer yönetimindeki iş süreçleri tamamen online ortamda ilerliyor,
	Takdir ve ödüllendirme platformunda çalışanlar, puanlarını sistem üzerinden hediye çeklerine dönüştürebiliyor.
	Tüm insan kaynakları süreçlerinin yöneticiler, çalışanlar ve İK tarafından yürütülebileceği mobil uyumlu bir dijital platform, hayata geçiriliyor, Tüm süreçlerin dijitalde olması hedefleniyor,
	Yılda bir kez yapılan performans ve çalışan bağlılık analizleri ve değerlendirmeleri yerine mobil çözümlerle şirketin anlık nabızı ölçülebiliyor,
	İşe alımlarda adaylarla ve iç ilan başvurusunda, atama izin gibi her işlem elektronik akışlarla yürütülüyor,
AGDAŞ	“Kolay İK” projesi ile KOBİ’lerin maaş ödemesi, bordro, izin, eğitim, harcama, zimmet, özlük bilgileri gibi birçok konuda şirket çalışanlarına dair süreçlerini bilgisayar, akıllı telefon ya da tabletlerinden, güvenli bir şekilde yönetebilmeleri sağlanıyor.

ALİMEKS	Doğal dil işleme (NLP) tabanlı İK Chatbot “1Bilen” üzerinden çalışanların İK uygulamalarına çok kısa sürede ulaşarak işlemlerini gerçekleştirebilmesi sağlanıyor,
	İnsan Dashboard ile veriye dayalı analizler, raporlamalar ve executive dashboard’ların yer aldığı mobil uyumlu insan kaynakları analitik uygulama ile tüm raporlara ve analizlere tek bir sistem üzerinden hızlı erişim sağlanıyor,
	KOBİ’lerin İnsan Kaynakları Yönetimini “Kolay İK” projesi ile Dijital Dünyaya Aktardı, Dijital işlemler sayesinde, çalışanların ve potansiyel yeteneklerin ihtiyaçları doğrultusunda katma değer yaratılabilecek alanlara odaklanılıyor.
	Mobil uygulama desteği ile çalışanlara online geri bildirim veriliyor,
	Mobil uygulama desteği ile oryantasyon eğitimi veriliyor,
	Eskiden kadro hesaplamaları ve raporlamalar manuel veri girişi ile yapıldığı için dikkate değer bir iş gücü ve zaman kaybedilirken bu süreçlerin dijital platformlara taşınması ile çok daha kısa zamanda ve daha az iş gücüyle hata minimuma indirilerek işlemler yapılıyor,
	Uygulaması ile çalışanların ödüller kazanabildiği eğitim ve özel fırsatlara kolayca erişebildikleri şirket içi mobil uygulamasıdır,
AKGIDA	İK süreçlerinden çalışanlar, İnsan Mobil Uygulaması ile haberdar olabiliyor. Ödüllü yarışmalar, anketler, eğlenceli, öğretici video ve içerikler bu uygulamada sunuluyor,
	İnsan Kaynakları süreçleri dijital platforma taşınmış durumda, İşe alım süreçleri tamamen dijital olarak yürütülüyor,
	İşe alım süreçlerinde video ve online mülakatlar yapılıyor, Skype platformu üzerinden ‘Sanal Kariyer Fuarı’ yapılmaktadır.
	Mavi yaka iş başvuruları internet üzerinden QR kod ya da bir linkle oluşturulan başvuru formu kullanılarak gerçekleştiriliyor,
	İşe alımlarda ön eleme yapay zekâ tarafından yapılıyor, İşe alımlarda, AI (yapay zekâ), Machine Learning (Makine Öğrenmesi) gibi teknolojilerle aday havuzunu dijital olarak önceliklendirmek ve en uygun yetenekleri çekmek ana hedefler arasında.
TOYOTA BOSHOKU	Yılda bir kez yapılan performans ve çalışan bağlılık analizleri ve değerlendirmeleri yerine mobil çözümlerle şirketin anlık nabızı ölçülebiliyor,
	İnsan Chatbot, gelen soruların yapay zekâ aracılığıyla yanıtlanabildiği chatbot uygulamasıdır. Bu uygulama ile İK süreçleri ile ilgili 4 binden fazla soruya anında yanıt vererek hem İK ekiplerinin hem de çalışanların hayatı kolaylaştırılıyor,
	İnsan Dashboard ile veriye dayalı analizler, raporlamalar ve executive dashboard’ların yer aldığı mobil uyumlu insan kaynakları analitik uygulama ile tüm raporlara ve analizlere tek bir sistem üzerinden hızlı erişim sağlanıyor,
	İnsan Mobil Uygulaması kullanılıyor,
	Online staj programıdır, Tamamen dijital ve kişiye özel işe alım deneyimi sunan üniversite öğrencilerine yönelik staj programıdır,

6.6. Dijital Dönüşüm Ölçeği Ait Araştırma Bulguları

6.6.1. Doğrulamalı Faktör Analizi-DFA

“DFA, daha önceden açıklayıcı faktör analizi ile belirlenmiş faktörler arasında yeterli düzeyde ilişkinin olup olmadığını, hangi değişkenlerin hangi faktörlerle ilişkili olduğunu, faktörlerin birbirlerinden bağımsız olup olmadığını, faktörlerin modeli açıklamakta yeterli olup olmadığını sınamaktadır” (Özdamar, 2004). Kullanılan ölçek yapıları yapılan analizler ile geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ve sonrasında DFA ile sinanmıştır. Ölçek yapısı için DFA yapılmış olup

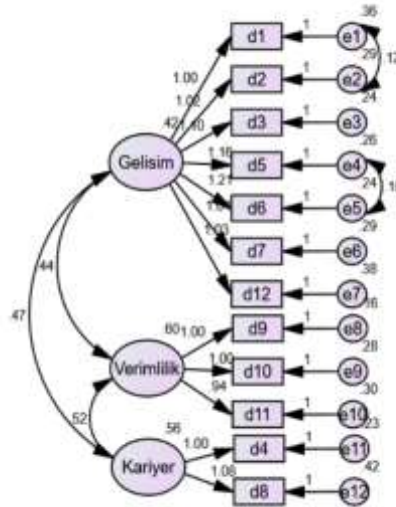
Akgün, Büyüköztürk, Özkahveci ve Demirel (2004), tarafından kabul edilen uyum indeksleri sınır değerleri araştırmada temel alınmıştır.

Tablo 2. Dijital Dönüşüm Ölçeğinin Uyum İndeks Değerleri

	İlişkisiz	Çok Model	Faktörlü	Sınır Değerler
$\chi^2/$	8,006	4,582		<5
GFI	,831	,907		
CFI	,907	,956		>0,80
NFI	,896	,923		
RMSEA	,134	,096		<0.05

İlişkisiz modele uygulanan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen uyum indeks değerleri $\chi^2 = 8,006$, GFI=0.831, CFI=0.907, NFI=0.896, RMSEA=0.134'dür.

Belirtilen uyum indeksleri sınır değerlerine göre iyi uyum indeks değerlerine sahip olmadığı belirlenmiştir. Modifikasyon indeks değerleri incelendiğinde kişisel gelişime katkı boyu altında yeralan 1'inci madde (1. İfade) ile 2'nci madde (2. İfade) ve 4'üncü madde (5. İfade) ile 5'inci madde (6. İfade) arasındaki hata kovaryans değerleri arasındaki ilişkinin dikkate alınmasının gerekli olduğuna karar verilmiştir. Bu sonuca göre "madde çiftleri aynı gizil değişken altında yer aldığı ve anlamca birbirine yakın olduğu" değerlendirilmiştir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2004). Söz konusu maddeler arasındaki hatalar kovaryanslarla ilişkilendirilmeden sonra oluşturulan model DFA ile sınanmıştır.

Şekilde oluşturulan çok faktörlü modele uygulanan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde elde edilen uyum indeks değerleri , GFI=0.907, $\chi^2 = 4, 582$ CFI=0.956,

NFI=0.923, RMSEA=0.096'dır. Büyüköztürk ve diğerlerinin (2004) yapmış olduğu araştırmaya göre RMSEA değeri sınır değer aralığında bulunmamaktadır, ancak farklı bir araştırmada (Bağlıbel, Samancıoğlu ve Bindak (2015)) "RMSEA değerinin 0,08-0,10 arasında olması" "vasat uyum" olarak değerlendirebileceği ve kabul edebileceği" belirlenmiştir. Sonuç olarak DFA sonrasında uyum iyiliği değerlerine bakıldığında, üç faktörlü yapıdan ve 12 maddeden oluşan ölçüm modeli için gözlenen değişkenlerin, örtük değişkenleri yeterli düzeyde temsil ettiği görülmektedir.

6.6.2. İç Tutarlılık Analizi

Çalışmanın bu noktasında; veri toplama vasıtası olarak tercih edilen Dijital Dönüşüm Ölçeği ifadeleri toplamda 12 maddeden oluşmakta olup ölçeklere verilen cevaplara göre güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlikle ilgili katsayının değerlendirme ölçütleri aşağıda yer almaktadır;

“ $0.00 < \alpha < 0.40$ aralığında ise güvenilir değil”

“ $0.40 < \alpha < 0.60$ aralığında ise düşük güvenilirlikte.”

“ $0.60 < \alpha < 0.80$ aralığında ise oldukça güvenilir.”

“ $0.80 < \alpha < 1.00$ aralığında ise yüksek derecede güvenilir” (Özdamar, 1999, s. 513)

Tablo 3. Değişkenlere Ait Güvenilirlik Analizi Bulguları

Ölçekler Sayısı ⁰	Cronbach's Alpha	
Dijital Dönüşüm	0,950	12
Kişisel Gelişime Katkı	0,925	7
İş Yerindeki Verimliliğe Katkı	0,875	3
Kariyer Gelişimine Katkı	0,788	2

Dijital Dönüşüm Ölçeğinin 0,950, olduğu belirlenmiştir. Bu değerler; ölçeklerin “yüksek derecede ve oldukça güvenilir olduklarını” ve analizde kullanılmasında bir engelin olmadığını göstermektedir.

6.6.3. Regresyon Analizine Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında, dijital dönüşümün süreç üzerindeki etkisi belirlenirken basit lineer regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizlerinden önce, ölçek yapılarına dönük normallik, doğrusallık ve homojenlik varsayımları incelenmiştir. Durbin-Watson istatistik değerinin 2 civarı olması, hatalar arasında otokorelasyon olmadığını gösterdiği belirlenmiş olup yapılan analizlerde Durbin-Watson istatistiği 1,838 ve 1,866 olduğu için hatalar arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır” (Genceli, 1973, s. 179).

Tablo 4. Dijital Dönüşümün İş Akışı Süreci Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar			F	R ₂
	B	Std. Hata	β	T	P		
Sabit	1,96 2	204		9,59 8	0,000	70,380 *	0,153
	0,428	0,51	0,391	8,38	0,000		

Dijital Dönüşüm
(X_{1A})

9

2 Bağımlı Değişken: İş Akışı (Y)

* $p < 0.01$

Dijital dönüşümün iş akışı sürecini ne derece etkilediğini tespit etmek amacıyla yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre; bu modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu dijital dönüşümün, iş akışı sürecinin varyansının %15,3'ünü açıklayabildiği görülmektedir ($R^2=,153$; $F(1,389)=70,380$, $p < 0.001$). Bulunan sonuçlara göre; dijital dönüşüm iş akışı sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı ($\beta=0.391$, $t=8,389$, $p < 0.001$) belirlenmiştir. Bir diğer değişle, çalışma grubunu oluşturan çalışanların, dijital dönüşüm algılar iş akışı sürecini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca regresyon eşitliği incelendiğinde; dijital dönüşüm düzeyindeki bir birimlik artış, iş akışı süreci düzeyinde 0,428'lik bir artışa neden olacaktır. Oluşturan modelin denklemi ise $Y = \text{Sabit} + X_{1A}$ olarak kurulmuştur. Dijital dönüşüm iş akışı sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı için "H1: Çeşitli sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışanların dijital dönüşümlerinin, iş akışı süreci üzerinde olumlu etkisi vardır." hipotezinin kabul edilmiştir.

Tablo 5. Dijital Dönüşümün İş Tanımlama Üzerindeki Etkisi

	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar			F	R ₂
	B	Std. Hata	β	T	P		
Sabit	2,216	0,15		14,755	0,000		
Dijital Dönüşüm (X_{1A})	0,238	0,38	0,306	6350	0,000	40,353	0,94

Bağımlı Değişken: İş Tanımlama (Y)

Dijital dönüşüm, iş tanımlama sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı ($\beta=0.306$, $t=6,350$, $p < 0.001$) belirlenmiştir. Bir diğer değişle, çalışma grubunu oluşturan çalışanların, dijital dönüşüm iş tanımlama sürecini pozitif yönde etkilemektedir. Ayrıca regresyon eşitliği8 incelendiğinde; dijital dönüşüm düzeyindeki bir birimlik artış, iş tanımlama süreci düzeyinde 0,238'lik bir artışa neden olacaktır. Dijital dönüşüm, iş tanımlama sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı için "H2: Çeşitli sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde çalışanların dijital dönüşümlerinin, iş tanımlama süreci üzerinde olumlu etkisi vardır." hipotezinin kabul edilmiştir.

6.6.4. Analiz Bulguları

- ✓ Araştırma grubunu teşkil eden çalışanların kişisel bilgilerinden yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, mesleki deneyim süresi ve yönetici olma durumu dağılımları incelendiğinde;

- ✓ Araştırmaya dâhil olan çalışanların, yaş ortalamasının $35,80 \pm 10,74$ olduğu, %18,7'sinin 46 yaş ve üzeri, %18,4'ünün 25 yaş ve altı, %18,2'sinin 36-40 yaşlarında, %17,9'unun 31-35 yaşlarında, %17,6'sinin 26-30 yaşlarında ve %9,2'sinin 41-45 yaşlarında olduğu,
- ✓ Araştırmaya dâhil olan çalışanların, %55,2'sinin kadın ve %44,8'inin erkek olduğu,
- ✓ Araştırmaya dâhil olan çalışanların, %56,5'inin evli ve %43,5'inin bekâr olduğu,
- ✓ Araştırmaya dâhil olan çalışanların, %62,7'sinin ön lisans/lisans mezunu olduğu,
- ✓ Araştırmaya dâhil olan çalışanların, %41,4'ünün 10 yılın üzerinde mesleki deneyim süreleri varken %24,6'sının 1-3 yıl, %12,3'ünün 4-5 yıl, %12,3'ünün 6-7 yıl ve %9,5'inin 8-9 yıl mesleki deneyim süresinin olduğu belirlenmiştir.
- ✓ Çalışanların yaşı, dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, iş tanımlama süreci, işin anlamlılığı ve geri bildirim grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı
- ✓ Çalışanların cinsiyeti, dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı ve iş tanımlama süreci grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı
- ✓ Çalışanların medeni durumu dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, kendini işe verme, iş tanımlama süreci, beceri çeşitliliği, işin anlamlılığı, geri bildirim ve özerklik grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı,
- ✓ Çalışanların eğitimi, dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, iş akışı süreci, işten zevk alma, kendini işe verme, beceri çeşitliliği ve geri bildirim grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı,
- ✓ Çalışanların mesleki deneyimi, dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, iş tanımlama süreci, işin anlamlılığı, geri bildirim ve özerklik grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı, çalışanların yönetici olma durumu dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, iş akışı süreci, işten zevk alma, kendini işe verme, iş tanımlama süreci ve beceri çeşitliliği grup ortalama skorları arasında farklılık oluştururken işin anlamlılığı, geri bildirim ve özerklik grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Dijital dönüşümün iş akışı ve iş tanımlama süreçleri üzerindeki etkisi incelendiğinde;
- ✓ Dijital dönüşüm, iş akışı sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı ve dijital dönüşüm düzeyindeki bir birimlik artış, iş akışı süreci düzeyinde 0,428'lik bir artış sağladığı,
- ✓ Dijital dönüşüm, iş tanımlama sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı ve dijital dönüşüm düzeyindeki bir birimlik artış, iş tanımlama süreci düzeyinde 0,238'lik bir artış sağladığı saptanmıştır.

Tablo 6. Kişisel Bilgilerine Göre Değişkenlerin Değerlendirmesi

Hipotez No	Yaş	Cinsiyet	Medeni Durum	Eğitim	Mesleki Deneyim	Yönetici Olma Durumu
H3: Dijital dönüşüm çalışanların algılarını oluşturan sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.	X	✓	X	✓	X	✓

H3₁ : Dijital dönüşümün kişisel gelişime katkı düzeyleri çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.	X	X	X	X	X	✓
H3₂ : Dijital dönüşümün iş yerindeki verimliliğe katkı düzeyleri çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.	X	X	X	X	X	✓
H3₃ : Dijital dönüşümün kariyer gelişimine katkı düzeyleri çalışanların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılık göstermektedir.	X	X	X	X	X	✓

SONUÇ

Dijitalleşme, günümüzde Endüstri 4,0 ile şirketleri en çok etkileyen konulardan biridir. Dijitalleşme, işletmelerin mal ve hizmet üretiminde dijital teknolojilerden faydalanması anlamına gelir. Dijital teknolojiler, işletmelerin rakiplerine göre rekabet avantajı elde etmeleri için işletmelere zaman ve maliyet tasarrufu sağlar. İnsan kaynakları yönetimi, dijital dönüşümden en çok etkilenen iş fonksiyonlarından biridir. Bu anlayışa stratejik bir yaklaşım ekleyen insan merkezli bir yaklaşımla insan kaynaklarını yönetmekten insan kaynaklarını yönetmeye geçiş gerçekleşmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte günümüzde insan kaynakları yönetiminde dijitalleşme çok önemli hale geldi. İnsan kaynakları yönetimi alanında kullanılan dijital teknolojiler arasında yapay zekâ robotları ile görüşmeler, chatbot kullanımı, maaş bordrolarının aktarılması, tatiller, kişisel bilgilerin dijital ortama aktarılması, çevrimiçi eğitim, uygulamalarda QR kodlarının kullanılması. Tüm İK işlevlerinden mobil uygulamalara ve buradan çevrimiçi izlemeye, performans ölçümüne ve anında geri bildirimlere ve dijital kariyer planlarına kadar. Dijitalleşmenin işletmeler için kişisel uygulamalar açısından birçok faydası olup, maliyet tasarrufu sağlamasıdır.

Bu çalışmada, Sakarya'da hizmet ve üretim sektörlerinde faaliyet gösteren şirketlerde çalışanların dijital dönüşüm algılarının iş süreçlerine bakışlarına etkisi incelenmiştir. Araştırmaya katılan 390 çalışanın, yaş ortalamasının $35,80 \pm 10,74$ olduğu, %18,7'sinin 46 yaş ve üzeri, %18,4'ünün 25 yaş ve altı, %18,2'sinin 36-40 yaşlarında, %17,9'unun 31-35 yaşlarında, %17,6'sinin 26-30 yaşlarında ve %9,2'sinin 41-45 yaşlarında olduğu görülmektedir. Bu örneklemin %55,2'sinin kadın ve %44,8'inin erkek personel oluşturmakla birlikte medeni durum ve eğitim seviyeleri de farklılık göstermektedir. Çalışanların büyük bir çoğunluğunun 10 yıl üzeri tecrübeye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Çalışanların yaşı, dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı ve kariyer gelişimine katkı grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmamaktadır. İşletmede çalışan her bir yaş grubu bu değişimin kendi gelişim ve işletmeye katkısının değişmediğini düşünmektedir. Bağımsız örneklem t testi sonuçlarına göre; çalışanların yönetici olma durumuna göre dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, algıları istatistikî bakımdan anlamlı farklılaşmakta ve yönetici olan çalışanların dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı skorları yönetici olmayanlara göre daha yüksektir. Diğer bir ifade ile çalışanların yönetici olma durumu dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı grup ortalama skorları arasında farklılık oluştururken işin anlamlılığı, geri bildirim ve özerklik grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmamaktadır.

Elde edilen bu sonuca göre sektörde dijitalleşme belirlenen değişkenler doğrultusunda yöneticileri etkilemektedir. Bu değişimin işletmeye ve çalışan personele olumlu yönde etkisi

olacağı tespit edilmiştir. Değişim, her şeyden önce yönetimle başlamaktır. Değişim felsefesi olmayan örgütsel kültürün varlığı, fiziksel veya zihinsel açıdan değişimin önündeki en büyük engel olmaktadır. Görüşme sonrası yapılan açıklamalarda, iş liderlerinin endüstriyel değişimi destekledikleri anlaşılmaktadır. Değişim hakkında konuşurken akıllara gelen en büyük sorulardan birini şüphesiz kuruluşun çalışanları oluşturmaktadır. Hawthorne'un araştırmasına göre, insan faktörü, göz ardı edilemeyecek organizasyonlarda önemli bir rol oynamaktadır. Bu bakış açısına göre çalışanlar, organizasyonel değişikliklerin dâhil olduğu noktadan doğrudan etkilenen organizasyonun kaynaklarına ait olmaktadır. Dijital dönüşüm yolunda kullanılan yoğun teknoloji, çalışanlar için gelecek endişeleri ve gelecekteki iş olanaklarından mahrum kalabilecekleri fikrini yaratmaktadır. Buna karşı olarak çalışmamızda ise Araştırmaya dâhil olan çalışanların, kişisel gelişime katkı algıları ile kariyer gelişimine katkı çeşitliliği ve geri bildirim algıları arasında pozitif yönde ve düşük, orta ve yüksek seviyede ilişki varken kişisel gelişime katkı algıları ile işin anlamlılığı ve özerklik algıları arasında istatistiksel anlamda ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışanların demografik özelliklerine göre dijital dönüşüm, kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı grup ortalama skorları arasında farklılık oluştururken işin anlamlılığı, geri bildirim ve özerklik grup ortalama skorları arasında farklılık oluşturmadığı tespit edilmiştir. Dijital dönüşüm iş tanımlama ve iş akış sürecini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde yordadığı ve dijital dönüşüm düzeyindeki bir birimlik artış, iş tanımlama ve iş akış süreci düzeyinde artış sağladığı saptanmıştır. Bu sonuçların sektör üzerinde değerlendirmesi yapılır ise; her geçen gün gelişme ve ilerleme gösteren, sürekli kendini yenileyen sektörde dijital dönüşüm algısı kişisel gelişime katkı, iş yerindeki verimliliğe katkı, kariyer gelişimine katkı, iş akışı süreci, işten zevk alma, kendini işe verme, iş tanımlama süreci ve beceri çeşitliliği grup ortalama skorların olumlu yönde gelişmesi işletme verimliliğini arttıracaktır. İş tanımlama süreci ve beceri çeşitliliği grup ortalama skorların olumlu yönde gelişmesi çalışanların işteki performanslarını arttıracaktır. Sektöründe yapılabilecek sektör lideri süreç önerileri şu şekilde özetlenebilir:

- ✓ Çalışma, iş özelliklerinin sektör çalışanların iş akışını etkilediğini göstermektedir. Bu bağlamda, yöneticiler çalışana çalışma koşullarının uzmanlaşmış durumuna katkıda bulunmalıdır. Bu şekilde, çalışanlar daha fazla iş akışı deneyimi yaşayabilirler. Böylece, genel ve profesyonel faaliyetlerin kalitesini arttırmak için desteklenir.
- ✓ Çalışmanın bir başka çıkarımı, hangi çalışma akışına katkıda bulunduğudır. Araştırmanın içinde olması ve bu çalışmaların deneyimin etki oranı üzerine kurulması gerektiği tahmin edilmektedir.
- ✓ Araştırma sonucunda, duygusal iş miktarının bağımsız duygusal ve bağımsızlık seviyesi olarak arttığı tespit edildi. Bu bölüm, mesleğini gerçekleştirmek için finansal ve manevi önlemler alınmalıdır.
- ✓ Araştırmacılar, Nitel Araştırma Yöntemleri ile ilgili sektör yöneticileri perspektifinden ilgili boyutları gözden geçirebilirler.
- ✓ İş akışı iş özellikleri arasındaki ilişkide, farklı değişkenler arasındaki aracı ilişkisi incelenmelidir.
- ✓ Çalışan duygusal ilişkilerde, farklı değişkenler arasındaki ilişki incelenebilir.
- ✓ İş özellikleri-duygusal emek ilişkisinin sağlık durumu üzerindeki etkisi, cinsiyetlere göre araştırılabilir.
- ✓ İş akışı-duygusal işçilik ilişkileri, argümanları, tükenmişlik ve iş tatmini bir değişkeni Kabul eden bir modelde incelenebilir.

Sektör bireysel performansı artırmak için çalışanlara işlerinde yardımcı olacak görsel içerikler iş sırasında çalışanlara aktarılabilir.

Sonuç olarak, dijital dönüşümün iş süreçlerine uygulanması dünya çapında çok popülerken, bazı şirketler bekle ve gör stratejisinde geride kalmaktadır. Bu durum, bu şirketler için rakiplere uygulanabilir bir rekabet avantajı kaybetme riskini taşımaktadır. Sektörün dijital dönüşüm sürecinin uygulanmasının zorluklarını ele alacak ve örnek teşkil edecek bir çalışmaya girmek için araştırmacıların bu alanda çalışmaları önemli olduğu varsayılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarını değerlendirilirken, dördüncü sanayi Devrimi'nin bu konuda tekstil sektörü ve kuruluşlar için bir adım olması önemliydi. Muhatapların gelecekte de yer almak ve etkin bir şekilde rekabet edebilmek için dijital dönüşüm sürecine uyumsağlama ihtiyacının farkında oldukları kaydedilmiştir. Bu nitelendirici çalışmalarda, tekstil sektörünün sanayi devriminden dijital dönüşüm sürecine geçiş sebebinin üretim hataları, kalite ve verimlilik eksikliği olduğu açıktır. Ayrıca tüm adaptasyon çabalarına rağmen karşılaşılabilecek bazı engeller vardır ve yatırım maliyetleri yüksektir, vasıflı işçi sayısı yetersizdir ve birbirine bağlı teknolojiler siber saldırılara karşı savunmasızdır. Bununla birlikte iş akışının duygusal emeği etkilediği bilinmektedir. Yüzeysel davranıştan çok derin ve dürüst davranışı destekleyen iş akışı deneyimlerinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu araştırmanın bir başka bulgusu, geri bildirim iş akışına dâhil olmasıdır. Bu nedenle çalışanlar, yapılan işin etkinliği konusunda geri bildirim sağlamaları için teşvik edilmeli ve takdir edilmelidir. Geri bildirim sağlayıcılar olarak elektronik anket formları veya elektronik oylama yöntemleri kullanılabilir. Çalışma, iş özelliklerinin çalışanların iş akışını etkilediğini tespit etmiştir. Bu bakımdan yöneticiler, çalışanların profesyonel çalışma koşullarına katkıda bulunmalıdır. Böylece çalışanlar daha fazla iş tecrübesine sahip olabilir. Böylece üretim faaliyetlerinin kalitesinin artırılması desteklenmektedir. Literatür taraması yapıldığında dijital dönüşümün tekstil sektöründeki iş süreçlerine etkisi kapsamında ele aldığımız ölçekler ile daha önce yapılmış bir çalışmaya rastlanmamıştır. Alinyazın taraması yapıldığında ağırlıklı olarak dijital dönüşümün şirket açısından değerlendirmeleri yapılmıştır. Çalışmamızda çalışan verimliliği değişkenleri ile ele alınması çalışmamızın nitelikli bir çalışma olarak literatüre geçmesini sağlayacaktır. Bu sebeple veri sayısı ve verinin elde edildiği bölge değiştirilerek yapılacak olan çalışmalar için örnek teşkil edecektir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, H., ve Köse, Y. (2013). Değişim Teorileri ve Örgütlerde Değişim (Change in Organizations). 01 15, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/273057438_Degisim_teorileri_ve_organutlerde_degisim_Change_in_Organizations adresinden alındı
- Aktan, E. (2018). Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu. Bilgi Yönetimi Dergisi, 1(1), 1-22. 01 05, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/by/issue/37228/403010> adresinden alındı
- Alçın, S. (2016). “Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları”, Ekonomi ve İnsan Popüler Yönetim Dergisi, 63: 46-47.
- Almagor, R. C. (2011). Internet History. International Journal of Technoethics, 2(2), 45-64. doi:10.4018/jte.2011040104
- Altınok, M. (2021). Dijital Dönüşen İşletmelerdeki Değişim, Gelişim, Yenilik Ve Tepkiler: Türkiye Mücevherat Sektöründe Dijital İş Süreç Dönüşümü Üzerine Bir Çalışma, Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, 2021
- Arslan, M. (2016). Dijital İşe Alım, Digital İK, Kariyer.net, E-Book.
- Asiltürk, A. (2018). “İnsan Kaynakları Yönetiminin Geleceği”: İK 4.0, Journal of Awareness, 3(özel): 527-544.

- Aybars, U., ve Kınacı, A. C. (2006). Yapay Zeka Teknikleri ve Yapay Sinir Ağları Kullanılarak Web Sayfalarının Sınıflandırılması. inet-tr'06 - XI. "Türkiye'de İnternet" Konferansı Bildirileri (s. 345-349). Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi. 01 04, 2021 tarihinde http://inet-tr.org.tr/inetconf11/kitap/ugur_kinaci_inet06.pdf adresinden alındı
- Bayarçelik, E.B. (2020). "Dijital Dönüşümün İnsan Kaynakları Yönetimi Üzerine Etkileri",2020
- Baykal, N. (2018, 04 12). Türkiye'de İnternet 25 Yaşında. (Tübitak, Prodüktör) 01 25, 2021 tarihinde Bilim Genç: <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/turkiyede-internet-25-yasinda> adresinden alındı
- Bıçakçı, S. (2014). NATO'nun Gelişen Tehdit Algısı: 21. Yüzyılda Siber Güvenlik. Uluslararası İlişkiler, 10(40), 101-130. 01 05, 2021 tarihinde <https://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2015/04/Bicakci-NATOnun-Gelisen-Tehdit-Algisi.pdf> adresinden alındı
- Bilgi Teknolojileri Ve İletişim Kurumu. (2013). Bulut Bilişim. Ankara: Bilgi Teknolojileri Ve İletişim Kurumu. 01 05, 2021 tarihinde <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/slug/bulut-bilisim.pdf> adresinden alındı
- Brynjolfsson, E., ve McAfee, A. (2020). Dijital Dönüşüm - Yapay Zeka. (S. Talay, A. Ant, Dü, ve L. Göktem, Çev.) İstanbul: Harvard Business Review Press.
- Celep, M. ve Afacan Fındıklı, M. (2018). Elektronik İnsan Kaynakları Uygulamalarının Örgütsel Çıktılar Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de Yabancı İştirakli Sigorta Şirketlerinde Bir Araştırma, Beyder, 13(1): 63-77.
- Çelen, S. (2017). Sanayi 4.0 ve Simülasyon. International Journal Of 3D Printing Technologies And Digital Industry, 1(1), 9-26. 01 16, 2021 tarihinde http://3dprintturkey.org/assets/uploads/002_celen.pdf adresinden alındı
- Çelik, S. (2018). Siber Uzay ve Siber Güvenliğe Multidisipliner Bir Yaklaşım. Academic Review Of Humanities And Social Sciences, 1(2), 110-119. 01 05, 2021 tarihinde <https://savunmasanayiidergilik.com/images/uploads/Makale/Siberuzayvesiberguvenligemulti-disiplinerbiryaklasim.Pdf> Adresinden Alındı
- Çetin, C. (2013). Temel İşletmecilik, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Çiftçioğlu, A. B. Mutlu, M. ve Katırcıoğlu, S. (2019). "Endüstri 4.0 ve İnsan Kaynakları Yönetiminin İlişkisi", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(1): 31-53.
- Demir, A. O. (2019). "Digital Skills, Organizational Behavior and Transformation of Human Resources": A Review, Ecoforum, 1(18): 1-6.
- Dessler, G. (2016). Human Resource Management. EditionUSA: Pearson.
- Dijital Akademi - Tübitak. (2016). (T. B. YTE, Prodüktör) 01 26, 2021 tarihinde Endeklerde Türkiye: <https://www.dijitalakademi.gov.tr/olcumlerde-turkiye> adresinden alındı
- Doğan, A. (2011). "Electronic human resource management and its functions". İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 2(2), 51-80.
- Doğan, K., ve Arslantekin, S. (2016). Büyük Veri.Önemi, Yapısı Ve Günümüzdeki Durumu. DTCF Dergisi (56.1), 15-36. 01 05, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/315059359_Buyuk_veri_onemi_yapisi_ve_gunum_uzdeki_durum adresinden alındı
- Erdağ, B.Ş. (2016) Bordrolama Ve Özlük İşleri'nin Dijitalleştirilmesi, Dijital İK, Kariyer.net, E-Book.
- Erdağ, B.Ş.(2016). Eğitimin Dijitalleştirilmesi, Dijital İK, Kariyer.net, EBook.
- Erkan, H. (1993). Bilgi Toplumu ve Ekonomik Gelişmeler. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. examination of gender differences. International Journal of Manpower, 25(2), 195-210.
- Fındıklı, M. A., & Rofcanin, Y. (2016). The concept of e-HRM, its evolution and effects on organizational outcomes. Technological challenges and

- Gere, C. (2018). Dijital Kültür (1 b., Cilt 1). (A. Akın, Çev.) İstanbul: Salon Yayınları.
- Gezgin, D. M., ve Sakallı, F. B. (2013). Kablosuz Ağ Teknolojileri ve Şifreleme. (U. Lazyüksel, Dü.) Edirne: Paradigma Kitapevi Yayınları. 01 06, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/320531569_Kablosuz_Ag_Teknolojileri_ve_Sifreleme adresinden alındı
- Gökrem, L., ve Bozuklu, M. (2016). Nesnelerin İnterneti: Yapılan Çalışmalar ve Ülkemizdeki Mevcut Durum. (E. Altuntaş, ve Z. Doğan, Dü) Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi(13), 47-68. 01 06, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/328306399_Nesnelerin_Interneti_Yapilan_Calismalar_ve_Ulkemizdeki_Mevcut_Durum_Internet_of_Things_Application_Fields_and_The_Current_Situation_in_Our_Country adresinden alındı
- Göktaş, P. ve Baysal, H. (2018). “Türkiye’de Dijital İnsan Kaynakları Yönetiminde Bulut Bilişim”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23(4): 1409-1424.
- Gülşen, İ., ve İzdemir, Ş. (2019, 08). Mobil Teknolojinin Perakendecilik Üzerindeki Etkileri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 14(2), 421-440. 01 06, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/789651> adresinden alındı
- Holm, A.B.,(2014). Institutional context and e-recruitment practices of Danish organizations. Employee Relations, 36(4), 432 – 455.
- Huang, J. -H., Jin, B. -H., & Yang, C. (2004). Satisfaction with business-toemployee benefit systems and organizational citizenship behavior: An
- Huawei. (2019). 2019 Global Connectivity Index-Methodology. 01 22, 2021 tarihinde 2019 Global Connectivity Index: <https://www.huawei.com/minisite/gci/en/methodology.html> adresinden alındı
- Iraz, R. ve Yıldırım, E. (2005). Bilgi Yönetimi Anlayışının Benimsenmesi ve Bilgi Teknolojileri Uygulamalarının İnsan Kaynakları Yönetimine Etkileri: E-Learning Örneği. 4. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı. Değişim Yayınları: 15-16 Eylül, Sakarya.
- ITU Publications. (2020). Measuring digital development Facts and figures 2020. Geneva Switzerland: International Telecommunication Union. 01 24, 2021 tarihinde <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx> adresinden alındı
- İçten, T., ve Bal, G. (2017). Artırılmış Gerçeklik Üzerine Son Gelişmelerin ve Uygulamaların İncelenmesi. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, 5(2), 111-136. 01 06, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/840617> adresinden alındı
- İşler, B., ve Kılıç, M. Y. (2021). Eğitimde Yapay Zeka Kullanımı ve Gelişimi. e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergi – eJNM, 1-11. 01 04, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1106175> adresinden alındı
- Jobvite (2018). Jobvite Recruiter Nation Reports, <https://www.jobvite.com/wp-content/uploads/2018/11/2018-Recruiter-Nation-Study.pdf> (1.06.2019)
- Jones, J. W. (1997). Virtual HR: Human Resources Management in the Information Age. Menlo Park, CA: Crisp Publications.
- Jost, D. (2019, 06 10). What is a sensor? 01 06, 2021 tarihinde Fierce Electronics: <https://www.fierceelectronics.com/sensors/what-a-sensor> adresinden alındı
- Karabacak, Z. İ., ve Sezgin, A. A. (2019, 06). Türkiye’de Dijital Dönüşüm Ve Dijital Okuryazarlık. Türk İdare Dergisi (488), 319-343. 01 26, 2021 tarihinde https://www.researchgate.net/profile/Ayşe_Aslı_Sezgin/publication/335840242_Turkiye'de_Dijital_Donusum_Ve_Dijital_Okuryazarlik/links/5d7f90fc299bf10c1ab12c17/Turkiyede-Dijital-Doenuesuem-Ve-Dijital-Okuryazarlik.pdf adresinden alındı

- Kayıkçı, Y. M. ve Bozkurt, K. A. (2018). “Dijital Çağda Z ve Alpha Kuşağı, Yapay Zeka Uygulamaları ve Turizme Yansımaları”, Sosyal Bilimler Metinleri, 1: 54- 64.
- Khan, B. H. (2005). *Managing e-Learning: Design, Delivery, Implementation and Evaluation*. London, U.K.: Information Science Publishing.
- Kozanoğlu, H. (2018). *50 Soruda Teknolojik Gelişmeler ve Hayatımız (1 b.)*. İstanbul: Altınbaş Üniversitesi Yayınları.
- Kravchenko, O., Leshchenko, M., Marushchak, D., Vdovychenko, Y., ve Svitlana, B. (2019, 01). The digitalization as a global trend and growth factor of the modern economy. *SHS Web of Conferences* (65), 07004. doi:10.1051/shsconf/20196507004
- Lepak, D. P., & Snell, S. A. (1998). *Virtual HR: Strategic human resource management in the 21st century*. Human Resource Management Review, management: matching human and business needs (1st edition), CRC Press, Boca Raton, 35-51.
- Marler, J. H., & Fisher, S. L. (2010). An evidence-based review of E-HRM and strategic human resource management. *Third European Academic*
- Maurer, S.D. and Liu, Y. (2007). Developing effective e-recruiting websites: insights for managers from marketers. *Business Horizons*, 50(4), 305-305.
- Mayekar, S. (2018, 05 5). Top Artificial Intelligence Technologies-Past, Present & Future. *Analytics Insight*: <https://www.analyticsinsight.net/top-artificial-intelligence-technologies-past-present-future/> adresinden alındı
- Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. www.bitcoin.org. 01 06, 2021 tarihinde <https://bitcoin.org/bitcoin.pdf> adresinden alındı
- Nivlouei, F. B. (2014). Electronic human resource management system: The main element in capacitating globalization paradigm. *International Journal of Business and Social Science*, 5(2), 147–159.
- Obi, T., ve Iwasaki, N. (2020). *The 15th WASEDA International Digital Government Rankings Report*. Tokyo: The Institute of Digital Government at Waseda University, Tokyo in cooperation with the International Academy of CIO (IAC). 01 26, 2021 tarihinde https://idg-waseda.jp/pdf/WASEDA_Digital_Government_Ranking_2019_2020.pdf adresinden alındı
- Oracle. (2019, 12 10). Yapay Zekâ Nedir? 01 04, 2021 tarihinde www.oracle.com: <https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/what-is-ai/> adresinden alındı
- Otomasyon. (2018, 12 06). Endüstri 4.0’ın Ön Koşulu Olarak Akıllı Sensörler. 01 06, 2021 tarihinde <http://www.otomasyondergisi.com.tr/bolumler/arastirma/endustri-4-0in-on-kosulu-olarak-akilli-sensorler/> adresinden alındı
- Öge, S. (2004). Elektronik insan kaynakları yönetimi (E-HRM)’nde insan kaynakları enformasyon sistemi (HRIS)’nin önemi ve temel kullanım alanları. 3. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi. Eskişehir, 109-117.
- Pağda, Z. (2019). “Dijital Transformasyon ve İnsan Kaynaklarına Etkisi”, *Harvard Business Review Türkiye*, 09.04.2019.
- Ployhart, R.E. (2006). Staffing in the 21st century: new challenges and strategic opportunities, *Journal of Management*, 32(6), 868-897.
- Rajalakshmi, M. ve Gomathi, S., 2016. A Review on E-HRM: Electronic Human Resource Management. *Indian Journal of Research*. 5(8).
- Rogers, D. L. (2016). *Dijital Dönüşümde Oyunun Kuralları*. (S. Talay, ve E. Güray, Dü) İstanbul: Columbia University Press.
- Ruël, H. J., Bondarouk, T. V., & Van der Velde, M. (2007). The contribution of e-HRM to HRM effectiveness: Results from a quantitative study in a Dutch Ministry. *Employee relations*, 29 (3), 280-291.

- Ruël, H., Bondarouk, T., & Looise, J. K. (2004). e-HRM: Innovation or irritation: An explorative empirical study in five large companies on Web-based HRM. *Management Revue*, 15(3), 364–380.
- Sadullah, Ö. Uyargil, C., Acar, A. C., & Dündar, G. (2015). *İnsan Kaynakları Yönetimi* (7.bs.). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Saracel, N., ve Aksoy, I. (2020). Toplum 5.0: Süper Akıllı Toplum. *Social Sciences Research Journal*, 9(2), 26-34. 01 02, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1111569> adresinden alındı
- Schwartz, M., ve Kleinrock, L. (2010, 08). An early history of the internet [History of Communications]. *IEEE Communications Magazine* (48), 26-36. doi:10.1109/MCOM.2010.5534584
- Seçer, H. Ş. (2017). İnsan Kaynakları Alanına Bloglar Üzerinden Bakmak Nitel Bir İnceleme, *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3): 759-782.
- Semiz, T. Y. (2019, 08 06). 3D Yazıcı (Printer) Nedir? Nasıl Çalışır? Neler Yapılabilir? Robotistan Blog: <https://maker.robotistan.com/3d-yazici-printer/> adresinden alındı
- Seyrek, H. İ. (2011, 11). Bulut Bilişim: İşletmeler için Fırsatlar ve Zorluklar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 701-713. 01 05, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/223390> adresinden alındı
- Strohmeier, S. (2007). Research in e-HRM: Review and implications. *Human Resource Management Review*, 17(1), 19–37.
- Şahin, K., ve Turan, O. B. (2018, 05 02). Üç Boyutlu Yazıcı Teknolojilerinin Karşılaştırma Analizi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 97-116. 02 01, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sisad/issue/38739/441648> adresinden alındı
- Şen, Y. (2019). *Dijital Dönüşümün Yapı Taşı: Büyük Veri. I. M. Pekdemir içinde, İşletmelerin Kaçınılmaz Yolculuğu Dijital Dönüşüm* (s. 81-89). İstanbul, B: Beta Basım Yazım Dağıtım A.Ş.
- Şendoğdu, A. A. (2020). “Endüstri 4.0 Devriminde Robotik Kaynaklar Yönetimi Bağlamında İnsan Kaynakları Yönetiminde Yeni Açılımların Kaçınılmazlığı”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(1): 168-184.
- Şimşek, M. Ş ve Öge, H.S. (2007). “Stratejik ve uluslararası boyutları ile insan kaynakları yönetimi”. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Talentlyft (2019). <https://www.talentlyft.com/en/blog/article/248/hrtech-trends-for-2019> (Erişim tarihi 20.06.2019)
- Tarhan, U. (2019, 09 29). Dijital Dönüşüm nedir? Nasıl yapılır? 01 02, 2021 tarihinde [ufuktarhan.com: https://www.ufuktarhan.com/makale/dijital-donusum-nedir-nasil-yapilir-futurist-ufuk-tarhan](https://www.ufuktarhan.com/makale/dijital-donusum-nedir-nasil-yapilir-futurist-ufuk-tarhan) adresinden alındı
- Tataru, C. (2019). “Human Resources in the Digital Age A Manager’s Realities and Perspectives”, *Review of International Comparative Management*, 20(4): 473- 480.
- Thames, L., & Schaefer, D. (2016). Software-defined cloud manufacturing for industry 4.0. *Procedia CIRP*, 12-17.
- The World Bank. (2018, 04 12). Blockchain & Distributed Ledger Technology (DLT). The World Bank: <https://www.worldbank.org/en/topic/financialsector/brief/blockchain-dlt> adresinden alındı
- ThinkTech. (2020). Trend Analizi Temmuz 2020. Moore Yasası’nın Sonu Ne Anlama Geliyor? *Stm Teknolojik Düşünce Merkezi*. 01 04, 2021 tarihinde https://thinktech.stm.com.tr/uploads/raporlar/pdf/2272020142043335_stm_moore_yasasinin_sonu.pdf adresinden alındı

- Türk Dil Kurumu. (2020, 12 30). <https://sozluk.gov.tr/>. (T. D. Kurumu, Prodüktör) Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Türkiye İstatistik Kurumu - TÜİK. (2020). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2020. Türkiye İstatistik Kurumu. 01 25, 2021 tarihinde [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2020-33679) adresinden alındı
- Uğur, A. & Güner, A.(2017). Dijital insan kaynakları yönetimi uygulamaları ve karşılaşılan problemler. Sakarya üniversitesi çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri seçme yazılar. Sakarya Yayıncılık.
- Usta, A., ve Doğanekin, S. (2018). BlockChain 101 v2. BKM Banka Kartları Merkezi. 01 06, 2021 tarihinde <https://bctr.org/dokumanlar/Blockchain101v2r2.pdf> adresinden alındı
- Vardarlıer, P. (2016). Sosyal medya stratejileri, Ankara: Nobel Yayın.
- Welsh, E. T., Wanberg, C. R., Brown, K. G., & Simmering, M. J. (2003). Elearning: emerging uses, empirical results and future directions, international Journal of Training and Development, 7(4), 245-258. Workshop on Electronic Human Resource Management Proceedings, pp. 33-51, New York.
- Yankın, F. B. (2019). Dijital Dönüşüm Sürecinde Çalışma Yaşamı. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, 7(2), 1-38. 01 04, 2020 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639636> adresinden alındı
- Yılmaz, F. (2018). Robotlar Hayatımızda. FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 109-120. 01 05, 2021 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/606163> adresinden alındı
- Zaouia, F., ve Souissib, N. (2020). Roadmap for digital transformation: A literature review. The 7th International Conference on Emerging Inter-networks, Communication and Mobility (s. 622-628). Leuven, Belgium: Elsevier B.V. 01 04, 2021 tarihinde <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050920317907> adresinden alındı

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

YAPAY ZEKÂ GAZETECİLERİN MEDYAYA KATKILARI, OLUŞAN SORUNLAR VE ÇÖZÜMLERİ!

Dr. Öğr. Üyesi Kubilay Çelik

Nişantaşı Üniversitesi

Özet

İnsanlığın var oluşundan itibaren çeşitli yollarla, iletişim kurmayı seçmişizdir. Çok kısıtlı ve sınırlı olan bu yol, matbaanın icadından sonra, gelişmeye başlamıştır. Gazetenin basılıp yaygınlaşmasıyla, dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi; o zamana kadar ülkemizde de daha çok usta-çırak yoluyla yürütülen medya profesyonelliğinde, eğitilmiş gazeteci yetiştirmek için, bir eğitim seferberliğine doğru gidilmiştir. Türkiye’de 1948 yılından itibaren açılan gazetecilik okullarında yetişen eğitilmişler sayesinde, günümüze dek medya gelişerek, iletişim alanında büyük bir yol almıştır.

Ancak son yıllarda; sanayi ve teknoloji başta olmak üzere, yaşamımızın birçok alanına giren ‘Yapay Zekâ Robotları’, medya sektöründe de yerini almaya başlamıştır. ‘Yapay Zekâ Gazetecileri’, son dönemde dünyanın birçok yerinde, medya çalışanlarını tedirgin etmeye başlamıştır. İşlerini, robotların alacağı kaygısıyla, medyadaki ‘etten-kemikten gazeteciler’, bu ‘demir yığını gazeteciler’e karşı, nasıl mücadele edeceklerinin arayışına girmişlerdir.

Türk medyası açısından bu durum henüz bir tehdit oluşturmasa da, uzmanlar ve bilim insanları, halen çalışmakta olan geleneksel gazetecileri uyararak, ‘Yapay Zekâ Gazetecileri’ konusunda tedbir almalarını önermektedirler. Bununla da kalmayıp; günümüzde üniversitelerde medya eğitimi almakta olan geleceğin gazetecilerini de uyarmaktadırlar. ‘Yapay Zekâ Gazetecileri’le baş edebilmek için, mevcut temel ders programlarının yanında; Kod Yazma, Yapay Zekâ gibi, birtakım yazılım dersleri de almalarını, medyadaki gelecekleri açısından önemli olacağını vurguluyorlar.

Bu makalemizde yapay zekânın medya dünyasına getirebileceği yenilikler ve sorunları irdedeleyeceğiz. Yapay Zekâ Gazetecilerin, etten-kemikten gazeteciler gibi; yazılarında duyguyu, üzüntüyü yeterince verip veremeyeceğini, ileride herhangi bir medya kuruluşunun başında Yapay Zeka yönetici görüp göremeyeceğimizi uzmanların da değerlendirmesiyle ele alıp inceleyerek, çözümler önermeye çalışacağız.

Anahtar Kelime: İletişim, medya, eğitim, Yapay Zekâ, Kod Yazma

THE CONTRIBUTION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE JOURNALISTS TO MEDIA AND THE ARISING PROBLEMS AND FINDING SOLUTION FOR THEM

Abstract

Since the existence of humanity, we have chosen to communicate in various ways. This way, which is very limited, started to develop after the invention of the printing press. With the publication and spread of the newspaper, as in various countries of the world; In media professionalism, which was carried out mostly through the master-apprentice in our country until that time, an education mobilization was made in order to train educated journalists. The journalism schools opened in Turkey since 1948, the media has developed and has taken a great leap forward in the field of communication.

However, in recent years; 'Artificial Intelligence Robots', which have entered many areas of our lives, especially industry and technology, have started to take their place in the media sector as well. 'Artificial Intelligence Journalists' have recently begun to disturb media workers in many parts of the world. Concerned that robots will take their jobs, 'flesh-and-bones journalists' in the media have sought how to fight these 'iron-heap journalists'.

Although this situation does not pose a threat to the Turkish media yet, experts and scientists warn the traditional journalists who are still working and recommend that they take precautions on the issue of 'Artificial Intelligence Journalists'. Not only that; They also warn the journalists of the future who are currently studying media at universities. In order to cope with 'Artificial Intelligence Journalists', besides the existing basic curriculum; They emphasize that taking some software courses such as Coding and Artificial Intelligence will be important for their future in the media.

In this article, we will examine the innovations and problems that artificial intelligence can bring in the media world. Artificial Intelligence Journalists are like flesh-and-blood journalists; In his articles, we will try to suggest solutions by examining whether he can give enough of emotion and sadness, whether we can see an Artificial Intelligence manager at the head of any media organization in the future, with the evaluation of experts.

Keywords: Communication, media, education, Artificial Intelligence, Coding

I. GİRİŞ

İletişim, insanlık tarihi kadar eskidir. İlk çağlardan itibaren, insanların haberleşme ve iletişimi; işaretle, homurdanmayla, duvara çizilen, kayaya kazınan resimler ve sembollerle, sesle, ıslıkla, davulla, kuşla, boruyla, dumanla hayatımıza girmiştir. Bu tür iletişim araçları sayesinde insanlar, birbirinden ve geçmişten haberdar olmuştur. (Thompson, 2008; s.38) Daha sonra; atla, arabayla ve atlı ulaklar

hayatımıza girmiştir. Bir haberi, bir mektubu veya bir mesajı; bir yerden, başka bir yere ulaştırabilmek için saatlerce hatta günlerce kanat eğitilmiş kuşlar kanat çırpardı. Posta ve taşıma görevini atlı haberciler ve posta arabaları üstlenmiştir. İçinde birkaç yolcu da taşıyan bu arabalar, aynı zamanda çuvallar dolusu mektup ve duyuruyu da gittikleri yerlere beraberinde götürmüşlerdir. Günümüz iletişim ağı ve teknolojisiyle övünürüz. Oysa bizden çok daha önce insanlar, bir ağaç kabuğu üzerine yazarak gönderdikleri mektuplarla, mesafeyi, mezar taşlarına yazdıkları yazıyla da zamanı aşmışlardı. (Segal, 1995; s.77-80) Çok eski yıllarda; bir yerden bir yere haber, masal veya gezginler tarafından taşınırdı. Tüccarlar da, ticaretlerinin yanı sıra, iletişim ve kültürel gelişmelerden gittikleri yerlerdeki haberdar ederlerdi. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde; yüzlerce yıllık geleneği halen sürdüren, sazlı halk âşıkları da türkü, karşılıklı atışmalar ve deyişlerle, iletişimin gelişmesine katkı sağlamışlardır. (Çelik, 2020, S:16)

Metal harflerle baskı yapan matbaanın 1450 yılında Johannes Gutenberg tarafından icadından sonra; iletişimde de adeta çığır açılmıştır. Kolayca çoğaltılan duyuru, bildiri, kitaplarla insanlar; bilgiye ve iletişime daha çabuk ulaşır hale gelmişlerdir. Yeni buluş, Avrupa'dan başlayarak tüm dünyada yaygınlaşmıştır. Daha sonra tipo baskı olarak adlandırdığımız bu matbaa tekniği, sanayi devrimiyle doğan modern baskı makinelerinin ve matbaacılık endüstrisinin temeli olmuş ve 20. yüzyıl sonlarına kadar gelmiştir. (hürriyet, bk. kaynakça) Matbaa; maalesef Türkiye'ye çok geç geldi. İlk Türk matbaası, İbrâhim Müteferrika tarafından 1727'de kuruldu. Ancak bunun kabulü çok zor oldu. Geçimlerini kitap yazmakla kazanan binlerce hattat, "çıkarlarına ters düştüğü için" matbaanın kurulmasına karşı çıktılar. Ancak Şeyhülislâm'ın verdiği fetva ile matbaa kurmanın İslâm dîni açısından bir mâni olmadığını bildirdi. (Altuntop, bk. kaynakça) Matbaanın Osmanlı'ya 277 yıl geç gelişi, sürekli tartışma konusu olmuştur. Bu konuda 1925'te Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşmada rahmetli Atatürk, ulemayı (din hukukçularını) sorumlu tutmuştur.

İletişim Araçlarının Evreleri

'Medya' kavramı, günümüzde; 'Geleneksel Medya' ve 'Yeni Medya' olmak üzere ikiye ayrılmıştır. 'Geleneksel Medya' denince akla ilk gelen; Gazete, Radyo ve Televizyon'dur. Şimdi bunlara bir de "Yeni Medya" dediğimiz; İnternet, Sosyal Medya, Dijital Medya eklenmiştir. Günümüzde artık insanlara bilgi vermeyi amaçlayan ve içeriğin aktarılmasını sağlayan, bütün görsel ve işitsel araçların tamamına 'Medya' denmektedir. Yalnız geçmiş nesillerin alışık olduğu ve Geleneksel Medya olarak adlandırılan iletişim araçları ile günümüzde artık Sosyal Medya (Yeni Medya) olarak adlandırılan iletişim araçları arasında önemli birtakım farklılıklar vardır. Dimmick'e göre; televizyon veya gazete gibi geleneksel medya araçları, kullanıcının uymasını gerektiren sınırlı bir içeriğe ve katı bir zaman çizelgesine sahip olduğunu ifade etmektedir. Sosyal Medya ise tam tersine, bireylere çok daha fazla seçenek ve içerik üzerinde çok daha fazla kontrol olanağı sunmaktadır. (Dimmick, 2004; s. 20) Cep

telefonlarının ardından, günümüzde internet denen yeni bir teknoloji ortaya çıkmış ve böylece anında görüntü, yazışma ve sesli konuşmayı mümkün kılan çok etkin bir iletişim aracı doğmuştur. İletişim ve haberleşmedeki bütün bu teknolojik gelişmeler; bazı ihtiyaçları da zaruri bir hale getirmiştir. İletişim

için; eğitilmiş ve kültürlü insanlara ihtiyaç doğmuştur. Bu yüzden iletişim alanında eğitim veren kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Ülkemizde de bu gelişmeye ayak uydurulmuştur. Yeni Medya; Dünyada 'internet' denen elektronik bağlantıyla ortaya çıkmıştır. Bu tür bilgi edinme ve haberleşme için; başta çevrimiçi bilgisayar olmak üzere, tablet, akıllı telefon ve buna benzer birtakım cihazlar gerekmektedir. Yeni Medya için; yer, mekân önemli veya gerekli değildir. İnternet erişiminin olduğu, açık alan hatta bir dağ başında bile haberleşme olanağı sağlanabilmektedir. Yeni medyaya; son yıllarda eklenen birtakım sosyal medya siteleri, bu yeni medyayı daha geniş, bağımsız ve özgür hale getirmiştir. İnsanların ikili, hatta çoklu olarak birbiriyle bilgi paylaşmasını ve de haberleşmesini sağlamıştır. Bu sayede de müthiş derecede zaman tasarrufu elde edilmektedir. İnternet'in gelişmesiyle bireyler, istek ve arzularını, fikir ve düşüncelerini birbirlerine anında ve başkasının yardımına ihtiyaç duyulmadan doğrudan iletebilme olanağına kavuşmuşlardır. Bireyler eskiden telefonla sözlü olarak gerçekleştirdikleri iletişimi, yeni teknolojilerin (internet) gelişimiyle sözlü, yazılı ve görsel iletişim mümkün olmaktadır. (Motion, 2005; s. 503-509) Günümüzde; yeni iletişim ortamları, 'yeni medya' olarak adlandırılmaktadır. Yeni medya kavramı 1970'lerde, bilgi ve iletişim tabanlı araştırmalarda, sosyal, psikolojik, ekonomik, politik ve kültürel çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Ancak 70'lerde değinilen anlam, 90'larda müthiş bir ivme kazanan bilgisayar ve internet teknolojisi ile birlikte genişlemiş ve farklı boyutlara ulaşmıştır" (Dilmen, 2007; s.114)

Türkiye'de Gazetecilik Eğitimi

Türkiye'de gazetecilik/iletişim eğitiminin verilmesi fikrini ilk 1914'te ABD'de Columbia Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi'nde "The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press" adlı doktora tezini yazan, Ahmet Emin Yalman ortaya atmıştır. Ancak Osmanlı döneminde, Ahmet Rasim gazetecilik okulu açılmasını çok istemesine rağmen eğitimiyle ilgili herhangi bir adım atılmamıştır. (Güz, 2017: 1548; ayrıca bk. Topuz 2003: 9; Tokgöz, 2006: 1) 1931 tarihli Basın Kanunu'yla; 'gazete ve dergi sahipleri, başyazar ve genel yayın yönetmenliği pozisyonunda görev yapacaklara yüksek okul veya lise mezunu olması şartı getirilmiştir. Bu sebeple; İstanbul'da bir gazetecilik okulu açılması gündeme gelmiş, ancak açılmamıştır. İletişimin daha yaygınlaşması ve de hayatımızın her safhasına girmesi, bazı gereksinimlerin doğmasına da yol açmıştır. Örneğin; gazetelerin hazırlanması için, dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de bir profesyonelleşmeye gidilmiştir. Önceleri 'Alaylı' dediğimiz, iletişim eğitimi almamış kişiler tarafından "usta-çırak" ilişkisiyle yürütülen 'Gazetecilik' mesleği, Türkiye'de 1948 yılında ilk kez açılan "Özel Gazetecilik Okulu" "*matbuat âlemine ve iş hayatına hazırlıklı eleman yetiştirmek*" ilkesiyle kurulmuştur. (Altun, 1999; s.245) Yükseköğretim düzeyinde olmayan bu okul basın alanı ve iş sektörüne eleman yetiştiren 'ilk özel gazetecilik okulu' olma niteliği taşımaktadır. (İnuğur, 1988:155-157). İletişim eğitiminin başlamasında, basın örgütleri rol oynamıştır. 1938 yılında kurulan Türk Basın Birliği'nin, 1946'da kapatılmasından sonra, gazeteciler cemiyetleri kurulmuştur. 1947 yılında İstanbul Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığı'nı yürüten Sedat Simavi'nin, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne; üniversitede gazetecilik

eğitimi yapmanın zorunluluğunu belirtmesi, gazetecilik eğitiminin başlaması için sektörün de öncülük yaptığını göstermektedir (Özbek, 1993: 307; Gürkan ve İrvan, 2000: 354).

Türkiye’de üniversite düzeyinde ilk iletişim/gazetecilik eğitimi, 1950 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Gazetecilik Enstitüsü’nde başlamıştır. 1949 yılında kurulan bu enstitüsü, 1950 yılında lise mezunlarının yanı sıra, öğrenim derecesine bakılmaksızın iki yıl gazetecilik yapmış olanları kabul etmiştir. İki yıllık olan okul ilerleyen yıllarda; öğrenci derneğinin başvurusu üzerine, dört yıla çıkarılarak İstanbul Üniversitesi Gazetecilik Halkla İlişkiler Yüksek Okulu adını almıştır. 1965’te ise Ankara Gazeteciler Cemiyeti’nin önerisi ve UNESCO’nun desteğiyle, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu açılmıştır. Okulun kurulmasında Ankara Üniversitesi’nin, Ankara Gazeteciler Cemiyeti’nin, Ankara Gazeteciler Sendikası’nın ve Anadolu Ajansı’nın önemli bir çabası bulunmaktadır (Abadan-Unat, 1972: 76; Altun, 1995: 109; Yıldırım, 2006: 125, Tokgöz, 2006: 11-15). 1965’te 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanununun kabulü ile gazetecilik/iletişim alanında ilk özel okullar açılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede 1967’de kurulan yükseköğretim kurumlarından birisini de, Başkent Gazetecilik Yüksek Okulu oluşturmuştur. Okul, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu adıyla Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’ne bağlanmıştır. Adı önce 20 Temmuz 1982 yılında yürürlüğe giren 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu olarak değiştirilmiştir. Benzer bir gelişmeyi, 625 Sayılı Kanun çerçevesinde kurulan İstanbul Gazetecilik Okulu göstermiştir. 1966 yılında kurulan İstanbul Gazetecilik Yüksek Okulu devletleştirilmesinin ardından, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’ne bağlanmış, 1982 yılında adı Marmara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu ve 1992’de Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi olmuştur. 1968’de kurulan İzmir Karataş Özel Gazetecilik Okulu ise diğer özel gazetecilik okulları gibi, 1971’de devletleştirilerek İzmir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi’ne bağlanmış, 1982 yılında Ege Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu, 1992 yılında ise Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi adını almıştır. 1970 yılında Ankara ve İstanbul’da ikişer ve İzmir’de bir olmak üzere toplam beş yükseköğretim kurumu iletişim alanında mezun verirken, 1975 yılından itibaren Anadolu Üniversitesi iletişim alanında eğitim vermeye başlamıştır. Üniversitelere bağlı olarak yükseköğretim seviyesindeki eğitim veren okulların ismi; 1992 yılında kabul edilen, 3837 Sayılı Kanunla İletişim Fakültesi ismini almıştır. (Ergeç, 2014: 6)

1997 yılından itibaren Vakıf Üniversiteleri’ne bağlı olarak, İletişim Fakülteleri kurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde dört yıl eğitim veren iletişim fakülteleri ile birlikte, iki yıllık meslek yüksekokullarına bağlı olarak iletişim, halkla ilişkiler, radyo ve televizyon yayıncılığı, fotoğrafçılık gibi bölümler açılmıştır. (Uzun, 2007: 122-123). Ayrıca Güzel Sanatlar Fakülteleri’nin bazı bölümlerinde ve yine bünyesinde iletişim fakültesi bulunmayan üniversitelerin fen ve edebiyat, iktisadi ve idari bilimler, işletme fakültelerinde iletişim eğitimi veren bölüm ve programlar açılmıştır. Başlangıçta sadece gazetecilik alanında eğitim vermek üzere açılan yükseköğretim kurumları; ikinci bölüm olarak radyo, televizyon ve daha sonra da sinema eklenmiş bölümlerini, üçüncü bölüm olarak halkla ilişkiler ve tanıtım bölümlerini açmışlardır. Son yıllarda ise “Yeni Medya” bölümü açılmaya başlanmıştır. İletişim eğitimi sadece lisans

seviyesinde kalmamış, 1980 sonrasında YÖK'ün kurulmasına paralel olarak, lisansüstü seviyede de (yüksek lisans ve doktora) eğitim verilen bir alan olmuştur. ⁴

Türkiye'deki İletişim Fakülteleri'nin Durumları

İletişim Fakültesi; gelişen teknolojiye ayak uydurarak, gerek medya sektörüne, gerekse akademik dünyaya iletişimci yetiştiren eğitim kurumlarıdır. 'İletişim' sağlıklı bir ortam içerisinde, hem alıcının, hem de göndericinin karşılıklı bilgi akışıdır. İletişim Fakültesi; Gazete, Televizyon, Radyo, Sinema, Halkla İlişkiler, Reklamcılık ve Görsel Sanatlar alanında bilgili bireyler yetiştirmelidir. Medyaya atılan ilk adım, bireyler için uygun saha alanı ve iş imkânı yaratmak da İletişim Fakültesi'nin görevleri arasında olmalıdır. Ülkemizde, ya da dünya çapında aktif, düşünen genç ve üretken nesil yetiştirmek İletişim Fakültesi'nin en temel amaçları arasında bulunmaktadır.

2019 – 2020 yılı itibarıyla Türkiye'de eğitim veren Devlet ve Vakıf Üniversite sayısı toplam 208' dir. Bunlardan 73'ünde, İletişim Fakültesi bulunmaktadır. Yine 2019-2020 eğitim-öğretim yılında, Türkiye'de İletişim Fakültesi okuyan öğrenci sayısı toplam 79,475'dir. İletişim Fakülteleri'nden son 3 yılda (2017-18-19), her yıl 7-8 bin arası öğrenci mezun olmaktadır. (YÖK: <https://istatistik.yok.gov.tr>). Kimi otoriteye göre; okul sayısı, öğrenci sayısı, her yıl verilen mezun sayısı, çok yüksek bir rakama erişmiştir. Bu mezunlar ya akademik kariyerlerine devam edecektir, ya da medya sektörünün herhangi bir dalında mesleklerine başlayacaklardır. Ancak gerek İletişim Fakülteleri'nin, gerekse medya sektörünün, istihdam kapasitelerini göz önüne alırsak, birtakım problemler ortaya çıkmaktadır. İletişim Fakültesi'nden mezun olanlar; akademi ve medyada alanında kolay iş bulamayabilmektedir. Türkiye'de gerek yerel, gerekse ulusal medyanın istihdam kapasitesi bellidir. İletişim Fakülteleri'nin sayısı ve her yıl verdiği mezun sayısı, istihdam kapasitesinin üzerinde olduğu hemen başlangıçta görülmektedir.

Günümüzde iletişim okuyan binlerce öğrencinin hepsi akademisyen olamayacağına göre; İletişim Fakülteleri'nin birincil görevleri sektöre eleman yetiştirmek olmalıdır. Türkiye'deki iletişim eğitiminde, uygulama-kuram dengesi, iletişim fakültelerinin ders müfredatlarının belirlenmesinde, medyanın taleplerinin ne ölçüde dikkate alınacağı ve son noktada İletişim Fakülteleri'nin temel amacının sektöre eleman yetiştirmek olup olmadığı, süregelen bir tartışma konusudur. (Ünlü vd., 1999; s. 92)

Günümüzde (2021) Türk Medyası'nın toplam istihdam kapasitesi 20-22 bin civarındadır. Ancak son yıllarda medyadaki; satın almalar, el değiştirmeler, birleşmeler ve de ekonomik kriz sonucu, bu sayı yarıya inmiştir. Yani günümüzde en az 10 bin profesyonel gazeteci işsizdir. Buna her yıl İletişim Fakültelerinden mezun olan 7-8 bin civarında genç gazeteci adayını da katarsak, Türk Medyası'nda iş bulmanın, ne kadar güç olduğu daha da belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. (yök.gov.tr) Türkiye'deki İletişim Fakülteleri ele alınarak; hem müfredat, hem de medya sektörü ile olan ilgileri açısından incelenmelidir. İletişim Fakülteleri ile Medya Sektörü arasındaki bağın güçlenmesi gerektiği önemlidir.

⁴ <https://www.mevzuat.gov.tr>

Bunun için ne tür bir yol izleneceğinin ortaya koyulması ve istihdam için gerekli tedbirlerin alınması önemlidir. Bazı devlet ve birçok vakıf üniversitesindeki İletişim Fakülteleri'nde nitelikli öğrenci yetiştirmek için, gerekli olan altyapı ya çok yetersiz, ya da hiç yoktur. Bu yüzden İletişim Fakülteleri'nde öğrenciler, sektöre yönelik tecrübeyi kazanamamaktadır. Bu araştırma; İletişim Fakülteleri'ndeki öğrenci kontenjanının, medya sektörünün istihdam kapasitesinin çok üstünde olduğu düşüncesinden hareketle yapılmıştır. Bu konuda yetkili kuruluş olan YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu) bazı yetersiz İletişim Fakültesi'nin, her dönem yeni öğrenci almasını gözden geçirmelidir.

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE: GELENEKSEL VE YENİ MEDYA YAKLAŞIMLARI

Geçmiş nesillerin alışık olduğu ve Geleneksel Medya olarak adlandırılan iletişim araçları (Gazete, radyo ve televizyon) ile, günümüzde internetin bulunmasıyla artık Sosyal Medya (Yeni Medya) olarak adlandırılan iletişim araçları arasında önemli farklılıklar vardır. İnternet'in gelişmesiyle bireyler, istek ve arzularını, fikir ve düşüncelerini birbirlerine anında ve başkasının yardımına ihtiyaç duyulmadan, doğrudan iletebilme olanağına kavuşmuşlardır. Yeni Medya, İnternetin ortaya çıkmasından sonra; hayatımızı kolaylaştıran ve de bir hayli zaman kazandıran haberleşme şekli ortaya çıkmıştır. Buna ayrıca "Sosyal Medya" diyoruz. Yani Sosyal Medya; genel anlamı ile dijital bir alandır. Dijital Medya'nın en büyük özelliği anlık ve süratli haberleşme ve paylaşımlardır. Hâlbuki aynı haberi; en çabuk şekliyle, televizyonlardan ve radyolardan 10-15 dakika sonra (belki bir alt yazı olarak) duyar veya okuruz. Geleneksel medya haberi yazılı (gazete), sözlü (radyo) ya da görsel – işitsel (televizyon) şeklinde iletir. Sosyal medya ise haberi sistem içerisinde bütünleştirerek bir hiper metin veya meta-dil oluşturur. Sosyal medya farklı kitle iletişim araçlarını tek bir platformda bir araya getirerek (metin, ses, görüntü, video gibi), birleştirerek "multimedya" şeklinde iletme olanağına sahiptir. Geleneksel medya kanalıyla iletilen haber karşısında birey ya da kitle pasif katılımında bulunmasına rağmen, sosyal medyanın katkılarıyla birey ya da kitlelere iletilen haberler karşısında aktif hale gelmesine olanak sağlamaktadır. (Binark, 2007: s.34-36)

YAPAY ZEKÂ DÖNEMİ

Yılların tecrübeli gazetecileri ve de İletişim Fakülteleri'nden yeni mezun gazeteci adayları, günümüzde 'işsizlik' gibi acı bir gerçeğe baş etmeye uğraşırken, buna bir de 'Yapay Zekâ Gazetecileri' eklenmiştir. Bazıları, milyonlarca insanın 10-20 yıl içinde işsiz kalacağını düşünmektedir. Bazıları da otomasyonun yeni işler yaratıp herkese refah getireceği görüşündedir. Hangisinin gerçekleşeceğine dair tahmin yürütmek gerçekten zordur. Ama milyonlarca kişinin işinden olacağı tezi için tarihe bakmak yararlı olabilir. 19. Yüzyılda, Sanayi Devrimi'ni takip eden gelişmelere bakacak olursak, kaybolan her işin yerine, bir yeni işin yaratıldığını ve yaşam standardının yükseldiği görülmektedir. (newslabturkey, bk. kaynakça) Bu konuda Anadolu Ajansı'na (AA) bir açıklama yapan İstanbul Medipol Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Berrin Kalsın, bu durumu şöyle özetlemektedir: "*Aslında birçok gazeteci, yapay zekânın çalışma koşullarına ne gibi kolaylıklar getireceğinden habersiz. Yapay*

Zekâ, temel anlamda problem çözme ve dili anlama gibi görevleri yerine getiriyor. Bu noktada haber üretiminde monotonluktan kurtulma, temel bilgileri hikâyeleştirme gibi özellikleri mevcut. Dolayısıyla algoritmalar, temel işleri yaparak bir anlamda gazetecilerin özel haberlere daha fazla zaman ayırmalarına olanak sağlıyor. Örneğin, sesten metne çevirme araçları saatlerce deşifre için verilen uğraşı ortadan kaldırıyor. Bunun dışında uyarı sistemiyle haberde yanlış giden noktalar rahatlıkla yakalanabiliyor veya daha önce haberleştirilmemiş konular yine bu teknoloji sayesinde keşfedilebiliyor. Bununla birlikte bugünlerde çokça konuştuğumuz dezenformasyon veya sahte haberler tespit edilebiliyor.”⁵

Erdem Cürgen’in bu konuda yayınlanan haberinde⁶ Yapay Zekâ Gazeteciler’in yaygınlaşması ve de dünyada birçok medya kuruluşu tarafından kullanması üzerine çeşitli araştırmalar yapmaya devam edildiği yazıldı. Bu konuda; London School of Economics (LSE), Türkiye dâhil 23 ülkede, aralarında TRT’nin de bulunduğu 71 haber kuruluşunda bir anket yapmıştır. Sonuçlara göre; gazetecilikte yapay zekânın kullanımında en beğenilen uygulamalar; ABD, İngiltere, Çin, Almanya, Finlandiya ve Ukrayna medyasında görülmektedir. Ancak çoğu haber kuruluşunun bir yapay zekâ stratejisinin olmadığı görülmektedir. The Journalism AI (Gazetecilik Yapay Zekâsı) başlıklı rapor LSE’nin internet sitesinde yayımlanmıştır. Rapor için yapılan ankette farklı görevlerden gazetecilere yapay zekâyâ nasıl baktıkları ve habercilik sektörüne getirdiği risk ile fırsatları nasıl gördükleri sorulmuştur. Raporun özet bölümünde şöyle denilmektedir: *“Yapay zekâ gazetecilere daha fazla güç veriyor, ama editöryal ve etik sorumlulukları da artırıyor. Yapay zekânın gelecekteki etkisi belirsiz. Buna karşın gazeteciliğin nasıl yapıldığına ve ne şekilde tüketildiğine dair geniş kapsamlı ve derinlemesine bir nüfuzaya sahip olma potansiyeli var. Yapay zekâ habercilik sektörünün ekonomik sürdürülebilirlik ve kamusal güven için mücadele ettiği bir dönemde gazetecilerin elini rahatlatarak işlerini daha iyi yapmasını sağlayabilir.”* Raporda haber toplama, haber üretimi ve dağıtım alanlarındaki yapay zekâ pratiklerine yer verilmiştir. Ankete cevap veren medya çalışanlarının yüzde 68’i, bu sayede gazetecilerin daha verimli çalışabileceğini söylerken, yüzde 45’i artık kullanıcıların daha çok ilgi duyacağı içeriklerin hazırlanabileceğini, yüzde 20’si ise iş verimliliğinin artacağını söylüyor.

Yapay Zekâ (AI) nedir?

En basit ifadeyle Yapay Zekâ (Artificial Intelligence - AI), görevleri yerine getirmek için, insan zekâsını taklit eden ve topladıkları bilgilere göre, yinelemeli olarak kendilerini iyileştirebilen sistemler veya makineler anlamına gelir. Yapay zekâ üst seviye işleve sahip insan benzeri robotların dünyayı ele geçirmesine ilişkin görüntüler sunsa da, yapay zekânın amacı, insanların yerini almak değildir. Amaç insan yeteneklerini belirgin şekilde geliştirmek ve bunlara katkıda bulunmaktır. (oracle, bk. kaynakça)

⁵ <https://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/yapay-zeka-teknolojisi-gazeteciligi-etkileyecek-mi-41538977>

⁶ <https://journo.com.tr/gazetecilik-yapay-zeka>

Zekâ'yı günümüzde ikiye ayırmak durumundayız. Birisi makine zekâsı, diğeri de canlı zekâsıdır. Yani; Yapay Zekâ “makinelere” tarafından gösterilen zekâdır. Doğal zekâ ise insan zekâsı ve hayvan biliş tarafından sergilenen bilinç ve duygusallık içerir. Önde gelen yapay zekâ ders kitapları alanı "akıllı ajanlar" ın çalışması olarak tanımlanır. (Wikipedia, bk. kaynakça)

Yapay Zekânın Tarihi

Yapay Zekâ (AI) terimi, 1956'da üretilmiştir. Ancak yapay zekâ, artan veri hacimleri, gelişmiş algoritmalar ve hesaplama gücü ve depolama alanındaki iyileştirmeler sayesinde bugün daha popüler hale gelmiştir. Soğuk Savaş döneminde 1960'larda ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı; Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA) (Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı), Amerikan ordusu için yeni teknolojiler üretmek için kurulmuş bir kurumdur. (sas, bk. kaynakça)

Yapay Zekâ'nın Medya Sektörüne Girişi

Teknolojik gelişmeler sonucu; yaşamımızın birçok alanına giren ‘Yapay Zekâ Robotları’, son yıllarda medya sektörüne de girmeye başlamıştır. Yapay zekâ haberciliği; günümüzde finans, spor ve hava durumu haberlerinde zaten kullanılıyor. Eskiden gazetecilerin rutin olarak hazırladığı, saatler süren haberleri, yapay zekâ gazeteciler, çok daha kısa bir sürede yazabiliyor. Yapay Zekâ Haberciliği; günümüzde Associated Press, The Washington Post ve Bloomberg gibi kuruluşlar tarafından kullanılıyor. (vizyonergenc, bk. kaynakça) Uzmanlar; Yapay Zekâ Haberciliği, gazeteciler için bir tehdit olmadığını söylüyor. Çünkü Yapay Zekâ Haberciliği'nin asıl amacı, gazetecilerin daha nitelikli daha derin haberlerle ilgilenmesini sağlamaktır. “Gazetecilik öğrencileri, yazılım öğrenmeli mi?” sorusu dünyada uzun bir süredir tartışılıyor. Ancak birçok üniversite, gazetecilik bölümlerinde yazılım derslerini uygulamaya koydu bile. Bu konuda ABD'deki Columbia Üniversitesi öncü oldu. Gençlere, yazılım ve veri gazeteciliği dersleri veriyor. Türkiye’de de az da olsa bazı üniversitelerde buna benzer uygulamalar var. Durum öyle gösteriyor ki; ilerleyen dönemlerde temel derslerin yanı sıra, yazılım dersleri de, Gazetecilik Bölümü'nün programına eklenecek. (Narin, 2017) Dünyanın birçok ülkesi artık; medyada artık insan gücünden ziyade, Yapay Zekâ Gazetecilere görev vermeye başladı. Bunun en son örnekleri; İngiltere ve ABD seçimlerinde görüldü. Birleşik Krallık'ta 2019'daki seçimlerde de; BBC'nin seçim sonuçları öne çıkan denemelerden biri olurken, BBC, Boris Johnson'un zaferi ile sonuçlanan seçim gecesi yayımlanan yaklaşık 700 haberin, yapay zekâ tarafından yazıldığını açıkladı. Ancak haberler, yayımlanmadan önce, bir editör tarafından kontrol edildi. Yapay zekânın yazdığı 700 haberde, hangi bölgede kimin önde olduğu ve sandıkların ne kadarının açıldığı gibi bilgilere yer verilirken, geçmiş dönemlerdeki oy oranları da karşılaştırıldı. (aa, bk. kaynakça) Özellikle Microsoft'un girişimleriyle, ortaya çıkan ‘Yapay Zekâ Gazetecileri’, medya sektörünü de tedirgin etmeye başlamıştır. Microsoft Haber ve MSN organizasyonlarındaki 50 kadar gazeteci ve editörü, Mayıs 2020'de işten çıkararak, yerine Yapay Zekâ gazetecileri yerleştirdi. (bbc, bk. kaynakça) Medyadaki işlerini; robotlara devretme kaygısıyla, medyada çalışan kanlı-canlı gazeteciler, bu demir yığın gazetecilere karşı nasıl

mücadele edeceklerinin arayışına giriştiler. Uzmanlar ve bilim insanları, günümüzdeki geleneksel gazetecileri uyararak, ‘Yapay Zekâ Gazeteciler’ konusunda tedbir almalarını önermektedirler.

GAZETECİLER KOD YAZMAYI ÖĞRENMELİ Mİ?

Yukarıdaki soruya kesin bir yanıt vermek şimdilik güç. Çünkü tartışmalar halen sürüyor. Ancak gazetecilerin amaçları doğrultusunda bazı programlama dillerini öğrenmeleri gerektiğini söyleyenlerin sayısı her geçen gün artıyor. Birçok uzman; üniversitelerde medya eğitimi almakta olan geleceğin gazetecilerine; ‘Yapay Zekâ Gazeteciler’le baş edebilmek için, mevcut ders müfredatınız yanında, Kod Yazma, Yapay Zekâ gibi, birtakım yazılım derslerini almalarını da öneriyorlar. Bunları yazabilecek duruma gelmelerini, medyadaki kendi gelecekleri açısından önemli olacağını vurguluyorlar. Bu ‘Yapay Zekâ Gazetecileri’ nereden ortaya çıktı? ‘Geleneksel Gazeteciliğe’, ‘Yeni Medya’ dediğimiz tür eklenince, bu işin buraya varacağı kaçınılmazdı. Yeni Medya; dünyada ‘internet’ denen elektronik bağlantıyla ortaya çıkmıştır. Bu tür bilgi edinme ve haberleşme için; başta çevrimiçi bilgisayar olmak üzere, tablet, akıllı telefon ve buna benzer birtakım cihazlar gerekmektedir. Dünya - Türkiye; kendi yarattıkları ve kullandıkları ‘İnternet’ ve özellikle de ‘Sosyal Medya’ denen canavarla, nasıl baş edeceklerini düşünürken, şimdi bir de buna, ‘Robot Gazeteciler’ eklenmeye başlandı. Çünkü Türkiye dâhil, birçok ülkede ‘internet kanunları’ bile henüz yapılmamışken, Robot gazetecilerin yazdığı haberlerin, etik ve hukuki sorumluluğunun kimde olacağı konusu henüz gündeme gelmemiştir.

Japonya’da Bir Yapay Zekâ Programı Roman Yazdı

Günümüzde; “Bu yazıyı robot mu, insan mı yazdı?” yı tartışırken, bir bilgisayarın beş yıl önce (2016) bir roman yazıp, tıpkı insan gibi yarışmaya katıldığını tespit ettik. Bilgisayarın; ilk elemeyi geçerek, ödül alacak duruma geldiğini öğrendik. Bu konuda çıkan bir haberde şunlar yazıyordu:

Japonya’daki bir yapay zekâ programı, 2016 yılı mart ayında “The Day A Computer Writes A Novel” (Bir bilgisayarın roman yazdığı gün) adlı kısa bir roman yazmayı başardı ve yarışmada birinci turu geçen bu roman neredeyse bir edebiyat ödülü “Hoshi Shinichi Literary Award” kazanıyordu. (bigthink, bk. kaynakça)

FARKLI DİSİPLİN ARKA PLANLARINDAN UZMANLARIN PERSPEKTİFİNDE YAPAY ZEKÂ

Uzmanların dediklerine bakılırsa; Yapay Zekâ Gazeteciliği, İnsan Gazeteciliği’ni yok etmeyecektir. Ancak farklılıklar ve gelişmeler olacaktır. Gazeteciliğin temeli olan; ‘merak etme’, ‘araştırma’ ve ‘sorgulama’, hep var olacaktır. Yalnız şunu unutmayalım ki; Yapay Zekâ Gazetecilik, önümüzdeki dönemlerde medyada varlığını daha çok hissettirecektir. Sanayi ve Teknoloji Devrimi’nin böylesine akıl almaz gelişimiyle, her sektörde var olan yapay zekânın, medyaya da girmesi kaçınılmazdır. Medya

eğitimi alan öğrencilerin; daha okuldayken, temel derslerinin yanı sıra, “yapay zekayı nasıl kullanacaklarıyla ilgili bazı dersleri de almaları” günümüzde artık çok gereklidir. Yapay Zekâ, kendi başına bir ürün değildir, bir teknolojidir. Tıpkı doktorların tıpta, mühendislerin de sanayide kullandıkları yapay zekâyı, gazeteciler ve gazeteci adayları da medyada nasıl kullanacaklarını bilmeleri gerekmektedir.

Bu konuda görüşlerini aldığımız Yapay Zekâ konusunda uzman olan; Nişantaşı Üniversitesi, Elektrik Elektronik Mühendisliği Bölümü Öğretim Üyesi, Prof. Dr. İlhami Çolak şunları söyledi: ⁷“Bilgisayar artık her meslekte kullanılıyor ve neredeyse herkes kullanabiliyor Çünkü bu yapay zekâya, her türlü veriler girmiştir. Yani siz; bilgisayarı yapan değil, kullanan oluyorsunuz. Pek tabii ki bilgisayarı yapan birileri vardır, ancak bu ayrı bir eğitim gerektirmektedir. Örneğin; hastalığın belirlenmesinde ve tedavisinde kullanılan robotlar vardır. Siz bu robotları yapan değilseniz, en azından işinizi kolaylaştırmak için, onu kullanan olun. Günümüzde yapay zekânın kullanılmadığı alan artık yok gibi bir şeydir. Diyelim ki; bir haber ajansından, bir gazeteye günde 2 bin tane haber gelmektedir. İnsan gücüyle bunu tek tek okumak, saatler alır. Ancak bu haberleri, yapay zekâ robotuna yükleyip taratmak (okutmak) belki de birkaç dakikanızı alacaktır. Sektöre girmesi muhtemel ve gelecekte girecek olun yapay zekâ robotunu adeta bir rakip gibi görüp mücadele edeceğine, o robotu kullanmayı bilen kişi olmak daha mantıklıdır.”

Prof. Dr. İlhami Çolak’a, şu soruları da yönelttik, aldığımız cevaplar aşağıdadır.

Yapay Zekâdan patron, CEO veya medyaya Genel Yayın Yönetmeni olabilir mi?

Yapay Zekâ; hayatımızın her aşamasında var. Bilindiği üzere Yapay Zekâ, bir yazılım programıdır. Siz bu programa, ne istediğinizi ne kadar kaliteli ve donanım yüklerseniz robotta o denli başarılı olur. Yalnızca yazılımla bu iş bitmiyor, o yazılıma uygun verilerin de sağlanması gerekir. Gerçeğe yakın ne kadar veri yüklenirse, o denli insan hayatını kolaylaştırır. Buradan yola çıkarak şunu diyebiliriz ki, Eğer gerekli donanımı yüklemişseniz, Yapay Zekâ’dan çok başarılı patron veya gazete yöneticisi olabilir.

İnsan Gazeteci’nin yazdığı ‘duygusal’ yazıyı Yapay Zekâ Gazeteci yazabilir mi?

Robotların bu tür yazıları yazabileceği veri ve yazılım üzerinde biraz daha çalışmak gerekmektedir. Yazı yazabilir mi, ‘evet’, ancak ‘yazıya duygusallık katabilir mi? Bu konuda çalışmalar henüz yeterli değil.

Günün birinde; İnsan Gazeteci tamamen yok olur mu, medyayı robotlar ele geçirebilir mi?

Hayır, yok olmaz, gelişen teknoloji beraberinde, insan ve robot gazeteci birlikte çalışabilir. Sonuçta robot gazeteciye de yönetecek olan, yine insan gazetecilerdir. Çünkü neticede, robota neler yapması

⁷ 12 Ağustos 2021 tarihinde, Prof. Dr. İlhami Çolak’ın ofisinde bu mülakat yapılmıştır.

gerektiği konusunda o bilgileri yükleyecek olan da, yine insandır. Van Dijk'ın aşağıdaki çözümlemesinden yola çıkarak, İlhami Çolak hocamıza son olarak şu soruyu yönelttik:

İrkçilik ve eleştirel söylem lafı edilince, aklımıza hemen Teun van Dijk gelmektedir. Onun eleştirel söylem çözümlemesi, bir metin ve söylem turu olarak haberi belirli dil ve metin yapısı veya sosyo-kültürel pratik içerisinde çözümlenmektedir. Bu çözümleme çerçevesi, haberin metinsel yapısını, okuyucuların haberi anlama/yorumlama, gazetecilerin ise haber üretim süreçlerini kapsamaktadır (van Dijk, 1988).

Daha önce de belirttiğim üzere; robot bir makinedir, makineyi nasıl programlarsanız o da gereğini yapar. Yani programladıktan sonra; demiri de keser, kumaşı da... Buradan yola çıkarak şunu diyebiliriz; eğer siz robot gazeteciye; nefret ve kötülük dolu yazılım ve program yüklerseniz, onlar da yazılarında bunu yazar. Tıpkı filmlerde; bir kişiyi öldürmesi için programladığımız robot nasıl gereğini yaparsa, gazeteci robotta, yüklenen programa göre kötü yazılar yazabilir.

Yapay Zekâ Gazeteci, yazılarında duyguyu verebilir mi?

Sanayi ve Teknoloji'nin her alanında var olan ve yüklenen veriler doğrultusunda, neredeyse her şeyin üstesinden gelen Yapay Zekâ Gazeteciler'in, haberlerine 'duygu'yu katıp katamayacağı hâlâ tartışılmaktadır. Yüklenen verilerde; mutluluk, ağlama, acıma gibi insanda var olan birtakım özellikleri, Yapay Zekâ Gazeteciler'in, yazılarında nasıl yansıtacağı merak edilmektedir. Biz de bunun olup, olamayacağını; bu konuda uzmanı olan, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sırrı Akbaba'ya sorduk:⁸

Cevap: Yapay Zekâ (Robot) Gazeteciler'de davranış var, ama duyarlılık yoktur. Düşüncenin yaratıcılığı; bu konudaki uzman bilim insanlarının, robota (makineye) yüklediği veriler kadar vardır. Yani robota; duygu ve düşünce ile ilgili ne kadar veri yüklenmişse, robot bu konuda o kadar hassas olur, ancak orijinininden bir şey sunamaz. Robotlara yüklenen veriler ne kadar fazla ve dâhice olursa, robot o kadar başarılı olur. Hatta birçok insan zekâsından, kat be kat üstün olur. Bu durum, bir robota yüklenen verilerle sınırlıdır. Yani robot ancak o kadarını yapabilir. İnsan beyinde, 'yaratıcılık' özelliği vardır. Çünkü bunlar bize; 'yaratan' tarafından verilen özelliklerdir. Robotla - insan arasındaki en tartışmalı olan konu 'düşünce'dir. Robota 'ağlama' vs. gibi verileri yüklerseniz, onu yapabilir ancak, 'duygu' nettir ve robotta bu özellik yoktur. Yani robota yüklediğiniz 'ağlama' veya bir şeyi tarif etme olaylarını yazar, hatta derinine inerek yazar. Çünkü 'yazmak' dediğimiz şey bir 'davranış'tır. Robota verileri doğru yüklerseniz, 'davranış' konusunda insanı geçebilir. Robotların davranışlarının da kaynağı, insan olduğu için, Yapay Zekâ Gazeteci, ne kadar gelişirse gelişsin, insan gazeteciliği ölmez. Yani 'düşünce' yoksa, 'insan' yoktur. İnsanın özü, düşüncedir.

⁸ Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sırrı Akbaba'yla 13.09.2021 tarihinde online olarak bu görüşme yapılmıştır.

Yapay Zekâ'ya; dini içerikli veriler yüklersek, Yapay Zekâ'nın Dini Olur mu?

Yapay Zekâ konusu; son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de sıkça konuşulmaya başlamıştır. Yapay Zekâ'yı her sektör kendi açısından irdelerken, bizler de İletişimci ve medya açısından, çeşitli yönleriyle incelemeye başladık. Varılan sonuç şu oldu: Yapay Zekâ'ya ne tür donanım ve veri yüklersen o da bir makine olarak, verilen komuta göre hareket eder. O zaman da aklımıza; bu bölümün başlığında yer alan dini unsurlar gelmeye başladı. “Acaba Yapay Zekâ'nın dini olur mu?”, “Yapay Zekâ'ya, Müslüman, Hristiyan veya Hindu bilim insanları, kendi dinleriyle ilgili veriler yüklerse, o dinin mensubu olur mu?” “Bu verilerin yanı sıra; “Kin, nefret ve ırkçılık gibi faktörlerle ilgili veriler yüklenirse ve başka bir dini kötölemesi için, yönlendirilirse acaba ne olur veya olur mu?”

İşte bu tür soruların yanıtını da; İslâm Felsefesi Uzmanı, Türkiye Bilimler Akademisi Şeref Üyesi, Emekli Öğretim Üyesi, İbn Haldun Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç'e⁹ sorduk: Sayın Açıkgenç şunları söyledi. Yapay Zekâ'ya; duygu, kin, nefret ve ırkçılık gibi veriler yüklenirse, makineden bu tür davranışları bekleyebiliriz. Bilindiği gibi yapay zekâ bir nevi robottur, ne yüklenirse onun gerektirdiği davranışı sergiler. Tabii bu durumda mühendisler daha iyi bilirler, programlama ayrı bir durumdur, programlanan şeylerin yaptırılması ayrı bir durumdur. Yani yapay zekâ olarak yüklenenleri yüklediğimiz şey, bir makine mi, robot mu her neyse yapabilecek bir mahiyette olması gerekir. Biz şimdilik yapay zekânın program olarak yüklendiği bir “varlığın” yapay zekâdaki programları yerine getirebilecek bir özellikte olduğunu var sayarak konuşalım. Burada “varlık” kelimesi ile yapay zekânın yüklendiği şey her ne ise onu kast ederek konuşuyorum. Çünkü bu şeyin ne olduğunu bilmiyorum ama bence “robot” kelimesi bu varlığı daha iyi ifade ediyor, çünkü onun belli şeyleri yaptığını düşünüyoruz. Bu durumda bu “varlığa” kin ve nefret, şiddet içerikli bir program yerleştirilse bu onu “terörist” yapmaz, yapay zekâyı ona yükleyen insanı terörist yapar. Bunun nedeni hukukta bir davranışı işleyenin sorumlu olması için şuurlu bir varlık olması istenir. Ayrıca bizde kullanılan akıl bâliğ kelimesi de aslında bunu ifade eder. Bir kimse diyebilir ki, bu robotta zekâ olduğuna göre yapay olsa bile “akıl bâliğ” sayılır, onun için sorumludur. Bunun sadece şöyle bir yönü var bu robot aslında terörist değil ancak ‘tehlikelidir.’ Çünkü yüklenen program onu devamlı şiddet ve nefret üretmeye yönelteceği için tehlikelidir ve yok edilmelidir. Onun yok edilmesi sadece programının değiştirilmesinden ibarettir. Yoksa ‘bir insan gibi idam edelim’ dense zaten idam edilmez. O halde şiddet ve nefret yüklenen bu robot, sorumlu değil, ancak tehlikelidir. Aynı durum Yapay Zekâ'ya, dini içerikli veriler yüklemek için de geçerlidir. Ona bir dinin bütün özelliklerini ve görevlerini yüklemek onu bu dinin mensubu yapmaz. Çünkü Yapay Zekâ'nın şuuru, iradesi ve inancı yoktur. Yapay zekâ yüklenen bir robot diyelim ki İslam'ın inanç ve yükümlülüklerini elde etmiştir. Namaz kılabilir, oruç tutuyor; aslında ‘namaz kılıyor, oruç tutuyor’ diyemeyiz, ancak “namaz kıldırılıyor, oruç tutturuluyor” diyebiliriz. Bu durumda zaten İslam inancına göre kimseye ‘dini emirleri yapsınlar’ diye

⁹16 Ağustos 2021 tarihinde, Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç'in ofisinde bu mülakat yapılmıştır.

zorlayamazsınız. Yani bir insana bile zorla şahadet getirterseniz ve namaz kıldırıp oruç tutturursanız, bunlar onu Müslüman yapmaz. Peki, bu durumda bir insan bile Müslüman olamazsa bir yapay zekâ nasıl Müslüman olur? O halde yapay zekâ şuurlu olmadığı için ve yaptıkları şeyleri, neden yaptığını bile bilmediği için yaptıklarından sorumlu değildir. Din ise sorumluluktur şuur ve iradeyi gerektirir. İrade din için denebilir ki, en önemli bir hayat özelliğidir. Sonuç olarak yapay zekânın dini olmaz diyorum.

SONUÇ

Tüm bu inceleme ve araştırmalar gösteriyor ki; İletişim Fakülteleri'nin müfredatına, temel derslerin yanı sıra, önümüzdeki dönemlerde bazı yazılım derslerinin (kodlama ve yapay zekâ) eklenmesi de öğrencilerin yararına olacaktır. Günümüzde ve gelecekte her sanayi ve iş kolunun yapay zekâyla entegre olduğunu düşünürsek bu kaçınılmazdır. Bu tür yazılım derslerinin; basit bir anlatımla, ilkokuldan başlayarak, zorluk dereceleri artırılarak, üniversite eğitimine de dahil edilmesi büyük bir fayda sağlayacaktır. Yapay Zekâ (robot) günümüzde; sağlık, gıda, üretim, otomotiv, tekstil gibi alanlarda sıkça kullanılmaktadır. Onlarca işçinin uzun sürelerde yapacağı bir işi, tek başına ve dakikalar içinde robotların yapması, birçok kişinin işsiz kalmasına yol açmıştır.

Yapay Zekâ Gazeteciler'in, bazı ülkelerde medya sektörüne girmeye başlaması ve başlayacak olması da, gazeteciler arasında 'işsiz kalma korkusu'nu beraberinde getirecektir. Bu kaçınılmaz bir gerçektir. Ancak bu korkuyu taşıyıp, hem iş, hem de özel hayatımızda huzursuz dönemler yaşayacağımıza, Yapay Zekâ Gazetecilerle nasıl birlikte çalışacağımızı öğrenmenin yollarını aramalıyız. Bunun için de; halen medya sektöründe çalışanların, kısa ve hızlandırılmış kurslarla, Yapay Zekâ Gazetecileri nasıl çalıştırıp ve yöneteceği konusunda kendilerini yetiştirmeleri, kendi geleceklere açısından önemli olacaktır. Halen üniversitelerin, İletişim Fakülteleri bölümlerinde okuyan, 'geleceğin medya mensupları' da, normal derslerinin yanı sıra; Yapay Zekâ Gazetecileri'ni nasıl yöneteceklerini ve kendi işlerini nasıl kolaylaştıracaklarını belirleyecek olan kodlama derslerini de almaları gerekmektedir. Günümüzde bir tıp doktoru; kalp, beyin veya göz ameliyatını yaparken nasıl robotlardan yararlanıyorsa, medyacıların da kendi alanlarında bunları kullanmasını bilmelidirler. Sonuç olarak şunu diyebiliriz: Yapay Zekâ Gazetecilerin (robotların) önümüzdeki dönemlerde medya sektörüne gireceği kesindir. Ancak; 'işimizi kaybedeceğiz' kaygısı duymamamız gerekmektedir. Sözün özü şudur: Robotları yapanlar da bir insandır. Robotlar; kendilerine yüklenen veriler kadar, başarılı olacaklardır. Şimdinin ve geleceğin medya mensuplarının, robot yapan değil, robotları kullanan bireyler olarak, kendilerini yetiştirmelerinde fayda vardır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (1972). Batı Avrupa ve Türkiye'de Medya Eğitimi, Ankara: Sevinç Matbaası
(Ankara) Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 330). Altun,
Abdülrezzak. (1999) "Türkiye'de Gazetecilik Eğitimi". Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar. der.

- Korkmaz A. Istanbul: Afa Publishing and TÜSES Foundation, pp. 245-252.
- Çelik, Kubilay. (2020) İletişim Fakültesi Mezunlarının Medya Sektörü'ndeki İstihdamı Üzerine Bir Araştırma, adlı yayınlanmamış doktora tezi. Maltepe Üniversitesi Dilmen,
- Necmi. E. (2007) “Yeni Medya Kavramı Çerçevesinde İnternet Günlükleri-Bloglar ve Gazeteciliğe Yansımaları”. *Marmara İletişim Dergisi*. Dimmick, J. vd.
- (2004) ‘Competition between the Internet and Traditional News Media: The Gratification Opportunities Niche Dimension’, *Journal Of Media Economics*. Ergeç, N.E. (2014).
- “Uluslararası Yükseköğretim Eğilimleri Bağlamında İletişim Eğitimi Yeniden Düşünmek”, *Selçuk İletişim*, 2014, 8 (2): 5-31. Gürkan, N., S. İrvan.
- (2000). “İletişim Eğitiminde Nereden Nereye”, 1. Ulusal İletişim Kongresi Bildiri Kitapçığı, s. 354-365, İstanbul. Güz, Nurettin, et al. (2017).
- “İletişim Fakülteleri Eğitim Sistemine Yeni Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, cilt. 3, hayır. 5, 1546-1560. İnuğur, Nuri, (1988) Türk
- basınında iz bırakanlar Der Yayınları, İstanbul. Narin, Bilge. (2017). ““Uzman
- Görüşleri Bağlamında Haber Üretiminde Otomatikleşme: Robot Gazetecilik”. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, 27, 79-108. Özbek, M. (1995). “İletişim Eğitimi
- Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İLEF Yıllığı* 92, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, s. 307-328.
- Segal, M. Erich of II. (1993) İnsan Nasıl İnsan
- Oldu, Çeviren Ahmet Zekerya, Say Yayınları, İstanbul. Thompson John B. (2008) “Medya ve Modernite.” 2008. Çev. Serdar Öztürk, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Tokgöz, Oya. (2003) “Türkiye’de İletişim Eğitimi: Elli Yıllık Bir Geçmişin Değerlendirilmesi”, *Kültür ve İletişim Dergisi* 6, 1: 9-32.
- Tokgöz, Ö. (2006). “Türkiye’de İletişim Çalışmalarında İletişim Eğitiminin Rolü ve Önemi”, *Küresel İletişim Dergisi*, S.1, Bahar 2006, 1-12.
- Topuz, H. (2003). II. Mahmut’tan Holding’e Türk Basın Tarihi. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Uzun, public relations, radio and television broadcasting, photography departments were opened (Uzun, 2007: 122-123).

Van Dijk, Teun (1988), *News As Discourse*, Lawrence Earlbaum Associates Publication, New Jersey.

Yıldırım, B. (2006). Eleştirel Pedagoji Açısından Gazetecilik Eğitimi Yeniden Düşünmek, *İletişim Çalışmaları*,4(1):121-15.

İnternet Kaynakça

(Tarih; 04.09.2021)

52860247

zaman-bulundu-iste-matbaanın-icadi-hakkında-bilgiler 41004675 (Tarih; 04.08.2021)

“Yapay zeka (AI) nedir?”

<https://www.yök.gov.tr>

<https://www.bbc.com/news/world-us-canada>

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/matbaa-ne>

<https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/what-is-ai/> (Tarih;14.09.2021)

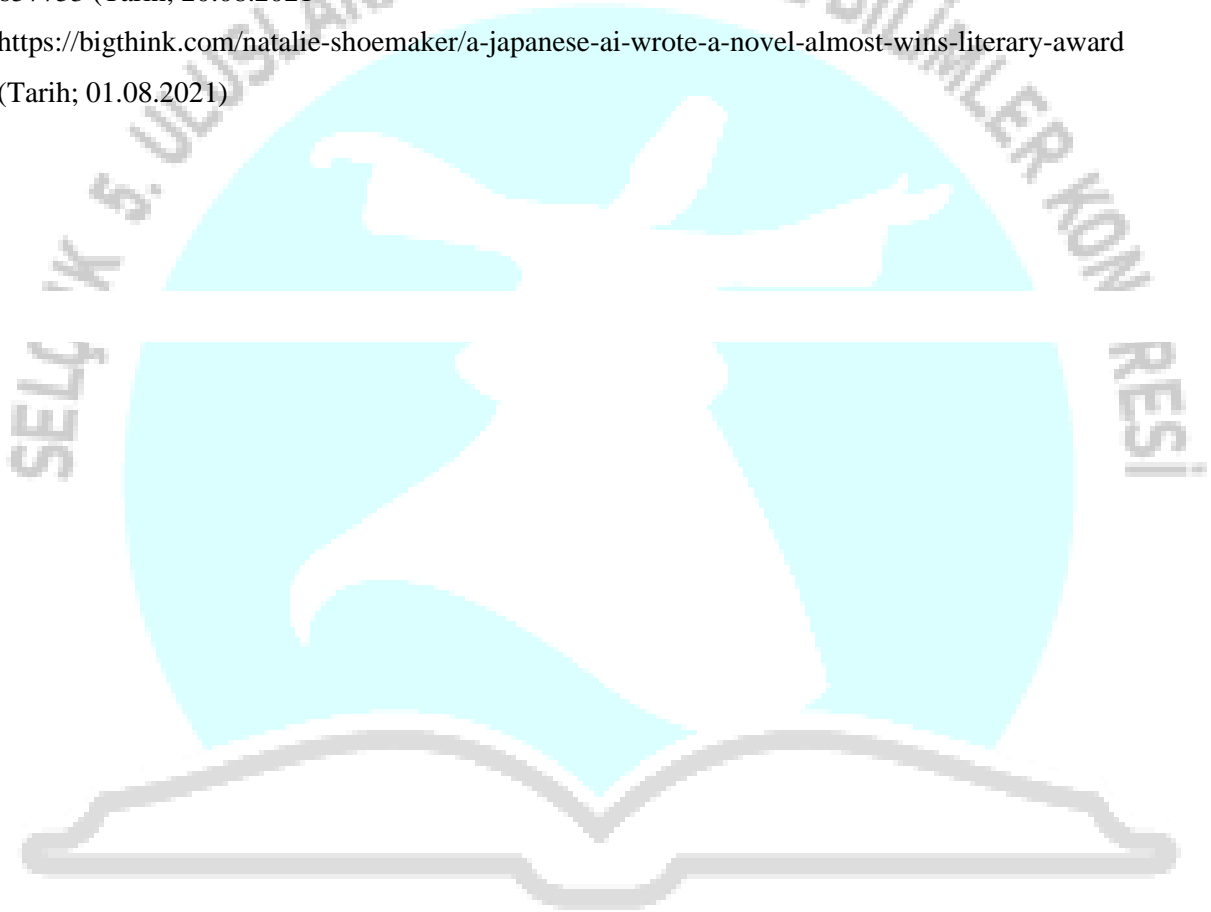
“Yapay Zekâ” (Wikipedia) https://tr.wikipedia.org/wiki/Yapay_zek%C3%A2 (Tarih; 20.08.2021)

“Yapay Zeka - Nedir ve Neden Önemlidir” https://www.sas.com/tr_tr/insights/analytics/yapay-zeka-nedir.html (Tarih; 01.07.2021)

“Yapay Zeka ve Değişen Gazetecilik Pratikleri” <https://vizyonergenc.com/icerik/yapay-zeka-ve-degisen-gazetecilik-pratikleri>(Tarih;19.08.2021)

<https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/egitim/yapay-zeka-arastirmaci-gazeteciligi-etkilemeyecek/657753> (Tarih; 20.08.2021)

<https://bigthink.com/natalie-shoemaker/a-japanese-ai-wrote-a-novel-almost-wins-literary-award> (Tarih; 01.08.2021)

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

KADIN ve GİYİM

Hasan YAZICI¹

¹ Kocaeli Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID ID: 0000-0001-7900-4378

ÖZET

Kadın ve giyim konusu sosyal ve kültürel hayatımızın maalesef temel tartışma ve tehdit konularından birisidir. Herkes, giyimi, şekli olarak nitelemekte birincil değerde görmediğini belirtmektedir. Fakat hâl, söze uygunluğu şüpheli kılmaktadır. Değişik anlayışların mensupları birbirlerini, kabul etmedikleri ağır, aşağılayıcı sıfatlarla etkisizleştirmeye çabalamaktadır. Birçok defa herkesçe kabul edilen temel meselelerimizi gölgeleyen tartışmaların batağından bir türlü çıkılamamaktadır. Samimiyet ve basit çıkar, ön yargı, kör tarafgirlik savunma ve saldırılarının oluşturduğu zihin bulanıklığı çözümü görmeyi zorlaştırmaktadır. Romanımız boş kovanda su dövmemizin trajik hâlini dillendirerek bizi kendimizle yüzleştiriyor. Tespit ve çözüm için ufuk açıyor. Sanatın yumuşak ve kuşatıcı kılavuzluğuyla hâli, hayatımızın zenginliğine çevirmenin yolunu aydınlatıyor. Sürekli çatalı bir yol başına sürüklenişimize isyanımızın susayan çiçeklerinin feryadı oluyor. Dikenli yollardan huzur sokağına gireceğimiz bir öğle vakti aydınlığının özlemini yaşıyor. Üvey evlatlık muamelesinin doğurduğu maznunluğun kaybolmuş günlerinin yokluğunun çilesinin sürgününde sırtlan payı olmamak için aynadaki yalana aldanmamalıyız diyor.

Anahtar kelimeler: Kadın, giyim, çağdaşlık, gelenek, örtünme, farklılaşma, roman

Abstract

Unfortunately, the theme of “woman and clothing” is one of the basic discussion and threat topics of our social and cultural life. Everyone defines clothing simply as an illustration and mentions that it is not a primary worthy case. But the situation conflicts with words and causes suspicion. Members of different ideologies are trying to defuse each other by means of strong, insulting adjectives. We can not get rid of the arguments which have overshadowed our main problems lots of times, in any way. The mind turbidity, which is a result of nonsincerity and simple self-seeking, prejudice, blindly side taking defences and attacks, makes seeing the solution difficult. Our novel confronts us with ourselves by pointing out the tragedy of our hopeless struggle. It broadens our horizon for establishing and solution. It enlightens the

road to convert the situation into the wealth of our lives by accepting art as a soft and surrounding guide. It becomes the scream of our rebellion against our continual drift to the beginning of a forking road and of the thirsty flowers. The yearning of an afternoon skylight, that we'll pass from the spiny roads to the peace street, is kept alive. It states that we mustn't be deceived by the lie in the mirror not to be the hyena portion in the banishment of the ordeal of the absence of the days in which sadness is lost as a result of the stepchild treatment.

Key words: *Women, clothing, being contemporary, tradition, to cover, to differentiate, novel.*

1. GİRİŞ

Kadın ve giyim her ne kadar şekli bir konu görünürse de sonuçları bakımından manevî bir yararın ilk mikrobu veya ruh güzelliğinin kapılarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Güncel ve acı bir problemdir.

2. ROMANIMIZDA KADIN ve GİYİM

Ahmet Lütfi Kazancı Üvey Anne'de baş açıklığını ve bacakların çıplaklığını görmek istemez (Kazancı, 1989: 157). *Şule Yüksel Şenler, kadını vitrindeki satılık eşyalar gibi bütün herkese sergileyen açık saçık giyim kuşamı tiksindirici ve korkutucu bulur* (Şenler, 1990: 52), *alçak, soysuz kılığı, kadınlık değer ve şerefini ayaklar altına düşüren bir hâl sayar* (Şenler, 1990: 22). *Yoklar'da "Kısacık etekliği, öne doğru eğildikçe göğüslerini gösteren bluzu, dudağında sigarası ile ağustos akşamlarında Kızılay'da müşteri arayan sokak kadınlarına dönmüştü."* (Kayhan, 1978: 93) denir. *Sürgün Öğretmen'de "Kızın, gelinin gizli yerleri olur. Eşeğin ayıpları gibi bunları de açıkta. Kadından çok er meydanlarında soyunmuş pehlivanlara benziyorlar"* (Karatay, 1987: 74) yergisinde bulunulur. *Huzur Sokağı'nda karısını, kızını açık saçık gezdirip karısının kızının vücutlarını sergileyen erkeklere şaşkınlık belirtilir* (Şenler, 1990: 183). *Maznun'da kadının niçin açıldığının neyi, kime reklâm ettiğinin* (İsmail, 1989: 194) *Ahmet Lütfi Kazancı'nın Üvey Anne'sinde ailesini arttırmalı satışa çıkarılan mal misali satılık bir vitrin eşyası gibi yatak odası kıyafetiyle teşhir edenlerin kimleri taklit ettiklerinin düşünülmesi istenir* (Kazancı, 1989: 162-163). Üvey Anne'de şekli yönlendirmenin de etkisiyle oluşan acı gerçek ortaya konur: "Bugün rağbet alın açıklığına değil kadın açıklığına, İslâm göreneklerine değil İngiliz, Fransız göreneklerine, Resulullah'ın emirlerine değil Avrupa'da ne idiği belirsiz, bilmem hangi soysuzun arzularına yönelmiştir" (Kazancı, 1989: 160)

Raif Cilasun "Kadının kafes arkasından kurtarılışı şimdi onu çeşitli barhanelerle kafeslemek şeklinde kullanılıyor" (Cilasun,119) değerlendirmesini yapar.

Görsel 1. Yarım kadın yüzü

Attila İlhan, Sırtlan Payı'nda durumla ilgili görüşünü belirtir: "Çağdaş kadın olmanın yollarını, mahalle sinemalarında gördüğü Amerikan filmlerinden öğrenmişti." "...olduğuyla olmak istediği arasındaki farkı oluşturan da kapatan da sinema olmuştur denebilir: Davranışlarıyla Joan Crawford, alımıyla Ava Gardner, sporculuğuyla Esther Williams olacaktı o, oldu da" (İlhan, 1981: 180).

Onun için "...dışarda erkeklerle içli dışlı olmayan" (Şenler, 1990: 194) "lüzumu olmadıkça asla sokağa çıkmayan, mutluluğu, huzuru yalnız evinde duyan, zevki maddede değil manada bulan, namus ve değer sahibi" (Şenler, 1990: 22) yalnız kocasına ait olan (Şenler, 1990: 52) kadın, kahraman olarak görülüyor. Aksi olanlar ise "Utanma perdesi yırtılmış, Batı bozuntusu, acayip varlıklar, kız ve kadın kılıklı bir sürü insan şeytan" (Şenler, 1990: 22, 23) olarak aşağılanarak hayatımızın bir tezadı sergileniyor.

Romanımız hayatımızın tezatlarından doğan çok acıklı hâle tanıklık ediyor. Huzur Sokağı'nda bir yandan "erkek arkadaşlarının arasında karısının sigarasını yakmak için çakmağa davranan centilmen(!) bir salon erkeği" diğer yandan da açık ve kafasına estiğince serbest hareket eden biri olduğu için ilerde hayatını alt üst eder düşüncesiyle (Şenler, 1990: 183, 196, 182) sevdiğiyle evlenmeyen genç, gözler önüne getiriliyor.

İnsanlarımız birbirlerinin parçasıdır. Fakat toplumsal çözülme, üzümlere belirtelim onları birbirine oldukça yabancılaştırdı. Son üç neslimize şekli açıdan şöyle bir bakınca karşılaşılan manzara bunun açık delilidir: Çok yaşlı olan çarşafli, orta yaşlı olan mantolu, pardösülü, yeni yetme kız ise mini eteklidir. Üç türlü düşünüşün, yaşama tarzının, üç cins anlayışın, yaşayan üç kuşağın bu üç temsilcisi kol kola fakat birbirlerinden yüzyıllarca uzaktır.

Yan yana ama aralarında uçurumlar vardır. Ninenin eli kınalı, annenin eli kremli, genç kızinki uzun tırnaklı ve mutlaka boyalıdır (Bahadıroğlu, 1980: 131).

Yavuz Bahadıroğlu'nun Yolbaşı'nda belirttiği hâli, Üstad Necip Fazıl ne güzel özetlemiştir:

"Utandırır burnunu göstermekten sütninem,

Kızımın gösterdiği, kefen bezine mahrem" (Kısakürek, 1981: 320)

Görsel 2. Nene Hatun

Farklılaşma, çözülme yalnız nesiller arasında sürmekle kalmadı. Aynı neslin insanlarını da pençesine aldı. Bir Annenin Feryadı ve Dikenli Yollar hâli dillendirir: Çoğu kadınıımızın kızımızın kırışksız bir inancın, saf bir iman, pürüzsüz ve katıksız bir ruhun bayrağı olan başörtüsü artık bir kısım kızlarımızın, kadınlarımızın başında yoktur. Bir taraftan küçükken başını iyice örten mantolu kadınlarımız onu attı (Cilasun, 9) diğer taraftan dizlerinin bir karış üstünde duran mini etek giyen kızlarımız elbiselerini uzattı, yıllardır açıkta kalan saçlarını örttüler (Yavuz, 205). Kapanmaya taraftar olan, İslâmî ölçülere göre giyinenler gün geçtikçe arttı. "Kol ve bacaklarının güzelliğini herkese ispat etmek istercesine açık saçık kıyafetler içindeki hanımlar" yanında boynu, kolları örten, hiçbir vücut çizgisini belli etmeyen elbiseler giyen, saçlarının bir tek telini bile göstermeyen baş örtüsü örten hanımlar yer aldı (Cilasun, 48).

Yeniden oluşuma iki türlü tepki görüldü. Sayıları az olsa da bazıları yüzyıllarca Türk İslâm tarihini yapanların İslâmî kıyafetini yadırgadı, gülünç (Yavuz, 171), devre aykırı buldu. Sevgi Soysal, Yenişehir'de Bir Öğle Vakti'nde şöyle diyor: "Yeni anaları, kendi anaları gibi başını örten bir köylü kadını değildi. Başını açık geziyor ve kocasıyla cumhuriyet balosuna

gidiyordu" (Soysal, 1988: 134). Hüsnu Aktaş, İsyân Çiçekleri'nde oluşan tavrı ifade eder: Yüzünü astı, dişlerini sıktı ve nefret duydu (Aktaş, 9, 11). Yobazlık sayıp utanç verici gördü.

İbrahim Ulvi Yavuz'un "Başını örtüp bizi sağa sola rezil etmesine dayanamıyoruz" (Yavuz, 215) sözleri tespiti doğrudur.

Açıklığı güzellik ve medenîlik niteliği sayanlar, Yenişehir'de Bir Öğle Vakti'nde ortaya konan "Namuslarını karılarının elbiselerindeki iki paralık açıklığa karşı koymakla koruyacaklarını sanırlar" şeklindeki alay ve hafife almalarla örtünmeyi önlemeye çalıştı (Soysal, 1988: 7).

Huzur Sokağı'nda "Kadın için örtünmenin ne lüzumu var? Allah'ın bana vermiş olduğu güzellikleri niçin saklayayım? Ben herkes tarafından beğenilen bir kadın olmak isterim. Örtünsem ne kıymetim kalır?" (Şenler, 1990: 123) denir. Aynadaki Yalan, Çiçekler Susayınca ve Huzur Sokağı'nda cevap ve tespit var: Kadına "kıymeti bilinen ve belirtilen her şey gibi koruyucu kap, kılıf içinde mücevher " (Kısakürek, 1984: 180) niteliği ve çekicilik, alımlılık, güzellik kazandıran örtü, kapanma (Yıldız, 1986: 239) gereksiz gösterilmek istendi. Kuran-ı Kerim'de örtünmeyle ilgili birçok ayet-i kerime var: (A'raf suresi 7/26, 27, 31, 32, Nur suresi 24/30, 31, 60, Ahzab suresi 33/32, 33, 53, 55, 59) Ancak kadınların örtünmesi öteden beri gelen bir gelenek, görenek gibi gösterilerek zihinler karıştırılmaya çalışıldı (Şenler, 1990: 126).

Görsel 3. Tesettürlü kadın

Açma gayreti başarısız kalınca zorlamaya gidildi. Hak yoksunlukları yolu ile özellikle başörtüsüne ve onun temsil ettiği zihniyete savaş açıldı. Çocuklar, gençler okula alınmadı, sınıflardan çıkarıldı, imtihana sokulmadı, cezalandırıldı, sınıfta bırakıldı, baş örtüleri zorla çekilip alındı, üniversitelerimizden atıldı:

Raif Cilasun "Başındaki örtüyü çıkarmasını istemişler. Okula gittim. Kızımın başını açtıramayacağımı söyledim. Güldüler bana" (Cilasun, 40) diye dert yanıyor.

İbrahim Ulvi Yavuz, Şule Yüksel Şenler, Ahmet Günbay Yıldız, durumu örneklendirir: "Okulda zaman zaman hocaları, başları örtülü olduğu için onları sınıftan çıkarmıştı" (Yavuz, 219)

"Ben böyle bir kıyafetle seni imtihana kabul edemem."

"Başımın örtüsü ile imtihanın ne ilgisi var? Siz benim örtüme değil bilgime not vereceksiniz!" (Yavuz, 221).

"Kız öğrencilerinin başlarında bulunan namaz örtülerini, çekiştire çekiştire başlarından topluyordu" (Şenler, 1990: 272).

"Belki hatırlarsın başı kapalı diye üniversiteden atılmıştı..." (Yıldız, 1986: 349)

"Tepkiye tepki de sayı ve niteliğiyle giderek büyüdü."

"Eteğini dilediği kadar kısaltanlara disiplin kurulu birşey demiyor da uzatanları niçin atıyor?" (Bahadıroğlu, 1980: 202)

Mustafa Miyasoğlu'nun Kaybolmuş Günler'indeki kahramanın ağzından dökülen âdeta çare değil acı ve üzüntüdür:

"Öğretmen olduğum kasabada gezerken başımı örtüyorum, okulda da çıkarıyorum" (Miyasoğlu, 1982: 52)

Taş yürekli, demir beyinlilere ithaf edilir. Ama suçu zalime yüklemek gerçeği eksik görmek olur.

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Abdurrahim Karakoç'un dediği gibi

"Zamanı boş yere tüketmişiz biz

Nerde değer varsa yok etmişiz biz

Vekalet vermişiz zulümkârlara

Bugünkü zilleti hak etmişiz biz" (Karakoç, 2000: 42).

Necip Fazıl'ın güzellik ve dişilik büyüleri peşinde gezmekten başka tasası olmayan kasaplık bir et yığını gibi çengele asılmış zavallıların tersi olabilmek, bayağılıktan kurtulup idealleşebilmek için (Kısakürek, 1984: 144) diye belirttiklerini Şule Yüksel Şenler, baş örtüsüne kalın çorabına pardösüsüne bürünenler arttıkça arttı (Şenler, 1990: 121) sözleriyle tamamlar. Mananın ölçüleştirdiği gösterilebilir ve gösterilemez yerler açık sınırlamasına tam bir saygı içinde

"Hani o Müslüman ki her güzele bedeldir

İnsan defilesinde eskimez tek modeldir’’ (Kısakürek, 2004: 124)
anlayışıyla dünyanın en süslü en zevkli en güzel kıyafetiyle toplum meydanında vitrininde boy gösterilmeğe gayret edildi (Kısakürek, 1984: 128).

Görsel 4. Tesettürlü kadınlar

İslâmî kadın modası çıkarıldı ve uygulandı (İsmail, 1989: 267). Böylelikle ayrıca yüzyıllar boyu, kadının örtünme emrini çarşafa yalnız iki göz deliği bulunan çuvala girme şeklinde yorumlayan olgunlaşmamış, yobaz ve kaba softa elinden kadının kurtarılması yolu açıldı. İslâmî manasını ve âlemdeki büyük inceliğini kaybederek en kaba kabalık olarak meydana çıkmasının doğurduğu çirkinlik ve sömürü kapısı da kapatılmaya çalışıldı (Kısakürek, 1984: 128).

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Hüsnü, **İsyân Çiçekleri**, 8. b., İstanbul
 BAHADIROĞLU, Yavuz, **Yolbaşı**, 8. b., İstanbul, 1980
 CİLASUN, Raif, **Bir Annenin Feryadı**, 13. b., İstanbul
 İLHAN, Attila, **Sırtlan Payı**, 2. b., Ocak 1981, İstanbul
 İSMAİL, Hekimoğlu, **Maznun**, 17. b., İstanbul, 1989
 KARAKOÇ, Abdurrahim, **Gökçekimi**, Alp Eren Yayınevi, Ankara, 2000
 KARATAY, Hüseyin, **Sürgün Öğretmen**, İstanbul, Temmuz 1987
 KAYIHAN, Hasan, **Yoklar**, 3. b., İstanbul, 1978
 KAZANCI, Ahmed Lûtfi, **Üvey Anne**, 9. b., İstanbul, 1989
 KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Aynadaki Yalan**, 2. b., Ekim 1984, İstanbul

Çile, 8. b., Mart 1981, İstanbul

Öfke ve Hiciv, 6. b., Temmuz 2004, İstanbul

MİYASOĞLU, Mustafa, **Kaybolmuş Günler**, 4. b., Mayıs 1982, İstanbul

SOYSAL, Sevgi, **Yenişehir'de Bir Öğle Vakti**, 7. b., Şubat 1988, İstanbul

ŞENLER, Şule Yüksel, **Huzur Sokağı**, İstanbul, 1990 Şubat

YAVUZ, İbrahim Ulvi, **Dikenli Yollar**, 3. b., İstanbul

YILDIZ, Ahmet Günbay, **Çiçekler Susayınca**, 13. b., İstanbul, 1986

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

THE LANGUAGE OF THE WORK OF ART: MONOLOGUES AND DIALOGUES

Ph.D. Prof. Hajar Huseynova

ADPU, Department of Azerbaijani Linguistics,
<https://orcid.org/0000-0002-3223-427X>;tel.:055 241 17 16

Summary

It is impossible to imagine any work of art without monologue and dialogue. Especially prose and drama. Monologues and dialogues express important stylistic features in fiction. In this article, we will discuss the features of the development of these language units in the works of Mir Jalal, a prominent writer of twentieth-century Azerbaijani literature.

Mir Jalal paid special attention to the natural and effective language of his works of art, the expression of ideas through monologues and dialogues in order to increase the emotional harmony of speech. Features such as conciseness in the author's narration, simplicity from the vernacular, clear expression of the mood of the image, lyricism, sincerity in rhetorical questions, writer's intervention, organic connection between the external details of the portrait and the inner world make the author's language colorful, sweet, fluent, expressive and lively are the main qualities that make it possible (2. p.160).

Just as Mir Jalal's story is unique, the language of the characters is also specific. The writer speaks of each image in accordance with his worldview, cultural level and character. The level of images is clearer and fuller in monologues and dialogues.

First of all, let's pay attention to monologues: through monologues the psychological state of the characters, their thoughts, etc. The monologues created by Mir Jalal are diverse, real and natural in terms of subject matter. Sometimes the thoughts of the characters, their attitude to events or other images are determined by monologues. However, these monologues, although not as clear and sharp as in the plays, are presented in the form of the inner speech and thoughts of the characters.

Keywords: artwork, monologue, dialogue, syntactic unit, style ...

SANAT ESERİNİN DİLİ: MONOLOGLAR VE DİYALOGLAR

Özet

Monolog ve diyalog olmadan herhangi bir sanat eseri hayal etmek imkansızdır. Özellikle düzyazı ve drama. Monologlar ve diyaloglar, kurgudaki önemli üslup özelliklerini ifade eder. Bu makalede, yirminci yüzyıl Azerbaycan edebiyatının önde gelen yazarlarından Mir Celal'in eserlerinde bu dil birimlerinin gelişiminin özelliklerini tartışacağız.

Mir Jalal, eserlerinin doğal ve etkili diline, fikirlerin monologlar ve diyaloglar yoluyla ifade edilmesine, konuşmanın duygusal uyumunu artırmak için özel önem verdi. Yazarın anlatımındaki özlülük, yerelden sadelik, görüntünün ruh halinin net ifadesi, lirizm, retorik sorularda samimiyet, yazarın müdahalesi, portrenin dış detayları ile iç dünya arasındaki organik bağlantı gibi özellikler yazarın dilini oluşturur. renkli, tatlı, akıcı, etkileyici ve canlı olması bunu mümkün kılan başlıca niteliklerdir .

Mir Jalal'in hikayesi benzersiz olduğu gibi, karakterlerin dili de kendine özgüdür. Yazar her imgeyi kendi dünya görüşüne, kültürel düzeyine ve karakterine göre konuşur. Monologlarda ve diyaloglarda görüntülerin seviyesi daha net ve daha dolgundur.

Her şeyden önce, monologlara dikkat edelim: monologlar aracılığıyla karakterlerin psikolojik durumu, düşünceleri vb. Mir Celal'in oluşturduğu monologlar, konu bakımından çeşitli, gerçek ve doğaldır. Bazen karakterlerin düşünceleri, olaylara veya diğer görüntülere karşı tutumları monologlarla belirlenir. Ancak bu monologlar, oyunlardaki kadar net ve keskin olmasa da karakterlerin iç konuşmaları ve düşünceleri biçiminde sunulur.

Anahtar kelimeler: sanat eseri, monolog, diyalog, sözdizimsel birim, üslub...

MONOLOQ VƏ DİALOQLARIN ÜSLUBİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Hər hansı bir bədii əsəri monoloq və dialoqsuz təsvür etmək mümkün deyil. Xüsusilə də nəsr və dram əsərlərini. Monoloqlar və dialoqlar bədii ədəbiyyatda mühüm üslubi cəhətlər ifadə edir. Biz bu məqalədə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nasiri Mir Cəlalın bədii əsərlərində həmin dil vahidlərinin işlənmə xüsusiyyətlərindən bəhs edəcəyik.

Mir Cəlal bədii əsərlərinin dilinin təbii və təsirli olması, danışığın emosional ahənginin artırılması üçün fikrin monoloq və dialoqlar vasitəsilə ifadəsinə xüsusi önəm vermişdir. Yazıçının təhkiyəsindəki yığcamlıq, xalq danışığı dilindən gələn sadəlik, obrazın əhval-ruhiyyəsini aydın şəkildə ifadə, lirik ricət, ritorik suallardakı səmimiyyət, yazıçı müdaxiləsi, portretin zahiri detalları ilə daxili aləmi arasındakı üzvi bağlılıq kimi xüsusiyyətlər müəllif dilinin rəngarəngliyini, şirin, səlis, ifadəli və canlı olmasını şərtləndirən əsas keyfiyyətlərdir (2. s.160).

Mir Cəlalın təhkiyəsi özünəməxsus olduğu kimi, personajların da dili spesifikdir. Yazıçı hər bir obrazı öz dünyagörüşünə, mədəni səviyyəsinə və xarakterinə uyğun şəkildə danışdırır. Obrazların səviyyəsi isə monoloq və dialoqlarda özünü daha aydın və dolğun göstərir.

İlk növbədə, monoloqlara diqqət yetirək: monoloqlar vasitəsi ilə personajların psixoloji durumu, düşüncələri və s. diqqətə çatdırılır. Mir Cəlalın yaratdığı monoloqlar mövzu etibarilə müxtəlif, real və təbiidir. Bəzən personajların düşündükləri, hadisələrə və ya digər obrazlara münasibəti monoloqlar vasitəsilə müəyyənləşir. Lakin bu monoloqlar dram əsərlərində olduğu kimi, aydın, kəskin verilməsə də, obrazların daxili nitqi, düşüncələri şəkildə təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: bədii əsər, monoloq, dialoq, sintaktik vahid, üslub...

Giriş:

Hər hansı bir bədii əsəri monoloq və dialoqsuz təsvür etmək mümkün deyil. Xüsusilə də nəsr və dram əsərlərini. Monoloqlar və dialoqlar bədii ədəbiyyatda mühüm üslubi cəhətlər ifadə edir. Biz bu məqalədə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nasiri Mir Cəlalın bədii əsərlərində həmin dil vahidlərinin işlənmə xüsusiyyətlərindən bəhs edəcəyik.

Mir Cəlal bədii əsərlərinin dilinin təbii və təsirli olması, danışığın emosional ahənginin artırılması üçün fikrin monoloq və dialoqlar vasitəsilə ifadəsinə xüsusi önəm vermişdir.

Yazıcının təhkiyəsindəki yığcamlıq, xalq danışq dilindən gələn sadəlik, obrazın əhval-ruhiyyəsini aydın şəkildə ifadə, lirik ricət, ritorik suallardakı səmimiyyət, yazıçı müdaxiləsi, portretin zahiri detalları ilə daxili aləmi arasındakı üzvi bağlılıq kimi xüsusiyyətlər müəllif dilinin rəngarəngliyini, şirin, səlis, ifadəli və canlı olmasını şərtləndirən əsas keyfiyyətlərdir (2. s.160).

Mir Cəlalın təhkiyəsi özünəməxsus olduğu kimi, personajların da dili spesifikdir. Yazıçı hər bir obrazı göz dünyagörüşünə, mədəni səviyyəsinə və xarakterinə uyğun şəkildə danışdırır. Obrazların səviyyəsi isə monoloq və dialoqlarda özünü daha aydın və dolğun göstərir.

İlk növbədə, monoloqlara diqqət yetirək: monoloqlar vasitəsi ilə personajların psixoloji durumu, düşüncələri və s. diqqətə çatdırılır. Mir Cəlalın yaratdığı monoloqlar mövzu etibarilə müxtəlif, real və təbiidir. Bəzən personajların düşündükləri, hadisələrə və ya digər obrazlara münasibəti monoloqlar vasitəsilə müəyyənləşir. Lakin bu monoloqlar dram əsərlərində olduğu kimi, aydın, kəskin verilməsə də, obrazların daxili nitqi, düşüncələri şəklində təqdim edilmişdir:

Qədir öz yuxusundan oyanıb yenidən çiçəklənən düzlərə, yamaqlara baxdıqca, bahar havasını udduqca dərinə köks ötürürdü: “Gedirəm, bu ayrılıq mənə daha ağırdır. Çörək, yalnız bir loxma çörək üçün ailəmdən və əziz körpəmdən ayrılıram. Nə edək, güzəranımız belədir. Bəlkə, biz də bir gün görək”.

Qədir ürəyində dediyi bu sözləri dilinə gətirməkdən qorxurdu (3. I.24).

Verilmiş monoloq dərin psixoloji sarsıntı keçirən Qədirin ürəyinin səsidir. Obrazın mənəvi narahatlığı, kədər və ümitsizliyi, Bəbir bəyin təklifinə qarşı inamsızlığı öz təsirli ifadəsini monoloqda- verilən nümunədə monoloji daxili nitqdə tapmışdır.

Bəbir bəy ... Qədirin ölümünü, kəbinin kəsildiyini yadına salıb öz-özünə deyirdi: “ Bəs bu bəxtin açılması deyil, nədir? Bəxt sənə dəftərxana qapısı deyil ki, açılıb örtüləndə cırıldasın. Bəxt belə səssiz-səmirsiz açılır da. Açılmağın daha buynuzu olmaz ki? Ürəyimdən keçənlər bir-bir göyərir. Buna nə söz. Yox, nəşükürlük bir şey deyilş Mən yaradandan razıyam” (3. I.71).

Verilmiş monoloq səciyyələndirici. Fərdiləşdirici funksiyanı yerinə yetirən vasitə rolunu oynayır. Öz heyvani hissələrinin əsiri olan, başqasının bədbəxtliyi üzərində xoşbəxtliyini qurmağa çalışan Bəbir bəyin Qədirin “ölümünə” sevinməsi, özündən razılıq hissi monoloqla emosional bir şəkildə, bəzən ritorik sual cümlələrinin nəqli cümlələrlə əvəzlənməsi, özünün verdiyi suallara özünün verdiyi cavablarla-eqoist cavablarla öz gözəl ifadəsini tapmışdır.

Axşam Qumrunu daha ağır bir kədər almışdı: “Nə üçün insan qara günləri öz əlilə yoğurur? Bu nədir? Nə üçün mən Qədri gözləyən fəlakəti görmədim? Nə üçün kor oldum? Nə üçün öz əlimlə onu qızıl güllə qabağına göndərdim? Qulağıma belə bir pıçıltı gəlsə idi: “Buraxma, Qədir ölümə gedir, buraxma!” Faxirəni ayaqları altına atar. Qollarımıboynuna salıb yalvarardım” (3.I. 73).

Nümunə göstərdiyimiz monoloq vasitəsilə mir Cəlal yuxu və istirahətini, həyata ümidini itirmiş Qumrunun ümitsizliyini, köməksizliyini oxucuya çatdırmış. Silsilə ritorik sual cümlələri obrazın hiss və həyəcanının, qədirin ölümündə özünü günahkar saymasının, psixoloji sarsıntısının, daxili gərginliyinin poetik, obrazlı şəkildə ifadəsinə nail olmuşdur.

Axund: “Mənə də sarıqlı molla deyərlər. Qoy Bəbir bəyin həsrətdən canı çıxsın. Qədir kəfən yırtıb məzardan xortlasın. Amma haqq öz yerini alacaq. Cəhənnəm əzabında çırpınan Qumru, cənnət əvəzində mənim Quran kitablı sinəmdə yatacaq. Bundan sonra heç yatmasa nə olar, necə deyərlər, “gülünü də, tikanı ver!” (3.I. 100).

Bəzi hallarda yazıçının fərdi üslubuna xas olaraq monoloqlar obrazı fərdiləşdirməyə, tipikləşdirməyə xidmət edir. Yuxarıdakı monoloqda şəhvani hissələrinə əsir olan, “elin axundu”-nun, evində əmanət qoyulan Qumruya tamah salması onun öz monoloqu vasitəsilə oxucuya çatdırılır. Monoloq birbaşa obrazın xarakterinin açılmasına xidmət edir. Başqa bir nümunəyə nəzər salaq:

Nağıllarda söylənən tilsimli gecələr Tapdığın (Kərbəlayı) yadına düşdü. Göyə baxdı. Səliqəsiz səpələnmiş ulduzlar ona qızıl onluqları xatırlatdı: ...nə ola bu qızıllar göydən qopa, qızıl yağışı yağaydı. Nə qapaqap olardı, fələk! Qıllı papağımı başıma basıb, bir yüzçə dənə yığsaydım, birtəhər olardım. Şəhərin göbəyində bir mülk alardım, ya da Namazlıların bağını ələ keçirərdim, ildə on beş-iyirmi min manatlıq təkçə “Təbriz üzümü” satardım. Onda Durmuş da paxıllıqdan çatlardı... Qoy onda mənimlə ha bəhsə girsin!...” (3.I.228).

Obrazın daxili dünyası, düşüncəsi. Mənəviyyatı haqqında oxucuya dəqiq, düzgün məlumat vermək, personajın daxili aləmini bütün incəlikləri ilə oxucuya tanımaq üçün monoloqdan gözəl linqvistik ifadə vasitəsi, üslubi vasitə ola bilməz. Çünki burada nə müəllif, nə də digər bir personaj onun haqqında mənfi, ya da müsbət fikir söyləmir. Obrazın öz düşüncüləri, söylədikləri onun özü haqqında hər şeyi açıb deyir.

Göstərilən nümunədə Mir Cəlal həmin üslubi priyomu əsas götürmüş, Kərbəlayı Tapdığın monoloqu vasitəsilə onun nə qədər adi, pula, var-dövlətə həris bir insan olduğunu, mal üçün hər kəsə, hətta doğma qardaşına (Durmuş onun qardaşıdır-H.H) belə kələk gələ bilən bir adam olduğunu göstərmişdir. Deməli, həmin monoloq obrazın səciyyəvi cəhətlərinin açılmasında, fərdiləşdirilməsində mühüm rol oynayan ən uyğun üslubi vasitədir.

Ax, dərəcə gedən uşaq nə xoşbəxt idi. Mən razı olardım hər gün sürüşüb yıxıldım. Qolum sına, gözüüm yaralana... Təki dərəcə gedəydim. Qoltuğumda çanta, əlimdə qələm tutaydım, dərəcə yolunda quldur da, canavar da, ayı da, ilan da dayansa, qorxmazdım (3. IV. 54).

Yenə yetim qızcağazın əlçatmaz arzularının, oxumaq həvəsinin təsirli şəkildə, poetik dillə təsvir olunması üçün ən uyğun üslubi vasitə olaraq monoloq seçilmişdir.

MİR Cəlalin yaratdığı monoloqlardan bəziləri sinifli cəmiyyətin yaratdığı ziddiyyətlərə qarşı personajların üsyan səsidir:

Sona ana: “Nədən doğma oğlumun dağdan ovladığı ceyran bizə yaraşmadı, nədən öz əlimlə toxuduğum xalça mənə yaraşmadı? Kimdir bunlar? Bu kəlləpəşə kimi ütölmüşlər, qızıllı törənmiş şapqınçılar kimdir? Haradan basa-basa çapovula gəliblər, nə üçün? Nə üçün? (3.I.106).

Mir cəlal sadə, zəhmətkeş, kimsəsiz azərbaycanlı qadının-Sonanın monoloqu vasitəsilə həmin dövrün ictimai-siyasi rejiminə qarşı üsyan etmişdir. Sona ana həm övladları, həm də ana vətəni üçün həyəcan keçirir, öz-özünə verdiyi suallara cavab tapa bilmir. Elə bu cavabsız suallarla yazıçı həm monoloqa təsirli, emosional çalar vermiş, həm də oxucunun özünü bu suallara cavab tapmaq üçün düşünməyə vadar etmişdir.

Əsərdə başqa bir monoloq isə Mərdanın dilindən verilmişdir. Həcminə görə digər monoloqlardan böyük olan monoloqda Mərdanın nökrçilikdə, kimsəsizlik üzündən, məşəqqətli həyat içində məhv olan, əslində pulun hökmran olduğu cəmiyyətin növbəti qurbanlarından biri olan qardaşı Baharın taleyindən narahatlığı, onun üçün bəslədiyi arzuları əks olunmuşdur:

“Bahar, mələr quzum, sən hardasan? Qalx, qardaşım, buzlu torpaqlar altında olsan da, ailəmizə bax! Məsum baxışına, tələsiz həyatına, günahsız ölümünə and olsun ki, sən bütün

arzularına layiq idin. Sən bir qarın üçün səhərini çöllərdə açır, axşamını dağlarda qalardın. Lakin qapılarda sənün üzünə gülən, qabağına süfrə açan, bir mehriban dindirən yox idi... Çünki sən kasıb idin...

Bahar, yetim qardaşım, sən hardasan? Qalx anana təsəlli ver. Mən də səsimi yazıq anamın səsinə qatıb ağlasam, yeri var! Lakin mən daha ağlamayacağam! Mənə yaraşmaz. Sənün təmiz adını könlümdə bir oğul kimi bəsləyəcəyəm. Yeni nəslə, gənclərə və gəncliyə həmişə xidmət edəcəyəm. Ürəyimə dağ çəkən qüssələrini isə polad kimi bir nifrət zərbəsi edib düşmənlərin başına çaxacağam!

Bahar, ay Bahar! Ömrümüzün yazı açılmışdır. Həyat gülür, təbiət gülür. Düz-dünya bəzənib. Lakin sənün acı xatirən lələnin qəlbinə çəkilən dağ kimi ürəyimi yandırır! Mən kəndimizin uşaqlarını yığıb sənün yanıqlı həyatını danışacağam... Onlar o köhnə dünyanın murdar qanımlarına nifrətlə böyüyəcəklər!" (3.I.237).

Monoloqdan ixtisarla verdiyimiz üç parça xarakterinə, intonasiyasına, ruhuna görə bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənir. Mir Cəlal elə bir üslubi priyom seçmişdir ki, tək bircə bu monoloq vasitəsilə ümumilikdə əsərin inkişaf xəttini əks etdirməyə nail olmuşdur. Yəni olduqca kədərli, ümitsiz, çarəsiz notlarla monoloqa başlayan Mərdanın ikinci hissədə artıq münasibətinin dəyişdiyini görürük. Mərdan bu hissədə daha qətiyyətlidir, münasibəti kəskinləşir, daha ağlamayacağına and içir. Üçüncü hissədə isə artıq hiss olunur ki, bu mübarizədə xalq qələbə çalmış, müstəqillik, azadlıq qazanmışdır. Bahar olmasa da, "Baharlar" ağ günə çıxmışdır. Mərdan qardaşının ruhu qarçısında verdiyi sözü yerinə yetirmiş, kimsəsiz uşaqların məktəbə getməsi, xoşbəxt olması üçün əlindən gələni etmişdir.

Sadə bir monoloq vasitəsilə Mir Cəlal cəmiyyəti dəyişməyin yolunu da göstərmiş, xalqın mübarizəsinin, inkişafının gözəl bir nümunəsini yaratmışdır. Əsərin əsas ideya xətti də elə bundan ibarətdir və yazıçının, mövcud cəmiyyətə etiraz səsidir.

Mir Cəlalin təbii, sadə, emosional bir dildə yaratdığı monoloqları həyəcənsiz oxumaq mümkün deyil. Bu parçaları sadəcə, oxumursan, əsərə daxil olub həmin hadisələri yaşayırsan. Personajların keçirdiyi hissləri keçirirsən. Çünki Mir Cəlal böyük yazıçıdır, "əsl sənətkardır, yaradıcıdır. Onun romanlarının hər bir sözü öz avtobiografiyasının bir hissəsi kimi görünür, canlı və səmimi həyəcanı dərhal oxucuya təsir edir: kitabı oxuyub ördükdən sonra adama elə gəlir ki, özünün dünənki həyatının həyəcan və sevinclərini sənə nağıl edən qızgın və həyəcanlı bir adamla bir neçə saat maraqlı söhbət etmişən" (6.s.73).

Yazıçının əsərlərində diqqəti cəlb edən digər bir maraqlı dil vahidi-sintaktik vasitə isə dialoqlardır. Akademik L.Şerba belə hesab etmişdir ki, monoloq "süni dil"dir. Guya dil özünün həqiqi varlığını dialoqlarda tapır. Yeni sözlər, formalar, tərkiblər, əsasən, dialoqlarda aşkar edilir. Çünki dialoqlarda personajlar, cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələri arasındakı ziddiyyətlər daha obrazlı şəkildə əks olunur. "Bədii əsərlərin dili şifahi və yazılı nitqin çoxobrazlı formasının qarşılığı olan müxtəlif tipli monoloq və dialoqların cəmindən ibarətdir".

Mir Cəlal bədii yaradıcılığında məzmunu, keyfiyyəti, üslubi funksiyası baxımından bir-birindən fərqli olan orijinal strukturlu dialoqlar yaratmışdır. Həmmi dialoqlar vasitəsilə əsərlərin dilinə sadəlik, yığcamlıq və ən əsası isə təbiilik gətirmişdir.

-Gözəl qız, adın nədir?

-Qaşəng oğlan, hava ayazdır.

-Aybəniz qız, adını bəyan eylə!

-Qoçaq oğlan, məramını aç,söylə! (3.I.267)

Verilmiş dialoqda xalq dastanlarının ruhu hiss olunur. Bu, adi, quru sual-cavab deyil, dialoqda mətnaltı məna, eyham vardır. Adı Ayaz olan qız öz adını bir qədər sirli şəkildə, işarə ilə (hava ayazdır) oğlana başa salır. Dialoq səmimiliyi ilə, təbiiliyi ilə, eyni zamanda qafiyəli nəsr nümunəsi olması ilə yadda qalır.

Mir Cəlalin bədii əsərlərində dialoqlar məzmun və quruluş baxımından olduqca rəngarəngdir. Bu əsərlərdə personajların hər biri öz xarakterinə uyğun danışır. Obrazların səviyyəsi dialoqlarda özünü daha çox göstərir. Yazıçının yaratdığı dialoqlar da digər dil vahidləri kimi, olduqca real və təbiidir. Nümunəyə baxaq:

-Nə cürətlə ona yaxınlaşırsan, ay qodux?

- O məni niyə yıxır?

-Yalan danışma itin küçüyü!

-O məni itələyib ağacdan saldı.

-Kəs səsini!

-Atamın qəbri haqqı!

-Görüm atan səni yanına çıksin! (3. II.12)

Dialoqun məzmunundan personajların bir-birinə münasibəti aydınlaşır. “Bir gəncin manifesti” əsərində Qarınca xanımın kasıb, yetim uşaq olan Baharı hədələməsi, ona– onun simasında bütün kasıblara, zəhmətkeş xalqın nümayəndələrinə münasibəti dialoqun əsas məzmununu təşkil edir. Dialoq vasitəsilə personajların bir-birinə münasibəti aydınlaşdığı kimi, oxucunun da personajlara münasibəti formalaşır. Xanımın Bahara mənfi münasibəti dialoqda metaforik xitablarla (itin küçüyü, qodux), əmr formasında işlənmiş feillər (yalan danışma, kəs səsini) və daha çox əmr, təkid intonasiyası ilə yadda qalır, mürəkkəb konfliktlər dialoq vasitəsilə reallaşır.

Yazıçının yaratdığı bəzi dialoqlar səmimi söhbət əsasında qurulsada, bəziləri konflikt zəminində yaranır və əsərin ümumi məzmunu ilə səsləşir:

-Vuran əlin qurusun.

-Qızıl gülləyə gələsən!

-Ay ibniziyaad uşağı, ay şümürdən beşbetər!

-Çırağın sönsün! (3. III. 53)-dialoqu ekspressiv-emosional sözlər-qarğışlar əsasında qurulmuş, nida cümlələrindən təşkil olunmuşdur. Dialoqda canlı xalq danışığı dilinin ifadə vasitələri və bədii təsvir vasitələrinin ustalıqla əlaqələndirilməsi yolu ilə güclü ekspressiya yaradılmışdır. Ritmli dialoqda mənfi ekspressiyalı sözlərin sadalanması xüsusi effekt yaratmışdır. Psixoloji vəziyyəti əks etdirən monoloq və dialoqlarda təsirli sözlərin yanaşı işlənməsi fikrin dəqiqliyini təmin etmişdir. Başqa bir nümunə:

-Uy!

-Vay!

-Of!

-Uf! (3.III. 464).

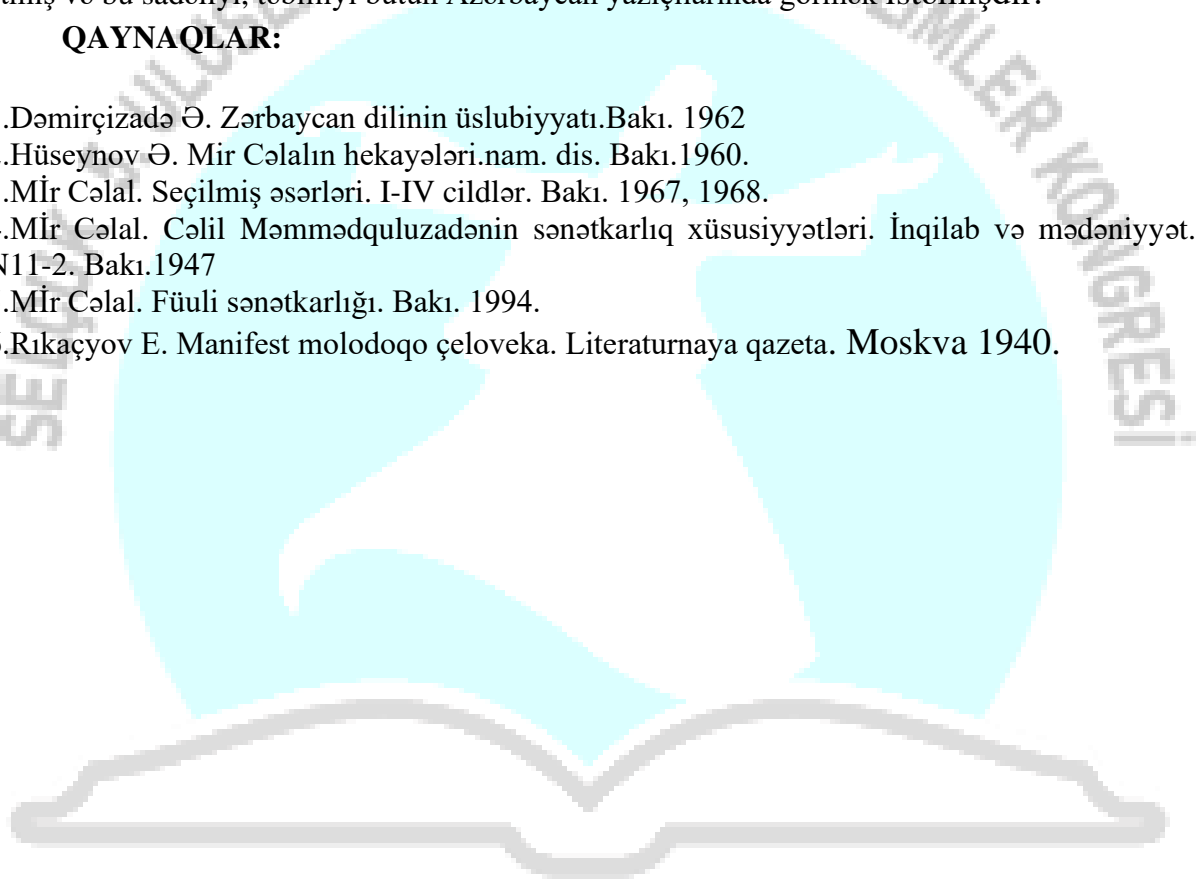
Bu dialoqda isə, göründüyü kimi, replikalar yalnız nidalardan ibarətdir, bir kəlmə də olsun müstəqil söz işlənməmişdir. Bədbəxt hadisəni- “Lirika” hekayəsində bir məktəblinin tramvayın altında qalması hadisəsini görənlərin keçirdiyi hiss-həyəcanı, ürəklərindəki təlatümü təsirli ifadə etmək üçün sözsüz, yalnız nidalardan-ekspressiv vahidlərdən ibarət dialoqun verilməsi müəllifin çox müvəffəqiyyət lə seçdiyi bir formadır. Burada nidalar dialoqun

təsirliliyini, baş verən hadisənin həyəcan çalarını daha da artırmağa xidmət etmişdir: sözün bitdiyi yerdə nidalar əhəmiyyətli, ən uyğun dil vahidi hesab edilmişdir.

Monoloq və dialoqlarda ifadə edilən emosiyanın əsası cəmiyyətdən gəlir. Bu sintaktik vasitələrlə yazıçı bəzən obrazı başa salmaq, hadisələrdən xəbərdar etməklə yanaşı, dialoqlar həm də aforizmlərlə, frazeoloji vahidlərlə, məcazlarla, bəzən kinayəli, eyhamlı sözlərlə zənginləşdirilmiş nitq parçalarıdır. Bu parçalar vasitəsilə əsərin dilinin təbiiliyi təmin edilir. Mir Cəlal: “Mirzə Cəlilin dil məsələlərinə, şanlı insanların təsviri, sadəlik və fəallıq məsələlərinə dair qeydləri çoxdur”,- deyərək L.Tolstoyun “yazılar aşbaz və faytonçuların senzurasından keçirilməlidir” fikrinə üstünlük verərək, bu ifadəni “yəni xalq dilində yazsınlar” şəklində şərh etmiş və bu sadəliyi, təbiiliyi bütün Azərbaycan yazıçılarında görmək istəmişdir.

QAYNAQLAR:

- 1.Dəmirçizadə Ə. Zərbyaycan dilinin üslubiyatı.Bakı. 1962
- 2.Hüseynov Ə. Mir Cəlalin hekayələri.nam. dis. Bakı.1960.
- 3.MİR Cəlal. Seçilmiş əsərləri. I-IV cildlər. Bakı. 1967, 1968.
- 4.MİR Cəlal. Cəlil Məmmədquluzadənin sənətkarlıq xüsusiyyətləri. İnqilab və mədəniyyət. N11-2. Bakı.1947
- 5.MİR Cəlal. Füuli sənətkarlığı. Bakı. 1994.
- 6.Rıkaçyov E. Manifest molodoqo çeloveka. Literaturnaya qazeta. Moskva 1940.

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

“QORQUD” ADININ ETİMOLOJİ İZAHI

Yeganə Qürbət qızı Qəhrəmanova

ADPU-nun Müasir Azərbaycan dili kafedrasının dosenti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

Xülasə

Açar sözlər: şumer, Dədə qorqud, toponim, etnonim

Azərbaycan dilinin, eləcə də xalqımızın tarixi keçmişinin araşdırılmasında misilsiz rol oynayan mənbələrdən birincisi “Kitabi-Dədə Qorqud”dur. Dastanın tədqiqi istiqamətində indiyə qədər çoxsaylı araşdırmalar aparılsa da, bu zəngin sənət abidəsinin açılmamış sirləri hələ də qalmaqdadır. “Kitabi-Dədə Qorqud” elə zəngin və danılmaz mənbədir ki, onun istənilən istiqamətdə araşdırılması ən qədim türk dövrlərinə aid tarixi, etnoqrafik, dil faktlarının düzgün üzə çıxarılmasına kömək edir. Son araşdırmalar göstərir ki, dastanda qədim türk düşüncə və həyat tərzini indiyə qədər deyildiyi kimi, yalnız eramızın əvvəlləri ilə bağlı deyil, eramızdan çox-çox qədim dövrlərə gedib çıxır. Bu baxımdan eposda qədim türk təfəkkür tərzini ilə şumer düşüncə tərzini qarşılaşdırırlar bu ikisi arasında çox mühüm bağlılıq aşkar etmiş və bu bağlılığın sadəcə bir təsadüf olmadığını, kök bağlılığı, qohumluq əlaqəsi kimi izah etmişlər. Sözsüz ki, belə bir məntiqi nəticə türk tarixinin ən qədim dövrlərinə işıq salmaq imkanı verir. Bu mənada dastanın dilində rast gəlinən adların, o cümlədən şəxs adlarının şumer dili ilə əlaqəsini araşdırmaq olduqca maraqlı nəticələrin əldə olunmasına imkan yaradır. Başqa sözlə desək, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanın ad sisteminin araşdırılması bütövlükdə türk ad sisteminin qədim tarixinin üzə çıxarılması, bu sistemin hansı ənənələr əsasında meydana gəlməsinin aşkarlanması baxımından aktualıq kəsb edir. Təkcə Arif Acalov tərəfindən latış dilində çap olunan “Mənim ulu Atam və Kitabım” əsərində 100 adda toponim, etnonim, şəxs adları, dini ifadələr, mifik obrazların, eləcə də söz və ifadələrin izahı verilmişdir ki, bu izahlar eposun məzmununu, tarixi, obrazlar aləmi bərdə daha dəqiq məlumatlar əldə edilməsinə imkan yaradır. İ.Şıxıyevanın statistik hesablamalarına görə, “Dədə Qorqud”da işlənən 77 şəxs adından 50-si türk, 24-ü ərəb, 2-si fars mənşəlidir. Bu baxımdan Ə.Dəmirçizadədən başlayaraq dil tarixi sahəsində çalışan alimlərimizin, o cümlədən T.Hacıyev, Q.Kazımov, E.Əlibəyzadə və neçə-neçə digər tədqiqatçı-alimlərimizin araşdırmaları xüsusi maraq doğurur. O.Ş.Gökyaydan başlayaraq tədqiqatçıların oğuzların Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda yaşaması, bu ərazilərin ən qədim sakinləri olmaları haqda fikirləri diqqəti cəlb edir. Tədqiqatçı yazır ki, “Rivayətlərə görə, efsanevi Oğuz zamanında Azərbaycana gelip yerləşən Oğuzların yaylaqları Tebrizin güneyindəki Ulan yaylaqlarını, Ala Taq yaylaqlarını və Şaraban dağlarında

isimleri de Arran ve Muqan obaları olmak üzere yerleşmiş imişler. Lakin şu oğuzlar da Azərbaycanda mevcut olan en eski oğuzlar degildir”.

Deməli, dastanı yaradan oğuzların tarixi kökləri daha qədimə gedir, bunlar bir çoxlarının iddia etdiyi kimi səlcuq oğuzları deyildir.

İndiyə qədər Qorqud adı, bu adın etimologiyası barədə bir çox fikirlər mövcud olmuşdur. Bu fikirləri tədqiq edib araşdırdıqda diqqəti cəlb edən bir məqam ortaya çıxır ki, Qorqud adının birinci tərkib hissəsi olan qor/kor sözü şumerçədə də dastandakına uyğun mənada mövcud olmuşdur. Tədqiqatçılardan Qalib Sayılov Qorqud adı ilə bağlı fikirləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

- “Qorqud” – “qor” və “qut” sözlərinin birləşməsindən yaranmış sözdür, Qorqud xoşbəxtlik mayası, bəxt mayası, can, ruh mayası, xeyirxah ruh mayası, həyat qüvvəsi mayası, həyatverici mayası, həyatverici maya... xoşbəxt od, xoşbəxtlik odu, bəxt odu, xeyirxah ruh, həyat qüvvəsi odu, həyatverici od deməkdir.

- “Qorqud” sözü Tanrıçılıq inancında Tanrının öz məxluqunu qoruması, himayə etməsi təsəvvürü ilə bağlıdır.

- “Qor” sözü şanlı, şöhrətli mənasındadır və “qorqud” adı “şanlı, şöhrətli qurd” deməkdir.

- Dədə Qorqud türk xalq inanışlarında qeyb dünyası (görünməzlər aləmi) ilə bağlı övliyadır.

- Qorqud əfsanələrdə ozan, ağsaqqal, qopuzun yaradıcısı, övliya, təbib, şeyx, şaman, dədədir.

- Qorqud ilkin şaman, şaman və nəğməkarların hamisi, simli alət qopuzun ixtiraçısıdır.

- “Rəsul əleyhisəlam zəmanı” semantemi- sonrakı islami transformasiyadır. “KDQ-un islamdan öncəki dastan formasında zaman qəlibi hökmən “Qorqud ata adlı bir ərin qopmasını “Oğuz xanının zamanına” aid etməli idi və yaxud onun ən mümkün formalarından biri budur”.

- Qorqud atanın adındakı “ata” semantemi etnokosmik invariant təşkil etməklə Qorqudun mediativ və əcdad funksiyalarını öz içərisinə alır. Qorqudun “Ata” adı onun əcdad kultu ilə bağlılığını, icma başçısı, şaman-kahin (“qam ata”), Tanrıçılığın peyğəmbəri (savçısı) olduğunu göstərir.

- Qorqudun adındakı “Dədə” və “Ata” işarələri “əcdad ruhlarla bağlılığı”, “əcdad ruhuna məxsus kodu və şamanlıq-övlialıq sintezindəki mifik mahiyyəti” göstərir (6, s,107-108).

Qorqud sözü haqqında irəli sürülən fikirləri ümumiləşdirən müəllif bu qənaətə gəlir ki, “Qorqudun kimliyi bu işarələrdə üzə çıxır: xoşbəxtlik mayası, xoşbəxtlik odu, qoruyucu tanrı, şanlı, şöhrətli qurd, ozan, ağsaqqal, qopuzun yaradıcısı, övliya, təbib, şeyx şaman, dədə, şaman

və nəğməkarların hamisi, simli alət qopuzun ixtiraçısı, ilk əcdad, icma başçısı, şaman-kahin, Tanrıçılığın peyğəmbəri”(4, s.108). Qorqud sözünün izahını bu adı əmələ gətirən qor və qud sözlərinin şumerədəki semantikasına uyğun izah etsək, “qor” od, “qut” isə qüvvət mənasında başa düşülməkdir. Ə.Fərzəli də qoşa işlənən “Dədə” və “Qorqud” sözlərinin ulu başlanğıcda eyni məzmunu ifadə etdiyini göstərir: “Dədə insana çevrilmiş, insanlaşmış Odun ilki, başlanğıcıdır. Özül-bünövrəyə çevrilən Oddur. Və məhz Od-Baba kimi, “Dədə”dir, nəslin binasını qoyandır, bünövrəçidir. “Qorqud” da azacıq fərqlə belə keyfiyyət daşıyıb. Və məhz “Qor” kimi işığın əvvəlidir. Bütün işıqlar – rənglər “Qor”dan – “qara”dan doğulur. Bütün ozanlar: şamanlar, bilicilər, müdriklər də “Qorqud”dan başlanır. Və bu doğumdan – başlanmadan bu ulu adın: “Qorqud” adının ulu məzmunu da açıqlanır: İşıq – Qüvvət: Yaradan İşıq – Qorqud: Od –başlanğıc, güc-qüvvət-ilham, həyat, xoşbəxtlik verən – yaşadan, fərəh gətirən, ucaldan Od. “Qorqud” – işığı göndərən mənbə, özül kimi, həm də İşıq – Qüvvətdir. “Qorqud”: “Qor” kimi odun, işığın, “Baba” kimi isə nəslin “dibi”, əvvəli, başlanğıcıdır” (4, s.28). Müəllifin fikrincə, “ “Dədə Qorqud”: Başlanan od, İlkin od, Od-Dədə və xalq arasında da yaşayan Qor Dədə, Dədə Qor – Dədə Qorquddur. “Dədəm Qorqud” – məhz başlanğıc kimi, həm də “Adəm Qorqud” və “Oğuz Qorqud” məzmunundadır. Beləliklə, üç Qorqud, üç Ata-Dədə, üç Od Başlanğıcı. Eyni Dədənin: Od və nəsil başlanğıcının üç ulu adı, fikirmizcə, hər üç ad Ulu dil çağlarından gəlir” (4, s.28-29).

Müəllifin gəldiyi maraqlı qənaət bundan ibarətdir ki, “Həm də başlanğıc – bünövrə kimi, dədələr üç deyil, çoxdur: Dədə Bilqamis, Dədə Odin, Dədə Cünun – Aşıq Cünun və s. ...Meydanda isə daha çox, məhz üç Dədə: Oğuz, Adəm və Qorqud dayanıb. Və bunların tarixi ardıcılığı xüsusi araşdırma tələb edir. Üç “başlanğıc – dədə” və bunların bir ümumi adı: “Dədə”. Fikrimizcə, məhz “Dədə”nin sirri daha dərin qatlara bağlanır” (4, s.29). Həmin dərin qatları araşdıran Ə.Fərzəliyə görə, “Adəm, Oğuz və Babaya çevrilən Oddur. Ayrıca Ata-Dədə isə: Tanrıdır.- Tək, vahid, “ucalardan uca, kimsə bilməyən necə?”- Tanrıdır, “Bütün aləmləri yaradan Tanrıdır”. Necə ki, Şumer azərbaycanlılarında da “Dədə” (“Dada”), “Ata” (“Ada”) – Tanrının adıdır... “Dədə” adı “Qorqud”a qoşulmaqla, onu “Adəm”dən, “Oğuz”dan və başqa od-başlanğıclardan – dədələrdən (babalardan) fərqləndirib. Beləliklə, “Dədəm Qorqud” ikiqat başlanğıc/ikiqat od başlanğıcı olmaqla, bütün dədələrdən (babalardan) daha uca mərtəbəyə qalxmış olur” (4, s.29).

Deməli, Dədə Qorqudun qeybdən dürlü xəbərlər verməsi, bilici şəxsiyyət olması da onun Tanrıya bağlılığının, Tanrı soraqçısı olmasının nəticəsidir. Ona görə də Oğuzdan və Adəmdən fərqli olaraq Qorqud Dədə təyinedici sözü ilə işlənir. Dədə Qorqud Od baba, İşıq baba, Xeyir baba olduğu üçün insanların köməyinə yetir, müşkülünü həll eləyir.

Qeyd edək ki, Dədə Qorqud sözünü Dədə Günəş adı ilə izah edənlər də var. Qədim türk inancında Günəş kultunun olmasına əsaslananların fikri də Qorqud adını Od başlanğıcı hesab edənlərin fikri ilə uyğunluq təşkil edir, çünki günəş həm də od saçan, işıq saçan qüvvədir, Tanrının nişanəsidir. Ona görə də Dədə Qorqudu Günəş ata hesab edənlərin fikrinə də haqq qazandırmaq mümkündür. Maraqlıdır ki, Qorqud sözünün etimologiyasını Şumerlə bağlayan O.Süleymanov Həmin sözün qədim formasının “Görgüt” olduğunu, “gör” sözünün şumercə “hör” günəş sözü ilə bağlı olduğunu göstərmişdir (7, s.213). Başqa bir mülahizədə Qorqud adı Albanlarla bağlı izah olunur, indiki Ermənistandakı Gorus sözü Qor-is, Gor –ata mənalarında təqdim edilir, Alban dilindəki Oros, Oroys adları da dastandakı Aruz, Uruz kimi adlarla müqayisəyə cəlb edilir.

Artıq bir sıra alimlər haqlı olaraq dastanın 24 qədim oğuz boyunun sayına uyğun olaraq elə 24 boydan ibarət olduğu, 12 boyun məqsədli şəkildə gizlədildiyini xüsusi vurğulayırlar. Dastandakı oğuzların Sağ və Sol qanada, yəni Boz Oqlarla Üç Oqlara ayrıldığını bildiren Q.Kazımova görə, Sağ qanadın ilk boyunun adı qayı, sol qanadın ilk boyunun adı isə bayat olmuşdur (5, s. 374). Dastanın əlimizdə olan əsas variantında Bayat boyu aparıcı yer tutsa da, tədqiqatçı-alim Zaur Əliyev belə bir maraqlı mülahizə irəli sürür ki, “Qayı türklərinin dastanı sayıla biləcək boylar məqsədli şəkildə gizlədilmişdir”. Müəllif fikrini əsaslandıraraq yazır ki, “Məhəmməd peyğəmbərin (S) nəslinin türk soylu Qayı boyuna gedib çıxması fikrini əsas tutaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, məhz ərəblərin ciddi-cəhdlə gizlətdiyi 12 boy Qayı tayfasına aid ola bilər” (9, <http://news.lent.az/news/210483>).

Müəllifin fikirlərini əsaslı hesab etməklə belə bir məsələyə də diqqəti cəlb etmək istəyirik ki, yeni tapılan və tapılmasına ümid edilən boyların ad sisteminin təhlilinə də ciddi ehtiyac olacaqdır.

Yuxarıda deyilənlər bir daha sübut edir ki, “Dədə Qorqud” dastanının hələ açılmamış sirləri çoxdur. Son dövrlərdə dastanın üçüncü nüsxəsinin, 13-cü boyunun tapılması, daha yeddi boyun da aşkarlanacağı faktları sübut edir ki, tədqiqatçıların dastanın 24 boydan olması haqqında irəli sürdükləri fikirlər inandırıcı və məntiqlidir. Deməli, dastanın yeni-yeni boylarının araşdırılması istiqamətində işlər daha da gücləndirilməli, eposun dil faktlarının, eləcə də ad sisteminin tarixi faktların izahında rolu düzgün müəyyənləşdirilməlidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ana kitabələr. Tərtib edəni Əlibəyzadə E. Bakı, 1996
2. Əlibəyzadə E. Azərbaycan xalqının mənəvi mədəniyyət tarixi. Bakı, “Gənclik”, 1998

3. Hacılı A. “Dədə Qorqud kitabı”: epik təfəkkür və tarix // “Dədə Qorqud” jurnalı, 2, Bakı, 2002.
4. Qorqud Fərzəli Ə. Dədə Qorqud sözü. Bakı, Maarif, 1999
5. Kazımov Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı, Təhsil, 2003
6. Sayılov Q. Folklor və islam: Nəzəri-epik kontekst. Bakı, Elm və təhsil, 2018
7. Süleymanov O. Azya. Bakı, Şərq-Qərb, 2007
8. Şıxıyeva İ. “Kitabi-Dədə Qorqud”da şəxs adlarının linqvostatistik xüsusiyyətləri. “Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı problemləri”. Bakı, 1993
9. <http://news.lent.az/news/210483>

РЕЗЮМЕ

Этимологический анализ некоторых имен в эпосе "Китаби-Деде Горгуд"

«Книга моего деда Коркута» является одним из основных источников в изучении тюркско-огузской истории. В эпосе достаточно моментов, перекликающихся с тюркским мышлением периода до нашей эры. Этимологическое толкование имени Коркута сводит к тому, что эпос относится к самой древней эпохе и связан даже с шумерами. Большая часть ономастических единиц эпоса, являясь древнетюркского происхождения, в то же время отражает систему тюркских имён.

Ключевые слова: Коркут, epos, шумерский язык, древнетюркский язык, огузской истории

SUMMARY

Etymological analysis of some names in the epos " Kitabi-Dada Gorgud

"The book of my grandfather Korkut" is one of the main sources in the study of the Turkic-Oguz history. There are enough moments in the epic that have something in common with the Turkic thinking of the period before the Common Era. The etymological interpretation of the name of Korkut reduces to the fact that the epic belongs to the most ancient epoch and is connected even with the Sumerians.

Most of the onomastic units of the epos, being of ancient Turkic origin, at the same time reflect the system of Turkic names.

Key words: Коркут, epos, Sumerian language, ancient Turkic language, Oguz history

“ŞAİR EVLENMESİ’NDEN ÖNCEKİ İLK TÜRKÇE OYUNLAR” VE BU OYUNLARIN ORTAK ÖZELLİKLERİ

Gökçe ULUS ¹

¹ Atılım Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ORCID ID: 0000-0002-2658-410x

ÖZET

Metin And “*Şair Evlenmesi’nden Önceki İlk Türkçe Oyunlar*” adlı çalışmasında, tam metin olarak modern anlamda kaleme alınmış beş oyuna yer verir. Bu oyunlar “*Nasreddin Hoca’nın Mansıbı, Şeyh Hacı Bektaş, Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Keşşger Ahmed, Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşenî, Zor(ı)la Hekim*” başlıklı oyunlardır. Bu bölümde söz konusu oyunlar geleneksel tahlil yöntemiyle ele alınacak; oyunlardaki olay örgüsü, kişiler, tematik unsurlar, merak unsurları, teknik unsurlar, zaman, mekân ve dekor, dil ve anlatım özellikleri ve bu oyunlar arasındaki ortak özellikler tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Tiyatrosu, Şair Evlenmesi, İlk Türkçe Oyunlar, Metin And

1. GİRİŞ

Geleneksel Türk Tiyatrosu, [kukla](#), [meddah](#), [Karagöz](#), [ortaoyunu](#) ve köy seyirlik oyunlarından oluşurken 1800’lü yıllarda Batı ile ilişkilerin gelişimi tiyatroya yeni bir boyut kazandırmıştır. Söz oyunları, doğaçlamalar, taklitler, şarkı ve manilerin ön planda olduğu geleneksel Türk Tiyatrosunun kendine has pek çok özelliği bulunur. Bunlar yazılı bir metne dayanmaz, güldürü ögesi ön plandadır. Modern tiyatro, Geleneksel Türk Tiyatrosundan farklı olarak tiyatrodaki sahnede oynanır. Geleneksel Türk Tiyatrosunda konular; yerel kültürden ve günlük hayattan alınır; şive taklitleri, yanlış anlamaya dayalı gülmece, kız kaçırma, efsane ve masallardan alıntılar kullanılır. Batılı görünüm kazanması Şinasi’nin “Şair Evlenmesi” oyunuyla başlar. “*Tiyatronun bir edebî tür olarak -geleneksel tiyatromuzu da bir kenara bırakarak- Tanzimat’la birlikte başladığına dair ileri sürülen görüşler, geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Tiyatro tarihi yazarlarımızdan Bedrettin Tuncel, Türklerin 4000 yıl önce tiyatroyu tanıdığını iddia etmiş, onu Refik Ahmet Sevengil de desteklemiştir.*” (Ayrıntılı bilgi için bkz. http://w3.gazi.edu.tr/web/giyaytas/sinasi.htm#_ftn2)

Şair Evlenmesi’nin önemi; ilk eser olarak bilinmesi, günümüzde bile rahatlıkla oynanabilecek bir sadelikte oluşu, Türkiye dışında da benimsenip yabancı dillere çevrilmesi, Türk bir yazar tarafından yerli konuları ele alması gibi özelliklerine dayandırılabilir. Saray tiyatrosunda oynanmak üzere sipariş üzerine kaleme alınan bu eserin 1859’da yazılmasına zemin hazırlayan durum, Batı tiyatrosu ile tanışılmasıdır. Gerek Doğu Dilleri Okulu’nda gerek Ermeni kiliseleri çevrelerinde Türkçe çeviri ve uyarlamalar mevcuttur. 1847’de (And, 1983: 7) Safvet Bey’in, Çırağan Sarayı’nda Moliere’den pek çok çeviri yaptığı gazete haberlerine yansımış olsa da bu tarihten çok önce de çeviri ve uyarlama eserlere rastlanır. Dombay imzalı *Vakayi-i Acibe* oyunu 1783 (daha erken olma ihtimali dahi söz konusudur) ilâ 1802 arası bir zamanda, Antimosyan tarafından *Zoraki Doktor* (Moliere) 1813’te yazılmıştır. Bunlar gibi pek çok çeviri ve adapteden bahseden And; Ortaköy’deki tiyatrodaki, Naum tiyatrosunda ve

Dolmabahçe tiyatrosunda sahnelenen oyunların *Şair Evlenmesi*'nin yazılmasına zemin hazırladığını söyler. Hayrullah Efendi'nin yabancı bir oyuna yazdığı bir özet ile *Şair Evlenmesi*'nden en az on beş yıl önce yazdığı *Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşenî* adlı oyun bir taslak niteliğinde görülüp bir tıp öğrencisinin notları arasında bulunan bir denemeden öteye geçmez (And, 1983: 24). Bu oyun da Doğu Dilleri Okulundaki diğer oyunlar gibi Türk tiyatrosuna ve dramatik Türk edebiyatına dolaylı olarak katkı sağlar. İlk ve gerçek katkıyı sağlayan *Şair Evlenmesi*, bu noktada da dikkate değerdir. On dokuzuncu asırda kaleme alınan ve bazıları sahnelenen çoğu oyunun metni günümüze ulaşmamıştır (Mustafa Efendi'nin Leylâ ile Mecnun, Muallim Naci'nin Hazım Bey vd.).

2. Metin And'ın Eserine Aldığı ve İncelemeye Konu Olan Beş Tiyatro Eserinin Tahlili

Şair Evlenmesi'nden önceki oyun metinleri Türk Edebiyatı tarihi için büyük bir hazine sayılır. Türk tiyatrosunda gelenekle modernin sentezlendiği aralık bu eserlerin yaratıldığı, sahnelendiği süreçte başlar. Bu sebeple malzemeyi tahlil etmek önemlidir.

2.1. NASREDDİN HOCA'NIN MANSIBI

2.1.1. Olay Örgüsü

Nasreddin Hoca, perişan bir halde Uzun Osman'la konuşur. Onun dediği gibi pazarda 9 yumurtayı 1 paraya alıp 10 yumurtayı 1 paraya satar. Ancak Hoca'nın umduğu gibi kâr değil; zarar eder. Uzun Osman, Hoca'nın paralarının tükenmesini ister. Böylece Sultan Selim Camii'ne kendisi müderris olacaktır. Hoca'nın evine bir hırsız ve bir helvacı yönlendirir. Ahmet Ağa Nasreddin Hoca'ya yaptığı yumurta ticaretinin zarar ettireceğini, Uzun Osman'ın onun dostu olmadığını söyler. Nasreddin Hoca odasında oğlu Mehmet'le konuşur. Çocuğun sorularını cevaplar. Sokaktan geçen helvacının sesini duyan Mehmet'in canı helva çeker. Hoca, helvacıyı çağırır. Çocuk helvaları yer; ancak ödeyecek para olmaması nedeniyle helvacı Hoca'yı döver. Helvacıdan sonra eve hırsız girer; fakat Hoca korkusundan müdahale etmez. Ertesi gün Nasreddin Hoca hırsız bulmak arzusuyla çeşme başına gider. Orada Ahmet Ağa ile karşılaşır. Ahmet Ağa ona nasihat verir. Konya Beği'ne verilecek pişkeşi düşünür Hoca ve oğlu Mehmet. Paraları kalmadığından, Uzun Osman'ın bahçesinden pancar çalmaya karar verirler. Uzun Osman ve Bahçıvan Hoca'nın elli kuruş borcu olduğu ve bunu ödemediği iftirasını atmaya hazırlanırlar. Uzun Osman'ın bahçesinden pancar çalarken Nasreddin Hoca'yı yakalarlar. Bahçıvan Hoca'yı döver. Nasreddin Hoca ve Uzun Osman tartışırlar. Hoca onun iftira atacağını öğrenir. Ahmet ağa, Hoca'ya sarık getirir ve durumu öğrenir. Uzun Osman Nasreddin Hoca'ya emanet bir biniş (Eskiden ulemanın cübbe üzerine giydiği bedeni ve kolları geniş üstlük (Yeni Tarama Sözlüğü, 2008: 34) verir. Ahmet Ağa, eski dostu olan Kethüda ile görüşüp durumun iç yüzünü Konya Beyi'ne iletmesini ister. Kethüda bunları Bey'e anlatır.

Nasreddin Hoca, Konya Beyi'nin huzuruna çıkar. Pişkeş götürdüğü incirleri beğenmeyen Bey, Çuhadarlara emreder ve incirler Hoca'nın başına atılır. Hoca Konya Beyi'ni güldürür. Uzun Osman, balta, bir halı ve bir kese akçe ile Bey'in huzuruna çıkar. Hoca'ya iftira atar. İşin aslını bilen Bey sinirlenir. Uzun Osman onu hediyelerle kandırmaya çalışsa da Bey onu cezalandırır. Yalancı şahitlik etmeye gelen Bahçıvan için de idam emri verir. Ahmet Ağa, başı sargılı Mehmet'le Bey'in huzuruna gelir. Bey Nasreddin Hoca'yı sevdiğini, bu yüzden müderrisliği ona verdiğini söyler ve Hoca müderris kaftanını giyer.

2.1.2. Şahıslar

Nasreddin Hoca: İyi niyetli, şakacı, hazırcevap, dürüst. Mehmet adında bir oğlu var. Sultan Selim Camii müderrisi olmak ister. Maddi durumu pek de iyi sayılmaz. Kandırılmaya müsaittir. Ticaretten anlamaz. Elinden geldiğince dönemin gereklerine uygun hareket etmeye çalışır. Oğlu Mehmet'in sorularına verdiği cevaplardan, dostu Ahmet Ağa'ya yaptığı şakalardan ve Konya Beyi'nin huzurunda dayak yerken yaptığı çıkarımlardan farklı bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılır. Nasreddin Hoca dünyaya pozitif bakan, içinde kötülük olmayan biridir. Ancak kandırıldığına emin olduğunda ya da şiddetle karşılaştığında sinirlenir, küfredir.

Ahmet Ağa: *Dostu.* Nasreddin Hoca'nın dostudur. Akıllı bir adamdır. Nasreddin Hoca'nın doğruları görmesine, kandırıldığını fark etmesine yardım eder. İnançları kuvvetlidir. Nasreddin Hoca'nın saflığından, iyi niyetinden emindir ve onun adına gidip Kethüda ile konuşur. Adaletin yerini bulmasını, haksızlık yapan Uzun Osman'ın hak etmediği bir mertebeye ulaşmasını engellemek için uğraşır.

Mehmet: *Oğlu.* Çok zeki olamayan, çocukça sorular soran, Nasreddin Hoca'nın oğludur.

Uzun Osman: *Zengin bezirgân.* Fırsatçı, amacına ulaşmak için hiç çekinmeden hileye, yalana başvurur. Nasreddin Hoca'dan daha iyi ticaret bilir. Bu bilgisini Hoca'yı fakirleştirmek için kullanır. Kendisi gibi ahlak bakımından eksik insanlarla (Bağçevan, Hırsız gibi) işbirliği yapar. Amacı Sultan Selim Camii'ne müderris olmaktır. Bu yolda kendine rakip gördüğü Nasreddin Hoca'yı saf dışı bırakmak için evine hırsız yollar, helvacı ve bağçevanla anlaşır Hoca'yı dövdürür. Konya Beği'nin gözünü boyamak için ona kıymetli pişkeşler (hediyeler) götürür, yalancı şahit tutar ve Hoca'ya iftira atar.

Konya Beği: Konya beyliğine bazı güçlükleri aşarak yeni tayin olmuştur. Adil bir yönetici olarak bilinir. Uzun Osman'ın getirdiği pahalı hediyelere rağmen onun suçlarına göz yummamış, onu ve yalancı şahitlik etmeye gelen Bağçevan'ı cezalandırmıştır. Nasreddin Hoca'nın getirdiği pişkeş incirin bayat, ekşimiş olması üzerine Hoca'ya da bir ceza verir. Ancak Hoca'nın dürüstlüğü, hazırcevaplığı ve nüktedanlığı çok hoşuna gider.

Beğin Kethüdası: Konya Beyi'nin hizmetindedir. Ahmet Ağa ile eski dosttur. Teamüllere hâkimdir. Saygıyla işini yapar.

Bir Helvacı: Sokaklarda tepsisiyle helva satar. Nasreddin Hoca'nın para vermemesi üzerine, Uzun Osman'la anlaştığı gibi Hoca'yı döven şahıstır.

Hırsız: Uzun Osman'ın isteği üzerine Nasreddin Hoca'nın evi soyar.

Osman Efendi'nin Bağçevanı: Ahlıksız bir adamdır. Para için yalancı şahitlikten düzen kurmaya kadar her şeyi yapabilir. Küfürbazdır, kurnaz ve saldırgandır. Sonunda Bey onu astırır.

Çuhadarlar: Konya Beyi'ne hizmet ederler.

2.1.3. Tematik Unsurlar

- **İyi ve Kötünün Çatışması:**

Nasreddin Hoca, Ahmet Ağa, Mehmet, Kethüda ve Konya Beyi oyunun iyi kişileridir. Nasreddin Hoca müderris olmak ister. Bunun için gerekli şartları sağlamasına engeller çıkar. Zekidir, kıvrak bir zekâyâ sahiptir; ancak fakir olması müderrisliğe engel olacak gibi görünür. Bunu bilen Uzun Osman, her türlü hileye başvurur ve Hoca'ya kötülük yapar.

Uzun Osman, Bahçivan, hırsız ve helvacı düzenbaz kişilerdir. Amaca ulaşabilmek için, haksız çıkar sağlamak için hileye başvururlar. Nasreddin Hoca'nın komşusu ve rakibi olan Uzun Osman yaptıklarının fitne olduğunu kendisi söyler. Eylemleri son derece bilinçlidir.

“U.O. – Var ey cahil! Birkaç akçan kaldı ise anı da harc eyle, bak şu müderris olacak külhaniye! Değil-ki müderris olmaz, bu gün benim fitnem ile bütün mal ve eşyasını bile gayb edüp Beğ hazretlerinden haps olunur inşallah...” (And, 1983; 30)

Bahçivan, Uzun Osman'dan aldığı paralar için ahlaksızca davranışlarda bulunmaktan çekinmez. Uzun Osman'ın çıkarına hizmet ederken kendi de bu durumdan nemalanmaktadır. Haksızlığa uğrayacak kişiyi hiç düşünmeyen bu kişiler için önemli olan kendi emellerine ulaşmalarıdır.

“U.O. – Yalan şahidlik edebilür misin?

B. – Pek eyü bilürüm.

U.O. – Aklıma bir fitne geldi...” (And, 1983; 38)

Nasreddin Hoca ve Uzun Osman, Sultan Selim Camii müderris olmak isteyen iki komşu iken Uzun Osman'ın Hoca'ya kötülük yapmaya çalışmasıyla bir çatışma ortaya çıkıyor. Müderrisin kim olacağına Konya Beyi karar verecektir.

Kötü karakter olan Uzun Osman üçüncü bölümün sonunda Nasreddin Hoca'ya Bey huzurunda giymesi için bir biniş (kıyafet) verir. Kıyafetin özellikleri belirtilmediği için Uzun Osman'ın iyi mi kötü mü bir davranış sergilediği net değildir. Ancak Nasreddin Hoca'nın Uzun Osman'ın bahçesinden pancar çalması ve onun verdiği binişi Bey huzurunda inkâr etmesi de Hoca'ya çizilen iyi karakterle çelişmektedir. Nasreddin Hoca'nın dayak yiyerek ceza görmesi beklenen bir sonuçken binişi inkâr etmesi yüzünden bir cezalandırılmaz. Nasreddin Hoca'nın zorluklar yaşamasıyla düğümlenen oyun sonunda Beyin adil davranmasıyla çözülür. Kötülükler cezalandırılır, iyi olan Hoca'nın müderrisliği kazanır.

- **Mevkii Kazanma:**

Oyunun bel kemiği müderrisliğe hak kazanmadır. Bunu çok isteyen iki kişi Nasreddin Hoca ve Uzun Osman farklı yollara başvururlar. Uzun Osman hayalindeki mevkie sahip olabilmek için toplumca yanlış kabul edilen hareketlerde bulunur. Bir avantaj olan zenginliğini bu mevkie ulaşmak için bir araç olarak kullanır. Bununla da kalmaz zaten fakir olan Nasreddin Hoca'yı daha da fakirleştirmek için elinden geleni yapar. Üst rütbeli kişilere hediye olarak sunulan pişkeş, bu oyunda Konya Beyi'ne sunulan incir, balta, halı ve bir kese akçe şeklinde görünür. Yöneticiye sunulan pişkeşin beğenilmesi de isteğin gerçekleşmesinde bir etmendir. Bu durumda Nasreddin Hoca, Uzun Osman'dan bir adım geridedir. Müderris olabilmek için Hoca bile yanlış işlere başvurabilmektedir. Günümüzde koltuk sevdası denilen bu hırs uğruna iyi niyet timsali Nasreddin Hoca dahi Uzun Osman'ın bahçesinden hırsızlık yapmaya çalışır. Hatta daha sonra Bey'e Hoca'nın pişkeş olarak getirdiği incirler de bozuk çıkar. Buna rağmen fakir olmasının ve esprili kişiliğinin mükâfatı olarak müderrisliği kazanır.

- **Dostluk:**

Oyunda iki dostluk örneği sergilenmektedir. Birincisi Ahmet Ağa ile Nasreddin Hoca'nın dostluğudur. Saflığından dolayı Uzun Osman tarafından kandırılan Hoca'ya Ahmet Ağa öğütler verir. Maddi manevi yardımını esirgemez. Onun için Kethüda ile görüşür ve son

sahnede Bey'in huzuruna Hoca'nın oğlu'yla çıkar ve Hoca'nın müderris yapılması için Bey'e ricada bulunur.

“N. – İşte Allaha şükür müderris oldum ve bu müderrisliğe komşum Ahmet Ağa sebep oldu.” (And, 1983: 48)

İkinci dostluk da Ahmet Ağa ile Konya Beyi'nin hizmetinde çalışan kethüdanıktır. Eskiye dayanan dostluklarına istinaden Ahmet Ağa Kethüda'dan bir ricada bulunur. Kethüda da arkadaşının sözüne güvenerek Konya Beyi ile görüşür.

- **Dayak:**

Dayak ögesi oyunun farklı bölümlerinde geçmektedir. Nasreddin Hoca bilerek ya da bilmeyerek, yanlış işler yapar ve sonunda aynı cezayı görür. Bir cezalandırma yöntemi olarak dayak aynı zamanda oyunun gülmece unsurlarındandır. Nasreddin Hoca saf ve iyi niyetlidir. Bazı yerlerde kendince açıkgozlülük yapmaya çalışır; fakat sonunda ya Uzun Osman'ın gazabına uğrar ya da yanlış bir iş yaptığı için dayak yer. Uzun Osman'ın yolladığı helvacıya para vermediği için helvacıdan, bahçesine girdiği için Uzun Osman'ın bahçıvanından dayak yiyen Hoca son perdede pişkeş olarak bozuk incir götürdüğü gerekçesiyle Bey konağında dayak yer.

2.1.4. Merak Unsurları:

- **Kimin Müderris Olacağı**

Oyunun başından sonuna kadar Nasreddin Hoca ve Uzun Osman'ın, Sultan Selim Camiine müderris olma hevesi dile getirilir. Uzun Osman hileleri, yalanları ve zenginliği ile müderrisliği almak için daha güçlü bir aday gibi görünür.

- **Uzun Osman'ın Hoca'ya Yaptığı Kötülükler**

Uzun Osman'ın Nasreddin Hoca'ya kötülük yapmak amacıyla onu kandırması, zor durumda kalması için yalana ve hileye başvurması farklı şekillerde sahnelenir. İlki oyunun başındaki ticarete kaybetmesi için Hoca'ya verdiği yanlış tavsiyelerdir. Okuyucu ve seyirci Uzun Osman'ın Hoca'ya kâr edeceksin diyerek yaptırdıklarının aslında hiç de kârlı olmadığını anlar. Nasreddin Hoca'nın bunu fark etmesi beklenir.

Hoca'nın evine Helvacı ve hırsız yollayarak ona zarar vermesini tembihleyen Uzun Osman'ın bu hareketlerinin ve Hoca'ya attığı iftiranın ortaya ne zaman ve nasıl ortaya çıkacağı da oyunun diğer merak unsurlarıdır.

- **Konya Beği'nin Adalet Dağıtımı**

Konya Beği, mansıbın kime verileceğine karar verecek kişidir. Bu nedenle herkes onu etkilemek ister. Nasreddin Hoca, bu memuriyeti ister ve Uzun Osman'la rekabet etmek durumundadır. Uzun Osman zengin ve kötüdür. Konya Beği onun çabaları karşısında pişkeş ve yalanlarına aldanıp Hoca'yı saf dışı bırakacak mı bırakmayacak mı merakı yaratılır. Oyunun sonunda Beğ adaletli davranır ve mansıbı Hoca'ya verir. Merak unsuru oyunun sonuna kadar sürer.

2.1.5. Teknik Unsurlar:

Geleneksel Nasreddin Hoca fıkraları Batılı anlamda sahne teknikleriyle sergilenir. Dört bölümden oluşur. Bölümlerin adlandırılması şöyledir: Bab-1 evvel, Bab-1 sani, Bab-1 selis, Bab-1 rabi. Sahne giriş ve çıkışları olayın gelişimiyle tutarlıdır. Her sahnede bir olay ve diyaloglar vardır. İlk perdede sekiz sahne, ikinci perdede üç sahne, üçüncü perdede altı sahne ve dördüncü perdede altı sahne sergilenmektedir. Her sahnede kişiler ve diyaloglar farklılık göstermektedir. Geleneksel Nasreddin Hoca fıkraları Batılı anlamda sahne teknikleriyle sergilenir. Sahne giriş ve çıkışları olayın gelişimiyle tutarlıdır. Her sahnede bir olay ve diyaloglar vardır. Oyun; sahnelenişi, yazılı metne dayanması, sahne ve zaman unsurlarının kullanımı açısından Batılı görünüm sergilerken, Geleneksel Türk Tiyatro anlayışından bağımsız kalmaz. Bir halk değeri olan Nasreddin Hoca'nın ana karakter oluşu doğrudan doğruya Türk kültürüne hitap eder. Geleneksel güldürünün vazgeçilmez öğeleri bu oyunda da ön plandadır. Nasreddin Hoca'nın, helvacıdan, bahçivandan ve çuhadarlardan dayak yemesi en klasik gülmece unsurudur.

- **Zaman**

Oyun iki gün içinde başlayıp bitmektedir. Bu zaman dilimi Batı tarzı tiyatrodaki bir tam günden oluşan zaman birliği kuralına yakınlık göstermektedir. Zamana dair bilgi adma ilk bölümün üçüncü sahnesinde havanın karardığını, gökyüzünde ay olduğunu ve ezan okunduğunu öğreniyoruz. Bunun üzerine Nasreddin Hoca namaz kılar, Uzun Osman'ın bahçesinde bir sahne daha geçtikten sonra yatarlar. Ertesi gün Konya Beyi'nin huzuruna çıkılır ve oyun sona erer.

Oyunda adı geçen Sultan Selim Camii'nin II. Selim tarafından XVI. Yüzyılın ikinci yarısında yaptırıldığı bilinmektedir.¹ Diyaloglardan anlaşıldığı üzere bir müderris göreve gelip gitmiştir. Oyunun zamanı XVI. yüzyıl sonları veya sonrasındır.

- **Mekân ve Dekor**

Oyun Konya'da geçmektedir Mekân olarak farklı bölümlerde farklı yerler seçilmiştir:

Bab-1 evvel	Nasreddin Hoca'nın odası
Bab-1 sani	Nasreddin Hoca'nın odası
Bab-1 Selis	Uzun Osman'ın bahçesi
Bab-1 rabi	Konya Beği'nin hanesi

Konya'da geçen bu oyunda Nasreddin Hoca'nın yumurta ticareti yaptığı pazarın ve müderris ihtiyacı doğan Sultan Selim Camii'nin adı geçse de oralarda geçen bir sahneye yer verilmemiştir. Oyunun ilk iki bölümünün geçtiği yer Nasreddin Hoca'nın odasıdır. Odanın tasviri yapılmamakla birlikte metinden bazı dekoratif unsurları çıkartabilmekteyiz. Odada çengelli değnek, pencere, pencerenin önünde su (bardakta mı kapta mı olduğu belirtilmemiştir), şilte, Hoca'nın giysileri, külahı ve yorganı vardır. Bir köşede nerdüban (merdiven) bulunmaktadır. Üçüncü bölümün geçtiği Uzun Osman'ın bahçesinde pancar olacaktır. Hoca'nın elinde de pancarı içine koyacağı makrame² (mendil, başörtüsü, havlu) vardır. Son

¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-selim-camii-ve-kulliyesi--istanbul> (Son erişim tarihi: 30.11.2021)

² Yeni tarama sözlüğü, TDK 1983, s. 153

bölüm Konya Beyi'nin evinde geçer. Odada bir sofraya vardır. Bu sofraya çuhadarlar tarafından donatılır. Hoca'nın ve Uzun Osman'ın getirecekleri bir paket incir, balta, halı ve bir kese akçe olacaktır. Sarıklar oldukça büyüktür, binişler giyilmiştir. Oyunun sonunda Nasreddin Hoca'ya kaftan giydirilir.

2.1.6. Dil ve Anlatım Özellikleri

“Nasreddin Hoca'nın Mansıbı” oyunu adından da anlaşıldığı üzere “memuriyet” anlamındaki “mansıb” kelimesinde olduğu gibi Osmanlıca kelimeler ağırlıktadır. Buna rağmen oyunda kullanılan dil, anlaşılabilirlik bakımından günümüzdeki Türkçe kullanımına yakındır. Kullanımdaki ses farklılıkları yaklaşık iki yüzyıl (oyunun yazılış tarihine ait bilgi kesin değildir) önce yazılmış olmasından kaynaklıdır. “varub, alub, olmaluyum, edüb, etdin, gülersün, götürmesün, getirüb, çengellü, tatlu, kılır, kodı” örneklerinde görüldüğü gibi son ekler (yapım, şahıs, bağfiil ekleri) ünlü ve ünsüz seslerin kullanımları açısından dikkat çeker.

Bazı kelimelerde zamanla gerçekleşen ses değişiklikleri tamamlanmamış olup o kelimeler şunlardır: “gayb etdin (kaybettin), eyi – iyü (iyi), pişkeş (peşkeş), harc eyle (harca-), haps olunur (hapsolunur), vir (ver), konşum (komşum), ol-dahi (o da), imdi (şimdi), urdı (vurdu), ko (koy), anma (ama), bâğçevan (bahçıvan), nerdübân (merdiven), bağçe (bahçe), dürlü (türülü), bâzergân (bezirgan)”

Sözcüklerden bazıları oyunun farklı yerlerinde aynı kişi tarafından farklı telaffuz edilebilmektedir. Bu duruma Nasreddin Hoca'nın konuşmalarında rastlanmaktadır. “Eyü – iyü, konşum – komşum” gibi.

Oyunda ünlem kullanımı yoğundur. “Ya Allah, ey, a, aman, vay vay, bre, hay, ha, behey, hay gidi, ah, ay” Ünlemler cümlede farklı yerlerde kullanılabilir ve farklı duyguları bildirmektedir.

“Pişkeş genel bir terim olarak küçükten büyüğe verilen hediyeyi ifade eder. Uygulamaya bakıldığında, çok eski zamanlardan beri, hükümdarlara veya yüksek yönetici sınıf mensuplarına hediye sunmanın bir gelenek olduğu görülür. Bunun yanında teknik bir terim olarak düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arazi/düzenli olmayan vergi (eyalet valilerinin atamalarında pişkeş takdim etmeleri, sonra her yıl Nevruz'da bunu tekrarlamaları gibi) ve valilerin de –kendi kuvvetlerine göre- nüfuzları altındaki halktan zaman zaman topladıkları vergi anlamlarına gelmektedir.” (Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1270/14617.pdf>)

Oyun XVI. asır ya da sonrası bir dönemde geçer. Zamanının halk ağzıyla konuşturulan kişiler duruma göre (özellikle Nasreddin Hoca) argo ve küfür kullanır. Nasreddin Hoca fıkralarından vücut bulan eserde fıkralarda duyulmayan ifadeler bulunur.

“N. – Hay gidi yalancı, bok yeme!

U.O.. – Bre kahbe oğlu, borcunu da inkâr edersin?...” (And, 1983: 40)

Müslüman bir toplum olan Osmanlıda dinî ifadeler de günlük konuşmanın bir parçasıdır. Oyunda bu ifadeler de geçmektedir. “Tanrı tealâya şükr eyle, Ümmet-i Muhammed, El-hamdülli-llâh, İnşallah-ü-teâlâ, Maşallah, Allah razı olsun, Hak teâlâ...” İslamiyete dair kelimeler her yerde kullanılabilir.

- **Mekân ve Kişilerin Dil Üzerindeki Etkisi**

Nasreddin Hoca'nın Mansıbı oyunu farklı kesimden insanları barındırır. Gelenekselleşen saygı kuralları gereği, kişiler; kendilerinden üst rütbeli veya makam sahibi insanlarla konuşurken daha özenlidirler. Bağçevan, yanında çalıştığı kişi olan Uzun Osman'la konuşurken "Efendim, sultanım" hitabını, Farsça bir onay ifadesi olan "beli" kelimesini ve saygısını vurgulamak için ikinci çoğul şahıs ekini kullanır. Uzun Osman karşısında kibar bir dil kullanan Bağçevan, Nasreddin Hoca'ya hakaret ve küfür etmekten çekinmez. Bu diyalog Uzun Osman'ın bahçesinde geçer.

"N. – Hay gidi telbîs, hilebâz! Benimle davan ne?

U.O. – Bana elli kuruş borcun var.

N. – Hay gidi yalancı, bok yeme!

U.O. – Bre kahbe oğlu, borcunu da inkâr edersin? ..." (And, 1983: 40)

Kişilerin ifadeleri, hitapları mekâna ve diğer kişilere göre değişiklik göstermektedir. Ahmet Ağa ve oğlu ile konuşurken sevecen ve içten bir dil kullanan Nasreddin Hoca, helvacıya, bahçivana ve Uzun Osman'a sinirlendiğinde küfreder ve onları terslerken Konya Beyi huzurunda herkes saygılıdır. Daha dikkatli konuşulur ve Arapça – Farsça kelimelerin kullanımı artar. Bu resmi dil kullanımı özellikle Kethüda ile dikkat çeker. Arkadaşı Ahmet Ağa ile halk ağzıyla konuşan Kethüda Bey'in karşısında teamüle uygun konuşmaktadır. Kethüda'nın aşağıdaki repliği tek bir cümle olup Arapça, Farsça terkip ve tamlamalardan oluşmaktadır. Oyunda onun kadar ağır bir dil kullanan yoktur.

"KETH – Temenna eder. – Uzun Osman nam bir bâzergân mansıba rağbet olub meşhur Hoca Nasreddin bir akıllı adamın merâmın dahi bu mansıb olduuğnu bilüb hezâr mekr-ü hileye şürû mezbur hocanın cümle mal ve eşyasını hırsızlardan istirâk ve nice defa envai bahane ile gadr-uzarar ettiğinden maada senin bana elli kuruş borcun vardır diye yalan temessük peyda idüb sultanım hazretlerinin huzur-u şeriflerine tasdi' edeceğine mesmu-u senatkârları olmakla bahr-i kerem ve inâyetinizden mercudur ki mezbur fitne engizi def' ve mansıb-ı merkume Nasreddin Hocayı nasb-ü tayin buyursan, baki ferman sultanımındır. (Temenna eder.)" (And, 1983: 44)

2.2. VAKAYİ-İ ACİBE VE HAVADİS-İ GARİBE-İ KEFŞGER AHMED

Eserin kim tarafından yazıldığı kesin olmamakla birlikte, sonunda "İskerleç" adı geçer. Fahir İz; oyunda kullanılan dilden ve Ermenilerin tiyatrodaki çalışmalarından yola çıkarak İskerleç'in bir Ermeni olabileceğini (İz, 1961: 6-7) söylerken, Refik Ahmet Sevengil bu görüşe katılmaz. Türkiye'ye belki de hiç gelmemiş; fakat Türkleri iyi tanıyan biri tarafından yazılmış olma ihtimalinden bahseder. (Sevengil, 1959c ve 1968: 51)

"Şair Evlenmesi'nden önceki ilk Türkçe oyunlardan olan *Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Keşfger Ahmed*, 1956 yılında Fahir İz tarafından Viyana Ulusal Kitaplığı'nda bulunmuştur. Fahir İz, eseri 1 Haziran 1958'de "150 Yıl Önce Yazılmış Bir Türkçe Piyes" (İz 1958: 17-18) başlıklı yazısında tanıtarak oyunun tam metnini 1958 yılında *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'nde ve 1961 yılında da *Pabuççu Ahmed'in Garip Maceraları* adıyla kitap olarak yayınladı." (Gökalp Alparslan, 2007:47)

2.2.1. Olay Örgüsü

Pabuççu Ahmet, Bağdat Paşasının sipariş ettirdiği pabuçları yapmaya çalışır. Arkadaşı İsmail Ağa ile konuşur. İsmail gider ve dükkâna “Bir Müslüman” olarak tanıtılan müşteri gelir, pabuç ister. Ahmet, ona biraz dar gelen bir çift verir ve bollaşacağını söyleyerek denemesini ister. Ayağına pabuçları giyen adam kaçır, Ahmet de peşine düşer. Bu arada başka bir hırsız da Ahmet’in eşyalarını ve Paşa’ya yaptığı mestleri çalar. İsmail Ağa’ya durumu anlatan Ahmet onunla birlikte hırsız aramaya ya da yeni pabuçlar yapabilmek için para ayarlamaya karar verirler. Elinde bir sandık dolusu cevahirle Bağdat’ta Deli Osman’ı arayan Mehmet, Ahmet’i görür ve Osman zanneder. Ahmet, Mehmet’in söylediklerini anlamadığı için deli damgası yer. Mehmet yanına birkaç adam alıp iyice delirdiğini düşündüğü ağasını tımarhaneye kapatmaya niyetlenir. O sırada karşısına Deli Osman çıkar, adamlar ve Mehmet onun üzerine saldırır, Osman kaçır. Osman ve Ahmet arasında afallayan Mehmet, Osman kaçtıktan hemen sonra Ahmet’i görünce korkar. Ağasına neler olduğunu anlamaya çalışır. İkinci bölümde (Fasl-ı Sani) Paşa ve Kethüdası halkın durumunu yakında görmek için tebdili kıyafet sokakta gezerler. Kara Cüce de onlara katılır ve bir köşede gizlenip insanları seyrederek. Bu esnada Ahmet’in konuşma ve dileklerini duyup istediği bin altın için bir keseye dokuz yüz doksan dokuz altın koyar, Ahmet’in önüne atarlar. Keseyi bulan Ahmet paşayla tartışır, kesenin kendisine ait olduğunu iddia eder. Paşa onu sarayına davet eder. Sahneye Mehmet girer, Deli Osman’la karşılaşır. Osman az önce adamlarla üstüne atıldığı ve tımarhaneye kapatmaya çalıştığı için kızgın olduğu Mehmet’e hançerle saldırır. Bir hamleyle kurtulan Mehmet, Ahmet’in yanına gelir ve onun Osman olduğunu düşünerek dövmeye başlar. İsmail Ağa araya girer. Yanlış anlama ortaya çıkar; Mehmet dövdüğü kişinin Deli Osman olmadığını anlar. Olaylara şahit olan Paşa Mehmet’in cezalandırılmasını emreder. Defterdara teslim edilmek üzere Mehmet’e bir kâğıt verir. Para alacağını zanneden Mehmet’in ikramiyesinin yarısına Ahmet talip olur. İsmail Ağa kâğıdı okuyunca tabana iki yüz değnek vurdurma cezası verildiği ortaya çıkar. Pabuççu yüz değnek falakadan korktuğu için merhamet dilen niyetiyle Cüce’yi yemeğe çağırır. Cüce ikram edilen balığın kılçığını saklar. Boğazına takılıp ölmüş taklidi yapar. Korkan Ahmet ölüyü sokağa çıkartır. Yoldan sarhoş bir halde Mehmet geçer. Pabuççu ölüyü onun üstüne atar. O da Cüce’yi hırsız sanıp döver. Sonra kendisi döverek öldürdüm zanneder. Cüce’yi İsmail’in kapısına götürür. Numara yaptığı Cüce’nin kalkıp hilesini anlatmasından anlaşılır. İsmail uykusunu böldüğü için Cüce’yi döver. Onun öldüğünü zannedip korkar. Yoldan geçen iki kişi İsmail’i Paşa’nın sarayına götürür.

Pabuççu Ahmet ve Mehmet, Paşa ile Kethüdasının huzuruna çıkar. Cezayı paylaşmak istediklerini söylerler. Cüce’nin öldüğü haberi gelir. Paşa üzülür. Pabuççu, Mehmet, İsmail; Cüce’yi kendilerinin öldürdüğünü itiraf ederler. Cüce’nin ölmediği ortaya çıkınca Paşa çok sevinir. Suçlarını affeder. Ahmet’i defterdar kethüdası, İsmail Ağa’yı başhekim yapar. Mehmet’e iki kese akçe verir.

2.2.2. Şahıslar

Ahmed Papuşçu: Fakir bir ayakkabıcı. Dürüst, kendiyile ve çevreyle barışıktır. Türkü söylemeyi sever.

Deli Osman: “İkiz karındaşı, ki ana tamamen benzer.” (And, 1983: 50) Ahmet’in ikiz kardeşidir. Kütahya’da yaşar ve (cevahirci kuyumcudur. Hizmetinde çalışan adamlar vardır.

Göz kırpma tiki vardır. İçki içtiği ve yakınlarına hiç yardım etmediği bilinir. İlk iki perdede birer sahnede görüldükten sonra oyun boyunca bir daha ortaya çıkmaz.

İsmail Ağa: Doktor. Ahmed Papuşçu'nun arkadaşıdır. Onu çok sever.

Mehmet Deli: Deli Osman'ın hizmetinde çalışan bir adamdır. Borcuna sadıktır, sinirlenince saldırgan olur.

Paşa-yı Bağdat: Bağdat'ta paşadır. Adil, halkın sorunlarını yakından takip etmek isteyen bir yöneticidir. Halkın arasında normal vatandaş gibi dolaşarak adalet dağıtmaya çalışır.

Paşa'nın Kethüdası: Paşaya bağlı, işini önemseyen bir adamdır.

Kara Cüce: Paşa'nın masharası (maskarası)dır. Görünüş itibarıyla kambur, cüce, neşeli bir adamdır. Şaka ve taklit yapmayı sever. Akıllı ve açık sözlüdür.

Bir Müslüman: Ahmet'in dükkânından ayakkabı çalıp kaçan hırsızdır.

İki Kullukçu: Biri cellâttır.

İki Çuhadar (ve iki sair adamlar)

2.2.3. Tematik Unsurlar

- **Para Kazanma Çabası:** Papuşçu Ahmet, fakir biridir. Pabuç yaparak, tamir ederek geçimini sağlar. Paşa'nın siparişi pabuçları yetiştirmeye çalışır, yetiştiremediği takdirde cezalandırılacaktır. Oradan alacağı bahşişe de çok ihtiyacı vardır.

"Ahmed – Vardır efendim. İşte bu elimdeki mest devletli Paşa hazretleri içindir. Bugün sabahleyin mahsus adam gönderdi. Beni huzuruna getirip buyurmuş kim, <<Sen yarınadek bana helbette bir çift mest getir. Eğer getirmezsün başın gider>> demiş." (And, 1983: 52)

Zaten parası olmayan Ahmet'in başına onu daha da zor duruma düşüren olaylar gelir. Yolda bulduğu keseye sahip olabilmek için Allah'a şart koştuğu sözlerinden vazgeçmesi, paşa ile bu altınlar için sözlü mücadele vermesi onun para kazanmak için yaptığı bir harekettir. Mehmet'e verilen fermada para hediye edileceğini zannedip yarısına ortak olması da aynı amaç ve zihniyetin göstergesidir.

- **Zengin – Fakir Çatışması:** Deli Osman ve Papuşçu Ahmet ikiz kardeşlerdir. Osman çok zengin, Ahmet ise fakirdir. Osman; Cevher işiyle uğraşır, içki içer ve bencildir. İnsanlara güvensizdir. Paraya fazla kıymet verir.

"Deli Osman – Bre külhani herif. Cevahirleri çaldın sattın, şimdi korkundan yalan söylersin."

Mehmed – Hayır sultanım öyle değildir, yalan söylemedim." (And, 1983: 58)

Papuşçu, fakirdir; fakat son kuruşu dahi olsa ihtiyaç sahiplerine yardım etmekten çekinmez.

"Papuşçu – Ha bildim, dilencidir. Sadaka vereyim diye geçiyor, dur bakayım (cebinde aranyor.) Tamam bir akçe buldum, bütün malımdır. Gel dostum, al şunu. Cebimde ve bütün evimde ziyade yoktur." (And, 1983: 56) Papuşçu, yolda bulduğu 999 altın için de tanımadığı biriyle çekişir ve zekice cevaplarıyla altınların sahibi olur. Ahmet; çalışkanlığı, dürüstlüğü ve iyi niyetiyle Paşa'nın takdirini kazanır, oyunun sonunda Paşa'dan mansıbını (defterdar kethüdası görevini) alır.

2.2.4. Merak Unsurları

- **Paşa'nın Pabuçlarının Hazırlanması:** Paşa için sipariş edilen pabuçları yetiştirememesi halinde Ahmet cezalandırılacaktır. O, yetiştirmek için gayret gösterir; ancak yaşadığı aksilikler onu sıkıntıya sokar. Pabuçların Paşaya sunulup sunulamayacağı merak

uyandırırken fasl-ı sani'in (ikinci bölümün) başında Ahmet'in papuçları teslim ettiğini söylemesiyle olay çözülür.

- **Ahmet ve Osman'ın Karıştırılması:** İkiz kardeş oldukları bilinen Papuççu ve Deli Osman'ın karıştırıldığı metinde açıkça verilmiştir. Merak unsurunu oluşturan kısım bu yanlış anlamının ne zaman ortaya çıkacağıdır. Mehmet'in durumu anlaması da ikinci bölümün ortalarında gerçekleşir.
- **Cücenin Ölümü:** Ölü taklidi yaparak önce papuççuyu sonra Mehmet'i ve İsmail'i korkutan Kara Cüce'nin numara yaptığı sahnede bellidir. Ancak kandırılan kişiler için bu gizlidir. Son perdede Paşa ve Kethüda için de üzüntü sebebi olan Cüce'nin ölümünün bir şakadan ibaret olduğu ortaya çıkar ve herkes rahatlar.
- **Paşa'nın Olaylar Karşısında Takınacağı Tutum:** Tebdil-i kıyafet gezen Paşa şehirde olan bitenden haberdardır ve Ahmet'e ihsanda bulunmak ister. Ancak Cücesini öldürüldüğü fikri doğduktan sonra Ahmet, İsmail ve Mehmet'e ne olacağı sorusu oyunun sonunda Cüce'nin ayaklanmasına kadar sürer.

2.2.5. Teknik Unsurlar

Tam adı "Vakayi-i acibe ve havadis-i garibe-i Kefşger Ahmed" geleneksel tiyatromuzun öğeleriyle Batı tiyatrosunun tekniklerini birleştiren üç perdelik bir komedidir. El yazması şeklindeki bu eserin kim tarafından yazıldığı kesin olmamakla birlikte sonunda Ketebe el Fakir İskerleç ismi vardır. Metin And İskerleç'in istinsah eden kişinin adı olduğunu söyler. Polonya kitaplıklarında Türkçe-Farsça yazmalar kataloglarında bulunan nüshaların sonunda da istinsah eden kişi oyunun sonunda "Ketebe el fakir Dombay" olarak verildiğini ekler. Almanca ve Fransızca çeviriyi Johann (Jean) Lippa'nın, İtalyanca çeviriyi de Testa'nın yaptığı bilinmektedir.

Oyun üç perdeden oluşur. Fasl-ı evvel ve Fasl-ı sani, Fasl-ı salis. İlk bölüm beş sahne, İkinci bölüm on iki sahne ve üçüncü bölüm ise yedi sahnedir. İlk perdede kişiler tanıtılır, olaylar hakkında bilgi verilir ve karışıklıklar başlar. İkinci perdede işler içinden çıkılmaz bir hal alırken son perdede hepsi çözülür. Oyunun başında kişilerin listelenmesi ve genel olarak tanıtılması, her sahnenin başında, sahnede kimlerin olacağı, sahne geçişleri gibi öğeler Batılı özelliklerdir.

Oyunda Geleneksel Türk Tiyatrosunda çok rastlanan "dayak" bir gülmece unsurudur. Teknik kusur sayabileceğimiz bir nokta varsa o da Ahmet'in kardeşinden söz ederken bir tikinin olduğunu söylemesi; ancak bundan bir daha bahsedilmemesidir. Deli Osman'ın en büyük fiziksel özelliği (Ahmet'ten farkı) gözlerini kırpmasıdır. Bu fark bir defa söylendikten sonra, onu vurgulamak oyuncuya bırakılmış gibidir.

• Zaman

Eserin İtalyanca çevirisinin üzerinde 1809 tarihi varsa da eserin ilk yazılışının ne zaman olduğu bilinmemektedir. Fahir İz, metnin İtalyanca çevirisinin altında 1809 tarihinin bulunduğu işaret eder (İz, 1961: 6); Refik Ahmed Sevengil, bu tarihlendirmeye katılmaz, o yıllarda böyle bir oyunun yazılıp oynanması için şartların uygun olmadığını söyler. Metin And ise oyunun ikinci nüshasını bularak yayınlayan Malgorzata Labecka-Koecher'in, oyunun "1783'ten önce, pek emin olmasa da, en geç 1802'de yazılmış olabileceği" kanısına vardığını bildirir (And, 1983: 14-15). Dombay'ın 1783-1802 arasında Fas ve civarında dolaştığı için Viyana dışında olduğu; ama rol dağıtımında Dombay, Nasreddin Hoca'nın oğlu Mehmet'i

canlandıracak kadar genç olduğuna göre (çünkü Lippa da babayı canlandırmaktadır) muhtemelen oyunun, Dombay Fas'a gitmeden yani 1783'ten önce yazılmış olması gerektiğini düşünür. Aynı nüshada yer alan *Nasreddin Hoca'nın Mansıbı ve Keşfger Ahmed'in Maceraları* oyunlarının XIX. yüzyılın başında değil, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde yazıldığı sonucuna varır. Labecka-Koecher'e göre, oyun Fahir İz'in belirttiği gibi III. Selim devrinde değil, I.Abdülhamid devrinde, 1774–1789 yılları arasında yazılmıştır ve bu haliyle -Türk olsa da olmasa da- eserin yazarı Şinasi'den yarım değil üççeyrek asır önce Türk tiyatrosunun ilk örneğini vermiştir (Labecka-Koecher, 1970: 27-33). Niyazi Akı da varlığını heyecanla karşıladığı bu oyunun “daha eskisi bulununcaya kadar en eski Türkçe piyes olarak tanınma hakkı”na sahip olduğunu düşünür (Akı, 1989: 42). Oyunda zaman adına bildiğimiz ertesi gün sonra olayların sonuçlanacağıdır. Yani bir günlük zaman dilimi söz konusudur. Bu özelliğiyle ve mekân kullanımıyla oyun Batı tiyatrosunun zaman kullanımıyla paralellik gösterir.

- **Mekân ve Dekor**

Olay Bağdat'ta geçmektedir. Bunu Paşa'nın Bağdat Paşası oluşundan ve Mehmet'in “*Bu Bağdat büyük ve güzel bir şehirdir. Amma o kadar sokaklar, koskoca saraylar garip adamı şaşırtır*” (And, 1983, 50) sözlerinden anlarız.

Deli Osman'ın sahneye Fasl-ı evvelde (ilk bölümde) mekân pabuççu dükkânının önü, sokaktır. “*Sokaktadır. İki tarafta bazı dükkânlar görünür Mabeyinde bir papuşçu dükkânı vardır.*” (And, 1983: 50) Dekor olarak Ahmet'in pabuç yapmak için kullandığı malzemeler, eşyaları, mestleri ve pabuçlar kullanılmaktadır.

Mehmet'in elinde içi cevher ile dolu bir sandık olacaktır. Paşa, Kethüdası ve Kara Cüce'nin dibinde saklanacağı bir evin nazargâhı görünür. Sokakta bir evdir. Paşa'nın çıkardığı içi altın dolu bir kese vardır. Deli Osman'ın çıkarıp Mehmet'e savurduğu hançer; Mehmet'in Ahmet'e ve Cüce'ye saldırırken kullandığı bir değnek, Paşa'nın Mehmet'e verdiği ferman (kâğıt), Cüce'nin sakladığı balık kılçığı dekoratif unsurlardan bazılarıdır. Ahmet'in evinin kapısı ile İsmail'in evinin kapısında Cüce'yi taşıdıkları görülür. Fasl-ı Salis (ikinci bölüm) paşa sarayında geçmektedir. İsmail'in kullanmaya yeltendiği bıçak, Paşa'nın Mehmet'e verdiği akçe dolu kese vardır.

2.2.6. Dil ve Anlatım Özellikleri

Oyunda küçük farklılıklarla da olsa günümüz Türkçesine çok yakın bir dil kullanımı söz konusudur. Sözcük sonlarındaki ek ve ekfiillerde zamanla değişikliğe uğrayacak olan haller ile bazı sözcüklerin seslerinde farklılık göze çarpmaktadır. “*Gelmez idi, var imiş, daşra, ditreyip, kusuriyet, hayde, mashara, amma, gaybettim, gavga edesiz, hoyrat, karındaş, tenbel, anı (onu) vb...*”

Sözcüklerde olduğu gibi bazı cümlelerin kullanımında da farklılıklar bulunmaktadır. Devrik cümleler ve değişik vurgular da oyunda dikkati çeken unsurlardandır. “*Ya hiç okumak bilir miyim?...*” (And, 1983: 72)

Yer yer ünlemler kullanılarak oyundaki hareketliliğe dille katkı sağlanmaktadır. “*Bre, ya, vay, aman aman, ha...*” Komedi öğeleri baştan sona merak unsurlarıyla süslenirken, renkli anlatımıyla okurun ve seyircinin ilgisi canlı tutulmaya çalışılmıştır. Ahmet'in fırsat buldukça türkü ve mani okuması da bu fikri desteklemektedir.

“*Papuşçu (Çağırıp Girer)*”

*Hava ne güzel aman!
Ahmed de ne tenbel aman!
Güneş batar, akşam olur.
Yıldız parlar gece olur.
Aman... Aman...” (And, 1983: 67)*

- **Mekân ve Kişilerin Dil Üzerindeki Etkisi**

Kişilerin dil üzerindeki etkisi çok net bir şekilde ortadadır Ahmet ve dostu İsmail birlikteyken dostane, keyifli, türkülü sohbetler geçerken, yanlış anlamalardan kaynaklı karışık durumlarda sinirli ifadeler ve küfür kullanılabilir. Osman, oyundaki ağzı en bozuk kişidir. Genelde sarhoş gezer ve kaba konuşur. “

“Osman (Sarhoş.) – Ha buldum mu seni pezevenk? Bu vakitte burada ne gezersin? Ya demin beni niçin hapse komak istedin?” (And, 193: 66)

Özellikle Mehmet ve Osman’ın ortaya çıkışıyla Ahmet’in yaşadıkları diline yansır. Oldukça neşeli ve kibar bir adam olan Ahmet, kendisini mağdur edecek hırsızlık olayında bile *“... Bire herif nereye gidersin?... Hay uğursuz, papuşları çaldı...” (And, 1983: 53)* gibi az bir tepki verirken, uğradığı haksızlık karşısında her zaman sessiz kalmaz. Mehmet ve cücenin olduğu hareketli, Ahmet için olumsuz sahnelerde sinirini ifade eder.

“Papuşçu (Sabrı gittiğinden ayagile yere atar.) – Hay gibi pezevenk! Sağır mısın, dilsiz misin? Niçin sualime cevap vermezsin?” (And, 1983: 60)

Paşa ve Kethüdasının huzurunda kimse kaba konuşmaz. Saygı ifadeleri ve merhamet dilenen ifadeler kullanılmaktadır. Cüce’yi tekmeleyerek döven İsmail *“Bre hınzır, bre köpek beni uykumdan kaldırırsın ha...” (And, 1983: 78)* derken, Paşa’nın huzurunda *“Ey Paşam, izni şerifiniz olursa sınaati tecrübe ederim. Belkim boğazına yapışan kalçığa bir çare vardır.” (And, 1983: 87)* diyecek kadar kibarlaşır. İsmail okumuş biridir, doktordur. Ahmet ve Mehmet’in yanında okuma yazma bilmesiyle farklı bir duruşu vardır. Bu farkı, konuşurken *“Beli”* kelimesini kullanması dışında pek anlaşılmamaktadır. Sonunda Paşa’nın huzurundaki konuşma tarzı ise bu özelliğini öne çıkarır niteliktedir.

Müslüman toplumlarda görülebilecek dua ve ifadeler bu oyunda vardır. Oyunda herkes Müslüman’dır. Günlük konuşma dilinde *“Hak, eyvallah, şükürler olsun, Allah’a şükür...”* gibi basit sözcükler kullanılırken; Paşa için edilen duada da bir özen söz konusudur.

“Papuşçu – Hak Tealâ hazretleri devletli Paşamızın ömr-ü devletin dayim ve kayim eyleye, âmin.

İsmail – Allah subhanehu ve tealâ cenab-ı âlimeabınızı devlette berdevam ve muammer eyleye, âmin.” (And, 1983: 88)

2.3. ŞEYH HACI BEKTAŞ

2.3.1. Olay Örgüsü

Esir olarak tutulan Yani ve Dimitri, diğer esirleri ikna edip isyan çıkarmaya, firar etmeye karar verirler. Gece olduğunda, beklemlerin dalgınlığından, gafletinden faydalanıp öldürecek ve daha sonra da hep beraber saraya saldıracaklardır. Çok sayıda esirle saldıracaklar, habersiz ve uykudaki Müslüman askerleri katledip sarayı yakacaklar; böylece özgür kalacaklarını düşünürler. Plan kabul edilir. Dimitri, acil olarak akli, cesareti, güzel sözleriyle ve yeteneğiyle

tanınan Abdullah'ın liderleri olarak kabul edilmesini teklif eder. Bütün esirlerin onayıyla, oraya gelen Abdullah'a konuyu açarlar. Ona bir sır vereceklerini, ama önce herkesten saklayacağına dair yemin etmesi gerektiğini söylerler. Abdullah da yemin eder. Dimitri ve Yani planı anlatır. Abdullah teklifi kabul etmez. Hatta onları caydırmak istediğini söyler. Dimitri ve Yani, Abdullah'a yemin ettiğini hatırlatırlar. Abdullah'ın sözlerine rağmen planı gerçekleştirme niyetlerinden caymazlar.

Abdullah, Bektaşî tarikatına girmek için Bektaşî tevhitanesine gelir. Abdullah'ı çok iyi karşılayan Bektaşî Şeyhinin önünde diz çöker, oturur. Şeyh ona elindeki kitaptan Hoca Hafız'ın bir gazelini okumasını, kendisinin de bunları şerh edeceğini söyler. Okuma ve şerhten sonra Abdullah kitabı kapatır. Şeyh, ona İslâmiyet'le ilgili bazı sorular sorar. Abdullah bütün sorulara doğru yanıt verir. Şeyh, onu Bektaşîliğe kabul eder. Abdullah'ın babası ve geçmişi hakkında konuşurlar. Anlattığına göre, Abdullah; Edirne'de doğmuş, kuşatmada babasından ayrılmak zorunda kalmış, Bektaşî Hasan Derviş'in oğludur. Şeyh de, oğlunu on dokuz sene evvel Anahor katliamından kurtarmak için, Abdürrezak adlı bir dervişe emanet ettiğini ve dervişle oğlundan bir daha hiç haber alamadığını anlatır. Şeyhin oğlu Abdullah'la aynı yaşta olabilecek olduğundan Şeyh, Abdullah'ı evlat edinir ve Bektaşîlik telkinini verir.

Sultan Murad ve Vezir-i Azam Şeyh'e İpsala ve Malgara'da zafer kazandığını müjdeler. Ele geçen 2566 esirin başına Şeyh'in de tavsiyesi üzerine Abdullah getirilir. Önce Bektaşîler, sonra Mevleviler Şeyh'in önüne toplanıp dua ve sema eder ve ney üflerler. İkinci perdede Abdullah'ın babası zannettiği Bektaşî derviş Abdürrezak görünür. Abdullah'ı aramaya gelmiştir. Tebdil-i kıyafet dolaşan Sultan Murad, onun yanına gelir. Abdürrezak, elinde tesbihi ile esmaullah okur. Padişah, Abdullah'ın elindeki Hoca Hafız divanından iğne batırarak gazel seçtirir, fal açtırır. Bu gazelde; kendisinden haber alınamayan bir insanın orduda olduğu söylenir. Şair, o kişiyi arayanın, bir hükümdara yakın fakir derviş olduğunu da belli eder. Sultan da Derviş'e bir kese akçe verir. Kenara çekilip gizlenir. Abdullah, babası olarak bildiği Derviş'le karşılaşır. Esirlerin fitnessinden, durumdan endişeli olduğundan, kendisine verilen Bektaşîlik ve esir bekçiliği görevlerini layıkıyla yerine getiremeyeceğinden, mahcup olmaktan korktuğundan bahseder. Yine de kendisine güvenen Sultan'a bağlı kalacağına, Sultan için canını verebileceğine yemin eder. Sultan bu konuşmaya gizlice tanık olmuştur. İkinci perdenin dördüncü sahnesinde (Bab-ı salis'te) Sultan yalnızdır. Abdullah'ın masumiyetini ve esirlerin gerçek niyetini fark etmiş, müdahale etmeye karar vermiştir. Bir sonraki sahnede esirler ayaklanır, planlarını gerçekleştirmeye başlarlar. Yani ve Dimitri nöbetçileri öldürür. Daha sonra ellerindeki meşalelerle sarayı ateşe vermek üzere hücum ederler. Abdullah onları vazgeçirmeye çalışır. Üçüncü perdenin başında Sultan ve Şeyh tevhidhanede otururken vezir gelir. Ayaklanma ve bastırılışı hakkında bilgi verir. Sonraki sahnede zincire vurulmuş esirlerin ve onların arasındaki Abdullah görünür. Şeyh, Abdullah'ı sorgular. Abdullah suçsuz olduğu dışında hiçbir şey söylemez; çünkü planı açıklamayacağına yemin etmiştir. Yani ve Dimitri'nin başı çekmesiyle diğer esirler, elebaşlarının Abdullah olduğunu söyler. Şeyh de onun öldürülmesi gerektiğine karar verir. Tam Abdullah katledilecekken Sultan araya girer ve Abdullah'ın masum olduğunu söyler. Şeyh, cemaatle namaz kılmayan Sultan'ın şahitliğini kabul etmez. Sultan bunun için tövbe eder. Cami yaptıracağını, Osmanlı sultanlarının her cuma cemaatle namaz kılması için bir kanun çıkaracağına söz verir. Şeyh yine de şeriata aykırı olmasın diye fetvasını geri almaz. Diğer sahnede cellât Abdullah'ın kafasına kılıcı indirmek üzereyken Abdürrezak yetişir. Şeyh'e Abdullah'ın onun oğlu olduğunu söyler. Şeyh sevinir. Ancak yine kararından vazgeçmez.

Abdürrezak, Abdullah'ın suçsuz olduğuna şahitlik eder. Şeyh, bu defa fetvasından vazgeçer. Abdullah'a sarılır. Sultan, Abdullah'ı sancak ağası yapar, ona kürk giydirebilirler. Abdullah da yeniçeri olmuştur. Abdullah, esirlerle birlikte çıkar, giderler. Müezzin ezan okur. Sultan, Vezir, Şeyh ve dervişler abdest alır namaz kılarlar. Son sahnede Abdullah, yeniçerileriyle divana gelir, Şeyh onların duasını yapar. Hep birlikte yemek yerler.

2.3.2. Şahıslar

Sultan Murad-ı Gazi Han: “*Âli Osman-ı Selâtinin Salisi*” (And, 1983: 91) Âdil bir Osmanlı padişahıdır. Geleneklere saygılıdır, olan biten her şeyi bizzat takip etmeye çalışır. Cemaatle namaz kılmadığı için Şeyh tarafından şeraite uygun davranmamakla itham edilir. Yaptığından pişman olup alttan alır.

Kara Halil Paşa: “*Vezir-i A'zam*” (And, 1983: 91) Görevini yerine getirmekten başka bir özelliği ile öne çıkmaz.

Şeyh Hacı Bektaş-ı Horasanî Velîyullah: Bektaşîlerin lideridir. Çok bilgilidir. Adalet ve ilim dağıtabilmek, şeraitin hükümlerini yerine getirebilmek için çalışır. Anahor katliamından kaçarken oğlunu bir güvendiği Abdürrezak adında bir dervişe teslim etmiş ve bir daha ikisinden de haber alamamıştır.

Abdullah: “*Esir*” (And, 1983: 91) Sultana ve Şeyh'e bağlı, dini bilgilere hâkim, canı pahasına da olsa ettiği yemini bozmayan, doğru bildiğinden şaşmayan bir esirdir. Aslında Şeyh'in öz oğludur; ancak hayatıyla ilgili gerçekleri sonradan öğrenir. Kendisini Edirne'den babasıyla savaşta kaçmış, Derviş Hasan'ın oğlu zanneder.

Yani ve Dimitri: “*Esireyn*” (And, 1983: 91) İpsala ve Malgara savaşlarında esir alınan ve firar etmek için esirleri örgütleyen esirlerdir. Gerektiğinde yalan söyler, can alır, her yeri yakıp yıkarlar.

Abdürrezzak: “*Derviş-i Bektaşî*” (And, 1983: 91) Şeyh, Abdullah'ı on dokuz sene evvel ona emanet etmiştir. Abdullah onu Hasan adındaki kendi babası zanneder. Şeyh'in çok güvendiği, dürüst bir derviştir.

Diğer karakterler: “*Bekçiyân ve Guzzat-ı Müslimîn ve Esârâ-yı Kesiretü'l-Aded ve Dervişân-ı Bektaşiyân ve Mevlevihân*” (And, 1983: 91) Bekçiler, Müslüman gaziler, çok sayıda esir, Bektaşî ve Mevlevî dervişler.

2.3.3. Tematik Unsurlar

- **Bektaşî ve Mevlevî Dervişlerinin Ayin ve Törenleri:** Şeyh Hacı Bektaş dergâhında tasavvuf adabına uygun davranış örnekleri sergilenmektedir. Metinde din büyüğüne saygı, Esma'ül Hüsna, sema dönme, ney üfleme, ezan, abdest alma, dinî bazı bilgilere ulaşabilmek mümkündür. Mevlevî ve Bektaşîler, Şeyh'in önderliğinde zikir yaparlar sema ederler ve bu sahnelenir. Bu esnada bazı mürşitler düşer. Oyunun sonunda yeniçeri kıyafetleriyle Abdullah ve diğer yeniçeriler sahneye çıkıp Padişah'ın ve Şeyhin eteğini öper, bir yeminle bağlılıklarını bildirir ve büyük bir kazandan yemek yerler.
- **Yemine Bağlılık:** Abdullah, yanlış bir yolda olduklarını bildiği esirlerin ayaklanmalarında öncülük etmeyi reddeder. Fakat onlara bunu kimseye söylemeyeceğine dair yemin eder. Esirler, ayaklanma bastırıldıktan sonra Abdullah'a iftira atıp onun ölümüne sebep olabilecekken Abdullah bu durumda bile onları ele vermez. Oyunun ideal kişisi olan Abdullah ekseninde, edilen yeminin ne kadar önemli olduğu mesajı verilmektedir. Ucunda ölüm dahi olsa insan yemininden dönmemelidir.

- **Padişaha Bağlılık:** Abdullah; devletine ve padişaha çok bağlıdır. Esirleri engellemeye çalışmasının, yaşadığı içsel çatışmanın temelinde bunun da etkisi vardır. Padişah, “Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesidir” anlayışının hâkim olduğu bir yer ve dönemde Padişah’ın her sözü yalnızca Şeyh’e geçmemektedir. Şeyh de Padişah’a bağlıdır; ama dini konular gündeme geldiğinde Padişah geri adım atması gereken kişi olabilmektedir.
- **Aile, Baba – Oğul Bağları:** Şeyh Hacı Bektaş-ı Veli, oğlunu yıllar önce kaybetmiştir. Yıllar onun içindeki evlat özlemi ve sevgisinden hiçbir şey eksiltmez. Onu hiç unutmaz ve onun acısı hiç hafiflemez. Abdullah, Abdurrezak’ı babası olarak tanır. Abdurrezzak ona on dokuz sene boyunca babalık yapmış, kişiliğinin oluşmasında rol oynamıştır Abdullah’ın gerek öz babası gerekse öz babası zannettiği Abdurrezzak; örnek, öncü karakterlerdir. Abdullah, ikisine de yakışır bir evlattır ve herkes tarafından çok sevilir. Sultan’ın Abdullah’ın affını isterken kendi otoritesini bir yana bırakmayı göze almasında adaletle önem vermesi kadar Abdullah’a olan sevgisinin de rolü bulunmaktadır.
- **Doğruluğun Mükâfatları:** Oyunda olumlu ve olumsuz tipler bir arada bulunmaktadır. Sözüde durmayan, yakıp yıkararak devlete zarar veren esirler zor bir durumda kaldıklarında yalan söylemekten çekinmezler ve sonunda cezalandırılırlar. Abdullah, doğru duruş sergiler. Ölüme giderken dahi doğru bildiğinden şaşmamıştır. Karşısındakiler yalan söylese de o tavrını değiştirmemiştir. İslamiyet hakkında derin bilgi sahibi, ahlaklı bir genç olan Abdullah oyunun sonunda ölümden kurtulur, babasına kavuşur ve yeniçeri ilan edilerek mükâfatlandırılır.

2.3.4. Merak Unsurları

- **Savaş Tutsaklarının Amacına Ulaşıp Ulaşamayacağı:** Abdullah’ın onları caydırma çabalarına rağmen esirler oyunun başında ayaklanmayı planlar ve amaçlarına yönelik hareket ederler. Bunun kötü sonuçlar doğuracağı en başından bellidir. Ya esirler ya da devlet zarar görecektir. Ayaklanmanın olup olmayacağı sorusu üçüncü perdede esirlerin firar girişimi ve saldırılarıyla yanıt bulur. Ardından esirlere ve aralarına karışan Abdullah’a ne olacağı, okur ve seyircinin merakını en üst seviyede tutar.
- **Hacı Bektaş ve Abdullah’ın İlişisinin Ortaya Çıkışı:** İlk perdenin dördüncü sahnesinde Abdullah ve Şeyh’in konuşmalarından yola çıkarak ikisine ait bir ortaklık olduğunun işareti verilmektedir. Bu akıllarda bir soru işareti bırakır. Abdurrezzak, oyunun kilit adamıdır. Abdullah’ın Şeyh’in oğlu olduğunu yalnız o bilmektedir. Onun ortaya çıkışının üzerine durum aydınlanır.
- **Abdullah’ın Gerçeği Söyleyip Söylememesi:** Abdullah, esirlere verdiği sözün üzerine onların sırrını saklar. Gerçeği yalnızca Abdullah ve o sırada onları gizlice dinleyen Padişah bilir. Abdullah’ın masumiyeti kanıtlanamaz ve kendisi de hiçbir şekilde durumu açıklamaz. Abdullah “*Bî-günahım*” demekten başka bir şey açıklamaz. Gerçeği söylemediği takdirde öleceği düşünülür ve sonrasında ne olacağı düşündürülür. Abdurrezzak ve Padişah bu düğümü çözer.
- **Şeyh’in Abdullah’ı Öldürtmek İstemesi:** Esirlerle ilgili gerçeği açıklamadığı için Abdullah, Şeyh’in yargılamasında suçlu bulunmuştur. Şeyh, Abdullah’ın gerçek babası olduğu öğrendiğinde onu affedeceği fikri oluşsa da o adalet uğruna oğlunu bile öldürtebilecek kadar dürüsttür. Abdullah’ı öldürtmekten vazgeçene kadarki bölümde bu heyecan devam eder. Sonunda da Abdullah’ın suçsuz olduğu ispatlanınca ölmekten kurtulur. Şeyh, masumiyeti kanıtlanmasaydı oğlunu idam ettirmeyi göze almıştır.

2.3.5. Teknik Unsurlar

Orijinal adı Hikâyet-i İbda-i Yeniçeriyân Ba Bereket-i Pîr-i Bektaşiyân Şeyh Hacı Bektaş Velî-i Müslimân olan bu eser üç perdelik bir dramdır. 1969’da Erzurum Atatürk Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Araştırma Enstitüsünden çevirisini yapan ve yayına hazırlayan Prof. Dr. Niyazi AKI'nın çalışmalarıyla basılmıştır. Metin And'ın kitabın önsözünde verdiği bilgilerden Thomas Chabert'in oyunu Türkçeye çevirdiğini ve Fransızca bir de önsöz hazırladığını öğreniyoruz. T. Chabert'in verdiği bilgilerden; Viyana'da Türkçe bilmeyen seyircileri oyalayabilmek için Müslüman törelerini, din kurumlarını, tapınımlarını, törenlerini yansıtmaya çalıştığını anlıyoruz. 1362 yılında geçen olaylarda, yeniçerilik ve Bektaşilikle ilgili bilgiler, dönemin şartları ortaya konulmaktadır. “Oyun, 1810 yılında Viyana'da krallık ve İmparatorluktan imtiyazı olan matbaacı Antoine Schmid tarafından basılmış ve satışa sunulmuştur. Oyunun yazarı olan Thomas Chabert ise, Doğu Dilleri Okulu'nda Türkçe öğretmeni olup, aynı zamanda Avusturya İmparatoru nezdinde sır kâtibi olarak çalışmıştır.” (Aytaş)

Eser üç perdelik bir dramdır. Bölüm ve perdeler şöyle adlandırılmıştır:

Fasl-1 Evvel: Bab-1 Evvel, Bab-1 Sani, Bab-1 Salis, Bab-1 Rabi, Bab-1 Hamis, Bab-1 Sadis.

Fasl-1 Sani: Bab-1 Evvel, Bab-1 Salis, Bab-1 Sani, Bab-1 Salis, Bab-1 Rabi.

Fasl-1 Salis: Bab-1 Evvel, Bab-1 Sani, Bab-1 Salis, Bab-1 Rabi, Bab-1 Hamis.

İlk perde 6 sahneden, ikinci ve üçüncü perdeler 5'er sahnedir. Ancak ikinci perdede adlandırmada bir hata söz konusudur. Bunun orijinalinde mi yayına hazırlanırken mi yapıldığı araştırılmalıdır.

- **Zaman**

Tarihî özellikleri ağır basan bu oyunda geçen olayların gerçeklik payı olmakla birlikte zaman ve kişilerin kurgulanması tartışmalıdır. Sultan I. Murat'ın (1362- 1389) fetih hareketlerinde Rumeli önemli rol oynamıştır. Malkara ve İpsala fethedilen yerlerdendir. Hacı Bektaş-1 Veli'nin yaşadığı dönem tam olarak bilinmemektedir. Bilinen Sultan I. Murat zamanında yaşamadığı ve çocuğu olmadığıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/15-213-242.pdf>) Osmanlı devlet yapısına, sosyal, dinî ve siyasi hayata dair çıkarımlar yapmaya elverişli bir eserdir.

- **Mekân ve Dekor**

“İşbu mükâleme Brusa şehrinde vaki olub, üç fasla münkasem olmuştur” (And, 1983: 91)

Bursa'da geçtiği söylenen oyun, hapiste esir olunan odaların derinliklerinde bulunduğu ifadeyle başlamaktadır. Buranın ayrıntılı tasviri yapılmamakla birlikte nasıl bir yer olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. İkinci perde Hacı Bektaş Tekkesinin tevhidhanesinde geçmektedir. Burada Şeyh'in oturduğu bir sofa ve elinde bir kitap vardır ve elinde bir kitap vardır.

İkinci perdede; hapishanenin dışında esir odalarının kapısının görüldüğü bir Bursa meydanı kullanılır. Kapısında iki bekçinin durduğu belirtilmiştir. Değnek, meşale, kılıç, zincir, büyük kazanlar, yeniçeri sancağı, keçe ve kıyafetleri, Şeyh ve Padişah'ın kıyafetleri (tasvir edilmemekle birlikte etek öpme geleneği gösterilir) kostüm ve dekor olarak kullanılır.

2.3.6. Dil ve Anlatım Özellikleri

Eserin dili Farsça ve Arapça ağırlıklı bir Osmanlıcadır. Günümüz Türkçesine göre anlaşılması çok zor, sözlük kullanımı gerektiren bir dildir. Oyunda dinî bir kurum olan tekke,

buradaki diyaloglar ön plandadır. Bu sebeple dualara ve Hoca Hafız Divanından gazellere yer verilmektedir. Şeyh, bu gazeli açıklarken de oldukça terkipli ifadeler kullanmaktadır.

“ABDULLAH (Okur)-

Belâgerdân-ı cân u ten duâ-yı müstemem est

Ki bâned hayr ez ân hirmen ki neng ez h^üşe-çîn dâred.

ŞEYH – *Dermendlerin duâsı can ü tenden belâyı döndürücüdür mısra-ı sani hükm-i ta'lilde mesel icra edüb buyurur ki kim hayır görür ol harmandan h^üşe-çinden âr eder yani fukaradan âr eyleyen agniya emval-i nîmetinden hayır görmez pes müstemendlerden istimdad edüb duâların almak gerek.*” (And, 1983: 97)

Hakaret veya küfre yer verilmeyen oyunda herkes son derece saygılı, mütevazı ifadeler kullanmaktadır. Padişah'ın Şeyh'ten Abdullah'ın affını isterken kullandığı sözler çarpıcıdır. Herkesin el pençe divan durduğu Sultan, haksız olduğu konuda Şeyh'ten af diler ve tövbe eder. Bu konuşmada Padişah sıradan bir vatandaş gibidir.

“*Yâ velîyullah bu nasihatın bana min indullah nüzul olmağla bu ana değîn mugayir-i sünnet-i seniyye-i resul hareket etduğümü ikrar ve tövbe istiğfar ederim ve fisebilullah bir camî binasına nezr ü ahd şevket-medarımdır ve fîmaba'd Selâtin-i Âl-i Osman her hafta yevm-i cumada alâmelâin-nâs camii şerife varub edâ-yı salâta ikdam eylemeleri kanun-i berdevam vaz etdim öyle malûm-ı has ü âm ola.*” (And, 1983; 113)

2.4. HİKÂYE-İ İBRAHİM PAŞA VE İBRAHİM-İ GÜLŞENÎ

Abdülhak Hâmîd Tarhan'ın babası Hayrullah Efendi'nin tiyatro denemesi “*Hikâye-i İbrahim Paşa be İbrahim-i Gülşeni*” (1844-1845) adlı eser, Şair Evlenmesi'nden önceki ilk Batılı tiyatro eserlerinden biridir. Hayrullah Efendi, Tıp öğrenimini sürdürürken bu oyunu kaleme almıştır. Oyuna adını veren, konunun onun rivayetine dayandırıldığı İbrahim-i Gülşenî, bir mutasavvıftır. Osmanlı şiir ve sanat hayatına katkıları olmuş, Osmanlı'nın pek çok bölgesinde şair ve musikişinaslar yetiştirmiştir. Bu oyunda ulu bir kimse olarak anılır.

2.4.1. Olay Örgüsü

İbrahim Paşa; odasında, Defterdar İskender Çelebi, Silâhdar-ı Şehriyâri Ağa, Serkâtib-i İbrahim Paşa, Ceffar Siyavuş ile toplanmıştır. Hint denizlerindeki donanma, Portekizlileri yendiği haberi gelmiş, diğer cephelerde ve ordudaki durum hakkında konuşmalar, düzenlemeler yapılmaktadır. Doğu'da ve Batı'da zaferler kazanıldığı için herkes memnundur. İbrahim Paşa, İskender Çelebi ve diğerlerinin övgülerini alçakgönüllülükle Padişah sayesinde olduğunu söylerken Ahmet Ağa gelir. Padişah'ın, İbrahim Paşa'ya sarayda yönetim odası (daire-i hümayun'da) verdiğini müjdelir. İbrahim, müjdeyi veren Ahmet Ağa'ya kürk giydirtir ve onu Şam Valisi yapar. İskender ile Paşa bu karara Padişah'ın ne tepki vereceğini düşünüp, duruma göre takınacakları tutumu belirlerler.

Hazinedar, Hintli bir adamın huzura çıkmak istediği haberini getirir. Kabul ederler. Siyavuş, elinde asasıyla gazel okuyarak girer ve üstadı, âlim bir kişi olan İbrahim Gülşenî'nin ona bir sır verdiğini söyler. Bu sır; 922 senesinde İbrahim adında Mısır'dan gelen biriyle ilgilidir. İbrahim Paşa da Mısır'dan geldiği için adamın sözlerinden etkilenir. Hatta adamın casus olabileceğini düşünür. Siyavuş'a lütufta bulunup onu yollar. İskender ile konuşur. Adamın verdiği tarih, onun Osmanlıya getirilişyle, verdiği isim ismiyle örtüştüğü ve bu kişinin Osmanlıya zarar vereceğini söylediği için endişelidir. Bunu Padişah'a söylerse töhmet altında kalacak, belki de

cezalandırılacaktır. Fikrini İskender’le paylaşır. İskender onun içinde bir sadakatsizlik olduğunu sezer. İbrahim, duyduklarını Padişah’a farklı yansıtmak niyetindedir.

İkinci perde, İskender Çelebinin odasında açılır. Evrak memurlarıyla devlet işlerini konuşurken Hazineci, Padişah’ın Mısır’a gemi yollayacağını söyler. Padişah onu İstanbul’a getirmek ister. İskender, İbrahim Paşa’nın, Padişah’a İbrahim-i Gülşenî’yi kötü anlattığından şüphelenir. İran’a ani bir sefer düzenlenecektir. İbrahim Paşa da bu sefere katılacaktır. Onun gidişi İskender’in şüphesini artırır.

Perde değiştiğinde İskender, Üsküdar’daki ordu otağına, Sadrazam ve askerlerin yanına gelir. Savaşa gidilmek üzere hazırlıklar yapılır.

Üçüncü perdenin başında ordu Bağdat’a varana kadar savaş zamanı geçti gerekçesiyle bahara ertelenmiştir. İskender ve İbrahim Paşa arasında anlaşmazlık ve fesat girdiği belirtilir. İskender, Sultan Süleyman’a bir mektup yazarak İbrahim-i Gülşenî konusunda bildiklerini anlatır. Lütfi Bey’e, Padişah’a ulaştırması için mektubu verir. Mübaşirler gelip İskender’i hapse atarlar. Siyavuş, hapse gelip İskender’i görür ve düştüğü durumdan kendini mesul tutar. İbrahim Paşa’nın zan altında kalmamak için Şeyh İbrahim’e iftira attığını, sözü edilen İbrahim’in Paşa ya da Şeyh değil Firavun olduğunu söyler. Bu sırada İskender Çelebi’yi katletmeye gelenler Siyavuş’u da öldürürler. İbrahim Paşa gelir ve onların ölümünden mutlu bir şekilde Padişah’ı da kandırabileceğini söyler. Paşa, kendisini eğlendirmeleri için askerlere emir verse de huzursuzdur, kâbuslar görür. Yaptığına pişman olur.

Dördüncü perdede İbrahim savaşı sebepsiz yere bırakıp saraya dönmüş ve Padişah’ın gönlünü almanın yollarını aramaktadır. Lütfi Bey, İskender’in mektubunu Padişah’a vermiştir. Padişah öğrendikleri üzerine İbrahim Paşa’yı idam ettirir. Törensel bir sonla Padişah selamlanır ve oyun biter.

2.4.2. Şahıslar

İbrahim Paşa: “*Damad-ı Padişah’tır. Sadrâzâm*” (And, 1983: 120) Sultan Bayezid zamanında, Osmanlı gemilerinden birine esir düşmüştür. Mısır ve Osmanlı arasında barış sağlandığında, Sultan’a yollanan hediyelerle birlikte o da gönderilmiş ve yaşı küçük olduğu için Padişah onu saraya almıştır.

Oyunda gerçekte ilişkileri güçlü bir şekilde kurulan İbrahim Paşa’nın hayatı ile ilgili bazı soru işaretleri (Osmanlı’ya nereden ne yolla geldiği gibi) olsa da tarihi gerçekliklere yer verilmiştir.

“*İbrahim Paşa’nın çöküşüne ortam hazırlayacak dört temel unsurdan söz etmek mümkündür. Bunların ilki Paşa’nın iktidar hırsıdır ki, yabancı elçilerin İbrahim Paşa’yla görüşmelerine ilişkin hazırladıkları raporlarda bu açıkça bellidir. İkincisi Kanunî’nin eşi Hürrem Sultan’ın İbrahim’i bir tehdit olarak görmesi, üçüncüsü Defterdar İskender Çelebi’nin idam edilmesi, dördüncüsü ise İbrahim Paşa’nın Bağdat’ta görevi esnasında Serasker Sultan sıfatıyla ferman imzalamasıdır.*” (Tezcan, 2004: 21-22) Irak seferinin anlatıldığı ikinci perdede İbrahim Paşa “*Sadrâzam Serasker-i Sultan*” adıyla sunulur ve İskender Çelebi’yi idam ettirir. **İskender Çelebi:** “*Defterdar*” (And, 1983: 120) Oyunun başında, İbrahim Paşa ile yakın diyalogları vardır. Sonra iyi niyetinden şüphelenip doğru bildiklerini yapar. Güçlü bir kişiliktir. Padişah’a ve Osmanlıya çok bağlıdır. Defterdar İskender sadakati ve başarılarıyla tarih sayfalarında da yer almıştır.

"Defterdarlık görevinde bulunanların en iyisi, hem kişilik hem de san bakımından en başta gelenidir. Hain Ahmet Paşa'nın yetiştirmelerindedir. Kendisinde bulunan kabiliyet dolayısıyla defterhaneye çirak olarak girmiş ve zamanla baş defterdarlık mertebesine erişmişti. Sadrazam İbrahim Paşa'ya seraskerlik layık görülünce, İskender Çelebi'ye de asker kethüdalığı mevki uygun bulundu ve devletin askerine ait bütün işler ona emanet olundu. Böylece kısa zamanda o kadar yüksek şan ve ulu ün sahibi bir defterdar oldu ki, bu devletin defterdar ve beylerbeyinde değil, sadrazamlarında bile bu derece ün sahibi kimse yok idi " (Peçevi Tarihi, 1992: 32)

Ceffar Siyavuş: İlim öğrenmek için yola çıkmış bir gezgindir. Ebced hesabına dayandırdığı kehanetleri vardır. İyi niyetli ve merhametli biridir.

Silahdar-ı Şehriyâri Ağa: Asıl adı Ahmet'tir. İbrahim Paşa'nın hizmetindeki adamlardandır. Ona bir müjde getirmesi üzerine Şam Valiliği ile ödüllendirilir. Bireysel özellikleri ön plana çıkarılmaz.

Tebaa-i İbrahim Paşa

Şeyh İbrahim-i Gülşeni: Gülşenîliğin kurucusu mutasavvıf, sanatçı tarihi kişiliktir. "Onun Tebriz'de biçimlenen sufi kimliği, Kahire'de kurduğu Gülşenî Tekkesinde olgunluğa erişmiştir." (Macit, 2012: 193)

Padişah Sultan Süleyman: Osmanlı İmparatorluğu'nun onuncu padişahı, Yavuz Sultan Selim'in oğludur.

Erkân-ı Devlet

2.4.3. Tematik Unsurlar

- **Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyüklüğü:**

Oyunun farklı yerlerinde Osmanlı'nın zaferleri, sınırları diyaloglarla bildirilmektedir. Savaşlar yapılmakta, başarılar kazanılmaktadır. Metinden yola çıkarak o dönemde Hint denizlerinde Portekizliler yenilmiş, Rodos zapt edilmiş, Dubrovnik, Almanya, Lehistan, İran ve Kırım'dan vergi alınmakta, İran'a sefer düzenlenmektedir. Katı kuralla hâkimdir ve devletin selameti için Padişah'ın mutlak otoritesi gerekliliğine inanılmaktadır.

- **Gelenekler:** Metinde, oyunun geçtiği döneme ait bazı geleneklerden izler bulmak mümkündür. Bunlardan ilki lütufta bulunmaktır. İbrahim Paşa'ya Padişah, memnuniyeti üzerine "daire-i hümayun"da bir oda vermiştir. Bu bir ödüllendirmedir. Bu haberi kendisine müjdeleyen Ahmet Ağa'ya Şam Valiliği verip kürk giydirecek o da onu ödüllendirir. Osmanlı'da yöneticilerin huzuruna çıkan kişiler durumunu arz eder ve daha sonra bir hediye alırlar. Bu hediyenin miktarı veya şekli değişkenlik gösterebilir. İbrahim Paşa'nın huzuruna çıkan Siyavuş'a lütuf olarak ne istediği sorulur. O da para yerine yol emri ister. Bu sahne, yöneticilerin lütfkârlığının sergilenmesi içindir.

Osmanlı ordusunun savaşa çıkışının tasvir edildiği ikinci perdenin sonunda bir tören temsil edilir. Üsküdar'da otağ kurulmuştur. Devlet geleneklerine göre askerlerin geçişi ve yöneticilerin sıralaması şöyle sunulur:

"Otağın önünde Sadrâzam ve Serasker-i Sultan, sağ tarafında birinci vezirden yedinci vezire kadar, sol tarafından Defterdar İskender Çelebi ve ordu ricali, Sadrâzamin takımı: Yeniçeri ortaları, sipahi bölükleri, topçu, arabacı, azab, başı-bozuk. Bunların mecmuu tebdil-i kıyafet ederek devredüp resm-i geçid icra ederler, muzika dahi çalınur. " (And, 1983: 132) Askerler hazır olduklarına dair hep bir ağızdan yemin eder ve sefere öyle çıkılır.

- **Padişah Korkusu:** İbrahim Paşa, devlette oldukça önemli bir makam olan sadrazamlık görevindedir. Aynı zamanda Padişah'ın damadıdır. Padişah'tan çekincesi korku boyutundadır. Ahmet Paşa'ya Şam Valiliği verdikten sonra padişah'ın bu duruma ne tepki vereceğini düşünüp korkar. Çünkü Ahmet Ağa ile İbrahim Paşa arasında bir çıkar olduğu fikri Paşa için çok kötü sonuçlar doğurabilir. Yine İbrahim Paşa, Siyavuş'un konuşmalarından "Hünkâr bizi yokluyor" gibi bir endişeye kapılır. Kendisini her an baskı altında hisseder. Siyavuş'un söylediklerini Padişah'a iletmekten korkar.
- **Şüph:** Oyunun başkişisi olan İbrahim Paşa, bulunduğu görevde pek çok kişinin gözü olduğu düşüncesine dayanarak çevresindekilerin samimiyetinden kuşku duyar, onların casus olabileceğine inanır.
- **Sadakat:** Oyunda padişaha ve Osmanlı'ya bağlılık alt mesaj olarak verilir. En sadık kişi İskender'dir. İbrahim Paşa'nın korkusu yüzünden Padişah'ı aldatmasına kızgındır.

"İskender (Kendü kendüye) – Bu herif sadakat ve ianet yoluna gitmiyor. Bunun dimağında fesat vardır." (And, 1983: 128)

İskender, İbrahim Paşa tarafından öldürüleceğini anladığı zaman bile aklında yalnızca Padişah'a gerçekleri anlatabilmek vardır.

2.4.4. Merak Unsurları

- **Siyavuş'un Sözlere:** Oyunun başında ortaya çıkan Siyavuş bazı kehanetlerde bulunur. Ancak tarif ettiği özellikler İbrahim Paşa'ya uymakla birlikte başkası da olabilir fikri yaratılır. Bunu İbrahim Paşa'nın Şeyh İbrahim-i Gülşeni'ye iftira atmayı düşünmesiyle öğreniyoruz. Üçüncü perdede sözü edilen kişinin aslında bu iki kişi olmadığı, firavun olarak anılan kişi olduğu ortaya çıkar.
- **İbrahim Paşa'nın Yaptıklarının Sonucu:** İbrahim Paşa sonunda zarar görme korkusuyla olayları istediği gibi şekillendirir. Padişah'tan gizlediği şeyler vardır. Bunların ortaya çıkıp çıkmayacağı, çıkarsa sonuçlarının ne olacağı oyunun tamamına hâkim merak ögesidir. Oyunun sonunda bu düğüm çözülür ve İbrahim Paşa idam edilir.
- **İskender'in Sonu:** İbrahim Paşa'nın yaptıklarının en güçlü ve bazılarının tek tanığı İskender Çelebi'dir. Onun vereceği tepkiler kritik önem taşır ve düğümü çözebilecek tek kişidir. Nitekim ölmeden az önce Padişah'a ulaştırılacak bir mektup bırakarak doğru bir harekette bulunur. Haksız yere öldürülse de oyunda hep iyi biri olarak anılması, devletin çıkarını gözeten işler yapmasıyla iyi biri olmakla ödüllendirilir.

2.4.5. Teknik Unsurlar

"İbrahim Gülşeni'nin İstanbul'a çağrılması olayı 19. yüzyılda Türk tiyatrosunun ilk denemelerinden sayılan, Hikâye-i İbrahim Paşa Be İbrahim-i Gülşeni adlı dört perdelik eserde, çok farklı bir bağlamda işlenir. Abdülhak Hamid'in babası, yazar ve tarihçi Hayrullah Efendi (ö. 1866), devrin siyasal olaylarını tarihsel bir kurgu içinde anlatırken sahneye İbrahim Gülşeni'yi ermiş bir sufi karakteriyle çıkarır (Hayrullah Efendi 1964) . " (Macit, 2012: 198)

Dört perdeden oluşan oyunun bölümleri yazar tarafından; "Birinci Fasil, İkinci Faslın Birinci Perdesi, Perde Kapanup üçüncü Fasil Başlar" şeklinde sunulmuştur. İlk iki perde birer sahneden oluşur. Üçüncü perdede dört, son perdede üç sahne canlandırılır.

- **Zaman**

Hikâye-i İbrahim Paşa oyunu, 1520–1566 yılları arasında tahtta bulunan Kanuni Sultan Süleyman devrinde geçmektedir. Oyun metninde tam tarih verilmemekle birlikte tarihi kaynaklardan yola çıkarak 1534 senesinde geçtiğini söyleyebiliriz.

“İskender Çelebi, 24 Ekim 1534'te azlettirilmiş, azlinden 4 ay 20 gün sonra Bağdat'ta at pazarında astırmak suretiyle idam ettirilmiştir.” (Peçevi, 1992: 32)

- **Mekân ve Dekor**

Perde, Damat İbrahim Paşa'nın odasında açılır. Defterdar, Silahtar, Başkâtip gibi kişilerle birlikte oluşundan buranın İstanbul olduğu anlaşılır. İkinci Perde İskender Çelebi'nin odası, üçüncü perde ise Badat'ta Fırat nehri kenarında bir sahrada, ordunun yerleştiği, çadırlar kurduğu görülür. İlk sahne Sadrazamın çadırında geçerken perde açılır ve meydana at üstünde görülürler. Bağdat sarayına gider ve divan odasında otururlar. Perde tekrar kapanıp açıldığında Bağdat kalesinin hapishanesinin içi görülür. Sonraki sahnede Serasker-i Sultan'ın odası ve oradan yatak dairesine geçilir. Dördüncü perdede İstanbul'da Paşa'nın odasındadırlar. İkinci sahnede dışarı çıkılır. Kale bentleri, orman, kemerler, kapalı bir arabada Padişah ve onun saray takımı görünür. Sadrazam atla gezer. Havada bulutlar görüldüğü yazar. Perde kapanıp açılır, paşanın yeni odasında bir sahne daha geçer. Perde tekrar kapanıp açıldığında sarayın meydanı ile yüksekte bir dehlizde sahne sergilenip en son tekrar meydana geçilir.

2.4.6. Dil ve Anlatım Özellikleri

Osmanlıca yazılan bu eserin dili yazıldığı döneme uygun olmakla beraber günümüzde kullanılmayan pek çok Arapça – Farsça kelime tamlama barındırmaktadır. Oyunun bazı yerlerinde şiirsel söyleyişlere ve şiirlere yer verilerek sanatlı bir dil kullanıldığını söyleyebiliriz.

“Kanda azmeyler isen ayn-ı hüda yârın ola

Hızr-ı Teyfik-i Hüda kâfile-sâlârın ola” (And, 1983: 133)

Ömrünün sonuna yaklaştığını anlayan ve şairlik özelliğini tarihi kaynaklardan öğrendiğimiz İskender Çelebi'nin, hazin bir makamla Tanrı'ya yakarışına rastlarız.

“İlahi cürmümü affet çağışla

Niyaz ettim sana bu çağışla” (And, 1983: 139)

- **Mekân ve Kişilerin Dil Üzerindeki Etkisi**

Kişilerin konuşmaları mekâna ya da diğer kişilere göre ciddi bir farklılık yaratmazken bu durumu yalnızca İbrahim Paşa'nın ve İskender Çelebi'nin yalnız kaldıkları sahnelerde görebilmekteyiz. İskender Çelebi, İbrahim Paşa'dan başkası tarafından duyulmayacak şekilde “Herif” diye bahseder. İbrahim Paşa'nın konuşmaları ise hırs dolu ve gerçek düşüncelerini yansıtan repliklerdir.

“- Ne garip tesadüf. İskender Çelebi'yi izâleye gidenler Siyavuş'u dahi orada buldukları için onu da idam etmişler. Hele def'-i ağıâr eyledim. Artık ben istediğimi yapabilirim, çünkü madde-i mâhûdeye onların ikisi vâkıf idi; şimdi kimse bilmez: Padişah'ı iğfâl ederim. Acaba sarayımızda bizi eğlendirecek kimse yok mu?” (And, 1983: 142)

İbrahim Paşa, oyunun sonunda yaptıkları ortaya çıktığında bambaşka tavırlar ve korkular içindedir. Padişah'ın olmadığı yerlerdeki heybetli, hırslı konuşmalarından eser yoktur.

2.5. ZOR(I)LA HEKİM

2.5.1. Olay Örgüsü

Sganarelle ve karısı Martine'nin tartışmasıyla oyun başlar. Kavgaya dönen tartışmanın sonunda Sganarelle karısını odunla döver. Komşuları Robert gelip onları ayırmak istediğinde Martine karışmamasını söyler. Sganarelle onu da döver. Yalnız kalan Sganarelle ve Martine barışır; ancak Martine kocasında intikam almayı kafasına koyar. Valere ve Lucas'la karşılaşan Martine yanında çalıştıkları kişinin kızının tutulan dilini çözmesi için iyi bir doktor aradığını öğrenir. Kocasını tarif ederek, iyi bir doktor olduğunu; ancak dayak yemeden bunu söylemediğini anlatır. Valere ve Lucas, Sganarelle'yi bulur. Döverek aslında oduncu olan Sganarelle'ye doktorluğu kabul ettirirler. Onu Geronte ve Jacqueline'ye götürürler. Geronte'nin kızı Lucinde'nin düğününden önce dili tutulmuş, nişanlısı tarafından terk edilmiştir. Kızı iyileştirmek için gelen Sganarelle, sütanne Jacqueline'ye sarkıntılık eder. Sütannenin kocası Lucas'la çekişir. O sırada Lucinde ve Geronte gelir. Kız konuşamaz anlamsız sesler çıkarır. Sganarelle mantıksız çözümler üretir. Sütanneye asılmaya devam eder. Geronte ona para verir. Üçüncü perdenin başında Leandre, Sganarelle'nin yanına gelir. Lucinde'nin sevgilisi olduğunu; fakat onun babası yüzünden ayrı kaldıklarını anlatır. Sganarelle para karşılığı Leandre'yi, ona yardımcı olmak için eczacı kılıfına sokar. Sganarelle sütannenin yanına gelip sarkıntılık etmeye devam ederken Lucas'a tekrar yakalanır. Geronte gelir Leandre'yi eczacı olarak tanıır. Sganarelle, Leandre ve Lucinde'yi buluşturur. Kızının konuştuğunu duyan Geronte Sganarelle'ye teşekkür eder. Lucinde babasına Leandre'yle evlenmek istediğini söyler. Geronte onun fakir bir uşak olduğunu söyler ve kızını tersler. Onlar da kaçarlar. Geronte Sganarelle'yi sorumlu tutarak evine kadar gelir. Onu öldürmekle tehdit eder. Martine bu durumdan memnundur. Tartışma sürerken Leandre ve Lucinde gelir. Leandre kendisine dayısından miras kaldığını ve artık Geronte'nin kızını ona verebileceğini söyler. Geronte kızı verir. Oyun mutlu sonla biter.

2.5.2. Şahıslar

Oyunun başında şahıslar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler aynen aktarıldıktan sonra tahlillerimiz başlamaktadır. Çevirmenin önemsiz gördüğü “Thibaut ve Perin” adındaki iki kişiyi oyundan çıkardığı da oyunun başında edindiğimiz bir başka bilgidir.

Sganarelle: “*Oduncu ve sonra hekim*” Oyunun başkişisidir. Martine ile garip bir evlilikleri vardır. Karısına şiddet uyguladıktan sonra ona iyi davranan tutarsız, içki ve kadın düşkünü, yalana meyilli, paragöz, ağzı bozuk biridir.

Martine: “*Sganarelle'nin karısı*” Kinci bir kadındır. Kocasını sevmez. Her durumda kendi çıkarını ve hislerini ön planda tutar.

Robert: “*Komşuluktan*”

Géronte: “*Lucinde'in pederi*” Paragöz, çıkarıcı bir adamdır.

Lucinde: *Géronte'nin etbaesi*” Uyanık bir genç kızdır. Sevdiğine kavuşabilmek için herkesi kandırır.

Valère: “*Géronte'un kızı*”

Jacqueline: “*Géronte'un evinde sütana ve Lucas'ın ehli*” Kadınsı özellikleriyle öne çıkan, kocasının üstünde baskı kurmuş bir kadındır.

Lucas: “*Jacqueline'in kocası*” Yumuşak başlı bir adamdır. Géronte ve ailesinin işlerine bakar.

Léandre: “*Lucinde’nin muhabbetlisi*” Genç fakir bir delikanlıyken dayısından kalan mirasla sevdiğine kavuşur. Lucinde’ye olan aşkı için kılık değiştirip maceraya atılmaktan çekinmez.

2.5.3. Tematik Unsurlar

Evliliklerdeki sorunlar, yalan ögesi ve diğer fikirler toplumsal eleştiriden ziyade gülmece unsuru olarak kullanılmaktadır.

- **Kadın – Erkek İlişkileri:** Yanlış bir evlilik yapmaları üzerine mutsuz olan, birbirlerinden bıkan Sganarelle ve Martine olumsuz çift örneğini oluştururlar. Aralarında saygı ve sevgi kalmadığından dolayı ikisi de dolaylı ya da doğrudan şiddete maruz kalır. Oyundaki dayak, gülmece unsuru olarak göze çarparsa da bu çiftin yaşadığı bir şeydir. Jacqueline ve Lucas da karı - kocadır. Onların evliliğinde de saygı çerçevesi dışında konuşmalar bulunmaktadır. Buna karşın iyi çift örneği de vardır. Lucinde ve sevgilisi Léandre birbirlerine kavuşmak için çabalarlar.
- **Yalan:** Oyundaki ilk yalanı Martine söyler. Amacı kocasından intikam almaktır. Bir yalanla başlayan olaylar karışık bir hal alır. Sganarelle, önce zorla kabul ettiği doktorluğu sonra bir yalan olarak sürdürür ve hiç anlamadığı halde Lucinde’nin hastalığı hakkında uydurma teşhisler koyar. Léandre’den para alabilmek için yalanına bir de eczacı figürü ekleyen Sganarelle için yalan söylemek ahlaki bir problem değildir.
- **İntikam:** Martine, kocasından dayak yedikten sonra hırsını alabilmek için oyundaki bütün olaylara zemin hazırlar. Hepsinin ortaya çıkmasının altında intikam alma fikri yatar.
- **Para Hırsı:** Sganarelle ve Géronte para uğruna olumsuz durumlar yaratabilen kişilerdir. Sganarelle, para için yalan söylemekten insanları kandırmaktan çekinmez.

“S. – *Buyurun. (Kendi kendine) Ben evvel oduncuydum, sonra hekim oldum. Şimdi de başka şey olurum. Bu sanatların hiç biri bana malikiyane değildir. Meram akça kazanmak olduktan sonra her şeyi kabul ederim.*” (And, 1983:174) Géronte de kızını fakir diye beğenmediği Léandre’ye, miras kaldıktan sonra vermeyi kabul edecek kadar paraya değer verir.

2.5.3. Merak Unsurları

- **Martine’nin Oyunu:** Kocasından intikam almak isteyen Martine’nin ne yapacağı kısa süreli bir merak uyandırırken sonrasında bu olayların nelere sebep olup nasıl gelişeceği temel merak unsurudur.
- **Sganarelle’nin Yalanı:** Doktorluktan hiç anlamayan Sganarelle, yalanını sürdürebilmek için söz oyunlarına ve farklı yollara başvurur.
- **Lucinde’nin Hastalığı:** Oyunun başından itibaren hiçbir çare bulunamadığı sıkça dile getirilen dil tutulması durumunun nedeni ve gerçek olmadığı üçüncü perdenin altıncı sahnesinde ortaya çıkar.

2.5.4. Teknik Unsurlar

Üç perdeden oluşan bu çeviri oyunun ilk perdesinde altı sahne, ikinci perdesinde yedi sahne, üçüncü perdesinde ise on sahne bulunmaktadır. Oyunun başında bir dibace (önsöz) ve hakkında bazı bilgilerin verildiği bir paragraf bulunmaktadır.

- **Zaman**

Zaman birliğine uyulan oyunda 24 saat içinde olaylar başlar, gelişir ve sona erer.

- **Mekân ve Dekor**

Oyunun nerede geçtiği bilinmemekle birlikte yerin olaylar ya da kişiler üzerinde bir etkisi de yoktur. “*Maddenin mahalli köyün biridir.*” (And, 1983:155) Oduncunun evi, dışarı ve Geronte’nin evi mekân olarak geçmektedir. Dış mekân olarak bir, Martine’nin Valére ve Lucas’ı gördüğü; bir de oduncunun ağaç kestiği görülen ormanlık – ağaçlı bir yer söz konusudur.

Oduncunun odunu, baltası, içki şişesi, para kesesi, eczacı ve doktor kostümleri dekoratif unsurlardandır.

2.5.5. Dil ve Anlatım Özellikleri

Oyunda komedi öğesini en çok destekleyen öğelerin başında dil kullanımı gelmektedir. Genele yayılmış argo kullanımı vardır.

“*M. – Karın ağrısı deli.*”

S. – Karın ağrısı postal.

M. – Sağlıkla karşıma çıkmasaydın.

S. – Sebep olanın Allah belasını versin.” (And, 1983:156)

Sganarelle’nin bilgiçlik taslarken söylediği anlamsız ve anlaşılmaz kelimeler, cümleler herhangi bir alt metne dayanmaz, yalnızca güldürünün şiddetini artırır. Bu kısımlar oyuncu ve okuyucunun yaratıcılığına bırakılmış ve “anlamsız ifadeler” olduğu belirtilmekle yetinilmiştir. Espri çok kullanılır. “*S. – Ne şaşkın herifmiş ki dilsiz karıdan hoşlanmıyor.*” (And, 1983:170)

3. OYUNLARDAKİ BAZI ORTAKLIKLAR

Metin And; *Nasreddin Hoca’nın Mansıbı* oyunuyla *Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Keşfger Ahmed* oyununun büyük olasılıkla aynı kişi tarafından yazıldığı ya da kopyalandığı bilgisini sunar. Her ikisini de Dombay adlı birinin kopyalamış olduğunu, yazma hatalarının ve Divan Edebiyatına ait ifadelerin aynı olduğu üzerinde durur. *Nasreddin Hoca’nın Mansıbı* ve *Keşfger Ahmed’in Maceraları* oyunlarının bulunduğu el yazmasında “iki Türkçe komedi” ifadesi yer alır ve katalog numaraları art ardadır. Nasreddin Hoca’nın Mansıbı ve Keşfger Ahmed oyunları, şekil ve içerik bakımından ortaklık göstermektedir. Bu oyunlarda geçen isimler (Ahmet, Mehmet, Osman) ortaklık gösterir. İlk dört oyunda Osmanlı Devleti’nin sosyal ve siyasal hayatına dair fikir edinmek mümkündür. Tespit edilen ortaklıklar da bunu teyit eder niteliktedir.

Oyunların incelemesi sonucunda tespit edilen bazı ortaklıklar aşağıdaki başlıklardaki gibidir:

Fakir, Dürüst, Oyunun Sonunda Ödüllendirilen Başkahraman

Nasreddin Hoca’nın Mansıbı oyununda başrolde Nasreddin Hoca, Keşfger Ahmed’de Papuşçu Ahmet, Hacı Bektaş’ta Abdullah fakir ve dürüştür. Karşılıklarına farklı güçlükler çıkmaktadır.

Nasreddin Hoca; Uzun Osman’la, Papuşçu Ahmet; Hırsızla ve Mehmet’le, Abdullah ise diğer esirlerle baş etmek zorundadır.

Dürüstlük

Nasreddin Hoca'nın Mansıbı'nda Nasreddin Hoca, Kefşger Ahmed'de Papuşçu Ahmet, Hacı Bektaş'ta Abdullah, İbrahim-i Gülşeni'de İskender Çelebi; dürüsttür. İskender Çelebi; dürüstlüğünden, Padişah'a gerçekleri söylemesi korkusuyla İbrahim Paşa tarafından katledilir. Diğer kahramanlar dürüstlüğünün karşısında ödüllendiriliyor.

Ödüllendirme

Nasreddin Hoca'nın Mansıbı ve Şeyh Hacı Bektaş-ı Veli oyunlarında şehrin Bey'i (Paşa) veya Padişah; başrol oyuncusunu ödüllendirir, oyunun sonunda kürk giydirip memuriyet bahşeder.

“ *BEĞ – Gel hoca, senden pek hazz ederim, hazır cevab, akıllı adamsın. Fakirliğine riâyeten ve Kethüdamin hatırı için seni müderris ederim.*

...

“ *BEĞ – Kethüda, hocaya kaftan giydir. (Kethüda varub kaftan getirü Hoca'ya giydirür.)*” (And, 1983:48)

Bu motif Şeyh Hacı Bektaş oyununda şöyle canlandırılır:

“ *Sultan – Bu re'y-i hakîmane makbul-i padişahanedir (Şeyh'e) Heman Hazret-i Veliyullahtan mercu ve müsted'adır kimefsurlara ad koyup bir sancak i'ta ve tebrik ü takdisle hayır dua buyuranlarüzerlerine Abdullah'ı Ağa nasb ü istıfa eyledim. (Abdullah'a kürk giydirirler).*” (And, 1983:116)

Kefşger Ahmed'de ödüllendirme kürk giydirmeden memuriyet verme olarak karşımıza çıkar. Paşa, Ahmed'e defterdarlık, İsmail'e başhekimlik bahşeder.

Kürk giydirip memuriyetle ödüllendirme motifine Hikâye-i İbrahim Paşa oyununda da rastlıyoruz. Bu defa ödüllendirilen oyunun başkışisi değildir. Kendisine müjdeli haber getiren Silahdar Ahmet Ağa'yı Şam Valisi yapar:

“ *Paşa - ... Mademki Efendimiz beni kendü umurlarında vekil-i mutlak buyurmuşlardır, ben dahi anın teşekkürü olmak üzere sizi Efendimiz rütbe-i bâlâ-yı vezâret ile Şam Valisi nasb buyurdular. Paşa hazretlerine kürk getirünler.*” (And, 1983:123)

Yalan ve Hile

Yalan ve hile söz konusu beş tiyatro eserinde de göze çarpmaktadır. Amaçlarına ulaşmak için özellikle yönetici kişiye yalan söylenir. Nasreddin Hoca'nın mansıbı'nda Uzun Osman müderris olabilmek için rakibi Nasreddin Hoca'ya iftira atar. Kendisine borcu olduğu yalanını söyler. Bağçevan da ona yardım eder.

“ *U.O. – Yalan şahidlik edebilür misin?*

B. – Pek eyü bilürüm.

“ *U.O. – Aklıma bir fitne geldi. Yazıcı Abdullah Efendiden Nasreddin Hoca elli kuruş borcu vardır diye bir yalan temessük yazdırub aldım ki, Beğ hazretleri geldiği gibi temessüki götürüb hocanın ödeyecek parası olmayub habs olunur. Lâzım ise sen şahid çıkup yemin edersin.*” (And, 1983:38)

Kefşger Ahmet'te yalan, çıkar için değil; korkudan söylenir ya da yanlış anlamalar oyunda yalan söylendiği fikrini doğurur. Kara Cüce'nin balık kılıcı yüzünden ölmüş numarası yapmasının içinde de bir yalan vardır.

Hacı Bektaş oyununda, Yani ile Dimitri ve onların öncülüğünde diğer esirler; çıkardıkları isyanın bastırılması sonucunda suçu yükleyecekleri birine ihtiyaç duyarlar. Onları en başından beri caydırmak, doğru yola sevk etmek isteyen Abdullah'a iftira atar, elebaşı olduğu yalanını söylerler. Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşeni'de, kendisine zarar geleceği endişesiyle İbrahim Paşa, Padişah'a bildiklerini farklı anlatmış ve gerçeğe şahit olan İskender'i öldürmüştür.

“Serasker-i Sultan (Serasker-i Sultan içerüye girüp izhâr-ı beşâset ederek) – Ne garip tesadüf. İskender Çelebi'yi izâleye gidenler Siyavuş'u dahi orada buldukları için onu da idam etmişler. Hele def'-i ağyâr eyledim. Artık ben istediğimi yapabilirim, çünkü madde-i mâhûdeye onların ikisi vâkıf idi; şimdi kimse bilmez: Padişahı iğfal ederim. Acaba sarayımızda bizi eğlendirecek kimse yok mu?” (And, 1983:142)

Zorla Hekim oyununda yalan ögesine Sganarelle'den intikam almak isteyen karısı Martine başvurur. Kocasının oduncu değil bir doktor olduğunu, bunu da dayak yedikten sonra söylediğini, çok kötü durumdaki kişileri bile iyi ettiğini anlatır.

Âdil Yönetici

Nasreddin Hoca'nın Mansıbı oyununda Konya Beyi Kethüdası ile birlikte adalet dağıtmak için çalışır. Kefşger Ahmet'te Bağdat Paşası, Hacı Bektaş'ta Sultan Murad Gazi Han, İbrahim-i Gülşeni'de Sultan Süleyman; adalet dağıtan, tebdil-i kıyafet halkın arasında dolaşan, olup bitenleri, insanların durumunu bizzat görmek isteyen kişilerdir. Oyunların sonunda iyiyi ödüllendiren, haksızı cezalandıran onlardır.

SONUÇ

Bu oyunlardan yola çıkarak (Zor(1)la Hekim diğer dört oyundan farklı bir tema ve yapıdadır); gelenekler, devlet yönetimi, öne çıkarılan değerler ve sosyolojik yapı ile ilgili fikir sahibi olabilmekteyiz. İslamiyet'in hâkim olduğu inançların günlük hayatta konuşmalara yansımaları sonucu halkın günlük dilini ve yöneticilerle olan ilişkileri görebiliyoruz. Yöneticiler, korkuyla karışık saygı duyulan dürüst kişiler olarak çizilir ve dürüst kişiler o dönemin ödüllendirmesi olan memuriyetle iyiliklerinin karşılığını alırlar. Olumsuz kişiler bir şekilde cezalandırılır.

Oyunlarda; açık veya kapalı alanlarda kadın oyuncu yoktur. Yalnızca çeviri bir eser olan Zor(1)la Hekim'de (Ermeni oyuncuların oynadığı roller) vardır. “Şair Evlenmesinden Önceki İlk Türkçe Oyunlar” kitabındaki en farklı oyundur. Diğer dört oyunda kadın yokken Moliere'den çeviri bu eserde dört kadın bulunmaktadır. Türk kültüründe var olan sokak ağzına ait ifadeler kullanılmasına rağmen (karı kısmı, gerdeğe girmek, külhani, defnetmek, baş üstüne, Allah belamı versin, Allahını seversen, böyle fena kocaya düşmüşsünüz, bereket versin, kız kaçırmak vb) bunun dışında Türk toplumuna uygun başka bir özellik bulunmamaktadır. Diğer dört oyunda Türk toplum ve yönetim yapısı, ahlak anlayışı öne çıkarken; Zorla Hekim'de bunlar yoktur. Çeviri eser olması nedeniyle, normal karşılanabilecek gülmece unsurları diğer eserlerde görülmez. Sganarelle'nin sütanneyi taciz etmesi, Sütannenin kocasının bunu engellemeye çalışırken beklenenden daha hafif tepki vermesi gibi.

Türkçe oyunlarda kadın oyuncuların olmaması, Allah ve İslami değerlerle ilgili ifadelerin günlük konuşmalarda geçmesi; inançların toplum aynasına nasıl yansıdığına, yaşam tarzını nasıl şekillendirdiğinin bir göstergesidir.

Bu oyunlarda öneticiler adil, görevine tutkun kişilerdir. Tebdil-i kıyafet halkın arasına karışıp adalet dağıtan bu yöneticiler aynı zamanda (Beyler veya Padişah) Osmanlı Devleti'nin gücünü, yönetimdeki başarısını temsil eder. İlk dört oyunda devlet gelenekleri, saygı gösterileri, dürüst kişilerin ödüllendirilmesi (mansıp/memuriyet vermek, kürk giydirmek) gözler önüne serilir. İyilik yüceltilir. Bu tiyatrolar halkın eğitilmesi amacı güdülerek yazılmıştır.

Hikâye-i İbrahim Paşa ve İbrahim-i Gülşeni sahnelenmek üzere perde ve sahnelerden oluşan bir metne sahip olsa da sahneye uyarlamak güçtür. Onun dışındaki diğer oyunlar, Batılı tiyatro anlayışıyla sahne tekniğine ve zaman kullanımına uygundur.

Kaynakça

- And, M. (19833). *Şair Evlenmesi'nden Önceki İlk Türkçe Oyunlar*. İstanbul.
- Akyan, G. "Hacı Bektâş-I Veli Nerede Doğdu, Kimdir, Soyu Nereye Dayanıyor?" <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/ui/dergiler/15-213-242.pdf> (Erişim tarihi: 30.11.2021)
- İz, F. (1958). "On dokuzuncu Yüzyıl Başında Yazılmış Bir Türkçe Piyes", *İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* VIII, 1.11.1958.
- Gökâlç Alparslan, G. (2007). "İlk Türkçe Oyunlardan Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Keşfger Ahmed Üzerine Bir İnceleme", <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/83.pdf> (http://w3.gazi.edu.tr/web/giyaytas/sinasi.htm#_ftn2 / (Erişim tarihi: 30.11.2021)
- Macit, M. (2012). Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi. *Bilig*, 2012, 60, 193-214. <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/495.pdf> (Erişim tarihi: 30.11.2021)
- Tezcan, E. (2004). *Pargalı İbrahim Paşa Çevresindeki Edebi Yaşam*. Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. <http://www.thesis.bilkent.edu.tr/0002528.pdf> (Erişim tarihi: 30.11.2021)
- Turan, A. N(2002). *Bir Pişkeş Defteri İçin*. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1270/14617.pdf> (Erişim Tarihi 13.12.2021) <http://web.firat.edu.tr/sosyalbil/dergi/arsiv/cilt10/sayi1/217-232.pdf> (Erişim tarihi: 30.11.2021)
- Peçevî İbrahim Efendi (1992). *Peçevî Tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. I, Mersin. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sultan-selim-camii-ve-kulliyesi--istanbul> (Erişim tarihi: 30.11.2021)
- Yeni Tarama Sözlüğü, 2008, Ankara: TDK Yayınları.

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

MÜASİR ƏDƏBİ DİL SƏVİYYƏSİNDƏ ARXAİKLƏŞMİŞ BƏZİ LEKSİK VAHİDLƏRİN TARİXİ-LİŊVİSTİK TƏHLİLİ

Rəhilə Hümətova, f.ü.f.d. dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Açar sözlər: qədim yazılı abidələr, sözün etimologiyası, tarixi-linqvistik təhlil, kızıl (qırmızı), Qazan, küz

Xülasə

Qədim yazılı abidələr, lüğətlər, klassik və folklor ədəbiyyatı, onomastik vahidlər dilin inkişaf tarixini araşdırmaq baxımından ən qiymətli mənbələrdəndir. Bu mənbələr hər bir xalqın ədəbi dilinin qədim və orta çağlarına işıq salır, daha dəqiq linqvistik məlumatlar verməklə düzgün nəticəyə gəlmək imkanı yaradır. Məlumdur ki, başlanğıc mərhələdə Azərbaycan yazılı ədəbi dili, əsasən, bədii üslub silsiləsində qurulmuşdu və o dövrün ədəbi dil xüsusiyyətləri İ. Həsənoğlu, Q. Bürhanəddin, İ. Nəsimi, Ş. İ. Xətai, C.Həqiqi, Həbib, Kişvəri, M. Füzulinin və başqalarının əsərlərində tam əhatə olunmuşdu.

Linqvistik araşdırma hər bir yazılı mənbənin dili üzərində iş aparmaq, dilin müasir vəziyyəti ilə müqayisə aparmaq, dilin hansı səviyyəsində dəyişikliklərin olması və bunun səbəbini söyləməyə geniş şərait yaradır.

Məqalədə müasir ədəbi dilimizin əsas lüğət fondundan çıxan, lakin regional müstəvidə, canlı danışıqda, yer-yurd adlarında öz izlərini qoruyub-saxlayan leksik vahidlərin tarixi-linqvistik təhlili aparılıb, etimologiyası araşdırılıb. *Etimologiya* yunan mənşəli sözdür, əsl mənası “sözün həqiqi mənası “ nı axtarmaq deməkdir. Etimologiyanın əsas vəzifəsi sözlərin mənşəyini, onların yarandığı ilkin çağlardakı mənasını diaxronik aspektdə tədqiq etməkdir.

Məlumdur ki, dilin lüğət tərkibinə yeni-yeni sözlər daxil olduğu kimi, bunun əksi də baş verir. İctimai-siyasi mühitin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, bir qisim sözlər dilin lüğət tərkibindən, hətta lüğət fondundan çıxır. Lüğət tərkibindən çıxan sözlərin bəziləri uzun müddət lüğət tərkibində qala da bilər, bəziləri ədəbi dilin lüğət fondundan çıxsa da, regional müstəvidə, bir qismi isə müxtəlif sözlərin və ifadələrin tərkibində öz izlərini qoruyub-saxlayır: *yazı (çöl) – Qarayazı; küz (payız) – Güzdək; varmaq (getmək) – var-gəl etmək, fərqiə varmaq; al (hiylə) – aldatmaq; arı (təmiz) – arıtlamaq.*

Dilin lüğət fondunun passiv qisminə daxil olmuş sözlərin bir qrupuna işlənmə gücünü itirmiş, klassik, eləcə də folklor ədəbiyyatında, lüğətlərdə qalmış və çox az adama tanış olan köhnəlmiş sözlər aiddir. Köhnəlmiş sözlərin bir qrupu da arxaizmlərdir. Zaman keçdikcə dildə arxaizmlərə dublet, qismən də sinonim olan, onları sıxışdırıb aradan çıxaran və lüğət tərkibinin aktiv qismini təşkil edən yeni leksik vahidlər yaranır, bəzən fonetik dəyişmələr, səsartımı, səsdüşümü və s. hadisələr baş verərək istifadə olunur: *yazı – çöl; küz – payız; varmaq – getmək; al – hiylə, kələk, yalan; arı – təmizləmək; sayru – xəstə; tamu – cəhənnəm; kızıl – qırmızı, tutuban – tutub; görüçəgiz – görüncə; xanda, qanda – harada; xansı, qansı – hansı* və s. Nümunələrdən də görüldüyü kimi, arxaizm hadisəsi dilin bütün sahələrində – həm fonetik sistemində, həm leksik tərkibində, həm də qrammatik quruluşunda özünü göstərir. Buna görə də dilimizdə fonetik, leksik və qrammatik arxaizmlərə də rast gəlinir.

Biz bu məqalədə leksik vahidlərin – al, don, kızıl, Qazanlıkənd, Qarabalıq, küz, kəpənək, ərən, tamu kimi leksik və semantik arxaizmləri linqvistik araşdırmaya cəlb etmişik.

HISTORICAL-LINGUISTICAL ANALYSIS OF SOME LEXICAL UNITS ARCHAISED AT THE CONTEMPORARY LITERATURE LEVEL

Keywords: ancient written monuments, etymology of the word, historical-linguistic analysis, red (red), Kazan, autumn

Summary

Ancient written monuments, dictionaries, classical and folklore literature, onomastic units are the most valuable sources in terms of studying the history of language development. These sources shed light on the ancient and medieval times of the literary language of each nation, and provide an opportunity to draw the right conclusions by providing more accurate linguistic information. It is known that at the initial stage, the written literary language of Azerbaijan was mainly based on a series of literary styles, and the numerical language features of that period were described by I. Hasanoglu, Q. Burhaneddin, I. Nasimi, Sh. İ. It was fully covered in the works of Khatai, J. Haqiqi, Habibi, Kishvari, M. Fuzuli and others.

Linguistic research provides ample opportunity to work on the language of each written source, to compare it with the current state of the language, to determine the level of change in the language and the reasons for it.

The article analyzes the historical-linguistic analysis of the lexical units of our modern literary language, but retains its traces in the regional level, in live speech, in place-names, and investigates their etymology. Etymology is a word of Greek origin, the true meaning of which is to seek the "true meaning of the word." The main task of etymology is to study the origin of words, their meaning in the early days in a diachronic aspect.

It is known that just as new words are included in the vocabulary of the language, the opposite happens. Due to changes in the socio-political environment, some words come from the vocabulary of the language, and even from the vocabulary. Some of the words from the dictionary can remain in the dictionary for a long time, some of them come from the dictionary of the literary language, but at the regional level, and some of them retain their traces in the composition of various words and expressions: yazı (çöl) - Qarayazı; autumn - autumn; to reach (go) - to come and go, to realize; al (trick) - to deceive; bee (clean) - to clean.

A group of words included in the passive part of the language's vocabulary includes obsolete words that have lost their processing power, remain in classical and folklore literature, dictionaries, and are very familiar to very few people. Another group of obsolete words is archaisms. Over time, new lexical units appear in the language, which are duplicates of archaisms, partially synonymous, suppressing them and forming an active part of the vocabulary, sometimes with phonetic changes, phonetic changes, consonants, and so on. events are used: writing - field; autumn; to reach - to go; al - trick, deceit, lie; bee - to clean; sayru - sick; tamu - hell; red - red, tutupan - tutup; see - when you see; xanda, qanda - where; which, which - which, and so on. As can be seen from the examples, the phenomenon of archaism manifests itself in all areas of language - in the phonetic system, lexical composition and grammatical structure. Therefore, phonetic, lexical and grammatical archaisms are also found in our language.

In this article, we have involved in the linguistic study of lexical and semantic archaisms of lexical units - al, don, kızıl, Qazanlıkənd, Garabalig, kuz, kepanek, eren, tamu.

Giriş. Qədim yazılı abidələr, lüğətlər, klassik və folklor ədəbiyyatı, onomastik vahidlər dilin inkişaf tarixini araşdırmaq baxımından ən qiymətli mənbələrdəndir. Bu mənbələr hər bir

xalqın ədəbi dilinin qədim və orta çağlarına işıq salır, daha dəqiq linqvistik məlumatlar verməklə düzgün nəticəyə gəlmək imkanı yaradır. Məlumdur ki, başlanğıc mərhələdə Azərbaycan yazılı ədəbi dili, əsasən, bədii üslub silsiləsində qurulmuşdu və o dövrün ədəbi dil xüsusiyyətləri İ. Həsənoğlu, Q. Bürhanəddin, İ. Nəsimi, Ş. İ. Xətai, C.Həqiqi, Həbib, Kişvəri, M. Füzulinin və başqalarının əsərlərində tam əhatə olunmuşdu. Linqvistik araşdırma hər bir yazılı mənbənin dili üzərində iş aparmaq, dilin müasir vəziyyəti ilə müqayisə aparmaq, dilin hansı səviyyəsində dəyişikliklərin olması və bunun səbəbini söyləməyə geniş şərait yaradır.

Məqalədə müasir ədəbi dilimizin əsas lüğət fondundan çıxan, lakin regional müstəvidə, canlı danışqda, yer-yurd adlarında öz izlərini qoruyub-saxlayan leksik vahidlərin tarixi-linqvistik təhlili aparılıb, etimologiyası araşdırılıb. *Etimologiya* yunan mənşəli sözdür, əsl mənası “sözün həqiqi mənası “ nı axtarmaq deməkdir. Etimologiyanın əsas vəzifəsi sözlərin mənşəyini, onların yarandığı ilkin çağlardakı mənasını diaxronik aspektdə tədqiq etməkdir. H.Ə.Həsənov etimologiyanın vəzifəsindən bəhs edərək yazırdı: “ Adətən, etimologiya sözlərin həqiqi mənasını o vaxt axtarır ki, artıq onların həqiqi mənası unudulmuşdur. Başqa sözlə, etimologiya hal-hazırda fəaliyyət göstərən, mənası məlum olan canlı sözləri yox, ölü, cansız, etimologiyası məlum olmayan sözləri tədqiq edir. Sözlərin canlı etimologiyası ilə leksika məşğul olur”. (6, 93)

Dil ictimai hadisədir, dilin leksik vahidləri də sosial sifarişlidir. O, cəmiyyətlə birlikdə yaşayır və inkişaf edir. İctimai-iqtisadi, siyasi əlaqələrin dəyişməsi, elm, texnika və mədəniyyət sahəsində arası kəsilməyən yeniliklərin yaranması ilə əlaqədar dilin lüğət tərkibində daima bir dəyişmə, artma və zənginləşmə prosesi gedir. Lakin o da məlumdur ki, dilin lüğət tərkibinə yeni-yeni sözlər daxil olduğu kimi, bunun əksi də baş verir. İctimai-siyasi mühitin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq, bir qisim sözlər dilin lüğət tərkibindən, hətta lüğət fondundan çıxır. Lüğət tərkibindən çıxan sözlərin bəziləri uzun müddət lüğət tərkibində qala da bilir, bəziləri ədəbi dilin lüğət fondundan çıxsa da, regional müstəvidə, bir qismi isə müxtəlif sözlərin və ifadələrin tərkibində öz izlərini qoruyub-saxlayır: *yazı (çöl) – Qarayazı; küz (payız) – Güzdək; varmaq (getmək) – var-gəl etmək, fərqiə varmaq; al (hiylə) – aldatmaq; arı (təmiz) – arıtlamaq.*

Dilin lüğət fondunun passiv qisminə daxil olmuş sözlərin bir qrupuna işlənmə gücünü itirmiş, klassik, eləcə də folklor ədəbiyyatında, lüğətlərdə qalmış və çox az adama tanış olan köhnəlmiş sözlər aiddir. Köhnəlmiş sözlərin bir növü arxaizmlərdir. Zaman keçdikcə dildə arxaizmlərə dublet, qismən də sinonim olan, onları sıxışdırıb aradan çıxaran və lüğət tərkibinin aktiv qismini təşkil edən yeni leksik vahidlər yaranır, bəzən fonetik dəyişmələr, səsartımı, səsdeşümü və s. hadisələr baş verərək istifadə olunur: *yazı – çöl; küz – payız; varmaq – getmək; al – hiylə, kələk, yalan; arı – təmizləmək; sayru – xəstə; tamu – cəhənnəm; kızıl – qırmızı, tutuban – tutub; görüçəgiz – görüncə; xanda, qanda – harada; xansı, qansı – hansı* və s. Nümunələrdən də görüldüyü kimi, arxaizm hadisəsi dilin bütün sahələrində – həm fonetik sistemində, həm leksik tərkibində, həm də qrammatik quruluşunda özünü göstərir. Buna görə də dilimizdə fonetik, leksik və qrammatik arxaizmlərə də rast gəlinir.

Biz bu məqalədə leksik vahidlərin – al, don, kızıl, küz, kəpənək, ərən, ər, tamu kimi müasir ədəbi dil səviyyəsində leksik və semantik cəhətdən arxaikləşən vahidlərin, həmçinin Qazanlıkənd, Qarabalıq, Qarayazı kimi özündə qədim türk leksik layının izlərini qoruyub-saxlayan onomastik vahidlərin tarixi-linqvistik təhlilini verməyə çalışacağıq.

Elmi-tədqiqatın əsas hissəsi

Kəpənək sözünün etimologiyası. “Kəpənək” qədim türk sözü olub, “yapıncı; xirqə; sufilərin kobud yun parçadan geyindikləri üst geyim ” mənasını bildirirdi:

Kəpənək geymişəm, əndişədən azad olubam,
Üşümək müşkilini eylədi asan *kəpənək*...
Ey Nəsimi, yeri gey, xirqə ərənlər donudur,
Geymədi münkir, anı sandı ki, zindan *kəpənək*.

(İ.Nəsimi)

Beytin mənası belədir: Yapıncı geymişəm, qayğıdan azad olmuşam. Üşümək çətinliyini, əngəlini yapıncı asan eylədi. Əslində beytin sətiraltı mənası daha güclüdür. Şair lirik qəhrəmanın dili ilə sosial bərabərsizliyə işarə vurur. Yapıncı həmçinin sadə, yoxsul insanların geyimidir, onları soyuqdan qoruyur. Şairin fikrinə görə, yapıncı (xirqə) öz əqidəsinə, məsləkinə sadıq olan, Allahın nuru üzündə təcəlla tapan kamil insanların, həqq deyənlərin donudur (geyimidir). Allahı inkar edənlər onu geyinməz. Əvvəl sufi, daha sonra hürufi təriqətinə mənsub olan, “ənəlhəq” söyləyən, haqqı tanıyan, “vəhdəti-vücut” fəlsəfəsinin sirrini və açarını özündə gəzdirən Nəsiminin geyimidir *kəpənək* – sufilərin kobud yun parçadan tikilmiş üst geyimi!

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində *kəpənək* leksik vahidi əvvəlki mənası ilə yox, tamamilə yeni bir lüğəvi mənada – həşəratın bir növünü bildirməklə istifadə edilir.

Beytdə *ərənlər* ifadəsi də öz semantikasına görə nəzəri cəlb edən və müasir dil üçün arxaikləşən vahidlərdəndir. *Ərən* və *ər* leksik vahidləri tarixən semantikasına görə yaxın olsa da, zaman keçdikcə *ərən* sözünün semantikasında ciddi dəyişiklik baş vermişdir. Bu söz daha çox “övlia”, “haqq dərgahına ən yaxın olan”, “mövlana”, “ermişlər”, “sufi”, “sahibi-ürfan” və s. mənalarında işlənmişdir. Klassik ədəbiyyatda, şifahi xalq yaradıcılığında, aşıq poeziyasında çoxlu sayda nümunələr fikirlərimizə haqq qazandırır: *Ərənlər* mənzili həq mənzilidir, *Ərənlər* sahibi-ürfanə gəlsin. (Ş.İ.Xətai)

İ. Nəsiminin nümunə kimi verdiyimiz beytində də məhz “övlia”, “sahibi-ürfan” və s. mənalarında işlənmişdir.

Ərən||*ər* sözü qədim türk yazılı abidələrində “igid, cəsur, qorxmaz” mənalarında işlənmişdir: “Bu Tabğaçda yıraya bəg oğuz ara yeti *ərən* yağı bolmış. Tərcüməsi: Bu Tabğaçdan şimala bəy oğuzlar arasında yeddi ən *igid* yağı olmuş ” (2, s. 252). “Yorıyur tiyir kü esidib balıkdakı tağıkmıs, tağıdakı inmis, tirilib yetmiş *ər* bolmış. Tərcüməsi: Yürüyüb deyə xəbər eşidib şəhərdəkilər dağa qalxmış, dağıdakılar arana enmiş, toplaşmış yetmiş *igid* olmuş” (2, s.281). *Ər* sözü “kişi, igid, qəhrəman” mənasında “Oğuznamə” də işlənmişdir. Məs.: *Ər* gəlsə, qıyu artar, övrət gəlsə, qu artar (5, s.24); *Ər* tavarı açıq gərək; *Ər* dövləti *ər* öldürər (5, s.25)

Şifahi xalq ədəbiyyatında, eləcə də yazılı ədəbiyyatın dilində *ər*||*ərən* ifadələrinin “igid”, “cəsur” mənaları aktiv işlənmə tezliyi ilə diqqət çəkir: “Yaxşılığa yaxşılıq hər kişinin işidir, yamanlığa yaxşılıq *ər* kişinin işidir”. (Atalar s.) “Səndə, doğrudan da, *ər* ürəyi varsa, açıq söylə, Solmazı çoxmu sevirsen? ” (C.Cabbarlı) “Əsrlər boyunca *ərlər*, *ərənlər*, Hünər dünyasın-dan doymadı, getdi ”. (S.Vurğun)

Don - geyim: Ey Nəsimi, yeri gey, xirqə ərənlər *donudur*, Geymədi münkir, anı sandı ki, zindan *kəpənək*. (İ.Nəsimi)

Qədim mənasına görə *don* sözü geyim anlamında olmuşdur. Misranın məzmunundan da bunu asanlıqla dərk etmək mümkündür. Əlinin (XIII əsr) “Qisseyi-Yusif” əsərindən aşağıdakı misralarını da nəzərdən keçirsək, bir daha “don” leksik vahidinin “geyim” mənasında

işləndiyini sübut etmiş olarıq: Cümlələri *tonın* yırtıp saçın yoldı, Hər birisi Yusif deyübən zari qıldı. (11, s.106)

Don sözü özünün ilkin semantik tutumu ilə atalar sözlərində qalmaqdadır: “Gözəllik ondur, doqquzu *dondur*”. Bu atalar sözünün məzmunu həm qadın, həm də kişi geyimi anlamındadır. Həmçinin *don* sözünün ilk mənası əsasında yaradılmış *donluq (maaş)* sözü də həmin leksik vahidin əvvəllər geniş mənada işləndiyini sübut edir. Lakin müasir dilimizdə *don* sözünün mənası daralmışdır. Qadın paltarının yalnız bir növünü bildirir: Güllü *don* tikərəm, alıb geyərsən,

Sən də şirin-şirin qoğal yeyərsən. (S.Vurğun)

Göründüyü kimi, misrada işlənmiş *don* vahidinin semantikasında daralma hadisəsi baş vermişdir. Onu da qeyd edək ki, dünya dillərində sözün mövcud mənasının dəyişməsi ümumi qanunauyğunluq kimi özünü göstərir. Dildəki sözlər qeyri-sabit xarakterə malikdir. Buna görə də istər onun formasında, istərsə də mənasında tarixi dəyişiklik baş verir. Hər bir sözün ilk mənasından sonra əmələ gələn dəyişiklik onun semantikasının dəyişməsi hesab olunur.

Dildə sözün mənasında baş verən dəyişiklik prosesinin özünü göstərməsi bir sıra linqvistik və ekstralingvistik səbəblərlə bağlı olur. Mənanın dəyişməsi daha çox ictimai-siyasi inkişaf ilə əlaqədardır. Cəmiyyət müxtəlif fəaliyyət sahələri üzrə inkişaf etdikcə dildəki sözlərin mənasında da dəyişiklik hadisəsi meydana gəlir. Hər hansı bir leksik vahidin semantikasında az və ya çox dərəcədə fərqləndirici dəyişiklik prosesi baş verə bilər. Bu zaman bəzən ilk mənə itir, yeni mənə formalaşır. Bununla bərabər, mənanın daxili prosesində müəyyən əlamətlər, çalarlıqlar da meydana çıxır. Bütün dünya dillərində mənanın dəyişməsinin iki bir-birinə əks olan ənənəsi vardır. Bunlardan biri mənanın daralması, digəri isə mənanın genişlənməsidir. Mənanın daralması prosesində müəyyən cəhətlər özünü göstərir. Sözün mənasında baş verən bu dil hadisəsi də tarixi prosesdir. Buna görə də tarixin müxtəlif dövrlərindən başlayaraq bu və digər geniş mənəli söz dar mənada istifadə olunur. Bunun da nəticəsində mənanın daralması hadisəsi meydana çıxır. Bu növ ümumi semantik qanun dünyanın müxtəlif sistemli bütün dilləri üçün xarakterikdir. Türk dillərində bu ümumi semantik qanun geniş yayılmışdır. Biz bunu klassik poeziyada işlənmiş bəzi leksik vahidlərdə müşahidə etdik.

Tamu – cəhənnəm. Aşiqin *tamusi* yarından iraq olduğudur, Ey camalın irəmi rövzeyi-rizvan, bəri gəl. (İ.Nəsimi) Beytin mənası: Aşiqin cəhənnəmi yarından uzaq olduğudur. Ey gözəlliyinin cənnəti behişt bağı olan gözəl, bəri gəl.

Bu söz *tamu* şəklində M.Kaşğarının “Divan” ında işlənmişdir: “Tamu kapuğun açar tavar. Tərcüməsi: cəhənnəmin qapısını mal açar” (Yəni rüşvət cəhənnəmin belə qapısını açar). “Mənzum Oğuznamə” də “*tamuğ**tamuk* şəklində işlənərək “cəhənnəm” mənasını vermişdir: “Xan öldi çeriği qamuğ qaçtılar. *Tamuğ* şərbətini nöbi içdilər. Tərcüməsi: Xan öldü, əsgərlər hamısı qaçdılar, çoxusu cəhənnəm şərbətini içdilər”. (4, s.22)

“Oğuznamə” də *tamu* şəklində işlənərək “cəhənnəm” anlayışını verir: Tama olmasa, olmazdı *tamu*. (5, s.130)

Kızıl sözünün etimologiyası. “*Kanı axıb yağlandı, Boyun suvın kızıl sağdı. Tərcüməsi: Qanı axıb çağladı, boyunlarından qırmızı su, yəni qan şoraladı*”. Müasir ədəbi dilimizdə *qızıl* qiymətli əlvan metaldır. L.Budaqov **kızıl** sözünün türk dillərində *qırmızı* mənasında işləndiyini, Ş. İsmayılın ordusunun *qırmızı* papaq geyindiyini və buna görə də *Qızılbaşlar* adlandığını bildirmişdir.

V.V.Radlov da *kızıl* sözünün *qırmızı* mənasında işləndiyini və *qızıl* – *qırmızı* – *qız* sözlərinin eyni kökdən törəndiyini bildirmişdir. Bu sözlərin ilkin kökü *qız**qır* allamorfları olmuşdur. Qədim türkcədə *kız**qız* sözü müxtəlif mənalarda işlənmişdir: 1. *qız*, yeniyetmə *qız*, gənc; 2. əsir, dustaq qadın, kənis, qaravaş; 3. bahalı, qiymətli; 4. xəsis, simic; 5. *qızarmaq*, alışmaq, pörtmək, *qıpqırmızı* *qızarmaq*... (7. s. 450)

M. Kaşğarlı *qızarmaq* sözünü isimdən düzələn feil saymış, əslinin “*kızıl* ər” formasında olduğunu bildirmiş, *qızarmaq* feili barədə yazmışdır: “Əsli (yəni *qızarmaq* felinin əsli) “*kızıl ər*” dir, *kızıl*, *qırmızı* oldu deməkdir. Yəni “*kızıl ər*” feili sonradan söz köklü bir feil olmuşdur.” M.Kaşğarlı eləcə də *qaraldı* felinin də bu vasitə ilə əmələ gəldiyini bildirmişdir: “*ton karardı* – don *qaraldı* feili də belədir – *kara ər*, yəni *qara oldu*”. (8, s.179) *Kız* sözü M.Kaşğarlıda “bahalı, nadir tapılan nəsnə” mənasında işlənmişdir. Məsələn, “*Kız nənq* = bahalı nəsnə”; “Bu at *kız* aldım = bu atı baha aldım”. (8, s.340)

“Oğuznamə” də *qırmızı* anlayışı *kızıl* sözü ilə ifadə olunmuşdur:

Adəmi var, kızıl alma naqışdır,
Adəmi var, heyvan andan yaqışdır.
Adəmi var, söhbətində baş yitər,
Adəmi var, söhbətində can bitər.

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında daha çox *qırmızı* mənasında işlənmişdir: “Bir yerə ağ otağ, bir yerə *qızıl* otağ, bir yerə qara otağ dikdirmiş”. “Qar üzərinə qan dammış kibi *qızıl* yanaqlım!... (1, s.29; s.116) “Yüzlərində qara bənlər yerinə *qızıl* uçuğ olsun”. (O.Ş.Gökyay. “Dədəm Korkutun kitabı” İst.1973)

Tarixən *qırmızı* anlayışını bildirən *kızıl* kəlməsinin əvvəlki semantik yükü müasir dilimizdə bəzi ifadələrin tərkibində qalmaqdadır: *Qızıl vəng*, *Qızıl Meydan*, *qızıl gül*, *qızıl əhmədi* və s. Yeri gəlmişkən, *qızıl əhmədi*, məlum olduğu kimi, alma növüdür. Rəngi də *qıpqırmızı*dır. Elə *qızıl əhmədi* (əslində əhməri) də *qıpqırmızı* deməkdir: *qızıl əhməri* (ərəb mənşəli, *qırmızı*) – *qızıl əhmədi* – *qırmızı-qırmızı* – *qıpqırmızı*. Bunlardan əlavə, *Qızıl Orda*, *Qızıl Ordu* birləşmələrinin birinci tərəfi də məhz *qırmızı* anlamındadır. Onu da qeyd edək ki, canlı danışmada bəzən *qızıl* sözünün *qırmızının* əvvəlinə artırılaraq işləndiyi müşahidə edilir. Bu cür sıralanma *qırmızı* sözünün semantikasını qüvvətləndirir və *qıpqırmızı* məzmununu verir. Yəni sifət çoxaltma dərəcəsinə işlənmiş olur. Məs.: *Kişi qızıl qırmızı hamının üzünə durdu*.

Qazanlıkənd onomastik vahidinin etimologiyası. Azərbaycan ərazisində Qazan komponentli yer adlarına çox təsadüf edilir. Bəzi türkdilli regionlarda da Qazan adının izlərinə rast gəlinir. Qazan adı təkcə toponimik vahid deyil. Bir çox antroponim, hidronimlər, həmçinin oronimlər Qazanla bağlıdır. Qazan türk tayfalarından birinin adını bildirir. “KDQ” dastanında oğuz qəbilələrinin birinin başçısı Qazandır. Ümumiyyətlə, dilçilik ədəbiyyatında Qazan komponentli onomastik vahidlər qədim oğuz tayfa adı ilə əlaqələndirilir. F.Rəşidəddinin “Oğuznamə” sində Qazan bəyin adı çəkilir və onun oğuz tayfalarından olduğu bildirilir: “...Digər Oğuz bəyi min atlı ilə Ceyhunun o tayında yurd salmışdı. Qışlamaq və yaylamaq üçün Balkan dağlarına və eləcə də Xarəzm sərhədlərinə gedirdi. Kutluq bəy və Qazan bəy onun övladlarıdır, onların nəslə hələ də davam edir.” (s. 61) Dilçilik ədəbiyyatında *qaz* və *qazı* sözləri *uca*, *yüksək* anlamındadır. “Oğuz atalar sözləri” ndə bu söz *qadı* fonetik tərkibdə verilərək “sərkərdə, qəhrəman” kimi mənalandırılır. Yeri gəlmişkən, *qadı* ifadəsi türk dilində “şəriət

hakimi” anlamını verir və toponimik sistemdə də öz əksini tapır. İstanbulun böyük rayonlarından biri Kadıköy adlanır.

Tovuz dialekt leksikasında “qadı” ifadəsinin təkrarından yaranan “qadı-qadı” sözündən istifadə olunur. Bu ifadə *yaşına uyğun danışmayan, yekə-yekə, böyük-böyük danışan, daha çox yaşı az olub, böyük insan kimi düşünən uşaqlara* aid edilir. Dialektoloji lüğətdə də “qazı-qazı” sözü “yekə-yekə və ya “böyük-böyük” kimi izah edilir. Qazan sözünün ikinci hissəsi **-an** isə adyaratma baxımından əlamət məzmunlu şəkilçi kimi çıxış edir. Deməli, **Qazan** şəxs adı *uca, yüksək (şəxs)* anlamındadır. “Qaz” leksik vahidi Azərbaycan toponimiyasında Qazax, Qazyan, Qazanlı, Qazbölük, Qazqulu, Qazıxanlı və s. onomastik vahidlərin yaranmasında iştirak edir.

M.Seyidov də “qaz” komponentinin “uca”, “yüksəklik” anlamları ilə bağlı olduğu fikrini təsdiqləyir: “Qazan” söz-adında “qaz”: uca, yüksək, ulu; -an isə feli sifət şəkilçisidir. Hər iki tərkibdən yaranmış *Qazan* “ucalan, yüksələn, ululaşan “ anlamındadır. (9, s. 124)

“Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında adı çəkilən məşhur Qazılıq dağı oronimindəki “qaz” komponenti də həmin mənanı daşıyaraq “ucalıq, yüksəklik” bildirir.

Küz\|güz sözünün etimologiyası. Yazı *güzündür* suyumuz, mai-məindir meyimiz, Sən nə bilirsən bu meyi, çünki xumarın yox imiş. (*İ.Nəsimi*) *Küz* almasına bənzər al yanaqlım... (KDQ)

Məlumdur ki, *güz\|küz* (payız) ilin üçüncü fəslinin adıdır. Türk dillərinin əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan fəsil adları (yaz, yay, güz, qış) ilkin çağlarda Günəşin hərəkət trayektoriyası ilə bağlı olaraq yaradılmışdır. Fəsillərdə Günəşin düşmə bucağına nəzər yetirək:

Yaz. Günəşin düşmə bucağı 50 o – yarar\|yar\|yaz (Günəş işığı getdikcə çoxalır).

Yay. Günəşin düşmə bucağı 73,5 o – yayar\|yay (Günəş işığının daha çox yayılması).

Payız. Günəşin düşmə bucağı 50 o – küzər\|güzər\|küz\|güz.

Qış. Günəşin düşmə bucağı 26,5 o – kışar\|kışar\|kış\|qış (Günəş işığının qısalması).

Müasir ədəbi dilimizdə zaman məzmunlu isim kimi qrammatik mənə kəsb edən fəsil adlarının ilkin formaları (yayar\|yayar\|yazar\|yay, yaz; küzər\|güzər\|güz; kışar\|kışar\|kış\|qış) onu deməyə əsas verir ki, əslində, bu sözlər Günəşin hərəkətini əks etdirən feillər olmuşdur.

Güz\|küz (payız) fəslində Günəş işığının düşmə dərəcəsi getdikcə azalmağa başlayır (50), yəni gün daha az düşür, sanki közərir. Bu hadisənin qədim türk təfəkküründə “zəif işıq vermək, işıldamaq, işarmaq” anlamlarını verən *güzərmək\|küzərmək\|közərmək* feilləri ilə ifadə olunması olduqca təbii və inandırıcı səslənir. Fikirlərimizi belə izah edək: “od, ocaq yanıb qurtarandan sonra alov sönür, yalnız qızmar kömür, köz qalır. Köz də, təbii ki, o qədər də işıq, alov yaymaz, istilik verməz. İstər-istəməz ocaq sönüb közü qalanda insan üşüyər, ətraf (ev, otaq) soyuyar. Başqa bir misal: tutaq ki, elektrik xətlərində nasazlıqlar yaranıb. Bu vaxt işıq zəifləyir, lampalar közərir. Nəticədə zəif işıq, közərən lampa ətrafı işıqlandıra bilmir. Hətta payız aylarında el arasında bu cür ifadələr də deyilir: *Günəş öləziyib, eləcə közərir, istiliyi ha yoxdur*. Beləliklə, “qızmar, ancaq zəif işıq, istilik, kömür” anlamlarını verən *küz\|köz* isminə **-ər** şəkilçisi artırmaqla *küzərmək\|közərmək* feli (müasir ədəbi dil üçün də xarakterik haldır: boz+ar= bozar-maq; ağ+ar=ağarmaq və s.), sonrakı inkişaf nəticəsində həmin feillərdəki **-ər** şəkilçisinin düşməsi nəticəsində isə zaman məzmunlu *küz\|güz* ismi formalaşmış. “*Küz\|köz+ər=küzər\|közər\|güzər+güz* (türk dillərində k-g; ü-ö səs əvəzlənmələri və **-ər** şəkilçisinin ixtisarı mümkün hadisələrdəndir)” (10, s. 252)

Müasir ədəbi dil səviyyəsində *güz* ifadəsi arxaikləşsə də, regional müstəvidə, danışq dili və şivə səviyyəsində bəzi sözlərin tərkibində qalmaqdadır: *güzəm* – payızda qırılan yun; *güzdək* – payızlıq taxıl; *Güzdək* – toponim və s.

Onu da qeyd edək ki, dilimizin passiv lüğət fonduna keçmiş *quzey* sözü də “güz” sözü eyni semantik xətdə birləşir, yəni hər ikisinin məzmununda “günün az düşməsi, gün düşməyən yer, kölgəli yer” anlamları var. M. Kaşğarlının “ Divan ” ında yazılıb: “... küz tağ = günəş düşməyən dağ (oraya ancaq günortadan sonra gün düşür, dağ günəşin solunda qalır, soyuq və qar çox olur) ” . (8, s.340) Aparılmış tədqiqatlar onu deməyə əsas verir ki, zaman məzmunlu *gecə, dün, dünən, danla, yarın, ertə* və s. sözlərin semantik tutumu da qədim türklərin Günəşin düşmə bucaqlarını, hərəkət trayektoriyasını izləməklə əldə etdikləri məntiqi nəticə ilə bağlıdır.

Qarayazı onomastik vahidinin tarixi-lingvistik təhlili:

Əzizim, *Qarayazı*,

Kür yanı, *Qarayazı*.

Yara ağ gün yazıldı,

Mənə bəd, qara yazı.

(*Bayatı*)

Bayatıda müşahidə edilən *Qarayazı* oronimdir – Ağstafa rayonunda, Kür çayının sol sahilində düz adıdır. Şərqdən Ceyrançöllə əhatə olunur. Qışı quraq keçən mülayim isti yarımşəhra və quru çöl iqlimi var. *Qarayazı* həmçinin meşə adıdır. Qazax rayonu ərazisində, Kür çayının hər iki sahilində tuqay meşəsidir. 1931-1940-cı illərdə Tovuz meşə təsərrüfatının, 1940-cı ildən sonra isə Ağstafa meşə təsərrüfatının tərkibinə daxil edilmişdir.

Qarayazı – *sıx, qalın, böyük meşə, böyük düz, böyük çöl* mənalarında işlənir. *Qarayazı* oronimi quruluşca mürəkkəbdir, “qara” və “yazı” leksik vahidlərinin I növ təyini söz birləşməsi modeli əsasında formalaşmışdır. Qədim türk leksik layında, eləcə də müasir Azərbaycan ədəbi dilində **qara** leksik vahidi müxtəlif mənə çalarları ilə onomastik vahidlərdə, mürəkkəb sözlərin və söz birləşmələrin tərkibində işlək olmuşdur: Qara dağ, Qara quzey (böyük, iri, nəhəng, geniş, hündür mənalarında); qara saç, qara paltar, qarayanız (rəng mənasında); qara qayğı, qara gün, qarayaxa, qəlbiqara (məcazi mənada); qara su (keyfiyyətsiz, içməyə yararsız su mənasında) və s. Oronimin ikinci tərkib hissəsi olan *yazı* leksik vahidi də müasir Azərbaycan ədəbi dil nöqtəyi-nəzərindən arxaikləşib. “ Çöl, düz ” coğrafi termininin sinonimi kimi işlənən *yazı* qədim türk dilinin leksik layında çox işlək olub. “ Orxon –Yenisey “ abidəsində (*yazı (KTK 7) çöl, düzənlik. 3, s. 69*), “ Kitabi-Dədə Qorqud “ (*Ozan, evin dayağı oldur ki, yazıdan-yabandan evə bir qonaq gəlsə, ər adam evdə olmasa, ol onu yedirər, içirər, ağırlar... 1, s. 26*) dastanında, S.Sarayının “Divan” ında və digər abidələrdə “ çöl, düz “ mənalarında qeydə alınıb.

Qarabalıq onomastik vahidinin tarixi-lingvistik təhlili. Azərbaycan onomastikasında *balıq* komponentli toponimlərə *Qarabalıq, Balıq* şəklində rast gəlinir. Qədim Göytürk dastanlarından olan “Köç” dastanında deyilir: “Çinlilər Tiqini razı salıb qayanı parçalayaraq apardılar. Quşlar, heyvanlar bu qayanın aparılmasına ağladılar. 7 gün sonra Tiqin öldü. Başqa hökmdarlar da çox yaşamadılar. Sonra onlar paytaxtı *Besbalığa* köçürdülər” (Ə.Səfərli, X.Yusifli. IX sinif. Ədəbiy-yat. Bakı, “Təhsil”, 1997). “Orxon –Yenisey” də Mogilyanın şərəfinə yazılmış abidədə *balıq* komponentli coğrafi adlar müşahidə edilir: “Otuz yaşma Besbalık tapa süladım, altı yolu sönüşdim... Tərcüməsi – Otuz yaşım olanda Besbalık tərəfə qoşun çəkdim, altı dəfə vuruşdum; An ilki Toğubalıkda sönüşdim. Tərcüməsi – Ən ilki Toğubalıkda vuruşdum” . (3, s.260, 264, 265) Göründüyü kimi, *balıq* komponentli onomastik vahidlər yazılı mənbələrdə, tarixi qaynaqlarda çox müşahidə edilir. Tovuz rayonu ərazisində qeydə alınmış *Qarabalıq mağarası, Qarabalıq bərəsi, Qarabalıq yolu* onomastik vahidlərində “ qara ” sözü “ böyük, nəhəng,

hündür” mənalarını verir. Toponimin formalaşmasında iştirak edən digər leksik vahidin – *balıq* sözünün də qədim türk dillərindəki mənası (şəhər, sığınacaq) əsas götürülməlidir. Hər iki dil vahidinin ilkin mənası müasir Azərbaycan ədəbi dili müstəvisində arxaikləşmişdir. Lakin onomastik vahidlərin tərkibində *böyük, nəhəng sığınacaq* semantik tutumu ilə türk leksik layının ilkin dil xüsusiyyətlərini özündə qoruyub-saxlayır.

Nəticə. Beləliklə, aparılan elmi-tədqiqat onu deməyə əsas verdi ki, qədim türk yazılı abidələr, tarixi qaynaqlar, folklor ədəbiyyatı dilimizin keçdiyi inkişaf tarixini izləməkdə ən etibarlı mənbələrdir. Tarixən dilin aktiv lüğət fondunda öz işləkliyi ilə üstün mövqedə olan bir sıra leksik vahidlər müasir ədəbi dillə müqayisədə arxaikləşib, bəziləri semantik dəyişikliyə uğrayıb, bir qismi isə regional müstəvidə, onomastik vahidlərdə öz izlərini saxlamaqdadır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı inciləri. “Yazıçı”. Bakı, 1987
2. Rəcəbli Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. II. Bakı, 2006
3. Şükürov Ə. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. “Maarif” nəşriyyatı. Bakı, 1993
4. Mənzum oğuznamə. “Ulu” İKF. Bakı, 2005
5. F.Rəşidəddin. Oğuznamə. “Yazıçı”, Bakı, 1987
6. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, 1988
 7. Drevneturkskiy slovar. “Nauka”. Leninqrاد, 1969
 8. M. Kaşğarlı. Divanü lüğət-it-türk. “Ozan”. II cild. Bakı, 2006
 9. Seyidov M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı, 1989
 10. Tanrıverdi Ə. Dədə Qorqudun möcüzələr dünyası.”Elm və təhsil”. Bakı, 2015
 11. Hacıyev T.İ., Vəliyev K.N. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. “Maarif”. Bakı, 1983

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

MƏTNLƏR ÜZRƏ İŞ ZAMANI LEKSİKOLOGİYA İLƏ BAĞLI MƏSƏLƏLƏRİN TƏDRİSİ.

Adı, soyadı: Səfərəliyeva Fəridə Akif qızı

Elmi adı və elmi dərəcəsi: Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İş yeri: Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

https://orcid.org/0000-0003-1161-5759

XÜLASƏ

Açar söz: leksikologiya, ibtidai sinif, mətnlərin tədrisi

Leksikologiyanın əsas məqsədi dilin lüğət tərkibini sistem şəklində şagirdlərə öyrətməkdən ibarətdir. Bu gün leksik tərkibinə görə Azərbaycan dili zəngin dillərdən biridir. Məhz orta məktəbdə tədris zamanı sözün mahiyyətini, mənasını və çoxmənalılığını müəyyən etmək və eyni zamanda mənaca qruplarını müəyyənləşdirmək müəllimin əsas metodlarından biri olmalıdır. İbtidai siniflərdə leksikaya aid qaydaların təhlili, mətnlərdə çətin sözlərin işlənməsi və üslubiyyatla bağlı məsələlərin tədrisi vacib məsələlərdən sayılır.

Morfologiya və sintaksis leksikologiyanın öyrəndiyi sözlər üçün əsas vasitələrdən biri sayılır. Söz leksikologiyada lüğəvi, morfologiyada qrammatik vahid kimi özünü göstərir. Demək, morfologiya, sintaksis, leksikologiyanın kökündə söz dayanır. Uşaq dili öyrənərkən komponentləri ayrılıqda öyrənmir. Hər bir şagird dilin səs sistemini, leksikasını praktik yolla mənimsəyir. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibi leksik və frazeoloji tərkibdən ibarətdir. Sözsüz ki, əsas lüğət fondu ilə dilin lüğət tərkibi arasında oxşar və fərqli cəhətlər də vardır. Oxşar cəhətlər odur ki, onların hər ikisi dəyişir və zənginləşir. Hər ikisi dil üçün vacib olan tikinti materialıdır. Dilin lüğət tərkibi ilə əsas lüğət fondu arasında bir sıra fərqli cəhətlər də özünü göstərir. Belə ki, əsas lüğət fondu tərkibcə ümumxalq səciyyəlidir. Onunla qohum dillərin əsas lüğət fondu arasında ümumilik hiss olunur.

İbtidai siniflərdə dil qaydaları ilə yanaşı oxu da çox önəmlidir. Oxu təlimi prosesində əsərin bədii cəhətlərinə diqqət yetirilməsi mövzunun şagirdlər tərəfindən daha dərinlən başa düşülməsini təmin edir və eyni zamanda əsərin tərbiyəvi gücünü artırır. İbtidai siniflərdə bədii əsərlərin dili üzərində iş geniş şəkildə aparıla bilməz, çünki həmin yaş qrupunun özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri vardır, burada ilk növbədə, oxunun məzmunu, iş, metod və vasitələri ön plana çəkilməlidir.

Əlbəttə, burada bu və ya digər yazının üslubunu, onun fərdi dilini öyrənmək olmaz. Bu ibtidai siniflərdə bədii mətnlərin dilinin öyrənilməsi vəzifəsinə də daxil deyildir. İbtidai siniflərdə bədii əsərlərin dilinin öyrənilməsi dar çərçivədə həyata keçirilir. Müəllim çətin sözlərin mənasını açmaqla kifayətlənir. Bu, əsas etibarilə əsərdə təsvir olunanların düzgün qavranması, onun məzmununun dərinlən başa düşülməsi məqsədilə bədii mətnlərdə leksik təsvir və ifadə vasitələri üzərində aparılır. Bu məqsədlə əsas diqqət ən mühüm dil vasitələrinə, başlıca olaraq, əsərin ideyasının açılmasında, bədii obrazların yaranmasında fəal rol oynamış ifadələrə verilir. Bununla əlaqədar məcazi şəkildə işlənmiş sözlərin mənası, bədii obrazları canlandırmaq məqsədilə verilmiş təsvir vasitələri, onların bədii kontekstdə başa düşülməsi üzərində daim iş aparılmalıdır.

Mətnlər məzmunca dolğun olduqda şagirdlər qrammatik formanı öyrənir və oradakı hadisələrə öz fikirlərini bildirirlər. Mətn üzərində ümumiləşdirmələr apararaq nəticə çıxarmaq ilk növbədə şagirdlərdə məntiqi təfəkkürü formalaşdırır.

LEARNING LEXICOLOGICAL ISSUES WHILE WORKING ON TEXTS.

Key words: lexicology, primary school, educational texts

The main goal of lexicology is to systematically teach students the vocabulary of the language. Today the Azerbaijani language is one of the richest in lexical structure. One of the main methods of the teacher should be the definition of the essence, meaning and ambiguity of the word, as well as the definition of groups of meanings when teaching in high school. Analyzing vocabulary rules, developing difficult words in texts, and teaching stylistic issues are important issues in elementary school.

Morphology and syntax is one of the main tools for studying words in lexicology. The word appears as a lexical unit in lexicology and a grammatical unit in morphology. So, the word is based on morphology, syntax, lexicology. When learning a child's language, he does not study the components separately. Each student in practice masters the sound system and vocabulary of the language. The vocabulary of the Azerbaijani language consists of lexical and phraseological content. Of course, there are similarities and differences between the vocabulary of the main vocabulary and the vocabulary of the language. The similarity is that they both change and become richer. Both are important building blocks for the language. There are a number of differences between the vocabulary of the language and the main vocabulary. Thus, the basic vocabulary fund is nationwide. There is something in common between it and the main vocabulary of related languages.

Along with the language rules in primary school, reading is very important. Paying attention to the artistic aspects of a work in the process of teaching reading provides a deeper understanding of the topic for students and at the same time increases the educational value of the work. Work on the language of works of art in primary school cannot be carried out extensively, because this age group has its own psychological characteristics, where, first of all, attention should be focused on the content, work, methods and means of reading.

Of course, it is impossible to learn the style of this or that writer, his native language. This is not part of the task of learning the language of literary texts in elementary school. The study of the language of works of art in primary school is carried out within a narrow framework. The teacher simply explains the meaning of difficult words. This is mainly done on the basis of lexical descriptions and expressions in literary texts in order to correctly understand what is described in the work, to deeply understand its content. For this, the main attention is paid to the most important linguistic means, mainly expressions, which played an active role in the disclosure of the idea of the work, the creation of artistic images. In this regard, it is necessary to constantly work on the meaning of figurative words, means of description, data for the revitalization of artistic images, and their understanding in an artistic context.

When the texts are filled with content, students study the grammatical form and express their opinions about the events there. Generalization of the text and conclusions primarily form the logical thinking of students. When the texts are filled with content, students study the

grammatical form and express their opinions about the events there. Generalization of the text and conclusions primarily form the logical thinking of students.

Leksikologiyanın əsas məqsədi dilin lüğət tərkibini sistem şəklində şagirdlərə öyrətməkdən ibarətdir. Bu gün leksik tərkibinə görə Azərbaycan dili zəngin dillərdən biridir. Məhz orta məktəbdə tədris zamanı sözün mahiyyətini, mənasını və çoxmənalılığını müəyyən etmək və eyni zamanda mənaca qruplarını müəyyənləşdirmək müəllimin əsas metodlarından biri olmalıdır. İbtidai siniflərdə leksikaya aid qaydaların təhlili, mətnlərdə çətin sözlərin işlənməsi və üslubiyyatla bağlı məsələlərin tədrisi vacib məsələlərdən sayılır. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində söz və ifadələrin mənalının dəyişdirilməsi əsas vasitədir. Ekspressiv-emosionallıq həm sözün mənasına, həm də müxtəlif vasitələrin roluna əsasən formalaşır. İbtidai sinif dərslərinə nəzər saldıqda görürük ki, bir sıra sözlər ifadəliliklə yanaşı, emosional hissələri də ifadə etməyə yardım edir. Ekspressiv-emosional sözlər bir tərəfdən yüksək poetik, digər tərəfdən danışiq-məişət leksikasının loru sözlərini əhatə edir.

Nitq inkişafı metodikasını dilşünaslığın leksika və qrammatika bölmələri ilə vəhdətdədir. Məhz leksikologiyanın vasitəsilə müəllim şagirdlərin lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi üzrə işin məzmununu dərinləndirir.

İbtidai siniflərdə dil qaydaları ilə yanaşı oxu da çox önəmlidir. Oxu təlimi prosesində əsərin bədii cəhətlərinə diqqət yetirilməsi mövzunun şagirdlər tərəfindən daha dərinləndirilməsinə təmin edir və eyni zamanda əsərin tərbiyəvi gücünü artırır. İbtidai siniflərdə bədii əsərlərin dili üzərində iş geniş şəkildə aparıla bilməz, çünki həmin yaş qrupunun özünəməxsus psixoloji xüsusiyyətləri vardır, burada ilk növbədə, oxunun məzmununu, iş, metod və vasitələri ön plana çəkilməlidir.

Əlbəttə, burada bu və ya digər yazıçının üslubunu, onun fərdi dilini öyrənmək olmaz. Bu ibtidai siniflərdə bədii mətnlərin dilinin öyrənilməsi vəzifəsinə də daxil deyildir. İbtidai siniflərdə bədii əsərlərin dilinin öyrənilməsi dar çərçivədə həyata keçirilir. Müəllim çətin sözlərin mənasını açmaqla kifayətlənir. Bu, əsas etibarilə əsərdə təsvir olunanların düzgün qavranması, onun məzmununun dərinləndirilməsinə başa düşülməsi məqsədilə bədii mətnlərdə leksik təsvir və ifadə vasitələri üzərində aparılır. Bu məqsədlə əsas diqqət ən mühüm dil vasitələrinə, başlıca olaraq, əsərin ideyasının açılmasında, bədii obrazların yaranmasında fəal rol oynamış ifadələrə verilir. Bununla əlaqədar məcazi şəkildə işlənməmiş sözlərin mənası, bədii obrazları canlandırmaq məqsədilə verilmiş təsvir vasitələri, onların bədii kontekstdə başa düşülməsi üzərində daim iş aparılmalıdır.

Mətnlər məzmunca dolğun olduqda şagirdlər qrammatik formaları öyrənir və oradakı hadisələrə öz fikirlərini bildirirlər. Mətn üzərində ümumiləşdirmələr apararaq nəticə çıxarmaq ilk növbədə şagirdlərdə məntiqi təfəkkürü formalaşdırır.

Məlumdur ki, qrammatika sözlərin dəyişməsi və onların cümlədə birləşməsi qaydalarının məcmusudur. Dilçiliyin bu sahəsi bizə nitqimizi düzgün qurmaq, fikrimizi səliss və aydın ifadə edə bilmək, sözləri cümlədə işlətmək, bir-biri ilə əlaqələndirmək və s. aid qayda-qanunları öyrədir. Deməli, bu gün ibtidai sinif müəllimini düşündürən əsas məqam o olmalıdır ki, o, şagirdlərə dil qaydalarını səthi yox, dərinləndirən öyrətməli və verilən biliyi möhkəmləndirmək üçün əlavə tapşırıqlara müraciət etməlidir. Məsələn, hər bir nitq hissəsini öyrədərkən, müəllim onu nitq inkişafı ilə əlaqələndirməyə çalışmalıdır. O, isim bəhsini öyrədərkən ismin məna cəhətini şagirdlərə daha yaxşı mənimsətmək üçün nitq inkişafı ilə bağlı bu kimi işləri həyata keçirə bilər. Sinonimləri işlədərkən bu və ya digər ismin ümumi mənasını dəqiqləşdirmək mümkündür.

Bununla bağlı bir sıra tapşırıqlar verib, cümlə və ya mətnlərdə olan sinonimləri seçmək şagirdlərə tapşırmaq olar.

Lügət üzərində aparılan müşahidələr bir neçə orfoqrafik terminləri şagirdlərə öyrətməyə yönəldir. Bu cür məşğələlər şagirdlərə hər bir sözü kök və şəkilçiyə ayırmağı, qohum sözləri müəyyənləşdirməyi və onların sadə şəkli ilə tanış olmağı mənimsədir. Şagirdlərin lügət fondunu genişləndirmək məqsədilə onlara fərqli söz kökləri verərək, eyniköklü müxtəlif sözləri düzəltmək tapşırığını vermək daha məqsədəuyğundur. Şagirdlər bəzən müxtəlif sözlərin leksik mənasını anlamadıqlarından tələffüz və ya yazılarında müəyyən səhvlərə yol verirlər. Belə olduqda müəllim şagirdlərə yaxınmənalı sözlər olan iş vərəqləri üzərində tapşırıqlar verə bilər. Müəllim üçün metodik vəsaitdə də test tapşırıqlarına rast gəlmək olur.

Səhv yazılmış sözü seçmək şagirddən tələb olunur:

- a) boğça b) bağça c) tağça

Burada şagirdə tanış olan bir söz var: O da bağça sözüdür. Müəllim boğça, taxça sözləri haqqında izahat verərək mənasını açıqlamalıdır. Burada səhv yazılan sözün taxça olduğunu müəllim izah edir. Belə bir sual meydana çıxır? Bu sözlər hansı mənəni ifadə edir?

Boğça – isimdir, içinə dəyişək parça və s. qoyulub bükülmüş bağlamadır. Başqa cür böyük yaylıq da deyirlər. Taxça – isimdir, şey qoymaq üçün divarda asılan oyuqdur. Bu sözləri izah etməklə müəllim şagirdlərin lüğətini genişləndirə bilər. Beləliklə, şagird sözün tağça yox, taxça kimi yazıldığını öyrənir. Deməli, bu tapşırığı yerinə yetirməklə şagird həm yeni sözün yazılışını öyrənir, həm də lüğətinə yeni sözlər daxil olur.

Başqa bir tapşırıqda verilib ki, çaxnaşma sözünü hansı sözlə əvəz etmək olar:

- a) zəlzələ b) vəlvələ c) qəhqəhə

Burada şagird vəlvələ sözünün mənasını başa düşməkdə çətinlik çəkəcək. Müəllim şagirdlərə başa salır ki, vəlvələ - isimdir, səs-küy, gurultu, həyəcan, çaxnaşma, qarma-qarışıq mənasında işlənir.

III sinif Azərbaycan dili dərslərində də kifayət qədər maraqlı mətnlər verilmişdir.

“İki alma” hekayəsində verilmiş nümunələrə diqqət edək:

1. Dəniz kənarında meyvə dükanından hərəsi bir **şahiya** iki dənə yaxşı qırmızı alma aldım.
2. Elə bil **ağzına su almışdı**.
3. Alma alandan sonra cibimdə bir **abbası** pul qalmışdı.

Hekayədə obrazların şagirdlərə müsbət təsir bağışlaması üçün müəllim çalışmalıdır ki, onlar hadisənin baş verdiyi şəraiti təsəvvür edə bilsinlər. Hekayədə “ağzına su almışdı” frazeoloji birləşməsi haqqında müəllim məlumat verməlidir. Mətnin sonunda aşağıdakı sözlərin mənası açıqlanmışdır.

Şahi – keçmişdə istifadə olunmuş beşqəpiklik metal pul.

Tramvay – dəmir relslər üzərində hərəkət edən nəqliyyat növü.

Abbası – keçmişdə istifadə olunmuş dördşahılıq (iyirmi qəpiklik) metal pul.

Bu sözlər köhnəlmiş sözdür. Şahi – fars mənşəlidir, şaha mənsub mənasında işlənir. Müəllim məlumat verə bilər ki, şahi Azərbaycanda XVI əsrdə Səfəvilər dövlətində kəsilmiş sikkədir; səfəvi pul sikkə sisteminin ən çox yayılmış gümüş sikkə vahidlərindən biridir. I Şah Abbasın pul islahatına əsasən 4 şahi 1 abbasıya bərabər idi. Səfəvilər dövlətində 5 şahılıq, Nadir Şah Əfşarın hakimiyyəti dövründə 6 şahılıq gümüş sikkələr kəsilirdi.

Şagirdlər sinifdən-sinfə keçdikcə mətnlərin həcmi artır və mürəkkəbləşir. Məhz dərslərdə aşağı siniflərin imkanları nəzərə alınaraq onlara az həcmdə sözlər öyrədilir. Kiçik və böyük

qruplarla iş, yeni sözlərin köməyi ilə hazırlanan mətnlər də şagirdlərin lüğət ehtiyatının inkişafına kömək edir. Dilimizin leksikasında sözlərin xalis Azərbaycan və ya ümumtürk mənşəli olduğunu necə aid etmək olar? Məhz həmin sözlərin mənası və tələffüzü, eyni bir əşya, əlamət ifadə etməsi bütün türk dillərində, xüsusən Azərbaycan dili ilə oğuz qrupunu təşkil edən dillərdə müqayisə edilir. Əgər uyğunlaşdırılan sözlər türk dillərində varsa, onda həmin sözləri ümumtürk hesab etmək olar. Yox, əgər söz ancaq Azərbaycan dilində işlədilsə, demək, onlar əsl Azərbaycan sözləridir.

Müəllim leksika bölməsinin tədrisi zamanı dillə bağlı aforizmlərdən, atalar sözlərindən qaynaqlanaraq motivasiya qura bilər. Məsələn,

1. Düz söz dəmir qapıları açar.
2. Dil fikri o zaman daha yaxşı ifadə edə bilir ki, onu öz ahənginə uyğunlaşdırır.
3. Dil insanı dəyərləndirmək üçün vasitədir.
4. Dil mədəniyyətlə birgə boy atır.
5. Dünyada ən acı və şirin şey dildir.
6. Söz işin kölgəsidir.

İbtidai sinif şagirdlərinə dil dərslərində lüğətlərdən istifadə qaydalarını öyrətmək vacibdir. Məhz mənası aydın olmayan mətni oxuyub anlamaq üçün lüğət əsas informasiya vasitəsi olmalıdır. Dərs prosesində yeni ifadələrin mənalərini şagird aydınlaşdırır. Mətnlərin sonunda verilmiş lüğətdən istifadə etməklə müəllim yeni sözlərin mənasını öyrətməyə çalışmalıdır.

Şagirdlərin hafizəsini gücləndirmək, nitqini formalaşdırmaq, dünyagörüşünü inkişaf etdirmək baxımından şeirlər də böyük rol oynayır. Şeirlər şagirdin birbaşa mənəvi aləmini zənginləşdirir və burada normal oxu vərdisi yaratmaq müəllimdən böyük ustalığ tələb edir. İbtidai sinif müəllimi şeirləri tədris edərkən ifadəli oxu prosesində şeirin vəzn, ritm, diksiya və orfoepik tələffüz qaydalarına əməl etməlidir.

Dərslərdə Nizami Gəncəvinin “Atanın oğluna nəsihəti” şeiri verilib. Şeir uşaqlarda müsbət hisslər oyadır, onların dünyagörüşünün formalaşmasına şərait yaradır. “Nəsihət”, “vicdanı dar”, “kamil”, “palan”, “palançı” və s. sözlərin mənası açıqlanmışdır. Müəllim tədris prosesində təlimin məqsədlərini nəzərə alaraq (öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici) bir sıra metod və priyomlara söykənməlidir. Oxu təlimi prosesində müəllim priyom olaraq – müqayisə, tutuşdurma, ümumiləşdirmə, əsas ideyanı göstərmək, qəhrəmanı xarakterizə edən sözləri seçmə, söz zənciri, debat, Venn diaqramı və s. istifadə edə bilər. Dərslərdə həmçinin B.Vahabzadənin “Azərbaycan-Türkiyə” şeiri diqqətimizi çəkdi. Tapşırıqlara nəzər salaq:

- 1) İzahlı lüğətdən istifadə edərək cümhuriyyət və hilal sözlərinin mənasını açıqla.
- 2) Məntiqi ardıcılığı tamamla: dilək, amal.....
- 3) Şeirin ideyasını öz sözlərinlə ifadə et.

Üçüncü tapşırıq keçilmiş mövzunun şagird tərəfindən şüurlu mənimsənilməsi üçün şərait yaradır.

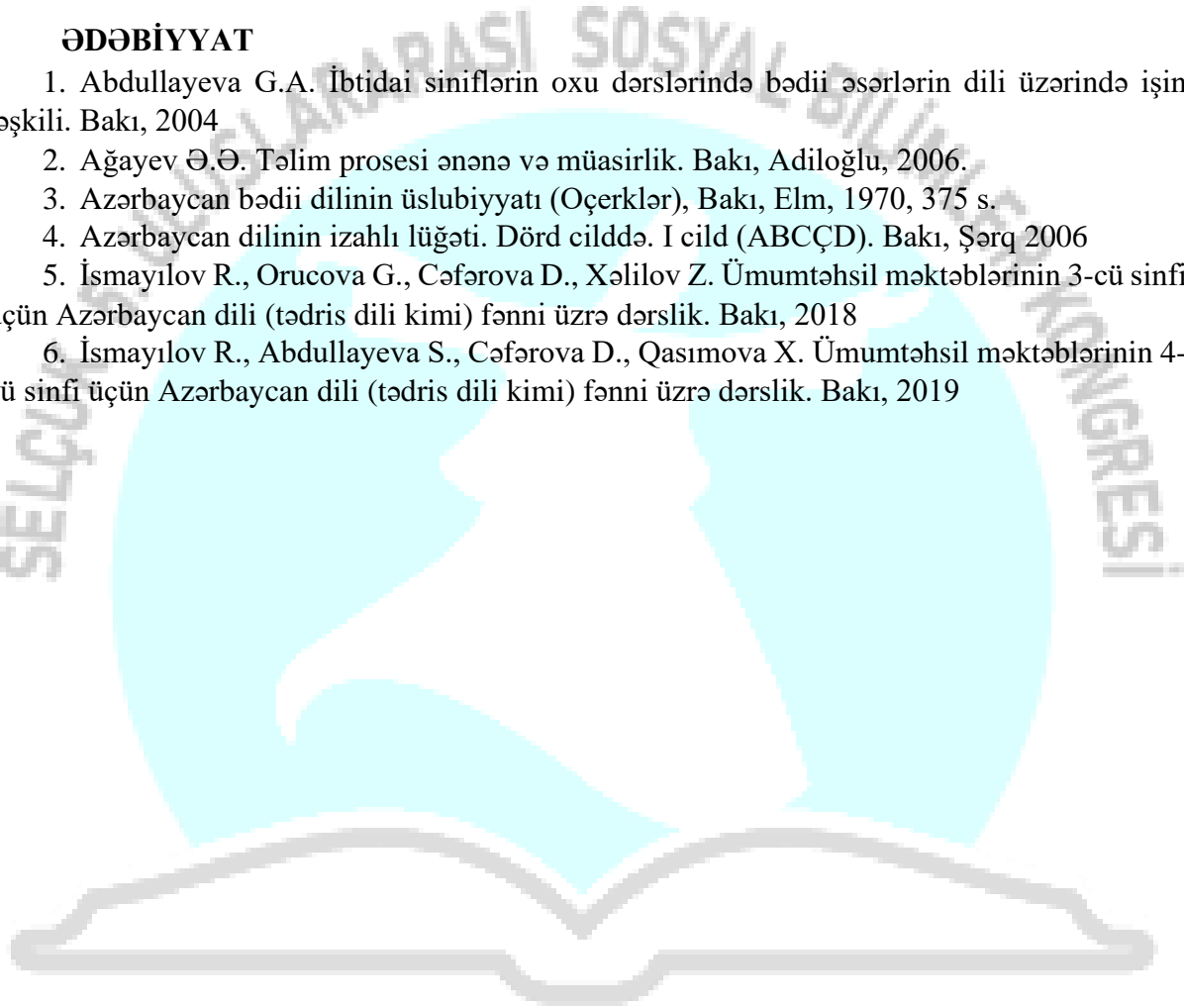
Müəllimlər üçün metodik vəsaitdə şeirin motivasiyası bu şəkildə verilib. Müəllim Azərbaycan və Türkiyə bayraqlarının şəkillərini lövhədən asır. Ortada sual işarəsi qoyur. Sifə müraciət edərək sual işarəsinin yerinə ulu öndərimiz H.Əliyevin keçən dərsdə tanış olduğunuz hansı fikrini yazı bilərik? Şagirdlər öz fikirlərini bildirərək “Bir millət, iki dövlətlik” ifadəsini deyirlər. Daha sonra müəllim şagirdlərlə Azərbaycan və Türkiyə dövlətlərinin tarixi əlaqələri haqqında sorğu keçirir. Əlbəttə ki, müəllim bir sıra iş üsullarından da istifadə edə bilər. Venn

diaqramının köməyi ilə müəllim iki dövlət arasında fərqli və oxşar cəhətləri siniflə birgə müzakirə apararaq təhlil edir. Əlbəttə ki, müəllim tədris prosesində Qarabağ müharibəsi zamanı Türkiyənin bizə necə dəyək, dəstək olmasından da söz açmalıdır.

Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi söz və ifadələrin mənalının dəyişdirilməsi yolu ilə baş verir. İbtidai sinif müəllimi mətnlərdə bu vasitələrdən istifadə edərsə, şagirdlərin lüğət ehtiyatının daha da zənginləşməsinə imkan yaratmış olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdullayeva G.A. İbtidai siniflərin oxu dərslərində bədii əsərlərin dili üzərində işin təşkili. Bakı, 2004
2. Ağayev Ə.Ə. Təlim prosesi ənənə və müasirlik. Bakı, Adiloğlu, 2006.
3. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti (Oçerklər), Bakı, Elm, 1970, 375 s.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. Dörd cildə. I cild (ABCCD). Bakı, Şərq 2006
5. İsmayilov R., Orucova G., Cəfərova D., Xəlilov Z. Ümumtəhsil məktəblərinin 3-cü sinfi üçün Azərbaycan dili (tədris dili kimi) fənni üzrə dərslik. Bakı, 2018
6. İsmayilov R., Abdullayeva S., Cəfərova D., Qasımova X. Ümumtəhsil məktəblərinin 4-cü sinfi üçün Azərbaycan dili (tədris dili kimi) fənni üzrə dərslik. Bakı, 2019

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

KIRSAL ALANDA YAŞAYAN KADINLARIN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISININ SOSYOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ *ADANA İLİ ÖRNEKLEMİ*

Remziye Avcı/ Yüksek Lisans Öğrencisi

Kırıkkale Üniversitesi

- 0000-0002-8458-4335

Özet

Toplumsal cinsiyet bireylerin, rollerinin kontrollerini ellerinden alınarak sistematik bir şekilde kurgulamaktadır. Bu roller bireyin toplum içerisindeki norm ve davranışlarını hem şekillendirmekte hem de devam ettirmektedir. Ataerkil toplum yapısı içerisinde hayatına devam eden birey bu rolleri içselleştirmesi için gerekli mekanizmalara yerleştirilmektedir. Bu mekanizmalardan kasıt toplumsal alan olarak sınıflandırılan özel alan kamusal alan olarak adlandırılan cinsel rollere göre ayrılmış alanlar kastedilmektedir. Bu alanların oluşmasında biyolojik cinsiyetin etkisinin olduğu vurgulanması toplumun yaratmış olduğu toplumsal cinsiyet algısından başka bir şey değildir. Öyle ki kadınlar gerçekten cinsiyetlerinden dolayı özel alanda yemek yapması gerekmekte olsaydı, bugün dünyanın en iyi şeflerinin içerisinde erkeklerin yer almaması gerekmektedir.

Toplumsal rollerin algısı, cinsiyetle temellendirmesi ve cinsiyetlerin ayrı sosyal sınıf ve konumlarda yer almasını gerektirmektedir. Bu sosyal sınıflar ya da konumlar içerisinde kadının yerinin erkek bir adım geride olması gerektiğini de vurgulamaktır. Çünkü toplumsal cinsiyet vurgusunda erkek kadından her bakımdan güçlü olduğu düşüncesi kadını toplum içerisinde dezavantajlı konuma getirmektedir.

Kadının cinsiyet rolleri bakımından dezavantajlı konumu her toplum yapısında karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ataerkil zihniyet yapısının ve gelenekselci rollerin baskın olduğu kırsal toplumlarda bu durum daha da derinleşmektedir. Kırsal toplum yapısında tarıma dayalı ekonomik kalkınmanın başat olduğu kesimlerde kadınlar hem tarımsal faaliyetlerde hem de ev içi rollerde aktif olarak yer almaktadır. Kadının emek yükünün bu kadar fazla olduğu kırsal toplumlarda verdikleri emeğinin görülmemesi ve kendi mülklerinde gerçekleştirdikleri tarla bağ, bahçe işlerinin de ev işi rollerin devamı gibi algılanması kadınların emeklerini değersizleşmesine neden olmaktadır. Bu durum üretim ve yeniden üretim içinde olan kadınlar için oldukça zorlayıcı ve yıpratıcı bir hale dönüştürmektedir.

Sanayileşmeyle birlikte değişen toplum yapılarından en çok etkilenen kesim kırsal alanlar olmaktadır. Teknolojiyle birlikte değişen üretim sistemleri, bir sürü değişikliği de beraberinde getirmekte idi. Maddi unsurların toplumdaki manevi unsurları etkilemediği düşüncesi mümkün olmadığı düşünülmektedir. Toplumdaki değişen teknolojik değişiklikler elbette toplumsal cinsiyet rollerinde değişiklik yaratmaktadır.

Araştırmamızın kilit noktasını oluşturan toplumsal değişme ve toplumsal cinsiyet rolleri farklılaşması düşüncesinden yola çıkılarak kırsal alanda yaşanan toplumsal değişimler sonucunda cinsiyet rollerindeki değişimleri ve bu değişimlerin etkileri analiz edilemeye

çalışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet algısının kırsaldaki kadının perspektifinden bakılması hedeflenmiştir. Kırsal alanda aktif ve yoğun emeği olan kadının toplumsal değişime uğramış kırsaldaki toplumsal cinsiyet algısı analiz edilerek betimlenmek çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet, Kırsal Alan, Toplumsal Değişme, Kadın

Abstract

Gender systematically constructs the control of individuals over their roles by taking them away. These roles both shape and perpetuate the norms and behaviors of the individual within the society. The individual who continues his/her life within the patriarchal society structure is placed in the necessary mechanisms for internalizing these roles. Of these mechanisms, the private space classified as intentional social space is referred to as the public space and the spaces separated according to sexual roles are referred to as the public space. Emphasizing that biological sex has an impact on the formation of these areas is nothing more than the perception of gender created by society. So much so that if women really had to cook in a private space because of their gender, men should not be among the best chefs in the world today.

The perception of social roles requires that they be based on gender and that the sexes be located in separate social classes and positions. This is to emphasize that the woman's place should be one step behind the man, whether it includes social classes or positions. Because the idea that a man is stronger than a woman in all respects when it comes to gender emphasis puts a woman at a disadvantage in society.

The disadvantaged position of women in terms of gender roles appears in every structure of society. Especially in rural societies where the structure of patriarchal mentality and traditionalist roles predominate, this situation is deepening even more. Women are actively involved in both agricultural activities and domestic roles in areas where agricultural-based economic development is dominant in the structure of rural society. The fact that women's labor is not seen in rural societies where the labor burden is so great and the fields they perform on their own property, gardening and housework are perceived as continuation of roles causes women to devalue their labor. This turns it into a very challenging and exhausting situation for women who are in production and reproduction.

Rural areas are the most affected by the changing social structures with industrialization. Production systems that have changed with technology have brought about a lot of changes. It is considered that the idea that material elements do not affect the spiritual elements in society is not possible. Changing technological changes in society, of course, lead to changes in gender roles.

Based on the idea of social change and gender role differentiation, which is the key point of our research, we try to analyze the changes in gender roles and the effects of these changes as a result of social changes in rural areas. It is aimed to examine gender perception from the perspective of rural women. It is aimed to analyze and describe the gender perception of a woman with active and intensive labor in a rural area in a rural area that has undergone social changes.

Keywords : Gender, Rural area, Social change, Woman

1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Cinsiyetin toplumsal ve biyolojik anlamları birbirleri ile bağlantılı değildir. Biyolojik cinsiyetin kadın ve erkek olma halinin basit net bir ayrımı varken. Toplumsal cinsiyet kavramında yer alan kadınlık ve erkeklik olarak adlandırılan kesin yargılar var olmamaktadır. Bu da toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında temel bir farklılığa işaret eder. Cinsiyet kavramını, biyolojik bakış açısı iki çeşit olarak sorgular ve bireylerin dünyaya iki cinsiyetten birisi ile geldiği vurgusu yapılmaktadır. İnsanın bu iki cinsiyetten biri ile dünyaya gelmesi onun bedeninin doğal bir sonucu olarak görülmektedir. İnsan bedeninin cinsiyeti onun toplumdaki işlevlerini de belirlemede etkili olduğu söylenmektedir. İnsan bedeninin doğurma ve doğurtma, güçlü mü yoksa zayıf olacağı bu biyolojik işlevlere sahip olduğu vurgusu dikkat çekmektedir. Cinsiyetlerin işlev niteliklerini biyolojik anlamında neredeyse bununla sınırlı olduğu söylenebilir(Bingöl,2014,:109).

Toplum cinsiyetleri kurgulamaya başlarken, biyolojik cinsiyetine uygunluk durumunu baz alsa da bireyin rolleri, biyolojik cinsiyetinden ziyade toplum içerisinde var olan kadınsılık ve erkeksilik ifadeleri ile tanılanır. Bir özelliğin kadın olarak adlandırılması onun erkekten daha çok kadına yakıştırılması düşüncesi ile ölçülür. Bu durum erkekler içinde öyledir. Toplumsal cinsiyette yer alan yakıştırmalar biyolojik cinsiyetin de bir parçası olarak eş tutulmaktadır. Bunu şu şekilde açıklamak gerekirse güçlü olmayı erkek cinsiyetine bağdaştıran ve erkeklik olarak algılanan zihniyette, güçsüz erkek, erkek değildir algısı da oluşmaktadır(Ertuğrul-Yaşar, Zorluoğlu,2021:2).

Toplumsal cinsiyet roller, kadınlığın ve erkekliğin sosyal ortamlarda ifade edilisidir. Rol kavramından istiane bakılacak olunursa birey burada bir aktörü değil kendisini oynadığını söylemek de yanlış olmaz. Cinsiyet rolü, toplum tarafından kadına ve erkeğe uygun bulunan kişilik özellikleri ve davranışlar olarak ifade edilen kültürel beklentileri ifade eder. Kültürel olarak cinsiyetlere yakıştıran kalıp yargılar uyuşmadığı zaman anormal olarak algılanma durumu ile karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum daha çok geleneksel toplumlarda karşımıza çıksa da günümüz toplumlarında da sapma olarak algılanma durumu hakimdir. Bunlar arasında bir erkeğe uygun bulunmayan şeyin kadınsı roller olarak adlandırılır. Erkek cinsiyetinin yapması gereken roller dışında kalan rollere kadınsılık atfedilir ve kadın rolü için çerçeve oluşturulur. Bu durum neticesinde erkek rolünde sapma meydana geldiği de söylenebilmektedir. Bu kadınsılık ve erkeksilik rolleri cinsiyetten ayrı olarak bireylerin bulunduğu ortama göre değiştiği söylenebilir. Kültürel olan olguların toplumdaki farklılık göstermesinde de yine toplumsal cinsiyetin doğallık algısına şüphe ile bakılmasını sağlamaktadır.(Dökmen,2016:31).

Toplum içerisinde var olan toplumsal cinsiyet düzenlenmesine bakıldığında aile içerisinde de ister cinsel roller üzerinde olsun ister iş gücü piyasalarında oluşan durumu olsun tüm bunları toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü ile pekiştirir. Cinsiyete dayalı iş bölümü, cinsler arasındaki iş ayrımının sadece cinsel açıdan değil aynı zaman da toplumun kültürel olgusunu da ortaya çıkarttığı görülmektedir. Kadın ve erkeğin iş alanlarının ayrışmasının bu durumlardan kaynaklı olduğu söylenebilmektedir. Cinsiyet kaynaklı ayrışan bu iş bölümünde aynı zaman da kadın emeğinin kontrol edilmesi ve sömürülmesine dayanan toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü

gerek ev içerisinde gerek se kamusal alanda, işlerin kadın işi erkek olarak ayrılmasından daha kapsamlı bir işleyiş sistemidir(Özçatal,2011:24,Öztan,2020:36).

Cinsiyet çalışmalarında öne çıkan bir nokta da toplumsallaşma süreçlerinde çocukları cinsiyetlerine göre farklı alanlara yönlendirme durumu, aradaki farklılığın meşrulaştırmasına neden olmuştur. Burada anlatılmak istenen şey çocukların bireysel farklılıklarına bakılmaksızın basma kalıp şeklinde sadece cinsiyete uygun alanlara yönlendirilme vurgusudur. Araştırmalar cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılığı kabul etmekle birlikte sadece bunların mevcut toplumsal özellikler olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Bunun dışında eski kaynaklar incelendiğinde farklı dönemlerde kadınlar ve erkeklerin farklı biçimde davranışlarını göstermektedir. Davranışlar biyolojik özelliklerinden temellenseydi bu dönemsel farklılıkların olmaması gerekirdi. Toplum tarafından inşa edildiği göz önüne alınan bu davranışlar bize aynı şekilde kadınların ve erkeklerin toplumsal cinsiyet rollerinin değişebilir olduğu göstermektedir(Ecevit,2011:5-6).

1.2. Toplumsal Değişme Ekseninde Kırsaldaki Kadının Yeri

Değişme hali olarak bahsedilen unsur, önceki durum ve tutumların sonraki olarak tabir edeceğimiz durum ile farklı olma hali olarak açıklanabilir. Dolayısıyla değişme konusunda bir istikamet söz konusu olmadığını ve hiçbir istikameti kabul etmeyen bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmaz. Toplumsal değişme ise toplumun dinamiklerini oluşturan sosyal ilişkiler ağlarını ve bunları belirleyen toplumsal kurumların değişmesi ile söz konusu olmaktadır(Tezcan,1984:2). Toplumsal değişme aksettği halinin iyi veya kötü şekillerde de olabileceği düşünülmektedir. Toplum, hızlı etkileşim gösterdiği gibi yavaş yavaş da değişim içersine girebilir hatta toplum ani bir değişim ile de karşılaşabilir. Değişme olgusunun içerisinde yer alan unsurlardır(Sever,2019:4).

Değişme her toplumu etkisi altına almıştır. Bu değişimi şöyle sıralarsak ilkel toplumundan tarım toplumuna geçiş, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olarak nitelendirilebilir. Günümüze geldiğimizde bu sürecin devam ettiğini görmekteyiz. Toplumlarda akseden sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecini bize göstermektedir. Bu değişim neticesinde insanlar farklı deneyimler ve yaşantılar sonucunda dönüşümler ve değişimler toplumları oraya çıkarmaktadır. Yani ilkelden tarıma, tarımdan sanayiye en nihayetinde şu an yaşadığımız bilgi toplumunun oluşumu bu bilgi ve deneyimler sonucunda gerçekleşmiştir. Sıralanan her bir toplumsal yapı diğerinden farklı olarak kendine özgü niteliklere sahiptir(Gültekin,2020:656-657).

Toplumsal değişim konusuna genel bir çerçeveden bakıldıktan sonra kadın üzerinde yapılan çalışmalar ve kadın kimliğinin de yaşayan değişimlere bakılmaya çalışılması, değişen toplumsal yapı içerisinde kadının konumu analiz etmek oldukça önem arz etmektedir. Diğer toplumlar da olduğu gibi Türk toplumunda da kadının önemli bir yeri vardır. Toplumsal değişimin, kadın dünyasında yarattığı etkileri inceleyebilmenin en önemli yöntemi, tarihsel süreç içerisinde nasıl bir aşamalardan geçtiğini incelemekten geçer. Tarihsel süreç içerisinde kadınlar, toplum içindeki temel hak ve özgürlükleri için mücadeleler vermiştir. Hâlen de günümüzde bu mücadeleleri vermektedirler. Kadın kimliği, toplumun değişim sürecinde önemli bir yere

sahiptir. Anelik statüsü ile toplumun küçük yapı taşı olan aile üzerinde de oldukça büyük etkisi vardır(Erkal,2016:351,Kırkpınar,1999:25)

Toplum içerisinde kadın aile ve toplum arasında köprü görevi görmektedir. Kadını kendini iyi yetiştirmesi gerek kendi dünyasını da gerekse toplum nezdinde eğitimci rolünü üstlenir. Toplumun değişiminde ailenin nitelikleri önemli rol oynar ve kadının statüsü ise bu değişimin etkinliğinde önemli bir rol üstlenir. Nasıl ki ailesiz toplum düşünülemez aynı şekilde aile içerisinde kadını etkin olmadığı bir ailede düşünülmemektedir(Erkal,2016:352).

Yaşanılan yerleşim yerleri bir anlamda insanların yaşam tarzlarına ve standartlarına, hayata bakış açılarına yön vermesinde etkin durumundadır. Kentte ve kırsal alanlarda yaşama tarzı da bir bakıma kadınların kimliklerini belirlemede etken rol oynamaktadır. Kırsal hayattaki kadınların aslında yaşamın içinde aktif rol alması ve bundan dolayı da üretim mekanizmasının içinde de önemli bir yer almaktadır. Çünkü kadın ne kadar sosyal hayatın içindeyse üretime katkısı da o denli arttığı vurgulanmaktadır(Dingeç,2010:12). Türkiye’de kırsal kesimde yaşayan kadının, geleneksel toplum yapısı içerisinde yer alan yaşamındaki uğraş farklılığı sebebiyle şehirde yaşayan Türk kadından ayrı olarak analiz edilmesi gerekmektedir. Kırsal da kadın denildiğinde sadece çiftçi ya da toprakla uğraşan kadınları kastetmek doğru bir tanımla olmamaktadır. Bu tanımlamaya tarım dışında çalışan kadınları da dahil etmek gerekmektedir. Genel olarak kırsal da yaşayan kadınların hemen hemen hepsinin Yeniden üretime katkı sağladığı söylenmektedir. Bunun dışında el işi, oya ile uğraşan kadınlar kırsal alan önemli bir yere sahiptir(Çakır,2016:76).

Kırsal toplum yapısının genel olarak tarım sektörüne dayalı ekonomi sistemin, daha çok üretimi yeterlilik yani ticaret amacı güdülmeyen yapılan, teknolojinin daha ilkel düzeyde olduğu, eğitim seviyesinin düşüklüğü, hayat standartlarını yetersizliği ve sosyal hayat hareketsizliğinin hâkim olduğu toplumlardır. Yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu geleneksel toplum yapısının işlevleri kurumlar yerine bu toplumsal hayat şekli daha baskındır. Bu toplumsal yapının bir diğer belirleyici olduğu yapı ise kadercî zihniyetin hâkim olduğu bir kültürel sistem ile dindarlık ve ailelerin egemen olduğu daha manevi sistem ile örülü olduğudur(Eken,2006:251). Bu toplum yapıları da yetişen kadınlar, geleneksel olgulara dayanarak toplumsal hayat içerisinde çok fazla kısıtlamaya maruz bırakılmaktadır. Ayrıca ataerkil toplum yapıları ve onların yaptırımları, dini söylemleri ve cehalet temelli sosyal etkileşimlerle daha fazla söz sahibi olarak kadınların özgürlüklerini engellenmektedir. Kadercî anlayışa sahip olan kadınların, hayatları için ellerinden bir şey gelmedikleri ve gelebileceği görüşü de hakimdir. Karar alma mekanizmaları içinde erkeklerin yer almaları, kadınlara erkek değilsen neyi değiştirebilirsin ki düşüncesini oluşturmaktadır. Kendi hayatları hakkında söz sahibi olamamalarının yaradılıştan olduğu düşüncesinin etkin olduğu söylenebilmektedir(Sönmez,2011:2).

Kırsaldaki kadının statüsü için en önemli faktör anneliktir. Geleneksel toplum yapısında kadının doğurganlığına hep vurgu yapılmıştır. Ücretsiz işçi oluşması açısından kadının çok çocuk doğurması gerekmektedir. Özellikle de soy devamlılığı için erkek çocuk doğurmak hem aile şerefi hem de kadının yükseleceği konumu açısından son derece önemlidir. Kadın erkek çocuğa sahip olması hem bugün ki hem de yaşlılığındaki statüsünün garantisidir. Bu sebepten ötürü köyde anne oğul ilişkisi, güçlü bir sevgi bağı ve bağlılık içermektedir. Anne, gelecekteki garantisi olarak gördüğü oğlunu her daim korur ve kollar(Kandiyoti,1997:29). Şehre göre

geleneksel aile yapısının etkin görüldüğü kırsal da otorite ve hiyerarşi sistemi oldukça fazladır. Bu hiyerarşi sistemi içerisinde kadın itaat eden konumdadır. Yalnızca yaşı ilerlemiş ve kocası ölmüş kadın otorite konumuna yükselmektedir. Fakat çoğunlukla erkek evlatlarına devretmekte ya da ortak kullanılmakta. İleri yaşlardaki kadının otoritesinin düşmediği tek kişiler yine kendi hemcinsleri olan gelinleridir Kadınlar içinde oluşan bu hiyerarşik sistem geleneksel toplum yapısını da ayakta tutan bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Saygı ve görenek adı altına kurulan bu hiyerarşinin içerisinde erkeklerin olduğu ortamlarda kurulamayan statünün kadınlar etrafında kurulmaya çalışılması yatmaktadır. Özellikle ileri yaştaki kadınların kendilerinden genç olan kadınlara daha çok uyguladıkları görülmektedir. Genç kadınlar ise mutlak otoritenin kendisine geleceği zamanı bekleyerek mevcut durumunu kabullenir. Bu da kültürel bir aktarım olarak günümüze kadar gelmektedir (Kaya,2017:10).

2. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, bireyin sosyalleşmesi ile kafasında belirlenen kadın ve erkek tanımlaması zamanla kalıp yargılara dönüşmeye başlamaktadır. Bireyler kendi alanlarına uygun rolleri hayatları boyunca sürdürmeleri gerekmektedir. Aksi durumda toplumsal normlarda sapmalar olacağı düşünülmektedir. Özellikle geleneksel toplum yapısında daha keskin olan bu roller ve alanlarda kadın daha dezavantajlı konumdadır. Kırsal toplum yapısına sahip olan topluluklarda kadını denetleme mekanizması erkeğe oranla daha fazladır. Erkeklerin kendi alanlarında daha özgür hissetmelerine sebebiyet veren ataerkil sistem kadınları kendi alanlarında kısıtlamalara maruz bırakılmaktadır.

Kadının kırsal alanda tabii olduğu yeniden üretim mekanizmasının içinde bir de tarla, bağ, bahçe işleri ile uğraşması onu yoğun bir emek yükü ile karşı karşıya bırakılmaktadır. Kadınların kırsaldaki konumuna bakıldığı toplumsal cinsiyet rollerin neden bu kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kadına biçilen bu roller sayesinde kırsal toplum yapısında işlevsellik tıkr tıkr işlemektedir. Kadının üretim ve yeniden üretimin öznesi olması kültürel aktarımında kolaylaşmasını sağlamaktadır.

Tarihsel süreçler incelendiğinde değişime uğramamış toplumdaki bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bütün toplumlar az ya da çok değişimden nasibini almaktadır. Toplumsal değişimden en çok etkilenen ise kırsal toplum yapısıdır. Değişim gösteren her toplumsal yapı beraberinde birçok sosyo kültürel değişiklik de getirmiştir, bu durum karşısında toplumsal cinsiyet rollerin de değişim göstermekte olduğu düşünülmektedir. Her alanda hızlı değişim gösteren modernliğin, toplumsal cinsiyet rollerini etkilenmemesinin mümkün olup olmayacağı düşüncesi ile yola çıkılan araştırmamızda, kültürel değişimin en önemli öznesi olan kadının toplumsal rollerinde ve bu rollere bakış açısının değişim yaşanıp yaşanmadığı hususu temel alınarak bu sorulara yanıtlar aranmıştır.

Araştırmanın amacı, Toplumsal cinsiyet olgusunun, cinsiyetlerde kurgulanması sonucunda oluşan toplumsal yapı içerisinde kadın ve erkeğe farklı roller yüklendiği görülmektedir. Bu roller toplumdan topluma, zaman içinde değişme yaşanmış olsa da kültürel zihniyet içinde var olan kadınlık rollerinin değişmesi o kadar kolay olmamaktadır. Maddi değişimin de yaşanan hızlı modernleşme kırsal alanın manevi değişiminde aynı etkiyi sağlamadığı görülmektedir.

Kırsal toplumsal yapı da gerçekleşen toplumsal değişimler teknoloji sayesinde hızlı bir şekilde nüksetmiştir. Adana kırsalının toplumsal cinsiyet düzeninin konu edildiği araştırmada, ataerkil yapının hâkim olduğu ve kendi toplumsal yapısına uygun olarak devam ettiği toplumsal düzeni ve düzene ayak uyduran mekanizmalar anlaşılmalı çalışılmıştır.

Bu çalışma toplumsal cinsiyet kavramının, maddi kültür yapısında değişim yaşanmış olan kırsal toplum yapısı içerisinde kadının sosyal konumu, toplumsal cinsiyet rolleri, kadınlık ve iş yaşamına bakışının farklı olup olmadığı gözlenmeye, fikirleri alınmaya çalışılarak ataerkillik düzeninin ne kadar etkilediğini ortaya çıkarmak ve toplumsal cinsiyet algısının günümüz kırsalında değişim gösterip göstermediği betimlenmek istenilmiştir.

2.1. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma kırsalda yaşayan farklı alanlardaki iş bölümlerinde emek veren kadınlarla gerçekleştirilmekte olup, toplumsal cinsiyet olgusu üzerinden iş bölümü, aile yapıları, cinsiyet rolleri ve karar alma mekanizmasının içinde yerleri incelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmada dini, etnik kökenleri ve mezhepsel inançları sorulmaksızın 30 katılımcı ile görüşme gerçekleştirilmiştir. Katılımcılara demografik sorular dışında kalan, önceden hazırlanmış 18 soru yöneltilmiştir. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış mülakat şeklinde gerçekleştirilmiştir. Buna ek olarak kartopu ve zincir örneklem tipi uygulanmıştır. Görüşme yapılacak olan kadınların, tanıdık vasıtası ile kendilerine ulaşıldığında daha olumlu karşıladıkları ve başka katılımcılara da yönlendirme yapıldığı görülmüştür. Yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu kırsal alanda kadınların yabancıya karşı tavırlarının, sürekli ev içinde olan kadın ile dışarı ile bağı olan kadın arasındaki yaklaşım noktasında farklılık olması da dikkat çekici boyuttadır.

Görüşmeye katılan kadınların, fikirlerinin sorulması, yaşadıkları tecrübeleri aktarma fırsatları olması ve bu konuda kendilerine zaman ayırmasına memnun kaldıkları ve bunları aktarma konusunda istekli oldukları dikkat çekmektedir.

Yarı yapılandırılmış mülakat ile gerçekleştirilen görüşmeler 20.04.2021 ile 28.04.2021 Örnek grubu rasgele belirlense de görüşmeye katılan kadınların tanıdık ile kurdukları ağ sayesinde yapılan görüşmeler daha kolay hale geldiği görülmüştür. Katılımcılara etik kurallara uygun olarak, çalışmanın yüksek lisans tez çalışması olduğu, görüşmelerde kendileriyle ilgili elde edilen kişisel verilerinin gizli kalacağı açık ve net bir şekilde ifade edilmiş ve görüşmeler kendi rızaları ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca görüşme talebini reddeden katılımcılara bu husus da ısrarcı olunmamış ve çalışma da tamamen gönüllük esasını gözetilmiştir.

Kadınların kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri için uygun ortam sağlanmaya dikkat edilmiş. Görüşmelerin gerçekleşeceği mekân olarak kendi evleri belirlenmiş olup, bu sayede kendi ev ortamını ve gündelik yaşantısını gözlemleme fırsatı elde edilmiştir. Katılımcıların kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri ve bunu bir sınav olarak görmemeleri için süre kısıtlaması yapılmamıştır. Ancak görüşmelerin ortalama olarak süreleri 30 ile 45 dk arasında değiştiği görülmüştür. Bazı kadınların kendi hayatlarını anlatmak hoşlarına gitmesi ve sohbet etmek istemesi nedeni ile görüşmeler arasında zaman farkı oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Katılımcılarla yapılan mülakatta elde edilen verilen nitel analize uygun olarak analiz edilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlardan sonra elde edilen verilen büyük bir titizlik ile incelenmiştir. Verilerden çıkan sonuçlar karşılaştırılıp, araştırma için önemli olduğu düşünülen kısımlar üzerinde durulmuştur.

2.2. Kapsam ve sınırlılıklar

Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalarda kapsam ve sınırlılıkların olması ölçüm ve güvenilirlik için önemli ve zorunlu bir durumdur. Araştırmanın evreni olarak Adana ili seçilmiştir. Örneklem olarak da Adana'nı kırsal kesiminde yaşayan ve demografik özellikleri birbirinden farklılık gösteren, kırsal da yaşan 30 kadın belirlenmiştir. Bu kadınların yaşadıkları yerlere gidilerek yarı yapılandırılmış görüşmeler düzenlenmiştir. Görüşmeye katılan katılımcıların medeni durumlarına bakılacak olunursa; 30 katılımcıdan 25 'i evli olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılarla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile gerçekleştirilen bu görüşmeler 20.04.2021 ile 28.04.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşme grubunu oluştururken öncelikle rastgele örneklem metodunun uygulaması ile başlanmış fakat daha sonra kartopu örneklem yöntemine geçilmiştir. Geleneksel toplum yapısı içerisinde yetişen kadının içinde bulunduğu sosyolojik durum göz önünde bulundurularak kartopu yöntemin seçilmesi uygun bulunmuştur.

Araştırmada sadece Adana'nın kırsal bölgelerinde ikamet eden kadınlarla görüşülmüştür. Katılımcıların demografik soru dışında kalan sorularda kadınların kırsaldaki iş bölümü, aile yapısı, kadınlık algısı, üretim ve karar almak mekanizmaları yerinin durumları anlaşılmaya çalışılmıştır. Bunun dışında kadınların dinleri, inançları mezhepsel tercihleri ile ilgili değişkenler dikkate alınmamıştır.

3. Bulgular ve değerlendirme

Bu çalışma Adana ilinin kırsalın da yaşayan ve bu kırsal bölgede çalışan kadınların toplumsal cinsiyet algısını betimlemeyi amaçlayan araştırma bulguları yer almaktadır. Öncelikle bu kadınların kırsal alanda üretime katkıları sırasında ve sosyal yaşam içerisinde cinsiyet kaynaklı sorunlar yaşayıp yaşamadığı, aile içerisindeki rolleri ve kırsal alanda geleneksel yapıya bağlı olarak ataerkil yapılanmanın hangi boyutlarda kadınlığı etkilediği incelenmiştir. Görüşme gerçekleştirilen çalışan toplam 30 kadının verileri bütüncül bir şekilde ele alınıp, karşılaştırılıp, benzerlik ve farklılıklar tanımlanmış, elde edilen sonuçlar sosyolojik olarak yorumlanmıştır.

Bu çalışmada kırsal alanda sadece tarımla ilgilenen kadınlarla değil, bölgede farklı alanlarda çalışan kadınlarla da görüşülmeye gayret edilmiştir. Böylelikle o bölgede farklı alanda çalışan kadınların düşüncelerine aynı anda ulaşılabilir. Görüşmede 13 tarım ve hayvancılık, 5 esnaf, 7 işçi, 5 ev ekseninde çalışan kadınlar yarı yapılandırılmış görüşmede, kartopu modeli tercih edilmiştir. İçinde bulunduğumuz pandemi koşulları dolayısı ile sağlık önlemleri açısından ve kadınların tanıdıkları vasıtasıyla görüşmeye olumlu yaklaşmasını ve bir sonraki görüşmeciye daha kolay ulaşılmasına olanak sağlanarak örneklem oluşmasına katkı sağlamıştır. Örneklem kapsamını civar köyler dahil edilmek istenilmiş fakat içinde bulunan salgın nedeni ile birbirine yakın ve güvenli mekanlar seçilmeye karar verilmiştir. Fakat yine de örneklem çeşitlenmesi için özellikle farklı kültür ve farklı iş sahaları ile uğraşan kadınlara ulaşılacak istenmiştir. Geleneksel yapı içerisinde kadının fikirlerine çok az önem verildiği ve içinde

bulunan ataerkil yapıdan kaynaklı korku kültürü nedeni ile örneklem için seçtiğimiz kadınların görüşme talebini reddettiği için görüşme gerçekleştirilemediği görülmüştür. Bundan dolayı da kendilerine görüşme talebi iletilen 4 kadın, sorulan sorulara bilgi eksikliği nedeniyle cevap verememe kaygılarını ve eşlerinin izin vermeyeceğini dile getirerek, 1 kadında mazeret göstermeden görüşme talebini reddetmiştir. Böylece toplamda 5 kadın ile görüşme sağlanamamıştır.

Kendi düşünce yapılarını daha rahat ve iyi ifade edebilmeleri için kadınlarla görüşmeye onların tanıdıkları kişi ile gidilmeye gayret edilmiştir. Katılımcılara 4'ü demografik olmak üzere 18 soru yöneltilmiştir. Görüşme sırasında kendilerini daha iyi ifade edebilmeleri ve soruları daha anlaşılır kılmak adına yan sorular sorularak hem sorunun anlaşılması hem de cevapların derinleştirilmesi sağlanmıştır.

Gündüz saatlerinde kadınların evde yalnız olması ve gündelik doğal hayatlarının daha iyi gözlenebilmesi amacı ile katılımcılarla yapılan görüşmelerin gündüz saatlerinde olmasına dikkat edilmiştir. Tabii diğer taraftan günlük yevmiye ile çalışan kadınların gündüz saatlerinde evlerinde olmamalarından kaynaklı olarak, tarla işçisi kadınlarla yapılan görüşmeler akşam saatlerinde gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan kadınların birkaçı eşleri ya da ailelerinden birileri yanında oldukları zaman kendilerini ifade etmekte zorlandıkları ve cevapları net bir şekilde cevaplayamama durumunun yaşandığı gözlenmiştir. Bunun neticesinde de dışarıdan bir müdahale gelmemesi açısından görüşme yapılan kadınların eşleri ya da ailelerinden birileri olmadan görüşme yapılmasına büyük önem verilmiştir.

Görüşmeler soruları her birine verilen cevaplar gözlemlendiğinde cevaplama yapan kadınların bazılarının sorulara cevap verirken sıkıntılı ve çekingen bir tavırla yaklaştıkları gözlenmiştir. Görüşme grubundaki kadınlar arasında hayvancılıkla uğraşan katılımcının gün içerisindeki iş yükünün fazlalığından dolayı ilçenin merkeziyle olan iletişimlerinin azlığı ve sosyalleşme konusunda yaşamış oldukları sıkıntılar sebebi ile daha çekingen ve kendilerini ifade etmede zorluk yaşadıkları görülmüştür. Tarım alanının pazarcılık kısmında rol alan ve çarşıda da esnaf ya da işçi olarak çalışan kadınların ise tüm gün evde duran kadınlara oranla daha aktif ve kendilerini ifade etme konusunda daha rahat oldukları gözlenmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen araştırmanın verdiği genel sonuçların birbiri ile çelişkili olmaması ve tahmin edilen gerçeklere uygun bulunması varılan hükümleri doğrulamaktadır.

4. Sonuçlar

Toplumsal cinsiyet, cinsiyetin senaryolaşmış hali olarak tasnif edilmektedir. Kültürel olarak şekil verilen toplumsal cinsiyet olgusu, cinsiyet üzerinde anlamlar oluşturmaktadır. Kırsal alanlar toplumsal cinsiyetin ağırlık kazandığı topluluklardır. Toplumun istek ve normlarına öncelik verildiği bu topluluklarda kadınlık ve erkeklik algısı kesin çizgilerle belirlenmiştir. sosyalleşme süreci ile başlayan bu algı bireyin, toplumsal cinsiyet rollerini benimsenmesi sonucunda devam ettirmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine sahip olunmasında sosyalizasyon sürecinin önem taşıdığı bilinmektedir.

Geleneksel rollerin hâkim olduğu toplumlarda aile içi ve toplum içerisinde yer alan roller cinsiyet ayrımına dayanarak, kadının duygusal yönünden yola çıkılarak dirlik oluşturma, düzenleme, sahiplenme rolleri uygun görülürken, erkelerde ise daha araçsal, nesnel vurgular

yapılarak, otorite oluşturma, ekonomik etkinlik rolleri uygun görülmektedir. Bu rollerin bu şekilde toplum içerisinde cereyan etmesi kırsal toplum yapısı için oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Bu çalışma kapsamında ele alınan kadınların sosyalizasyon süreçlerini, örf adet, geleneklerin gündelik hayat içerisinde etkili olduğu kırsal toplum yapısı içerisinde de geçirmeleri, günümüz toplum yapısı içerisinde yer alan toplumsal cinsiyet rollerin içinde değişim yaşanıp yaşanmadığı noktasını gözlenmemiz açısından, kadınların kırsal kesimde doğup, büyümeleri ve hayatlarını burada devam ettirmeleri araştırma açısından olumlu katkısı olmaktadır.

Toplum içerisinde bireyler cinsiyet kavramın tezahür ederken, edinilen bilgilerin içeriğine kalıp yargılara yerleşir ve genellikle bu yargılar bireyin davranış ve düşünce şekillenmelerinde önemli etkilerde bulunur. Toplumun kadın ve erkek için beklediği toplumsal cinsiyet rolleri aynı zaman da toplumsal yapı içerisinde toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına da alt yapı oluşturmaktadır(Çelik,2008:20). Gelenekselliğin hakim olduğu kırsal toplum yapısı içerisinde yer alan bireyler geçmiş dönemlerden getirdikleri zihniyet olguları ile cinayet kalıp yargıları toplumsal cinsiyet rollerin geleneksel yaklaşım etrafında şekillenmesine olanak sağlamaktadır. Geleneksel yaklaşım toplumda kadınlara uygun gördüğü düşük statü neticesinde bu yapı içerisinde yaşayan kadının toplumda oynadıkları rollerin çoğunlukla fark edilememesine neden olmaktadır. Ataerkil yapılanma neticesinde de kadın rollerinin erkeklerden geri planda olması olağan kabul edilmesi de kadınların bu rolleri gerçekleştirirken pasif olmak istemesini de açıklar vaziyettedir.

Bu çalışmada toplumsal cinsiyet olgusu ve bu olgunun beraberinde getirdiği ataerkil yapısı içerisinde kırsaldaki kadının “kadınlık” olgusu üzerinden toplumsal cinsiyet rollerini ve bu rollerin çerçevenin etrafında sosyal yaşam algısı üzerinde durulmuştur. Geleneksel toplum yapısına hakim olan kırsal kesimde kadının toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkilerini ve benimseme durumlarının zamana göre değişim yaşanıp yaşanmadığı araştırma için oldukça önemli olmuştur.

Yapılan yarı yapılandırılmış mülakat yönteminde 18 adet soru bulunmaktadır. Çalışmaya katılan 30 kadının, demografik yapıları incelendiğinde görüşmeye katılan görüşmecilerin eğitim seviyeleri çoğunlukla ilkokul seviyesinde ve 4 kişinin okur yazarlığın olmadığı katılımcıların eğitim seviyesi düşüklüğü yine araştırma bulgularına göre tespit edilmiştir. 30 kadınla yapılan bu çalışmada en küçüğü 24, en büyüğü 72 olan katılımcıların yaş ortalaması 45 olarak hesaplanmıştır. Görüşme yapılan kadınların 3 tanesi 65 yaş üzeri olup geri kalan katılımcıların çoğunluğu orta yaşlarda ve ileri yaşlarda olması kadınların bugünkü düşüncelerini gençlik yılları ile kıyaslama yapıp cevap vermelerinin olasılığını güçlendirmiştir. Görüşmecilerin medeni durumlarına bakılacak olunursa; 30 katılımcıdan 25 ‘i yani kadınların tamamına yakını evlidir. Katılımcılardan 1’i boşanmış diğer 4 kişinin ise eşi vefat etmiştir. Kadınların tamamına yakının evli olması kültürel yapılar içerisinde evlilik algıları, aile ilişkileri ve bu ilişkilerdeki rollerini betimleme amacı neticesinde yapılan çalışma olumlu katkısı olmaktadır.

Araştırma grubunda kadınların evlilik yaş ortalaması 20 olması eskiye oranla kırsal toplum yapısı içinde evlilik yaşının yükseldiği görülmektedir. Kadınının doğurganlığı açısından erken

yaşta evlenmesi kırsal kesimlerde oldukça önemlidir. Çocuğun ücretsiz işi olarak tanımlanmasından yola çıkılarak kırsalda çok çocuk sahibi olma durumu kadınların evlilik yaşları düşürmektedir. Çalışma grubu içerisindeki kadınların evlilik yaşları birbirleri ile kuşak farkına bağlı olarak değişmektedir. Çalışma grubu içerisinde kadınların çalışma alanlarına göre ayrılan kategoriler incelendiğinde, en çok çocuk sayısı ortalamasının hayvancılık ve tarımla uğraşan grupta yer alması bu alanda aile yapılarında geleneksel rollere bağlı olarak çok çocuk olgusunun devam ettiği görülmektedir. Katılımcılar arasında yer alan, işçi olarak çalışan kadınların çocuk sahibi olma ortalamasının en düşük olduğu görülmektedir. Bu durumun geçim kaygısından kaynaklı olarak oluştuğu düşünülmektedir.

Kantarın 2000 yılında “Adana İl Merkezinde ve Kırsal Alanda Yaşayarak Tarımsal Faaliyetlerine Devam Eden Ailelerde Toplumsal Yapı ve Toplumsal Cinsiyet” adlı çalışmasında köylerde gerçekleştirdiği görüşmelerde evlilik kararı incelendiğinde yoğunluk olarak görücü usulü evliliklerin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Aile kararının görüşü usulü evlenme şeklinde hala etkili olduğu vurgusu yapılmıştır(Kantar,2000,s.114). Araştırma da aradan geçen süreye bağlı olarak 2021 tarihinde yapılan araştırmamız içerisinde yer alan evlilik şekillerinde katılımcıların verdikleri cevaplar doğrultusunda 30 kadın içerisinden 19’ u görücü usulü ile evlenme gerçekleştirdiği görülmektedir. Toplumsal değişmeye bağlı olarak değişen kırsal alanlarda geleneksel rollere bağlı kalınarak evlenme şekli üzerinde ortalama bir değişme yaşanmadığı görülmektedir. Bu araştırma doğrultusunda toplumsal cinsiyet rollerinin evlilik şekilleri üzerinde değişime uğramadığı betimlenmektedir.

Kırsal alanda çocuk çok önemli bir unsurdur. Gerek erkek için gerek ise kadın için çocuk sahibi olmak büyük anlam içermektedir. Çocuk sahibi olmanın bir statü ve toplum içerisinde itibar aldığı inancının yüksek olduğu ve özellikle de kırsal da yaşayan kadın için daha da önem arz ettiğini söylenebilmektedir. Çocuğa ücretsiz aile işçisi bakıldığı dolayısıyla çocuk sahibi olma kararı çiftlerden ziyade toplumun öngördüğü bir durum olarak karşılaşılmaktaydı. Günümüz toplum yapısı içerisinde tarımda yaşanan teknolojik değişiklikler kapsamında insan gücüne eskisine göre daha az ihtiyaç duyulmaya başlamaktadır. Katılımcıların çocuk sahibi olma konusu da çoğunluk olarak eşleri ile ortak karar verdikleri görüşü vurgulanmıştır. Kadın ve erkeklerin eskiye oranla çocuk sahibi olma konularında kendi iradelerinin olduğu görülmektedir. Değişen toplumsal yapının kırsaldaki etkisi göz önüne alınarak kadınların çocuk doğurma kararları çoğunluklu olarak kendi rızaları ekseninde gerçekleştiği de görülmektedir

Kırsal da bazı toplumların geçiş süresince olmasından kaynaklı olarak geleneksel görüşler ve yeni görüşler birbirine girmiş bir vaziyette de olabilir. Kültürün etkilediği düşüncelerin zihni eşik boyutunda oluşu günümüz koşullarında çocuklar üzerinden cinsiyet farklılığı durumuna eskiye oranla önem verilmediği düşünülmektedir. Verilen cevaplarda eski ile karşılaştırma yapılarak cinsiyetler arasında daha eşitlikçi politika izlenmesi gerektiği vurgusu yapıldığı gözlemlenmektedir.

Kadının ev içi rollerinde en önemli görevi annelik olduğu düşüncesinin hâkim olduğu toplumsal yapı içerisinde çalışan annenin çocukları ile ilgilenme olasılığının düşük olduğu kanısı, görüşme yapılan kadınlarda çoğunluk oluşturduğu görülmüştür. Çocuk yetiştirmenin daha çok annenin üzerinde olduğu algısı kadın çalışma hayatında olduğu zaman çocukları ihmal ettiği düşüncesini tetiklemektedir. Toplumsal olarak kadının çalışma hayatındaki konumu kocasının

düşünceleri ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Çalışan kadının ev içi rollerini aksattığı düşüncesi, toplumsal cinsiyet eksenli iş bölümünde kadının ev içi rollerini benimsemesi gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Çocuk sorumluluğunun kadın üzerinde olması durumu, kadına çocuğu ile ilgilenememe durumunun çalışma hayatından kaynaklı olduğu düşüncesini benimsetir. Sonuç olarak kadın annelik görevinin daha kutsal olduğu düşüncesine girerek çalışma hayatından kendisini uzaklaştırmaktadır.

Kırsaldaki kadınlar için boş zaman kavramı ev ya da tarımsal işler dışında kalan zamandır. Geleneksel roller içinde olan çocuk bakımı ve ev işleri boş zaman oluşmasında engelleyici etki oluşturmaktadır. Kırsal da çalışan kadınların boş zaman değerlendirme şekillerine bakıldığında boş zamanların değerlendirilmesinde ataerkil sistemin yüklediği toplumsal sorumluluklarının kadının serbest zamana katılımını kısıtladığı görülmüştür. Kırsalda kadınların boş vakitlerini değerlendirmesi yaparken ev içindeki işler ve çocuk bakımı görünmez emek olduğu için kadınlar yine bu vakitlerinde bu işleri yapmaya devam etmektedirler. Boş zaman algısının tam olarak oturmadığı kırsal kesimde kadınlar hoşlarına giden işleri yapmaktan ziyade yarım kalan ya da yapması gereken işleri yaparak geçirdikleri görülmektedir. Kendilerine ait ayıracakları zamanı evin diğer bireylerinde sorumlu olduğu ev işlerini yaparak geçirmeleri boş zaman değerlendirme olgusuna uymadığı düşünülmektedir

Değişmekte olan kırsal toplum yapısında kadınların toplumsal cinsiyet temelli kadınlık algılarının hala devam ettiği görülmektedir. Kırsal da kültürel yaşayışın yaygın olması, kadınların toplumun inşa ettiği kadınlık algısını benimsemesine ve cinsiyetleri ile özdeşlik kurmasına olanak sağlamıştır. Sosyalizasyon süreçlerinde inşa edilen kadınlık erkeklik algısı sosyal ajanlar ile bireye aktarılmaktadır. Hayatı boyunca bu rollere uygun davranış kalıpları geliştiren birey bir süre sonra davranışları normalleştirip kabullenmektedir. Yapının devam etmesini isteyen birey ise bunu gelecek nesillere aktarır bu aktarımın en önemli temsilcisi kadındır. Kadın annelik rolü ile toplumsal normları gelecek nesillere aktarmaktadır

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

Bingöl, Orhan “Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık” Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi** 16 (Özel Sayı I): 108-114, 2014

Özaydınlık, Kevser, “Toplumsal Cinsiyet Temelinde Türkiye’de Kadın ve Eğitimi” **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, Sayı: 33, 2014

Özçatal, Ö., Elif, “Ataerkillik Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, 2011, s.21-39

Ecevit, Yıldız, **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç, Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, Edt: Ecevit, Yıldız, Karkıner, Nadide, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, 2011

Elmas, Nazım, **Kadın ve Aile Hayatı**, Pegem Akademi, Ankara, 2017

Tezcan, Mahmut, **Sosyolojik Yönden Köy (Tanımı ve Özellikleri)** Anme İderesi Dergisi, 3(3), ty, s.s.151-182

Sezen, Lütfi, “Türkiye’de Evlenme Biçimleri” **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:27, 2005

Çakır, Hülya, **Yozgat Kırsalında Yaşayan Üç Kuşak Kadının Toplumsal Cinsiyet Rollerindeki Değişim**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016

Dingeç, Emine, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları” **History Studies** Sayı 2/1 2010 s.s 10-30

Erkal, Mustafa, **Sosyoloji (Toplum Bilim)**, DER Yayınları, İstanbul, 2016

Eken, Hurigül, “Toplumsal Cinsiyet Olgusu Temelinde Mesleğe İlişkin Rol ile Aile İçi Rol Etkileşimi: Türk Silahlı Kuvvetlerindeki Kadın Subayları” **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006

Kaya, Neslihan, “Kırsal ve Kentsel Alanda Yaşayan Evli Kadınların Evlilik Uyumu, Evlilik Doyumu ve İlişkilerde Mutluluk Düzeyleri Karşılaştırması ve İncelemesi” **Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, 2017

Kandiyoti, Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar, “Kimlik ve Toplumsal Dönüşümler”**, Metis Yayınları, 2013, İstanbul

AMARTYA SEN'İN YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI PERSPEKTİFİNDEN YAŞLI YOKSULLUĞU

Melis ERDENER ¹

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Eldivan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 0000-0002-5860-5753

ÖZET

Yoksulluk, dünyadaki pek çok toplumda karşılaşılabilen, bireyleri psikolojik ve sosyal olarak da etkileyen toplumsal bir sorundur. Yoksulluk pek çok yoksunluğu da beraberinde getirmektedir. Yoksulluk sorunu elde edilen kazanç ve yapılan harcamalar gibi sadece maddi göstergelerle değerlendirilmemelidir, aynı zamanda bireylerin eğitim, sağlık gibi temel hizmetlere erişiminin, toplumdaki kaynaklardan ne ölçüde yararlanabildiklerinin de ele alınması gerekir. Bu nedenle yapabilirlik yaklaşımının yoksulluğa getirdiği bakış açısı önem kazanmaktadır. Yapabilirlik yaklaşımı Amartya Sen tarafından geliştirilmiş hümanist bir yaklaşımdır. Amartya Sen'e göre eşitsizlikler kaynakların yetersizliğinden değil işlevsizliğinden kaynaklanmaktadır, bu yaklaşımda kapasite ve kapasitenin artırılmasına vurgu vardır. Bireyler yoksulluk, eşitsizlik gibi durumlardan kaçınmamaktadırlar. Yapabilirlik yaklaşımı kapasite, kalkınma, insani gelişme, eşitlik gibi konulara vurgu yapar bu nedenle yoksulluğun değerlendirilmesi için de bir çerçeve sunar. Bu yaklaşıma göre yoksulluğun ortadan kaldırılabilmesi için bireylerin "yapabilirliklerinin" artırılması gerekir. Yapabilirlik bir şeyleri yapabilme kapasitesi ve özgürlüğüyle ilişkilidir. Engelli, kadın, çocuk, yaşlı, mülteci gibi çeşitli dezavantajları olan bireyler çoğunlukla yoksulluktan daha fazla etkilenmektedir. Yaşlı bireylerin yaşlılık sürecinde çoklu gerilemeler yaşamaları ve toplumun yaşlı bireylerden elini çekmesi nedeniyle yapabilirlikleri azalmaktadır. Bu nedenle yaşlı bireylerin refahının ve yaşam koşullarının değerlendirilmesi noktasında yapabilirlik yaklaşımı önemli bir yere sahiptir. TÜİK'in verilerine göre 2015 yılında 65 yaş ve üzeri nüfusun %8,2 olduğu, 2020 yılında ise bu oranın %9,5'e çıktığı bilinmektedir. Giderek artan yaşlı nüfus bakım ve sağlık hizmetlerine erişim, toplumsal kaynaklara erişim, istihdam, eğitim gibi pek çok alanda sorun yaşamaktadır. Engelli yaşlılar, kadın yaşlılar, mülteci yaşlılar gibi grupların ise bu sorunları daha fazla yaşadığı bilinmektedir. Yaşlılara yönelik hizmetlerin ve sosyal politikaların sınırlı olması bu sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle yaşlı yoksulluğu Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımıyla yakından ilişkilidir. Bu doğrultuda bu çalışmada; yoksulluk, yaşlılık, yaşlı yoksulluğu ve Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı genel hatlarıyla ele alınacaktır. Yaşlı yoksulluğuna ilişkin yapılmış araştırmaların bulguları yapabilirlik yaklaşımı temelinde değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Yaşlılık, Yoksulluk, Yaşlı yoksulluğu, Yapabilirlik yaklaşımı

1. GİRİŞ

Yoksulluk küresel bir sorundur. Yoksulluk dünyanın en gelişmiş ülkelerinde bile karşılaşılabilen, tamamen ortadan kaldırılması pek de mümkün olmayan toplumsal bir olgudur. Yoksulluk sosyal adalet kavramıyla yakından ilişkilidir. Sosyal adalet toplumda herkesin

hizmetlerden ihtiyacı olduğu kadar yararlanmasıyla açıklanmaktadır ancak günümüzde hakim olan neoliberal politikaların ve küreselleşmenin etkisiyle sosyal adaletsizlikler ve hak ihlalleri artmakta, buna bağlı olarak da yoksulluk artmaktadır. Günümüzde takip edilen politikalar zenginlerin daha zengin, yoksulların ise daha yoksul hale gelmesine sebep olmaktadır, yani toplumdaki bireyler arasındaki gelir dağılımının dengesi bozulmaktadır. Toplumun nasıl bir refah devleti modeline sahip olduğu, benimsenen politikalar yoksulluğu ve gelişmişliği etkilemektedir. Yoksulluktan toplumdaki dezavantajlı bireyler daha fazla etkilenmektedirler, bu gruplardan biri de yaşlılardır. Yaşlılıkta gelirin azalması yoksulluk için bir belirleyicidir ancak toplumun yaşlıdan elini çekmesi sonucu yaşlının izole olması da haklarını kullanmasının ve hizmetlere erişmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Amartya Sen yoksulluğa getirdiği insancıl bakış açısı nedeniyle toplumdan dışlanan grupların yoksulluk durumunun ele alınmasında kullanılabilir bir teorik çerçeve sunmaktadır. Amartya Sen'in Yapabilirlik Yaklaşımı perspektifinden kadın yoksulluğunun, psikiyatri hastalarının yoksulluğunun ve engelli yoksulluğunun ele alındığı bilinmektedir ancak yaşlı yoksulluğunu ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmada yaşlı yoksulluğu konusu Yapabilirlik Yaklaşımı temelinde ele alınmış ve Türkiye'deki güncel araştırma bulguları doğrultusunda bir değerlendirme yapılmıştır.

2. YOKSULLUK

Yoksulluk bireysel değil makro düzeyde çalışmalar yapmayı gerektiren, en gelişmiş ülkelerde bile görülebilen küresel bir sorundur. Yoksul; en temel ifadeyle yeteri kadar parası olmayan, rahat bir şekilde yaşamak için yeterli olanağı olmayan bireyler olarak tanımlanabilir. Yoksulluk ise beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel hizmetlere erişememe durumunu ifade etmektedir. Yoksulluğa ilişkin farklı tanımlar vardır. Bunlardan biri; elde edilen toplam kazancın yaşamın devamı için gerekli olan beslenme, giyecek, sağlık ihtiyaçları gibi temel hizmetlere asgari düzeyde bile erişmeye yetmemesi olarak tanımlanmaktadır. İnsani yoksulluk kavramı ise insani yaşam standartlarına uygun bir yaşam için maddi imkanların yanı sıra sosyal ve kültürel birtakım olanaklara sahip olmanın gerekliliğine de vurgu yapmaktadır (UNDP, 1997; Field, 1983; Sam, 2008). Literatüre bakıldığında geçmişten günümüze yoksulluğun sürekli maddi göstergelerle ifade edildiği görülmektedir ancak artık yoksulluk sadece maddi olarak tanımlanmamakta, yaşam doyumu, yaşam kalitesi gibi kavramlarla da birlikte değerlendirilmektedir. Amartya Sen'in yapabilirlik yaklaşımı yoksulluğa bakış açısını değiştirmiştir ve bu bakış açısının değişmesinden sonra insani yoksulluk kavramı ortaya çıkmıştır.

Yoksulluk mutlak yoksulluk ve göreceli yoksulluk olarak ikiye ayrılabilir. Mutlak yoksulluk asgari refah düzeyinin altında olma durumunu ifade etmektedir. Burada açlık sınırı, yoksulluk sınırı gibi belli sınırların altında olma veya olmama durumuna göre değerlendirme yapılır. Göreceli yoksulluk ise toplumun genel refah düzeyinin altında olmayı ifade eder. Burada bireyin kendini başkalarıyla kıyaslaması ve yoksulluk durumunu buna göre değerlendirmesi söz konusudur. Buna göre yoksul bireyler toplumun genel gelir ve harcama düzeyinin altında kalmaktadırlar. Bu tanımlarda yoksulluğun daha çok maddi boyutuna odaklanılmaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki yoksulluk sadece parasal değerlere bakılarak değerlendirilemez. Aynı zamanda bireylerin toplumdaki hizmetlere ve kaynaklara erişebilme

durumu, haklarını kullanabilme ve bunlardan haberdar olma durumu, eğitim alabilme, sağlık kontrollerini yaptırabilme, toplumsal katılım gibi konular da yoksulluk için belirleyicidir. Bu noktada yoksullukla ilgili değinilmesi gereken başka bir konu da sosyal dışlanmadır. Sosyal dışlanma 1970'lerde daha çok zihinsel engelliler, madde bağımlıları gibi gruplar için kullanılıyordu ancak 1970'lerden sonra küreselleşme ile birlikte toplumlarda ekonomik ve sosyal değişimler, aile yapısında değişimler meydana gelmiştir ve böylece daha fazla grup sosyal dışlanma riski ile karşı karşıya kalmıştır (Littlewood, 1999; Sapancalı, 2005). Yoksulluk toplumsal katılımı da içerisine alan bir olgu olduğu için çeşitli özelliklerinden dolayı sosyal dışlanma riski olan bireylerin yoksul olma ihtimali daha yüksektir. Bu nedenle engelliler, çocuklar, kadınlar, mülteciler, yaşlılar, kronik hastalar yoksulluk açısından daha fazla risk altındadır denilebilir. Yoksulluk yoksulluklarla birlikte ele alınması gereken bir konudur. Bu noktada dezavantajlı gruplardan biri olan yaşlıların da yoksulluk bağlamında ele alınması gerekmektedir.

3. YAŞLILIK VE YAŞLI YOKSULLUĞU

Dünya Sağlık Örgütü'nün tanımına göre 65 yaş ve üzerindeki bireyler "yaşlı" olarak ifade edilmektedir. Yaşlılık yaşam döngüsünün son evresi olarak ifade edilen ve kaçınılmaz bir dönemdir. Sağlık ve teknoloji alanlarındaki gelişmeler nedeniyle insan ömrü giderek uzamaktadır. Günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çocuk nüfus oranı ve doğum oranları azalırken yaşlı nüfus giderek artmaktadır. Batı ülkelerinde doğum oranları son 50 yıldır, Türkiye'de ise yaklaşık son 25 yıldır azalmaktadır. Avrupa ülkelerinde bugün yaşlı nüfus ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte %20 civarındadır. Türkiye'de ise 65 yaş ve üzerindeki nüfus %10'u geçmiş durumdadır. 2030'lu yıllara geldiğimizde ise Türkiye'de yaşlı nüfusun %20'lere geleceği öngörülmektedir. Bütün bu gelişmeler doğrultusunda yaşlı nüfusun giderek arttığı ve yaşlı bireylerin sorunlarının çeşitlendiği söylenebilir (Aydın ve Güloğlu, 2021). Artan yaşlı nüfusun değişen yaşam koşullarıyla birlikte sorunları da farklılaşmaktadır. Sağlık, bakım, konut, gelir, istihdam, eğitim ve danışmanlık gereksinimi yaşlılıkla ilgili sorun alanlarından bazılarıdır. Bu sorunların ortadan kaldırılabilmesi noktasında yaşlılara yönelik sosyal politikaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Yaşlıların karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de yoksulluktur. Yaşlılıkta yoksulluğun ortaya çıkmasına sebep olan birçok faktör vardır bunlar; yalnızlık, gelirin azalması, fonksiyonların gerilemesi, ayrımcılık ve buna bağlı olarak toplumdan soyutlanma, istihdam sorunları, sosyal güvenlik sorunları olarak ifade edilebilir. Yaşlılık dönemi çoklu kayıpların yaşandığı bir dönemdir, yaşlılıkta bireyler psikolojik, fiziksel, sosyal birçok gerileme yaşarlar. Emeklilik ile birlikte bireyler gelirlerinin bir kısmını ve statülerini kaybederler. Sosyal izolasyon artar, eş kaybı ile birlikte yalnızlık derinleşir, daha az çalışmaya ve üretmeye başlarlar. Sağlık problemleri de artmaya başladığında bireylerin ekonomik problemleri ve yoksulluğu artmaktadır (Beyaztaş ve ark., 2012). Yaşlı yoksulluğunun da sadece gelire ya da maddi göstergelerle değerlendirilmesi doğru değildir. Yaşlı yoksulluğunun da hizmetlere ve haklara erişememe ya da bunlardan haberdar olmama, nasıl yararlanacağını bilememe gibi birçok yoksullukla birlikte ele alınması gerekmektedir. Yaşlılar gerilemeleri nedeniyle kırılgan bir gruptur ve yaşlı bireyler yoksulluk açısından risk altındadırlar. Yaşlılar homojen bir grup

değildir; mülteci yaşlılar, engelli yaşlılar, kadın yaşlılar, farklı cinsel yönelime sahip yaşlılar gibi grupların yoksulluk açısından daha dezavantajlı durumda oldukları söylenebilir.

4. AMARTYA SEN'İN YAPABİLİRLİK YAKLAŞIMI

Literatürde Kapasite Yaklaşımı olarak da ifade edilen “Yapabilirlik Yaklaşımı” Hintli bir bilim insanı olan Amartya Sen tarafından ortaya atılmıştır. Yaklaşımın hümanist bir bakış açısı vardır. Amartya Sen “Eşitlik nedir?” sorusuyla ilgilenmiştir. Sen’e göre eşitsizlikler sadece toplumdaki kaynakların yeterli olmamasından değil, daha çok işlevsiz olmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Toplumda kullanıma sunulmuş olan pek çok kaynak olabilir ancak bireylerin ne ölçüde bu kaynaklardan yararlanabildiğinin ve imkanlardan yararlanma noktasında gerçekten ne kadar özgür olduklarının üzerinde durulması gerekmektedir. Sen’in yaklaşımına göre “kapasite düzeyi” temel değerlendirme ölçütüdür ve asıl amaç kapasiteyi arttırmaktır (Sen, 2003; Sen, 2004; Sen, 2009; Sen, 2010; Külahoğlu, 2018).

Amartya Sen’in bu yaklaşımı kalkınma, insani gelişme ve yoksulluk konularındaki problemlere çözüm üreten bir teori değil, çözüm üretme sürecinde bir bakış açısı sunan bir teoridir. İnsani Gelişme kavramı doğrultusunda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından İnsani Gelişme Endeksi Raporları oluşturulmaya başlanmıştır. İnsani gelişme bir toplumdaki yoksul sayısını ya da yoksul oranını ortaya koymaktan ziyade yoksullukla mücadele sürecinde bir ülkenin aldığı yolu, yoksulluğun önlenmesine yönelik politikaların somut etkilerini ortaya koyma imkanı sağlamaktadır (UNDP, 1997; Sam, 2008). İnsani gelişme ve insani yoksulluk kavramları Amartya Sen’in Yapabilirlik Yaklaşımı’na dayanmaktadır. Yapabilirlik yaklaşımı insani gelişmeye ve yoksulluğa yeni bir bakış açısı sağlamıştır. Yapabilirlik yaklaşımında insanların yapabilirliklerine yani kapasitelerine vurgu vardır. Burada sadece gelir, harcama ya da temel ihtiyaçların karşılanması değil bireylerin doyumu, mutluluğu, imkanlara erişebilmesi önemli hale gelmektedir bu nedenle yoksulluk olgusuna bilinenden farklı bir perspektiften bakar. Bu bakış açısı sosyal politikalar geliştirilirken de farklı bir bakış açısı sağlar (Sen, 2004; Sen, 2005; UNDP, 1997; Sam, 2008). Bireyin özgürlüğüne yapılan vurgu burada önemlidir. Buna göre yoksulluğu anlamak için insanların ne kadar kazandığına değil, kazandıklarıyla ne yapıp ne yapamadıklarına odaklanmak gerekmektedir.

Yapabilirlik yaklaşımına göre insani gelişme bir bireyin işlevlerinin ve kapasitesinin genişlemesi olarak ifade edilmektedir. Yeterli beslenebilme, kendine saygı, hastalıklardan kaçınma, toplumsal yaşama katılabilme işlevlere örnek verilebilir. Kapasite ise bu işlevleri yerine getirebilmek için sahip olunması gereken özgürlüğü ifade etmektedir (Sen, 2004; Sam, 2008). Örneğin parası olduğu halde o gün okula otobüsle değil de yürüyerek gitmeyi tercih eden öğrenci ile otobüse binecek parası olmadığı için okula yürüyerek giden öğrenci aynı yapabilirliğe sahip değildir. Her iki öğrenci de yürüyerek aynı kazanımı elde eder yani aynı işlevlere sahiptirler ancak aynı kapasite ve özgürlüğe sahip değildirler. Gelir durumu yoksulluğu değerlendirmek için tek başına yeterli değildir ancak yapabilirliğin yani özgürlüklerin artması için de gereklidir. Eğitim, sağlık gibi hizmetlerden daha fazla yararlanabilme, toplumsal hayata katılımın artması gelir düzeyinin artmasıyla doğrudan ilişkilidir. Yani Amartya Sen’in yaklaşımına göre gelir durumu yoksulluk için tek bir belirleyici değildir ama yoksulluğun ortaya çıkmasında da güçlü bir ön koşuldur (Sen, 1999). Bunun yanı

sıra yaş (örneğin çok yaşlı olmak), toplumsal cinsiyet rolleri (annelik ya da kadının geleneksel rolleri), yerleşim yeri (kurak bölge, uzak bölge, kentlerde şiddet vakalarının olduğu bölgeler vb.), epidemiyolojik atmosfer (salgın veya belli hastalıkların olduğu bölgeler), kazalar, hastalıklar gibi faktörler de yapabilirliği etkilemektedir. Bu faktörler gelirin yapabilirliğe dönüştürülmesini de güçleştirir (Sen, 2000). Yoksulluğun bireylerin istenmeyen durumlardan kaçabilmek için sahip oldukları olanaklarla ve kapasiteleriyle ilişkili olduğunu atlamamak gerekir. Yoksul bireylerin yaş, cinsiyet, engellilik, eğitim seviyesi, hastalık gibi farklı özelliklerinin ve bunların yoksulluğu nasıl etkilediğinin fark edilmesi ve bu doğrultuda yoksulluğun önlenmesine yönelik çalışmalar yapılması gerektiği unutulmamalıdır. Sen'in bu yaklaşımı yoksulluğu insan hakları bağlamında ele alabilmeyi sağlamıştır (Buz ve Aygüler, 2017).

Bunların yanı sıra yapabilirlik yaklaşımında ifade edilen “kapasite”yi ölçmenin belli bir aracının olmaması yaklaşımın eleştirilen bir yönüdür. Ayrıca neye göre ve kime göre bir yapabilirlikten bahsettiğimiz de önemlidir. Bu nedenle yapabilirlik yaklaşımı sorunlara çözüm üreten değil; yoksulluk, eşitsizlik gibi konulara alternatif bakış açıları üreten bir yaklaşımdır. Dolayısıyla yoksulluk sorunu tek başına gelirlerin arttırılmasıyla çözülemez, yoksulluğu ortadan kaldırmak için bireylerin yapabilirliklerinin arttırılması gerekmektedir.

5. YAŞLI YOKSULLUĞUNA İLİŞKİN BAZI ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde yaşlı yoksulluğunu yapabilirlik yaklaşımı perspektifinden inceleyebilmek için Türkiye’de yakın dönemde yaşlılarla yapılmış bazı araştırmaların bulgularına yer verilmiştir;

Hazer ve Ateşoğlu (2019) Ankara ilinde yaptıkları çalışmalarında yaşlı bireylerin sağlık okuryazarlığını ve başarılı yaşlanma durumlarını incelemişlerdir. Buna göre; eğitim seviyesi ilköğretim mezunu ya da daha düşük seviyede olan yaşlılar %35,5’lik bir oranı, ortaokul mezunları ise %20,4’lük bir oranı oluşturmaktadır, yani ilköğretim mezunu ya da okuryazar olmayan kesim yarıdan fazlayı oluşturmaktadır. Üniversite mezunu kesim ise %22,4’lük oranı oluşturmaktadır. Farklı araştırmalarda yaşlıların eğitim seviyesi benzer şekilde çıkmıştır. Yaşlı bireylerin yaklaşık yarısının sadece okuryazarlık seviyesinde ya da ilköğretim seviyesinde eğitime sahip olduğu (Tel ve ark., 2020; Gökçe Eskin ve ark., 2020; Kütmeç Yılmaz, 2020) bulunmuştur. Üniversite ve üzeri eğitim seviyesinde olan yaşlıların oranı oldukça azdır. Yaşlıların çalışma durumlarına bakıldığında ise %79,6’sının emekli olduğu görülmüştür. Tam gün ya da yarım gün çalışanların oranı ise %8,8’i oluşturmaktadır. Algılanan gelir düzeyi çoğunlukla (%62,9) orta düzeydedir; algılanan sağlık durumunun ise genel olarak “iyi”(%77,5) seviyede olduğu görülmektedir. Farklı araştırmalarda gelir durumuna ilişkin de benzer bulgular vardır. Yaşlılar gelir durumlarını çoğunlukla orta seviyede ya “gelir gidere denk” olarak değerlendirmişlerdir. Bireylerin yaklaşık %53’ünün sorunlu-sınırlı sağlık okuryazarı olduğu bulunmuştur, bunda genel eğitim seviyesi de etkilidir (Hazer ve Ateşoğlu, 2019).

Bir başka araştırmada yaşlıların beslenme durumu araştırılmıştır ve bireylerin yarıya yakınının beslenme risk düzeyinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Bunda yaşanan bölgenin, sosyoekonomik düzeyin ve yerleşim yerinin önemli etkisinin olduğu ifade edilmiştir (Kıray Vural ve ark., 2018).

Tel ve arkadaşları (2020)'nin 545 yaşlıyla yaptıkları araştırmada bireylerin yaşam doyumları ve yalnızlık durumları incelenmiştir. Buna göre yakın akrabasıyla yaşayan bireylerin yaşam doyumları daha yüksek çıkmıştır. Yaşlılıkta bireylerin sosyal çevreleri sınırlanmaktadır ancak bu araştırmanın bulguları yaşlılar için sosyal destek sistemlerinin önemini ortaya koymaktadır. Gökçe Eskin ve arkadaşları (2020) ise 75 yaş ve üzerindeki bireylerin yaşam koşulları ve sağlık durumları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Buna çalışmada; yalnız yaşayan yaşlıların, eğitim durumu ilköğretim ya da daha düşük seviyede olanların, bakımı başkası tarafından gerçekleştirilenlerin, hanede engelli bireyi olanların, dışarıdan yardım almayanların, evden dışarı çıkmayanların yarı bağımlılık oranları daha yüksek çıkmıştır.

Sevil ve Şimşek (2019) ise araştırmalarında Eskişehir'de yaşayan yaşlıların boş zaman aktivitelerine katılımını ve tatmin düzeylerini incelemişlerdir. Buna göre yaş arttıkça boş zaman aktivitelerine katılım ve tatmin düzeyinin düştüğü; gelir ve eğitim seviyesi arttıkça boş zaman aktivitelerine katılım ve tatmin düzeyinin arttığı bulunmuştur. Yaşlılıkta boş zamanın nasıl değerlendirildiği önem kazanmaktadır, bu boş zamanda bireyin neleri yapıp neleri yapamadığının da yine yapabilirlik yaklaşımı temelinde düşünülmesi gerekmektedir. Bir başka araştırmada ise bireylerin yaşam doyumları orta düzeyde bulunmuştur. Yerinde yaşlanma ve başarılı yaşlanma arttıkça yaşam doyumunun da arttığı ortaya koyulmuştur. Burada da başarılı yaşlanmayı olumlu etkileyen faktörlerin neler olduğunun öğrenilmesi ve geliştirilmesi yaşlıların olumsuz durumlardan kaçınmalarını yani yapabilirliklerinin gelişmesini sağlayacaktır (Kütmeç Yılmaz, 2020).

Manisa'da yaşlıların sağlık hizmetlerini kullanma durumlarının incelendiği bir araştırmada ise yaşlıların yaklaşık %27'sinin karşılanmayan sağlık gereksinimi olduğu ve genellikle (yaklaşık %42) sağlık sorunlarında aile sağlığı merkezini kullandıkları bulunmuştur (Özpınar, 2020).

6. SONUÇ

Yaşlı bireyler için eğitim, sağlık, istihdam gibi hizmetlerin yeteri kadar sunulmaması, sosyal hayata katılımlarının yeteri kadar teşvik edilememesi yaşlı bireylerin yapabilirliklerinin yani kapasitelerinin düşük olduğunu düşündürmektedir. Bireylerin eğitim seviyelerinin genel olarak düşük olması aslında geçmişten gelen bir kapasite kısıtlılığını da göstermektedir. Bireyler geçmişteki yoksunlukları nedeniyle bugün yoksul durumda olmaktadır. Sağlık hizmetlerinin özellikle kırsaldaki yaşlılar için ulaşılabilir olmaması, yaşlılara yönelik eğitim, danışmanlık ve istihdam hizmetlerinin olmaması, hizmet ve politikalar oluşturulurken onların fikrinin alınmaması bireylerin yapabilirliklerini kısıtlamaktadır. Yaşlı yoksulluğunun önlenmesi için yaşlı bireyler yaşlılarla ilgili karar alma süreçlerine dahil edilmelidir. Bireylerin yaşamları ve çevreleri üzerindeki kontrolü arttıracak çalışmalar yapılmalıdır. Yaşlı yoksulluğu bireysel gerileme ve kayıpların yanı sıra toplumun yaşlıdan elini çekmesi ve onu dışlamasıyla da birlikte gelişen bir durumdur. Bu nedenle yaşlı yoksulluğunu etkileyen faktörlerin farkında olunmalı, yaşlılara yönelik politikalar geliştirilirken yapabilirlik konusu dikkate alınmalı ve yaşlıların toplumsal yaşama katılımını artırıcı çalışmalara önem verilmelidir.

KAYNAKLAR

Aydın, K. & Güloğlu, T. (2011), Türkiye’de Nispi Yoksulluğun Sosyo-ekonomik Analizi, Sosyal Siyaset Konferansları, İstanbul Üniversitesi, 60, 1, 92, 2011.

Beyaztaş, F.Y., Kurt, G. & Bolayır, E. Life satisfaction level of elderly people: a field study in Sivas, Türkiye, Journal of the Pakistan Medical Association, 60, 3, 221-225, 2012.

Buz, S. & Aygüler, E. Amartya Sen’in Kapasite - Yapabilirlik Yaklaşımı Bağlamında Türkiye’de Yoksulluk Durumu. International Journal of Academic Value Studies, 3, 15 , 177-189, 2017.

Field, F. *The Minimum Wage*, Policy Studies Institute, London, 1983.

Gökçe Eskin, S. ve ark. 75 yaş ve üzeri yaşlıların yaşam koşulları ve sağlık durumları. Halk Sağlığı Hemşireliği Dergisi, 2, 3, 168-183, 2020.

Hazer, O. ve Ateşoğlu, L. *Yaşlılarda sağlık okuryazarlığının başarılı yaşlanma üzerine etkisi: Ankara ili örneği*. Geriatri ve Gerontolojiye Disiplinlerarası Yaklaşım. Ankara / Türkiye Klinikleri, 48-56, 2019.

Kıray Vural, B., Zencir, G. ve İnci, F.H. Üç farklı yerleşim alanında yaşlıların beslenme durumunun incelenmesi. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi, 3, 2, 1-7, 2018.

Külahoğlu, Ş. Eğitimde eşitlik politikalarının Amartya Sen’in kapasite yaklaşımı açısından analizi. Kastamonu Education Journal, 26, 4, 1187-1194, 2018.

Kütmeç Yılmaz, C. Yaşlı bireylerde yerinde yaşlanma ile başarılı yaşlanma ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin belirlenmesi. Sağlık ve Toplum, 20, 3, 38-48, 2020.

Littlewood, P. *Social Exclusion in Europe: Problems and Paradigms*, Aldershor / Ashgate, 1999.

Özpinar, S. Manisa Kent Merkezinde 65 Yaş ve Üzeri Nüfusun Sağlık Hizmetlerini Kullanma Durumu, Sağlık ve Toplum, 20,1, 2020.

Sam, N. Yoksulluğa Bir Yaklaşım Biçimi: Kapasite Yaklaşımı, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 27, 1, 59-70, 2008.

Sapancalı, G. Avrupa Birliği’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri, Çalışma ve Toplum, 3, 51-70, 2005.

Sen, A. *Development as freedom*. New York / Borzoi Books Inc, 2000.

Sen, A. Evrensel Bir Değer Olarak Demokrasi, Liberal Düşünce, 32, 5-16, 2003.

Sen, A. Human Rights and Capabilities. Journal of Human Development and Capabilities, 6, 2, 151-166, 2005.

Sen, A. *Kimlik ve şiddet: Kader Yanılsaması*. Optimist / İstanbul, 2010.

Sen, A. *L'idée de justice*, Flammarion / Paris, 2009.

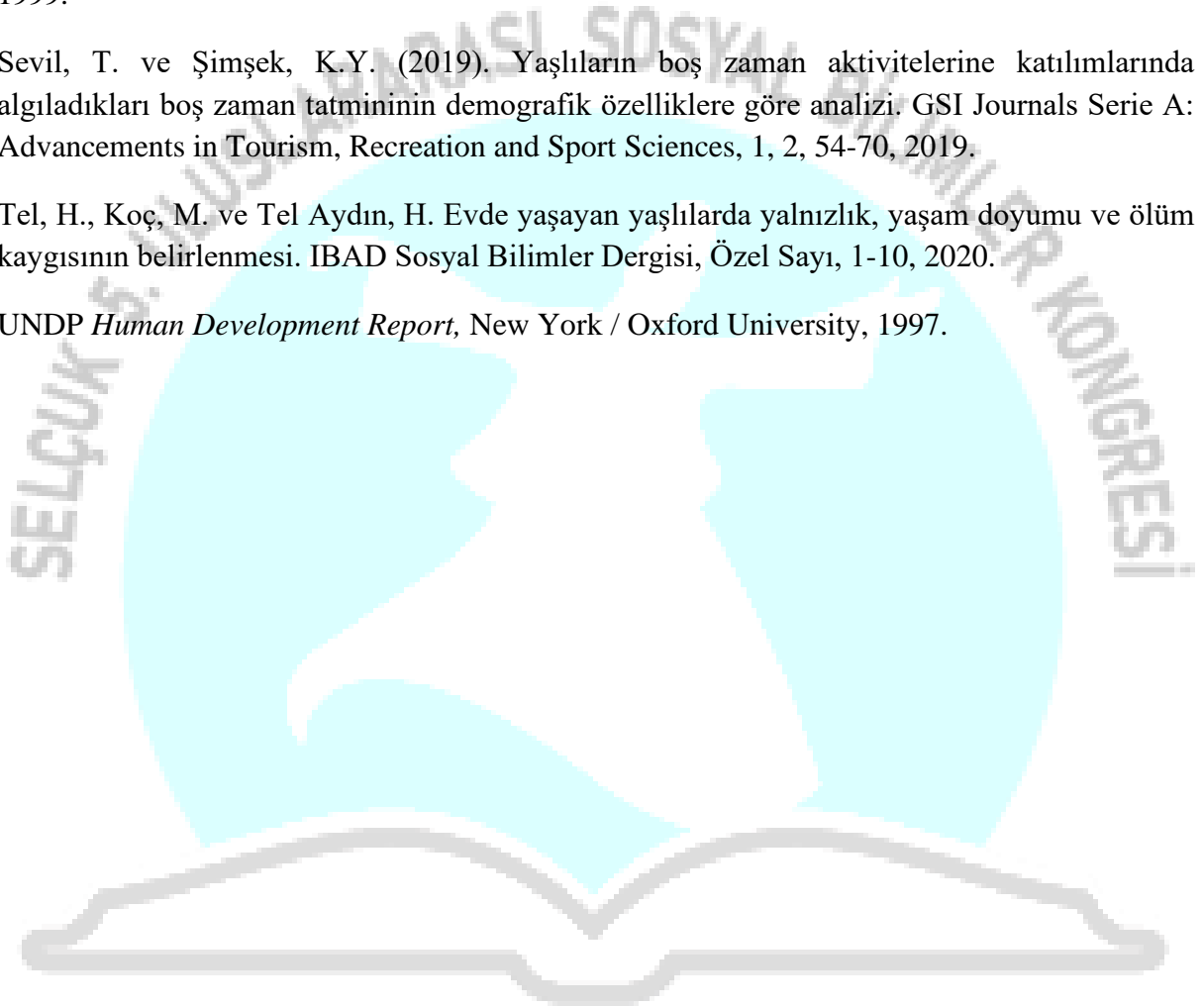
Sen, A. *Özgürlükle kalkınma*. Development as Freedom. Knopf Press. / New York, 2004.

Sen, A. The Possibility of Social Choice. American Economic Association, 89, 3, 349-378, 1999.

Sevil, T. ve Şimşek, K.Y. (2019). Yaşlıların boş zaman aktivitelerine katılımlarında algıladıkları boş zaman tatmininin demografik özelliklere göre analizi. GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sport Sciences, 1, 2, 54-70, 2019.

Tel, H., Koç, M. ve Tel Aydın, H. Evde yaşayan yaşlılarda yalnızlık, yaşam doyumu ve ölüm kaygısının belirlenmesi. IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı, 1-10, 2020.

UNDP *Human Development Report*, New York / Oxford University, 1997.

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

KRONİK HASTALIKLARDA VAROLUŞÇU PSİKOLOJİ VE PSİKOTERAPİ

Melis ERDENER¹

¹ Çankırı Karatekin Üniversitesi, Eldivan Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, 0000-0002-5860-5753

ÖZET

Kronik hastalıklar tüm dünyada giderek artmakta ve çeşitlenmektedir. Artan bu hastalıklar ölümlerin ve sakatlıkların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Dünyadaki 57 milyon ölümden 41 milyonunun kronik hastalıklar nedeniyle olduğu bilinmektedir. TÜİK'in verilerine göre 2019 yılındaki ölümlerde dolaşım sistemi hastalıklarının birini sırada (%36,8), tümörlerin ikinci sırada (%18,4), solunum sistemi hastalıklarının ise üçüncü sırada (%12,9)'dır. Kronik hastalıklara solunum yolu hastalıkları, diyabet, sindirim sistemi hastalıkları, romatolojik hastalıklar, obezite, kronik ağrılar, kanser, kalp hastalıkları, bazı psikiyatrik hastalıklar örnek verilebilir. Kronik hastalıklar bireylerde sadece tıbbi değil psikososyal sorunlara da sebep olur. Kronik hastalığa sahip bireyler geleceğe yönelik belirsizlik, fiziksel görünümle ilgili kaygılar, alınan tedavinin işe yaraması ve iyileşme konusunda umutsuzluk, hastalığın tekrarlamasından korkma, bakıma muhtaç hale gelmekten korkma, ölüm korkusu, depresyon, benlik saygısında azalma, iştah değişiklikleri, cinsel sorunlar, akademik başarıda düşüş, işsizlik, aile içi rolleri yerine getirememeye gibi durumlar yaşayabilmektedirler. Kronik bir hastalık tanısı konulduğunda bireyler bu durumu korkutucu olarak algılayabilirler ve kendi ölümlülüklerinin farkına varırlar. Bu farkındalık bireylerin varoluşsal bir sorgulama içerisine girmelerine sebep olur. Bu sorgulamayla birey bu hastalığın hayatını nasıl etkileyeceğini, hayatın anlamını, değerlerini, rutinlerini, yaşam tarzını gözden geçirir. Hastalıkla birlikte bireyin var olan rutinleri önemini yitirdiği için birey bunları yeniden gözden geçirme ihtiyacı hisseder. Bireyin bu anlamlandırma sürecinde verdiği tepkiler hastalığa uyumunu ve baş etmesini etkiler. Bireyin ölümlülüğünün farkına varması ölüm kaygısı gibi birtakım kaygıları da beraberinde getirir. Bu kaygıların ve varoluşsal sorgulamanın bireyde yarattığı etki oldukça önemlidir. Varoluşçu psikolojinin ele aldığı ölüm, hayat, hayatın anlamı gibi kavramlar kronik hastalığa sahip bireylerin sorunları açısından değerlendirilmelidir. Bu nedenle bu derleme çalışmada kronik hastalıkların yol açtığı psikososyal sorunlar, kronik hastalıklarda varoluşçu psikolojinin önemi ve varoluşçu psikoterapinin nasıl kullanılabileceği tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kronik hastalık, Kronik hastalığa sahip birey, Varoluşçu psikoloji, Varoluşçu psikoterapi

1. GİRİŞ

Kronik hastalıklar tüm dünyada hızla artmakta ve küresel bir halk sağlığı sorunu haline gelmektedir. Giderek artan bu hastalıklar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ölümlerin ve sakatlıkların meydana gelmesine sebep olmaktadır. Kronik hastalıklar insanların hayatına bir anda girmekte ve bireylerin sağlığı üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır (WHO, 2018). Kronik Hastalıklar Komisyonu'nun yapmış olduğu tanıma göre kronik hastalıklar; "Çoğunlukla

tamamıyla iyileşmesi mümkün olmayan, süreklilik göstererek yavaş ilerleyen veya ataklarla seyreden, çoğu kez kalıcı sakatlığa yol açan, oluşmasında sosyoekonomik, kişisel ve genetik etkenlerin rol oynadığı ve genellikle bulaşıcı olmayan karakterdeki hastalıklar” olarak tanımlanmaktadır (Larsen, 2009). Kronik hastalıklar; çoklu faktörlerin bileşimi olarak ortaya çıkmakta, yavaş ilerlemekte ve tekrar etmekte, başka hastalıklara yol açmakta ve bireylerin işlevselliğini olumsuz etkilemektedir.

Varoluşçu yaklaşım insanı nesne olarak ele alan yaklaşımlara tepki olarak ortaya çıkmıştır. İnsanın biricikliğine önem verir, hayatın anlamı, varlığın anlamı, varoluşsal anksiyete, özgürlük gibi kavramlar bu yaklaşım içerisinde tartışılır. Varoluşçu yaklaşım içerisinde ele alınan bu konular hem varoluşçu psikolojiyi hem de varoluşçu psikoterapiyi şekillendirmektedir. Her bireyin keşfedilecek bir özelliği vardır ancak günümüzde çoğu insan bunun farkında değildir. Bu nedenle varoluşçu yaklaşımın insana yaklaşımı ve insanca dokunuşları oldukça önemlidir. Varoluşçu yaklaşım ezilen, baskılanan, güç yaşam koşulları içerisinde var olmaya çalışan bireyler için özel bir yere sahiptir, bu durum varoluşçu yaklaşımı ve terapileri pek çok dezavantajlı grupla çalışırken kullanabileceğimizi göstermektedir (Bezirci, 2009; Çelik, 2017).

Varoluşçu yaklaşımın ve terapilerin savaş gazileri, kronik hastalığı olan bireyler, saldırıya ve tecavüze maruz kalmış bireyler, engelliler, ölümcül hastalığı olanlar, yaşlılar, göçmenler gibi bireylerle çalışırken kullanıldığı bilinmektedir (Bezirci, 2009; Çelik, 2017). Kronik bir hastalığa sahip olmakla birlikte gelen kayıpların her biri aslında birer varoluşsal krizdir. Bu nedenle kronik hastalığa sahip bireylerle çalışırken varoluşsal krizlerin üzerinde durulmasının, varoluşçu yaklaşımı temel alan çalışmaların yapılmasının varoluşsal krizlerin oluşturduğu boşlukları doldurmaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. KRONİK HASTALIKLARIN YOL AÇTIĞI PSİKOSOSYAL SORUNLAR

Kronik hastalıklar bireyi sadece tıbbi olarak değil psikososyal yönden de etkiler, bu noktada kronik hastalıkların ne tür psikososyal sorunlara yol açtığı ele alınmalıdır. Kronik hastalık tanısı almış her birey ve ailede hastalığa verilen tepkiler farklılık gösterebilmektedir. Sağlık durumunun değişmesi bireylerin inançlarını, problemlerle baş etme kapasitelerini etkiler. Bireylerin duygu durumu da hastalıktan etkilenir, bu nedenle hastalık sürecinde stres ve anksiyete seviyesi artabilir (Melzack, 1998). Bireyler hastalık tanısı aldıkları ilk zamanlarda sıklıkla inkar etme, şok, öfke, pazarlık, depresif belirtiler gibi tepkiler gösterebilmektedirler, hastalığın ilerleyen aşamalarında ise hastalığı ve tedaviyi kabul etme ve bakıma entegre olma görülmektedir (Özdemir ve diğerleri, 2009; Görgülü ve Fesci, 2011).

Kronik hastalıklar bireylerin toplumsal kimlikleri, gündelik yaşam aktiviteleri, sosyal ilişkileri, sosyal rolleri üzerinde olumsuz etkiler bırakabilmektedir. Hastalığın birey üzerindeki etkileri yaşına, cinsiyetine, eğitim seviyesine, kişilik özelliklerine, etnik kökenine, psikolojik durumuna, aile yapısına göre değişebilmektedir (Sucaklı, 2014).

Hastalığın getirdiği kayıplar ve engellilikler bireylerin benlik saygısı düşüklüğü ve toplumsal kimlik kayıpları yaşamalarına sebep olabilir. Bireyler uzun süren kronik hastalıkları ve bedensel kayıpları nedeniyle işlerini bırakmak durumunda kalabilirler. Bu durum sosyal izolasyonu, statü kaybını ve yoksulluğu beraberinde getirebilir. Özellikle ağır kronik hastalıklar

bireylerin günlük işlerini yapmasını engelleyebilir, bireyler başkalarına bağımlı hale gelebilir. Bireyler fiziksel kayıpları ve yeti yitimleri nedeniyle sosyal ilişkilerinde problem yaşayabilirler. Görüntülerinde meydana gelen değişimler nedeniyle utanma, sosyal ilişkilerden çekilme ve damgalanma gibi durumlarla karşı karşıya kalabilirler. Bireyler psikolojik problemler, aile içi ilişkilerde sorunlar, rolleri yerine getirememe gibi sorunlar da yaşayabilirler (Eryiğit Günler, 2019).

3. KRONİK HASTALIKLARDA VAROLUŞSAL BOYUT

3.1. Hastalık Tanısı Alma ve Yaşamı Anlamlandırma

İnsan fiziksel, sosyal, duygusal, kültürel, spiritüel ve entelektüel boyutlarda gereksinimleri olan bir varlıktır. İnsanın sağlıklı olabilmesi için tüm boyutlardaki gereksinimlerinin karşılanması gerekmektedir. Varoluşsal inançlar sağlık, hastalık, ölüm, ölüm sonrası hayat gibi konulardaki inançları içerir. Varoluşsal boyut hayatın, hastalığın, acının, ölümün anlamının bulunmasına yardımcı olur, bireyin kendisiyle ve diğer insanlarla ilişkisini, evrendeki yerini, yaşamının amacını bulma ve anlamlandırma çabasını içerir. Varoluşsal sıkıntı ise bireye güç ve ümit veren, bireyin hayatın anlamını bulmasını sağlayan değerlerindeki bozulmayı ifade eder (Dedeli ve Karadeniz, 2009). Bir hastalık deneyimleyen bir birey sıklıkla “Neden ben?”, “Bunu hak edecek ne yaptım?” gibi soruları sorabilmektedir, bunlar aslında varoluşsal sıkıntının ifadesidir.

Bireyler kronik bir hastalık tanısı aldığı anda, özellikle de bu hastalık ölümcül bir hastalığa bireyler bir sorgulama ve anlamlandırma sürecine girmektedirler. Bireyler “Ben kimim? Benim bugüne kadarki değerlerim nelerdi? Hedeflerim nelerdi? Yaşadığım bu durumun anlamı nedir?” gibi sorular sormaya başlarlar. Bu anlamlandırma süreci bireylerin gelecek yaşantılarını şekillendirmede de rol oynayabilir, çünkü hastalıkla birlikte bireyin var olan rutinleri ve alışkanlıkları önemini yitirmiştir (İnci ve Öz, 2009). Kronik bir hastalık tanısı almak bireyler için somut bir yaşam tehdidi ve stresli bir deneyim olabilmektedir. Hastalığın ölümcül olması hastalar tarafından ürkütücü ve acı verici olarak yorumlanmaktadır ve böylece birey ölümlülüğünün farkına varır, onunla yüzleşir. Bu farkındalık ise varoluşsal bir sorgulamayı beraberinde getirir. Bu sorgulama bireyin yaşam deneyimlerine, hayata bakış açısına ve kişilik özelliklerine göre şekillenebilir. Birey bu hastalığın hayatını nasıl etkileyeceğini, rutinlerini, alışkanlıklarını, insan olmanın anlamını yeniden düşünür (Hallaç ve Öz, 2011). Kronik hastalıklar bireylerin algılarında ve yorumlarında yeniden yapılandırmayı gerekli hale getirmektedir. Bu nedenle bireyin yaşamında oluşan “anlamsızlık duygusunun” ve “yeni anlamlara ulaşma çabasının” önemi ve bireyi etkileme gücü göz ardı edilmemelidir. Jung’un “Anlam birçok şeyi-belki de her şeyi- dayanılır hale getirir” ifadesi de bunu anlatmaktadır (Yalom, 1980).

Hastalığı anlamlandırma sürecinde bireyin var olan şemaları ve otomatik düşünceleri de göz ardı edilmemelidir. Hastalık tanısı alma sonrasında bireyler hayatın sonuna yaklaştıklarını, öleceklerini, her şeyin bittiğini düşünmeye başlayabilirler. Oysa her birey sahip olduğu kronik hastalıktan ölecek değildir, ölümün insanı nerede bulacağı da belirsizdir. Bireylerin sahip olduğu otomatik düşünceler gerçekçi değerlendirmelerini engelleyebilir, bu da daha fazla psikolojik baskı yaratır. Bireylerin çarpıtılmış düşünceleri ortaya çıkartılmalıdır ve terapi süreçlerinde bu düşüncelerin bireyde yarattığı duyguların ve davranışların farkına varması

sağlanmalıdır. Bireyleri olumlu düşünmeye yönleltmek başa çıkma açısından önemli olabilir ancak hastalığın çok zorlu yaşam deneyimlerini beraberinde getirdiği unutulmamalıdır, bu zorlu deneyimler olumlu düşünmeyi engeller. Bireyi olumlu düşünmeye yönleltmek deneyimlerinin önemsizleştirildiği algısına sebep olabilir, bu nedenle bireyin yaşantısına yüklediği anlamı tanımaya çalışmak daha önemli olabilir (Terakye, 1998; Holland ve Lewis, 2000).

Varoluşsal sorgulama genellikle bireylerin kendi yorumlarıyla ilgili olmaktadır, bu sorgulamayla birey bu hastalığın hayatını nasıl etkileyeceğini, hayatın anlamını, insan olmanın anlamını, değerlerini, rutinlerini, alışkanlıklarını, yaşam tarzını gözden geçirir. Bireyin bu anlamlandırma sürecinde verdiği tepkiler hastalığa uyumunu ve baş etmesini etkiler. Bireyin ölümlülüğünün farkına varması ölüm kaygısı gibi birtakım kaygıları da beraberinde getirir (Hallaç ve Öz, 2011; İnci ve Öz, 2009).

3.2. Varoluşsal Kaygı ve Baş Etme

Kronik hastalıklar varoluşsal kaygıları beraberinde getirebilir, bu kaygılardan biri de ölüm kaygısıdır. Ölüm kaygısının doğumdan itibaren bireyde var olduğu, bütün korkuların temelinde yattığı, kişilik gelişiminde önemli olduğu ve insanın dünyayı kaybederek bir hiç olabileceği farkındalığı sonrasında gelişen bir duygu olduğu bilinmektedir. Ancak birey sürekli ölüm kaygısıyla yaşayamaz, bunun üstesinden gelmesi gerekir. Bu noktada varoluşçu psikoloji ölümcül bir kronik hastalığı olan bireylerin yaşamı, olayları, hastalığı, tedaviyi anlamlandırma süreçlerini, bu olaylar karşısındaki duruşlarını, tepkilerini daha iyi anlamayı sağlar (Hallaç ve Öz, 2011).

Stres ve kaygı oluşturan durumlarla baş etme sürecinde öncelikle strese sebep olan olay bilişsel olarak değerlendirilir. İlk aşamada birey olayın stresli olup olmadığını değerlendirir, stresli olarak değerlendiriyorsa sonrasında çözüm yollarını araştırır. Stresin etkisinden kurtulma çabası ve başvuru yöntemleri bireyin uyum mekanizmalarını etkiler. Bu süreçte bireyin olaya verdiği anlam, uygun baş etme kaynaklarının ve sosyal desteğin varlığı, bu kaynakların işlevselliği bireyin hastalığa ve tedavi sürecine uyumunu etkiler. Uyumun artması ile birlikte bireydeki psikolojik zorlanma ve baskı hissi azalır. Hastalık ve tedavi sürecinde uygun sosyal destek duygusal ve zihinsel süreçleri etkilemektedir. Bunun yanı sıra işlevsel baş etme yöntemleri bireyin motivasyonunu artırır, sürece ve tedaviye uyumu kolaylaştır (Lazarus ve Folkman, 1984). Hem süreci anlamlandırma hem de kaygı ile başa çıkma noktasında varoluşçu psikolojinin önemli bir yeri vardır.

4. KRONİK HASTALIKLARDA VAROLUŞÇU PSİKOLOJİ VE PSİKOTERAPİ

4.1. Varoluşçu Psikoloji ve Temel Varsayımları

Varoluşçu yaklaşım yaşamda bir anlam ve değer arama sürecini ifade eden, insanın hayatının kendi seçimleri ve tercihlerinden ibaret olduğunu savunan özgürleştirici yaklaşımlardan biridir. Yaklaşımda sıklıkla yaşam, anlam, yaşamın anlamı, ölüm, ölüm kaygısı, varoluş kaygısı gibi kavramlara yer verilir. Hümanist teorilerin bir parçasıdır, özgürleştirmeye ve güçlendirmeye dayalı bir felsefesi vardır. Kronik hastalar, kanser gibi ölümcül hastalığı olan bireyler, engelli bireyler, yaşlılar gibi gruplarla çalışırken kullanılabilir yaklaşımlardan biridir.

Varoluşçuluk öğretisine göre insan insanlığını kendisi yapar. Değerlerini, yolunu kendisi seçer, yaşama anlam veren insandır. İnsan özgürdür, yaşamını istediği biçimde çizebilir, kendi hayatının sorumluluğunu üstlenebildiği ölçüde özgürdür. Varoluş anksiyetesi bu sorumluluğu duymakla ilgilidir. İnsan doğmuş olduğunu ve bir gün hayatın sona ereceğini bilir. Ölümün günün birinde yaşanacak olması yokluk ve hiçlik duygusunu beraberinde getirir, bu da bireyin yaşamını yeterince iyi geçirip geçirmediği konusunda kaygılanmasına sebep olur. Bu nedenle özgür bir yaşam için bireylerin varlığına sahip çıkması, tüm sorumluluğu kendi üzerine alması gerekmektedir. Varoluşçu yaklaşıma göre bireye dünyaya gelişinde kendi isteği olup olmadığı sorulmamış olsa bile birey bir kere dünya içinde olduktan sonra varlığı ile ne yapacağını sorumluluğu kendine aittir.

Varoluşçu psikoloji, bireyin kendi hayatının sorumluluğunu alarak özgürleşebileceğini savunur ancak bunun da belli sınırlarının olduğunu vurgular. En önemli sınır insanın yaratılış alanı içindeki sınırdır. Birey insan olarak dünyaya gelmiştir ve sadece bir insanın yapabileceği yeteneklere sahiptir, ya da kadın olarak dünyaya gelmişse sadece kadın olmayı deneyimleyebilecektir. Varoluşçu psikoloji insana ve insanın içinde yaşadığı dünyada meydana gelen olaylara olduğu gibi bakar ve bu olayları ortaya çıktığı haliyle anlamlandırmaya çalışır. Varoluşçu yaklaşım açık uçlu bir yaklaşımdır, tekniklerden veya belirli bir yöntemden ziyade belli bir “tutumu” vardır.

Varoluşçu yaklaşımın, bireylerin hastalığa verdikleri tepkilerin sorgulanmasında, hastalığın getirdiği kayıplara ve değişimlere uyum sağlamalarında, sorunların üstesinden gelebilmelerinde, umut ve yeniden iyileşme gücü bulmalarında oldukça önemli olduğu söylenebilir (Sucaklı, 2014).

4.2. Varoluşçu Psikoterapi

Varoluşçu terapide felsefi bir yönlendirme vardır, bireyin dünyaya bakışına bir meydan okuma, dönüşme ve bilişsel yeniden yapılanma söz konusudur. Varoluşçu terapide bireyin dünyasındaki kaygılara odaklanılır, aslında bireylerin varoluşsal çatışmalarından dolayı kaygı yaşadıkları savunulur. Terapilerde; ölüm, anlam, kararlar, varoluş, suçluluk, sorumluluk, kendini kabul etme, kendini beğenme gibi konular üzerinde durulur. Bu terapide bireyin bilincinde olmadığı varoluşsal çatışmalarını, işlevsel olmayan savunma mekanizmalarını ve bunların zarar verici etkilerini keşfetmesi, yeni başa çıkma yollarını öğrenmesi, bireylerin hayatlarında anlam yaratmalarını, farkındalık kazanmalarını ve sorumluluk almalarını sağlamak amaçlanır (McDougall, 1995; Lantz, 1974; Frankl, 1969).

Varoluşçu terapide bireyler üzerinde çok düşünmeyi gerektiren, cevabı kolay olmayan sorularla karşı karşıya kalırlar. “Hayatınızda yapmış olduğunuz seçimler nelerdir ve bu seçimler hayatınızı nasıl etkiledi?”, “Şu anda hayatınızda karşı karşıya olduğunuz seçimler var mı?” “Geçmişte cevabı net olmayan durumların stresiyle nasıl başa çıktınız?” “Şu anda kendi verdiğiniz kararlara göre mi yaşıyorsunuz yoksa başkalarının sizinle ilgili verdiği kararlara göre mi yaşıyorsunuz?” gibi sorular üzerinde durulur (McDougall, 1995).

Irwin Yalom ABD’de varoluşçu psikoterapinin en tanınmış isimlerinden biridir. Yalom’un modeline göre varoluşçu psikoterapinin bazı ilkeleri vardır bunlar aşağıda ifade edilmiştir (Özen, 2006):

- **Kendinin farkında olma:** Burada bireyin kendini daha iyi tanıması sağlanır. Kendiniz hakkında her şeyi öğrenmeye açık mısınız? Kendinizle ilgili farkındalığınızı geliştirmeye istekli misiniz? Bunu yaptığınızı gösteren kanıtlarınız var mı? Şimdi kapalı olan kapılar açılrsa sizin için ne değişir?
- **Özgürlük ve sorumluluk:** Burada bireyin özgür olmasına vurgu vardır. Seçim özgürlüğü, bireyin kendi yaşantısına yön vermesi vurgulanır. Şu anki durumunuzun tercihlerinizin bir sonucu olduğunu düşünüyor musunuz? Özgürlüğünüzü elde etmek ve seçim yapmak için ne kadar hazır olduğunuzu düşünüyorsunuz?
- **Kaygı:** Kaygı aslında bireyin seçimlerinden sorumlu olduğunu fark etmesi sonucu ortaya çıkan bir durumdur. Hayatınız için önemli kararlar verirken ne tür kaygılar yaşadınız? Hangi koşullarda daha fazla kaygı yaşarsınız? Gerçek yaşantınızdaki kaygılarla nasıl baş edersiniz?
- **Ölüm:** Ölümün bireyin hayatını nasıl etkileyeceğini sorgulaması amaçlanır. Ölümünüz gerçeğini nasıl kabul edersiniz? Ölümden önce başarmak istedikleriniz nelerdir? Ölümünüze 24 saat var, ne yapmak istersiniz? Değerleriniz nelerdir?

Çeşitli kaynaklarda varoluşçu terapinin net bir prosedürünün olmadığı ifade edilir ancak bazı aşamaları vardır. Kronik hastalarla çalışırken varoluşçu terapi sürecinin 3 evreden oluşacağı söylenebilir. İlk aşama başlangıç aşamasıdır ve bu süreçte hasta değerlendirilir. Bireyin sorunları, ihtiyaçları keşfedilir. Terapist ile birey arasında güven duygusunun oluşması önemlidir. Bu süreçte birey ile ilgili bilgi edinilmelidir. Açık uçlu sorular ya da yaşam tutum ölçeği gibi ölçeklerle bilgi edinilebilir. Birey de bu süreçte yaşamını gözden geçirir. Yaşamını nasıl değerlendiriyor? Hedefleri nelerdi? Üzerinde kısıtlamalar var mı, varsa neler? Güçlü yönleri, baş etme mekanizmaları, potansiyelleri neler? İkinci aşamada bireylerin yaşam ile, hastalık ve tedavi ile ilgili potansiyel anlamlarının farkına varmaları sağlanır. Bireylerin olayı nasıl anlamlandırdığı, nereye koyduğu bu aşamada keşfedilir. Bu aşamada farkındalık ve yüzleşme ön plandadır. Üçüncü aşamada ise sorunların çözülmesine, bilişsel yeniden yapılanmaya, yaşanan zorlu deneyimin içindeki öğrenme ve güçlenme fırsatlarına odaklanılır. Bu aşamanın sonunda ise terapi sürecinin yararlı olup olmadığı hasta ile birlikte değerlendirilir (Lantz, 1978; Lantz, 1974).

Varoluşçu terapinin amacı bireyin özgün bir yaşam amacı edinmesini sağlamak ve değersizlik hissi, anksiyete, boşluk hissi, düşük moral, düşük benlik saygısı gibi varoluşsal boşlukları gidermektir (İlgar ve Coşkun İlgar, 2019). Kronik hastalarla çalışırken varoluşçu terapide temel odağın kriz ve yaşam evresi değişiminde keşfedilebilecek büyüme fırsatları ve bu süreçteki sorumluluk olması gerekir (Lantz, 1974).

5. SONUÇ

Kronik hastalarla varoluşçu terapiye dayalı yapılan çalışmalarda hastaların terapi sürecinden olumlu etkilendikleri ifade edilmektedir. Bireylerin terapi sürecinde yaşadıkları acıya saygı duyulduğunu hissettikleri, kontrol ve umut duygularının arttığı bilinmektedir. Bu nedenle kronik hastalığa sahip bireylerle çalışırken varoluşçu yaklaşım ve varoluşçu terapi hastalar için

yararlı olabilir. Bireylerin yaşamlarıyla, hastalık ve tedavi süreçleriyle ilgili anlamlarının farkına varmalarına, benlik saygılarının ve umut düzeylerinin yükselmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Varoluşçu terapi net uygulama basamaklarının olmaması nedeniyle terapistler tarafından çok fazla kullanılmamaktadır ancak insancıl doğası ve odaklandığı konular sebebiyle kronik hastalar gibi gruplarla çalışırken, bireysel terapilerde ve grup terapilerinde daha fazla önemsenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Bezirci, A. *Varoluşçuluk'a önsöz*, Varoluşçuluk, Say Yayınları / İstanbul, 2009.

Çelik, G. Varoluş Felsefeleri, Varoluşçu Terapi ve Sosyal Hizmet. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, 3, 417-439, 2017.

Dedeli, Ö. ve Karadeniz, G. Kanser ağrısının kontrolü ile psikososyal-spiritüel modelin birleştirilmesi. Ağrı Dergisi, 21, 2, 45-53, 2009.

Eryiğit Günler, O. Kronik Hastalıkların Yol Açtığı Bazı Toplumsal Problemler. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 42, 392-400, 2019.

Frankl, V. *The will to meaning*, New American Library /New York, 1969.

Görgülü, Ü. ve Fesci, H. Epilepsi ile Yaşam: Epilepsinin Psikososyal Etkileri. Göztepe Tıp Dergisi, 26, 1, 27-32, 2011.

Hallaç, S. ve Öz, F. Genital Kanser Tanı Sürecinde Varoluşsal Kaygı. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 3, 4, 595-610, 2011.

Holland, J.C. ve Lewis, S. *The Human Side of Cancer: Living with Hope, Coping with Uncertainty*, Harper Collins / New York, 2000.

İnci, F. ve Öz, F. Ölüm Eğitiminin Hemşirelerin Ölüm Kaygısı, Ölüm İlişkin Depresyon ve Ölümçül Hastaya Tutumlarına Etkisi. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 10, 253-260, 2009.

Lantz, J. *Existential treatment with Vietnam veteran families*. Ohio Department of Mental Health Yearly Report, Ohio Department of Mental Health / Columbus, 1974.

Lantz, J. *Family and marital therap.*, Appleton-Century-Crofts / New York, 1978.

Larsen, P.D. *Chronic Illness, Impact and Intervention*, Jones and Barlett Publishers / California, 2009.

Lazarus, R.S. ve Folkman, S. *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer Publishing Company / New York, 1984.

McDougall, G. J. Existential Psychotherapy With Older Adults. Journal of the American Psychiatric Nurses Association, 1, 1, 16-21, 1995.

Melzack, R. *Pain and stress: A new perspective*. Psychological Factors in Pain, Guilford Press / New York, 1998.

Özdemir, F.K., Şahin, Z.A. ve Küçük, D. Kanserli Çocuğu Olan Ailelerin Bakım Verme Yüklerinin Belirlenmesi. Yeni Tıp Dergisi, 26, 153-158, 2009.

Özen, Y. *Grupla Psikolojik Danışmada Çağdaş Yaklaşımlar*. Seçkin Yayıncılık / Ankara, 2006.

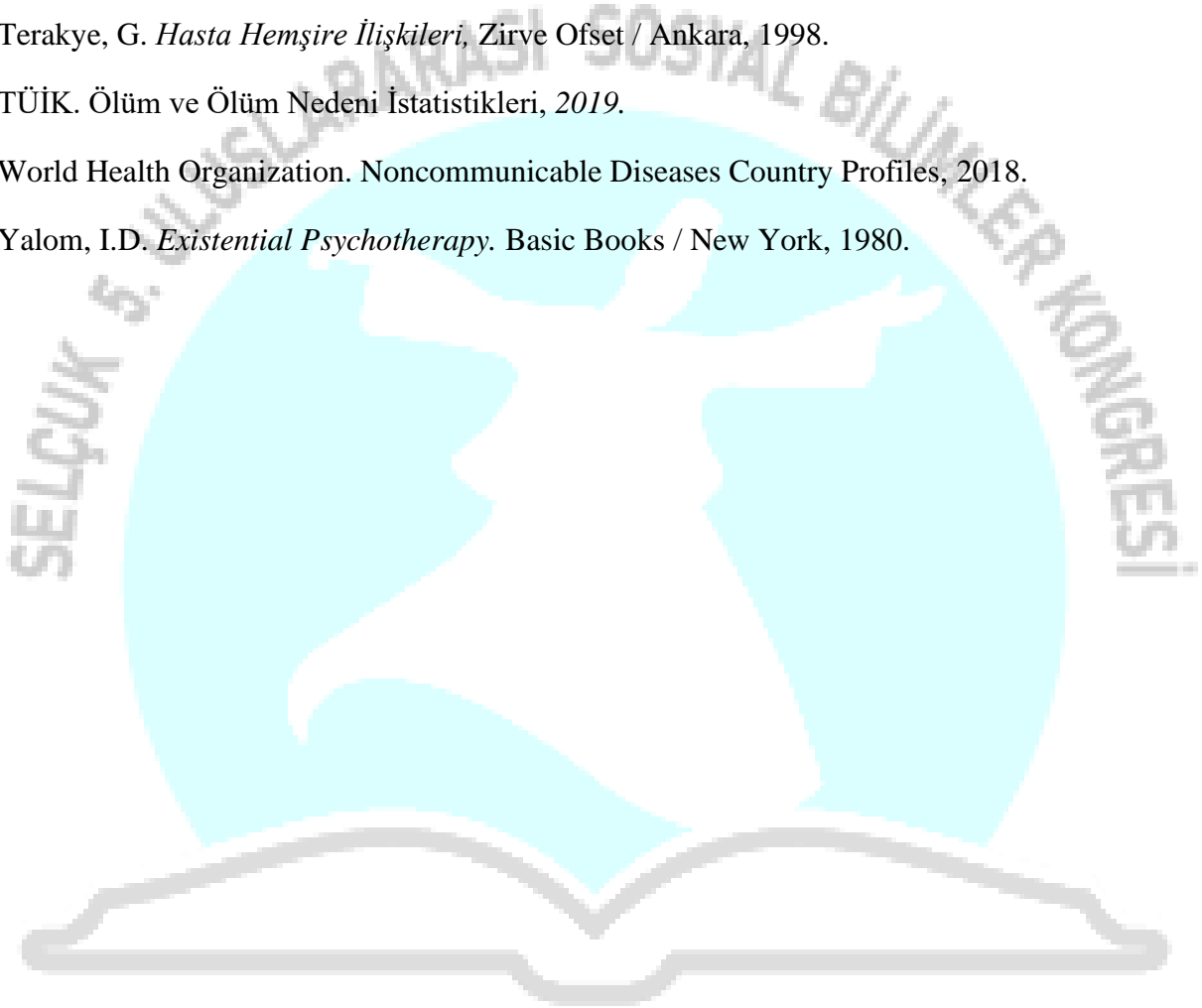
Sucaklı, M.H. Akut Hastalık Yönetiminin Psikososyokültürel ve Varoluşsal Boyutu. Turkish Journal Of Family Medicine And Primary Care (TJFMPC), 8, 4, 117-123, 2014.

Terakye, G. *Hasta Hemşire İlişkileri*, Zirve Ofset / Ankara, 1998.

TÜİK. Ölüm ve Ölüm Nedeni İstatistikleri, 2019.

World Health Organization. Noncommunicable Diseases Country Profiles, 2018.

Yalom, I.D. *Existential Psychotherapy*. Basic Books / New York, 1980.

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

ÜÇÜNCÜ KİŞİ YARARINA SÖZLEŞMELERİN HUKUKİ NİTELİĞİ VE BENZER SÖZLEŞMELERDEN FARKI

Müjgan Elif KAPLAN ¹

¹ Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı,
0000-0002-8110-8907

ÖZET

Borç ilişkisi içeren ve taraflarını alacaklı ile borçlunun oluşturduğu bir Borçlar Hukuku sözleşmesinde kural olarak borçlunun alacaklıya karşı ifada bulunması söz konusu olmaktadır. Bu durum Türk Borçlar Hukukuna hâkim olan ilkelerden biri olan “borcun nisbiliği ilkesi” ile izah edilmektedir. Ancak üçüncü kişi yararına sözleşme, bu ilkenin bir istisnasını oluşturmaktadır. Üçüncü kişi yararına sözleşme ile sözleşmenin tarafları olan alacaklı ve borçlu, borçlunun edimini alacaklıya değil sözleşme dışındaki üçüncü bir kişiye ifada bulunmasını kararlaştırmaktadır. Üçüncü kişi yararına sözleşmenin, üçüncü kişiye tanınan hak ve yetkiler yönünden “tam üçüncü kişi yararına sözleşme” ve “eksik üçüncü kişi yararına sözleşme” şeklinde çeşitleri bulunmaktadır. Buna göre tam üçüncü kişi yararına sözleşmede söz konusu üçüncü kişi sözleşmeye taraf değilken bu sözleşme ile üçüncü kişinin sözleşmeye konu olan alacağı talep etmesi mümkün kılınmaktadır. Ancak eksik üçüncü kişi yararına sözleşmede üçüncü kişinin alacağı talep etmesi mümkün değildir. Sözü edilen üçüncü kişi yararına sözleşme türlerinde üçüncü kişi yararına olan edimin hukuka ve ahlaka uygun bir şekilde kararlaştırılmış olması, sözleşmelerin geçerli olarak hüküm ve sonuç doğurabilmesi için gereklidir. Bu çalışma ile üçüncü kişi yararına sözleşme konusu değerlendirilmekte ve konuya ilişkin örnekler ile yargı kararları incelenmektedir. Çalışmada öncelikle üçüncü kişi yararına sözleşme kavramı ile sözleşmenin tarafları ve özellikleri açıklanmaya çalışılacak, ardından üçüncü kişi yararına sözleşme türlerine değinilecektir. Daha sonra üçüncü kişi yararına sözleşmenin benzer sözleşmelerden farkını açıklayabilmek için bazı kavramların üzerinde durulacak, buna göre de üçüncü kişi yararına sözleşme ile benzer sözleşmelerin farkları izah edilecektir. Son olarak da üçüncü kişi yararına sözleşmenin hüküm ve sonuçlarını açıklayabilmek adına sözleşmenin geçerliliği üzerinde durulacak ve bu sözleşmenin sona ermesi durumunda doğacak sonuçlara değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Borç ilişkisi, Borcun nisbiliği ilkesi, Üçüncü kişi yararına sözleşme.

1. ÜÇÜNCÜ KİŞİ YARARINA SÖZLEŞME KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Türk Hukukunda sözleşmeler kural olarak sadece sözleşmenin tarafları için hüküm ve sonuç doğurmaktadır. Bu durum sözleşmelerin nisbiliği ilkesinin doğal bir sonucudur (Özdamar, 2017). Ancak sözleşme serbestisi ilkesi ile de sözleşme taraflarına üçüncü kişiler üzerinde etki kuran sözleşmeler yapabileme imkanı tanınmaktadır (Okutan vd., 2018). Türk Borçlar Kanunu (TBK), sözleşmeden doğan borç ilişkilerinde borç ilişkisinin, sözleşmenin taraflarından biri olmayan üçüncü kişiler üzerinde hüküm ve sonuç doğurabileceği düzenlenmiştir. Bu tür sözleşmeler TBK'nın 129. maddesinde “üçüncü kişi yararına sözleşme” olarak yer almaktadır. Bu hükme göre üçüncü kişi yararına sözleşme; “Kendi adına sözleşme

yapan kişi, sözleşmeye üçüncü kişi yararına bir edim yükümlülüğü koydurmuşsa, edimin üçüncü kişiye ifa edilmesini isteyebilir. Üçüncü kişi veya üçüncü kişiye halef olanlar da tarafların amacına veya örf ve âdete uygun düştüğü takdirde edimin ifasını isteyebilirler. Bu durumda, üçüncü kişi veya ona halef olanlar bu hakkı kullanmak istediklerini borçluya bildirdikten sonra, alacaklı borçluyu ibra edemeyeceği gibi, borcun nitelik ve kapsamını da değiştiremez.” şeklinde düzenlenmiştir.

1.1. Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmenin Tarafları ve Üçüncü Kişi Yararı

Üçüncü kişi yararına sözleşmede, sözleşmenin alacaklı ve borçlu tarafları, sözleşmeye taraf olmayan başka bir üçüncü kişi yararına bir edim kararlaştırmaktadır. Buna göre üçüncü kişi yararına sözleşmenin üç kişi üzerinde hüküm ve sonuçlarını doğurduğu söylenebilmektedir. Buna göre üçüncü kişi yararına sözleşmenin tarafları; alacaklı, borçlu ve üçüncü kişi olarak sıralanmaktadır (Eren, 2017; Oğuzman vd., 2016). Buna göre üçüncü kişi yararına sözleşmede borçlu, alacaklıya karşı üçüncü kişinin yararına olacak bir edimin ifasını borçlanmaktadır. Sözü edilen üçüncü kişinin üçüncü kişi yararına sözleşmenin kuruluş esnasında mevcut ve belirlenmiş olması şart değildir ancak belirlenebilir olması gerekmektedir. Ayrıca kararlaştırılan üçüncü kişinin gerçek kişi de tüzel kişi de olması mümkündür (Okutan vd., 2018).

Burada yararına edim ifa edilecek olan üçüncü kişi sözleşmenin tarafı olmamaktadır. Sözleşme yalnızca alacaklı ile borçlu arasında, üçüncü kişi yararına kararlaştırılmaktadır. Bu nedenle burada üçüncü kişinin beyanı aranmamaktadır. Ayrıca sözleşmeden üçüncü kişinin haberdar olması zorunluluğu da yoktur (Oğuzman vd., 2016).

1.2. Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmenin Özellikleri

1.2.1. Bağımsız Bir Sözleşme Türü Oluşturmaması

Üçüncü kişi yararına sözleşmeyi alacaklı ile borçlu arasında yapılan diğer sözleşmelerden ayıran en önemli husus, sözleşmede kararlaştırılan edimin sözleşmenin taraflarından bağımsız üçüncü bir kişi yararına ifa edilmesidir (Eren, 2015; Hatemi vd., 2012). Ancak bu husus üçüncü kişi yararına sözleşmeyi bağımsız bir sözleşme yapmamaktadır. Bu nedenle bu sözleşme TBK'nın özel hükümler kapsamında değerlendirilmemektedir.

1.2.2. Üçüncü Kişiyi Borç Yükletilememesi

Üçüncü kişi yararına sözleşmeyle üçüncü kişiyi borç altına sokan bir düzenleme yapılamamaktadır (Hatemi vd., 2012). Bu durum “üçüncü kişi aleyhine sözleşme yasağı” ilkesine aykırılık teşkil etmektedir (Oğuzman vd., 2016). Bu ilke gereğince bir sözleşme kapsamında üçüncü kişinin iradesi ve rızası olmadan üçüncü kişi aleyhine bir hüküm kararlaştırılması mümkün değildir. Bu nedenle üçüncü kişi yararına sözleşme ile de yalnızca üçüncü kişinin lehine olan hükümler üçüncü kişi için hüküm ve sonuç doğurmaktadır (Oğuzman vd., 2017; Reisoğlu, 2013).

Ancak bu sözleşmede üçüncü kişi yararına olan edimin ifa edilebilmesi için üçüncü kişiye birtakım yükümlülükler yükleyen hükümler kararlaştırılabilmektedir (Oğuzman vd., 2016).

1.2.3. Üçüncü Kişiyeye Yarar Sağlama Unsurunun Geniş Anlamda Yorumlanması

Üçüncü kişi yararına sözleşmenin konusu, malvarlığı değeri taşıyan bir edim olabileceği gibi verme, yapma veya yapmama edimlerine de dayanabilmektedir (Akyol, 2008). Bu nedenle sözleşmede kararlaştırılan edimlerin sınırlı sayıda olması beklenemez. Hukuka, ahlaka ve adaba aykırı olmayan bir sözleşme ile üçüncü kişi yararına her türlü edimin ifası kararlaştırılabilmektedir. Burada önem arz eden husus, edimin imkansız olmamasıdır. İmkansız olması veya sonradan imkansız hale gelmesi durumunda sözleşmenin üçüncü kişi yararına olan hükmü yerine getirilemeyecektir (Tunçomağ, 1976).

1.2.4. Sözleşmenin Kurulmasında Üçüncü Kişinin Taraf Olmaması

Üçüncü kişi yararına sözleşmeler üçüncü kişi üzerinde hüküm ve sonuç doğurmaktadır. Ancak üçüncü kişi, sözleşmenin kurulmasında herhangi bir rol oynamamaktadır (Hatemi vd., 2012). Bu nedenle üçüncü kişi yararına sözleşmeler, üçüncü kişinin haberi, iradesi ve rızası olmaksızın kurulabilmektedir. Ayrıca bu sözleşmelerin kurulmasında üçüncü kişinin ehliyesiz olması veya irade sakatlığı da önem arz etmemektedir (Okutan vd., 2018). Üçüncü kişi, kendisi yararına kararlaştırılan edime ilişkin sözleşmenin kurulması hususunda herhangi bir itiraz hakkına sahip değildir. Ancak üçüncü kişi, sözleşmeyle kendisi yararına kararlaştırılan edimi kabul etmeme hakkına sahiptir (Kocabaş, 2016).

1.3. Üçüncü Kişiyeye Yararına Sözleşme Türleri

Üçüncü kişi yararına sözleşme, üçüncü kişinin borçludan ifaya ilişkin talepte bulunup bulunamayacağına göre, “eksik (basit, gerçek olmayan) üçüncü kişi yararına sözleşme” ve “tam (gerçek) üçüncü kişi yararına sözleşme” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yargıtay, 2015 yılına ait bir kararında iki sözleşme arasındaki farkı “eksik üçüncü kişi yararına sözleşmelerde üçüncü kişinin, sözleşme ile borç altına giren taraftan talepte bulunamamasına karşın tam üçüncü kişi yararına sözleşmelerde bunun mümkün olmasıdır.” şeklinde ortaya koymuştur (Helvacı vd., 2017; Yargıtay 11. HD T. 10.06.2015, E. 2015/1742, K. 2015/8028). Buna göre TBK’nın 129. maddesinden de anlaşıldığı üzere eksik üçüncü kişi yararına sözleşmenin kural, tam üçüncü kişi yararına sözleşmenin ise istisnai olduğu kabul edilmektedir.

1.3.1. Eksik Üçüncü Kişiyeye Yararına Sözleşme

Üçüncü kişi yararına sözleşmeyi düzenleyen TMK’nın 129. maddesi “kendi adına sözleşme yapan kişinin, sözleşmeye üçüncü kişi yararına bir edim yükümlülüğü koyulmuşsa, edimin üçüncü kişiye ifa edilmesini isteyebileceğine” hükmetmiştir. Bu hüküm yalnızca alacaklıya borçludan edimin ifasını talep hakkı tanımaktadır. Bu nedenle bu hükme göre asıl kural, üçüncü kişinin edimin ifasını talep edememesi yani eksik üçüncü kişi yararına sözleşmedir (Akıncı, 2013). Çünkü bu sözleşme ile üçüncü kişi herhangi bir alacak hakkı

kazanmamaktadır. Bu anlamda üçüncü kişi sözleşmenin alacaklısı değildir. Sadece sözleşme ile borçlanılan edimin muhatabı olmaktadır (Eren, 2015). Dolayısıyla üçüncü kişi, edimin hiç veya gereği gibi ifa edilmemesine bağlı borca aykırılık sebepleriyle dava açmayacak ve tazminat talebinde bulunmayacaktır. Bu sebeple doğan zararların tazmini ancak alacaklı tarafından istenebilmektedir.

Bu sözleşmede alacaklı, sözleşme konusu edim üzerinde serbestçe tasarruf etme yetkisine sahiptir. Buna göre alacaklı borcun ifasının üçüncü kişiden başkasına yapılmasına karar vererek alacağı devredebilme hakkına sahiptir. Bu durumda ifanın devredildiği kişi, sözleşmenin yeni üçüncü kişisi haline gelmektedir. Sözleşmenin eski üçüncü kişisinin ise bu duruma ilişkin itiraz hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca alacaklı, borçluyu borçtan ibra hakkına da sahiptir. Üçüncü kişinin bu duruma itiraz etmesi de mümkün değildir (Okutan vd., 2018).

1.3.2. Tam Üçüncü Kişi Yararına Sözleşme

TBK'nın 129. maddesinin 2. fıkrası, "Üçüncü kişi veya üçüncü kişiye halef olanlar da, tarafların amacına veya örf ve âdete uygun düştüğü takdirde edimin ifasını isteyebilirler. Bu durumda, üçüncü kişi veya ona halef olanlar bu hakkı kullanmak istediklerini borçluya bildirdikten sonra, alacaklı borçluyu ibra edemeyeceği gibi, borcun nitelik ve kapsamını da değiştiremez." diyerek tam üçüncü kişi yararına sözleşmeyi düzenlemiştir. Buna göre edimin ifasının üçüncü kişi tarafından borçludan talep edilebilmesi ancak tarafların amacına veya örf ve âdete uygun düşmesi şartıyla mümkündür (Oğuzman vd., 2016).

İlgili hüküm eksik üçüncü kişi yararına sözleşmeden farklı olarak, tam üçüncü kişi yararına sözleşmede üçüncü kişinin sözleşmenin tarafı olmasa da edimin ifasını kabul etme yetkisinin yanında alacak hakkına sahip olduğunu ve bu sebeple edimin ifasını talep edebileceğini düzenlemektedir. Bu durumda alacak hakkı, üçüncü kişi tarafından sözleşmenin kurulmasıyla doğrudan doğruya ve aslen kazanılabilmektedir (Eren, 2015). Ancak bu durum yine de üçüncü kişiyi alacaklı ile borçlu arasında kurulmuş olan sözleşmenin tarafı haline getirmemektedir. Tam üçüncü kişi yararına sözleşmelerde, üçüncü kişinin alacaklının bir etkisi olmaksızın ifayı talep edebilmesi nedeniyle borcun nisbiligi ilkesinin istisnasını oluşturmaktadır. Zira üçüncü kişi, kendisinin bir tarafı olmadığı bir borç ilişkisinin ifasını borçludan talep edebilmektedir (Von Tuhr, 1983).

Alacaklının sözleşmeye konu edim üzerindeki tasarruf yetkisi tam üçüncü kişi yararına sözleşmelerde de geçerlidir. Ancak tam üçüncü kişi yararına sözleşmelerde üçüncü kişinin veya üçüncü kişiye halef olanların, borçluya sözleşmeye konu edimden doğan hakkı kullanacaklarını bildirdikleri andan itibaren alacaklının edim üzerindeki tasarruf yetkisi sona ermektedir. Bu durumda, üçüncü kişinin veya haleflerinin bu hakkı kullanacaklarına ilişkin borçluya bildirimde bulunmaları gerekmektedir (Von Tuhr, 1983). Bu bildirim açık veya örtülü şekilde, şekil şartına bağlı olmaksızın yapılabilmektedir (Okutan vd., 2018).

2. ÜÇÜNCÜ KİŞİ YARARINA SÖZLEŞMENİN BENZER SÖZLEŞMELERDEN FARKI

2.1. Temsilden Farkı

Temsilde üçüncü kişi yararına sözleşmede olduğu gibi asıl sözleşmeye katılmayan bir kişi doğrudan doğruya hak sahibi olmaktadır (Günay, 2012). Üçüncü kişi yararına sözleşmede alacaklı sözleşmeyi kendi adına yapmaktayken, doğrudan temsilde, temsilci sözleşmeyi temsil olunan adına yapmaktadır (Tunçomağ, 1976). Bu durumda üçüncü kişi yararına sözleşmede, sözleşmenin tarafı alacaklıyken, temsilde sözleşmenin tarafı temsil olunandır. Dolayısıyla üçüncü kişinin temsilcisi değil, asıl sözleşmenin taraflarından biri konumundadır (Von Tuhr, 1983). Bu anlamda alacaklı, temsilci niteliğini haiz olmayıp, kendi nam ve hesabına hareket ettiği için üçüncü kişi yararına sözleşmede hukuken bir temsil ilişkisi bulunmamaktadır.

Üçüncü kişi yararına sözleşmede, sözleşmenin tarafı olmaması sebebiyle üçüncü kişinin iradesi ve rızası aranmamakta, hatta haberinin olması bile gerekmemektedir. Ancak temsilde, temsil olunanın sözleşmenin tarafı olması sebebiyle vereceği yetki veya icazetin olması gerekmektedir.

2.2. Vekaletsiz İş Görmeden Farkı

Vekâletsiz iş görmede iş sahibinin, kendi menfaatine iş yapılması durumunda, kanunda belirtilen masrafları ödemesi ve zararları gidermesi gerekmektedir. Bu nedenle iş sahibinin menfaatine görülen işi reddetmesi mümkün değildir (Okutan vd., 2018). Ancak üçüncü kişi yararına sözleşmede üçüncü kişinin kendi yararına kararlaştırılan edimle elde ettiği hakkı reddetmesi mümkündür. Ayrıca vekaletsiz iş görmede iş sahibinin, borçludan borçlandığı edimin ifasını isteme hakkı yoktur. Fakat tam üçüncü kişi yararına sözleşmede, alacaklının yanında üçüncü kişinin de edimin ifasını talep hakkı mevcuttur.

2.3. Alacağın Devrinden Farkı

Alacağın devrinde (temlikinde), devreden ve devralan arasında yapılan alacağın devri sözleşmesi ile alacak hakkı, devreden taraftan devralan tarafa geçmektedir (Kocaman, 1989). Üçüncü kişi yararına sözleşmede ise, alacaklı ile borçlu arasında kararlaştırılan sözleşmeden kaynaklanan alacak hakkı, sözleşmenin tarafı olmayan üçüncü kişi yararına doğmaktadır. İsviçre ve Türk hukukunda genel olarak kabul gören görüşe göre üçüncü kişi yararına sözleşmede üçüncü kişi, alacağın devrinden farklı olarak ifaya aslen hak kazanmaktadır (Kocaman, 1989).

Alacağın devrinde sözleşmenin devreden tarafı, alacak hakkının ifasını talep edemez ve dava açamazken, üçüncü kişi yararına sözleşmede alacaklı borçludan üçüncü kişiye ifada bulunmasını talep etme hakkına sahiptir. Ayrıca alacağın devrinde devreden, devirden sonra sözleşme ilişkiden çıkmaktayken, üçüncü kişi yararına sözleşmede alacaklı, sözleşmenin tarafı olmaya devam etmektedir.

Ayrıca üçüncü kişi yararına sözleşmeye ilişkin olarak alacaklı ve borçlu arasındaki sözleşmenin alacağının, sözleşmeye taraf olmayan üçüncü şahsa geçirilmesi ile üçüncü şahıs

yararına tasarrufta bulunulmasının geçerliliği doktrindeki bazı yazarlarca kabul edilmektedir. Bu durum üçüncü kişi yararına temlik mümkün kılmaktadır (Kocaman, 1991).

2.4. Üçüncü Kişiyi Koruyucu Etkili Sözleşmeden Farkı

Taraflarca sözleşmeden yararlanması öngörülmeyen, adları sözleşmede anılmayan hatta sözleşme kurulurken mevcut olmayan bazı şahısların zarara uğramaları halinde, zararlarının tazmini için normal olarak haksız fiil sorumluluğu esaslarına dayanmaları gerekmektedir (Akyol, 2008). Bu durumda sözleşmenin taraflarından farklı kişilerin zarara uğramaları halinde bu kişileri korumak için üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme söz konusu olmaktadır.

Üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme, kanunda düzenlenmiş sözleşmelerden değildir. Ancak Alman doktrini ve içtihatları tarafından sözleşmenin konusunu oluşturan edime yakınlıkları dolayısıyla, sözleşmenin tarafı olmadıkları halde zarar gören üçüncü kişilere, haksız fiil hükümlerine dayanmak yerine sözleşmeye aykırılık hükümleri uygulanarak bir tazminat hakkı tanımak amacıyla geliştirilmiştir (Karabağ Bulut, 2009). Burada üçüncü kişilerin korunması TMK'nın 2. maddesinde düzenlenen dürüstlük kuralına dayandırılmaktadır (Okutan vd., 2018; Yargıtay HGK T. 6.5.1992, E. 1992/13-213, K. 1992/315). Örneğin bir ailedeki babanın evi için tüpçüden tüp alması durumunda tüpten çıkan gaz kaçağı neticesinde evdeki çocukların zehirlenmesi olayında, çocukların zararı ancak haksız fiil hükümlerine dayanılarak talep edilebilecektir. Ancak çocukların zararı için bir sözleşmeye dayanıldığında haksız fiil hükümlerinden daha koruyucu bir etkiye sahip olacaktır. Üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme bu noktada büyük önem arz etmektedir. Ayrıca haksız fiil hükümlerine göre zarar gören zararını ispatla yükümlü iken, sözleşme hükümleri zarar verdiği iddia edilen kişiyi zarara kendi kusuruyla sebebiyet vermediğini ispatlamakla yükümlü kılmaktadır (Oğuzman vd., 2016).

Üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme, dürüstlük kuralı çerçevesinde kanuni bir borca dayanan ilişki olması sebebiyle gerçek anlamda bir sözleşme değildir. Bu nedenle üçüncü kişiyi koruyucu etkili hükümlerin uygulanmasında zarar gören ve zarara neden olan kişi arasında herhangi bir sözleşme ilişkisi aranmamaktadır (Akyol, 2008). Dolayısıyla üçüncü kişi yararına sözleşme, ancak herhangi bir sözleşme ilişkisinin varlığı halinde kurulabilmekteyken; üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşmede, herhangi bir sözleşme ilişkisi olmadığı halde hükümlerine dayanılabilmektedir. Ayrıca üçüncü kişi yararına sözleşmenin amacı ifanın sözleşmenin tarafları dışında üçüncü kişiye yapılmasıdır (Karabağ Bulut, 2009). Ancak üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşmenin amacı ise sözleşmenin tarafı olmayan üçüncü kişileri, sözleşmenin ifasından veya ifa edilmemesinden doğan zararlardan korumaktır.

2.5. Havaleden Farkı

Havale, TBK'nın 555. maddesinde "havale edenin, kendi hesabına para, kıymetli evrak ya da diğer bir misli eşyayı havale alıcısına vermek üzere havale ödeyicisini; bunları kendi adına kabul etmek üzere havale alıcısını yetkili kıldığı bir hukuki işlem" olarak tanımlanmaktadır. Havale, üçüncü kişi yararına sözleşmeden farklı olarak, sözleşme niteliğinde bir hukuki işlem değil, tek taraflı bir yetki verme işlemi olarak kabul edilmektedir (Kılıçoğlu Yılmaz, 2016). Ayrıca üçüncü kişi yararına sözleşmede borçlu, edimin ifası ile yükümlüdür.

Ancak havalede, havale edilen kişi ifa yükümlüsü değil, havale işleminin yetkilisi konumundadır.

Bunun yanında her ikisinde de üçüncü kişinin, borçlanılan edimi kendi adına kabul etme yetkisi vardır (Kocaman, 2001). Ancak havalede bu yetki, havale edenin tek taraflı iradesi neticesinde doğarken, üçüncü kişi yararına sözleşmede alacaklı ile borçlu arasındaki sözleşmeden doğmaktadır (Akyol, 2008).

2.6. Borcun Naklinden Farkı

Borcun naklinde sözleşmenin borçlu tarafı değişmektedir. Ancak üçüncü kişi yararına sözleşmede borçlu aynı kişi kalırken, borç alacaklıya değil üçüncü kişiye ifa edilmektedir (Tunçomağ, 1976). Böylece borcun naklinde borçlu taraf değişirken, üçüncü kişi yararına sözleşmede borcun ifa edileceği kişi değişmektedir.

3. ÜÇÜNCÜ KİŞİ YARARINA SÖZLEŞMENİN HÜKÜM VE SONUÇLARI

3.1. Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmenin Geçerliliği

Üçüncü kişi yararına sözleşmede taraflar, üçüncü kişi yararına ifa edilecek bir edimi, farklı bir sözleşmeye üçüncü kişi adına yararlanma kaydı olarak belirleyebilecekleri gibi, ayrı bir sözleşme yaparak da üçüncü kişi yararına bir edim kararlaştırabilirler. Bu husus üçüncü kişi yararına sözleşmenin şekli için de önem arz etmektedir. Üçüncü kişi yararına sözleşme bağımsız bir sözleşme türü oluşturmadığından tarafların yapmak istedikleri asıl sözleşme için kanunda öngörülen şekil, üçüncü kişi yararına sözleşme için de geçerli olmaktadır (Tunçomağ, 1976). Zira üçüncü kişi yararına sözleşmenin geçerlilik şartına ilişkin TBK'nın 129. maddesinde bir hüküm söz konusu değildir.

Üçüncü kişi yararına sözleşmede ehliyet hususu sözleşmenin tarafları olan alıcı ve borçlu için önem arz ederken, yararına edim kararlaştırılan üçüncü kişinin küçük olmasının, ayırt etme gücüne sahip olmamasının ve yararına yapılan bu sözleşmeden haberinin olup olmamasının bir önemi bulunmamaktadır (Uygur, 2012).

Üçüncü kişi yararına sözleşme, ancak sözleşmeye konu edim hukuka ve ahlaka uygun ise geçerli olarak hüküm ve sonuç doğurabilmektedir. Başlangıçta geçerli olan sözleşme daha sonra borçlunun kusuru olmadan imkansız hale gelmişse, bu durumda borç sona ermektedir.

3.2. Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmenin Sona Ermesi

Üçüncü kişi yararına sözleşmenin sona ermesi, üçüncü kişinin alacak hakkını reddetmesi ve borçlunun borcunun sona ermesi sonucunda meydana gelmektedir. Borçluya karşı tek taraflı irade beyanıyla bildirimde bulunularak kullanılan ret hakkı, yenilik doğuran bir haktır (Kocabaş, 2016). Ret hakkının kullanılması, alacaklının temerrüdüne ilişkin hükümlerin uygulanmasını imkansız hale getirmektedir. Ayrıca alacaklı ve borçlu arasında alacak hakkına ilişkin olarak bir karşı edim belirlenmişse bu durumda karşı edimin ifasına gerek kalmamaktadır (Kocabaş, 2016).

Üçüncü kişi yararına sözleşmede tarafların, sözleşme hükümlerinde değişiklik yapabilme hakkı da vardır. Öyle ki taraflar, sözleşmenin üçüncü kişi yararına edimin kararlaştırıldığı hükmü dahi kaldırabilmektedir (Reisoğlu, 2013). TMK'nın 129. maddesinin 2. fıkrasına göre üçüncü kişinin ifayı kabul ettiğine ilişkin borçluya bildirimde bulunmasından sonra artık tarafların sözleşme üzerinde herhangi bir değişiklik yapması, borçluyu ibra etmesi veya onu ortadan kaldırması mümkün değildir. Buna göre kural olarak sözleşmedeki değişiklikler üçüncü kişinin ifayı kabul edeceğine ilişkin bildirimine kadar yapılabilmektedir. Bu kuralın istisnası ise üçüncü kişinin kabul ettiği takdirde, tarafların bildirimden sonra sözleşme hükümlerinde değişiklik yapmasının ve hükmü ortadan kaldırmasının mümkün olmasıdır. Ancak taraflar sözleşme üzerinde değişikliklerin ne zamana kadar yapılacağını kendileri de kararlaştırabilmektedir (Tunçomağ, 1976).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Üçüncü kişi yararına sözleşme, sözleşmenin alacaklı veya borçlu tarafının, sözleşmeye taraf olmayan bir kişi yararına bir edim kararlaştırması ile doğmaktadır. Bu durumda bu sözleşmeyle kararlaştırılan edim, sözleşmenin tarafı olmayan bir üçüncü kişiye ifa edilmektedir. Üçüncü kişi yararına sözleşmede üçüncü kişi herhangi bir edim borcu yüklenmeden sözleşmeye dahil olmaktaysa da sözleşmenin tarafı olamamaktadır. Tam üçüncü kişi yararına sözleşmelerde, üçüncü kişi alacağı talep hakkına sahipken, eksik üçüncü kişi yararına sözleşmelerde üçüncü kişinin herhangi bir talep hakkı söz konusu değildir.

Üçüncü kişi yararına sözleşme, bağımsız bir sözleşme değildir. Bu nedenle üçüncü kişi yararına sözleşmede taraflar, üçüncü kişi yararına ifa edilecek bir edimi, farklı bir sözleşmeye üçüncü kişi adına yararlanma kaydı olarak belirleyebilecekleri gibi, ayrı bir sözleşme yaparak da üçüncü kişi yararına bir edim kararlaştırabilmektedir. Bu dayanarak alacaklı ve borçlu arasında var olan asıl sözleşme ilişkisi, üçüncü kişi yararına sözleşme ilişkisinin temel kurallarını belirlemektedir.

Üçüncü kişi yararına sözleşme, ancak sözleşmeye konu edimin hukuka ve ahlaka uygun ise geçerli olarak hüküm ve sonuç doğurabilmektedir. Ancak başlangıçta geçerli olan sözleşme daha sonra borçlunun kusuru olmadan imkansız hale gelmişse, bu durumda borç sona ermektedir.

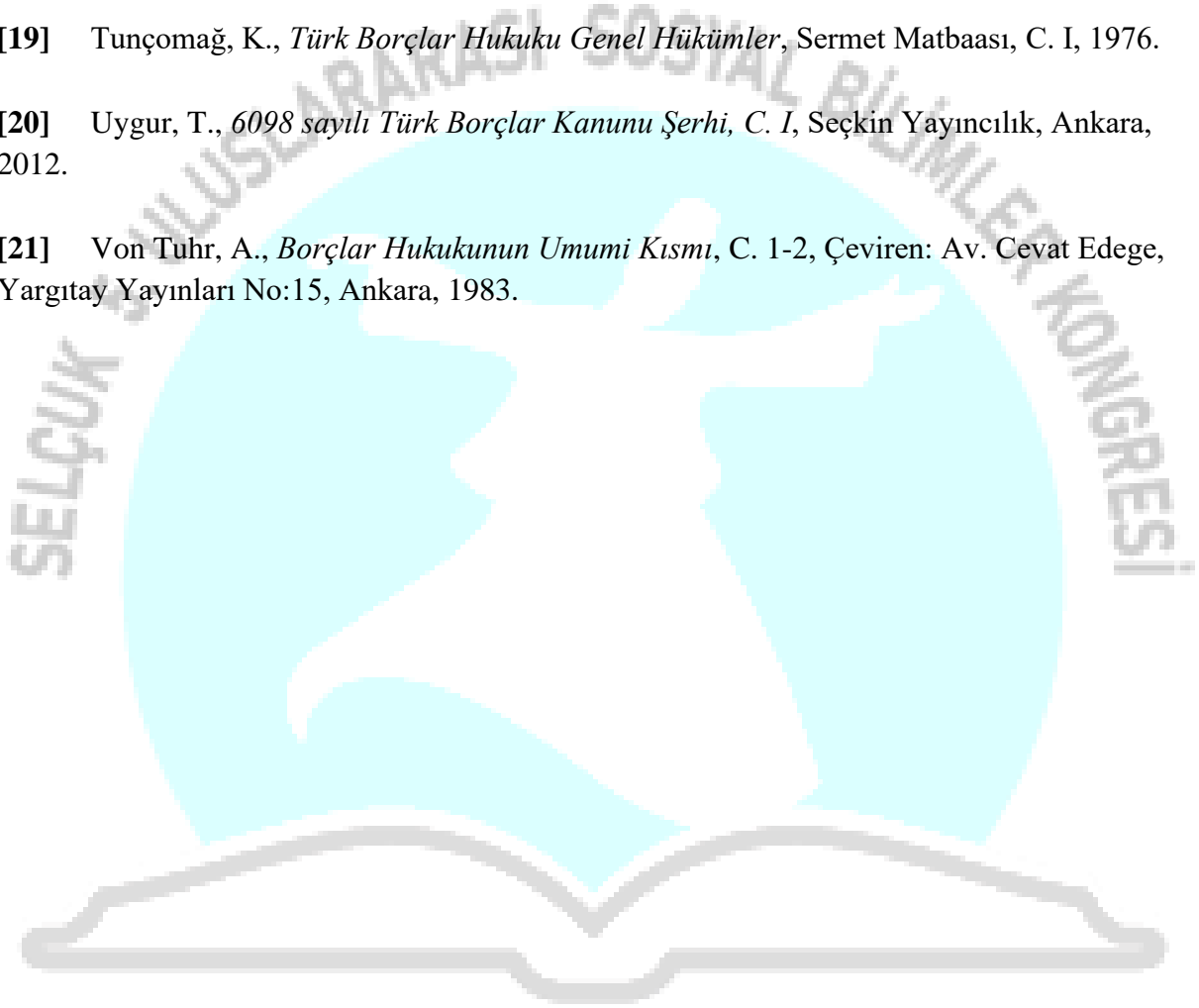
KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

- [1] Akıncı, Ş., *Borçlar Hukuku Bilgisi*, Bayram Yayınları, Konya, 2013.
- [2] Akyol, Ş., *Tam Üçüncü Kişi Yararına Sözleşme*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2008.
- [3] Eren, F., *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015.
- [4] Eren, F., *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2017.
- [5] Günay, C.İ., *Türk Borçlar Kanunu Şerhi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2012.
- [6] Hatemi, H., Gökyayla, E., *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2012.
- [7] Helvacı, S., Kocabaş, G., *Borçlar Hukuku Genel Hükümler Pratik Çalışmaları*, Legal Kitabevi, İstanbul, 2017.
- [8] Karabağ Bulut, N., *Üçüncü Kişiyi Koruyucu Etkili Sözleşme*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- [9] Kılıçoğlu Yılmaz, K., “Tam Üçüncü Kişi Yararına Sözleşme”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2016, C. 22, S. 3, Özel Sayı - Prof. Dr. Cevdet Yavuz’a Armağan, C. II.
- [10] Kocabaş, G., “Üçüncü Kişi Yararına Sözleşmede Yararlananın Edimi Ret Hakkı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2016, C. 22, S. 3, Özel Sayı-Prof. Dr. Cevdet Yavuz’a Armağan, C. II.
- [11] Kocaman, A., “İsviçre-Türk Hukukunda “Üçüncü Şahıs Yararına Temlik” Geçerli Sayılabilir Mi?”, *BATİDER*, S. 2, Aralık, 1991.
- [12] Kocaman, A., *Alacağın Temlikinin Benzer Üçlü İlişkiler Karşısındaki Teorik Sınırı Sorunu*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1989.
- [13] Kocaman, A., *Türk Borçlar Hukukunda Havale*, Sözkese Matbaacılık, Ankara, 2001.
- [14] Oğuzman, K., Barlas, N., *Medeni Hukuk*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2017.
- [15] Oğuzman, K., Öz, T., *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, C. II, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2016.
- [16] Okutan, N.Ç., Özgen, B., Erkuş, G., “Türk Borçlar Kanunu Kapsamında Üçüncü Kişi Yararına Sözleşme”, *GSI Articletter*, Part 9, Summer 2018.

- [17] Özdamar, D., “Avrupa Sözleşmeler Hukuku’nda ve Türk Borçlar Hukuku’nda Örf ve Adetler ile Teamül ve Uygulamaların Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Prof. Dr. Şeref Ertaş’a Armağan, C. 19, S. 2017.
- [18] Reisoğlu, S., *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Beta Yayınları, İstanbul, 2013.
- [19] Tunçomağ, K., *Türk Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, Sermet Matbaası, C. I, 1976.
- [20] Uygur, T., *6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu Şerhi*, C. I, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2012.
- [21] Von Tuhr, A., *Borçlar Hukukunun Umumi Kısmı*, C. 1-2, Çeviren: Av. Cevat Edege, Yargıtay Yayınları No:15, Ankara, 1983.

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021

YABANCI HAKEM KARARLARININ TANINMASI VE TENFİZİ

Müjgan Elif KAPLAN ¹

¹ Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı,
0000-0002-8110-8907

ÖZET

Milletlerarası tahkim hususunda özellikle Türk hukukunda son dönemde gözlemlenebilen gelişmeler, tahkime konu milletlerarası ticari ilişkilerin de gündem güne gelişip hız kazanması sebebine bağlanabilmektedir. Söz konusu ilişkilerle orantılı olarak tahkim kurumu da değişmek ve gelişmek ihtiyacındadır. Bu sebeple hukuk sistemi içindeki yeri de zamanla değişimlere muhtaçtır. Bu değişim ihtiyacının sonuçlarını Türk hukuk sisteminde de gözlemlemek mümkündür. Konuya ilişkin olarak yapılan ilk düzenleme 1983 yılında 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun ile olmuştur. Adı geçen Kanunun ilga edilmesinin ardından yürürlüğe giren 2007 tarihli 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun ve tahkim konusunda düzenlemeler barındıran 2001 tarihli ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu, Türk hukukunda bu husustaki başlıca gelişmelerdendir. Bunun yanı sıra uluslararası hukukta da konuya ilişkin düzenlemeler mevcuttur. Türkiye'nin de tarafı olduğu Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında 10 Haziran 1958 tarihli New York Konvansiyonu konuya ilişkin en ayrıntılı düzenlemeleri barındırmaktadır. Bu düzenlemelerin uygulanması sürecinde karşılaşılan uyuşmazlıkların çözümü hususu da konunun gelişimi için büyük önem arz etmektedir. Yargıtay, yabancılık unsuru barındıran hakem kararlarının Türkiye'de icrasına ilişkin tanıma ve tenfiz konulu kararları ile bu gelişmelere katkıda bulunmuştur. Tüm bu gelişim süreci içerisinde yabancı hakem kararlarının Türkiye'de uygulanabilmesi için sabit kalan ve daima aranan tek koşul, kararların tanınması ve tenfiz edilmesi koşuludur. Bir hakem kararının tanıma ve tenfize konu olabilmesi için de olmazsa olmaz bir unsuru barındırması gerekmektedir. Bu unsur ise yabancılık unsurudur. Buna göre yabancılığı sabit kılınmış bir hakem kararı, Türk Hukuku içerisinde tanıma ve tenfiz aracılığıyla uygulama bulabilecektir. Çalışmamızda konuya ilişkin olan temel hukuki düzenlemeler dikkate alınarak yabancılık unsuru barındıran hakem kararları, tanıma ve tenfiz açısından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Hakem kararları, Tanıma, Tenfiz, Yabancılık unsuru.

1. YABANCI HAKEM KARARLARININ KAPSAMI VE YABANCILIK UNSURU

1.1. Yabancı Hakem Kararı Kavramı

Günümüzde ticaretin ülke sınırlarını aşarak küresel bir boyuta ulaşmasıyla ekonomik ilişkiler de milletlerarası bir bağ haline gelmiştir. Dolayısıyla bu ilişkilerden doğan uyuşmazlıklara uygulanacak çözüm yolları seçenekleri de küresel çerçevede genişlemiştir. Milletlerarası ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların çözümü için başvurulan en temel çözüm yolları ulusal mahkemeler ve milletlerarası tahkimdir. Özellikle milletlerarası ticari ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların çözümü için mahkemelere başvurulması yargılama süresinin uzun

olması ve bazı uyuşmazlıklara konu ticari ilişkilerin karmaşık olması sebebiyle çözüm aşamasında yetersiz kalınması sebebiyle daha hızlı ve etkili bir çözüm yoluna başvurulması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2002). Mahkemelere başvurmak yerine tercih edilen en önemli çözüm yollarından biri olan tahkim müessesesi, bu milletlerarası ticari ilişkilerden kaynaklanan uyuşmazlıklara uygulanan vazgeçilmez çözüm yollarından biri haline getirmiştir (Yılmaz, 2004). Taraflar aralarındaki ticari ilişkiden doğabilecek olası uyuşmazlıkların çözümü için tahkim yargılamasını tercih edeceklerse aralarındaki sözleşmeye tahkim şartı koyarak ya da bu sözleşmeden ayrı olarak bir tahkim sözleşmesi hazırlayıp imzalayarak uyuşmazlık durumunda tahkim yoluna başvurulmasını kararlaştırabilirler (Yılmaz, 2002). Tahkim, taraflar arasında çıkan bir hukuki uyuşmazlığın üçüncü kişiler tarafından çözüme kavuşturulmasıdır (Deren Yıldırım, 2004). Milletlerarası ticari ilişkide de taraflar arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümü için resmi yargı organları yerine tarafların kararlaştırdıkları hakemler aracılığıyla verilen bu kararlara yabancı hakem kararı denilmektedir. Başvurulan bu yargılama yolu da milletlerarası tahkim olarak anılmaktadır. Milletlerarası tahkime ilişkin olarak yabancı hakemlik kavramı, milletlerarası hakemlik tabiriyle ilk kez Paris'teki Milletlerarası Ticaret Odası (MTO- ICC) tarafından 1951 tarihinde dünyaya hitaben yayınlanan bir broşürde kullanılmıştır (Koral, 1983). Yabancı hakem kararları için yabancı yerine milletlerarası tabirinin kullanılması gerektiği görüşünü savunanlar (Koral, 1983) olsa da içerik olarak herhangi bir fark olmaması sebebiyle bu çalışmamızda yabancı hakem kararları olarak anılmaya devam edecektir.

1.2. Yabancı Hakem Kararlarında Yabancılık Unsuru

Tahkim yolu çerçevesinde hakem kararlarını yerli ve yabancı olarak iki şekilde değerlendirmek mümkündür. Yabancı hakem kararını yerli hakem kararından ayıran özellik ise yabancılık unsurudur. Tahkim yargılaması sonucunda verilen hakem kararının yerli veya yabancı olması, bu kararın Türkiye'de yerine getirilmesinde ayrı işlemlere tabi olacağı için kararın icra edilmesi hususunda önem arz etmektedir. Yabancı hakem kararları Türk Hukuku içerisinde çeşitli kanunlarla ve uluslararası düzeyde de bazı sözleşmeler aracılığıyla düzenlenmiştir. Yabancılık unsuruna ilişkin hususlara da bu düzenlemelerde yer verilmiştir.

1.2.1. Türk Hukukunun İç Kaynaklarına Göre Yabancı Hakem Kararı

Yabancı hakem kararı kavramı hukukumuzda ilk kez 1983 tarihli ve 2675 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun (MÖHUK) ile düzenleme bulmuştur (Üstündağ, 1983). 2675 sayılı MÖHUK'un 1. maddesinde kanunun kapsamını "yabancılık unsuru taşıyan özel hukuka ilişkin işlem ve ilişkilere uygulanacak hukuk, Türk mahkemelerinin milletlerarası yetkisi, yabancı kararların tanınması ve tenfizi bu kanunla düzenlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu milletlerarası sözleşme hükümleri saklıdır." şeklinde açıklamış ve yabancılık unsuruna bu yolla değinmiştir. Ayrıca söz konusu 2675 sayılı MÖHUK'un 43-45. maddeleri yabancı hakem kararlarının tenfizini düzenlemiştir. Ancak bu kanun yabancı hakem kararı ve yabancılık unsuru kavramları konusunda açık bir bilgi vermemiştir. Aynı şekilde 2007 tarihli 5718 sayılı Milletlerarası Özel Hukuk ve Usul Hukuku Hakkındaki Kanun'da da 2675 sayılı Kanun gibi yabancılık unsuruna ilişkin düzenlemeler

yapılmıştır. 5718 sayılı MÖHUK'ta ise 60-63. maddeler arasında yabancı hakem kararlarının tenfiz usulüne ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. Ancak yine hangi hakem kararlarının yabancı hakem kararı sayılacağına ilişkin bu Kanunda da bir açıklık bulunmamaktadır. Bu nedenle yabancı hakem kararı kavramına genellikle Yargıtay İçtihatlarından cevap aranmıştır (Üstündağ, 1983).

Konuya ilişkin hukukumuzdaki en açık düzenleme Uncitral Model Kanunu ve İsviçre Milletlerarası Özel Hukuk Hakkındaki Kanun hükümleri göz önünde bulundurularak hazırlanan 2001 tarihli ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu aracılığıyla yapılmaktadır (Yılmaz, 2002). Öyle anlaşılıyor ki Milletlerarası Tahkim Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan yabancılık unsuru kavramı açıklaması dışında hangi hakem kararlarının yabancı hakem kararı sayılacağına ilişkin mevzuatımızda kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Dayınlarlı, 1983).

4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanununun 1. maddenin 2. fıkrasında belirtildiği gibi “Milletlerarası Tahkim Kanunu, yabancılık unsuru taşıyan ve tahkim yerinin Türkiye olarak belirlendiği veya Milletlerarası Tahkim Kanunu hükümlerinin taraflar ya da hakem kurulunca seçildiği uyuşmazlıklar hakkında uygulanır” (Akıncı, 2003). Esasen tahkime ilişkin olarak Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu'nun (HUMK) 516-536. maddeleri arasında düzenlemeler bulunsa da 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu ile HUMK hükümlerinin uygulama alanı daralmıştır (Deren Yıldırım, 2004).

Milletlerarası Tahkim Kanunu'nun “Yabancılık Unsuru” başlıklı 2. maddesinde hangi hallerde uyuşmazlığın yabancılık unsuruna sahip olduğu açıkça düzenlenmiştir. Milletlerarası Tahkim Kanunu'nun 2. maddesine göre yabancılık unsuru, “Tahkim anlaşmasının taraflarının yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerlerinin ayrı devletlerde bulunması, tarafların yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerlerinin; tahkim anlaşmasında belirtilen veya bu anlaşmaya dayanarak tespit edilen hâllerde tahkim yerinden veya asıl sözleşmeden doğan yükümlülüklerin önemli bir bölümünün ifa edileceği yerden veya uyuşmazlık konusunun en çok bağlantılı olduğu yerden başka bir devlette bulunması, tahkim anlaşmasının dayanağını oluşturan asıl sözleşmeye taraf olan şirket ortaklarından en az birinin yabancı sermayeyi teşvik mevzuatına göre yabancı sermaye getirmiş olması veya bu sözleşmenin uygulanabilmesi için yurt dışından sermaye sağlanması amacıyla kredi ve/veya güvence sözleşmeleri yapılmasının gerekli olması, tahkim anlaşmasının dayanağını oluşturan asıl sözleşme veya hukukî ilişkinin, bir ülkeden diğerine sermaye veya mal geçişini gerçekleştirmesi” şartlarına bağlanmıştır. Söz konusu hükme göre bazı yabancılık kriterleri belirlenmiştir. Çalışmamızın bu kısmında bu kriterler değerlendirilecektir.

1.2.1.1. Tarafların Yerleşim Yeri, Olağan Oturma Yeri ya da İşyerlerinin Bulunduğu Yer (m. 2/b.1)

“Tahkim anlaşmasının taraflarının yerleşim yerlerinin veya olağan oturma yerlerinin ya da işyerlerinin ayrı devletlerde bulunması şartı” ilişkiye yabancılık unsuru kazandırması açısından Türk devletler özel hukukçuları tarafından kabul edilen yaygın görüşlerden biridir (Kalpsüz, 2010). Bu da uyuşmazlığın çözümünde kanunlar ihtilafı kurallarının uygulanmasında

tarafaların yerleşim yeri ve olağan oturma yeri gibi hususlarda sorun çıktığı takdirde hakimin hukukunun (lex fori) uygulanacağı anlamına gelmektedir (Akıncı, 2003). Ayrıca söz konusu kriterde tarafların vatandaşlığı yerine yerleşim yeri ve olağan oturma yeri esas alınmıştır. Buradan anlaşılıyor ki tarafların vatandaşlığı hakem kararlarının yabancılık unsurunun tespitinde kullanılamaz (Nomer vd., 2003). Zira taraflardan birinin vatansız kişi veya çifte vatandaşlığa sahip bir kişi olması durumunda vatandaşlık kıstası uygulama alanı bulamayacaktır.

Anlaşmanın tarafının şirket olduğu durumlar için de işyerinin bulunduğu yer hususunun dikkate alınması gerektiği düzenlenmiştir. Şirket veya tüzel kişiler için yerleşim yerinin saptanması ana sözleşmesindeki veya statüsündeki idare merkezinin bulunduğu yere göre, ana sözleşmesi veya statüsü yoksa fiili idare merkezinin bulunduğu yere göre yapılır (Akıncı, 2003).

1.2.1.2. Tahkim Yeri (m. 2/2/a)

Kanunun 2. maddesine göre “tarafların yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerlerinin tahkim anlaşmasında belirtilen veya bu anlaşmaya dayanarak tespit edilen hâllerde tahkim yerinden başka bir devlette bulunması tahkimin yabancılık unsuruna sahip olduğunu göstermektedir”. Bu şart için taraflardan yalnız birinin yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerinin tahkim yeri dışında bir devlette bulunması yeterli görülmektedir (Akıncı, 2003).

1.2.1.3. İfa Yeri veya Sözleşmenin En Sıkı İrtibatlı Olduğu Yer (m. 2/2/b)

Hükme göre “tarafların yerleşim yeri veya olağan oturma yerinin ya da işyerlerinin asıl sözleşmeden doğan yükümlülüklerin önemli bir bölümünün ifa edileceği yerden veya uyuşmazlık konusunun en çok bağlantılı olduğu yerden başka bir devlette bulunması şartı tahkime yabancılık unsuru katmaktadır”. İfa yerinin veya sözleşmenin en sıkı irtibatlı olduğu yerin tahkim yerinden farklı bir ülkede bulunmasının tahkime milletlerarası nitelik kazandıracağı hususu önceden beri Türk Devletler Özel Hukuku’nda kabul edilmekte olan bağlama kurallarındandır (Kalpsüz, 2010).

1.2.1.4. Yabancı Sermaye veya Yabancı Kredi (m. 2/3)

6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’na göre bir yatırımcının şirket kurmak, şube açmak gibi amaçlarla Türkiye’ye yabancı sermaye getirmesi mümkün kılınmıştır. Bu anlamda “tahkim anlaşmasının dayandığı asıl sözleşmenin tarafı olan şirket ortaklarından en az birinin yabancı sermayeyi teşvik mevzuatına göre yabancı sermaye getirmiş olması veya bu sözleşmenin uygulanabilmesi için yurt dışından sermaye sağlanması amacıyla kredi ve/veya güvence sözleşmeleri yapılmasının gerekli olması” da tahkime milletlerarası nitelik kazandırmaktadır. Ancak Türk Devletler Özel Hukuku’ndaki genel prensibe göre taraflardan birinin şirket yahut tüzel kişi olması durumunda yabancılık unsuru şirketin sermayesinin yabancı olmasıyla değil şirketin merkezinin nerede bulunduğuyla belirlendiği için şirketin

yabancı sermayeli olmasının yabancılık unsuru sayılarak tahkime milletlerarası nitelik kazandıracağına düzenlenmesi yeni bir yaklaşımdır (Akıncı, 2003).

1.2.1.5. Ülkelerarası Mal ve Sermaye Geçişi (m. 2/4)

Kanunun 2. maddesinin 4. fıkrası gereğince “tahkim anlaşmasının dayanağını oluşturan asıl sözleşme veya hukukî ilişkinin, bir ülkeden diğerine sermaye veya mal geçişini gerçekleştirmesi durumunda tahkimin milletlerarası nitelik kazanacak olması” yabancılık unsurunun varlığı bakımından genellikle kabul edilen bir husustur. Zira bu kriter son derece geniş bir kriter olması, bu sebeple uyuşmazlıkta bu kriter mevcutsa tahkimin milletlerarası niteliğini haiz olup olmadığının tespiti için başka bir kritere gerek kalmayacağı da (Kalpsüz, 2010) doktrindeki birçok yazar tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu kriterin amacı da Türkiye ile bir bağı olmadığı halde yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için verilen hakem kararlarını da bu kanunun uygulama alanına dahil etmektir (Yılmaz, 2002).

1.2.2. New York Sözleşmesi’ne Göre Yabancı Hakem Kararı

Milletlerarası ticari tahkim alanındaki uyuşmazlıkların çözümü için uygulanabilecek en etkin yol milletlerarası sözleşmeler olarak görülmektedir (Akıncı, 1994). Özellikle Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında 10 Haziran 1958 tarihli New York Konvansiyonu bu konu ile alakalı olarak yapılmış en önemli ve kapsamlı sözleşme olarak uygulama bulmaktadır. 134 ülkenin taraf olduğu Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında New York Sözleşmesi gereğince hakem kararları mahkeme kararlarının diğer ülkelerde tanınması ve tenfizine oranla sözleşmeye taraf ülkeler açısından daha hızlı ve kolay icra kabiliyetine sahiptir (Yılmaz, 2004). New York Sözleşmesi Türkiye tarafından da onaylanmış ve milletlerarası ticari tahkime ilişkin uyuşmazlıkların çözümünde Türk Hukukunun tamamlayıcı bir parçası haline gelmiştir. Çalışmamızda New York Sözleşmesi ile alakalı olarak yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi konusunda daha ayrıntılı bahsedileceğinden burada yüzeysel bir açıklama yeterli görülmektedir.

2. YABANCI HAKEM KARARLARININ TANINMASI VE TENFİZİ

2.1. Tanıma ve Tenfiz Kavramlarının Açıklanması

Milletlerarası ticari ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların farklı ülkelerde hukuki sonuçlar doğurma kabiliyetine sahip olması sebebiyle uyuşmazlıkların çözümü için verilen kararların da farklı ülkelerde icra edilebilir olması gerekir (Akıncı, 1994). Uygulamada bu icra edilebilirlik kararların tenfiz edilmesi ile mümkündür. Ancak bazı durumlarda kararların icra edilmesi yerine yalnızca kesin hüküm veya kesin delil olarak tanınması gerekmektedir (Kuru vd., 1983). İcrası gerekmeyen bu kararların yalnızca kesin hüküm veya kesin delil olarak kabul edilmesi de tanıma ile mümkün kılınmıştır. Yabancı bir kararın Türkiye’de icra edilebilirlik veya kesin delil yahut kesin hüküm sonucunu doğurabilmesi bu tanıma ve tenfiz davalarının açılmasına bağlıdır (Ekşi, 2009). Tanıma, yabancı hakem kararı için kesin delil veya kesin hüküm sonucu doğurabilirken, tenfiz yabancı hakem kararının kesin delil veya kesin hüküm olarak kabul

edilmesinin yanında icra edilebilme kabiliyeti sonucunu da doğurmaktadır (Ekşi, 2009). Bu yönüyle tenfiz, tanımayı da kapsayan daha geniş bir kavram olarak değerlendirilir.

Bu noktada hakem kararlarının yerli ve yabancı olarak ikiye ayrılmasının bir sonucuna daha değinmekte fayda vardır. Şöyle ki yerli hakem kararlarının icra edilebilir hale gelmesi söz konusu hakem kararının kesinleşme şerhi ile mahkeme başkanına tasdik ettirilmesi ile mümkün olur (Yılmaz, 2002). Şayet yerli hakem kararı temyiz edilmişse Yargıtay incelemesinden geçmesinin ardından hakem kararının kesinleştiğine dair şerh verilmesi kararın icra edilebilmesi için yeterli olacaktır (Yılmaz, 2002). Ancak yabancı hakem kararlarının Türkiye’de icra edilebilmeleri yetkili mahkemenin tenfiz kararı vermesine bağlıdır. Ancak bu koşulda yabancı hakem kararı kesin hüküm veya kesin delil teşkil eder ve icra edilebilir hale gelmektedir.

2.2. Türk Hukukunda Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi

Türk hukukunda yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizine ilişkin kapsamlı düzenlemeler bulunmaktadır. 2675 sayılı MÖHUK’un 43-45. maddeleri arasındaki düzenlemenin ardından 5718 sayılı MÖHUK’un 60-63. maddeleri arasında yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi düzenlenmiştir ve 2675 sayılı Kanunu da yürürlükten kaldırmıştır (Nomer vd., 2003). Yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi açısından en özel kaynaklardan biri de daha önce bahsettiğimiz gibi Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında 10 Haziran 1958 tarihli New York Konvansiyonu’dur. Türkiye gibi birçok ülkenin de New York Sözleşmesi’ne taraf olmasıyla 2675 sayılı MÖHUK hükümleri hakem kararlarının tanınması ve tenfizi açısından yetersiz kalmıştır (Şanlı, 2005). Ancak söz konusu sözleşme hükümleri tanıma ve tenfiz koşulları anlamında içerik olarak 5718 sayılı MÖHUK’un 60-63. maddeleri ile büyük oranda aynıdır (Ekşi, 2009). New York Sözleşmesi’nin 1. maddesinin 1. fıkrasında sözleşmenin uygulama alanı “tanıma veya tenfizi istenen ülkeden başka bir ülkede verilen hakem kararları” olarak belirlenmiştir. Her ne kadar söz konusu hüküm sözleşmenin alanı hususunda tanıma veya tenfizi istenen ülkenin dışında bir ülkede verilen hakem kararlarından söz ediyor olsa da sözleşme, tanıma veya tenfiz istenen ülkede yerli sayılmayan hakem kararlarının tanınması veya tenfizi için de kullanılmaktadır (Akıncı, 1994). Ancak bu konu, yukarıda tartışıldığı üzere yabancı ibaresinden ne anlaşılması gerektiğine göre değişeceği için Türk hukukunda yerli sayılmayan tüm hakem kararlarının tenfizinde uygulanmıştır (Akıncı, 1994). Ayrıca New York Sözleşmesi’nin söz konusu hükmünün sözleşmeye taraf olup olmadığına bakılmaksızın yabancı bir ülkede verilmiş olan tüm hakem kararlarını kapsamaması sebebiyle, sözleşmenin “evrensellik prensibini” benimsemiş olduğu yorumları yapılmaktadır (Akıncı, 1994). Bunun bir başka sonucu olarak, hakem kararına konu uyuşmazlığın taraflarının milliyetinin de sözleşmenin uygulama alanı bakımından bir önem ifade etmediği söylenebilmektedir (Akıncı, 1994). Bu şu demektir ki, aynı devlet vatandaşı olan kişiler arasındaki uyuşmazlığı çözen hakem kararının yabancı bir ülkede verilmiş olması sözleşmenin kapsamı içinde olması için yeterlidir. Böylece “sözleşme, ihtilafın yabancılık unsuru içermesini öngörmediği için, bir iç hukuk meselesinden kaynaklanan ihtilafa ilişkin kararlar da New York Sözleşmesi hükümleri altında tenfiz edilebilir (Akıncı, 1994)” denilebilmektedir.

2.3. Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi İçin Gereken Şartlar

2675 sayılı ve 5718 sayılı MÖHUK'ta yabancı hakem kararlarının tenfizine ilişkin düzenlemeler yapılmış ve tanınmanın da bu hükümlere tabi olduğu yani bu hükümlerin kıyasen kararların tanınmasına da uygulanması gerektiği belirtilmiştir. Buna göre yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi için gereken şartlar şöyledir:

2.3.1. Tanınması veya Tenfizi İstenen Hakem Kararının Yabancı Olması

Bir hakem kararının tanınması veya tenfizi isteğinin Türkiye'de gerçekleşebilmesi için söz konusu kararın yabancılık unsuruna sahip olan bir yabancı hakem kararı olması gerekir (Nomer vd., 2003). Daha önce de belirtildiği gibi 5718 sayılı MÖHUK'ta hangi hakem kararlarının yabancı hakem kararı sayılacağına ilişkin net bir açıklama bulunmadığı gibi 1958 tarihli New York Sözleşmesi'nde de yabancı hakem kararı için bir tanımlama bulunmamaktadır (Ekşi, 2009). Hakem kararlarının yabancılık unsuruna ilişkin en açık bilgi 2001 tarihli ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu'nda yer almaktadır. Ancak bunun yanında konuyla ilgili Yargıtay kararları da kararların yabancılığına ilişkin birtakım saptamalarda bulunmuş ve bu hususta yol gösterici olmuştur.

Bir hakem kararının yabancılık unsurunun tespitinde birçok hukuk sisteminde olduğu gibi Türk Hukuk Sisteminde de uygulamada ve özellikle Yargıtay kararlarında bazı kriterler benimsenmiştir. Bu kriterlerden en yaygın olanları usule uygulanan hukuk ve mekan (ülke) kriterleridir (Akıncı, 1994).

2.3.1.1. Usule Uygulanan Hukuk Kriteri

Hakem kararlarının yabancılığının belirlenmesine ilişkin olarak Yargıtay içtihatlarınca bu kararın hangi kanunun otoritesi altında verildiğine bakılarak karar verilmesi hususu kabul edilmiştir (Ekşi, 2009). Ancak bu kanunun uyuşmazlığın çözümü aşamasında usule uygulanan kanun olarak mı kabul edilmesi gerektiği yoksa esasa uygulanan kanun olarak mı görülmesi gerektiği tartışmalıdır. Yargıtay içtihatlarınca söz konusu kanunun esasa değil usule uygulanan kanun olduğu kabul edilmiştir (Ekşi, 2009). Bu demektir ki hakem kararına konu uyuşmazlığın çözümünde usule uygulanan hukuk yerli ise hakem kararı yerli hakem kararı sayılır ve buna dayanarak yerli hakem kararına ilişkin prosedürler sürdürülür. Ancak eğer usule uygulanan kanun yabancı ise hakem kararı da yabancıdır ve kararın icra edilebilmesi veya kesin delil yahut kesin hüküm teşkil edebilmesi ancak kararın tanınması ve tenfizine bağlıdır. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 07.11.1951 tarihli ve 126/109. sayılı kararında (Arjantin Kararı) bir hakem kararının yabancı bir kanun otoritesi altında verilmesi durumunda o kararın yabancı hakem kararı sayılabileceği kabul edilmiştir (Akıncı, 1994). Bu ifade hakem kararlarının niteliğine ilişkin görüşlerden "akit teorisi" ile bağdaşmaktadır (Akıncı, 1994). Yargıtay bazı kararlarında da usule uygulanan hukuk kriterine dayanarak Milletlerarası Ticaret Odası hakemliği kararlarını yabancı hakem kararı olarak kabul etmemiş ve bu kararın Türkiye'de icra edilebilmesi yahut kesin hüküm veya kesin delil teşkil edebilmesi için tenfiz edilmesine gerek olmadığına karar vermiştir (Ekşi, 2009). Yargıtay, söz konusu konuyla alakalı kararlarından

biri olan 1985 tarihli bir kararında⁴⁶ Türk usul hukuku uygulanarak verilen Milletlerarası Ticaret Odası hakemliği kararını yerli hakem kararı olarak kabul etmiştir (Ekşi, 2009).

2.3.1.2. Mekan (Ülke) Kriteri

Uyuşmazlığa uygulanacak usul hukukunun açıkça belirlenmesinin mümkün olmadığı durumlarda söz konusu belirsizliğin giderilmesi için Yargıtay ikinci bir kriter olarak mekan yani ülke kriterini benimsemiştir (Üstündağ, 1983). Mekan kriteri gereğince bir hakem kararının milliyeti o hakem kararının hangi yer ülkesinde verildiğine bağlıdır. New York Sözleşmesi mekan ve usule uygulanan hukuk kriterlerini birlikte değerlendirilir. Uygulamada da özellikle Yargıtay kararlarında rastlanılabileceği üzere hakem kararının milliyetini tayin için mekan kriterine sıkça başvurulmaktadır (Akıncı, 1994). Yargıtay 1976 tarihli bir kararında⁵⁰ ise “toprak ülkesi açısından yabancı memlekette toplanan yargılayan hakemlerin orada verdikleri kararı yabancı hakem kararı olarak nitelemek gerekir” şeklinde karar vermiş ve tahkim yerinin yabancı ülke olması sebebine dayanarak davaya konu olan hakem kararını yerli hakem kararı saymamıştır (Akıncı, 1994). Yargıtay’ın 1976 tarihli bu kararı yukarıda bahsedilen 1951 kararından farklı olarak usule uygulanan hukuk kriterine göre değil, mekan kriterine dayanarak verilmiş bir karardır. Ancak bu durum karara konu uyuşmazlığın çözümü için tahkim yerinin belirlenmesi, kararın verilmesi gibi aşamalar devam ederken hakem kararının milliyetinin henüz tayin edilmemiş olması sonucunu doğuracağı için mekan kriterinin uygulanması sonuçları bakımından eleştirilmektedir (Akıncı, 1994).

2.3.2. Yabancı Hakem Kararının Kesinleşmiş Olması ve İcra Kabiliyeti Kazanmış Olması veya Taraflar İçin Bağlayıcı Olması

Bir yabancı hakem kararının tenfiz edilebilmesi için o kararın kesinleşmiş olması gerekmektedir. 5718 sayılı MÖHUK’un 60. maddesinde ancak “kesinleşmiş ve icra kabiliyeti kazanmış veya taraflar için bağlayıcı olan yabancı hakem kararlarının tenfiz edilebileceği” düzenlenmiştir. Yabancı hakem kararlarının tenfizi açısından yabancı hakem kararının taraflar için bağlayıcı olması şartı 2675 sayılı MÖHUK’ta yer almayan, 5718 sayılı MÖHUK ile getirilen bir şarttır (Deynekli, 2015). 2675 sayılı MÖHUK’un 43. maddesi hükmünce yabancı hakem kararının kesinleşmiş ve icra kabiliyeti kazanmış olması şartları birlikte aranırken 45. maddesinde bu şartlardan birinin varlığının yeterli görülmesi iki madde hükmü arasında bir uyumsuzluğa yol açmış ve konuyla alakalı olarak birçok tartışmaya sebep olmuştur (Akıncı, 1994). Ancak 5718 sayılı MÖHUK ile gelen bağlayıcılık şartı ile yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi kolaylaşmış ve kimi Yargıtay kararlarıncı da yabancı mahkeme kararının tenfizi için bağlayıcılığının bulunması yeterli kabul edilmiştir (Deynekli, 2015).

2.3.3. Taraflar Arasında Tahkim Anlaşmasının Bulunması

Yabancı hakem kararının tenfizi için taraflar arasında bir tahkim sözleşmesi yapılması veya taraflar arasındaki esas sözleşmeye taraflarca bir tahkim şartı konulmuş olması gerekir (Kuru vd., 1983). 5718 sayılı MÖHUK’un 62. maddesi gereğince eğer taraflar arasında bir

tahkim sözleşmesinin yoksa veya esas sözleşmede tahkim şartı bulunmuyorsa yabancı hakem kararının tenfizi talebini inceleyen mahkemenin bu talebi reddetmesi gerekmektedir.

2.3.4. Uyuşmazlığın Tahkim Yoluyla Çözümünün Mümkün Olması

1958 tarihli New York Sözleşmesi'nin 5. maddesi hükmünce “yabancı hakem kararına konu olan uyuşmazlığın Türk kanunlarına göre tahkim yoluyla çözüme kavuşturulmaya elverişli olması gerekmektedir”.

2.3.5. Yabancı Hakem Kararının Genel Ahlak ve Kamu Düzenine Aykırı Olmaması

Yabancı hakem kararının genel ahlak ve kamu düzenine aykırı olması kararın tanınması ve tenfizi talebinin reddi sebebidir. 1958 tarihli New York Sözleşmesi'nde ve 5718 sayılı MÖHUK'ta bu husus yabancı hakem kararının tenfizine ilişkin talebin reddine yol açan sebeplerin içerisinde sayılmıştır. “Hakemlerin bağımsız ve tarafsız olmaması, tahkim anlaşmasında taraflardan birine üstünlük tanınması, sözleşme konusunun ahlaka aykırı olması, hakem kararının gerekçesiz olması” (Deynekli, 2015) yabancı hakem kararının genel ahlak ve kamu düzenine aykırılık teşkil ettiği hallere örnek olarak gösterilmektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Milletlerarası ticari ilişkilerin gelişip daha da karmaşık bir hal almış olması gün geçtikçe ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların da karmaşıklaşmasına yol açmış ve devletleri bu uyuşmazlıkları çözmek için çözüm yolları aramaya itmiştir. Ulusal mahkemelerin bu uyuşmazlıklara çözüm bulmada yetersiz kalması ve çözüm sürecinin oldukça yavaş işlemesi sonucuyla karşılaşan devletler için tahkim usulü, daha hızlı ve etkin olması sebebiyle cazip hale gelmiş ve gün geçtikçe daha çok tercih edilir olmuştur. Tahkim usulünün uygulanabilmesi için uyuşmazlığın taraflarınca aralarındaki sözleşmeye bir tahkim şartının konulmuş olması yahut taraflarca bir tahkim sözleşmesinin imzalanmış olması gerekmektedir. Bu şartlar tahkim müessesesinin tamamen tarafların iradesine bağlı olduğunun en açık göstergesidir. Milletlerarası ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların çözümü için başvuru bu milletlerarası tahkim tarafından verilen yabancı hakem kararları, yerli hakem kararlarından yabancılık unsuru ile ayrılmaktadır.

Yabancılık unsuruna ilişkin olarak hukukumuzda öncelikle 2675 sayılı MÖHUK aracılığıyla düzenleme yapılmış olsa da yabancı hakem kararı kavramına ve yabancılık unsurunun kapsamına, hangi hallerde yabancılık unsurundan söz edilebileceğine dair herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Aynı şekilde 5718 sayılı MÖHUK da yabancılık unsuruna ilişkin bir açıklık getirmemiştir. Bu hususta en kapsamlı düzenlemeleri 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu'nda görmekteyiz. Kanaatimce Milletlerarası Tahkim Kanunu yürürlüğe girdiği andan itibaren tahkim usulüne ilişkin birçok soruya olduğu gibi yabancılık unsuru ile alakalı uygulamada tartışma yaratan problemlere de cevap ve açıklık getirmiştir. Konuya ilişkin olarak devletler arasında imzalanan sözleşmelerden en önemlisi Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması ve Tenfizi Hakkında 10 Haziran 1958 tarihli New York Konvansiyonu olup yabancı

hakem kararlarına ilişkin en özel düzenlemeleri barındırmaktadır. Esasen New York Sözleşmesinin tanıma ve tenfize ilişkin hükümlerinin 5718 sayılı MÖHUK ile fazlaca örtüşmesinin yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizi için günümüzde yeknesak bir uygulama getirilmeye çalışıldığını göstermekte olduğunu düşünmekteyim.

Yabancılık unsuru ile alakalı olarak en açık düzenleme getiren 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanunu'nda uyuşmazlığın hangi hallerde yabancılık unsuru içerdiğine dair bazı yabancılık kriterleri getirilmiş ve uygulamadaki en çetin tartışmayı açıklığa kavuşturmuştur. Ancak hakem kararının milliyetine ilişkin olarak uygulamada özellikle Yargıtay kararlarında en çok tartışma yaratan husus, yabancılığın belirlenmesinde mekan yani ülke kriterinin mi esas alınacağı yoksa tahkim yargılamasının usulüne uygulanan hukuk kriterinin mi esas alınacağı konusudur. Öyle ki bu tartışmalar uygulanan hukukun usule uygulanan hukuk olarak mı yoksa esasa uygulanan hukuk olarak mı kabul edilmesi gerektiğine kadar uzanmaktadır. Ancak Yargıtay içtihatları bize hakem kararının yerli ya da yabancı olduğunu tespit ederken dikkate alınan hukukun esasa değil usule uygulanan hukuk olduğunu göstermiştir. Kaldı ki yabancılığının belirlenmesinde uygulanmak üzere usule uygulanan hukuk kriteriyle mekan kriteri arasında yapılan bütün tartışmalara gerek yine Yargıtay kararlarınca gerekse New York Sözleşmesi ve 5718 sayılı MÖHUK hükümlerince bazı açıklamalar getirilmiştir. Her ne kadar özellikle 5718 sayılı MÖHUK'ta her iki kriterden de söz ediyor olsa da uygulamaya yansımış biçiminden de anlayabiliyoruz ki tüm bu açıklamalar usule uygulanan hukuk kriterinin asli, mekan kriterinin ise tali olduğunu göstermektedir.

Söz konusu yabancı hakem kararlarının Türkiye'de tanınması ve tenfize ilişkin ise birtakım şartlar getirilmiştir. Ancak hukukumuzda genellikle tenfiz için şartlardan bahsedilmiş, tanıma için tenfize ilişkin hükümlere tabi olduğu söylenmiştir. Bu da bize tenfizin her haliyle tanımayı da içine alan bir kavram olduğunu göstermektedir. Yabancı hakem kararının tenfizi için aranan ilk şart hakem kararının yabancı olmasıdır. Elbette ki yabancı olmayan bir hakem kararının icrası için tenfiz usulüne gerek kalmayacak ve yerli hakem kararı gibi uygulanabilecektir. Yabancı hakem kararının tenfizi için aranan bu yabancılık koşulu uygulamada değerlendirilirken yukarıda bahsedildiği gibi kriterlere tabi tutulmuş ve sonrasında ilgili mevzuat gereği tenfize uygunluğuna karar verilmiştir.

Kanaatimce milletlerarası ticari ilişkilerden doğan uyuşmazlıkların çözümü için sıklıkla tercih edilen milletlerarası tahkim yolu, yalnızca mahkeme kararlarının yavaş ve yetersiz olmasına hızlı ve etkin bir çözüm getirmesi sebebiyle değil, aynı zamanda ticari ilişkilerin milletlerarası boyuta taşınması ile daha tarafsız ve uyuşmazlığa konu ticari ilişkiye daha hakim olan kişilerce tabiri caizse daha profesyonel bir biçimde çözülmesinin istenmesi sebebiyle günümüz milletlerarası hukuk sisteminde büyük bir öneme sahiptir. Milletlerarası tahkim kurumuna bu önemi katan husus da hiç şüphesiz "milletlerarası" olması yani yabancılık unsurudur. Dolayısıyla yabancı hakem kararlarının tanınması ve tenfizde de en önemli bölümü yine yabancılık hususunun tespiti olacaktır.

KAYNAKÇA

- [1] Akıncı, Z., Milletlerarası Ticari Hakem Kararları ve Tenfizi, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Yayınları No:44, 1994.
- [2] Akıncı, Z., Milletlerarası Tahkim, Seçkin Yayıncılık, 2003.
- [3] Dayınlarlı, K., “Yabancı Hakem Kararlarının 2675 sayılı Kanuna Göre Tenfizi”, (Bildiriler-Tartışmalar) Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, içinde ss. 55- 80, 1983.
- [4] Deren Yıldırım, N., Milletlerarası Tahkimin Esaslı Sorunları, Alkim Yayınevi, 2004.
- [5] Deynekli, A., “Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizinde Karşılaşılan Sorunlar”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2015, c. 16, Özel Sayı 2014, ss. 105-122.
- [6] Ekşi, N., “Yargıtay Kararları Işığında ICC Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizi”, Ankara Barosu Dergisi, Yıl:67, 2009, S. 1, ss. 54-74.
- [7] Kalpsüz, T., Türkiye’de Milletlerarası Tahkim, Yetkin Yayınları, 2010.
- [8] Koral, R., “Hakem Kararlarının Milliyeti ve Milletlerarası Hakem Kararı Teriminin Yeni Anlamı”, (Bildiriler-Tartışmalar) Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1983, içinde ss. 17-30.
- [9] Kuru, B., Yılmaz, E., “Türkiye’de Yabancı Hakem Kararlarının Tanınması”, (Bildiriler-Tartışmalar) Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1983, içinde ss. 191-205.
- [10] Nomer, E., Ekşi, N., Öztekin, G., Milletlerarası Tahkim, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2003.
- [11] Şanlı, C., Uluslararası Ticari Akitlerin Hazırlanması ve Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2005.
- [12] Üstündağ, S., “Yabancı Hakem Kararı Kavramı”, (Bildiriler-Tartışmalar) Yabancı Hakem Kararlarının Türkiye’de Tanınması ve Tenfizi, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1983, içinde ss. 1-16.
- [13] Yılmaz, A., “Milletlerarası Tahkim Kanunu Uyarınca Yabancılık Unsuru”, Ankara Barosu Dergisi, 2002, S. 1, ss. 239-249.
- [14] Yılmaz, İ., Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıklarının Tahkim Yoluyla Çözümü ve ICSI, Beta Basım Yayım Dağıtım, 2004.

MURİS MUVAZAASINA DAYALI TAPU İPTAL VE TESCİL DAVALARINDA İSPAT

Sena VIDİNLİOĞLU

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk
Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-1512-7683

ÖZET

Muris muvazaası, mirasçılardan mal kaçırma gayesinde olan miras bırakanın gerçek iradesi bağışlama sözleşmesi yapmak olduğu halde görünüşte satış veya ölünceye kadar bakma sözleşmesi ile malvarlığının tamamını veya bir kısmını devretmesi durumudur.

Medeni kanun uyarınca hakkın varlığını iddia eden taraf dayandırdığı olgunun varlığını ispatla yükümlüdür. Bu nedenle muvazaa iddiasına dayalı davalarda muvazaa iddiasını ispat yükü davacı taraf üzerindedir. Davacının davasını hangi delillerle ispatlamakla yükümlü olduğu hususu önem arz etmektedir. Muvazaa iddiası, muvazaalı işlemin taraflarınca ileri sürülmüşse tarafların açılan davada iddialarını ispatlamaları için kesin deliller sunmaları gerekmektedir. Muvazaa iddiası, muvazaalı işlemin taraflarınca değil de bir üçüncü kişi tarafından ileri sürülmüşse üçüncü kişinin açılan davada iddialarını ispatlamak için kesin delil sunması şart olmayıp her türlü delil kullanması mümkündür.

Muris muvazaasına dayalı olarak açılan tapu iptal ve tescil davalarında davayı açan mirasçının muvazaa iddiasını hangi tür delille ispatlayabileceği hususu ihtilaflıdır. Yerleşik Yargıtay içtihatlarında muris muvazaasına dayalı tapu iptal ve tescil davalarında davacının muvazaa iddiasını ispatlamak için her türlü delil kullanabileceği vurgulanmaktadır. Doktrinde ise davayı açan mirasçının muvazaa iddiasını yalnızca kesin delillerle ispatlayabileceğini savunan yazarlar bulunmaktadır.

İspat hususunda görüş farklılıklarının oluşmasının temel nedeni davayı açan mirasçının davadaki sıfatıdır. Uygulamada sıklıkla rastlanan muris muvazaasına dayalı tapu iptal ve tescil davalarında davayı açan mirasçının sıfatı doktrindeki görüşler ve Yargıtay kararları ışığında incelenmesi özellikle açılan davanın ispatı açısından büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle çalışmamız muris muvazaasına dayalı tapu iptal ve tescil davasını açan mirasçının davayı hangi sıfatla açtığı ve dolayısıyla davayı hangi delillerle ispatlayabileceği hususu üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: muris muvazaası, tapu iptal ve tescil davası, ispat yükü.

PROOF IN CASES OF CANCELLATION AND REGISTRATION BASED ON MURIS FILE

ABSTRACT

Inheritance collusion is the case of transferring all or a part of his assets, apparently with a contract of sale or maintenance until death, although the real will of the legator, who aims to smuggle goods from his heirs, is to make a donation contract.

Therefore, the burden of proving the alleged collusion is on the claimant in cases based on collusion. It is important that the plaintiff is obliged to prove his case with what evidence. If the alleged collusion has been put forward by the parties of the collusive transaction, the parties are required to present conclusive evidence in order to prove their claims in the lawsuit filed. If the allegation of collusion is put forward by a third party, not by the parties of the collusive transaction, it is not necessary for the third party to provide definitive evidence to prove their claims in the lawsuit filed, but it is possible to use all kinds of evidence. The situation is different in the case of the muris collusion.

It is controversial with what kind of evidence the heir who filed the lawsuit can prove the collusion claim in title deed cancellation and registration cases filed based on the decedent's collusion.

The main reason for the differences of opinion on the issue of proof is the title of the heir who filed the lawsuit in the lawsuit. In the title deed cancellation and registration cases based on the deed's collusion, which is frequently encountered in practice, the examination of the title of the heir who filed the case in the light of the views in the doctrine and the decisions of the Court of Cassation is of great importance especially in terms of the proof of the lawsuit filed. For this reason, our study is mostly about examining the issue of the title of the heir, who filed the title deed cancellation and registration case based on the muris collusion, and thus, with what evidence he can prove the case.

Keywords : muris collusion, title deed cancellation and registration case, burden of proof

1. GİRİŞ

Muris muvazaası, miras bırakan ve sözleşmenin karşı tarafının, miras bırakanın mirasçılarında mal kaçırmak bir nevi onları aldatmak için kendi aralarında hüküm ve sonuç doğurmayacağı konusunda anlaşmış oldukları görünüşteki işlemle, gerçek iradelerini yansıtan gizli işlemi saklamaları durumudur. Muris muvazaasında tarafların hem gizledikleri hem de görünürde yapmış oldukları iki adet sözleşme bulunduğu için muvazaanın türleri içerisinde nisbi muvazaanın içerisinde yer alır. Muris muvazaasında tarafların üçüncü kişilerden gizledikleri fakat gerçek iradelerini yansıtan sözleşme bağışlama sözleşmesiyken iradelerini yansıtmayan tamamen üçüncü kişileri aldatmak için oluşturdukları görüntü sözleşme uygulamada satış veya ölünceye kadar bakma sözleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Muris muvazaasına günümüzde çok sık rastlanmaktadır. Bu durumun temel sebebi miras bırakan gerek sosyal gerek kültürel gerekse psikolojik faktörlerden kaynaklı olarak muvazaalı işlemler ile mirasçılarında mal kaçırmak istemesidir. Muvazaalı işlemler miras hakkına zeval gelen mirasçı genellikle miras hakkına kavuşmak ister. Miras hakkı zedelenmiş olan mirasçının miras hakkına kavuşması için başvurabileceği hukuki yolların neler olduğu ve bu hukuki yollarda muvazaa iddiasını nasıl ispat edebileceği son derece önemlidir.

Uygulamada muris muvazaasına ilişkin olarak özel bir düzenleme bulunmadığı için 6098 sayılı Borçlar Kanunu m.19'da yer alan genel düzenleme ve Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararıyla yetinilmektedir. Bu konu üzerinden ilk düzenleme Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 01.04.1974 tarih, 1974/1 esas 1974/2 karar sayılı kararıyla getirilmiştir. Bu düzenleme ilerleyen zamanlarda adalet duygusu ve kamu vicdanını rahatsız ettiği gerekçesiyle Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu'na başvurulmuştur. Yargıtay İçtihadı Birleştirme Büyük Genel Kurulu, 16.03.1990 Tarih ve 1989/1 esas ve 1989/2 karar sayılı kararında, Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 01.04.1974 tarih, 1974/1 esas 1974/2 kararın değiştirilmesine gerek bulunmadığına karar verdiği için uygulama karşılaştıran muris muvazaasına dayalı tapu iptal ve tescil davalarında Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu'nun 01.04.1974 tarih, 1974/1 esas 1974/2 kararı doğrultusunda hareket edilmektedir. Fakat doktrinde bu kararı eleştiren yazarlar bulunmaktadır.

Muris muvazaasından kaynaklanan tapu iptal ve tescil davalarında uygulamada sıklıkla karşılaşılmaması nedeniyle bu davalarda ispat hususunda ortaya çıkan fikir ayrılıklarının gerek Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı gerekse doktrindeki görüşler ışığında üzerinde durulmasında son derece fayda vardır.

İncelememiz üç başlıktan oluşacaktır. İlk olarak Yargıtay İçtihadı Birleştirme Kararı ve doktrindeki görüşler ortaya konulacak sonrasında uygulamada nasıl yapıldığı ele alınacak ve son olarak kanaatimiz ortaya konulacaktır.

2. MURİS MUVAZAASI KAVRAMI VE UNSURLARI

2.1. Muris Muvazaası Kavramı

Muris muvazaası, miras bırakanın gerek sosyal gerek kültürel nedenlerden ötürü mirasçılarında mal kaçırma amacıyla sözleşmenin karşı tarafıyla gerçek iradelerini yansıtan gizli sözleşmeyi (bağışlama) örtmek amacıyla kendi aralarında hüküm ve sonuç doğurmayacağını kararlaştırdıkları görünüşte sözleşme (satış sözleşmesi veya ölünceye kadar bakma sözleşmesi) yapmaları durumudur. (Hatipoğlu, 2017 s.113; Oğuz, 2020 s.308; Özkaya, 2011 s.371.)

Muris muvazaasında tarafların yapmış oldukları gerek görünüşteki sözleşme gerekse gizli sözleşmede temlik istenmektedir. (Özkaya, 2011 s.371.) Fakat görünüşte yapılmış olan satış veya ölünceye kadar bakma sözleşmesinin muvazaa anlaşması ile niteliği değişmekte ve gizli sözleşme olan bağışlama sözleşmesi düzenlenmektedir. Bu yönüyle muris muvazaası tam muvazaa niteğindedir. (Özkaya, 2011 s.371.)

2.2. Unsurları

Muris muvazaası, tarafların yapmış olduğu iki adet sözleşme bulunması nedeniyle muvazaa türlerinden nisbi muvazaasının içerisinde yer almaktadır. (Oğuz, 2020 s.308.) Nasıl ki nisbi muvazaanın oluşması için dört temel unsurun gerçekleşmesi gerekiyorsa muris muvazaasının oluşması için de dört unsurun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu unsurlar;

görünüşteki işlem unsuru, mirasçıları aldatma amacı, gizli sözleşme unsuru ve muvazaanın anlaşmasıdır.

Miras bırakanın mirasçılarından mal kaçırma gayesiyle yaptıkları gerçek iradelerini yansıtan gizli işlemin mirasçıların itirazlarından kaçınmak için üzerini örttükleri kendi aralarında hüküm ve sonuç doğurmayacağı konusunda anlaşarak yapmış oldukları ve üçüncü kişileri sanki gerçek iradeleri buymuşçasına gösterdikleri sözleşme muris muvazaasının görünüşteki işlem unsurunu oluşturmaktadır. (Ardıç, 2011 s.40; Evirgen, 2014 s.23; Eviz, 2019 s.55; Özkaya, 2011 s.373; Sevgi, 2008 s.33.)

TBK m.1'e göre sözleşmeler karşılıklı ve birbirlerine uygun irade beyanlarıyla kurulmaktadır.Fakat görünüşteki işlemde sözleşme taraflarının irade beyanları birbirlerine uygun olsa da iradeleri çok farklıdır. Hukukumuzda irade teorisi benimsenmiş olduğu için ve görünüşteki işlem tarafların gerçek iradelerini yansıtmadığı için hukuken geçerli bir işlem değildir. (Özkaya, 2011 s.373.)

Miras bırakanın muvazaalı işlem yapmasının temel nedeni genel muvazaadan farklıdır.Şöyle ki genel muvazaada sözleşmenin muvazaalı işlem yapmalarındaki sebep üçüncü kişileri aldatmakten muris muvazaasında tarafların muvazaalı işlem yapmalarının sebebi miras bırakanın mirasçıları aldatarak onlardan mal kaçırmaktır. (Özkaya, 2011 s.373.)Bu nedenle muris muvazaasında miras bırakanın mirasçıların miras haklarını zedelemesi muvazaanın mirasçıları aldatma amacı bir başka deyişle mirasçılardan mal kaçırma unsurunu oluşturmaktadır. (Özguç, 2008 s.377.)

Miras bırakan ve sözleşmenin karşı tarafının gerçek iradelerini yansıtan ve hatta hukuken hüküm ve sonuç doğurmasını istedikleri sözleşme ise muris muvazaasının gizli işlem unsurunu oluşturmaktadır. (Özguç, 2008 s.377.)Muris muvazaasında gizli işlem bağışlama sözleşmesidir. (Eviz, 2019 s.59; Özguç, 2008 s.377.)

Gizli işlem tarafların kendi aralarında hüküm ve sonuç doğuracağını kararlaştırdıkları işlem gerçek iradelerini yansıttığı için geçerlidir. (Oğuz, 2020 s.311.)Fakat burada gizli işlemin şekle tabi olması durumu gündeme gelebilir.Şöyleki muris muvazaasında gizli işlem olan bağışlama sözleşmesiyle taraflar taşınır bir malın devrini kararlaştırabilecekleri gibi taşınır bir malın devrini de kararlaştırabilirler.Her ne kadar taşınırın bağışlanması için zilyetliğin devri yeterli olsa da taşınmazların bağışlanması kanunen resmi şekle tabidir.Dolayısıyla gizli sözleşmeyle taraflar bir taşınırın bağışlanmasını kararlaştırmışsa bu takdirde, sözleşme tarafların gerçek iradelerini yansıttığı için aynı zamanda herhangi bir şekle tabi olmadığı için geçerlidir.Fakat taraflar bağışlanma sözleşmesiyle taşınmazın bağışlanmasını kararlaştırmışlarsa bu takdirde artık taşınmazın devri resmi şekle tabi olduğu için her ne kadar bağışlama sözleşmesi tarafların gerçek iradelerini yansıtsa da kanunen aranan şekil şartını sağlamadığı için geçersiz olacaktır. (Tekdoğan, 2021 s.124.)

Muris muvazaasından söz edebilmemiz için gerekli olan bir diğer unsur ise muvazaanın anlaşması unsurudur. Taraflar görünüşteki işlemin kendi aralarında hüküm ve sonuç

doğurmayacakları ve fakat gizli işlemin hüküm ve sonuç doğuracağını anlaşmaları gerekmektedir. (Eviz, 2019 s.57.)

3. MURİS MUVAZAASINDAN DAYALI TAPU İPTAL VE TESCİL DAVALARI

3.1.Görevli Mahkeme ve Yetkili Mahkeme

Muris muvazaasından kaynaklanan davalarda görevli mahkeme HMK m.2 uyarınca Asliye Hukuk Mahkemeleridir. (Oğuz, 2020 s.334.)

Yetkili mahkeme ise davanın tenkis davasıyla birlikte açılmasına göre değişmektedir. Şöyle ki davacı davasında sadece muris muvazaasına dayalı olarak tapu iptal ve tescil talebinde bulunuyorsa bu takdirde dava HMK m.12 uyarınca taşınmazın bulunduğu yer mahkemesince görülecektir. (Oğuz, 2020 s.334.) Fakat dava tenkis davasıyla beraber terditli olarak açılmışsa TMK m.576 gereği dava murisin son yerleşim yerinde açılmak zorundadır. (Polat, 2021 s.161)

3.2.Dava Açma Süresi

Muris muvazaasına dayalı açılan tapu iptal ve tescil davaları hak düşürücü ve zamanaşımı süresine tabi değildirler. Hakkı ihlal edildiğini iddia eden mirasçılar iptal ve tescil davasını istedikleri zaman açma hakkına sahiptirler. (Polat, 2021 s.114.)

3.3 İspat Hususu

Dava miras bırakanın ölümünden sonra muvazaalı işlemin karşı tarafı olan kişiye karşı miras hakkı zedelenen mirasçı tarafından açılmaktadır. Açılan davada muris muvazaasının varlığını ispatlayacak olan taraf kanuni düzenlemeler gereği miras hakkı zedelenmiş olduğunu iddia eden mirasçıdır. MK m.6 tarafları haklarını dayandırdığı olguların varlığını ispatlamakla yükümlü kılmıştır. Yine HMK m.190/1'e göre dava sonucunda kendi lehine sonuç çıkaracak olan taraf davasını ispatla yükümlüdür. Burada önemli olan ayrıca çalışmamızın da konusunu oluşturan husus miras hakkı zedelenen mirasçının davayı hangi delillerle ispat edeceğidir.

İspat hususunda doktrinde yer alan görüşler birbirinden farklıdır. Bu farklılığın temel nedeni davacının davayı hangi sıfatla açtığı konusunda fikir birliğinin oluşmamasıdır. Doktrinde bazı yazarlar muris muvazaasına dayalı olarak açılan tapu iptal ve tescil davasında davacı mirasçının, davayı miras bırakanın külli halefi sıfatıyla açtığını savunmaktadır. (Oğuzman, 1990 s.196; Özüğür, 2008 s.379)Doktrinde diğer bazı yazarlar ve Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu 01.04.1974 tarih, 1974/1 esas 1974/2 karar sayılı kararında ise davacı mirasçının, davayı miras bırakanın külli halefi sıfatıyla değil muvazaalı işleme yabancı üçüncü kişi sıfatıyla açtığını savunmaktadır. (Özkaya, 2011 s.371; Özüğür, 2008 s.379)

Davacı mirasçının davayı miras bırakanın külli halefi sıfatıyla açtığını savunan görüşe göre, murisin ölümüyle beraber malvarlığı bir bütün halde diğer bir deyişle kül halinde mirasçılara geçmektedir, dolayısıyla muvazaalı işlemin tarafı olan miras bırakanın muvazaalı işleme karşı dava açma hakkı da mirasçılara geçecektir. (Oğuzman, 1990 s.196.)Yani bu

görüŖü savunan yazarlar mirasçılarının miras bırakan davada hangi haklara sahipse onlarında aynı hakka sahip olduklarını çünkü dava açma hakkının külli halefiyetin bir sonucu olduğunu savunurlar. (Akkök, 2020 s.216.) Dolayısıyla her nasıl ki muvazaalı işlemin tarafları muvazaalı olgusunu yazılı delillerle ispatlayabiliyorlarsa mirasçılarda tıpkı muvazaalı işlemin tarafı olan miras bırakanın gibi iddialarını yalnızca yazılı delille ispat edebileceklerdir. (Akkök, 2020 s.216; Hatipoğlu, 2017 s.127.)

Doktrinde diğer bazı yazarlar ve Yargıtay İçtihadı BirleŖtirme Genel Kurulu 01.04.1974 tarih, 1974/1 esas 1974/2 karar sayılı kararında muris muvazaasından kaynaklanan tapu iptal ve tescil davasında davacı mirasçının davayı üçüncü kiŖi sıfatıyla açtığı bu nedenle muvazaalı işlemin tarafı olmadığı ve davayı sadece yazılı delillerle ispatlaması gerekmeyeceği ispat için tanık dahil her türlü delil kullanmasının mümkün olduğu görüşünü savunmaktadır (Akkök, 2020 s.220; Özuğur, 2008 s.379; Sevgi, 2008 s.89.)

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Her ne kadar doktrinde bazı yazarlarca mirasçının dava açma hakkının miras bırakanın külli halefi olması sebebiyle olduğu kabul edilse de kanaatimizce bu görüşe katılmak mümkün değildir. Şöyle ki burada muris muvazaasına dayalı olarak açılan davada davacı murisin kendisinden mal kaçırmak için bu davayı açtığı iddia etmektedir. Dolayısıyla murisin sözleşmenin tarafı olarak muvazaalı işlemin geçersizliğini iddia etmesi gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle Yargıtay İçtihadı BirleŖtirme Genel Kurulu 01.04.1974 tarih, 1974/1 esas 1974/2 karar sayılı kararında ve diğer bazı yazarlarca benimsenen muris muvazaasından kaynaklanan tapu iptal ve tescil davasında davayı açan mirasçının davayı üçüncü kiŖi olarak açtığı kabul etmek daha yerinde olacaktır. Dolayısıyla mirasçılar davayı ispatlamak için sadece yazılı delil kullanmak zorunda olmayıp davayı tanık dahil her türlü delille ispatlaması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Akkök, S. *Türk Hukuku'nda Miras Bırakanın Muvazaalı İşlemleri ve Buna Bağlıanan Hukuki Sonuçlar*. İstanbul, 2020.

Ardıç, P. V. *Miras Bırakanın Sağlararası Muvazaalı İşlemleri*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YayınlanmamıŖ Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale, 2011

Evirgen, M. B. *Taşınmaz Mülkiyetinin Devrinde Miras Bırakanın Muvazaası*. İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü YayınlanmamıŖ Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2014.

Eviz, E. *Muris Muvazaası*. İstanbul, 2019.

Hatipoğlu, Z. U. (2017). *Yargıtay İçtihatlarına Göre Miras Bırakanın Asıl İradesinin Tayini*. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/322780> (EriŖim Tarihi 10.12.2021)

Oğuz, M. (2020). Ölünceye Kadar Bakma Sözleşmesinden Kaynaklanan Muris Muvazaası. *Selçuk Üniversitesi Adalet Meslek Yüksek Okulu Dergisi* , <https://dergipark.org.tr/tr/pub/suamyod/issue/58874/775401> (Erişim Tarihi 10.12.2021)

Oğuzman, K. *Miras Bırakanın Gayrimenkule İlişkin Muvazaalı İşlemleri Bakımından Tenkid Davası ve Tapu Kaydının Tashihi Davası*. İstanbul, 1990.

Özkaya, E. *İnançlı İşlem ve Muvazaa Davaları*. Ankara, 2011.

Özüğür, A. İ. *Tenkis, Mirasta Denkleştirme ve Muvazaa Davaları*. Ankara, 2008.

Polat, E. *Ölünceye Kadar Bakma Sözleşmesinde Muvazaa ve Tenkis*. Ankara, 2021.

Sevgi, E. *Miras Bırakanın Muvazaalı İşlemleri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2008.

Tekdoğan, A. *Muris Muvazaası Nedeniyle Açılan Tapu İptal ve Tescil Davaları*. Ankara, 2021.

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

TÜZEL KİŞİLERİN ŞAHSA SIKI SIKIYA BAĞLI HAKLARI KULLANMA EHLİYETLERİ

Kübra ÖZTEKİN ¹

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID ID: 0000-0001-7198-9694

ÖZET

Şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar, kişilerin sırf kişi olmaları nedeniyle sahip oldukları, kişilik ile sıkı bir bağ içinde bulunan, kural olarak temsile icazet vermeyen, ölümle sona eren, miras yolu ile intikal etmeyen, haczedilemeyen ve rehnedilemeyen haklardır.

Hukukumuzda şahsa sıkı sıkıya bağlı haklara ilişkin tek yasal düzenleme, Türk Medeni Kanunu'nun 16. hükmünün ilk fıkrası olup, ilgili hükümde yalnızca sınırlı ehliyetsizlerin bu hakkı kullanmada yasal temsilcilerinin iznine bağlı olmadıkları düzenlenmiş, hakkın herhangi bir tanımı yapılmadığı gibi, kapsamına ilişkin bir belirlemeye de gidilmemiştir.

Hukuk düzeninde, tıpkı gerçek kişiler gibi haklara ve borçlara ehil olma iktidarı tanınmış bulunan, hak süjesi niteliğini haiz şahıs ve mal toplulukları bulunmaktadır. Bu şahıs ve mal topluluklarına tüzel kişiler adı verilmektedir.

Tüzel kişilerin yaradılış gereği insana özgü nitelikte bulunanlar dışındaki tüm hak ve borçlara ehil olduklarını düzenleyen TMK 48. madde hükmündeki olağan sınırlama dışında, hak ve fiil ehliyetlerine getirilmesi gereken başka sınırlamalar bulunup bulunmadığı doktrinde tartışmalıdır. Bu tartışmalar ışığında tüzel kişilerin şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar hususundaki hak ve fiil ehliyetlerinin belirlenmesi önem arz etmektedir.

Şahsa sıkı sıkıya bağlı haklardan olan, TMK madde 25/III fıkrasında düzenlenen manevi tazminat davası, tüzel kişiler için ayrı bir özellik taşımaktadır. Zira manevi tazminat talebi, kişinin iç dünyasındaki elem, ızdırıp ve çöküş gibi duyguların tazmini amacıyla istendiğinden, tüzel kişilerin şahıs ve mal toplulukları olması dolayısıyla mahiyetleri gereği bu neviden zararlara uğramayacakları iddiası, tüzel kişilerin manevi tazminat davası açıp açamayacakları tartışmalarına sebebiyet vermektedir.

İfade edilen konular doğrultusunda, bu çalışmada öncelikle şahsa sıkı sıkıya bağlı hak kavramı açıklanmış, kullanım esasları tespit edilmiş, tüzel kişilerin bu haklar noktasındaki hak ve fiil ehliyetleri belirlenmeye çalışılmış, bu haklardan tüzel kişiler için özellik arz eden manevi tazminatın tüzel kişiler tarafından kullanımı üzerinde durulmuş ve son olarak iradelerini organları vasıtasıyla açıklayan tüzel kişilerin, şahsa sıkı sıkıya bağlı hakları da organları kanalıyla kullanmalarının temsil kurumuyla ilişkili olup olmadığı noktası netleştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: tüzel kişi, şahsa sıkı sıkıya bağlı hak, temsil, hak ehliyeti, Türk Medeni Kanunu.

LEGAL ENTITTY'S LICENSE TO USE THE RIGHTS THAT ARE STRICTLY RELATED TO INDIVIDUALS

ABSTRACT

Rights that are strictly personal are the rights that people have just because they are individuals, are in close connection with the personality, do not allow representation as a rule, end with death, are not inherited, cannot be seized or pledged.

In our law, the only legal regulation regarding the rights that are strictly dependent on the individual is the first paragraph of the 16th provision of the Turkish Civil Code. not gone.

In the legal order, there are individuals and property groups that are entitled to be entitled to rights and obligations, just like real persons. These individuals and groups of goods are called legal entities.

Apart from the usual limitation in the provision of Article 48 of the TMK, which regulates that legal persons are entitled to all rights and obligations other than those that are inherently human by nature, it is debatable in the doctrine whether there are any other restrictions that should be imposed on their right and capacity to act. In the light of these discussions, it is important to determine the rights and actions of legal persons regarding the rights that are closely tied to the individual.

The non-pecuniary damage lawsuit, which is one of the rights strictly related to the individual and regulated in the Article 25/III of the TMK, has a special feature for legal persons. Because the claim for moral compensation is requested for the purpose of compensating the feelings such as pain, suffering and collapse in the inner world of the person, the claim that legal persons will not suffer such damages due to their nature as individuals and groups of goods, gives rise to debates on whether legal persons can file a lawsuit for non-pecuniary damage.

In line with the issues mentioned, in this study, first of all, the concept of right that is strictly bound to the individual is explained, the principles of use are determined, the rights and capacity of action of legal persons in these rights are tried to be determined, the use of non-pecuniary compensation, which is characteristic for legal persons, by legal persons is emphasized and Finally, it has been tried to clarify whether the legal persons, who express their will through their organs, use the rights that are closely tied to the individual through their organs or not, whether it is related to the institution of representation.

Keywords: legal entity, strict personal right, representation, capacity to have rights, Turkish Civil Code.

GİRİŞ

Medeni Hukuk kavramlarından olan şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar, öğreti ve uygulama için önemli kavramlardan olmasına karşın, bu hakkın esasları, hangi hakların bu haklardan olduğu ve hakkın kullanımında özellik arz eden hususlarda görüş birliği tam manasıyla sağlanamadığı gibi, genel bir belirlemeye de gidilememiştir.

Türk Hukuku'nun hak sùjelerinden biri olan tüzel kişilerin, bu haklara sahip olup olmadığı, şayet tüzel kişilerin bu hakları kullanma ehliyetleri mevcutsa, kullanımın ne şekilde gerçekleşeceği de belirsizdir. Zira hakkın kullanımı, kanunda yalnızca gerçek kişilerden sınırlı ehliyetsizler grubuna yönelik düzenlenmiştir.

Tüzel kişilerin şahsa sıkı sıkıya bağlı haklarının bulunup bulunmadığına yönelik görüş ayrılıkları, temelde bu hakların daha çok kişinin iç dünyasına hitap etmesi, bu hakların kullanımında duygusal saiklerin ön planda olması, tüzel kişilerin ise şahıs ve mal toplulukları olmaları nedeniyle bu tür hakları kullanmaya yapılarının müsait olmadığı düşüncesidir.

Tüzel kişilerin de kişilikleri bulunduğundan ve bu değerlerine hukuka aykırı bir müdahalenin gerçekleşmesi söz konusu olabileceğinden, kanunda kişiliği koruyan hükümlerden tüzel kişiler de yararlanacaktır. Ancak kişiliği koruyan davalardan manevi tazminat davası, şahsa sıkı sıkıya bağlı bir hakkın kullanılması niteliğinde olan ve kişinin iç dünyasındaki çöküşün tazmini sebebiyle talep edildiğinden, tüzel kişilerin bu hakka sahip olup olmadığı hususu öğretilerde ayrıca bir tartışma konusu oluşturmuştur.

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların kural olarak temsil kurumuna icazet vermemesi karşısında, tüzel kişilerin iradelerini organlarıyla açıklamaları ve haklarını bu yolla kullanmalarının, şahsa sıkı sıkıya bağlı hakları kullanmaları mümkünse, organın irade açıklamasının temsil kurumuyla ilişki de belirlenmesi gereken önemli bir husustur.

ŞAHSA SIKI SIKIYA BAĞLI HAK KAVRAMI VE ÖZELLİKLERİ

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hak kavramına yönelik kanunen hüküm altına alınmış herhangi bir tanım bulunmamaktadır. Bu kavrama ilişkin Türk Hukuku'nda doğrudan yer alan tek düzenleme TMK³ m.16/I fıkrasıdır. Bu fıkrada ise yalnızca sınırlı ehliyetsizlerin şahsa sıkı sıkıya bağlı hakları kullanırken yasal temsilcilerinin rızasına bağlı olmadıkları düzenlenmiştir. Dolayısıyla hakkın kanunen bir tanımı yapılmadığı gibi, esasları da belirtilmemiş ve hangi hakların şahsa sıkı sıkıya bağlı haklardan olduğu konusunda bir belirlemeye gidilmemiştir.

Kanunen tanımının bulunmaması, esaslarının belirlenmemiş olması ve hangi hakların şahsa sıkı sıkıya bağlı haklardan olduğunun sayılmamış olması sebebiyle, doktrinde bu hakkın özellikleri, diğer haklarla benzerlik ve ayrımlarından yola çıkılarak bir belirleme ve tanım yapılması zaruretini doğurmuştur.

Şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar, kişinin yalnızca kişi olduğu için sahip olduğu, kişiliğin korunmasına hizmet eden, doğrudan mali bir değeri bulunmayan, yalnızca hak sahibi tarafından kullanılabilen, kural olarak temsil ile bağdaşmayan, ölümle sona eren, miras yoluyla intikal

³ 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, RG. Tarih: 08.12.2001, Sayı: 24607.

etmeyen, haczi ve rehni kabil olmayan haklar olarak tanımlanabilir (Ataay, 1978: 86; Hatemi, 2020: s.40; Helvacı, 1993: s.23; Huber, 2007: s.64; Karakaş, 2015: s.32; Oğuzman ve Barlas, 2020: 172; Özsunay, 1978: s.242; Saymen, 1960: s.113; Tekinay, 1992: s.131; Velidedeoğlu, 1956: s.248; Zevkliler, 1981: s.136).

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların, hak gruplarının özelliklerine göre yapılan tasniflendirmelerdeki yerine bakılacak olursa; hak sahibinin hakkını ileri sürebileceği çevre açısından yapılan mutlak ve nisbi hak ayırımında (Dural ve Sarı, 2020: s.152; Oğuzman ve Barlas, 2020: s.162; Zevkliler vd., 2020: s.112 vd.), şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar genel itibariyle mutlak haklar arasında yer almaktadır. Ancak bu durum tüm şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar için geçerli olmayıp bazıları nisbi haklar arasında yer alır.

Hakkın konusunun ekonomik değer taşıyıp taşıyamaması yönünden yapılan ayırmda, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar malvarlığı haklarından olmayıp kişivarlığı haklarına dahildirler (Ertaş, 2000: s.2; Karakaş, 2015: s.23). Hakların bir başkasına devredilebilirliği noktasındaki ayırmda ise şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar devredilemeyen, şahsa bağlı haklar tasnifinde yer almaktadırlar (Dural ve Sarı, 2020: s.101; Helvacı, 1993: s.39; Velidedeoğlu, 1956: s.249). Son olarak kişisel ve maddi edimler bakımından, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar kişisel edimlerle benzerlik göstermektedir. Fakat aralarındaki fark, kişisel edimdeki şahsa bağlılık unsurunun borcun ifasında önem arz etmesi, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklarda ise bu unsurun hakkın kullanımında öne çıkmasıdır (Karakaş, 2015: s.27).

Hakların temsil vasıtasıyla hak sahibi dışındaki kişilerce de kullanılabilmesine ilişkin genel kuralın aksine, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar kural olarak temsil kurumuna icazet vermemektedir (Dural ve Sarı, 2020: s.175; Karakaş, 2015: s.37). Ancak temsile icazet verilmemesi durumu mutlak bir kural niteliğinde olmayıp, hak sahibi tarafından bu hakkın kullanılmaması aleyhe ve adil olmayan neticelere sebebiyet veriyorsa, bazı haklarda temsil istisna olarak kabul edilmiştir (Özsunay, 1978: s.242). Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların varlığı, hak ehliyetinin varlığı ile doğrudan bağlantılı olduğundan, TMK m.23/I gereğince de kişiler, hak ehliyetlerinden vazgeçemeyeceğinden, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklardan vazgeçmek de mümkün bulunmamaktadır (Karakaş, 2015: s.43).

TÜZEL KİŞİLERİN ŞAHSA SIKI SIKIYA BAĞLI HAKLARI KULLANMA EHLİYETİ

3.1. Tüzel Kişilerin Tanımı, Hak Ehliyeti ve Buna İlişkin Sınırlamalar

Hak sahipliği, hukuk düzeninde gerçek kişilere olduğu kadar birtakım şahıs ve mal topluluklarına da tanınmıştır. Hukuk süjesi konumunda bulunan bu şahıs ve mal topluluklarına tüzel kişiler adı verilmektedir. (Akipek, Akıntürk ve Ateş, 2020: s.501; Ayan ve Ayan, 2020: s.229; Dural ve Öğüz, 2020: s.215 Hatemi, 1979: s.2; Oğuzman, Seliçi ve Oktay-Özdemir, 2020: s.822)

Hukuk düzeni tarafından kendilerine haklara ve borçlara ehil olma iktidarı tanınmakla birlikte, tüzel kişilerin hak ehliyetlerine kanuni sınırlamalar da getirilmiş bulunmaktadır. Buna göre TMK m.48 hükmü, “*Tüzel kişiler, cins, yaş, hısımlık gibi yaradılış gereği insana özgü niteliklere bağlı olanlar dışındaki bütün haklara ve borçlara ehildirler.*” düzenlemesini

içermektedir. Bu hüküm uyarınca, tüzel kişiler yaradılış gereği insana özgü bulunan haklara sahip olamayacaklardır. Bu sınırlama, tüzel kişilerin hak ehliyetlerine getirilen kanuni bir sınırlamadır.

Tüzel kişilerin hak ehliyetlerine ilişkin kanun koyucu tarafından getirilmiş bu olağan sınırlamanın yanında, mahiyeti tartışmalı olsa da bir diğer sınırlama da tüzel kişiliklerin amaçları ile sınırlandırılmış olmalarıdır (Akipek vd., 2020: s.548; Ergün, 2010: s.102). Tüzel kişiliklerin ancak amaçları doğrultusunda haklara sahip olma ve bu amaçlara yönelik borçlara ehil olmalarının gerektiğini savunan teoriye “*ultra-vires teorisi*” veya “*tahsis ilkesi*” denilmektedir (Akipek vd., 2020: s.548; Ergün, 2010: s.102).

Bu ilkenin amacına yönelik doktrinde tartışmalar bulunmakla birlikte (Akünal, 1995: s.26; Ergün, 2010: s.102 vd.; Özsunay, 1974: s.48 vd.), bir grup yazar bu ilkeyi benimsemekte ve tüzel kişiliklerin hak ehliyetlerinin amaçları ile sınırlı olduğu kanaatindedir (Serozan, 1994: s.33; Zevkliler, Acabey ve Gökyayla, 2000: s.563). Tahsis ilkesini kabul etmekle birlikte, bu ilkenin tüzel kişiliğin hak ehliyetini değil, fiil ehliyetini sınırlandığı fikrini benimseyen yazarlar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre tüzel kişiliğin sahip olduğu her hak, ancak amacın gerçekleştirilmesine yönelik ve bu amacın sınırları içerisinde kalmak suretiyle kullanılmalıdır (Akipek vd., 2020: s.549). Bir diğer görüş ise hak ehliyetinin amaç ile sınırlandırılmayacağı, hak ehliyetine ilişkin bir sınırlamanın ancak yasa ile yapılabileceği yönündedir (Dural vd., 2020: s.253).

Kanaatimizce, gerçek kişilerin ve tüzel kişilerin hak ehliyetlerine yönelik herhangi bir sınırlandırmanın getirilmesi ancak yasa hükmüyle mümkündür. Bu sebeple *ultra-vires* teorisinin, tüzel kişiliğin hak ehliyetini amacıyla sınırlandırıldığının kabulü hatalı olacaktır. Fakat tüzel kişiliklerin sahip olduğu hakları amaçları doğrultusunda kullanmalarını gerekli bulan, tahsis ilkesini bu bakımdan fiil ehliyetinin bir sınırlandırması olarak gören görüşe (Akipek vd., 2020: s.549) katılmak uygun olacaktır.

3.2. Tüzel Kişilerin Fiil Ehliyeti

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların kullanımı, fiil ehliyetine yönelik olarak düzenlenmiş bulunmaktadır. Nitekim TMK m.16/I fıkrasında bu hakların sınırlı ehliyetsizler bakımından kullanımı düzenlenmiştir. Hak ehliyeti kapsamında değerlendirilen haklar çoğu zaman kullanılmaları bakımından fiil ehliyetinin içeriğine de dahil olmaktadır.

Tüzel kişilerin yaradılış gereği insana özgü nitelikteki haklara sahip olmayacaklarını öngören TMK m.48 hükmü karşısında, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar bakımından da bu haklardan insana özgü nitelikte bulunanlara tüzel kişilerin sahip olamayacağı ifade edilebilmektedir (Kurt, 2016: s.178).

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların ancak gerçek kişilerin kişi varlığı alanında doğabileceğinden bahisle, tüzel kişilerin bu haklara sahip olmayacakları yönünde bir görüş bulunmaktadır (Helvacı, 1993: s.99). Ancak bunun aksine, her ne kadar bu hakların büyük bir kısmı insana özgü nitelikleri haiz olsalar da bazı şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar tüzel kişiler tarafından da kullanılabilir (Akipek vd., 2020: s.545; Kurt, 2016: s.178; Olgaç, 1967: s.64). Tüzel kişiler TMK m.24 ve m.25’te düzenlenen kişilik hakkının korunmasına yönelik davaları açabilmekte,

isim değişikliği gibi haklara ve topluluk hakları adı verilen yalnızca tüzel kişilere özgü birtakım şahsa sıkı sıkıya bağlı haklara sahiptirler (Saymen, 1960: s.303; Zevkliler vd., 2000: s.563). Topluluk hakları, sermaye ve ödenti isteme hakkı, statüde değişiklik yapma hakkı, üye çıkarma hakkı, kendi kendini feshetme hakkı gibi haklardır (Kurt, 2016: s.178; Zevkliler vd. 2000, s.563).

3.3. Tüzel Kişilerin Şahsa Sıkı Sıkıya Bağlı Haklardan Olan Manevi Tazminat Talebinde Bulunması

Kişilik haklarına hukuka aykırı bir saldırı olması halinde kişiler, TMK m.24 ve m.25'te öngörülen koruma yollarından faydalanabilmektedirler. Ancak tüzel kişiler bakımından şahsa sıkı sıkıya bağlı haklardan olan kişilik hakkını koruyan davaların açılması noktasında doktrinde tartışmalar bulunmaktadır (Arpacı, 1993: s.171; Helvacı, 1993: s.3; Kocayusufpaşaoğlu, 1977: s.149; Öğüz, 2007: s.67).

Kişilik hakkına yönelik olarak, niteliği gereği tüzel kişilerin sahip olamayacakları hayat ve vücut tamliğına ilişkin hukuka aykırı saldırılar neticesinde talep edilenler dışında, tüzel kişilerin de kişilik haklarına sahip olduğu ve kişilik haklarına yönelik saldırılar sonucunda kişilik hakkını koruyucu davalara başvurabilecekleri kabul edilmektedir (Gönen, 2011: s.149).

Tüzel kişiler, kişilik hakkı bünyesindeki isim, şeref ve haysiyet, gizlilik alanı gibi değerlerine karşı hukuka aykırı bir saldırı olduğunda, TMK m.25 hükmündeki saldırının önlenmesi, tespiti, sona erdirilmesi gibi davaları, maddi tazminat davası açabileceklerdir. (Dural vd., 2020: s.251)

Tüzel kişiler için özellik arz eden, çeşitli görüş ve tartışmaların bulunduğu konu ise kişilik hakkını koruyan davalardan olan manevi tazminat davasını tüzel kişiler tarafından açılıp açılmayacağı hususudur (Arpacı, 1993: s.171; Kocayusufpaşaoğlu, 1977: s.149; Öğüz, 2007: s.67).

Tüzel kişilerin manevi zararın tazmini talebinde bulunup bulunamayacaklarına ilişkin bir görüş, manevi zarar kişinin iç dünyasındaki çöküş ve elemden kaynaklandığı için tüzel kişilerin yapıları gereği böyle bir zarara uğramaları mümkün bulunmadığından manevi tazminat talebinde bulunamayacakları ve kişilik haklarının ihlali halinde TMK m.25 hükmünde öngörülen diğer koruma yollarına başvurabilecekleri fikrini savunmaktadır (Helvacı, 1993: s.3; Kılıçoğlu, 1983: s.292; Kocayusufpaşaoğlu, 1977: s.149).

Öğretideki baskın görüşe göre ise, tüzel kişiler, niteliği gereği ancak gerçek kişilere özgü olanlar dışındaki kişilik ihlallerine karşı manevi zararlarının tazminini talep edebileceklerdir (Dural vd., 2020: s.252; Eren, 2015: s.799; Gönen, 2011: s.197; Oğuzman vd., 2020: s.274; Öğüz, 2007: s.66).

Manevi tazminat, kişinin iç dünyasında elem, acı ve duygusal çöküşün tazmini amacıyla talep edilmektedir (Kılıçoğlu, 2018: s.417; Oral, 2018: s.163). Tüzel kişilerin bu türden zararlara uğramayacakları iddia edilse de, tüzel kişilerin manevi tazminat talep edebilecekleri görüşünü savunan yazarlar, bu fikre gerekçe olarak tüzel kişiliğin varlığını varsayım teorisine dayandırarak açıklamaktadır (Hatemi ve Gökyayla, 2017: s.191; Öğüz, 2007: s.67). Esasen

varsayım teorisi, yalnızca gerçek kişilerin hak ve borçlara ehil olabilecekleri düşüncesinden hareket eder. Ancak bir hak, birden fazla kişiye ait olduğundan, uygulamadaki ihtiyaçlar, gerçek kişiler dışındaki varlıkların da hak sahibi olmalarını gerekli kıldığı için, hukuk düzeni tüzel kişiler denilen yapay kişi topluluklarına başvurmuştur (Ergün, 2010: s.20vd.; Ögüz, 2007: s.67). Tüzel kişiler de şahıs veya mal toplulukları olduğundan, tüzel kişiliğe mensup kişilerin duyduğu elem ve ızdırıp, bu teoriye dayanarak tüzel kişinin elem ve ızdırabı olarak kabul edilmektedir (Hatemi ve Gökyayla, 2017: s.191; Ögüz, 2007: s.67; Tekinay, Akman, Burcuoğlu ve Altop, 1993: s.667).

Tüzel kişilerin manevi tazminat talep edebilecekleri görüşüne destek olan bir diğer fikir de, bu durumun amaca da uygun düşmesidir (Dural vd., 2020: s.252; Ögüz, 2007: s.68). Zira tüzel kişinin manevi tazminat talebinde bulunacağının kabulü yerine, tüzel kişiliği oluşturan şahısların bu talepte bulunmalarını savunmak, hukuka aykırı fiilin kime karşı gerçekleştiğinin belirlenmesini zorlaştıracak ve manevi tazminat dava sayısının tüzel kişiliğin mensupları kadar artmasına neden olarak usul ekonomisine zarar verecektir. (Tekinay vd., 1993: s.667) Yargıtay ve Danıştay da, tüzel kişilerin manevi zarara uğrayabilecekleri ve manevi tazminat talebinde bulunabilecekleri yönünde karar vermektedir (Danıştay 10. D., 26.05.2014 T., 2015/1399 E., 2015/3366 K.; Yargıtay 4. HD., 24.09.2001 T., 2001/4164 E., 2001/8421 K., <https://legalbank.net>).

3.4. Tüzel Kişilerin Haklarını Organları Aracılığıyla Kullanmasının Şahsa Sıkı Sıkıya Bağlı Haklar Yönünden İncelenmesi

Şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar, kural olarak temsile izin vermeyen, hak sahibinin bizatihi kendisi tarafından kullanılması gereken, bir başkasına devredilemeyen haklardır. Bu hakları kullanırken, hak sahibi tek başına yetkilidir (Dural ve Sarı s.176; Ertaş, : s.2; Helvacı, 1993: s.13; Oğuzman ve Barlas, : 172; Özsunay : s.242).

TMK m.50 hükmü ise tüzel kişilerin fiil ehliyetlerini düzenlemektedir. İlgili hüküm “*Tüzel kişinin iradesi, organları aracılığıyla açıklanır.*” şeklindedir.

Organlar, tüzel kişinin fiil ehliyetini kullanması aracı olarak hukuk hayatına katılımını sağlayan ve tüzel kişiliğin iradesi olan kişi veya kişilerdir (Dural vd., 2020: s.256; Oğuzman vd., 2020: s.210). Ancak organ, tüzel kişiyi temsil etmez (Akipek vd., 2020: s.552; Dural vd., 2020: s.257; Oğuzman vd.,2020: s.312). Zira organ, tüzel kişinin temsilcisi olmayıp bizzat kendisidir. Tüzel kişi, fiil ehliyetini ve iradesini organlar aracılığıyla kullandığından organ tüzel kişiliğin zorunlu bir unsuru niteliğindedir (Akipek vd., 2020: s.552).

Temsilde temsilci, temsil olunan ve üçüncü kişi olmak üzere daima üç kişi mevcut olmasına karşın, tüzel kişi ve organ arasındaki ilişki bu durumdan farklıdır (Dural vd., 2020: s.252; Akipek vd., 2020: s.552). Tüzel kişi ve organ ayrı düşünülemez.

Temsile kural olarak icazet vermeyen şahsa sıkı sıkıya bağlı haklar noktasında, tüzel kişilerin bu hakları organları aracılığıyla kullanması bu kuralın bir istisnasını oluşturmamaktadır. Zira burada organ temsilci konumunda olmadığından, tüzel kişi, şahsa sıkı sıkıya bağlı hakkı bizzat kendisi kullanmaktadır. Bu da şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların mahiyetine uygun bir durumdur.

4.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların kanuni bir belirlenmesinin yapılmamış olması, bu hakların tanımını ihtiva ettiği özelliklerden ve diğer haklarla olan benzerlik ve ayrımlarından çıkarmayı zaruri hale getirmiştir. Bu doğrultuda ilgili haklar, kişinin şahsıyla sıkı bağ içinde olan, devri mümkün olmayan, temsille kullanıma kural olarak icazet vermeyen, ölümle sona eren, rehin ve haczi mümkün bulunmayan haklardır. Bu haklar malvarlığına yönelik haklardan olmayıp, şahısvarlığı haklarındandır.

Hukuk düzeninde gerçek kişilerin yanında, hak ve borçlara ehil olma iktidarı tüzel kişilere de tanınmış bulunmaktadır. Bu kişiler, niteliği gereğince insana özgü bulunanlar dışındaki hakları kullanmaya ehildirler.

Hak süjesi niteliğini haiz şahıs ve mal toplulukları olan tüzel kişilerin, şahsa sıkı sıkıya bağlı kullanma ehliyetleri de bulunmaktadır. Bu hakların çoğu, taşıdığı özellikler gereği gerçek kişilerin kullanımına özgü bulunsun da, bu nitelikte olmayanlar tüzel kişiler tarafından kullanılabilir. Ancak tüzel kişilerin bu hakları, amaçları doğrultusunda kullanabilmeleri söz konusudur.

Türk Medeni Kanunu'nda, kişilik haklarına hukuka aykırı müdahalelere karşı düzenlenen koruyucu hükümlerden tüzel kişilerin de yararlanacağı şüphesizdir. Kişilik hakkının korunmasına ilişkin davalardan manevi tazminat davası konusunda da tüzel kişilerin hak ve fiil ehliyeti bulunmaktadır. Bu hakkın kullanılması, şahsa sıkı sıkıya bağlı bir hakkın kullanılması niteliğindedir. Kişinin iç dünyasında yaşadığı duygusal ızdırap ve çöküşün giderimi amacıyla talep edilen manevi tazminatın tüzel kişiler için de mümkün olması, tüzel kişiliği oluşturan şahısların bu neviden yaşadığı zararların tazminidir. Tüzel kişiliği oluşturan her bir şahsın haricen bu talepte bulunması pratikte karışıklıklara yol açacağından, manevi tazminatın tüzel kişilik adına talep edilmesi uygun olacaktır. Uygulamada da bu görüş benimsenmekte, Yargıtay ve Danıştay tüzel kişilerin manevi tazminat talebinde bulunabilecekleri yönünde karar vermektedir.

Şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların temsil kurumuna kural olarak icazet vermemesi karşısında, tüzel kişilerin bu hakları organları vasıtasıyla kullanması da bu duruma bir istisna getirmemektedir. Zira organ, tüzel kişilerin temsilcisi değil, bizzat kendisidir. Dolayısıyla organ vasıtasıyla açıklanan irade, bizzat tüzel kişiliğin iradesi olduğundan şahsa sıkı sıkıya bağlı hakların kullanımının bizzat hak sahibi tarafından gerçekleşmesi kuralına da uygun düşmektedir.

11 - 12 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

- Akipek, J., Akıntürk, T. ve Ateş, D., *Kişiler Hukuku*, (I. Cilt), Beta Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Akünel, T., *Türk Medeni Hukukunda Tüzel Kişiler*, Beta Basım, İstanbul, 1995.
- Arpacı, A., *Kişiler Hukuku (Gerçek Kişiler)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Ataay, A., *Şahıslar Hukuku (Cilt Birinci Yarıım)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No. 2095, İstanbul, 1978.
- Ayan, M. ve Ayan, N., *Kişileri Hukuku*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2020.
- Dural, M. ve Ögüz, T., *Türk Özel Hukuku- Kişiler Hukuku*, (Cilt II), Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020.
- Dural, M. ve Sarı, S., *Türk Özel Hukuku- Temel Kabramlar ve Medeni Kanunun Başlangıç Hükümleri*, (Cilt I) Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020.
- Gönen, D., *Tüzel Kişilerde Kişilik Hakkı ve Korunması*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Ergün, Ö., *Medeni Hukuk Tüzel Kişilerinin Ehliyet Durumu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- Hatemi, H., *Medeni Hukuk Tüzel Kişileri*, (Cilt I), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 514, İstanbul, 1979.
- Hatemi, H., *Kişiler Hukuku*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2020.
- Hatemi H. Ve Gökyayla K.E., *Borçlar Hukuku Genel Bölüm*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2017.
- Helvacı, S., *Kişilik İşlemi Hakları (Münhasıran Şahsa Bağlı Haklar)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.
- Huber, E., *Berner Kommentar Kommentar zum Schweizerischen Privatrecht Band II Materialien zum Zivilgesetzbuch : Schweizerisches Zivilgesetzbuch Materialien zum Zivilgesetzbuch Die Erläuterungen von Eugen Huber Text des Vorentwurfs von 1900*, (Düzenleyen Markus Reber, Christoph Hurni), Stämpfli. Bern, 2007.
- Karakaş, F. T., *Kişiyeye Sıkı Sıkıya Bağlı Haklar*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.
- Kılıçoğlu, A. M., *Medeni Hukuk*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2018.
- Kılıçoğlu, A. M., *Tüzel Kişi Manevi Tazminat İsteyebilir Mi?*, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1, 1983.
- Kocayusufpaşaoğlu, N., *Kişilik Hakkını Koruyan Manevi Tazminat Davasına İlişkin Yeni Gelişmeler*, Sorumluluk Hukukunda Yeni Gelişmeler I. Sempozyumu, 21-22 Ekim, Ankara, 1977.
- Kurt, E., *Türk Hukukunda Kişiyeye Sıkı Sıkıya Bağlı Haklar ve Hukuki Sonuçları*, İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı, 15,2, 2016.

Oğuzman, M. K. ve Barlas, N., *Medeni Hukuk Giriş- Kaynaklar- Temel Kavramlar*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2020.

Oğuzman, M. K., Seliçi, Ö. ve Oktay-Özdemir, S., *Kişiler Hukuku-Gerçek ve Tüzel Kişiler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2020.

Olgaç, S., *Kazai ve İlmî İçtihatlarla Göre Türk Medeni Kanunu Şerhi*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1967.

Oral, T., *Tüzel Kişilerin Manevi Zarar Tazmini, On İki Levha Yayınları*, İstanbul, 2018.

Öğüz, M. T., *Türk Hukukunda Vakıf Tüzel Kişiliğinin Hukuki Esasları*, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2007.

Özsunay, E., *Medeni Hukukumuzda Tüzel Kişiler*, Sulhi Gören Matbaası, İstanbul, 1974.

Özsunay, E., *Medeni Hukuka Giriş*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 2425, İstanbul, 1978.

Saymen, F. H., *Türk Medeni Hukuku Şahsın Hukuku* (Cilt 2), İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1960

Serozan, R., *Tüzel Kişiler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

Tekinay, S. S., *Medeni Hukukun Genel Esasları ve Gerçek Kişiler Hukuku*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992.

Tekinay, S.S., Akman, S., Burcuoğlu, H. Ve Altop, A., *Borçlar Hukuku Genel Hükmeler*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.

Velidedeoğlu, H. V., *Türk Medeni Hukuku Umumi Esaslar* (Cilt 1 Cüz 1), İstanbul Matbaacılık, İstanbul, 1956.

Zevkliler, A. (1981). *Kişiler Hukuku (Gerçek Kişiler)*, Olgaç Matbaası, Ankara, 1981.

Zevkliler, A., Acabey B. ve Gökyayla K. E., *Medeni Hukuk*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2000.

<https://legalbank.net> (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

KONYA

11 - 12 ARALIK 2021

İSİMSİZ SÖZLEŞMELERİN SINIFLANDIRILMASI

Feyzanur SOYLU

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans, ORCID ID: 0000-0002-8447-8698

ÖZET

Türk Borçlar Kanunu'nun birinci maddesinde ifade edildiği üzere, tarafların karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanları ile oluşan hukuki işleme sözleşme adı verilmektedir. Sözleşmeler birden çok kritere göre sınıflandırılabilen olup kanunda düzenlenip düzenlenmemiş olmalarına göre iki sınıfa ayrılabilirler. En genel tanımıyla eğer bir sözleşme kanunlarda yeterince ayrıntılı olarak düzenlenmişse bu sözleşmeye isimli sözleşme adı verilirken, kanunlarda hiç veyahut yeterince ayrıntılı olarak düzenlenmemiş sözleşmelere isimsiz sözleşme adı verilmektedir.

Türk borçlar hukukumuzun temelinde irade özgürlüğü prensibi geçerlidir. Bunun bir yansıması Türk Borçlar Kanunu'nun 26. Maddesinde düzenlenen sözleşme özgürlüğüdür. Sözleşme özgürlüğü ilkesi gereğince taraflar kanunlarda yer alan sözleşme çeşitlerinden birini kullanabilecekleri gibi, bu sözleşmelerin çeşitli unsurlarını kullanarak yeni bir sözleşme meydana getirebilir veya kanunlarda hiç yer almayan unsurlarla yeni bir sözleşme türü meydana getirebilirler. İşte kanunlarda hiç düzenlenmemiş veya yeteri kadar ayrıntılı düzenlenmemiş olan isimsiz sözleşmeler varlıklarını sözleşme özgürlüğü ilkesine dayandırmaktadırlar.

İsimsiz sözleşmelerin sınıflandırılması noktasında doktrinde farklı görüşler mevcut olsa da genel olarak isimsiz sözleşmeleri üçe ayırarak incelemek mümkündür. Bunlar: Karma Sözleşmeler, Kendine Özgü (Sui Generis) Sözleşmeler ve Bileşik Sözleşmeler. Bu sınıflandırma içinde bileşik Sözleşmeleri doktrinde isimsiz sözleşme olarak kabul etmeyen yazarlar da mevcuttur. Ayrıca karma sözleşmeler de kendi içlerinde bire bir edimli (çift tipli) karma sözleşmeler, kombine (ikiz – bire çok edimli) karma sözleşmeler, eklemli karma sözleşmeler ve çeşitli tiplere ait unsurların birbirine karıştığı sözleşmeler olarak dört sınıfta ele alınabilirler.

İsimsiz sözleşmelerin sınıflandırılması hususu hangi sözleşmelerin isimsiz sözleşme sayılacağı, bunların isimsiz sözleşmelerin eşitlerinden hangisine dahil olacağı ve akabinde bu sözleşmelere uygulanacak hükümlerin tespiti açısından önem arz etmektedir. Çalışmamız da isimsiz sözleşmelerin sınıflandırılması yapılması ve doktrindeki fikir ayrılıklarının ortaya konulması üzerinedir.

Anahtar Kelimeler: Sözleşme Özgürlüğü, Sözleşme, İsimsiz Sözleşme, Karma Sözleşme, Kendine Özgü (Sui Generis) Sözleşme, Bileşik Sözleşme.

CLASSIFICATION OF NAMELESS CONTRACTS

ABSTRACT

As stated in the first article of the Turkish Code of Obligations, the legal transaction formed by the mutual and appropriate declarations of will of the parties is called a contract. Contracts can be classified according to more than one criterion, and they can be divided into two classes according to whether they are regulated by law or not. In the most general definition, if a contract is regulated in the law in sufficient detail, this contract is called a named contract, while contracts that are not regulated at all or in sufficient detail in the laws are called nameless contracts.

The principle of freedom of will is the basis of our Turkish law of obligations. A reflection of this is the freedom of contract regulated in Article 26 of the Turkish Code of Obligations. In accordance with the principle of freedom of contract, the parties may use one of the contract types included in the laws, or they may create a new contract by using various elements of these contracts, or they may create a new contract type with elements that are not included in the laws. Nameless contracts, which have never been regulated in law or are not regulated in sufficient detail, base their existence on the principle of freedom of contract.

Although there are different opinions in the doctrine about the classification of nameless contracts, it is possible to examine the nameless contracts in general by dividing them into three. These are: Mixed Contracts, Sui Generis Contracts, and Compound Contracts. Within this classification, there are also authors who do not accept compound Contracts as nameless contracts in the doctrine. In addition, mixed contracts can be considered in four classes as one-to-one (double-type) mixed contracts, combined (twin - one-to-one-to-many) mixed contracts, jointed mixed contracts, and contracts where elements of various types are mixed together.

Classification of nameless contracts is important in terms of determining which contracts will be considered as nameless contracts, which of the equivalents of nameless contracts will be included and subsequently the provisions to be applied to these contracts. Our study is on the classification of nameless contracts and revealing the differences of opinion in the doctrine.

Keywords: Freedom of Contract, Contract, nameless Contract, Mixed Contract, Sui Generis Contract, Compound Contract.

1) GİRİŞ

Sözleşme kavramı esasen “Sözleşmek İş”, “İşlem”, “Akit”, “Bağıt” gibi anlamlara gelmektedir (Eren, Borçlar Hukuku Genel Hükümler, s. 215; Akipek & Küçükgüngör, 202; Aydoğdu & Kahveci, 2014, s. 3).

Sözleşmeler gerek borçlar hukukunda gerekse aile hukuku, miras hukuku gibi diğer hukuk dallarında sıkça karşılaşılan bir kavramdır. Çalışmamızın konusu borçlar hukukunda yer alan sözleşmelerdir.

Hukuken sözleşme kavramının karşılığının ne olduğu hususunda Türk Borçlar Kanunu'nda açık bir tanım yapılmamıştır. Ancak birinci maddede sözleşmenin unsurları düzenlenmiştir. Buna göre “Sözleşme, tarafların iradelerini karşılıklı ve birbirine uygun olarak açıklamalarıyla kurulur.”.

Sözleşmeler farklı kriterlere göre sınıflandırılabilirler. Ancak temelde niteliklerine göre ve kanundaki ayırımlarına göre olarak iki farklı sınıflandırma yapılabilir. Borçlar Kanunda düzenleniş şekillerine göre de sözleşmeler şu şekilde sınıflandırılabilir (Aral & Ayrancı, 2015, s. 50-52; Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 2020, s. 21-23):

- Temlik borcu doğuran sözleşmeler
- Kullandırma veya yararlandırma borcu doğuran sözleşmeler
- İş görme borcu doğuran sözleşmeler
- Muhafaza borcu doğuran sözleşmeler
- Teminat borcu doğuran sözleşmeler
- Talih ve tesadüfe bağlı sözleşmeler
- Ortaklık sözleşmeleri

Niteliklerine göre ise sözleşmeler şu şekilde sınıflandırılabilirler (Oğuzman & Öz, 2014, s. 42-48):

- Hukuki sonuçları bakımından:
 - Statü Sözleşmeleri
 - Borç Doğuran Sözleşmeler
 - Tasarruf Sözleşmeleri
- Borç altına giren taraf bakımından:
 - İki tarafa borç yükleyen sözleşmeler
- Tam iki taraflı sözleşmeler
- Eksik iki taraflı sözleşmeler
- Tek tarafa borç yükleyen sözleşmeler
- Sözleşmenin kanunda düzenlenip düzenlenmemiş olması bakımından:
 - İsimli sözleşmeler
 - İsimsiz sözleşmeler
- Sözleşme süresi bakımından:
 - Ani ifalı sözleşme
 - Sürekli sözleşme
 - İfa ile yapılan sözleşme

Yukarıda belirtildiği üzere Kanunda düzenlenip düzenlenmemelerine göre sözleşmeler isimli ve isimsiz olmak üzere ikiye ayrılırlar (Kuntalp, 2013, s. 3). Eğer bir sözleşme kanunda yeterince ayrıntılı olarak düzenlenmişse bu sözleşmeye isimli sözleşme adı verilmekte; buna karşılık kanunda hiç düzenlenmemiş veyahut yeterince düzenlenmemiş sözleşmeler isimsiz sözleşme olarak adlandırılmaktadır (Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 2020, s. 17-18; Yücer Aktürk, 2016, s. 33-34). İsimsiz sözleşmelerin bu şekilde adlandırılması bu sözleşmelerin isimlerinin olmadığından değil, kanunda düzenlenmemiş veyahut yeterince

düzenlenmemiş olduğunu ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 2020, s. 945; Yücer Aktürk, 2016, s. 33; Oktay, 1996, s. 264).

İsimsiz sözleşmeler ekonomik hayatın gelişmesi, teknolojinin gelişmesi gibi faktörlerin de etkisiyle uygulamada en az isimli sözleşmeler kadar karşılaşılan sözleşmelerden olmuşlardır. İsimsiz sözleşme kullanımının artmasının doğal bir sonucu olarak bu sözleşmelerde taraflar arasında çıkan uyuşmazlık sayısı da artmıştır. İsimsiz sözleşmelere uygulanacak hükümler konusunda yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Kanunlarda düzenlenmeyen veya yeterince düzenlenmeyen bu tür sözleşmelere uygulanacak hükümlerin kanunlarda düzenlenmemiş olması, bu hususun doktrin ve yargı kararlarıyla açıklığa kavuşturulmaya çalışılmasına neden olmuştur. Bu noktada da isimsiz sözleşmelerin sınıflandırılması konusu önem arz eden bir konu olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmamız da isimsiz sözleşmelerin sınıflandırılması konusu üzerinedir.

2) İSİMSİZ SÖZLEŞMELERİN SINIFLANDIRILMASI

İsimsiz sözleşmeleri karma sözleşmeler, kendine özgü (sui generis) sözleşmeler ve bileşik sözleşmeler olarak üç sınıfa ayıran yazarlar olduğu gibi (Arat, 2006, s. 242; Oğuzman & Öz, 2014, s. 47-48); bileşik sözleşmelerin isimsiz sözleşme olarak kabul edilemeyeceğini ve isimsiz sözleşmelerin karma sözleşmeler ve kendine özgü sözleşmeler olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmesi gerektiğini kabul eden yazarlar da mevcuttur (Kuntalp, 2013, s. 13-15). Kimi yazar da bileşik sözleşmeleri isimsiz sözleşmeler başlığı altında ele alır ancak onları isimsiz sözleşme olarak kabul etmemektedirler (Oktay, 1996, s. 272; Aral & Ayrancı, 2015, s. 56; Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 2020, s. 950).

a) Kendine Özgü (Sui Generis) Sözleşmeler

Kendine özgü (sui generis) sözleşmeler ise kanunlarda öngörülmemiş unsurlardan meydana getirilen isimsiz sözleşmeleri ifade etmektedirler (Erdenk, 2008, s. 68; Yücer Aktürk, 2016, s. 51).

Bu sözleşmelere; tek satıcılık sözleşmesi, franchise sözleşmesi, tahkim (hakem) sözleşmesi, sulh sözleşmesi ve garanti sözleşmesi örnek gösterilebilir.

b) Karma Sözleşmeler

Karma sözleşmeler, kanunlarda yer alan farklı sözleşme tiplerine ait bazı unsurların kanunlarda öngörülmemiş bir şekilde birleştirilmesiyle oluşan sözleşmelerdir (Arat, 2006, s. 243; Erdenk, 2008, s. 42-43). Bu sözleşmeler meydana getirilirken kanunda düzenlenen sözleşme tiplerinin bazı unsurlarının yanında kanunda düzenlenmeyen unsurlara da yer verilebilmesi mümkündür. Karma sözleşmelerin de kendi içinde çeşitleri bulunmaktadır. Doktrinde yazarlar karma sözleşmelerin sınıflandırılması noktasında görüş birliğine varamamışlardır. Doktrinde karma sözleşmeleri bazı yazarlar, çift tipli karma sözleşmeler, kombine karma sözleşmeler ve eklemli karma sözleşmeler olmak üzere üçe ayırırken (Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 2020, s. 952); bazı yazarlar da bunlara ek olarak çeşitli tiplere ait unsurların birbirine karıştığı sözleşmeleri de ele alarak karma sözleşmeleri dörde ayırmaktadırlar (Arat, 2006, s. 243).

i) Çift Tipli Karma Sözleşmeler

Çift tipli karma sözleşmeler, sözleşme taraflarının iki farklı sözleşmeye ait asli edim yükümlülüklerini karşılıklı olarak üstlendikleri sözleşmelerdir (Aydoğdu & Kahveci, 2014, s. 39; Eren, Borçlar Hukuku Özel Hükümler, 2020, s. 952-953). Çift tipli karma sözleşmelere birebir edimli karma sözleşmeler de denilmektedir.

Kapıcılık sözleşmesi ve arsa payı karşılığı inşaat sözleşmesi bu tip sözleşmelerdendir.

ii) Kombine Karma Sözleşmeler

Kombine karma sözleşmelerde taraflardan birine kanuni tipte sözleşmelerden birkaçına ait asli edim yükümlülüğü yüklenirken, diğer taraf tek bir asli edim yükümlülüğü yüklenir (Erdenk, 2008, s. 44; Arat, 2006, s. 244). Bu sözleşmelere bire çok edimli karma sözleşmeler de denilmektedir.

Hastaneye kabul sözleşmesi, pansiyon sözleşmesi ve mimarlık sözleşmesi bu tip sözleşmelere örnek gösterilebilirler.

iii) Eklemlı Karma Sözleşmeler

Bu sözleşmede tarafların üstlendikleri asli edimler kanuni sözleşme tiplerinden bir veya birkaçına ait iken, üstlenilen yan edim yükümlülükleri başka kanuni sözleşmelere aittir (Erdenk, 2008, s. 46; Aral & Ayrancı, 2015, s. 59). Bu sözleşmelerin isimsiz sözleşme sayılmayacağı görüşünde olan yazarlar doktrinde mevcuttur.

Bu sözleşmelere örnek olarak montaj kaydıyla satış sözleşmesi ve mesafe satışı sözleşmesi gösterilebilir.

iv) Çeşitli Tiplere Ait Unsurların Birbirine Karıştığı Sözleşmeler

Kanunlarda yer alan sözleşme tiplerinden birden fazlasına ait asli edim yükümlülüklerinin ayrılmaz bir bütün oluşturacak şekilde sözleşme taraflarından birinin veyahut ikisinin üstlendiği sözleşmelere çeşitli tiplere ait unsurların birbirine karıştığı sözleşmeler denilmektedir (Oktay, 1996, s. 274).

Barter sözleşmeleri bu tip sözleşmelere örnek olarak gösterilebilir.

c) Bileşik Sözleşmeler

Bileşik Sözleşmeler, kanunlarda yer alan sözleşmelerin hukuki niteliklerinde bir kayıp yaşatılmaksızın bir araya getirilmesi ile oluşan sözleşmelerdir (Yücer Aktürk, 2016, s. 38; Aral & Ayrancı, 2015, s. 60). İşte bu özelliklerinden dolayı doktrinde kimi yazarlar bileşik sözleşmeleri isimsiz sözleşme olarak kabul etmezler.

Hardware (Bilgisayar) ve Software (Yazılım) alım sözleşmelerinin aynı satıcı ile yapılması bileşik sözleşme örneğidir.

3) SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İsimsiz sözleşmeler uygulamada sıkça karşılaşılan sözleşme tiplerindedir. Bu sözleşmelerden kaynaklı uyuşmazlıklarda uygulanacak hükümlerin nerede aranacağı, bu hükümlerin isimsiz sözleşmelere nasıl uygulanacağı, hangi isimsiz sözleşmelere hangi hükümlerin uygulanacağı, sözleşmede boşluk olması durumunda nasıl hareket edileceği hukuklar kanunlarda düzenlenmemiş olduğundan doktrinde çokça tartışılan konular haline gelmişlerdir. Bu sorunların çözümünde ise ilk yapılması gereken isimsiz sözleşmeleri sınıflandırmak olacaktır. İsimsiz sözleşmeler doğru ve sistematik bir şekilde sınıflandırılırsa bunlara uygulanacak hükümlerin tespiti de kolaylaşmış olur. Çalışmamızda da ifade ettiğimiz üzere doktrinde bazı hususlarda görüş birliği olmasa da genel olarak isimsiz sözleşmelerin sınıflandırılması hususu açıklığa kavuşturulmuş bir konudur.

KAYNAKÇA

- Akipek, Ş., & Küçükgüngör, E. (2020). *Sözleşmeler Rehberi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Aral, F., & Ayrancı, H. (2015). *Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Arat, A. (2006). *İsimsiz Sözleşmelerin Tamamlanması* (Cilt 1). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi.
- Aydoğdu, M., & Kahveci, N. (2014). *Türk Borçlar Hukuku Özel Borç İlişkileri 8Sözleşmeler Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Erdenk, E. (2008). *İş Hukukunda İsimsiz (Karma ve Kendine Özgü) Sözleşmeler*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Eren, F. (2020). *Borçlar Hukuku Özel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Eren, F. (2020). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkim Yayınları.
- Kuntalp, E. (2013). *Karışık Muhtevalı Akit (Karma Sözleşme)*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü.
- Oktay, S. (1996). *İsimsiz Sözleşmelerin geçerliliği, Yorumu ve Boşluklarının Tamamlanması* (Cilt 55). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası.
- Oğuzman, M. K., & Öz, M. T. (2014). *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Cilt 1). İstanbul: Vedat Kitapçılık.
- Yücer Aktürk, İ. (2016). *İsimsiz Sözleşme Genel Teorisi*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Prudence, M.R., *Pottery Analysis*, The University of Chicago Press/Chicago and London, 1987.

MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARININ TOPLUM TARAFINDAN KULLANIMI

Hasan Fehmi DEMİRCİ ¹

¹ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, 0000-0001-5223-8318

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı Samsun ilinde ikamet eden öğrencilerin mobil sağlık uygulamalarını kullanım farkındalıkları ile mobil sağlık uygulamalarının güvenliğine yönelik algılarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

Yöntem: Bu çalışmada nicel araştırma deseni ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup, araştırma Samsun ilinde ikamet eden yükseköğrenim öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaya toplam 201 öğrenci dâhil olmuştur. Araştırmada, araştırmacı tarafından ilgili literatür taranarak oluşturulan Mobil Sağlık Kullanımı Anket Formu kullanılmıştır.

Bulgular: Katılımcıların %64,7'si kadın, %35,3'ü erkek; %37,8'i evli %62,2'si bekadır. Katılımcıların gelir durumuna bakıldığında %45'ü 0-2500 TL gelire, %21,6'u 2501-5000 TL gelire, %32,8'i 5001 TL ve üzeri gelire sahiptir. Katılımcıların %85,6'sı Sağlık Bakanlığı Mobil Uygulamaları'nı kullanmaktadır. Katılımcıların %53,7'si mobil uygulamalarını randevu almak için kullanmaktadır. Katılımcıların büyük bir kısmı mobil sağlık uygulamalarını faydalı, kolay ve güvenli bulmaktadır. Katılımcıların %22,4'ü mobil sağlık uygulamalarının mahremiyeti tehdit ettiğini ifade etmekte; %92'si mobil sağlık uygulamalarında yer alan sağlık kayıtlarının doğru olduğunu düşünmektedir.

Sonuç: Bu çalışmada katılımcıların mobil sağlık uygulamalarını kullanım algıları ile mobil sağlık uygulamalarına yönelik güvenlik algıları yüksek düzeyde çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mobil sağlık, kullanım, güvenlik, mahremiyet

1. GİRİŞ

Teknoloji kullanımı artmaya devam ederken, sağlık sektörü teknoloji kullanımını benimsemiştir (Kariuki ve Okanda, 2017: 530). M-sağlık, cep telefonu, tablet ve kişisel dijital yardımcılar gibi mobil cihazların desteğiyle tıp ve halk sağlığı uygulamaları anlamına gelen mobil sağlık kelimesinin kısaltmasıdır (Adibi, 2015). Mobil sağlıkta, herhangi bir bireyden klinik sağlık verileri toplamak için mobil cihazlar kullanılmaktadır. Ayrıca mobil sağlık, sağlık bilgilerini araştırmacılara, çeşitli uygulayıcılara, hastalara yaymak ve hastalardaki yaşamsal belirtilerin gerçek zamanlı izlenmesi için çeşitli yararlar sunmaktadır (Kariuki ve Okanda, 2017: 530). Mobil cihazlar, hemen her yere götürülebilme ve çoğu yerden kablosuz olarak internete bağlanabilme imkânı sağlamaktadır. Bu nedenle mobil cihaz kullanıcıları potansiyel olarak her zaman dijital olarak sağlık hizmetlerine bağlanabilir ve bu nedenle her zaman bir şekilde sağlık hizmetlerine erişilebilir durumdadır (Lupton, 2012: 230). Gelişmekte olan ülkelerde azalan maliyetler ve artan şebeke kapsama alanı, cep telefonlarını ve diğer telekomünikasyon teknolojilerini kullanan uygulamalar için geniş fırsatlar sunmaktadır (Aranda, 2014). Gelişmekte olan ülkelerde, mobil sağlık, yetersiz finansman, zayıf sağlık bilgi

sistemleri, kıt kaynaklar ve sınırlı eğitimli personel gibi zorluklarla karşılaşan sağlık sistemleri için, özellikle de cep telefonu aboneliğinin hızla artan sayıda olduğu ülkelerde çözümler sunabilir (Mupela vd., 2011). İnsanları sağlık sorunlarını ihmal etmekten alıkoymak için etkili çözümler sunan mobil cihazlar, daha fazla ve hedefe yönelik bilgiler sağlarken, bu bilgiler çoğu insanın düzenli olarak kullandığı ana cihazlarda, yani internete bağlı herhangi bir cihazda veya cep telefonunda mevcuttur (Alepis ve Lambrinidis, 2013).

İnternet, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler dünyayı, iletişim araçlarını ve sağlık hizmetlerinin sunulma şeklini sürekli değiştirmekte ve güncellemektedir. Mobil teknolojilerin benzeri görülmemiş şekilde yaygınlaşması ve sürekli gelişerek ilerlemesi, yenilikçi gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (WHO, 2011: 5). Son yıllarda mobil ağların yaygınlaşması, teknolojik cihazlara daha kolay ulaşılabilirlik ve daha kolay satın alınabilirlik, hayat standardında ve gelirden yaşanan yükselmeler gibi nedenler mobil sağlığın gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca depolama ve iletişim yeteneklerindeki artış, özellikle mobil sağlık alanında sistem ve uygulamaların kullanımını hızlandırmaktadır (Bravo vd., 2018).

Mobil sağlık teknolojileri, anne ve çocuk sağlığı gibi alanlarda ve bazı hastalıkların yükünü azaltmak amacıyla uygulamalar aracılığıyla kullanılmaktadır. Mobil sağlık uygulamaları, acil ve genel sağlık hizmetlerine ve bilgilerine zamanında erişimin iyileştirilmesi, hasta bakımının yönetilmesi, sağlık kliniklerinde ilaç eksikliğinin azaltılması, klinik tanı ve tedaviye uyumun artırılması gibi çeşitli faydalar sağlamaktadır (WHO, 2011: 5). Birçok mobil sağlık uygulaması, hastalar ve sağlık uzmanları arasında doğrudan iletişim bağlantıları, sağlık eğitimi, sağlık portalları, kalori ölçmek ve diyet uygulamak için sağlıklı yaşam yönetimi, diyabet ve astım gibi hastalıkların yönetimi, semptomları ve erken tanıyı belirlemek için kendi kendine teşhis, ilaç hatırlatmaları, rehabilitasyon süreçleri ve terapiler sağlamaktadır (Sanchez vd., 2021). Mobil sağlık teknolojileri, sağlık çalışanlarında yıpranma, sağlık hizmetlerine coğrafi sebeplerden dolayı yaşanan erişim zorlukları, zaman gibi toplum temelli ve klinik müdahalelerde görülen yaygın zorlukların çoğunu en aza indirme potansiyeline sahiptir (James vd., 2017: 351). Sağlık hizmetlerine erişimi olmayan kırsal bölge sakinlerinin büyüyen sorununa çözüm, teletıp ve mobil sağlık kullanımında bulunabilir. Hastalara uzaktan bakım sağlamanın verimli yöntemlerinden olan mobil sağlık teknolojileri, hastalar ve aileleri için önemli seyahat maliyetlerinden tasarruf sağlar, hastaların zamanında görülmesini sağlar ve hasta yükünü azaltır (Khairat vd., 2019). Mobil sağlık teknolojilerinin diğer bir faydası da sağlığın teşviki ve geliştirilmesi faaliyetlerinde kullanılıyor olmasıdır. Mobil cihazların kullanımı, sağlığın teşviki ve geliştirilmesi yöntemlerinde önemli bir değişimi temsil etmektedir. Sağlığın teşviki ve geliştirilmesinde teknolojinin birincil kullanımı, iletişim kurma yöntemlerinde çeşitli kolaylıklar sağlamaktadır (Lupton, 2012: 230).

Bu çalışma kapsamında, Samsun ilinde ikamet eden öğrencilerin mobil sağlık uygulamalarını kullanım farkındalıkları ile mobil sağlık uygulamalarının güvenliğine yönelik algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

2. GEREÇ VE YÖNTEM

Bu araştırmada nicel araştırma deseni ve kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış olup, araştırma Samsun ilinde ikamet eden yükseköğrenim öğrencileri üzerinde yürütülmüştür. Araştırmaya toplam 201 öğrenci dâhil olmuştur. Araştırmada, araştırmacı tarafından ilgili

literatür taranarak oluşturulan Mobil Sağlığın Toplum Tarafından Kullanımı Anket Formu kullanılmıştır. Anket formunda katılımcıların sosyodemografik bilgileri ve mobil sağlık uygulamalarını kullanım durumlarını belirlemeye yönelik “Evet”-“Hayır” şeklinde oluşturulmuş on altı soru bulunmaktadır. Araştırma verilerini değerlendirmek için SPSS programından yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Aşağıda analiz sonucunda elde edilen sonuçlar yer almaktadır.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet	Sayı	Yüzde
Kadın	130	64,7
Erkek	71	35,3
Medeni Durum	Sayı	Yüzde
Evli	76	37,8
Bekar	125	62,2
Gelir Durumu	Sayı	Yüzde
0-2500 TL	94	45,3
2501-5000 TL	44	21,9
5001 TL ve Üzeri	66	32,8

Çizelge 1’e göre katılımcıların %64,7’si kadın, %35,3’ü erkektir. Katılımcıların medeni durumlarına bakıldığında ise %37,8’inin evli, %62,2’sinin bekar olduğu görülmektedir. Katılımcıların %45,3’ü 0-2500 TL arası, %32,8 5001 TL ve üzeri, %21,9 ise 2501-5000 TL arası gelire sahip olduğunu ifade etmektedir.

Çizelge 2. Katılımcıların Mobil Sağlık Uygulamaları Farkındalık Durumları

İfadeler	Evet		Hayır	
	n	%	n	%
Mobil sağlık uygulamalarını kullanıyor musunuz?	195	97,0	6	3,0
Mobil sağlık uygulamalarını faydalı buluyor musunuz?	188	93,5	13	6,5
Mobil sağlık uygulamalarını kullanmalarını başkalarına tavsiye ediyor musunuz?	182	90,5	19	9,5
Mobil sağlık uygulamalarının kullanımı kolay buluyor musunuz?	186	92,5	15	7,5
Mobil sağlık uygulamalarını güvenli buluyor musunuz?	165	82,1	36	17,9

Mobil sağlık uygulamalarının mahremiyetinize yönelik tehdit oluşturduğunu düşünüyor musunuz?	45	22,4	156	77,6
Mobil sağlık uygulamalarını kullanırken güvenli bir şifre oluşturuyor musunuz?	171	85,1	30	14,9
Mobil Sağlık uygulamalarını akıllı cihazınıza indirirken endişe duyuyor musunuz?	41	20,4	160	79,6
Mobil sağlık uygulamalarında yer alan sağlık kayıtlarınızın doğru olduğunu düşünüyor musunuz?	185	92,0	16	8,0

Çizelge 2'ye göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%97,0) mobil sağlık uygulamalarını kullanmaktadır. Mobil sağlık uygulamalarının faydalı bulunma durumuna bakıldığında ise katılımcıların %93,5'i mobil sağlık uygulamalarını faydalı bulduğunu belirtmektedir. Katılımcıların çoğu (%90,5) mobil sağlık uygulamalarını kullanmalarını başkalarına tavsiye ederken, katılımcıların %92'si mobil sağlık uygulamalarında yer alan sağlık kayıtlarının doğru olduğunu düşünmektedir. Katılımcıların mobil sağlık uygulamalarına yönelik güvenlik ve mahremiyet algı durumları incelendiğinde %82'1'i mobil sağlık uygulamalarını güvenli bulduğunu, %77,6'sı mahremiyete yönelik bir tehdit oluşturmadığını, %85,1'i mobil sağlık uygulamalarını cihazına indirirken güvenli bir şifre oluşturduğunu, %79,6'sının ise mobil sağlık uygulamalarını akıllı cihazına indirirken endişe duymadığını ifade etmektedir.

Çizelge 3: Katılımcıların Mobil Sağlık Uygulamalarını Kullanım Durumu

Akıllı cihazınızda hangi mobil sağlık uygulamasını kullanıyorsunuz?	Sayı	Yüzde
Sağlık Bakanlığı Mobil Uygulamaları	172	85,6
Diğer Mobil Sağlık Uygulamaları	29	14,4
Toplam	201	100,0

Çizelge 3'e göre katılımcılara yöneltilen "akıllı cihazınızda hangi mobil sağlık uygulamasını kullanıyorsunuz?" sorusuna %85,6'sı Sağlık Bakanlığı Mobil Uygulamaları cevabını verirken, %14,4'ü Diğer Mobil Sağlık Uygulamaları'nı kullandığını ifade etmiştir.

Çizelge 4. Mobil Sağlık Uygulamalarının Kullanım Amacı

Mobil sağlık uygulamalarını hangi amaçla kullanıyorsunuz?	Sayı	Yüzde
Hiç kullanmadım	2	1,0
Randevu almak	108	53,7
Bilgi Edinmek	44	21,9
Kolaylık	25	12,4
Zaman Tasarrufu	18	9,0
Diğer	4	2,0
Toplam	201	100,0

Çizelge 4'e göre katılımcıların yarıdan fazlası (53,7) mobil sağlık uygulamalarını randevu almak için kullanmaktadır. Bunu %21,9 oranıyla bilgi edinme amacı takip etmektedir. Katılımcıların %12,4'ü mobil sağlık uygulamalarını kolay olduğu için, %9'u ise zaman tasarrufu sağlamak için kullandığını belirtmektedir.

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Son yıllarda büyük gelişim gösteren dijital sağlık sistemleri bireylerin sağlık hizmetlerine daha kolay ve hızlı erişimini sağlamıştır. Hasta ve sağlık hizmet sunucusu arasında gerçekleşen tanı ve tedaviye yönelik iletişimi kolaylaştırması, hastanın tedavi sürecine katılımını sağlaması açısından dijital sağlık sistemleri önemlidir. Dijital sağlık sistemlerinin bir alt alanı olan mobil sağlık uygulamaları aracılığıyla bireyler, her zaman ve her yerde sağlık hizmetlerine erişim ve kendi sağlıklarını kontrol etme imkânına sahiptir. Bu çalışmada mobil sağlık uygulamalarının öğrenciler tarafından nasıl algılandığı, kullanım ve güvenlik algılarının belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma sonucunda katılımcıların büyük bir kısmının mobil sağlık uygulamalarını kullandığı, faydalı bulduğu, mobil sağlık uygulamalarını kullanmalarını başkalarına tavsiye ettiği, mobil sağlık uygulamalarında yer alan sağlık kayıtlarının doğru olduğunu, güvenli bulunduğunu, mobil sağlık uygulamalarının mahremiyete yönelik bir tehdit oluşturmadığını, cihazına indirirken güvenli bir şifre oluşturduğunu, akıllı cihazına indirirken endişe duymadığını ifade etmiştir. Kayyali ve arkadaşlarının (2017) mobil sağlık uygulamalarının kullanımı ve farkındalığı ile ilgili 154 katılımcı ile yaptıkları çalışmada ankete katılanların %24'ü sağlık ve yaşam tarzı ile ilgili uygulamaları kullandığını belirtmektedir. Avcı ve Rana (2018), hekimlerin ve tıp öğrencilerinin mobil sağlık uygulamalarını kullanımı ile ilgili yaptıkları çalışmada mobil sağlık uygulamalarının kullanımı hem hekimlerde hem tıp öğrencilerinde, diğer çalışmalara göre düşük bulunmuştur. Hossain ve arkadaşlarının (2019) gerçekleştirdikleri çalışmada katılımcıların büyük bir çoğunluğu, akıllı telefonların genel sağlık/fitness takibi, sağlık bilgilerinin alınması ve randevu yönetimi için kullanılabileceğini ifade etmiştir. Katılımcıların çoğu (%76,3) gelecekte mobil sağlık uygulamalarını kullanmayı öğrenmeye hevesli olduğunu ve %63,2'si mobil sağlığını sağlıklarını daha iyi yönetmelerine yardımcı olabileceğini belirtmiştir. Dijital sağlık kullanımına ilişkin olarak 591 öğrenci üzerinde gerçekleştirilen bir araştırmada, öğrencilerin %34,9'u çoğunlukla fiziksel aktivite ve genel sağlık izleme için en az bir sağlık uygulamasına sahip olduğunu, %94,8'i son 12 ayda en az bir kez web tabanlı sağlıkla ilgili bilgileri aradığını ifade etmektedir (Montagni vd., 2018). Peprah ve arkadaşlarının (2019) 963 lisans öğrencisi üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda öğrencilerin %51'i mobil sağlık uygulamalarını kullandıklarını bildirmiştir. Dolayısıyla bu çalışma sonucunda literatürde yer alan çalışmalarla benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir.

11 - 12 ARALIK 2021

KAYNAKÇA

- Adibi, S. (Ed.). *Mobile health: a technology road map*, Vol. 5, Springer, 2015.
- Alepis, E., Lambrinidis, C. *M-health: supporting automated diagnosis and electronic health records*, Springer Plus, 2, 1, 103, 2013.
- Aranda-Jan, C.B, Mohutsiwa-Dibe, N., Loukanova, S. Afrika'da mobil sağlık (mSağlık) projelerinin nelerin işe yarayıp nelerin yaramadığına ve neden uygulanmasına ilişkin sistematik inceleme, *BMC halk sağlığı* , 14 , 188, 2014
- Avcı, K., Rana, H. N. Afyonkarahisar'da Hekimlerin ve Tıp Öğrencilerinin Mobil Sağlık Uygulamalarını Kullanımı ve Bu Konudaki Görüşleri, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi* , 27, 6, 392-399, 2019.
- Bravo, J., Hervás, R., Fontecha, J., González, I. M-health: lessons learned by m-experiences, *Sensors*, 18, 5, 1569, 2018.
- Hossain, I., Ang, Y. N., Chng, H. T., Wong, P. S. Patients' attitudes towards mobile health in Singapore: a cross-sectional study, *mHealth*, 5, 34, 2019.
- James, D. C., Harville, C., Sears, C., Efunbumi, O., Bondoc, I. Participation of African Americans in e-Health and m-Health Studies: A Systematic Review, *Telemedicine and e-Health*, 23, 5, 351–364, 2017.
- E. G. Kariuki and P. Okanda. Adoption of m-health and usability challenges in m-health applications in Kenya: Case of Uzazi Poa m-health prototype application, 2017 IEEE AFRICON, pp. 530-535, 2017.
- Kayyali, R., Peletidi, A., Ismail, M., Hashim, Z., Bandeira, P., & Bonnah, J. Awareness and Use of mHealth Apps: A Study from England, *Pharmacy*, 5, 2, 33, 2017.
- Khairat, S., Liu, S., Zaman, T., Edson, B., Gianforcaro, R. Factors Determining Patients' Choice Between Mobile Health and Telemedicine: Predictive Analytics Assessment, *JMIR mHealth and uHealth*, 7, 6, e13772, 2019.
- Lupton, D. M-health and health promotion: The digital cyborg and surveillance society. *Social Theory & Health*, 10, 3, 229–244, 2012.
- Montagni, I., Cariou, T., Feuillet, T., Langlois, E., Tzourio, C. Exploring digital health use and opinions of university students: field survey study. *JMIR mHealth and uHealth*, 6, 3, e9131, 2018.
- Mupela, E. N., Mustarde, P., Jones, H. L. Telemedicine in Primary Health: The Virtual Doctor Project Zambia, *Philosophy, Ethics, and Humanities in Medicine*, 6(1), 9, 2011.
- Palos-Sanchez, P. R., Saura, J. R., Rios Martin, M. Á., Aguayo-Camacho, M. Toward a Better Understanding of the Intention to Use mHealth Apps: Exploratory Study. *JMIR mHealth and uHealth*, 9, 9, e27021, 2021.
- Peprah, P., Abalo, E.M., Agyemang-Duah, W. et al. Knowledge, attitude, and use of mHealth technology among students in Ghana: A university-based survey, *BMC Med Inform Decis Mak* ,19, 220, 2019.
- World Health Organization. *mHealth: new horizons for health through mobile technologies*. Observatory http://www.who.int/goe/publications/goe_mhealth_web.pdf (Erişim Tarihi:03.11.2021).

KONYA
11 - 12 ARALIK 2021